Szita Szabolcs

Küzdelem az életért

Háborús védlevelek, mentési iratok, embermentők Magyarországon

1941–1945

napvilág kiadó

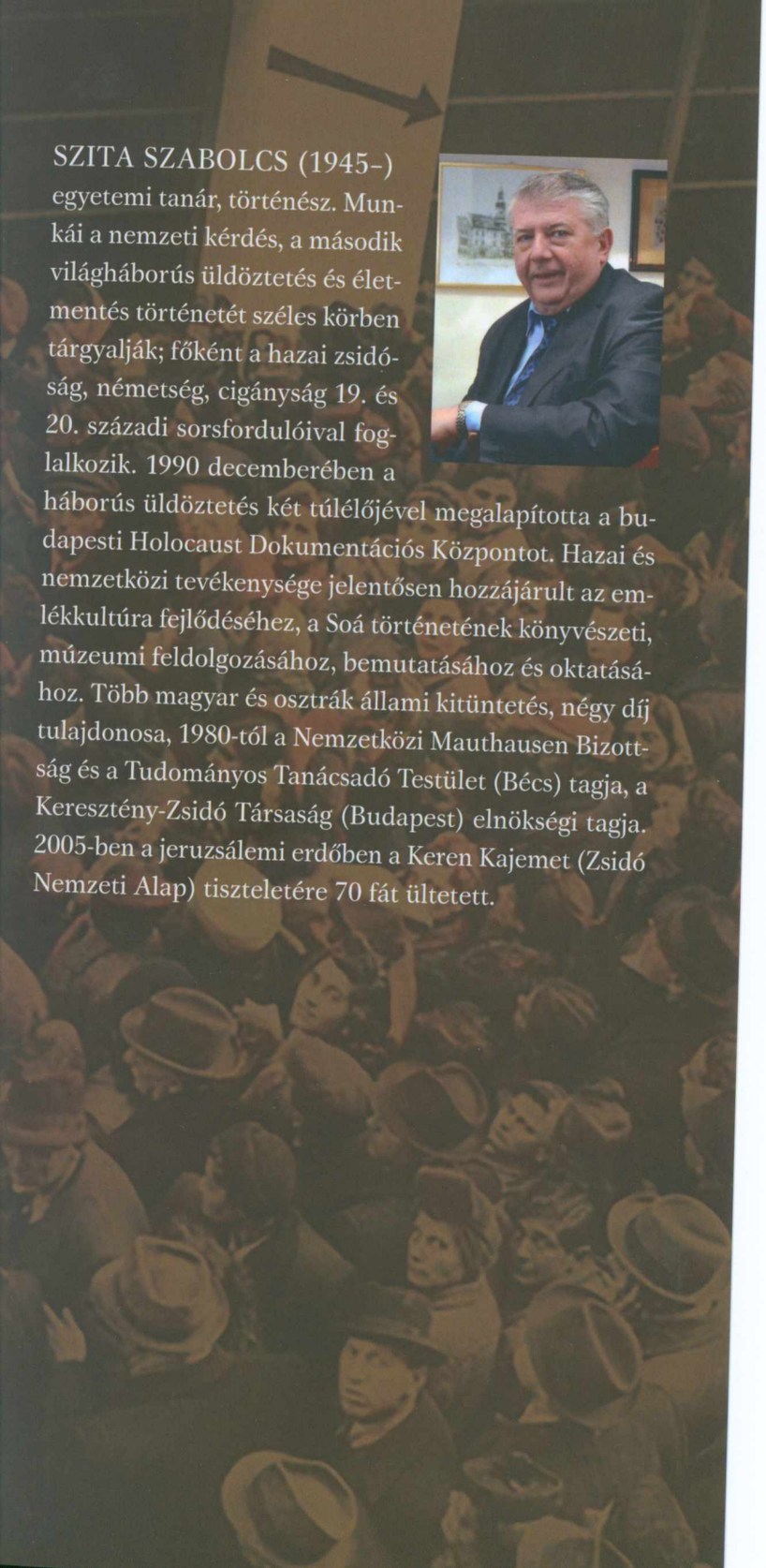

SZITA SZABOLCS (1945–) egyetemi tanár, történész. Munkái a nemzeti kérdés, a második világháborús üldöztetés és életmentés történetét széles körben tárgyalják; főként a hazai zsidóság, németség, cigányság 19. és 20. századi sorsfordulóival foglalkozik. 1990 decemberében a háborús üldöztetés két túlélőjével megalapította a budapesti Holocaust Dokumentációs Központot. Hazai és nemzetközi tevékenysége jelentősen hozzájárult az emlékkultúra fejlődéséhez, a Soá történetének könyvészeti, múzeumi feldolgozásához, bemutatásához és oktatásához. Több magyar és osztrák állami kitüntetés, négy díj tulajdonosa, 1980-tól a Nemzetközi Mauthausen Bizottság és a Tudományos Tanácsadó Testület (Bécs) tagja, a Keresztény-Zsidó Társaság (Budapest) elnökségi tagja. 2005-ben a jeruzsálemi erdőben a Keren Kajemet (Zsidó Nemzeti Alap) tiszteletére 70 fát ültetett.

X 376812

Szita Szabolcs

KÜZDELEM AZ ÉLETÉRT

Háborús védlevelek, mentési iratok, embermentők Magyarországon 1941–1945

NAPVILÁG KIADÓ

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 2.

A megjelenést támogatta

a Budapest Főváros XIII. kerületi Önkormányzat,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

és a Politikatörténeti Alapítvány.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001496000

© Szita Szabolcs, 2025

ISBN 978-963-338-553-1

Első kiadás 2025
www.napvilagkiado.eu

X 376812

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gelléréné Lázár Márta, Klopfer Judit
Tördelés: Borbáth Gábor
Fedél: Janković Milán
Nyomás, kötés: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
Megjelent 35,4 ív (A/5) terjedelemben

Printed in Hungary

„amit Ön tett, (…) szeretet vezérelte. Fogadja érte őszinte hálámat. És ne várjon érte senkitől semmit: sem az Ön kormánya, sem másé nem fogja elismerni az Ön érdemeit. Érje be azzal, hogy elégedettséget érez azért, hogy jót tett, és helytállt abban a szörnyű időszakban, melynek mindannyian vétlen áldozatai voltunk."

Sanz-Briz spanyol követségi ügyvivő levele utódjához,
Giorgo Perlascához, 1945

Köszönetnyilvánítás

A tudományos kutatás önzetlen segítéséért a szerző hálás köszönettel tartozik prof. dr. Paul Marernek, Kate Wacznak, néhai Kadelburger Gusztávnak, Frisch Györgynek, Heltai Andrásnak, Hosszú Ágnesnek, Kengyel Károlynak, Moshe Golannak, dr. Nuber Istvánnak, dr. Szarka Lajosnak, dr. Tomas Langnak és néhai dr. Vadász Gábornak.

TARTALOM

I. VÉDLEVELEK, VÉDŐIRATOK MAGYARORSZÁGON

A zsidók üldöztetése és menekülése 11
A származás, a születés jelentősége 23
1944. március 19. Megszállás, megbélyegzés, kivételezés 37
Tömeges erőszak, az első mentesítések 46
Újabb megbélyegzés: a budapesti csillagos házak 61
A kormányzói (kabinetirodai) mentesítés 67
Tetőzik az üldözés. Mentesítés a Szálasi-kormány idején 89
A „védett" házak, a nemzetközi gettó 100
„Zsidópolitika" Szlovákiában, a Tiso-menlevelek 105

II. A SEMLEGES ÁLLAMOK, SZERVEZETEK BUDAPESTI KÉPVISELETEINEK VÉDŐIRATAI

Az Apostoli Szentszék életmentései 119
Portugália követsége az életek védelmében 160
Salvador követségének Európán átívelő mentései 180
A Spanyol Királyság követsége az életek védelmében 191
A Svájci Államszövetség budapesti követségének mentései 209
A Svéd Királyság követsége diplomatáinak védőakciói, a „védettek" megpróbáltatásai 224
Magyarok Törökországban, támogatásuk a budapesti török követségen 269
A Magyar Vöröskereszt (MVK) a háborús években 287
A Nemzetközi Vöröskereszt az életek védelmében 297

SZEGED

A Svéd Vöröskereszt magyarországi kirendeltsége 319
Franciák magyarországi fogsága, a francia követség, a Mária Iskolatestvérek Szerzetesrend budapesti iskolájának mentései 335
A Budapesti Református Skót Misszió életmentései, Jane Haining tragédiája 350
Alig ismert védlevelek 356
A védlevél érvénytelen, az akció felszámolása 358
Az életmentők emléke 368

Képjegyzék 374

Hivatkozott irodalom 376

Függelék: A mentesítettek névsora 383

I. VÉDLEVELEK, VÉDŐIRATOK MAGYARORSZÁGON

A zsidók üldöztetése és menekülése

A második világháború idején az üldöztetésnek, csakúgy, mint a menekülésnek és a szervezett vagy spontán menekítésnek, több módja létezett. Az európai zsidóság üldöztetése Adolf Hitler kancellár és a nemzetiszocialista Németország szemében a zsidó nép teljes kiirtásáig tartó feladat, Lengyelország 1939. szeptember 1-jén indult lerohanásától kezdve pedig az egyik meghatározó háborús cél volt. Az európai zsidóság fennmaradása, megmenekülése a kíméletlen üldözés elől a Hitler-ellenes szövetségesek győzelmétől függött. A Német Birodalomban a zsidókat kezdetben a határon túlra űzték. Az eredmény szerény volt, a továbbiakról a Gestapo *(Geheime Staatspolizei)* gondoskodott. 1938. december 28-án a birodalom nyugati határán minden vasútállomásra szigorú rendelet érkezett. A titkosrendőrség előírta: a sorozatos panaszok miatt a rendszeres határsértéseket fel kell számolni. A zsidók illegálisan nem léphetnek át a környező országokba. Az intézkedés hatása csekély lehetett, a határátlépések folytatódtak.

Menekülési lehetőséget nyújtott Japán. 1938. december 6-án Tokióban magas szintű konferencián döntöttek arról, hogy elnézően kezelik a zsidó menekültek ügyét. Elérhetővé tették Sanghajt a japán megszállás alatt, sőt meghosszabbított tartózkodási engedélyeket adtak a Japánba utazóknak is. Életmentő lehetőség volt, Sanghaj a német és az osztrák zsidók menedékévé vált. A háború előestéjéig – főként Litvánián és a Szovjetunión át – családos zsidók ezrei érték el Kína biztos tengerpartjait. Az exodus folytatódott. Sanghajon kívül a Németországot elhagyni kényszerült zsidók a környező országokon át Észak-, Közép- vagy Dél-Amerikába érkeztek. Kifosztott, nincstelenné tett kisebb-nagyobb zsidó csoportokat német terrorszervezetek

is áthajtottak a birodalmi határon.[1] Végül – a brit politika ellenére – sokaknak illegálisan sikerült Palesztinába utazniuk, akár a többségi cionista vezetés, akár a riválisjobbszárnyhoz tartozó zsidó revizionisták segítségével. (Ezeket az akciókat Heinrich Heydrich,[2] a *Sicherheitsdienst* [az SS], a Gestapo és a Külügyminisztérium is támogatta.) Az illegális útvonal előbb Jugoszlávián át vezetett, aztán le a Dunán, a romániai Konstanca kikötőjéig. A nehézséget nem a birodalom elhagyása, inkább a szükséges pénz előteremtése jelentette. Az utazást támogató cionista szervezeteknek le kellett fizetniük a hivatalokat és a hivatalnokokat. A lebélyegzett papírok megszerzése után hajót kellett bérelniük. A következő kihívás a palesztin partvonal mellett cirkáló brit őrhajók elkerülése, kijátszása volt.

A sok áldozat sikerrel járt: 1939 elejétől a háború kitöréséig mintegy 17 ezer illegális bevándorló érkezett Palesztinába.[3] Ezzel együtt nem csökkent a nyomás, sőt. Az európai zsidóság a pusztulás szélére érkezett. A szétszórtság folyamatosan nőtt. Fájdalmas jelenség volt, hogy a kontinensen gyengült az addigi kulturális-etnikai hovatartozás, a vallásos érzület ugyancsak hanyatlott, mindinkább elbizonytalanodott. Az európai kontinenst behálózó kilencmilliónyi zsidót[4] mind kevesebb szál (párt, szövetség, csoport) kötötte össze.

A sanghaji emigráció kivételes lehetőség volt, az európai zsidók menekülése különös fejezetének számít. A kelet-kínai városban az 1930-as, '40-es években mintegy 20 ezer zsidó menekült élt. Sanghaj Tilancsiao városrészében hontalan menekültként tartották nyilván őket. Életük immár nem volt veszélyben, de nagy kihívást jelentett a család fenntartása.

Okmányokhoz jutásukban, megtelepedésükben, ellátásukban Komor Pál magyar vállalkozó, 1917-től nem hivatalos magyar konzul nyújtott életmentő segítséget.[5] Az európai zsidó menekülteket élelmiszerrel segítette, illetve

1 Időközben gyakorlattá vált, hogy a szabadon garázdálkodó testületek, nemzetiszocialista brigádok hajtottak át zsidó családokat, csoportokat a német birodalmi határon.

2 Heydrich, Heinrich (1904–1942) nemzetiszocialista politikus, SS-Obergruppenführer, a holokauszt egyik kitervelője. A Sicherheitsdienst (Biztonsági Szolgálat, SS) alapítója. 1942-ben Prágában ellenállók merénylettel végeztek vele.

3 FRIEDLÄNDER, Saul: *A náci Németország és a zsidók 1933–1945*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2013. 88–89.

4 Aki még zsidónak tartotta magát, vagy mások annak tartották.

5 Komor Pál (1886–1973) 1898 óta élt Sanghajban, a Komor Segélyalap (Komor Charity Fund) alapítójaként, majd a Magyar Segélyalap (Hungarian Charity Fund) elnökeként 1924 óta végzett segélyezési tevékenységet. 1938 és 1942 között több ezer, a nácizmus elől menekülő kelet- és közép-európai zsidót segített. A diplomata saját aláírásával ellátott személyi igazolványt állított ki a nevükre, ezt a kínai hatóságok és a japán megszállók egyaránt elismerték. Az okmány a háború utáni

szállást és állást keresett számukra. 1938-ban Victor Sassoon brit állampolgárságú iraki zsidó üzletemberrel felállította a Kínába bevándorló európaiak Nemzetközi Bizottságát, amelyet később Komor-bizottságként is emlegettek.[6] Székhelye a Sassoon tulajdonában lévő szálloda, a mai Fairmont Peace Hotel volt.

Ideiglenes úti okmány

A Magyar Segélyalap céljáról Komor 1935. november 29-i, Hollandia sanghaji főkonzuljához intézett levelében lényeges alapvetést fogalmazott meg. „Az alap egyik legfőbb célja annak elkerülése, hogy magyarok a közösség terhévé váljanak, vagy hogy az utcán kolduljanak. Mindent elkövetünk, hogy azok, akik nem találnak itt munkát, hazatérhessenek, vagy elhagyhassák Sanghajt."[7]

A sanghaji menekülés és befogadás emlékét az egyik városi múzeum területén 34 méter hosszú, 2,5 méter széles emléktábla őrzi. A nevekből kitűnik, hogy a legtöbben Németországból, Ausztriából, Lengyelországból, Csehországból és Litvániából érkeztek.[8] A négymilliós kínai város (hatvanezer japán

hazatérésükhöz is megfelelt. 2007-ben Sanghajban megalapították a zsidó menekültek múzeumát. A segélyezésből részt vállalt egy másik magyar építési vállalkozó, Hudec László (1893–1958) is, aki Sanghajban több mint száz épületet tervezett. 1942-től magyar konzul volt.

6 A *Világtörténet* 27. évf. 2005. ősz/tél számában VÁMOS Péter „Távoli menedék" címmel több sanghaji magyar vonatkozású adatot publikált. Az 1939-ben Sanghajban kiadott *Emigranten Adressbuch für Shanghai* szerint a legtöbb emigráns kisvállalkozásból tartotta fenn magát. Tulajdonukban kimagaslóan sok kávéház, étterem, szatócsbolt volt.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 672/1935/119.

8 A 13 732 menekült nevét felsoroló lista alapját a német *Exil Shanghai 1938–1947* című könyv függeléke szolgáltatta. A névsort a megszálló japánok gépeltették le három zsidó nővel. A japánok számára a vallási alapú antiszemitizmus hagyománya nem létezett, Hitler fajelmélete érthetetlen és elfogadhatatlan volt. A zsidók ázsiai jelenlétét a japánok hasznosnak ítélték meg. Úgy gondolták, a zsidóknak tulajdonított vagyon és befolyás, szakmai tudásuk, kereskedelmi tapasztalatuk Japán gyors gazdasági fejlődését segítheti. Mindennek az ellenkezőjét állította a Budapesten megjelent szélsőjobboldali *Harc* 1944. szeptember 30-i száma. „A zsidókérdés Japánban" című cikk (7. lap) hazugságözönében helyet kapott: „Kelet-Ázsia megszállt területein a zsidó emigránsok ellenséges propagandát űztek, kémkedést folytattak, vagy legalábbis a gazdasági életre káros spekulációs üzleteket bonyolítottak. Ezzel a helyzettel Japánnak 1940 nyarától kezdve keményen szembe

lakossal) kiemelkedő, egyedi példa volt. A beutazáshoz semmiféle vízumra, igazolásra, menlevélre, vagyoni helyzetet igazoló iratra nem volt szükség.

Az európai zsidóság helyzete folyamatosan súlyosbodott. Szétszórtsága növekedett, ami részben az eltérő nemzeti történelmekből eredt, de hatással volt rá a nagyarányú elvándorlás, a városközpontúság, a gazdasági, társadalmi mobilitás is. Az utóbbi jelenség alapját részben a környezet ellenséges magatartásában, az évszázadok óta rögzült előítéletességben határozhatjuk meg. Földrajzi határvonalat érzékelhetünk a kelet-európai és a nyugati zsidóság között, ami főként kulturális szempontokban nyilvánult meg. Sorolhatnánk a nyugat- és a kelet-európai zsidóság közötti kulturális és társadalmi különbségeket, de a legfontosabb, hogy ez a rés – minősíthetjük elidegenedésnek is – a háborús években drámai elmozdulást mutatott, egyre tágult.

A nyugatiak alkalmilag idealizálták a keletiek „hiteles" zsidó életét. Mégis, az üldöztetés, a nemzetiszocialista tömeggyilkosság éveiben kevés együttérzést mutattak. A keletieket – nemritkán – „elmaradottaknak", máskor „primitívnek" tartották. Nem túlzás, hogy egyre inkább az eluralkodott zavar és szégyen forrásának számított. A zsidó bevándorlók, menekültek hulláma nagyban hozzájárult az antiszemitizmus erősödéséhez, szerepe volt az antidemokratikus erők felemelkedésében is. 1939 júniusában – a magyar Külügyminisztérium tudtával – a Belügyminisztérium szervezésében 900, zömmel cseh, szlovák, felvidéki, kárpátaljai, német és osztrák zsidót szállítottak hajón a Duna torkolatáig, a Palesztinába induló *Noemi Julia* panamai teherhajóra.[9]

A megszállt területeken a zsidók brutális kezelése napi feladattá vált. A Wehrmacht talán a legsúlyosabb fegyelmi büntetésként fogta fel, de gyötrésük, kínzásuk mind a katonák, mind az SS kedvelt szórakozása lett. Fényképfelvételek százai bizonyítják, hogy feltűnő külsejük, ruházatuk miatt a kitaszítás és a megalázások súlypontját az ortodox zsidók gyötrésében találták meg. Célba lőttek rájuk. Fekáliát mázoltattak velük egymás arcára, ugrani, mászni, énekelni kényszerítették őket. Imasáljaik felhasználásával ürüléket takaríttattak velük, és táncolniuk kellett az égő Tóra-tekercsekből rakott örömtűznél. Gyakran megkorbácsolták őket. Máskor bűzös disznóhúst etettek velük, homlokukra zsidócsillagot metszettek. A legnépszerűbb a náci „szakálljáték" volt. A zsidók fejéről szakállt és pajeszt téptek ki, gyújtottak meg, vágtak le bőrrel,

kellett néznie. Életre hívtak egy kémkedésellenes ligát, ebből fejlődött ki a zsidóellenes mozgalom központja."

9 KAPRONCZAY Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009. 14.

arc- vagy állkapocsdarabbal együtt vagy anélkül. A rémtetteket általában kárörvendő, hurrázó katonák nagy közönsége előtt követték el.[10]

A gettókba zárt zsidó tömegekből kevesen vállalták a kitörést, a szökést. Ehhez pénzre, csalások és hamisítások sorozatára volt szükség. A család egyben tartása, a kiszolgáltatottság, a menekülés egy ellenséges külvilágban állandó félelmet – vagy inkább rettegést –, fizikai és idegi megterhelést okozott.

A gyakori zsidóellenes kirohanások támaszul szolgáltak Hitler világuralmi törekvéseihez: a zsidók haszonlesők, plutokraták. Leginkább háborús uszítók, akik Európa népeit újabb világméretű konfliktus felé rángatják. A harsogó náci propagandában[11] az európai zsidók a kollektív fenyegetést testesítették meg, miközben ők – a közel egymillió magyarországi zsidó sem volt kivétel – a rájuk leselkedő veszély komolyságát nem kellőképpen érzékelték.

Sokan nem értették, mi történik körülöttük, mi történik tőlük keletre. Nyugat-Európában a zsidók komolyan hittek az általános elvekben, az egyetemes értékekben. Ez a jelenség az asszimilálódott magyar zsidók köreiben is megfigyelhető volt. Bíztak a történelmi együttélés eredményeiben, „a magyarság jó szokásaiban", az alkotmányosságban, a törvények szilárdságában, erejében. A hiszékenység, annak erősítgetése, hogy ami a szomszédos országokban a zsidókkal, cigányokkal megesett, a magyar zsidókkal nem történhet meg, károsnak, sőt végzetesnek bizonyult. A két háború között – és 1944-ig – a magyar zsidók többsége csupán felekezeti csoportnak, a magyar nemzet elválaszthatatlan részének érezte magát. Nem észlelték, hogy 1942-től a zsidó menekültek kézzelfogható bizonyítékkal szolgálnak a zsidó önmeghatározás és a politikai realitások közötti áthatolhatatlan szakadékra.

A „zsidótörvények", zsidóellenes rendeletek raja hamar elöntötte a területi visszacsatolások mámorában ünneplő Magyarországot is. Az 1938. május 29-én kihirdetett 1938. évi XV. tc. (a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról) még vallási alapon határozta meg, hogy ki számít zsidónak. A „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" szóló 1939. évi IV. törvénycikket 1939. május 5-én hirdették ki. Súlyos volt a változás. A józanságot leküzdötték, mellőzték. A korszellemre hivatkozással a Magyar Országgyűlés faji alapon definiálta, ki számít zsidónak.

10 FRIEDLÄNDER, I. m. 107.

11 Az uszításban az 1923-ban Nürnbergben alapított *Der Stürmer* című lapnak kiemelt volt a befolyása. A Julius Streicher alapította hetilap a csúcsponton közel félmillió példányban jelent meg.

A rendszer a zsidóság magas létszáma és teljesítménye miatt mégis arra kényszerült, hogy a törvény hatálya alóli felmentéseket is rögzítsen.[12] Jelentős volt, hogy a rendelet 66. paragrafusában a hazai törvényhozásban először kapott helyet a magyarsághoz való hűség fogalma. A mentességi elveket törvénycikkbe foglalták.

A zsidóság „térfoglalása" elleni kampányban szégyenletes döntések sorát fogadták el. Közöttük volt, hogy a magyar gyógyszeripar jeles személyiségét, Richter Gedeont lemondatták a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár igazgatósági elnöki tisztségéről. Az újabb igazgatósági tagok – keresztény közéleti szereplők – megpróbálták megvédeni a gyár alapítóját és magát a gyárat is. 1940-ben Teleki Pál miniszterelnöktől többször kérvényezték a jeles gyógyszergyáros mentesítését a zsidótörvények alól – sikertelenül.

Az 1940-es évek elején a kirekesztő tendenciák Európa-szerte felerősödtek. Növelték a nacionalizmust, terjesztették az antiszemitizmus mérgét. A nemzetiszocialista propaganda a lakosságot eredményesen befolyásolta. A megszégyenítés, mindennapi zsidózás, a zsinagógák meggyalázása gyorsan terjedt. A tömegeket a hangos menetelésekhez is hamar hozzászoktatták. 1941 nyarán a magyar adminisztráció is csatlakozott ehhez. A kezdeti cél Kárpátalja teljes zsidótlanítása volt. Júliusban mintegy 16 000 „rendezetlen állampolgárságú", hajszával összegyűjtött magyar zsidót telepítettek ki Galíciába. Többségüket augusztus 27–28-án Kamenyec-Podolszkijban az SS és ukrán segítői legyilkolták.[13]

Ezen az úton történt, hogy a tömeges „áttelepítések", razziák és gyilkosságok figyelmet keltettek, de együttérzéshez ritkán vagy egyáltalán nem vezettek. A hajszolt robotról, alig titkolt koncentrációs táborokról, kőbányákról, halálra dolgoztatásról folydogáló hírek Európa boldogabb részein különösebb megrendülést nem váltottak ki.

Hitler bukására, a nemzetiszocializmus felszámolására – ami egyben az üldöztetés felszámolását jelentette – több évet kellett várni. A túlélésig Európa népei tengernyi szenvedést éltek meg. Az üldözötteknek, a kiirtásra szántak kisebb-nagyobb csoportjainak valamiképp segítséghez kellett jutniuk. Fájdalmas valóság, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közvéleménye, társadalma legtöbbször csupán az „atrocitási történetekről" értesült, ezeknek pedig alig adott hitelt. Elmozdulásnak minősíthetjük, hogy az angol parlamentben 1942. december 17-én megrendülten hallgatták meg a szövetségesek deklarációját, elítélték „a hidegvérű kiirtás bestiális politikáját".

[12] A törvény hatálya alól mentesültek azok a zsidók (vagy leszármazottak), akik 1. I. világháborús kitüntetésekkel rendelkeztek; 2. hősi halottak hozzátartozói, hadirokkantak; 3. az 1918–1919-es forradalmak során részt vettek a nemzeti mozgalmakban; 4. keresztény lelkipásztorok, egyetemi tanárok, belső vagy királyi titkos tanácsosok, olimpiai bajnokok.

[13] *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Szerk.: BÁNYAI Viktória, FEDINEC Csilla, KOMORÓCZY Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 244–245.

A Magyar Királyságot tekintve, az ország területére zsidó menekültek már 1935 őszén érkeztek. Nagyobb számban 1938. március 12., Ausztria német bekebelezése, az ún. Anschluss után, majd 1938 októberében, a Cseh–Morva Protektorátus kikiáltását követően. Az újabb fordulat 1938. november 2-ához köthető, mikor már az „autonóm" szlovák hatóságok üldözték őket. Legtöbbjük magyarul beszélt, emiatt is menekülnie kellett. A sajtó Európa-szerte hírt adott megpróbáltatásaikról, a szigetközi Duna gátjain, sóderszigetein, a senki földjén kitaszításban töltött heteikről.

A magyar fél sem akart lemaradni. „Viszonzásul" Szlovákiába toloncolta a Magyar Királyság területére menekült szlovák zsidókat. Az Anschluss és a burgenlandi (1920-ig magyar) zsidók kiűzése után ellenlépés is történt. A revizionista Béjtár[14] (vagy Bétár, Betár) cionista egyesület soproni csoportja hamis iratokkal segítette az üldözötteket.

A Béjtár és más cionista szervezetek tagjai – ideológiai felfogásukkal egyezően – illegális emigrációt szerveztek, a kivándorlókat több esetben hajón indították el a Dunán Bulgária irányába.[15] Megjegyezzük, hogy a második világháború előtt a Magyarországra érkezett menekültek viszonylag jómódúak voltak. (Sokuknak rokonaik, üzlettársaik, kereskedelmi partnereik éltek magyar földön, emiatt nem szorultak zsidó intézmények pénzbeli segítségére.) A hatóságok magatartását befolyásolta, hogy nem vontak magukra különösebb figyelmet.

A közös segítségnyújtásban fontos lépés volt, hogy csúcsszervezetként 1938 decemberében megalakult a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI), amelyhez 1939 elején a Magyar Cionista Szövetség (MCSZ)[16] is csatlako-

[14] Forrás: a soproni szervezetében és Budapesten szökevények támogatásában tevékeny Braun Ferenc (1922–2005) visszaemlékezése. A Betár mozaikszó, eredete Brit Joszéf Trumpeldor, Joszéf Trumpeldor Szövetség. 1923-ban Rigában alapították. Cionista (inkább jobboldali beállítottságú) ifjúsági szervezet volt.

[15] A kivándorlókat szállító hajók közül a *Mefkure* 1944. augusztus 3-án indult Konstancából. A Fekete-tengeren német tengeralattjáró-támadás következtében háromszáz utasával együtt elsüllyedt.

[16] 1940. július 11-étől a magyarországi cionista szervezetek legálisan csak a fővárosban működhettek. Vidéken a tilalmat megkerülve, a hatóságok elnézését kihasználva sikerrel álcázták tevékenységüket.

zott. Az összefogásban a JOINT[17] kezdeményező szerepet töltött be. A helyi juttatásokat, gyűjtéseket külföldről érkezett pénzek egészítették ki. Ezeket határőrök és a bevándorlási hatóságok lepénzelésére, később a magyar hatóságok által internált menekültek ellátására költötték.

A menekültek sikeres továbbjutásához kapcsolatokra is szükség volt. Budapesti vezetőjük, dr. Kálmán Imre összeköttetésben állt a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatósággal (KEOKH), erre építve több sikeres akciót bonyolított. A kapcsolatokból fontos volt a szófiai cionista vezetővel, dr. Báruh Konfino szemorvossal kiépített szál. Az orvos által kiépített hálózat eredményesen működött. Sikerült Bécsből, Prágából, Pozsonyból és Magyarországról illegális kivándorlást szervezni. 1938 és 1940 között közel 4500 illegális bevándorló jutott így be Palesztinába.[18]

A kapcsolatok szálaiból említésre érdemes, hogy 1942-ben összeköttetésbe került Oskar Schindler[19] krakkói német gyáriparos és dr. Kasztner Rezső.[20] Összekötőjük rendszeresen utazott Krakkó és Budapest között, főleg üzeneteket és nagyobb pénzösszegeket továbbított. A közös cél főként a lengyel üldözöttek, rejtőzködők életének mentése volt.

Bátor kiállás volt Slachta Margit[21] rendfőnöknő vatikáni utazása. A zsidók mentése érdekében számos javaslattal élt, 1943. március 11-én rövid

[17] American Joint Distribution Committee (Joint, JDC). 1914 végén New Yorkban a keleti zsidóság megsegítésére alakult humanista zsidó vallási szervezet. A második világháború előtt és alatt Magyarországon nem működhetett.

[18] COHEN, Asher: *A Haluc ellenállás Magyarországon, 1942–1944.* Balassi Kiadó, Budapest, 2002. 24.

[19] Oskar Schindler (1908–1972) szudétanémet hadsereg-beszállító üzletember, gyáros. Náci párttagként 1200 zsidó életét mentette meg. 1963-ban a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

[20] Schindler dr. Kasztner Rezső (1906–1957) cionista vezetőt, volt újságírót hosszú évek után is a mentésben „rettenthetetlennek", cselekedeteit „felülmúlhatatlannak" minősítette. Összeköttetésüket az 1940-es évek első éveiben a Budapesten élő dr. Rudolf Sedlacek bécsi fogorvos tartotta fenn. A kapcsolat addig élt, míg Schindler útlevelét a németek be nem vonták. SZITA Szabolcs: *Aki egy embert megment, a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár 1944–1945.* Corvina, Budapest, 2005. 14–15. Levelek titkos továbbításához felhasználták a bécsi gyorsvonat naponta német sajtótermékeket Budapestre szállító zárt tehervagonját is.

[21] Slachta Margit (1884–1974) a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője. Fellépett a deportáltak, a munkaszolgálatosok érdekében, az általa alapított Szent Lélek Szövetség irodájában sokszorosították Márton Áron erdélyi katolikus püspök 1944. május 8-i beszédét. Helyállását több emléktáblán örökítették meg. 1944-ben a budapesti Thököly úti rendházban bújtatta – többek között – Zádor István festőt, grafikust, Gyarmati Fannit, családostól Rusznyák István akadémikust. 1999-ben Jeruzsálemben Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült.

magánkihallgatáson fogadta őt XXIII. János pápa. 13-án Giuseppe Roncalli isztambuli pápai követ sürgette, hogy a Szentszék eszközölje ki 1000 gyermek kiutazását Szlovákiából Palesztinába Magyarországon és Törökországon át.[22]

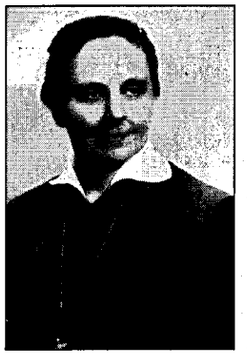

Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője

1943 végén a Lengyelországból Magyarországra menekült Zvi Zimmermann ügyvéd elismeréssel emlékezett id. dr. Antall József kockázatos önzetlenségéről, a menekült lengyel zsidók mentéséről. A bevált módszer kereszténynek regisztrálásuk volt. A szlovák dr. Siegfried Roth a cionista ellenállás egyik vezetőjeként azonos emlékeket őrzött meg.[23]

Az európai kontinensen néhány magasztos tiszteletadáson felül az üldözött, kiirtásra szánt zsidók, cigányok, betegek, rokkantak megmentéséért érdemi intézkedés alig történt. Milliók kételkedtek, nem voltak hajlandók elhinni, hogy a német „kultúrnemzet" tagjai, emberi lények ily embertelenek tudnak lenni.

A segítségnyújtás módjai vontatottan, többféleképpen formálódtak ki, Európában a következők voltak: a Hitlerrel szövetséges vagy tevékenyen együttműködő államokból biztos helyre csempészés; rejtőzködés; menekülés, az élet megváltása váltságdíj fizetésével; politikai aktivitás[24] (diplomáciai lépések útján).

Európa számos országában a német megszállók fegyveres egységeik bevonulásával egyidejűleg felállították a biztonsági szervek kirendeltségeit, gyorsan létrehozták bázisaikat. (Egy részük már korábban beépült; rejtőzött, nem viselt egyenruhát.) A Magyar Királyság 1944. március 19-i „baráti" megszállását követően az ország formailag szuverén állam maradt, a semleges államok követségei Budapesten tovább működtek. Jelenlétük fékezőleg hatott. A meg-

[22] A levél szerint a formaságokat a Jewish Agency for Palestine intézte volna. Az utazás a német taktikázás, halasztgatás miatt nem valósult meg.

[23] KOVÁCS Tamás: *Embermentő közszolgák a holokauszt idején.* A Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiadványa, Budapest, 2014. 68. 1941-től segítette a lengyel menekülteket. 1943-ban a Mentőbizottság tagja, a német megszállás után a Hánoár Hácioni egyik vezetője. A háború után a Zsidó Világkongresszus magyar szekciójának alapítója és igazgatója.

[24] Ezen az úton a dán, a bolgár, a Romániában élő zsidók (a Transznisztriába – Dnyeperen túli területre – hurcoltak kivételével), valamint a Franciaországban lakó török zsidók menekültek. Nemzetközi, határozott diplomáciai fellépés eredményezte a magyar zsidók egy részének túlélését. Voltak, akik vagyonuknak az SS-nek történt kényszeres átadásával, mások váltságdíj fizetésével menekültek meg.

szállók más országokban bevetett nyílt elnyomási, terrorisztikus módszereik mérsékelt alkalmazására, esetenként mellőzésére kényszerültek.[25]

A megszállás – sokszor rejtett – fordulatai bizonyítják, hogy taktikai szempontok is közrejátszottak. A magyar nép előtt, miként az egész világ előtt, a zsidóság megtervezett deportálását, az *Endlösung*,[26] a mészárszék kivitelezését takargatniuk kellett.

Érdemes figyelmet fordítani a – hiányosan ismert – palesztinai transzportok utasszámaira. A német megszállás előtti éveket tekintve a Magyar Királyságból legálisan távozó, családi certifikáttal ellátott bevándorlók száma nem haladta meg a 2000–2500 személyt. Az összesítésben gyakran „adoptált" gyerekek is szerepeltek, őket ekképp mentették ki a „végső megoldás" elől.[27]

A zsidóellenes törvénykezés, a zsidókat, cigányokat, nemzetiségieket, a politikai foglyokat sújtó kisegítő munkaszolgálat jó alapot szolgáltatott a német megszállás utáni újabb embertelen intézkedésekhez, a közel milliónyi magyar zsidó társadalomból való kizárásához. A magyar minisztertanács és a parlament 1938 és 1944. március 19. között 267 zsidóellenes törvényt és/vagy rendeletet adott ki. A német megszállástól a Sztójay-kormány (1944. március 22. – augusztus 29.) 85, a Lakatos-kormány (augusztus 29. – október 16.) 5, Szálasi Ferenc kormánya (1944. október 16. – 1945. március 27.) 10 zsidóellenes rendeletet hirdetett ki. A legsúlyosabbakat a Sztójay-kormány idején érvényesítették.

A gazdasági törvények a zsidók vagyonának „törvényes" eltulajdonítására, kifosztására szolgáltak. Az állampolgári jogokat korlátozó rendeletek irányultsága társadalmi, polgári státuszuk, befolyásuk visszaszorítása volt. A „fajvédelmi" törvények az emberi kapcsolatok megbontását, majd megszakítását, a zsidók társadalomból való kirekesztését eredményezték. Az embertelen, sőt irgalmatlan intézkedések – a társadalom nagy része már beletörődött, hozzászokott – nem váltottak ki érdemi ellenállást. A zsidóság százezrei tömegesen engedelmeskedtek a megszokott államhatalom hatósági szerveinek, holott a nem engedelmeskedés nem jelentett volna túl nagy kockázatot.

[25] Például a határ menti Sopronban a megszálló német egységek az 1944. március 19-i, hajnali bevonuláskor a város több pontján „zsákmánygyűjtő hely" táblákat helyeztek ki. Ezeket hamarosan levették.

[26] „Végső megoldás", a zsidóság kiirtásának nemzetiszocialista fedőneve. Az 1942. januári hírhedt wannseei konferencián született a terv.

[27] GOLAN, Moshe: *A magyarországi cionista szervezetek zsidó menekülteket segítő tevékenysége Magyarország német megszállása előtt.* Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem, 9.

Minden kézműves, kereskedő, iparos és pénzintézet-tulajdonos 1942. február végéig köteles volt származási iratot benyújtani. A hatóságok pedig eldöntötték, hogy a tulajdonos zsidó vagy nem zsidó származású.

Megjelent a J (Jude) felülbélyegzés

Származási bizonyítvány, 1921; felülbélyegzés: 1936. március 24.

1942 májusában „a korszellemben" vizsgálódó Honvédelmi Minisztérium arra jutott, hogy a zsidónak tekintett tisztek, kevés kivétellel, hadtestek székhelyein vannak beosztva, míg a tiszta keresztény származású tisztek egy része igen mostoha viszonyok között, kis helyőrségekben teljesít szolgálatot. Rövidesen változtatásról határoztak: zsidó tisztek további működése a magasabb parancsnokságoknál nem kívánatos, más beosztásba pedig nem juthatnak.[28]

A július 21-én kihirdetett 1942: XIV. törvénycikk értelmében a zsidók vagy zsidónak minősítettek honvédelmi kötelezettségüknek kizárólag kisegítő munkaszolgálattal tehettek eleget. A katonai munkaszolgálatos századokba főleg nemzetiségieket, a kisegítő munkaszolgálatos századokba zsidókat, a különleges munkaszolgálatos századokba „politikailag megbízhatatlan" személyeket hívtak be. A német szövetségi rendszerben a Német Birodalom-

[28] A honvédségben (a repülők kivételével) ebben az időben 129 „zsidó vonatkozású" csapattiszt teljesített szolgálatot. 34 alezredes, 23 őrnagy, 56 százados, 15 főhadnagy, 1 hadnagy. *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..." Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. II.* 1942. május – 1945. november. Szerk.: KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1962. 4. Megindult az igazolások sorának beszerzése (és kiállítása). Az 1942: XV. törvénycikk alapján számos első világháborús érdemek alapján elismert tiszt – származása okán – a kisegítő munkaszolgálat elkerülésére honvédségi „kivételezettségi igazolvány" igénylésére kényszerült.

ban, de több más szövetséges országban létezett a munkaszolgálat rendszere. A magyarországi egyedülálló volt.[29]

Az önkényuralomba süllyedt szlovák bábállam ugyancsak átfogó kirekesztő célokat irányzott elő. Politikai programját a *Gardista* c. lapban[30] 1943. április 19-én így sommázta: „Követeljük a csehek kitelepítését, a zsidók deportálását, a cigányok összefogdosását és a magyarok jogfosztását."

A magyar törvények, rendeletek sorolásakor nem tekinthetünk el a bizalmas rendeletektől, a minisztériumi utasításoktól (munkaszolgálatos századok szerbiai kényszermunkára, illetve Németországba szállítása), a vármegyei, járási, a városi és falusi törvényhatóságok intézkedéseitől (például Budapest főpolgármestere 1944 júniusában „csillagos" házak létesítését rendelte el), vagy a rendészeti testületek határozataitól. A rendeletek tömegét érvényesítették, esetenként szigorították, ezek a szorongatott zsidóság életének minden területére kiterjedtek.

Az új körülmények között a hatóságok, a vármegyei, városi vezető tisztviselők – főleg a magyar vidéken – bírói szerephez jutottak. Bizonyított, hogy a munkaszolgálatos behívásoknál előítéletek, súlyos elfogultságok érvényesültek. Bűntelen családok, az alkotmányhoz, a jogszabályok betartásához hű egyének tönkretételéről – életről, máskor halálról – határozhattak.

[29] A fronton, a hadműveleti területeken embertelen körülmények között dolgoztatták őket. Gyakran életveszélyes feladatokat (mint aknaszedés) teljesítettek. Az 1944. június 17-i, 151.158/eln. 42.-1944. sz. HM rendelet értelmében a hátországban dolgoztatott zsidó munkaszolgálatosokkal hadifogolyszerűen kellett bánni.

[30] A *Gardista* a Hlinka Gárda, az első Szlovák Köztársaság félkatonai szervezete hivatalos lapja volt. Első száma 1939. január 18-án jelent meg.

A származás, a születés jelentősége

A magyar zsidóság számára a dráma kiteljesedését az 1944. március 19-ei német megszállás és következményei jelentették. Máig fájdalmas, hogy az átlagemberek többségének (miként Európában is) sok helyütt logikusnak, törvényesnek, végül elfogadhatónak tűnt, hogy a zsidókat el lehet, el kell távolítani az országból, ahogy az életből is.

Az 1940-es évek első felében a hitleri uralom, a terror és a kiterjedt embervadászat elől az egyik menekülési célpont a Magyar Királyság területe volt. Az európai menekülési stratégiákat nem vizsgáljuk, a magyar földön gyakoroltak esetében számos típust különíthetünk el.

A Magyar Királyság területén a keresztény mentőakciók túlnyomó részben a fővárosban vagy közvetlen környékén történtek. Vizsgált témánk szempontjából fontos, hogy ezekkel összefüggésben sokféle okmány keletkezett. A fennmaradt iratok vizsgálata, elemzése nem könnyű feladat. Időnként nehéz meghatározni, hogy mennyire állják ki a kései ellenőrzést, és az üldöztetés éveiben milyen körülmények között, milyen indokok alapján készültek.

A menedéklevél (védelmet nyújtó levél) az elmúlt századokban többféle formában volt ismert. Ilyet állítottak ki – főként Nyugat-Magyarországon – a földesúri birtokokon menedéket kapott zsidó csoportoknak, családoknak; a jogokat és kötelességeket írásban rögzítették. A védelmet nyújtó „zsidótartásért" legtöbbször évente fizettek. Vásároltak a téli letelepedésre, védelemre szorult vándorló cigány csoportok (kompániák) is. Menlevélnek a kormányhatalom által kibocsátott iratot nevezték, amely megegyezés után városok, várak, más objektumok átadása esetén a legyőzött, megadást tanúsító védőknek (csapatnak, seregrésznek stb.) bántatlanságot garantált. A személyi iratot a tisztek, a legénység egyaránt megkapták. Magyarországon a komáromi vár osztrák birtokba adása (1849. szeptember 27.) következményeként a szabad távozást garantáló császári menlevél maradt emlékezetes. Sok ember életét, szabadságát mentették meg vele, köztük Jókai Mórét.

A közjegyzők iratai között számos okiratot különböztethetünk meg. Az új törvények értelmében zsidónak minősülő személyek üzleti, máskor magánjogi ügyeikben a közjegyzőnek teljes körű meghatalmazást adtak vagy ilyet hitelesítettek. Valószínű, hogy a megbízó szorult helyzetet érzékelt vagy élt meg. Lehetséges, hogy már valamilyen üldöztetést szenvedett el, vagy attól tartott, hogy képtelen lesz ügyeit intézni. Megoldásként bizalmi emberétől vagy rokonától kért segítséget. Nemegyszer előfordult, hogy a menekülőben lévő személyt valamiképp legalizálni kellett.

Magyar útlevelek a vészkorszakot megelőző időkből

Voltak, akik önérzetből nem fogadtak el semmiféle segítséget. Következetes magatartással viselte el a helyzetét Heltai Jenő író.[31] A megszállás rideg valóságában csalódások tömegét élte meg. Megdöbbentette, hogy „a reformátusok nem hajlandók a csillagos reformátusokkal együtt venni az úrvacsorát, a pap külön adja nekik. Az egyház éppen úgy megbukott, mint annak idején a szocializmus. Két vallás maradt, a nácizmus és a bolsevizmus. Vallásháború ez is, két misztikumnak az összeütközése".[32]

Két nappal korábban értesült arról, hogy a zsidók tulajdonában tilos rádiókészüléket tartani. Feljegyzéséből idézünk: „Az nagyon mulatságos, hogy versszövegeimet éneklik a rádióban, de nekem nem szabad hallgatnom."[33] Önérzetét megalázó helyzetében is megőrizte. „Én magam sohasem kértem volna semmiféle mentesítést. Sok jót kaptam ettől az országtól, amelyben születtem, és amelynek a nyelvén írok, el kell fogadnom a rosszat is. (…) Sohase kértem se előnyt, se jutalmat, érdemekkel hivalkodni nem tudok."[34]

Az író emelt fővel nézett szembe a fenyegető halállal. Azután következett a börtön, a bújkálás, pincelakás, szüntelen halálfélelem. Mégis, hetvennégy évesen, tartással lépett ki az óvóhelyről. Maga volt a polgári humanizmus, elölről kezdett mindent.

1944 márciusától a szükségben az alkalmi igazoltatások, az utcai, pályaudvari és házi razziák miatt mindenképpen iratokat kellett szerezni. Más személy irataival élni kockázatos volt. Hamisított iratok birtoklásához, felmutatásához is bátorságra volt szükség, hisz esetenként ki kellett állniuk az ellenőrzés – alapos, máskor felületes – próbáját. Heltai április 12-i feljegyzésében rögzítette, hogy a megszállás 25. napjára az „iratgyártás" gyorsan fellendült. „Minden kapható: mentesítő okiratok, vidékre szóló utazási engedély. Az ár százezernél kezdődik."[35]

Az október 15-étől indult nyilasuralom az alvilág felülkerekedését jelentette. A követségi védlevelek napi árfolyama – a sok hamisítvány miatt is – nagyot zuhant. Lévai Jenő tapasztalata szerint „voltak olyan házak, ahol a Zsidó Szövetség Intézőbizottságának igazolványai is elegendők voltak, általá-

31 Heltai Jenő (1871–1957) író, költő, műfordító, újságíró, producer, dramaturg. Kossuth-díjas, a Francia Becsületrend kitüntetettje. Bújkálása idején ókori drámákat vetett össze a magyar fordításokkal.

32 HELTAI Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945*. Magvető, Budapest, 2018. 45.

33 Uo. 1944. április 6-i bejegyzés. 46.

34 HEGEDÜS Géza: *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 52–53.

35 HELTAI, i. m. 50. (Az összeg erős túlzás.)

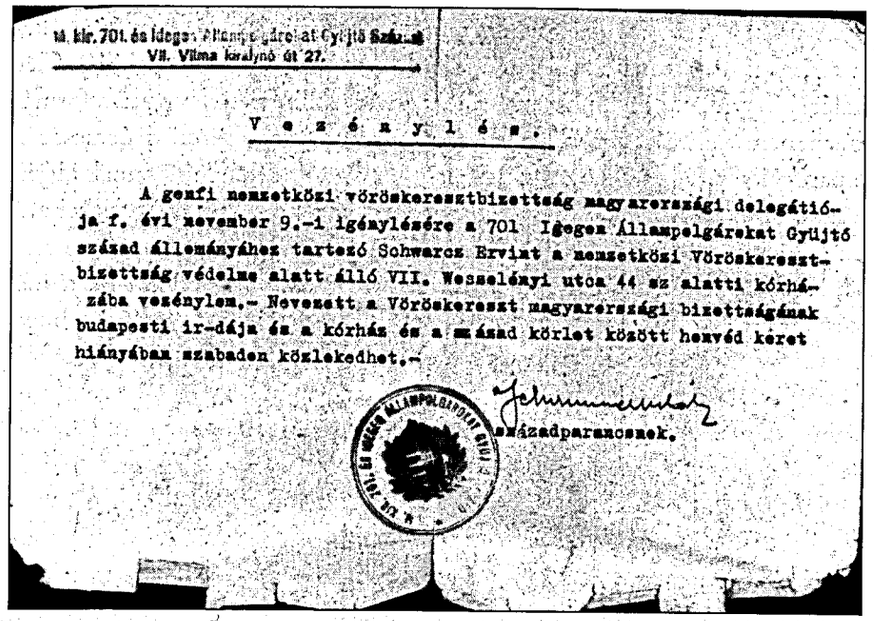

M. kir. 701. és idegen Állampolgárok at Gyüjtő Század
VII. Vilma királynő út 27.

V e z é n y l é s .

A genfi nemzetközi vöröskereszt-bizottság magyarországi delegációja f. évi november 9.-i igénylésére a 701 Idegen Állampolgárokat Gyüjtő század állományához tartozó Schwarcz Ervint a nemzetközi Vöröskereszt-bizottság védelme alatt álló VII. Wesselényi utca 44 sz alatti kórházába vezénylem.- Nevezett a Vöröskereszt magyarországi bizottságának budapesti ir-dája és a kórház és a másod körlet között honvéd kéret hiányában szabadon közlekedhet.-

századparancsnok.

Vezénylés a VII. kerület, Wesselényi utca 44. szám alatti kórházba

ban azonban a nyilasok még a súlyos beteg, félig holt embereket is 14–74 éves koruk között, nem egy esetben 81 évesig kihúzták az ágyukból. Sok esetben lehetett velük »beszélni.« A korrupció már akkor erőteljesen lábra kapott, és egyes nyilasok 100-200 pengő lefizetése után a felmutatott legjelentéktelenebb mentesítő iratokat is elfogadták."[36]

A vámszedők virágkora következett. A forgalmas ügyvédi iroda esete nem számított egyedinek. Dr. B. T. ügyvédnél (1941. január 1-jétől az ügyvédi kamara tagja) 1944. december 4-én házkutatást tartottak. Megállapították, hogy őrizetbe vett egyének, zsidók szabadítási ügyeire specializálódott. A sorolásban olvasható, hogy működési területébe „internálásból szabadítás, zsidó áttérési ügyekben segélynyújtás, kormányzói és belügyminiszteri mentesítések kieszközlése, külföldi védlevelek beszerzése vagy abban segélynyújtás, munkaszolgálat alóli mentesítések, kivételezettség kieszközlése, ezek alapján zsidóknak a munkaszolgálat, vagy deportálásból való mentesítése" tartozott.

[36] LÉVAI Jenő: *A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története [1944–2014].* Budapest Főváros VII. kerület Erzsébetváros Önkormányzata, 2014. 33. – Lévai Jenő (1892–1983) író, újságíró, szerkesztő, a vészkorszak szorgos krónikása. Lévai temetőben rejtőzködve, majd 1944 telén a pesti nemzetközi gettóban élte túl Budapest ostromát.

A házkutatásnál az ügyvéd intézte jogi esetek pontos számát nem tudták megállapítani. A páncélszekrényében talált iratok 844 személyhez tartoztak, ezekből munkaszolgálatos ügy 474, svéd védlevélre vonatkozó irat 67 darab volt. Eredeti svéd *Schutz-Pass*ból[37] 9, svájciból 7, vatikániból 1 db volt „raktáron". Ezeken felül találtak még 36 darab, hamisításra előkészített, gyanús iratot.[38]

A vészterhes idők szomorú öröksége, hogy nagyszámú végrendelet maradt fenn. A mind változatosabb módon üldözött, megbélyegzett zsidó polgárok közjegyzővel okiratba foglalt végrendeletet készíttettek, ezek gyakran letétként maradtak az utókorra. Nem említhetjük másként a külföldi pénzintézetekben, elsősorban a svájci bankokban elhelyezett letéteket, betéteket. Nagyrészt máig titokba zártak, „érinthetetlenek". Az 1980-as években – a svájci banktitokra hivatkozással – hosszú tárgyalások után is csak töredéküket ismerték el.[39]

Az életmentés egyik meghatározó elemét a befogadás jelentette, ami legtöbbször kockázatvállalás volt. Gyakran előfordult, hogy a befogadó személy vagy család alig vagy semmit nem tudott a segítséget, szállást kérőről. (Előfordult, hogy „legyen, de csak egy éjszakára" – több kockázatot nem vállaltak.)

A következő kérdés általában arra irányult, hogy az ismerős vagy addig ismeretlen befogadók meddig vállalják a szállásadás terheit. (Például az illető ellátását, akinek nemhogy batyuja, élelmiszerjegye sem volt. Előfordult, hogy elfogadható igazolványa, pénze sem.) Ezek az esetek – különösen a városokban – a segítő családnak nagy próbatételt jelentettek.

A Szociális Testvérek Társaságának zsúfolt zuglói rendházában Heltai Jenő is megtapasztalta, hogy mekkora terhet vállaltak a szállást kérők miatt a szobáikat átadni kényszerült nővérek. A kényszerű összezártságban sokat romlott a hónapok alatt a kolostor belső légköre. Ezzel együtt Slachta Margit rendfőnöki tekintélye szilárd volt. Véleményét, intézkedéseit mind a szerzetesnők, mind az ismert vagy ismeretlen menekülők elfogadták.

Az író a befogadottak – mikor reménykedő, máskor remegő – közel kétszázat számláló tömegében szigorú kritikát fogalmazott meg. Megtapasztalta,

[37] Külföldi követség által kibocsátott hivatalos „védő útlevél".

[38] A Pesti Központi Kerületi Bíróság anyagából, iktatószám nélkül, érk. 1961. július 4. Az ügyvédet a Margit körúton az 1943. évi X. tc. értelmében a VKF (Vezérkari Főnökség) III. statáriális bírósága elé állították. Amennyiben az ügyészség szabadlábra helyezését rendeli el, ügye Szálasi nyilasvezér elé került volna.

[39] A kérdést tárgyalja FIOR, Michel: *Die Schweiz und das Gold der Reichsbank. Was wusste die Schweizerische Nationalbank?* Chronos Verlag, Zürich, 1997; RINGS, Werner: *Raubgold aus Deutschland. Die „Golddrehscheibe" Schweiz im Zweiten Weltkrieg.* Chronos Verlag, Zürich, 1996.

hogy az épületben a belső rend a rendfőnöknő jelenlétén, következetességén nyugodott. „Margit testvér az egyetlen igazi ember a házban. A többi »kedves testvér« cseléd és porkoláb. Ha Margit testvér egy fél órára kiteszi lábát a házból, mindegyik parancsolgat és dorgál."[40]

Az életkép folytatása a valóság további szeletét idézte fel. „A zsidót természetesen ők sem szeretik. Holott azok a zsidók, akik itt vannak, megkeresztelkedtek, és szorgalmasan imádkoznak. Sokan meggyőződéssel. Aki még nem konvertált, az tanul. A kápolna mindig tele van, egy menekült lengyel pap mondja a misét és gyóntat. Azok a lakók, akik hamis papirossal vannak itt, őskereszténynek generálják magukat."[41]

Voltak, akik a kikeresztelkedett zsidók helyzetét minősítették a legroszszabbnak, mert sem a zsidók, sem a keresztények nem védték őket.[42] A zsidók szemében árulók (kivételezés reményében megtagadták származásukat, őseik vallását), a másik oldalon betolakodónak számítottak. A lesújtó következmény mindkét oldalról a kiközösítés, megvetés volt.

A keresztyén vallású zsidók júliustól ruhájukon a sárga csillag mellett vagy egyebütt fehér keresztet is viselhettek. Utóbbi hordását a parókus lelkész igazolványa tette hitelessé. Szövege a következő volt: „N. N., aki ... (hely-név) ... év ... hó ... nap született és ... év ... hó ... napon az evangélikus egyház kötelékébe felvétetett, a M. Kir. Miniszterelnök 38 Res. M. E. I. szám alatt 1944. május 10-én kelt nyilatkozata alapján a sárga csillag mellett keresztyény vallását igazoló fehér kereszt viselésére jogosult."[43]

A gettó nyomorúságában, a deportálás menetében persze kitűnt, hogy a kitértek, a mentességet kérők nem ártottak senkinek. A keresztény egyházak erőfeszítései arra irányultak, hogy mentesítsék őket a hátrányos rendelkezések alól. Az önfeláldozás aligha változtatott volna helyzetükön. A menlevél

40 Látnunk kell, hogy esetenként a rendházak lakói, főként a befogadottak között akadtak antiszemiták. Olyanok is, akik féltek, sőt rettegtek attól, hogy a nyilas razziázók, igazoltatók rájöhetnek arra, hogy a házban zsidók bújtak meg. Sorsukban osztozni semmiképpen sem akartak.

41 HELTAI, i. m. 355.

42 A keresztény vallású zsidók érdekvédelmi szervezete 1944. július 6-án alakult meg, és a keresztény vallásfelekezetekhez tartozó zsidók ügyeivel foglalkozott.

43 *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, 3. Szerk.: KARSAI Elek. Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1967. 132. Júliusban elkészült a Magyarországi Zsidószármazású Keresztények Szövetségének alapszabály-tervezete. A szövetség létesítését a belügyminisztérium elutasította. 14-én a minisztertanács a Magyarországi Zsidók Szövetségétől különálló önkormányzati és érdekképviseleti szervezetet állított fel, Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége néven.

remény volt a túlélésre, semmi más. Aki megszerezte, bizonytalan időre egy szalmaszálba kapaszkodott. Túlélése változatlanul bizonytalan maradt.

A mentesítő iratok legtöbbször a polgármesteri hivatalokban akadtak el. Ha a mentesített – ismeretlen okból – valamiképp kézhez kapta, magával vitte az okmányt, a „berakodáshoz" kirendelt, ott rendelkező csendőrtiszt azonnal összetépte. Tulajdonosát – korától, társadalmi állásától, rangjától függetlenül – megalázta, tehervagonba parancsolta. A makói példák bárhol megtörténhettek. A neológ zsidó származású Gergely József 31 évig szolgált a csendőrség állományában. Nyugdíjazására megrokkant. Mentesítését a Vitézi Széktől kérte,[44] a válasz késett. Bécsy Bertalan polgármester kérésétől, a halasztástól írásban elzárkózott. „A kérelem nem teljesíthető, ezért elutasítottam." A ny. csendőrtiszthelyettes feleségestől Auschwitz-Birkenau poklában végezte.[45]

Dr. Dénes Ferenc ügyvéd Makó város közéletének ismert, tekintélyes alakja volt. Kivételes státuszt kapott, mégis, Bécsy polgármester a kórházból súlyos állapotban hordágyon kihozatta. Kegyetlenül vagonba rakatta. Az „utolsó pillanatban" megérkezett mentesítő levele, ekkor odaszólt Bécsy, vegyék le.[46]

A jelenkor kutatójának fontos, hogy a személyek azonosítását sikerre vigye. Kezére játszik, hogy a múlt század első felében a magánokiratokban a közjegyzők feltüntették az illető lakcímét, foglalkozását. A hivatali nyilvántartásokban megtalálható az ügyfelek vallása, származása. Miként az 1920-as években, két évtizeddel később ismét számításba jött az 1919-es kommün alatti, valamint a tanácsuralom bukása utáni politikai magatartás vizsgálata, megítélése, az „érdemek" bizonyítása.

1945 után, de különösen az 1950-es években a származás tanúsítása, feltüntetése iskolai naplókban, más iratokban az előmenetel vizsgálatánál ismét külön hangsúlyt kapott. A jelenséget a József Attila-díjas költő, Berda József[47] – akinek apja gyári munkás volt – „Keresztlevél-tánc" című versében[48] fanyar hangsúllyal énekelte meg.

44 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Makó [MNL CSCSVL Makó] A makói zsidó közösség kiemelt iratai. Urbancsok Zsolt kutatási eredménye.

45 *Makói Holokauszt Emlékkönyv. A soá 60. évfordulójára.* Szerk.: URBANCSOK Zsolt. Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged, 2004. 15.

46 Urbancsok Zsolt: Hősökből áldozatok. (Makói zsidó katonák a nagy háborúban és a vészkorszakban.) In: *Holokauszt – Csend – Beszéd – Emlékezet – Üzenet.* Universitas Szeged Kiadó, 2019. 154.

47 Berda József (1902–1966) költő. Munkásságára budapesti szülőházán (Váci út 140.) emléktábla emlékeztet.

48 SAÁD Béla: *Tíz arckép.* Ecclesia, Budapest, 1983. 37.

Mint Angyalföld porontyát a pesti Bazilikában
keresztelték meg; bizonyítja a hiteles keresztlevél.
Ezt a véletlenséget menlevélként fogadta el akkor
a gyilkos törvénytelenségbe fulladt nyilas fekély.
Most ugyanez a furcsa „okmány" már „legtárgyibb"
bizonyíték arról is, hogy valóban munkásszármazású vagyok.

A nemzetiszocialista előrenyomulás kezdeteitől a származási igazolást, megfelelő iratai elismerését kérelmezőnek fontos volt, hogy a zsidóellenes rendelkezés alóli kivételezéshez hiteles nyilatkozatokat gyűjtsön. Ezeket a közjegyzőnek mutatta be, majd az aláírások hitelességének ellenőrzése következett. Elfogadásuk esetén a közjegyző jegyzőkönyvet állított ki, egy példányát a kérelmező kapta meg.

Az írásbeli tanúságtétel a Magyar Királysághoz visszacsatolt területeken is gyakorlattá lett. Meghatározó elemét – egykorú kifejezéssel – a „magyarhűség", vagyis a Horthy-rendszer aktív támogatásának elismerése, a rezsim intézményeihez való viszony jelentette. Az ilyen okiratok fontos alapot szolgáltathattak az „egzisztenciális túléléshez", a zsidóellenes rendelkezések alóli mentesség, kivételezés eléréséhez.

A megalázottság, a megbélyegzés és kiközösítés veszélye a mentesség kérelmezésének, kiharcolásának hajtóereje volt, amitől sokan, joggal, húzódoztak. Gyakran családi tanácskozásokat tartottak. Régi sebek fakadtak föl, vélemények ütköztek. Évtizedek óta elfelejtett, családi körben alig becsült történések kerültek napvilágra. Közben hivatalos iratok másodpéldányainak beszerzését, elfelejtett időpontok tisztázását kellett teljesíteni. Az idő viszont szorított, végül is eljött a kérelmezés halaszthatatlan ideje.

Kivételezési, mentesítési kérelmet elsősorban magyar zsidók, zsidó származású magyarok nyújthattak be. Olyan személyek, akik háborúban és békeidőben, forradalomban és hivatásuk gyakorlásában, az anyaországban és az elcsatolt területrészeken igazoltan bizonyságot tettek hazaszeretetük, nemzethez tartozásuk és antikommunista meggyőződésük mellett. Voltak közöttük, akik megtartották vallásukat, és akadtak – nem kevesen –, akik már régen kikeresztelkedtek.

A kérelmet igazoló okmányok sora egészítette ki. Tanúk nevével és címével, akár többféle irattal, begyűjtött újságcikkekkel. A kérelmezők között a társadalom szinte minden rétegéből találunk neves és névtelen személyt, a

legkülönbözőbb foglalkozásút, akiknek gyötrelmet jelentett, miért kellett, akár ismételten jogtalanságot elszenvedniük, a jogfosztással megküzdeniük.

A témát elemző Hankiss Ágnes egyik következtetése: „alapjában véve az áldozatok is magukra húzzák a rasszista paradigmát, amikor jogfosztott helyzetük és fojtogató megaláztatásuk képtelenségével szembesülve úgy védekeznek, hogy zsidó származásukkal az érdemeiket, tetteiket helyezik szembe, amivel azonban akaratlanul is magukévá teszik a kirekesztők logikáját."[49]

Az utókornak számos adatot, adalékot kínálnak az ideiglenesen hazatért – esetenként rövid szabadságra engedett –, kisegítő honvédelmi munkaszolgálatra kötelezett zsidók nyilatkozatai. Ők bajtársaikról vagy egyéb – a gyötrelmes szolgálatban történt, ahhoz kapcsolódó – tényekről nyilatkoztak. Megrendítő, hogy a hátországban a hozzátartozók előtt nemegyszer ilyen nyilatkozatból váltak ismertté a család „muszra", azaz munkaszolgálatra kötelezett férfitagja halálának, eltűnésének körülményei.

A Magyar Királyság területére a náci-német uralom alá került európai országokból – több hullámban – számos menekült érkezett. A „szerencsésebbek" az államhatár menti területeken rokonoknál, ismerősöknél, mezőgazdasági birtokokon munkavállalással húzták meg magukat. Sokan Budapesten és a környező településeken háztartási alkalmazottként vagy a szezonális munkások sorában igyekeztek menedéket találni.

A menekültek megsegítése jelentős összegeket igényelt. A külföldi forrásokból származó pénzeket leginkább a határőrök, vasutasok, a bevándorlási hatóságok megvesztegetésére, később a magyar hatóságok által táborokba internáltak ellátására fordították. A menekültek megsegítésében különösen kitűnt Weiss Edith bárónő. A magyar–szlovák határvidékre utazásakor százezer pengőt vitt magával. Hiába. Nem tudta enyhíteni a magyar hatóságok megkülönböztető, sokszor embertelen magatartását a zsidó menekültekkel szemben.[50]

A mind gyakoribb csendőrségi, határvadász igazoltatások, rendőrségi razziák miatt megnőtt a kereslet a hatósági, közjegyzői okiratok iránt. A legfontosabb igazolvány a rendőrségi bejelentőlap volt. Beszerzése nem volt nehéz, inkább a folytatás. A szükségben még hamisított pecséttel is el kellett látni. Ebben jóakaratú keresztények vállalására volt szükség. Az 1943-ban és 1944-

[49] HANKISS Ágnes: *„Hazájának, Nemzetének hű fiaként." Mentesítési kérelmek 1944-ből.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2016. 9.

[50] ROTHKIRCHEN, Livia: *Hungary, an Asylum for the Refugees of Europe.* Yad Vashem Studies 7. (Jeruzsálem), 1968. 131–132.

ben kiállított közjegyzői jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy nem volt ritka a magyar állampolgárok körében a segítőkészség, az időleges befogadás.

Az egyre szorultabb helyzetbe került zsidóknak a segítés új szervezeti formájaként 1943 januárjában létrejött a cionista Budapesti Segély- és Mentés Bizottság[51] (röviden Mentés Bizottság), amely a hasonló nevű és célzatú palesztinai és isztambuli kirendeltség nyomán alakult meg.[52] Céljai között a Magyarországra irányuló, mentési célú embercsempészet szervezése és bonyolítása, a menekültek viszonylagos biztonságba juttatása és a zsidó önvédelem előkészítése volt. (Utóbbi még tervekben sem forrt ki, nem is került alkalmazásra.)

A Mentés Bizottság 1943-ban a horvát zsidósággal is kapcsolatba lépett. Sokukat sikerült Magyarországra menteni. Az 1943. november 22-i beszámoló szerint ekkor körülbelül 15 000 zsidó menekült tartózkodott Magyarországon.[53] A fennmaradt közjegyzői jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy magyar állampolgárok sok esetben nyilatkoztak arról, hogy kezeskednek az országba menekült személyért, családért.

A szervezett mentés javára szolgált, hogy 1943. november 16-án a cionisták és az ortodoxok megegyeztek segélybizottságaik tevékenységének összehangolásában, valamint közös pénzgyűjtési akció elindításában. Az együttműködés eredményeként ekkortól a külföldi zsidó és nem zsidó szervezetekkel a cionista kapcsolatok tovább mélyültek. Fontos, hogy gyorsult az információk áramlása a Pozsonyban működő Gizi Fleischmann[54] vezette munkacsoporttal is.

A Mentés Bizottság megerősödése elválaszthatatlan a Budapest–Isztambul kapcsolat létrejöttétől, fejlődésétől. Alapja a palesztinai–isztambuli irányítás elfogadása volt, ez pedig a magyar szervezetek viszályainak (alá- és fölérendeltség, pénzküldemények elosztása stb.) rendezése, megoldása volt. Fel kellett számolni a politikai, vezetői rivalizálást, és az egyre növekvő szükségletek fedezetét szolgáló, Palesztinából futárokkal érkező pénzek elosztása miatti vitákat. Utóbbi ügyet az isztambuli kirendeltség jobban ellenőrizte. Ezzel együtt a budapesti bizottság súlya nőtt, mert a lengyel és a szlovák területekről menekült, illetve ott vegetáló zsidók megsegítése sokban és gyakran a budapesti Mentés Bizottság kapcsolataitól, leleményességétől függött.

A cionista vezetők a német megszállásig találkozókat szerveztek a magyar szociáldemokrata vezetőkkel. Ismertették velük – zsidó perspektívából – az európai és a magyar zsidóság helyzetét. Írásbeli összefoglalókat is átadtak, de támogatásra irányuló reményeik nem valósultak meg.

Komoly Ottónak[55] és cionista társainak a szlovák és főként a lengyel menekültek újabb és újabb csoportjait kellett megsegíteniük. Sokan először Szlovákiában rejtőztek, aztán vergődtek át Magyarországra. Olykor azonnal – akár hamis adatokkal kitöltött – személyi igazolványra volt szükségük, valamiképp pedig a megélhetésükről is gondoskodni kellett. Vagy legalább rendőrségi bejelentőlapra, amelyhez bélyegzőt (ismét hamisat vagy valódit) kellett szerezni. Főleg a magyarul nem vagy alig beszélők voltak szorult helyzetben, és kényszerültek a feketepiacra vagy a cionista ellenálló fiatalok segítségére.[56]

Előfordult, hogy a nyilatkozatokat kitöltők olyan személyekért vállaltak kezességet (lényegében büntetőjogi felelősséget), akiket őrizetbe vételük után „idegen állampolgárként", máskor „kétes állampolgárságért" valamelyik fővárosi toloncházban tartottak őrizetben.[57] A magyar „jótálló" az állam terheit csökkentette azzal, hogy az őrizetes szabadlábra helyezése után az eltartásáról gondoskodott. Ilyen okiratok Magyarország 1944. március 19-i német megszállása előttről maradtak fenn.

51 Elnöke Komoly Ottó kultúrmérnök, ügyvezető helyettes elnöke dr. Kasztner Rezső újságíró volt. A vezetőségben találjuk Brand Jenőt, Springmann Sámuelt, Biss Andort, dr. Schweiger Miklóst és másokat. 1943–1944. évi tevékenységükről lásd SZITA Szabolcs: *Utak a pokolból.* Metalon Manager Iroda, Kecskemét, 1991. 25–29. A tágabb, informális körhöz tartozott Offenbach Sándor, Szilágyi Ernő.

52 Hasonló szervezkedés Magyarországon korábban, 1942-ben is létezett. A több ország kémszolgálatát is ellátó futárok leveleket, igazolványkópiákat, pénzt továbbítottak. A mentési célra küldött pénzek ellenőrzött elosztásáról az isztambuli kirendeltség rendelkezett. A téma feldolgozása: GOLAN, Moshe, i. m. 3–7.

53 *Diplomatic Papers 1944, I. Foreign Relations of the United States,* 1966, 1050. Bizonytalan adat, nem vette figyelembe a lengyel és más menekültek jelentős részének időközbeni továbbutazását Magyarországról.

54 Gizi Fleischmann (1892–1944) cionista aktivista, szervező, a szlovák zsidó közösség egyik kiemelkedő vezetője.

55 Komoly Ottó (1892–1945) cionista vezető, Herzl műveinek fordítója, cionista elméleti munkák szerzője. 1943-tól a Budapesti Mentés Bizottság elnöke, menekült szlovák és lengyel zsidók segítője. 1944-ben a Nemzetközi Vöröskereszt A osztályának vezetője Budapesten. 1945. január 1-jén nyilas merénylet áldozata lett. A budapesti Teleki téren a hamis iratokat 1000 pengőért lehetett kapni. Ezekkel szökött át Szlovákiába a Braun család három fiatalkorú tagja. A szlovák csendőrség elfogta, és visszaadta őket a magyar hatóságoknak. A rozsnyói csendőrségi kihallgatás után a miskolci gettóba, ezután deportálásra kerültek.

56 A keresztény iratok beszerzését, a felhasználásukkal menekült zsidók legalizálását az ellenállók „arizálásnak" nevezték. (Hivatalosan a zsidó vagyonok elkobzását értették alatta.)

57 A fővárosi toloncházakban a konyhai szolgálatot apácák látták el. A szabaduláshoz többen titokban segítettek az internáltaknak „megfelelő" igazolásokhoz, iratokhoz jutni. A Centropa visszaemlékezésgyűjteménye. *Csillagos házak,* OSA Archívum.

A dráma meghatározó eleme a magyar zsidóság gondolkodását, magatartását meghatározó hiszékenység volt. Tömegei a külvilág politikai változásaira alig reagáltak. A menekültek évek óta érkező hullámai, kisebb-nagyobb csoportjai a magyar zsidók számára nem jelentettek figyelmeztetést. Legtöbbjük – különösen vidéken –, mint érintettük, bízott folyamatos beilleszkedésre épült magyarságában, a magyar jogrendben, az országos zsidó vezetők, főpapok „jó kapcsolataiban". Hazafiságát visszatérően megvallotta, hitt Horthy Miklós kormányzó tekintélyében és védelmében.

Devecseri László építészmérnök *Életünk legnehezebb, legveszélyesebb éve* című, a Jad Vashem Emlékhatóság jeruzsálemi archívumában őrzött visszaemlékezése[58] ugyancsak ezt a tényt bizonyítja. Csalódásáról – évtizedekkel később – valós történést rögzített.

> 1944. február 23-án Vilma Királyné úti[59] lakásunkba becsöngetett egy férfi. Bemutatta igazolványát. Mérnök volt, lengyelországi menekült. Elmondta, mit csinálnak ott a németek a zsidókkal. Miután meghallgattam, azt mondtam neki: Kedves kollégám, ezeket a rémmeséket nem kellett volna elmesélnie. Úgyis segítem, ahogy tudom.
>
> NEM HITTEM EL NEKI AZ IGAZSÁGOT.
>
> Emlékszem, milyen szomorúan legyintett a kezével. Úgysem akarja senki sem elhinni – mondta, és miután elláttam fehérneművel, ruházattal és egy kis pénzzel, eltávozott. (...) Március 16-án az Andrássy úti földalatti bejárata előtt találkoztam Brand Joellel,[60] aki feleségem nagybátyja volt és nagy cionista lévén aktívan részt vett a különböző mentési akciókban.
>
> Laci – mondta –, te egy bérházat építesz a Francia úton. Igen – feleltem –, már majdnem kész van. – Tudnál egy bunkert építeni, úgy, hogy senki se tudjon róla? – kérdezte. Visszakérdeztem: – Hát ez miért, és minek? Azért, mert a németek három nap múlva megszállják Magyarországot és jó lesz egy búvóhely. Ne mondj nekem ilyen rémmeséket – mondtam és elbúcsúztam tőle. NEKI SEM HITTEM EL AZ IGAZSÁGOT!

[58] Yad Vashem Archives. The Word Holocaust Remembrance Center, Jerusalem, O. 33/4693 sz. https://collections.yadvashem.org/en/documents/3761529. Letöltve 2025. január 11.

[59] Ma Városligeti fasor.

[60] Brand Joel eredeti neve Brand Jenő (1906–1964), a Mentés Bizottság vezetőségi tagja, magyarországi munkatársai között találjuk Révész Perecet (kincstárnok) és a Lengyelországból származó Jichak Knollt. Elkötelezett cionistaként 1944-ben Palesztinába akart utazni, merész embermentési alkut kötni. Az angolok őrizetbe vették, a megalapozatlan terv meghiúsult. A háború után Izraelben telepedett le, 1954-ben a Kasztner-perben tanúskodott. Révész és Szilágyi a cionista ifjúsági szervezetekkel tartotta a kapcsolatot.

A cionista fiatalok kisebb csoportjai több vidéken kezdeményeztek akciókat a valóság feltárásáért, életeket mentettek. Egyre jobban megismerték a náci taktikát, információkat gyűjtöttek és adták tovább. Adatokat szolgáltattak az SS által elrendelt kényszermunkáról, a koncentrációs táborok rendszeréről. Voltak helyek, ahol sikerrel jártak, ám a munkásszázadokban beépített besúgók is tették gyalázatos dolgukat.

Tragikus volt, hogy a vészjelzéseket a vidéki hitközségekben nem akarták meghallani. A „jó magyarok" a cionista megbízottak riasztó közléseit, megalapozott figyelmeztetéseit „törvénytelen", máskor „hazafiatlan" tevékenységként minősítették, gyakran azonnal elutasították.

A német megszállás sok reményt döntött romba. A gyors változások elérték a kivételezés intézményét, a magukat biztonságban hitt „mentesített" személyeket. Március 19. után alig másfél hónappal, április 30-án megjelent a már korábban kiadott mentesítési iratok felülvizsgálatáról szóló rendelet. Olyan személyekre vonatkozott, akik korábban az 1918–1919-es érdemekre vagy a magyarsághoz kötődő hűségükre hivatkozva kértek mentességet. A belügyminiszter véleményezési bizottságot hozott létre, javaslatát a beadott okiratok alapján készítette el. A határozatot a belügyminiszter hozta meg.

Az iratok tengeréből a háború, a forradalmak okozta szenvedések, a kisemmizés és meghurcolás láncolata bontakozik ki. Ezekkel együtt megtalálhatók a szakmai teljesítmények igazolásai. Hangsúlyosak voltak a nemzeti és hazafias elkötelezettség megnyilvánulásai. Olyan cselekedetek, amelyek a nehéz időkben, a területi elcsatolás éveiben – a retorziókkal szemben – a kitartást, állhatatosságot bizonyították, a nemzeti összetartást, a megmaradás szándékát, a magyar kultúrát és művészetet szolgálták.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) Hankiss Ágnes a fennmaradt mentesítési kérelmek (587 db) csoportját kutatta.[61] Megrendítő olvasmányra talált. Számos iratból kiviláglott, hogy a szeretett haza – pontosabban az akkori kormányzat, a törvényhozás, az államapparátus – a kérelmezők ellen, a kitaszításukon dolgozott. Kétségtelen, hogy meg akarta fosztani őket saját sorsuktól. Hankiss megítélése, következtetése helytálló: a kulcsszó itt a sorstalanság. A zsidótörvényekkel, az embertelen rendeletek özönével megszakadt a személyes sors valósága, értelme és bizonysága. Beleveszett közel milliónyi honfitársunk kollektív tragédiájába.

[61] HANKISS, i. m. 9.

A levéltárakban fennmaradt mentesítési beadványok, megkímélésért esedezők iratai, a védlevelek és védő útlevelek a jogfosztás, a fojtogató megaláztatások bizonyítékai. Családi, egyéni védekezési, kitörési kísérletek, máig hallható segélykiáltások. Tulajdonosaik élet és halál közt hánykolódtak. A túlélés a vakszerencsén múlt.

1944. március 19.
Megszállás, megbélyegzés, kivételezés

A Magyarország német megszállását követő napokban a menekülés iránya megfordult. Sok – köztük korábban más országokból ide menekült – zsidó a szlovák vagy a román határon kísérelte meg az átjutást. Március 23-án a szlovák, majd a londoni rádió közzétette, hogy a szlovák hatóságok a menekülőkkel szemben ellenséges magatartást tanúsítanak. „A szlovák kormány lépéseket tesz annak megakadályozására, hogy magyar menekültek átlépjék Szlovákia határát. Az egész szlovák–magyar határ mentén megkettőzték a határőrségeket."[62]

Március 24-én Roosevelt, az USA elnöke nyilatkozatot adott ki, melyben Magyarországot is említette. „Az egész történelem legsötétebb bűne (...) Európa zsidóságának nagybani rendszeres legyilkolása minden órában rendületlenül folytatódik. Száz- és százezer, eddig is üldözött, de Magyarországon és a Balkánon a halál elől mégis menedéket talált zsidó került a megsemmisülés veszélyébe az utóbbi napok eseményei folytán, a hitleri erők bevonulásával. Nagy tragédia lenne, ha ezek a hitleri tombolást végigélt ártatlan emberek az üldöztetésükben leginkább megnyilvánuló barbarizmus legyőzésének küszöbén pusztulnának el."[63] Nagy-Britannia külügyminisztere, Eden március 30-án adott ki közleményt hasonló intelmekkel.

A szövetséges nagyhatalmak figyelmeztetése mit sem számított. Március 29-én Sztójay Döme tábornok, a kollaboráló új miniszterelnök Horthy Miklós kormányzótól szabad kezet kapott a zsidókat érintő kormányrendeletek

[62] *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., Szerk.: BENOSCHOFSKY Ilona – KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1958. 40. Az intézkedést „mértékadó szlovák körök" megelégedéssel fogadták.

[63] BRAHAM, Randolph L.: *A népirtás politikája*, 2. bőv., átdolg. kiadás. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. II. 1201–1202. Eden a zsidók mellett fellépett az idemenekült lengyelek védelmében is.

végrehajtására. A „megoldásra váró zsidókérdés" a belügyminisztérium hatáskörébe, a közvetlen teendők a régóta cselekvésre kész belügyi államtitkárok, Endre László[64] és Baky László[65] kezébe kerültek.

A zsidó tömegek még ekkor sem eszméltek, pedig mindinkább présbe szorultak. A „rossz híreket" nem akarták meghallani. Voltak, akik a menekvés „törvényes útjának" számító kikeresztelkedésben bíztak. (Törvényesnek számított évek óta a palesztinai kivándorlás is. Ehhez azonban – a brit hatóságok magatartása miatt – a bevándorlási engedély, a certifikát[66] megszerzése nem volt könnyű.)

A kikeresztelkedés a vizsgált időszakban jellegzetes és gyakori jelenségnek, a zsidóság asszimilációja egyik feltételének számított. Az 1940-es évek első felében az állami antiszemitizmus felerősödésével a jogszabályok szerint nem vagy egyre kevésbé jelentett menekülési utat. Ezzel együtt a közjegyzőket 1944-ben a reménykedő zsidók – megkésve és szórványosan – a vallásváltás igazolására, hiteles nyilatkozatban történő rögzítésére keresték fel. (Előfordult, hogy igazolást a helyi plébánia adott a római katolikus vallásra áttérésről, máskor vallásváltási szándékról.)

A *Magyar Zsidók Lapja* aggodalommal kísérte az újabb kitérési hullám alakulását. Adatokat is közölt: a budapesti rabbihivatalban 1944. januártól március 19-ig a zsidó felekezetből kilépési szándékkal 176 jelentkezőt regisztráltak. A kilépők száma majd egy hónap alatt 788-ra ugrott fel. A döntés nehéz volt. Dr. Groszmann Zsigmond főrabbi állítása szerint a legtöbben sírva jelentették be elhatározásukat. Kijelentette, 90 százalékban olyanok hagyták el a zsidó felekezetet, akik zsidó vagy vegyes házasságban születtek, vagy abban élnek, vagy pedig kereszténynek születtek, és utóbb tértek át zsidó hitre, és most visszatérnek régi hitükre.

Ezzel együtt az előírt regisztráció, a kilépési bizonyítványok miatt a hivatal tisztviselői éjjel-nappal dolgoztak.[67]

64 Endre László (1895–1946) szélsőjobboldali politikus. Gödöllői főszolgabíró, majd Pest megyei alispán. Belügyi államtitkári kinevezését az MTI 1944. április 11-én tette közzé. A *Magyarság* másnapi számában „az antijudaizmus és fajvédelem régi harcosaként" méltatták. 1946-ban háborús bűnösként elítélték, kivégezték.

65 Baky László (1892–1946) ny. csendőr őrnagy, a nyilaskeresztes mozgalom egyik vezetője. 1939-től országgyűlési képviselő. A Sztójay-kormányban 1944. szeptember 2-ig belügyi államtitkár. Endrével háborús bűnösként kivégezték.

66 Tanúsítvány. Ez esetben palesztinai beutazási engedély. A palesztinai kormányzat, a főbiztos migrációs és statisztikai hivatalának előre nyomtatott fejlécével készített, legtöbbször fényképes, írógéppel kiállított beutazási engedély.

67 *Vádirat a nácizmus ellen*, 1., i. m. 202.

A zsidótörvények hatálya alóli kivételezés mentesítést jelentett a zsidó vallású, származású személyekre megállapított jogszabályi rendelkezések hatálya alól. Az első jogcímeket részletesen az 1939. május 5-én megjelent 1939. évi IV. törvénycikk „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" (közkeletű elnevezéssel II. zsidótörvény) tartalmazta.[68] Kilenc pontban rögzítette, hogy a törvény rendelkezéseit nem lehetett alkalmazni azokra, akik az 1918-as és 1919-es forradalmak idején nemzeti magatartásukról tanúságot tettek. Nem lehetett érvényesíteni a titkos tanácsosokra, egyetemi nyilvános rendes tanárokra, keresztény hitfelekezetek lelkipásztoraira, továbbá az olimpiai bajnokokra.[69]

A jogcímek második csoportját időben Magyarország területgyarapodásaihoz, pontosabban a korábbi területi elcsatolás megpróbáltatásaihoz kapcsolták. A rendeletek mentesítették a zsidó személyekre megállapított szabályok hatálya alól mindazokat, akik a visszacsatolt felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területeken a magyarsághoz hű magatartásuk miatt szabadságukat vagy testi épségüket kockáztatták. Ide számították azokat is, akik az elcsatolt magyarság létérdekeiért folytatott küzdelemben súlyos kockázatot vállalva tartósan közreműködtek, az elszakítás idején a magyar haza javára kimagasló érdemeket szereztek.

Külön kérdés volt a honosítás (visszahonosítás) ügye. Az 1939: IV. tc.-ben a korlátozások körében meghatározták, hogy „honosítás, házasságkötés, vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet".

A harmadik jogcímcsoport 1944-hez kötődött. Az 1730/1944. ME számú rendelettel mentesítették a világháborúban hősi halált haltak hozzátartozóit, valamint a Magyarországon tartózkodó, külföldi állampolgárnak minősült személyeket is.[70]

A negyedik jogcímcsoport kormányzói mentesítés címen volt ismert. Kérelmezésen alapult; a zsidó vallású és származású személyek a tudomány, a művészet vagy a gazdasági élet terén, vagy az ország javára szerzett kimagasló érdemeik folytán, illetve egyéb, különös méltánylást érdemlő okból kérhették.

68 Országos Törvénytár, 1939. május 5.

69 Fontos kikötés volt, hogy „a megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki". Figyelemre méltó, hogy „a mentesítés alapjául szolgáló körülményeket általában az érdekeltnek amúgy is birtokában lévő okirattal kell igazolni. (...) rendszerint tehát nincs szükség meghatározott különleges igazolásra".

70 Utóbbi rendelkezésnek a magyarországi zsidók deportálása idején volt különös jelentősége. Akinek külföldi útlevele vagy kiadásához követségi igazolása volt, mentesítettnek számított.

A mentességi kérelmek elbírálása jogi úton történt. Erre – eltérő jogcímek alapján – különféle szerveket jogosítottak fel. Számos jogcímen több döntéshozó testület működött. Koordinálatlan tevékenységük a mentesítések számának gyors emelkedéséhez vezetett. Az ország mielőbbi „zsidótlanításán" fáradozó, elkötelezetten németbarát döntéshozók a mentesítéseket növekvő gyanakvással kezelték. Nem véletlen, hogy a német megszállás első heteiben hamarosan elrendelték az addigi mentesítések belügyminisztériumi felülvizsgálatát.

A Minisztertanács 1944. március 29-i ülésén[71] az első korlátozó intézkedéseket, a „zsidó házvagyon, részvénytőke és egyéb vagyonok" elvételét tárgyalták meg. Ugyanekkor megállapították, hogy a rendeletek „kivételes helyzetbe juttatnák a zsidók közül azokat, akik az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásukért arany vagy legalább két ízben I. osztályú ezüst vitézségi érmet, vagy kardokkal ékesített III. osztályú vaskoronarendet, vagy annál magasabb kitüntetést kaptak".

Kivételeztek a 75 százalékos hadirokkantakkal, valamint akiket az 1919. évi ellenforradalmi mozgalmakban szerzett kimagasló érdemeikért, vagy a visszacsatolt területeken az elcsatolás ideje alatt tanúsított kimagaslóan magyarhű (egykorú szóhasználat) magatartásukért az országos vitézi szék vagy az illetékes kormányhatóságok mentesítő okirattal ismertek el.

Érdemes a jegyzőkönyv záró mondatára is figyelmet fordítani. „A Minisztertanács elvileg ehhez hozzájárul azzal a megszorítással, hogy ilyen kivételezés csak személyre szóló kivételezés lehet, s az illető kivételezett leszármazóira már nem vonatkoztatható."[72]

Zsidóellenes rendeletek özöne következett. A *Magyarság* c. napilap egyik szerzője váteszi tehetséggel állapította meg, hogy a „zsidókérdés, mely évszázadok óta foglalkoztatta a magyarságot, most napokon belül véglegesen megoldódik". Baky László belügyi államtitkár április 9-i nyilatkozatában méltatta, hogy emiatt „Jaross Andor miniszter[73] úrral és Endre László alispán úrral éjt nappallá téve dolgozunk a közösség érdekében, és munkánk eredménye nem marad el". Nyilatkozata befejezésében a kivételezett zsidók figyelmeztetése is

71 *Vádirat a nácizmus ellen*, 1., i. m. 52.

72 Uo. A hivatalos lapban megjelent rendelet szövege nem teljesen azonos a Minisztertanácson elfogadott szöveggel.

73 Jaross Andor (1896–1946) szlovákiai magyar politikus. 1936-tól az Egyesült Magyar Párt országos elnöke, majd a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének szélsőjobboldali társelnöke. Háborús és népellenes bűneiért kivégezték.

helyet kapott. „Magatartásukat kötelességemből folyóan figyelemmel kísérem. Amennyiben nem felelnének meg a kívánságoknak, a rájuk vonatkozó kivételes elbánással járó engedményeket megvonjuk."[74]

Közben folytatódott az április 5-étől kényszerből sárga csillagot viselő „megbízhatatlan elemek", vagyis a zsidók[75] – magyar–német – hatósági őrizetbe vétele, veréssel, kínzással elegy kihallgatása, internálása. Voltak, akik menekülni próbáltak, kapcsolatokat, rejtekhelyet kerestek. Mások mentesítési kérelmet írtak, zsidó származásukkal érdemeiket, tetteiket helyezték szembe. A bátrabb zsidó polgárok keresztény – valódi vagy hamis – iratok beszerzésén fáradoztak. Utóbbiak kevesen voltak. A törvénytisztelő többség nem hitte, hogy egzisztenciája megrendülhet, maga és családja hetek alatt súlyos helyzetbe kerülhet.

Voltak, akik a magyar törvényességbe, a reménybe kapaszkodtak. Mások inkább szembenéztek a valósággal, a letartóztatási hullámmal. Ezek biztonságos menedéket kerestek és találtak. Az adventista egyház elnöke, Michnai László[76] lelkész azonnal tizennyolc zsidót fogadott be az egyház budapesti székházába, köztük Várnai Zseni költőnőt és férjét, Peterdi Andort.[77] A felszabadulásig – életét és családját kockáztatva – rejtegette őket, az üldöztetést a Munkácsy utca 13.-ban valamennyien túlélték. Sok zsidót iratokkal segített ki. Üldözöttek bátor segítéséért,[78] valamint angolok javára végzett kémkedés hamis vádjával április 17-én éjjel őrizetbe vették Karády Katalin neves színésznőt.[79] Megalázó fogságot szenvedett.

A zsidóság elleni totális támadásban fontos helyet kapott a szellemi élet bénítása. A rangos gondolkodók, az írók, költők, színészek, a művészek és sportolók raja magyarnak vallotta magát, ám napról napra erősebb nyomás alá került. Aki hivatalosan zsidó minősítést kapott, a tömeg előtt mindinkább megvetettnek számított. A valódi, máskor hamis származási vagy születési irat,

74 *Vádirat a nácizmus ellen*. 1., i. m. 140.

75 A csillagviselési rendelet (1944. évi 1240. ME sz. kormányrendelet) a *Budapesti Közlöny*ben 1944. március 31-én jelent meg, április 5-i hatállyal. A sárga csillag kötelező viselése alól mentességet azok a keresztény hitre tért zsidók kaphattak, akiknek a házastársa nem volt zsidó.

76 Michnai László (1893–1965) adventista lelkész, a csoportos életmentést felesége is segítette. 1936 és 1953 között az adventista egyház elnöke. 1964-ben ismerték el a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel. LEBOVITS Imre: *Zsidótörvények – zsidómentők*. Ex Libris Kiadó, Budapest, 2007. 298.

77 Várnai Zseni (1890–1981) József Attila-díjas költő, 1943–1944-ben az antifasiszta csoport vezetője; Peterdi Andor (1881–1958) költő, műfordító, újságíró.

78 Három lakása volt, számos üldözöttet befogadott. A Kass Ivor utcai lakás teljes berendezését a németek elrabolták. Végül bújkálni kényszerült.

79 SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 145–146.

a rövidesen százszámra kibocsátott védőirat, miként az ugyancsak hivatalos „kivételezés", „mentesítés" a következőkben legtöbbször csak időleges menedék volt.

Április 30-án rendelet jelent meg „a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában",[80] alig két hónapra rá pedig a m. kir. miniszterelnök 11.300/1944. ME sz. határozata „a magyar szellemi életből a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonásáról".[81]

A hivatalosan tagadott deportálás közeledtével a külföldi és hontalan zsidók helyzete, jövőbeni sorsa is napirendre került. Május 3-án gyűjtőtáborokba helyezésükről a Belügyminisztérium bizalmas rendeletet adott ki. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú zsidókat Jaross Andor öt csoportba sorolta:

1. ellenséges államok polgárai,
2. semleges államok polgárai (Törökország, Spanyolország, Portugália, Svédország és Svájc),
3. a tengelyhatalmak érdekkörébe tartozó államok polgárai,[82]
4. Románia és Finnország zsidó származású polgárai (a 2. pontban említett semleges államok polgáraival egyenlő elbírálás alá estek),
5. kétes állampolgárságú zsidók, másképp hontalanok.

A bizalmas rendelet a besorolt állampolgárokat rendőrhatósági felügyelet vagy rendőrhatósági őrizet (internálás) alá helyezte. A kivételes elbánásban részesülő külföldi állampolgár ugyancsak rendőrhatósági felügyeletbe került. A semleges állampolgárságú zsidókat „védő jelleggel" akkor is őrizetbe vették, ha érvényes útlevelük volt.

Az 5. pontba sorolt (állampolgársággal nem rendelkező) zsidókkal a magyar zsidókra kiadott rendeletek szerint (gettóba zárás) kellett eljárni.[83]

A mentesítésekkel kapcsolatos levelezések, utasítások, ajánlások a belügyi államtitkárokhoz kerültek, ez az út sokak végzetét jelentette. Mindketten gyakorlott bürokraták, elszánt zsidógyűlölők voltak. A mentesítési ügymenetet halogatták, fékezték, gyakorlatilag addig, míg a kérelmező el nem süllyedt a deportáló tehervagon mélyén. Az életet jelentő kérelmet gyakran mindössze

80 18.800/1944. ME sz. rendelet, megjelent a Budapesti Közlönyben.

81 *Budapesti Közlöny*, 1944. június 25.

82 Szlovákia, Horvátország, Szerbia, Görögország, Bulgária, fasiszta-Olaszország, Franciaország, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Lengyelország, Lettország, Észtország és Litvánia.

83 *Vádirat a nácizmus ellen*. 1., i. m. 290–293.

Jaross belügyminiszterrel kellett volna aláíratni, ezt kijátszották, nehogy „bárki visszatartassék".

A szorult helyzetben józan következtetésekre volt szükség. Voltak, akik az emberséget helyezték előre. A művészvilágból Ruzicskay György és felesége budapesti, VI. ker., Kmetty utca 9. szám alatti műteremlakásuk padlásterében leleménnyel búvóhelyet alakítottak ki. Közel egy esztendeig számos rászorulónak – ismertnek és ismeretlennek – nyújtottak menedéket, ellátást. A bújkálóknak iratokkal, kapcsolattartással is segítettek.[84] A hírneves szobrász, éremművész, rajzművész, művészeti író, Ferenczy Béni feleségestől ugyancsak az életmentők közé tartozott.[85]

Voltak vidéki életmentők, miként vidékre menekülők is. Keleti Ágnes sokoldalú, elismert sportolóként rejtőzni kényszerült. Juhász Piroska névre szóló papírjaival Szalkszentmártonban cselédként élte túl az üldöztetést.[86] A vidéki meneküléshez keresztény ismerősök, barátok segítsége elengedhetetlen volt. Segítségre volt szükség a vasúti utazásnál (fel- és leszállásnál, igazoltatásnál), a rejtekhelyre kísérésnél, egyedülállók rokonként legalizálásánál. Néhány eset: a munkácsi gettó lezárása előtt Strausz József és felesége elbújtatták, megmentették a 11 éves Rubin Álmost. A szabadkai árvaszéken megkeresztelték a négy hónapos Kohn Pétert, akit Matyasovits Istvánné nyomdász férjével együtt azonnal örökbe fogadott. Az ügyletről a szabadkai árvaszék egyik emberséges tisztviselője okiratot állított ki. Fertetics Ferenc tanuló két személyt hozott ki a huszti gettóból. A miskolci gettóból Hegymeg Ernő diák mentette ki Gránát József munkaszolgálatos tanára hozzátartozóit. A szatmárnémeti katolikus gimnáziumban reverendába öltöztetve lelt menedékre Wohl András egyetemi hallgató.[87]

Az emberséges emberek bújtattak szekrénnyel rejtett szobában, padlásfeljáróban. Pincében és padláson, kútban (!), kamrákban, pajták zugában, szőlőhegyi kunyhóban vagy krumplisveremben. Követségi védlevélhez vidéken ritkán vagy nem juthattak. A lényeg a gyors megoldás, az életmentés volt.

84 Ruzicskay György (1896–1992) neves festőművész, grafikus. Számos kitüntetés sorában a Jad Vasem Emlékhatóság a háborús életmentésért 1978-ban a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerte el.

85 Ferenczy Béni (1890–1967) kétszeres Kossuth-díjas szobrász, illusztrátor, éremművész.

86 Édesanyját és testvérét Raoul Wallenberg mentette meg. Keleti Ágnes (1921–2025) 1952-ben és 1956-ban olimpiai bajnok lett. 1957-ben Izraelben telepedett le.

87 *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés*. Szerk.: SZITA Szabolcs. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994. 16–17.

A magyar zsidókat mentesítő okiratokból[88] az utókorra fennmaradt példányok feldolgozása fogós kérdés. A salvadori védlevelekből (1944-ig alig ismerték) korlátozottan jutott el Magyarországra, a magyar zsidók százezrei mit sem tudtak róla. A svájci és a svéd védőiratokat 1944-ben meghatározóan tartós gazdasági (üzleti, kereskedelmi) kapcsolatra hivatkozással, máskor rokoni alapon adták ki. A vatikáni oltalomleveleket később, generális mentesítési lehetőségre építették. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a különböző típusú és tartalmú, eltérő jogosítványokkal rendelkező iratok a nemzetközi jogban ismeretlennek számítottak. A diplomáciai gyakorlatban ilyeneket nem használtak. Mégis, valamennyire hasznosak voltak, legtöbbjük valamelyes biztonságot ígért.

A nyilaskeresztes éra szinte számtalan könnyes-véres drámai eseményére tekintve megállapíthatjuk, hogy az igazoltató, szüntelen razziázó nyilas banditák adott esetben a valódi iratokat sem tisztelték jobban, mint a hamisítottakat. Túlélők emlékei szerint az üldözött, halálra hajszolt zsidóknak legalább az a része, akinek birtokában valamilyen – akár hamis – védlevél volt, nagyobb biztonságban érezte magát, mint igazolvány nélkül, mikor esélytelen volt a menekülése.

Igazoltatásnál buta nyilassal, jóindulatú rendőrrel vagy a magyar nyelvet nem beszélő, de a hamis bélyegzőt elfogadó német járőrrel találkozva legalább az esélye megvolt a menekülésnek, anélkül semmi nem mentette meg az illetőt a lebukástól. De említhetünk egy lelki tényezőt is. A jónak tartott igazolvány birtokában az igazoltatott személy önbizalma érvényesült. Fellépése, tartása határozottabb volt, mozgása – jobb esetben – kevésbé keltett gyanút.

Akadtak – és máig vannak –, akik a mentesítő iratokat értéktelen, haszontalan papírrongynak tartották. Mások reménykedtek, nemritkán több ország, külképviselet védő okmányát is begyűjtötték. Voltak, akik ezeket mentési céllal, jó szándékkal hamisították, megint mások – a valódiakkal vagy „gyártottakkal" – visszaéltek. Jövedelmező üzletet volt, hogy a követségi védőiratokat az életükért küzdőknek jó pénzért árulták.

[88] Az előzőkben említettük, hogy védőiratokat a magyar földbirtokosok – jó pénzért – már századokkal korábban is adtak ki zsidóknak, cigányoknak, valamilyen okból menedékre szorulóknak. Az okirat mentesíthetett bizonyos szolgálatok alól (vagy éppen elismerte azokat), jogosíthatott átvonulásra, időszakos vagy tartós helyben tartózkodásra, foglalkozások művelésére, kereskedésre stb. A család, kisebb-nagyobb csoport számára gyakran életet, vagyont biztosító, védő funkciója volt.

Összességében a védlevelek, védő útlevelek, a követségi iratok a szorult helyzetben leginkább reményt nyújtottak. Máskor a kitartást táplálták, jobb esetben védelmeztek, a túlélést segítő eszközül szolgáltak.

Tömeges erőszak, az első mentesítések

A német megszállás utáni hónapokban a közel milliónyi magyar zsidó túlnyomó többsége félelemben élte meg a felkorbácsolt zsidóellenes hangulatot, a rágalmak özönét, a gyűlöletből fakadt zsákmányszerzést. Mégis, a legtöbbje bizakodott. Magát feddhetetlen állampolgárnak, jó magyarnak tartotta. A zsidó vezetőségtől hivatalos nyugtató nyilatkozatok érkeztek, ezeket olvasta, elhitte. Tévedett. Védelmet nem kapott, a felkészült megszállók az első napoktól kezdve országszerte erőszakosan léptek fel. A zsidóságra parancsözön zúdult. A végrehajtáshoz – német parancsra – Budapesten Magyar Zsidók Központi Tanácsa alakult. 1944. április 13-i üzenete a *Magyar Zsidók Lapja* vezércikkeként jelent meg. A terrortól, a rémhírektől egyre inkább rettegő tömeg manipulatív, álságos intelmet olvashatott: Dolgozz, és ne csüggedj!

A túszszedéssel, a letartóztatások sorozatával a magyar társadalom megbénítása hetek alatt sikeresen végbement. A megszállóknak személyi, tárgyi vesztesége nem volt. A nyereség, a zsákmány annál nagyobb: a zsidó tulajdonú vagyonok, bankbetétek, sokféle jövedelmező üzem és birtok, a műgyűjtemények, a villák, kastélyok, és a lakások ezreinek megkaparintása.

A Szentszék budapesti képviselője, Angelo Rotta apostoli nuncius[89] április 18-án, a miniszterelnöknél tett látogatásakor Vajkai Rose Mária és Vajkai Rose Éva, az 1910-es években áttért, többszörösen kitüntetett vöröskereszt ápolónők mentesítését kérte. Indoklásul közölte, hogy az idős testvérpár a Szentszéknél is érdemeket szerzett. Az ügyiratot Endre Lászlónak adták át, aki válaszként kijelentette, hogy a „fennálló rendelkezések szerint kedvező elintézés nem remélhető".[90]

[89] Angelo Rotta (1872–1965) olasz katolikus pap, 1930 és 1945 között Magyarországon apostoli nuncius. 1939-ben támogatta a lengyel menekülteket, köztük a zsidókat. A 2500 engedélyezett védlevél helyett 13 000-et osztatott szét a rászorulóknak. Saját házában is rejtegetett üldözötteket. 1944 februárjában Budapest megkíméléséről eredménytelenül tárgyalt Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornokkal. 1997-ben Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el. 2010-től a nevét viseli Budapesten a budai rakpart egy része.

[90] *Vádirat a nácizmus ellen*, 1., i. m. 325.

A két hölgy a továbbiakban a Nunciatúra várbeli épületében dolgozott, a külföldi képviseletek és a katolikus segélyszervezetek között bizalmas összekötő szerepet töltött be. Olykor magabiztosan, bátran az akkreditált követségi alkalmazottak „területenkívüliségi jogára" hivatkoztak, ha ezzel az erőszak ellenében embereken segíthettek.[91] (Exterritoriális joguk nem volt, de nekik erről nem volt tudomásuk; viszont azoknak sem, akiket ezzel fegyvereztek le.)

A „baráti megszállás" után bő hónappal, április 26-án a Minisztertanács a zsidó mentesítések ügyével foglalkozott. Antal István igazságügy-miniszter[92] a „zsidókivételezések zűrzavarának megszüntetése céljából" új minisztertanácsi rendelet kiadását sürgette. Egyben azt is, hogy az összes kivételezéseket egy rendeletben foglalják össze. (Gátlás nélküli opportunista hírében állt. Értett hozzá, hogy Serédi Jusztinián hercegprímást szép szóval tartsa, mindent megígérjen, hogy aztán mindent simán le is tagadjon.[93] „Zsidó ügyekben" Jaross-sal nem mert szembeszállni.) A „kivételezési" fórum a döntést következő ülésére halasztotta el. A végrehajtás, a rendelet kidolgozása további két hetet igényelt.

A Minisztertanács ülése után néhány nappal „a zsidókra vonatkozó egyes mentesítő okiratok felülvizsgálata" – gyakorlatilag a szűrésük – megkezdődött. Április 30-án az 1530/1944. ME sz. kormányrendelet[94] írta elő, hogy a miniszterelnök által korábban kiadott mentesítő okiratokat felülvizsgálatra a belügyminiszterhez kell beterjeszteni. A végrehajtásra öttagú véleményező bizottságot neveztek ki. Feladatául szabták, vizsgálja felül az eredeti mentesítés alapjául szolgált tényeket, és a kérelmezőnek az okirat kiállítása óta tanúsított magatartását. A továbbiakról, a mentesítés megerősítéséről a miniszter határozott.

Ezen az alapon Jaross 580 ügyet kedvezően bírált el.[95] A felülvizsgálat idején új mentesítési kérelmeket is elfogadtak. A kormányrendelet záró,

[91] SZTEHLO Gábor: *Isten kezében*. S.a.r. BOZÓKY Éva. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1984. 44.

[92] Antal István (1896–1975) politikus, országgyűlési képviselő, igazságügyi államtitkár, 1942-től nemzetvédelmi és propagandaminiszter. A Sztójay-kormányban igazságügyi, valamint vallás- és közoktatásügyi miniszter. A kormány és az egyházak kapcsolatainak fenntartása hagyományosan a kultuszminiszter feladata volt.

[93] MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*. Szent István Társulat, Budapest, 1947. 75–76. Mindszenty veszprémi püspök – hivatalos közeg előtt – mindkettőt hazugnak nevezte, a Sztójay-kormányt pedig „mezítlábas társaságnak". SULYOK Dezső: *A magyar tragédia*. A szerző kiadása, Newark (USA), 1954. 454.

[94] *Budapesti Közlöny*, 1944. április 30.

[95] HOLLÓSI Gábor: *Dr. vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre*. Veritas, Budapest, 2016. 47. Szilágyi László (1897–1978) belügyminiszteri

4. paragrafusában a kor légkörében nem szokványos kitétel található: „Ez a rendelkezés az olyan nemzsidókra is vonatkozik, akiknek házastársa vagy gyermeke zsidó."[96]

Alig ismert, hogy – ismeretlen számban – a m. kir. honvédség is kiadott „kivételezettségi igazolványt".

> Fenti parancsnokság (hatóság, intézet) a bemutatott okmányok alapján megállapítja, ... (név) ..... (rendfokozat), ... aki ... és ... szülőktől ... évi ... hó ... nap ... helységben született, az 1942: XIV. t. c. 6-§-a alapján kivételezett személy. Ez az igazolvány csak a m. kir. honvédségen belül hatályos.[97]
> Budapest, 194.. évi ...hó ...n. P. H. aláírás

Közben a zsidók gazdasági kirablásának, lakásaik eltulajdonításának tervei napirendre kerültek. A *Budapesti Közlöny*ben napvilágot látott a m. kir. minisztérium 1640/1944. ME sz. rendelete, amelyet a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések tárgyában adtak ki. A zsidók összeköltöztetésének valós szándékát ekkor még leplezték. A rendeletet a nyomasztó szükséglettel, a menekültek, a kibombázottaktak számának növekedésével, jótékony szándékra hivatkozással adták ki. (A kellemetlen feladatokat – német mintára – a zsidó hitközségre hárították.)

A m. kir. minisztérium 1730/1944. ME sz. rendelete „a zsidókra megállapított rendelkezések alóli mentesített személyek körének egységes szabályozása tárgyában" a *Budapesti Közlöny* 1944. május 13-i, 108. számában jelent meg. Alapos jogászi munka volt.

Az 1. § részletesen felsorolta, hogy a 121/1944. ME sz. rendelettől az 1580/1944. ME sz. rendeletig a zsidókra vonatkozó rendelkezések (öt pontban sorolva) kire nem vonatkoznak. Vizsgált témánk szempontjából az 1. § 5. pontja volt figyelemre méltó. Ebben rögzítették, hogy a rendelkezések nem

tanácsos. 1931-től dolgozott a Belügyminisztérium állományában, 1944-ben az ellenállás, életmentés aktív részese volt.

96 *Budapesti Közlöny*, 1944. április 30.

97 Forintos Györgyné (Budapest) gyűjteményében és LÉVAI Jenő: *Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről.* Officina, 1946. 233. A honvédelmi miniszter rendelettel határozta meg, hogy rendelkezései mennyiben nem terjednek ki azokra, akik az 1914–1918. évi háborúban katonai érdemeket (kitüntetéseket) szereztek, továbbá azokra, akik az 1918–1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban részt vettek, ha ezzel életüket kockáztatták vagy emiatt szabadságvesztést szenvedtek, végül azokra, akik a visszacsatolt területen az elszakítás ideje alatt a magyarsághoz való hűségükről bizonyságot tettek, és ezzel kimagasló érdemeket szereztek. *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945.* Összeáll: VÉRTES Róbert. Polgár Kiadó Kft., Budapest, 1997. 164.

terjednek ki azokra a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárokra, akik külföldi állampolgárságukat a KEOKH által igazolják, „feltéve, hogy viszonosság áll fenn e tekintetben azzal az állammal, amelynek a zsidó az állampolgára".

A 2. § 3. pontja meghatározóan a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1240/1944. ME sz. rendelet érvénye alól kivételezett egyházi személyek (és hozzátartozóik) ügyében rendelkezett, a 3. § pedig az 1200/1944. ME sz. rendelet 4. §-tól a 108 500/1944. KM sz. rendelet 7. §-ának (2) bekezdéséig bezárólag összefoglalta a mentesített zsidók körében hatályát vesztett korlátozásokat, tilalmakat.[98]

Május 13-án az 1730/1944. ME sz. kormányrendeletben a mentességet vesztett zsidók vagyonbejelentési kötelezettségének határidejét Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter[99] május 31-ben állapította meg.[100] Június 1-jén a Minisztertanácshoz előterjesztette dr. Turvölgyi Albert[101] vagyonügyi kormánybiztossá való kinevezését. (A kinevezés június 3-án jelent meg a *Budapesti Közlöny*ben.)

A Minisztertanács május 17-i ülésének jegyzőkönyvében körvonalazták a későbbi kormányzói mentesítést. Megállapították, hogy az 1939. évi IV. tc. 1. § 3. pontjának utolsó bekezdése olyan intézmény felállítására nyújt módot, „amely egyes személyeket a zsidótörvény hatálya alól a nemzet különleges érdekéből mentesíthet. Ez intézmény felállítására nézve most folynak az előkészületek".[102]

A mentesítések menetét a németek is figyelték. Thadden követségi tanácsos[103] Berlinben készített feljegyzéséből tudjuk, hogy a magyar eljárást, a benyújtott iratok felülvizsgálatát Ribbentrop minisztériumának jelentette.

98 Uo. 1944. május 13. 108. sz.; *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 251–253.

99 Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) 1938-tól 1945-ig pénzügyminiszterként valamennyi magyar kir. kormány tagja, Hitler feltétlen híve. Háborús bűnökért elítélték, népbírósági ítélet után kivégezték.

100 Ezekben a hetekben sorra érkeztek az embertelen gettózás, a csendőrterror és a deportálás ellen a külföldi tiltakozások: a svéd király, a pápa, a svéd kormány, a Nemzetközi Vöröskereszt, az amerikai War Refugee Board (Háborús Menekültügyi Testület), Roosevelt elnök, Eden angol külügyminiszter, Hull államtitkár, Canterbury érseke, az amerikai szenátus és a külügyi bizottság és mások.

101 Turvölgyi Albert (1897– ?) tisztviselő, pénzügyminisztériumi osztályfőnök. A zsidóvagyon „árjásításának" buzgó ügyintézője. Szálasi uralma idején pénzügyminisztériumi államtitkár.

102 *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 325.

103 Eberhard von Thadden 1943-tól a német Külügyminisztérium belföldi osztályának vezetője, „zsidóreferense".

SZEGED

A felülvizsgáló bizottság elnöki tisztével Endre László államtitkárt bízták meg. A megszállóknak megbízható volt, a német Biztonsági Szolgálat szerveivel bizalmas kapcsolatot tartott.[104] (A németek ekként a mentesítések ügyében is biztosították magukat.) Endre „szoros együttműködése biztosítékot nyújt arra, hogy a jövőben nem fog előfordulni visszaélés a kivételezési iratokkal".[105]

Az 1848-as zsidó honvédek zsidónak sorolt leszármazottai mentesítésért az Országgyűlés két házához fordultak. Nem kapták meg. Nemritkán elutasították „a többszörösen vitéz magatartásért többszörösen kitüntetett" első világháborús zsidó tartalékos tisztek (orvosok, mérnökök) kérvényeit is. Előfordultak fájdalmasabb esetek: július 15-én Török Sándor[106] táviratban kérte Serédi Jusztinián sürgős segítségét. Bizalmas csatornán tudomására jutott, hogy a kistarcsai internálótáborból 1050, a Rökk Szilárd utcai kisegítő toloncházból[107] 500 internáltat deportálás céljából bevagoníroznak. Az elkésett választáviratból annyi ismeretes, hogy az akkor már beteg bíboros vidéken tartózkodott, „minden közbenjárása lehetetlen volt".[108]

Június 30-án a főispánokhoz belügyminiszteri rendelet érkezett. A főhatóság a mentesítésért folyamodott zsidók „erkölcsi és nemzethűségi szempontból való magatartásáról" bizalmas jelentést kért. Megállapította, hogy az 1530/1944. ME számú rendelet szellemében „a méltányos indokokat igazolt" személyek kérelmét elfogadták, de a végleges határozatok kiállítása előtt „nevezettek erkölcsi és nemzethűségi magatartását" még egyszer megvizsgálják.

Emiatt elrendelték, hogy a minisztériumtól küldött személynevek alapján az illetők magatartását – öt napon belül – bizalmas jelentésben kellett megítélni. A deportálást tapintattal említették: „Amennyiben (...) a német közegek egyeseket esetleg elszállítottak volna, erről a körülményről is jelentést kérek."[109]

A nyári hetek egyre több feszültséget hoztak, a mentesítések ügyintézése viszont nehéz és lassú volt. A hatóságok, az Országos Vitézi Szék újabb és újabb igazolásokat igényeltek, ezek beszerzése időbe került. A hivatalokban

[104] Horthy szerint Baky politikai szélkakas, Endre „nem egészen normális". Ezzel szemben Veesenmayer megállapítása volt, hogy Endre egyike a legvilágosabban gondolkodó embereknek Magyarországon. „Őt, mint nem egész normálist feltüntetni, tudatos hazugság." *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 106.

[105] *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk.: RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 855.

[106] Török Sándor (1904–1985) író, újságíró, antropozófus. 1944-ben a Keresztény Zsidók Szövetségének alelnöke. Műveit több nyelvre lefordították.

[107] Az Országos Rabbiképző és Tanítóképző Intézet épülete.

[108] *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés.* Szerk. SZITA Szabolcs. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine-1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994. 129–130.

[109] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 18–19.

az aktatologatás bevált módszer volt, megfelelő újabb irat hiányában számos addig mentesített személy létbiztonsága megrendült. Családok, rokoni szálak szakadtak szét, házasságok mentek tönkre, sokan egzisztenciájukat vesztették.

A mentesítések története szinte egybeesik az iratok hamisításával. (Részletesen később tárgyaljuk.) Az első nagyobb hullám az utazási tilalom elrendelése, a vidéki gettók létesítése idejére tehető. A rendészeti hatósági iratok töredékesen maradtak fenn, emiatt a leleplezett hamisítások a rendészeti szervek, valamint Endre államtitkár – valószínűleg eltúlzott – jelentéseiből követhetők.

Minisztertanácsi jelentésében június 20-án azt állította, hogy a közbiztonsági szervek „valóságos okmányhamisító gyárakat lepleztek le, ahol zsidók részére gyártottak hamis okmányokat". A kor légkörében az államtitkár az első helyen (!) a keresztény hitfelekezet minden rendű és rangú lelkészét okolta, akik „a keresztény és felebaráti szeretetre hivatkozva végzik a zsidók mentési akcióját".[110]

A zsidótörvények mind több, az első világháborúban kitüntetett tűzharcost,[111] a tanácsuralom elleni helytállásban különleges érdemeket szerzett, ezért elismert zsidót érintettek. A deportálás idején viszont kivételeztek a külföldi zsidókkal. A csendőrség – Thadden német követségi tanácsos véleménye szerint – feszes tempóban intézkedő helyi parancsnokai ettől a szemponttól sem zavartatták magukat. „Olyan szélsőséges buzgalmat tanúsítanak, hogy becsületükbe vágó kérdésnek tekintik: lehetőleg ne kelljen külföldieket jelenteniük."[112] Számos intézkedő csendőrségi közeg nem ismert, nem talált „kivételezett zsidót". Csak gettóba zárandót, a vasútállomáson mielőbb bevagonírozandót.

A magyar vidékről a tömeges és brutális kiszállításról szállingózó szörnyű hírek a semleges államok budapesti követségeit tiltakozásra késztették. Immár a svájci sajtó sem hallgatott, az angolszász közvélemény szankciókat követelt Magyarország ellen. A követségi tiltakozásokat Jungerth-Arnóthy külügyminiszter-helyettesnek[113] kellett volna fogadni, ám a kényelmetlen kötelesség (az

[110] LÉVAI: *Szürke könyv.* i. m. 106.

[111] Első világháborús érdemekért az 1938. évi IV. törvénycikk betartásával tűzharcos minősítést elnyert személy. Tűzharcosnak számított minden magyar állampolgár, aki az 1914–1918. évi első világháborúban teljesített arcvonalbeli szolgálata alapján a Károly-csapatkereszt igazolt tulajdonosa volt.

[112] *A Wilhelmstrasse,* i. m. 855. A jelentés megállapította, hogy a német fél szúrópróbaszerű ellenőrzései alkalmával nagyobb számú külföldi zsidót talált a gettókban. Ezeket paradox módon a németek mentették meg, amennyiben elrendelték azonnali szabadon bocsátásukat.

[113] Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957) magyar diplomata, több országban nagykövet, a Sztójay-kormány idején külügyminiszter-helyettes.

ok ismeretlen) a belügyminiszterre maradt. Ezt a megoldást Jaross a július 5-i minisztertanácsi ülésen sérelmezte, ugyanakkor „baráti kötelességnek" minősítette. Mégis sajnálta, hogy „őneki kell a hátát tartani és a követek protestáló látogatásait és jegyzékeit fogadni és átvenni".

Úgy vélte, közeledik a budapesti zsidóság kitelepítése. Az intézkedés gyorsítását „rendkívül sürgősnek" tartotta. A kizárólag zsidóknak kijelölt lakásokban kb. 170 000 személy volt nyilvántartva, ami szerinte – jelentős túlzással – azt jelentette, hogy „kb. 130 000 zsidó elbújt vagy elmenekült". A sürgősség belügyminiszteri nyomatékosítása is figyelemre méltó volt: „különben igen elromlana a hangulat a kormánnyal szemben".[114]

Július elején Sztójay a magyar zsidók ügyében érkezett külföldi ajánlatok elfogadásához – Edmund Veesenmayer[115] sürgős közvetítésével – a birodalmi külügyminiszter beleegyezését kérte. A birodalmi megbízott Berlinnek számos magyar kérést – enyhe szemrehányást – nagyrészt kommentár nélkül továbbított. Vezető helyen szerepelt, hogy Romániában nem történnek különösebb intézkedések az ottani zsidókkal szemben, „a zsidókérdés nagyvonalú kezelését" a birodalmi kormány eltűri. A következő a szlovákiai helyzetet érintette. Az országban még zsidók ezrei – főként a kitértek – élnek, „akik a birodalmi kormány jóváhagyásával Tiso[116] védelme alatt álltak, különösen a keresztény zsidók".[117]

Figyelemre méltó, hogy az 1944. nyári helyzetben, július 8-án a Budapest vidéki pénzügyigazgatóság különleges körrendeletet adott ki. Dr. Hodonyi pénzügyi tanácsos előírta, hogy a német–magyar katonai közös bizottság által keresztténynek minősített és mentesítési igazolással ellátott zsidó személyeket lakásukba, zár alá vett ingóságaikba vissza kell helyezni.[118]

[114] *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 63–64.

[115] Veesenmayer, Edmund (1904–1977) közgazdász, diplomata. 1932-től az NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Nemzetiszocialista Német Munkáspárt), 1936-tól az SS tagja, gazdasági szakértő, több különleges feladatot teljesített. Magyarországi ismeretei megbízhatóak voltak. A német megszálláskor Hitler Budapestre küldte nagykövetnek, széles hatáskörrel teljhatalmú megbízottnak nevezte ki. A deportálás végrehajtását kiemelten kezelte. Magyarország társadalmának, gazdaságának nagy károkat okozott. A nürnbergi perben (1949-ben) húszévi börtönre ítélték. 1951-ben szabadlábra helyezték.

[116] Josef Tiso (1887–1947) római katolikus pap, szlovák politikus. Kormányfői tiszte után 1939. október 26-ától 1945. áprilisig az első Szlovák Köztársaság elnöke. A háború után tetteiért semmiféle felelősséget nem vállalt. 1947. április 15-én kihirdetett népbírósági ítélet alapján háborús bűneiért kivégezték.

[117] *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 81.

[118] A közös bizottság összetételére, tevékenységére nem találtunk adatot. Uo. 110–111.

A vidéki zsidóság elkülönítése, gyűjtőtáborba hurcolása idején a Cionista Ifjúsági Mozgalom[119] tagjai a zord valóság feltárásával, a magyar és a német hivatalos hazugságok – mint a „kenyérmezői munka családostól" – leleplezésén fáradoztak, kockázatos felvilágosítással, mielőbbi menekülésre buzdítással foglalkoztak. A zsidóság tömegei elzárkóztak. Számos településen nem fogadták el őket. A magyarságtudat: „itt élned, halnod kell" olyan mély gyökereket eresztett, hogy a legtöbben a szülőföld elhagyását badarságnak tartották.

Mindez alig fékezte az ifjúsági csoportok fürgeségét, mozgékonyságát és találékonyságát. Személyes kapcsolataik a kölcsönös bizalomra épültek, még akkor is, ha titkos működésükben a szigorúan betartandó konspirációnak, a titoktartásnak, a titokvédelemnek meghatározó szerepe volt.[120]

A lengyel, cseh és szlovák területekről menekült fiatalok megrázó beszámolóit az SS kegyetlenségeiről legtöbbször túlzásnak minősítették, elutasították. Számos helyen rémhírterjesztőként elzavarták őket. Több példa van arra, hogy a család, a vidéki szülők nem hittek a fővárosból érkezett ifjaknak, lányoknak (feljelentések is előfordultak). Ez magában tragédia volt, ahogy a folytatás is drámába torkollt. A tiltott utazás vagy pályaudvari igazoltatás közben az elfogott menekülő családtagot fogdába zárták, és a tömeggel deportálták.

Az életmentés elemeként az iratgyártás, irathamisítás folytatódott. Különleges, ugyanakkor merész példája Hertschka Magda kistarcsai internált helytállása volt.[121] A 25 éves lányt, német nyelvtudását kihasználva, adminisztrációs munkára az internálótábor irodájába vezényelték. A lehetőséget felismerte, nyolcvan fogva tartott zsidó fiatalnak hamis születési adatot írt be. (A tizenhat év alatti internáltakat kiengedték.) Lebukott, tagadása miatt vallatták. A csalást beismerte, deportálásra ítélték. Ismeretlen okból nem adták az SS kezére, az 1944. szeptemberi enyhüléskor szabadlábra helyezték.[122] Az Országos Rabbiképző Intézet 21 éves hallgatóját, Lindenfeld Ervint behívója kisegítő munkaszolgálatra jelentkezésre kötelezte. Nem vonult be. Református pap-

[119] Magyarországon ilyen szervezet hivatalosan nem létezett. Kisebb-nagyobb cionista csoportok laza szövetkezése viszont aktív volt. A menekült külföldi zsidók többoldalú segítésével, legalizálásával, rejtekhelyre juttatásával vagy továbbutazásuk segítésével értékes ellenállási tevékenységet fejtett ki. Tevékenységük újabb feldolgozása RÓBERT Péter: *Bátrak és leleményesek voltak... Magyar zsidó ellenállás.* Magyarországi Cionista Szövetség, Budapest, 2019.

[120] Ezt bizonyítja a jeruzsálemi Cionista Levéltárban őrzött, gyakran titkosírással elegyített levelezésük is.

[121] A Drór Hábonim cionista szervezet elfogott tagja volt.

[122] GUR, David: *Együtt az ár ellen.* Pesti Kalligram, Budapest, 2015. 93.

növendéknek kiállított iratokkal a földalatti mozgalomban dolgozott, hamis iratokat, védleveleket továbbított. 1944 decemberben elfogták, a nyilasok az Andrássy út 60.-ba hurcolták.[123]

A kortanúk sokszor említik, hogy 1944 kora nyarán a csalárd vámszedők, a korlátozások alóli mentességet, gettóból való kimentést ígérők busás jövedelemre tettek szert. A német biztonsági szervek letartóztatási listáján szereplő Fenyő Miksa[124] rejtőzésre kényszerült. Emlékezésében az irathamisítások kezdeti szakaszáról valós képet örökített meg. „A hamis papírok gyártása egyike a legvirágzóbb iparoknak; százan meg százan adták magukat ennek gyakorlására, s űzik olyan tehetséggel, mint a textilkereskedelmet. Egy részük ezeknek a hamis okmányoknak igazi okmány. Jogos tulajdonosa ruházta át a sárga folttól s annak következményeitől menekülő zsidóra: ha elég ügyesen és elég szerencsésen használja ezeket az okmányokat, hát nincs semmi baj. Túlnyomó része azonban a forgalomba hozott okmányoknak hamisítvány, s még csak nem is a javából. A szerencsétlen zsidó, ki menekülésre szánt pénzének java részét ilyen okmányokra költötte, nem is mer ezekkel élni. Aki mégis mer, az abban a biztos tudatban teszi, hogy okmányai csak addig érnek valamit, míg azokat valamely alkalommal a hatóságnál nem kell mutatni."[125]

Mindez összefüggött a növekvő félelemmel és bizonytalansággal, a naponta terjedő valódi vagy rémhírekkel. Július 1-jén a londoni rádió az amerikai protestánsok tiltakozását sugározta. Az amerikai protestáns egyesület titkára felszólította magyarországi protestáns testvéreit, tiltakozzanak a zsidók elleni intézkedések ellen.[126] A hónap derekán újabb kitérési hullám futott végig Budapesten. A zsidóság köreiben ismertté vált – valós hírként –, hogy a magyar–német határhoz közeli sárvári táborba[127] „internált" zsidókat július

[123] Uo. 119. Társai nem akadtak a nyomára. Löwenheim Sándor önkéntes tűzoltónak állt, egyenruhában még munkatáborokból is szöktetett. Tevékenysége a korszakkal foglalkozó könyvekben is helyet kapott. Ugyancsak tűzoltó-egyenruhában szerzett keresztény iratokat, mentett életeket Péter Sándor. GUR, David: *Együtt az ár ellen.* i. m. 122., 139.

[124] Fenyő Miksa (1877–1972) ügyvéd, a *Nyugat* egyik alapítója, később szerkesztője. 1934-ben megsemmisítő erejű glosszát írt Hitlerről, 1944-ben emiatt kellett bújkálnia.

[125] FENYŐ Miksa: *Az elsodort ország.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 145.

[126] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 27.

[127] A német megszállás után a 146/1944. BM sz. rendelettel felállították a m. kir. rendőrség sárvári kisegítő toloncházát. Vezetőnek Gribovszky Györgyöt, előzőleg Csongrádon szolgált rendőr törzsfelügyelőt nevezték ki. A táborból az első deportálás 1944. május 19-én történt, mintegy ezer foglyot szállítottak Németországba. SZITA Szabolcs: A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez. *Vasi Szemle,* 1989/4. 564.

4-én – kisgyerekektől a nagyszülőkig – az SS „munkaerőként" kiszállította az országból.

Másrészt – ismét, már nem először – reményt keltő híresztelés is keringett, hogy mindazok, akik valamelyik keresztény egyház tagjai lesznek, mentesülnek a zsidókat sújtó intézkedések alól. A polgármester július 3-án felhívta a sárga csillag viselésére kötelezett lakosokat, hogy akik 1941. augusztus 1-jéig Budapesten államjogilag érvényesen megkeresztelkedtek, okirataikkal nyilvántartásba vételre annál a lelkészi hivatalnál jelentkezzenek, ahol ez megtörtént.

A kikeresztelkedések száma egyre növekedett. A *Magyarországi Zsidók Lapja* a jelenség ellen közösségben maradásra, az ősi hithez, a szent hagyományokhoz ragaszkodásra intett.[128] Július 14-én hivatalos közlemény figyelmeztetett, hogy a kikeresztelkedett zsidók nem tartoznak a Magyarországi Zsidók Szövetségébe. Számukra külön érdekképviseletet alapítottak, a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségét.

Ugyanakkor a Pesti Izraelita Hitközség Rabbiságát „szomorúan érintette", hogy hetente csak egy nyilvános istentiszteletet tarthatott, a rabbihivatal alig működhetett. A zsidótörvények alóli könnyítéseket nyújtó „mentességi igazolványokat" ismét lecserélték, ám az újabban kiadott sorozatból három rabbit kihagytak. Hasonlóan bántak el a segédrabbikkal, az ifjúsági rabbikkal és a kórházi rabbikkal is.[129]

A Minisztertanács július 12-i ülésén illuzórikus napirend szerepelt. Sztójay Döme előadta, hogy Hitler hozzájárult a svéd, a svájci és az amerikai kormányok kívánságai teljesítéséhez. „Bizonyos számú" zsidó kiszállításának engedélyezéséről volt szó (a Palesztinába telepítés elkerülendő). A német fél ismét manipulált, amikor a magyar féltől a kérdés sürgős tárgyalását kérte. Nehéz elfogadni, hogy Sztójay mindezt elhitte, elfogadta. Szilárd német kikötés volt, hogy „a zsidóknak jelenleg leállított kiszállítása folytattassék". Az alkalomból Sztójay hazug intelmébe foglalta, hogy a „további folytatólagos transzportok a leghumánusabb módon történjenek. Ülőhelye legyen mindenkinek és

[128] *Magyarországi Zsidók Lapja,* 6. évf., 28. sz., 1944. július 13. Ugyanakkor Kálmán Lászlóné budapesti lakos panaszolta, hogy a Szent István-bazilika plébániahivatalához a nagy tömeg miatt nem tudtak bejutni. A keresztelési engedélyek átvétele az érseki hivatalban (Budai Vár, Lant u. 2. alatt) – hasonló nehézségek között – történt. Az öttagú család augusztus 4-én levélben jelezte keresztelésük megtörténtét, augusztus 20-án az „oltalomlevelek" átvételét. Ezek származási helye ismeretlen. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 194–195.

[129] A rabbiság 1944. június 28-i ülésének jegyzőkönyvéből. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 13. A mentességi iratok beszerzését július derekán dr. Groszmann Zsigmond főrabbi újból megkísérelte, sikertelenül.

embertelenségek elkerülendők".[130] (Az árulkodó mondat is bizonyítja, hogy a legfelsőbb fórumokon tudtak az embertelen, barbár bánásmódról.)

Reményi-Schneller felvetette, hogy a kormányzó által kivételezett zsidók „ne menjenek ki az ország területéről". Jaross Andor viszont megismételte a panaszát, hogy neki semmiféle lehetősége nincs a mentesítésre.[131] Imrédy Béla tárca nélküli közgazdasági miniszter[132] a zsidók nagyobb számú mentesítését aggályosnak ítélte. „Felmérhetetlen politikai hatástól" tartott. Hangsúlyozta, úgy járulna hozzá, ha a mentesítési jogot a kormányzó csak egy alkalommal gyakorolná, ezzel a kérdés le lenne zárva. Egyidejűleg helyesnek vélte, ha az így mentesített zsidók névjegyzéke a *Budapesti Közlöny* hivatalos lapban „közzététetnék".[133]

Ezen a minisztertanácsi ülésen hangoztatta először Jurcsek Béla, hogy az asszonyokat, gyermekeket és öregeket azért viszik ki, mert a németek szerint a zsidó férfi munkaerő nyugodtabban és rendszeresebben dolgozik, ha tudja, hogy a családja a közelében van.[134]

A Pesti Izraelita Hitközség Rabbisága július 26-i ülését[135] az aggodalom határozta meg. A fórumon a kitérési járvány elharapózása kiemelt figyelmet kapott. Az indulatos felszólalók a zsidóságtól való kétségbeesett megfutamodás okait a megszállás szomorú következményeiben, elfajulásban, a Zsidó Tanács épületében működő kikeresztelteltető hivatal (!) buzgóságában látták. A testület védelmező fellépései a felekezeti hatóságoknál semmiféle támaszt, autoritást nem kaptak. Ezeket inkább akadályozták. A Rabbiság súlyos sérelemnek minősítette a szertartásos temetés visszaszorítását is.[136]

A budapesti német követség eközben újabb „kiszállítási" tervekkel foglalkozott. A deportálás megszállott szervezői elemezték a „technikai lebonyolítást",

[130] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 159.

[131] Uo. 160.

[132] Imrédy Béla (1891–1946) 1928-tól 1936-ig a Magyar Nemzeti Bank igazgatója, majd pártpolitikus, a szélsőjobb egyik vezéralakja. A Sztójay-kormányban a gazdasági kérdésekkel megbízott tárca nélküli miniszter. Háborús bűnösként kivégezték. A Minisztertanács ülésén kijelentette, amennyiben megjelennék a zsidók nagyobb számú mentesítése, ennek politikai hatása felmérhetetlen volna. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 160.

[133] A mentesítések véglegesítéséről – presztízsből is – július első felében a tárcák között gyakori levelezés folyt. Csatay honvédelmi miniszter július 14-én kelt, Jaross belügyminiszterhez intézett átiratában „mintegy 2100 kiadott mentesítés" szerepelt. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 47.

[134] LÉVAI Jenő: *Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók mentésére.* Officina, Budapest, 1946. 51.

[135] Július 27-én közzétették, hogy a Budapesten lakó zsidók részére bármely hatóság vagy parancsnokság által március 20. után kiállított személyazonossági igazolvány érvényét vesztette. Szabad mozgást biztosító igazolványt kizárólag a rendőrség budapesti főkapitánya állíthat ki.

[136] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 267.

az érintett zsidó tömeg nagyságát. Vívódtak a kivételezettekkel szembeni eljárás részleteivel, a külföldi kormányok lehetséges viszonyával az újabb német tervekhez. Minderről a birodalmi Külügyminisztérium is értesítést várt. Első helyen kiemelt várakozásáról, a deportálás végrehajtási napjáról.

Edmund Veesenmayer jól helytállt az ördögi tervek kivitelezésében, a magyar politikusok „kézben tartásában". Az európai zsidóság tönkretételének, megsemmisítésének elkötelezett szervezője, egyben végrehajtója volt. A megszállók magyarországi helyzetét stabilnak ítélte meg, további járulékos biztonsági intézkedéseket fölöslegesnek tartott. Jelentette, hogy a német követség a legidegesebb napokban is „nyugodt pólusnak bizonyult". A magyar vezetők álmodozásaival szemben „minden politikai szálat szorosan a kezében tart".[137]

A birodalmi megbízott Berlinbe küldött válaszából – titkos birodalmi ügynek minősült – ismert, hogy a zsidóakció befejezését sürgette, és bízott abban, hogy az ún. keresztény zsidók kiválogatása[138] rövidesen befejeződik. Ribbentropnak jelentette, hogy a budapesti svájci követség a Magyarországi Zsidó Palesztina Hivatallal (Palamt)[139] együttműködve irodát nyitott, ahol a rendelkezésükre álló certifikátok alapján magyar zsidóktól kivándorlási kérelmeket vesznek át.[140] A német fél arról is tudott, hogy a szállítás Konstancába román területen keresztül tervezett, a kikötőből hajókon utaznak tovább Palesztinába.

A kivándorlási kérelmek száma az 1940-es évek elejétől növekedett. A szorító helyzetben a Palamt átvette a megszállt országokból menekültek palesztinai bevándorlási kérelmének intézését is. A magyarországiaknál veszélyeztetettebb külföldi zsidók és a gyerekek elsőbbséget kaptak. A sorrend megítélése nehéz volt, nézeteltérésekhez, gyanúsításokhoz vezetett.

A háborúban semleges külföldi államok budapesti követségeinek tanúsítványai a védelem reményét nyújtották. Az ilyen iratokban, a kiállított védlevelek révén az adott külképviselet vagy arra felhatalmazott személy (argentin, brazil, salvadori, svájci, svéd, portugál stb.) igazolta, hogy az adott országban a magyar

[137] Uo. 115.

[138] Olyan személyekről van szó, akik kikeresztelkedése 1941. január 1-jéig lezárult.

[139] A palesztinai letelepülés ösztönzésén dolgozott, mint a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége és a hozzá tartozó Keren Kajjemet és Keren Hajjeszod is. Ezek a szervezetek ellenezték illegális látszatuk miatt a külföldről átutalt és összegyűjtött összegek mentésre fordítását.

[140] A kérvényeket darabonként kb. 200 személyre szóló közös útlevélbe fogták össze, és a magyar Külügyminisztériumon keresztül – kilépési engedély kiadása céljából – a német birodalmi követségre nyújtották be. A Palesztina Hivatal kezdetben az Erzsébet körút 26. sz. alatt működött, és a certifikátok ügyintézője volt.

állampolgár rokoni, tartós üzleti kapcsolatokkal rendelkezik.[141] (A kivétel a Szentszék képviselete volt.) A deportálás veszélye, majd kiterjedése miatt feltüntették, hogy a védlevél tulajdonosa az adott ország védelme alatt áll. Máskor azt is, hogy az illető potenciális kivándorló. Ezek az iratok a menekülés esélyét sugallták, 1944 nyarától a deportálás, a halál előli szabadulását is.

Készültek védelmi célból – közjegyző előtt – rokoni nyilatkozatok, amelyek igazolták, hogy az illető személy testvére, közeli hozzátartozója hosszabb ideje helyi állampolgár, állással, tulajdonnal rendelkezik. Az iratot hitelesíttették, majd Magyarországra küldték, ahol – ismét közjegyző útján – hitelesített másolat készült.

Előfordult, hogy egyesek a menekülés útját, esélyét ún. titkos házasságban vélték megtalálni. Az ilyen aktust – a „beavatott" plébános előtt megkötött frigyet – a püspök titkos levéltárába jegyezték fel. (Az utóbbi az indiszkréció megelőzését szolgálta.) A bizonytalan kimenetelű kitörési kísérlet a vészterhes hónapokban – szűk körben – több helyütt volt gyakorlat.[142]

Mások – a rettegés, a folytonos rémhírek, hivatalos ijesztgetések hatottak – kétségbeesésükben az illegális határátlépést választották. „Egy zsidó házaspár valami felhajtó útján összeköttetésbe került egy Gestapo-ügynökkel, aki Szlovákiába átsegítésüket ötvenezer pengőért vállalta. (Szlovákia, mint azilum!) Néhány nap múlva, hivatkozással a felmerült nehézségekre, újabb ötvenezer pengőért jelentkezett. Néhány ékszer formájában megkapta. Másnap a Gestapo rátört a családra és elhurcolta. (...) A határon üzletszerűen folyik az embercsempészés, Gestapo vagy SS, vagy egyéb német katonai segítséggel. Néha még az is megtörténik, hogy az illetőt a kialkudott díj ellenében valóban átcsempészik a határon. Vannak még gentlemanek. De nem sokan, mert a legtöbb esetben agyonverik és kifosztják áldozataikat. Akit valamely csoda kiment karmaikból, azt itthon internálják, mert a magyar kormány nem tűri az ilyen rendetlenségeket: zsidaival ő maga akar végezni."[143]

Szombathelyen az asszimiláns Görög házaspár két gyermekét az Annunciáta Nővérek szombathelyi rendházába rejtette el. A 13 éves Klári tüdőgyulladást kapott, be kellett szállítani a közkórházba. Egy éjjel magyar csendőr és egy német katona tört be a kórházi osztályra, és a magas lázzal fekvő gyer-

141 Előfordult, hogy a „jó összeköttetéssel bíró" magyar polgárok az ilyen igazolást Svájc beiktatásával, ügyvédi iroda hitelesítésével küldték Magyarországra.

142 SAÁD, i. m. 95.

143 Fenyő Miksa feljegyzése, 1944. augusztus 11. In: Uő: *Az elsodort ország*. i. m. 181.

meket a gettóba hurcolták.[144] Július 4-én elérte a végzet, deportáló vonaton Auschwitz-Birkenauba szállították. Öccsét, a 10 éves Sándort Prugberger József főorvos[145] rejtette el a Verbita Rend kőszegi rendházába. Ott is élet és halál között, állandó bizonytalanságban élt,[146] mert beköltözött az épületbe a nyilas kormány kabinetirodája.

Patológus és laborvezető apja, Görög Dénes[147] törvényszéki orvos a halálgyár foglyaként dr. Josef Mengele SS-Hauptsturmführer, a „Halál angyala" számára boncolt. Elborult elmével halt meg.

1944 nyarán a hamis iratok fővárosi piaca tovább terjedt. Az üzletelésben (egykorú nevén seftelésben), a szüntelen kereslet kielégítésében, a szükséges anyagok (vízjeles papír, megfelelő festék) felhajtásában, a bélyegzők előállításában, a nyomtatványok, igazolások, igazolványok megmásításában vagy „ügyes" megszerzésében még több bizonytalan elem vett részt.

A szükség szorításában a család, családtag, rokonság részére védlevelek, igazolások beszerzése, jövendő időkre „tartalékolása", a kivételezés ilyetén „bebiztosítása" kellő anyagiakért a fővárosban széles körben folyt. Az okmányokkal üzletelés nem volt idegen – a cél, a szándék persze eltérő – a cinkográfusoktól, fényképészektől, grafikusoktól, nyomdászoktól, még jó nevű ügyvédi irodáktól sem. Az aláírások, irathitelesítések hamisítóinak tehetsége fontos tényezőnek bizonyult. (Egyes „műhelyekben" a gyártásba a művészvilágból is „besegítettek".)

A hivatali blanketták beszerzése veszélyes művelet volt (a sorszámozott védlevelek esetében ezekre nem volt szükség), viszont az igazoltatásoknál a védlevél mellett követelt más iratok esetében a blanketta mérete, színe, felülbélyegzése sokat számított. Utóbbiaknál számításba jöhettek: lakbizonylat, házassági kivonat, szabadságlevél, születési bizonyítvány, halotti levél, gyorsparancs, Gestapo-menlevél.

A visszaemlékezésekből kiviláglik, hogy az életvédelemben az állandó lakást bejelentő szelvény, a katonai és hadiüzemi igazolványok, a menekültigazolványok kiemelkedő helyet foglaltak el. „Szakszerű" előállításukon túl arra is kellett gondolni, hogy szövegüket 1944-ben a kibocsátók időről időre

144 Valószínűleg belső feljelentés történt.

145 Dr. Prugberger József (1895–1965) főorvost 2004-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el. Szombathelyen tiszteletére 2005-ben szobrot állítottak.

146 Az üldöztetést túlélte. Az analitikai kémia és a gyógyszerkémia neves kutatója, az MTA tagja volt.

147 Dr. Görög Dénes (1901–1945) patológus főorvos. Mellszobrát a szombathelyi kórházban 2005-ben leplezték le.

változtatták. Mikor megújították, máskor felülbélyegezték. Emiatt szabadpiaci árfolyamuk gyorsan, ősszel hétről hétre emelkedett.

Az „igényes hamisítók" az anyakönyvi hivatalból kértek ki és nyertek valódi személyi adatot. Ezeket hamis iratok készítésénél használták fel. Visszaemlékezésekben visszatérően olvasható, hogy ezt a módszert az „iratgyártó" cionista fiatalok is ismerték. A Hásomér Hácáir[148] szervezet leleményes tagjai, Kemény Schwartz Sára és Kertész Sári az anyakönyvi hivatalokban kérelmezték hiteles keresztény iratok pótlását, és ezekkel életeket mentettek.[149]

148 A Hásomér Hácáir szocialista-cionista világi zsidó ifjúsági mozgalom.

149 GUR, David: *Együtt az ár ellen*, i. m. 104., 105. Mindketten Szlovákiából menekült fiatalokat fogadtak be lakásukba, élelmiszerjegyeket szereztek, élelmezték őket.

Újabb megbélyegzés: a budapesti csillagos házak

1944 júniusában a faji diszkrimináció és a deportálás megszállottjai újabb kezdeményezéssel álltak elő: a fővárosban a zsidók lakta házakat Dávid-csillaggal kellett megjelölni. Egyszerűbben: a sárga csillaggal megjelölt alsóbbrendű személyek lakhelyét kötelező volt a kapubejáratok felett 51x36 cm-es alapon 30 cm átmérőjű sárga csillaggal ellátni.[150]

A 147.501-514/1944-IX számú rendeletet[151] június 16-án a Sztójay-kormány idején regnáló doroghi Farkas Ákos[152] főpolgármester a *Fővárosi Közlöny*ben adta ki. A „zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I–XIV. közigazgatási kerületében" című rendeletet fővárosszerte plakátokon is kihirdették (június 24-én a *Budapesti Közlöny*ben már módosították). Kiagyalói családonként egy szobát jelöltek ki családi lakhelynek. Ha a család négy tagnál többet számlált, illetve a családfő otthon dolgozott, egy további helyiséget lehetett igényelni.

A rendeletben kijelölt 2681, majd némi csökkentéssel 2639 fővárosi épületben 33 294 lakás volt, 70 197 szobával. A helyzetet rögvest bonyolította, hogy a lakások mintegy harmadát, 11 766 lakást, 22 219 szobát nem zsidók laktak. Ebből fakadt, hogy a rendelet végrehajtását csak kötelező költözésekkel lehetett véghez vinni. Ezt a terhet a polgármesteri hivatal – birodalmi német mintát követve – a Magyarországi Zsidók Szövetségére hárította.

150 A szabályos sárga csillag az illetékes adókerületi adószámviteli osztálynál volt beszerezhető, és azonnal ki kellett függeszteni.

151 Előzményként a m. kir. minisztérium 1610/1944. ME számú rendeletét említhetjük, a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. A *Budapesti Közlöny* 1944. április 28-án jelent meg. A csillagos házak megjelölésekor az épület minden kapuja felett különleges jelvényt, a fentebb említett sárga csillagot kellett elhelyezni.

152 Kóji és doroghi Farkas Ákos (1894–1955) jogász, politikus. 1944. május 19-től Budapest polgármestere. Tisztségét a Szálasi-rezsimben is megtartotta. Irányító szerepet játszott a budapesti zsidóság gettóba hurcolásában.

A rendelet végrehajtásának befejezése, június 24. csak előjáték volt, feltehetőleg a fővárosi zsidóság deportálásához, hisz a vidéki tapasztalatok szerint az elszállításra szánt embereket először meg kellett jelölni, majd valamiképp „koncentrálni" (csillagos ház, gettó), befejezésül kiemelt gyűjtőhelyeken,[153] nagyobb gyár- vagy sporttelepeken, pályaudvaron bevagonírozni, és „külföldi munkára szállítani".

A gyakorlat azonban ellentmondásos volt. Először is a számtalan kényszerű lakáscserét, költözést nyolcnapos határidővel (adminisztráció, szállítás) lehetetlen volt kikényszeríteni, nemhogy lebonyolítani, másrészt a kijelölt házak számával is bajok voltak. A lebonyolítást a naponta szaporodó öngyilkosságok nehezítették, de hatott a megszokás, a helyben maradás szándéka is.

A tervezett átköltöztetések miatt a keresztény lakók zúgolódni kezdtek, aminek hatására a kijelölés alól a hatóságok több száz épületet kivontak. Ettől a zsidó lakók zsúfolt társbérletekbe kényszerültek, lakáskörülményeik tovább romlottak. „Csillagos házak" a főváros valamennyi kerületében voltak. Az itt lakó nem zsidók egyszerűsített eljárással költözhettek be a zsidók kényszerből megürült volt lakásaiba.

Napok múltával is előfordult, hogy a keresztény lakók nem akartak költözni, miként a zsidó lakók sem. Az eredetileg kijelölt épületek számát a szövetségesek bombázásai csökkentették (41 ház lakhatatlanná vált), katonai és más célokra 32 házat foglaltak le. A zsidónak minősült lakóknak a sárga csillag viselése az épületen belül is kötelező volt. Az utcára kijárást korlátozták, dolgozni nem lehetett. (A Lakatos-kormány[154] idején a zsidó ünnepek megtartását kivételesen házon kívül is megengedték.)

[153] Friedrich Born 1944. október 18-i jelentésében 2106 csillagos ház szerepel. *Vádirat a nácizmus ellen.* 4., i. m. 88. A főváros ostroma alatt naphosszat a pincében kellett tartózkodni, ez némi védelmet jelentett. A zsidókat a rendeleteknek megfelelően a házban maradt keresztényektől elkülönítették. A légitámadások szünetében fel lehetett menni a ház udvarára, riadó esetén gyorsan vissza kellett térni az óvóhelyre.

[154] Lakatos Géza (1890–1967) 1943-tól vezérezredes, 1944 tavaszától az 1. magyar hadsereg parancsnoka, augusztus 29-étől miniszterelnök. Családjával, rokonaival az V. ker., Perczel Mór utca 4. szám alatt, az első emeleten lakott. Az I. magyar hadsereg parancsnoka volt, amikor a frontról hazarendelték. Lakóhelyének kapuja fölött felháborodva észlelte a Dávid-csillagot. Tiltakozása eredménytelen volt, a csillag alaplapja évtizedekig a helyén maradt. A házban özvegy Grauer Vilmosné menleveles zsidó hölgy lakásában elhagyott, elárvult zsidó gyerekeket gondozott. Élelmezésüket Wallenberg követségi titkár segítette. A nyilasok a menhelyet karácsonykor fel akarták számolni, egy német őrnagy elzavarta őket. Özvegy Grauernét és fiát – menlevelük ellenére – a nyilasok kivégezték. *Csillagos házak. Emberek, házak, sorsok.* Vál. és szerk.: NÁDOR Éva. Nádor és Társa, Budapest, 2015. 28.

A tiltások sorába tartozott, hogy zsidók lakásukon látogatót nem fogadhattak. A társalgás lakásuk utcára néző ablakán keresztül tilos volt, a telefonokat, rádiókat még 1944 áprilisa előtt be kellett szolgáltatni. A kijelölt házak felülvizsgálatába Jaross belügyminiszter is beleszólt. A végleges listákat a polgármester rendeleteiben[155] hozták nyilvánosságra, ezek 1944. június 22-én jelentek meg.

Az erőszak terjedt, naponta ülte torát. Hogyan élte ezt meg egy hétéves, addigi lakhelyéről kiköltöztetett gyerek? „A csillagos házban rengeteg új barátot találtam a körfolyosón. Nem kellett tőlük félni, mert nem csúfoltak, a nagyobbak ráadásul ugyanúgy a sárga csillagot viselték, mint én. Mindnyájunknak fatalpú szandálja volt. Ezekben fülsiketítően csattogtunk szaladgálás közben a folyosó kövén."[156]

A nyilaskeresztes hatalomátvétel után az öngyilkosságok száma ismét megnőtt. Az elhurcolások, a lakásokban történt erőszakosságok miatt a csillagos házak a banditák célpontjai lettek. Volt, hogy az ilyen házak, kifosztott, beszennyezett lakások kiürültek: az ismétlődő razziák miatt a lakók inkább elmenekültek. A gyerekeket rokonoknál vagy menhelyeken helyezték el.

A fővárosi „csillagos házak" nagyobb része körfolyosós, „gangos" volt. Szálasi zöld inges hívei, a csizmás, fekete egyenruhás nyilas banditák ezeken később körberazzíztak. A VIII. ker., Erzsébet körút 54.-ben is törtek, zúztak, kiraboltak a csillagos ház lakásait. Majd' mindenkit letereltek az udvarra, a rémtettet a nyolcéves kislány is végigszenvedte. „Ezt az érzést máig nem tudom elfelejteni. A harmadik emeleten a karszalagosok »szép hullák lesztek« felkiáltással ránk irányították a fegyvereiket. Még most is látom azt a gangot, és hallom üvöltésüket: »imádkozzatok!« Egyik oldalról anyám, másikról nagyanyám fogott, letérdepeltettek mindenkit. Szorítottak kétfelől, és én nagyon féltem. Csak arra emlékszem, mindenki imádkozott. Majd állati üvöltés kíséretében röhögve kijelentették, hogy na jó, jól megijesztettek minket. Ezután bezártak a pincébe, ahol sötét volt és büdös. Egy idő után nagyon szomjas lettem. A házmesterné, aki nem volt zsidó, megszánt bennünket. Kannában adott be vizet, kenyeret, amiért anyám fizetett."[157]

A fővárosi zsidók kényszerlakhelyéről szóló előírásokat a budapesti gettó létesítését előíró, 1944. november 29-én kelt 8935/1944. BM számú rendelet

[155] A főváros 148.451/1944-IX. és 148.452/1944-IX. számú rendelete.

[156] *Csillagos házak.* i. m. 28.

[157] Zádor Ágnes emlékezése. Uo. 30.

szigorította tovább. Ebben előírták, hogy a gettó területén kívül eső csillagos házak lakóinak határidőn belül a gettóba kell beköltözniük.

Az intézkedés Tersánszky J. Jenőt[158] különösen durván érintette. Addigi lakásukban huszonnégy évet töltöttek „közös és egymást támogató munkában", de neje mentesítése lejárt. Az író sokáig nem hitte, hogy – mint az első világháborút végigküzdött katona – ez megtörténhet velük. „Elhatároztam tiszta ésszel és csorbítatlan akarattal, hogy a meghurcolni akaró közegnek ellenállok. Ha közülük csak egyet is lelövök, akkor azt a példát adom magyar sorstársaimnak, mit most már egyedül erkölcsösnek tartok."[159]

A nyilasuralom idején egyre több követségi védlevél bukkant fel. A házon belüli igazoltatásoknál csekély hitelük volt. A legtöbb emlékező szerint a Schutz-Passokat a razziázó nyilasok összetépték vagy a földre dobták. Az Eötvös utca 31.-ben a felmutatott svéd és vatikáni védlevelek az igazoltatókat „hidegen hagyták".

A csillagos házakat a leggyakrabban a házmesterek uralták. Legtöbben a földszinten vagy udvari lakásban laktak. A Horthy-rendszerben a lakóház belső életét szinte uralták, mindenkit szemmel tartottak. A csillagos házakban a lakókról névjegyzéket készítettek, ezt a kapualjban, lépcsőfeljárónál, könnyen megtekinthető helyen kifüggesztették. A gondosan vezetett lista arra is szolgált, hogy a házmester az épület zsidó lakóiról tájékoztatást adjon. A hiányzókat, eltűnteket a rendőrőrszobán jelenteni tartozott.

A középosztálybeli zsidó polgári családok kényelmes otthonából többé-kevésbé összetartozó zsidó családok zsúfolt kényszerlakhelye lett. A háromszobás lakásokban legalább húszan zsúfolódtak össze, a fiatalabbak a földön aludtak. Az éjszakai feladatokhoz a légoltalmi őrség tartozott, ami az idős férfiak és néhány nő dolga volt.

A szolgálati lakásban lakó házmester (és segítője, a viceházmester) a képzetlenek rétegéből került ki. Napi munkája alulfizetett, ugyanakkor lelkiismereti kérdés volt. Emlékezések szerint többségük szemben alázatos, máskor hatalmaskodó,[160] spicliskedésre hajlamos (és alkalmas), gyakran antiszemita idősebb emberek köréből került ki. A háborús években, különösen 1944–

158 Tersánszky Józsi Jenő (1888–1969) Baumgarten- és Kossuth-díjas író. A zsidók üldöztetése idején példaszerűen viselkedett, a rászorulóknak hamis iratokat szerzett.

159 *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem.* II. Szerk.: FROJIMOVICS Kinga, KOMORÓCZY Géza, PUSZTAI Viktória, STRBIK Andrea. ELTE Judaisztikai Kutatócsoport, Belvárosi Kiadó, Budapest, 1995. 552.

160 A hírhedt Kun páter házmester anyja is közéjük tartozott. A nyilas hatalomátvétel után a lakóknak „kegyelmes asszonynak" kellett őt szólítaniuk, és más allűrjei is voltak.

1945-ben megbízásukkal visszaéltek, korrupttá süllyedtek. Nemegyszer megnehezítették a házban lakók életét.

Számosan feljelentők, besúgók lettek, hogy munka nélkül szerezhessenek anyagi javakat. Sok ilyen ember miatt is vesztették zsidó honfitársaink életüket Budapesten a Dunában, másutt munkaszolgálatban, koncentrációs táborban, számos elhurcolt nő a hegyeshalmi gyalogmenetben.

Markáns életképet örökített meg emlékezésében a XIV. ker., Abonyi utca 10. sz. „csillagos" ház egyik lakója. „Mint gyerekeknek, döbbenetes volt látni a házban olyan idősebb gazdag férfiakat téblábolni, akik eddig úgy tudták magukról, hogy valakik (nagykereskedők, háziurak stb.), és hirtelen büdös zsidók lettek." Néhány „szerencsés", svájci védleveles zsidót – összeköttetéssel – a zuglói Columbus utcai „védett" táborba szállítottak be, annak december 3-i kiürítéséig biztonságban voltak.[161]

A szélsőjobboldali hatalom folyamatos jelenlétét az Abonyi utcai házban a házmesterné, bizonyos Henkné „biztosította". „Tekintélyét növelte, mikor az őt gyakran látogató volskbundista fiával fegyelmezte a lakókat."[162] Különös, egyedi (!) eset maradt fenn a II. ker., Nefelejcs utca 42. sz. csillagos ház lakójának emlékezésében: „A házból sokan szereztek nyilas ruhát, így menekültek meg."[163]

A mérlegelésben helyet kell kapniuk azoknak is, akik házmesterként – életüket, családjuk biztonságát kockáztatva – az életvédelmet vállalták.[164] Segítettek a lakóknak – zsidóknak és nem zsidóknak – olyképpen is, hogy rejtőzésüket személyazonosságuk eltitkolásával elfedték. A védelemre szorulókat nem engedték ki az elrendelt udvari sorakozóra, másutt befogadták, magukénak vallották az elhurcolt zsidó lakók gyerekét.

A Hollán utcában történt, hogy Kis Antal házfelügyelő és felesége minden „zsidó lakást" bezárt. Azokba többé nem engedett be senkit. A visszatért lakók mindent úgy találtak, ahogy elhagyták.[165] Mravik József az Éva (ma Asbóth) utca 9. sz. épület házmesteri feladatait látta el. Mikor a közelgő nyilasrazziáról értesült, a házban lakó, rettegő zsidókat lakásuk mélyére küldte. Bejárati ajtajukat gyorsan deszkával lezárta, és kiírta, a lakás zsidótlanítva! Kurucz

161 Az SS és a Cionista Segély és Mentés Bizottság megegyezése után a táborban közel 2000 zsidó zsúfolódott össze.

162 *Csillagos házak.* i. m. 66.

163 Uo. 83.

164 Egyes fűszeresek régi vevőiknek, a csillagos házba bezárt lakóknak hetente élelmiszercsomagot juttattak be, ami tilos volt.

165 *Csillagos házak.* i. m. 43.

segéd-házfelügyelővel együttműködésben másokat is nagy kockázattal, sikeresen megmentett.[166]

Voltak házfelügyelők, akik visszaadták a gettóba vagy kényszermunkára elhurcolt lakók megőrzött értékesebb tárgyait. Az emberi tartás, a becsület számos próbáját sorolhatnánk, amit ezek az emberek elvállaltak, vagy amin elbuktak.

A fővárosi házak kapuinak ilyetén megjelölése, megkülönböztetése Budapest szovjet haderő általi elfoglalásáig érvényben maradt. A csillagos házakra, illetve a gettóra vonatkozó rendeletek formálisan 1945. február 6-án, az Ideiglenes Kormány 200/1945. ME számú rendeletével hatályukat vesztették.

Az átélt viszontagságokat, megpróbáltatásokat megőrizte az emlékezet. Számos utcában a túlélők az elhurcoltak tiszteletére a kapualjakban emléktáblákat helyeztek el. A Belvárosban több helyütt az 1980-es évekig fennmaradt a Dávid-csillag alaplapja.

166 SZITA Szabolcs: *Magyarország 1944*. 84. A Csanády utca 21.-ben Golopencza Illés házfelügyelő mintegy száz üldözöttet mentett meg, köztük V. Tamás neves újságírót, tv-riportert. Uo. 225. Az életmentőt 1989-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki, 1995-ben posztumusz Bátorság Érdemjellel ismerték el. Az épület falán emléktábla van.

A kormányzói (kabinetirodai) mentesítés

A nyilaskeresztes hatalomátvételig, Horthy Miklós és családja Németországba hurcolásáig személyi és intézményi ajánlás alapján érvényben volt a kormányzói (kabinetirodai) mentesítés, aminek sokak számára kiemelt volt a jelentősége. A történeti irodalomban helyet kapott a belügyminiszteri mentesítés, de jogilag 1944-ben ilyen nem létezett.

A Sztójay-kormányból Jaross Andor belügyminiszter – korlátozott számban, törvényes alap nélkül – aláírt mentesítéseket. Okát nem ismerjük, viszont megjegyezzük, hogy a miniszterek ilyen tettéről egyelőre nincs adatunk. (Vagyis a Minisztertanácsban ebben az ügyben nem akadt más aláíró.) Szomorú tény, hogy az akkori légkörben „zsidó ügyben" bármilyen eljárás bátorságot igényelt.[167]

A Szálasi-kormány iparügyi minisztere, Szakváry Emil[168] a keresztény vagy zsidónak minősült szakemberek munkaszolgálatra behívása következtében a haditermelés szempontjából szorító helyzetben volt. Saját elmondása szerint 97–107 mentesítést vitt keresztül. Mentesítést igénylő látogatója előtt magát is mentette. Megmagyarázta, hogy „ő nem menti a zsidókat", de „a szaktudásra szükség van".[169]

Kimagasló szaktudása, találmányai okán mentesítették Bródy Imre fizikust, kémikust, feltalálót, a modern kriptongázas villanylámpa kifejlesztőjét.[170] A kormányzói mentesítés családjára nem vonatkozott, ő pedig ragaszkodott

167 Számos iroda ajtajára, esetenként a folyosókra is kiírták: „zsidó ügyekben nincs fogadás".

168 Szakváry Emil (1896–?) gépészmérnök, katonatiszt, a Szálasi-kormány iparügyi minisztere. Népbírósági ítélet után bebörtönözték, 1956-ban Franciaországba emigrált.

169 *Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914–1954*. Közreadta SZABÓ Imre, a budapesti református egyházmegye első esperese, Budapest–Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001. 82.

170 *Sorsok és találmányok*. Főszerk.: Dr. KRÁMLI Mihály. Budapest, 2014. 20–28. Újpesten gimnázium és általános iskola viseli nevét.

ahhoz, hogy velük azonos sorsot vállaljon. Elfogták és deportálták, 1944. december 20-án a bajorországi Mühldorfban[171] kényszermunkán meghalt.

Az október 15-éig még „fedetten" rejtőző nyilasok egyre nagyobb teret nyertek a minisztériumok személyi állományában. Titkos tevékenységük részeként minden „árulási kísérletet" figyeltek. A gyanús vagy káros megnyilvánulásokat azonnal jelentették német összekötőjüknek vagy a birodalmi követségnek. A politikai helyzet változásával – rosszabbodásával – a mentesítés vagy ilyen célú igazolás „zsidóbarát" aláírójának bosszúból legalább koncentrációs tábori fogság, ha nem halál járt volna.

Mint láttuk, a német megszállást követő nyári hónapokban a zsidók üldöztetése – szíves magyar–német együttműködésben – gyorsan kiterjedt és elmélyült. Horthy kormányzó nimbusza mégis tartotta magát. Sőt növekedett; a jelenség különösen a fővárosban volt érzékelhető. A vidéki és a fővárosi zsidóság sorsa, kezelése eltérő volt. A zsidóellenes rémhírek vidéken hamar terjedtek, a gyors intézkedések is először a vidéki zsidóságot sújtották.

A mind nyomasztóbb légkörben sokan a kormányzó, a legfelsőbb hadúr bölcsességében és (állítólagos) zsidó kapcsolataiban bíztak. A zsidó vezetőség felelőssége, hogy a folytonosan szigorodó korlátozásokat lebecsülték. A tapasztalt német megszállók rideg parancsairól vagy hallgattak, vagy szívesen terjesztették az ideiglenesség hírét.

A rutinos német diplomaták, katonatisztek, biztonsági ügynökök a szaporodó, mind szélesebb körű letartóztatások, elhurcolások visszavonását a zsidóság „türelmes, józan", azaz mindenben tartózkodó, ellenállástól mentes magatartásától tették függővé. Ez vonatkozott a zsidó tulajdonú villák, lakások, nagyobb és értékesebb üzletek, raktárak, kereskedések[172] és vállalkozások mind gyakoribb és akár nyilvános kirablásának eltűrésére is.

A zsidó polgárok addigi szabadságát, életfeltételeit korlátozó intézkedések, a mind erőteljesebb kizárásukra irányuló rendeletek közepette sokasodtak a kormányzó címére is érkezett mentesítési kérelmek. A lehetőséggel bárki élhetett. Nemcsak a közéletben ismert zsidók, hanem az egyszerű emberek is. A kérelmeket a miniszterelnökség várbeli, Tárnok utca 5. sz. alatt irodájában lehetett beadni. A beadványokból Mester Miklós államtitkár szerint

[171] Mühldorf Dachau munkatábora volt. 1944 közepétől 8000 fogoly ipari kényszermunkájával működött.

[172] Budapesten teherautókkal szorgalmasan ürítették ki, rabolták el a könyv- és a bélyegkereskedések raktárait. Hasonlóan bántak el a régiségkereskedőkkel is.

október 15-éig 8000–10 000 került elintézésre.[173] Szálasi érvénytelenítette a kormányzói mentesítés intézményét: 20 000 zsidót deportáltatott, és 12 000-nek okozta a halálát Budapesten.

A mentesítési folyamat kezdeteit nem könnyű tisztázni. Már az erdélyi deportálás elindításánál voltak olyan személyek, akik vállalták, hogy segítenek, mentesítést járnak ki a tudományos, a szellemi élet, a művészvilág zsidó vagy zsidó származású tagjainak.[174] Mester helyzetéről annyi ismert, hogy több egyetemi rektor kereste fel, kérve kollégáik védelem alá helyezését. Az államtitkár viszont felvetette – joggal –, a rektorok az egyetemi magasabb fórumokon szíveskedjenek szakmai érvekkel kiállni kollégáik mellett. Jussanak közös határozatokra, amelyekben egyértelműen állást foglalnak a szorult helyzetbe jutottak védelme mellett. A kormányzói mentesítés előtti időszakban Mester a belügyminiszternél – alapot az egyetemi rektorok megkeresései szolgáltattak – mind több zsidó egyetemi tanárt helyezett védelem alá.

Az egykori adminisztráció sebességét – és a kormányzati belső ellenzék manipulációit – tekintve a mentesítés megoldása elhúzódott, és nagy kihívás volt. Az ügyeket a miniszterelnökség elnöki osztálya intézte. A kormányzói mentesítés házra vagy gyermekre csak akkor vonatkozott, ha a kérelmező erről külön, személyre szóló okiratot kapott. (A mentesítést vagyonra külön kellett kiterjeszteni, ilyen esetekről nincsen adat.)

A mentesítés kifejezés megtalálható Horthy – a deportálásokkal összefüggésben, a felelősség elhárítását sem nélkülöző – 1944. június elején készült leiratában is. A kormányzó nem először a „hasznos", első fogalmazásban

[173] Mester Miklós (1906–1989) történész, kormánypárti képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Intézkedéseivel segítette az üldözöttek mentését, a németekkel szembeni ellenállást. A nyilas hatalomátvétel után a Pilis hegységben, Klastrompusztán, majd több helyen bújtatták. A háború után igazolták. Az általa intézett mentesítések közé tartozott Fejér Lipót matematikus, Germán Tibor orvosprofesszor, Gózon Gyula színész, Purjesz Béla orvosprofesszor, Rusznyák István orvosprofesszor, Weiner Leó zeneszerző. Május végén a Horthy-ligeti internálásból kiszabadította Ligeti Ernő erdélyi magyar írót, publicistát, lapszerkesztőt. Utóbbit 54 évesen a nyilasok Budapesten megölték. MÉSZÁROS Máté: Mester Miklós zsidómentő tevékenysége. *Magyar Szemle, Új Folyam*, 2015, 5–6. sz.

[174] Korábbi évekből is ismerünk mentesítési, kivételezési próbálkozásokat, eseteket. Ilyenek voltak a kisegítő munkaszolgálatra behívás előli, ill. a hadműveleti területről intézett mentések. Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő többeket kimentett, köztük a 118/93 számú nagykátai munkásszázadból a beteg, rokkant Zsolt Béla írót. Itthon aztán további meghurcoltatás, katonai fogház várt rá. TILKOVSZKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 141., 146.

„különösen értékes"[175] zsidók megkíméléséért, „méltányos megkülönböztetésért" emelt szót. A leiratban javasolta, hogy „kivételesen indokolt esetekben részemre általános kegyelmi jogkörömnek megfelelő módon, kegyelmi úton a zsidókra vonatkozó rendelkezések alóli mentesítések jogának a magyar királyi belügyminiszter ellenjegyzése mellett való gyakorlása iránt a szükséges intézkedések sürgősen megtörténjenek".[176]

A magyar nagytőke vezető személyiségei, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (MGYOSZ) prominens alakjai alkalmilag kapcsolatba léptek Horthy kormányzóval.[177] 1944 nyarán a német biztonsági szervek már elhurcolták őket; a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága nevében Stern Samu[178] kereste meg hosszú levélben. A korábbi egyedi vagy kis csoportos mentesítési próbálkozásokat meghaladva – „sok százezer élet megmentése érdekében" – immár tömeges életmentés volt a tét.

A kormányzóhoz intézett, „mélységes alattvalói hódolattal" készült levelet a kabinetiroda vette át. A levélírók – a keltezés június 23. volt – a valós drámai helyzetet tárták fel, amikor a zsidóságra zúdított csapások sorát sorolták. Rögzítették, hogy „vagyonunkat, családi tűzhelyeinket és polgári becsületünket elveszítettük és nemcsak a nemzeti, hanem úgyszólván az emberi közösségből is kirekesztettünk". Kiemelték a szörnyű sorsot; részletes és pontos adatokkal bizonyították, hogy a vidéki zsidóságot korra és egészségügyi állapotára való tekintet nélkül kiszállították az országból. „Tévesnek bizonyult", hogy a tömeget munkára viszik. A híreket a „legsúlyosabb aggodalommal" követik egész Magyarország teljes „zsidótlanításáról".

[175] A kifejezés megjelent a Földművelésügyi Minisztérium folyammérnöki ügyosztályának 1944. április 11-i előterjesztésében, amikor a vízügyi szolgálatban – német mintára – idehaza is a „gazdasági szempontból hasznos zsidó" elnevezés rendszeresítését kérték. A vízügyi szolgálatban állandósult a mérnökhiány, emiatt a vízépítési munkáknál „a kiváló zsidó mérnökök" megtartását tervezték elérni. A javaslatot Jurcsek Béla földművelésügyi miniszter elvetette. *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 146–148.

[176] A „hazafias érdemek alapján" hozandó kabinetirodai végzést 8-10 nap alatt ígérték. Teljesítéséről korrekt adatot nem találtunk.

[177] Sőt bizalommal voltak iránta. Ezt később a kormányzó letagadta. „Egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem". *Horthy Miklós titkos iratai.* Sajtó alá rendezte SZINAI Miklós, SZŰCS László. Kossuth, Budapest, 1965. 261–262. Chorin Ferencet, Vida Jenőt „jó magyaroknak" tartotta, (...) „az ilyeneket nem engedhetem". Üres szavak voltak. Értük, Buday-Goldberger Leóért, Vidáért (Vida Jenő az egyik legfelkészültebb, legbizalmasabb gazdasági tanácsadója volt), valamint más nagyiparosok mentesítéséért, kirablásuk és megalázó német elhurcolásuk ellen a kormányzó semmit sem tett. LÉVAI Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Magyar Téka, Budapest, 1948. 100.

[178] Stern Samu (1874–1946) bankár, pesti, majd országos neológ zsidó vezető. A német megszállás után a Zsidó Tanács vezetője, a nyilasuralom alatt bújkálni kényszerült.

A terjedelmes levél második részéből kitűnik, hogy Stern Samu és köre tisztában volt az elhurcoltak végzetével. Miként azzal is, hogy az első világháborúban becsülettel helytállt zsidó polgárokkal és családjukkal éppúgy elbánnak, mint ahogy „egyes helyeken a katonai vagy hazafiúi érdemek alapján kivételezett személyek sem kerülték el a deportációt". A harmadik részben a még Magyarországon lévő zsidók megkímélését, munkaerejüknek az ország érdekében való kihasználását javasolták. Szlovákiai „eredményekre" hivatkoztak, mert az ottani zsidó munkatáborok révén a „termelés jelentős gyarapodását" érték el.

A negyedik részben a még itthon lévőknek és ártatlan gyermekeiknek kértek irgalmat. Szász Lajos[179] iparügyi miniszter nyíregyházi beszédére hivatkoztak, amelyben elhangzott, hogy „A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatott fajvédelem".

A befejező részben a levélírók hangsúlyozták, „rendületlenül hisznek az igazságszeretetben és lovagiasságban". Még fontosabb, Horthy Miklós „bölcsességtől áthatott irgalmában" is. A 427 400 – eladdig deportált, túlnyomórészt megölt – magyar zsidó árnyékában, „esdeklő bizakodással" tekintettek a kormányzóra. Kérték, hogy a deportálás rémségeinek vessenek véget, a magyarországi zsidók munkaerejét az országépítés és a termelés javára használják fel.[180]

Az „érvényes érdekképviseleti szerv" levele válasz nélkül maradt. Nem találtuk nyomát a könyörögve, „soron kívüli sürgősséggel" kért kormányzói intézkedéseknek sem. A gördülő koporsók, a 45 tehervagonból állt német szerelvények a Bécsben május elején elfogadott terv és menetrend szerint, változatlanul Auschwitz-Birkenau fogadóállomásra érkeztek.

A levél is bizonyítja, az engedelmes, kormányzóhoz hű zsidó vezetőkben az ellenállás gondolata, netán szándéka fel sem vetődött. Pedig napról napra ténnyé vált, hogy a Vörös Hadsereg közeledése a magyar határokhoz – a hivatalos fogadkozások, szónoklatok ellenére – megállíthatatlan. A magyar zsidóság megmentése taktikázást, időnyerést igényelt volna. Ehhez viszont

[179] Szász Lajos (1888–1946) politikus, tanár, államtitkár, miniszter. A nyilaspuccs után ismét miniszter, a nyilas Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke. A Budapesti Népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

[180] A tárgyban az Ideiglenes Intéző Bizottság részletes levelet intézett a miniszterelnökhöz és a kormány illetékes szakminisztereihez is.

olyan eszközöket kellett volna használni, amelyek megzavarják a németek tervét, programszerű megvalósítását, sőt esetleg káoszhoz vezetnek.

Ellenállás a cionisták különböző csoportjaiban eltérő módon, különböző súllyal mutatkozott. A hagyományos gondolkodású és hazafias magatartású magyar zsidók nem figyeltek rájuk. Nem kaptak támogatást, nem követték őket. Annál inkább a magyar és a német biztonsági szervek kopói, ők a felderítéstől a gyötrelmes kínzásig és bebörtönzésig, Németországba deportálásig tették a dolgukat.

Bibó István (1911–1979) helyzetképe máig érvényes: „szükség lett volna az ellenállás és az emberség programjának egy olyan tiszta és világos megjelenítésére, mely mind a zsidókérdésben, mind az egész nemzeti kérdésben a legtöbb ingadozót, a legtöbb jószándékút, a legtöbb fiatalt megragadja. A magyar szellemi élet részéről azonban nem történt meg sem a kétértelműségek eloszlatása, sem az ellenállás és az emberség programjának megfogalmazása."[181]

Horthy kormányzó a június 26-i koronatanácson személyesen megjelent. A falnak beszélt, mikor felszólalásában a zsidókérdés kapcsán ismét hangsúlyozta, hogy a zsidó munkaerők, „amelyekre szükségünk van, itt visszatartassanak, és pedig családtagjaikkal együtt". Nyomatékosan garanciát igényelt, hogy „azok a zsidók, akik már eddig kivételezettek, ne vitessenek szabálytalanul gettóba, és ne szállítassanak el, ugyanígy azok is, akiket részemről kegyelmi úton kívánok mentesíteni".[182]

A június 26-i kormányzói kívánság a német megszállás, a megrendült hatalom körülményei között lassan, vontatottan teljesült. A „kegyelmi út" hivatali átfutása több hetet igényelt. Közben Mester Miklós államtitkár Jaross belügyminiszternél interveniált a zsidónak minősült egyetemi tanárok védelmében. A megkeresések alapján kérte Füst Milán tanár, Klug Lipót nyugalmazott egyetemi tanár, Kőrösy Kornél, Ranschburg Pál és Török Lajos egyetemi tanárok, Földes Béla nyugalmazott miniszter,[183] Maróti Károly nyugalmazott

181 BIBÓ István: Zsidókérdés Magyarországon. A magyar szellemi élet felelőssége az 1944-es években. In: *Válogatott tanulmányok. 2. 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 646. Bibó és Szilágyi Sándor budai református presbiter minisztériumi alkalmazottként fontos, életmentő szolgálatokat teljesítettek.

182 SEBŐK János: *A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. Horthy Miklós és a holokauszt.* Szerzői kiadás, é. n. 179.

183 Földes Béla (1848–1945) közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar közgazdaságtan és statisztika kiemelkedő alakja. A budapesti gettóban éhen halt.

tanár, dr. Szilasi Móric egyetemi tanár özvegye, Tolnai Gábor irodalomtörténész mentesítését.[184]

A június 21-i minisztertanácsi ülés jelentőségét növelte, hogy Mester államtitkár élesen bírálta Endre és Baky jelentését. Több példát is felhozott a kétségbeesett zsidóság balsorsáról. Elítélte két szegedi professzor, Rusznyák István[185] és Purjesz Béla[186] méltatlan elbánását. Mentesítési kérelmüket sokáig visszatartották. Kézhezvétele után a csendőrparancsnok összetépte azzal, hogy kizárólag a belügyi államtitkárok írásbeli igazolását fogadja el.[187]

A deportálás barbarizmusáról, a megdöbbentő, rémisztő esetekről mit sem tudó Sztójay a német követségnek telefonált. A két professzort – különös szerencse, ritka eset volt – Szegeden nem a birkenaui halálgyárba, hanem a Bécs/Strasshof pályaudvarra irányított második deportáló vonat tehervagonjába zsúfolták be. Így a miniszterelnök közbeavatkozására másnap visszaszállították őket Budapestre.[188]

Az ülésen Imrédy Béla is felszólalt. Mély megdöbbenést váltott ki – közzétette, hogy Veesenmayer a birodalomba kiszállított zsidók fejadagjait követelte Magyarországtól. (Elvégre – szólt az indoklás – több százezer ember eltartása „terheli a német kormányt".) Mester államtitkár humánus, egyenes kiállása[189] ritka példa volt. Sokat kockáztatott, mikor a kormánnyal szembeni nyilas érdekérvényesítésről beszélt, hisz ezzel megkérdőjelezte a belügyminiszter és a miniszterelnök tekintélyét. Jungerth-Arnóthytól azt is megtudta, hogy a németek külföldi követségeiken a magyarországi „munkásszállításról" propagandafilmet mutatnak be. A helyszíni felvételeket a deportálásnál forgatták. Álnok fogás volt, hogy a filmkockák a magyar csendőrök durvaságát, ellen-

184 MÉSZÁROS Máté: *Mester Miklós zsidómentő tevékenysége.* i. m. 5–6. skk. Ismeretlen úton kormányzói mentesítést kapott Fényes Adolf festőművész (1867–1945).

185 Rusznyák István (1889–1974) orvos, belgyógyász, egyetemi tanár, klinikaigazgató. Az MTA tagja, majd elnöke. A Szegedi Egyetem díszdoktora. Mentesítését Purjesz kollégájával együtt neves szegedi professzorok – heteken át – következetes, határozott fellépéssel követelték.

186 Purjesz Béla (1884–1959) belgyógyász, 1931-től 1944-ig a Belgyógyászati Diagnosztikai Klinika igazgatója, egyetemi tanár. Szegeden utca, az egyetemen oktatási épület őrzi emlékét.

187 Pécsről a védelem ellenére elhurcolták Mansfeld Géza hírneves orvostanárt, feleségét és lányát. A kultuszminisztérium igyekezett menteni őket, de a felmentéseket a rendőrség szándékosan elkésve kézbesítette. A közbenjárás így meghiúsult.

188 Fogságuk az SS őrizete alatt állt zuglói Columbus utcai zsidótáborban folytatódott. A Svéd Vöröskereszt segítségével dr. Koczkás Gyula kimentette őket.

189 Mester az ülés után azonnal a Kabinetirodába ment, és tájékoztatta Ambrózy külügyminiszter-helyettest, tőle az információ a kormányzóhoz jutott.

pontként a német ápolónők segítőkészségét, emberségét (frissítő szolgálat, orvosi, egészségügyi gondozás[190]) tanúsították.

A Minisztertanács először július 12-én foglalkozott az – akkor már kormányzói mentesítésnek nevezett – intézkedéssel.[191] Érdemes az időpontokra figyelni: az 1944. évi 3040. ME számú rendelet az egyes személyeknek a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alóli mentesítésről augusztus 21-én[192] (!) jelent meg. Mindezt a vidéki zsidóság drámája, a tragikus tények tükrében kell megítélnünk, mivel ezalatt a magyar vidékről 437 000 zsidót Auschwitz-Birkenauba, kényszermunkára vagy megsemmisítésre deportáltak.

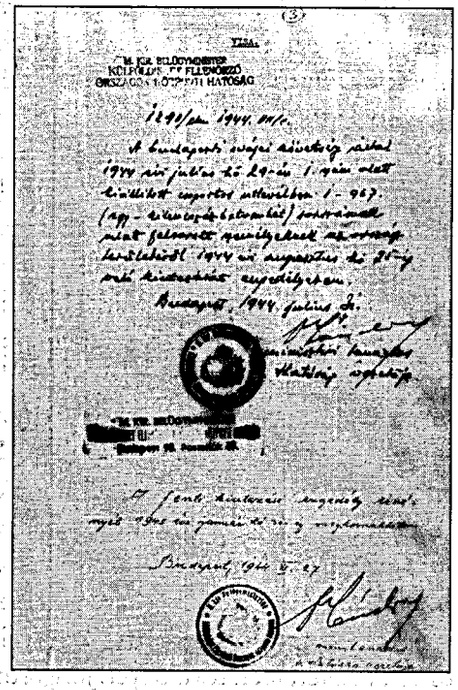

Magyar külügyi engedély, 1944. július

A vidéki deportálás lezárása előtt a Budapest vidéki pénzügyigazgatóság körrendeletét rendhagyónak, inkább különösnek kell minősítenünk. A július 8-án kiadott rendelet – indoklás nélkül – a zsidótörvények hatálya alól mentesített személyek vagyonának visszaadásával (!) foglalkozott. A pénzügyigazgatóság a területileg érintett polgármestereket, községi elöljáróságokat, pénzügyőri és más illetékeseket utasította, hogy a német–magyar katonai bizottság által kereszténynek minősített és mentesítési igazolással ellátott személyeket lezárt lakásukba haladéktalanul vissza kell helyezni.[193] (A megvalósításról nincs adat.)

[190] Ezek a német propagandában – szembeállítva az „ázsiai, brutális" magyar csendőrségi magatartással – visszatérően szerepeltek. A külföldi magyar missziók tiltakozására végül beszüntették a „valóságot bizonyító" dokumentumfilm vetítését.

[191] MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1944. július 12. (4).

[192] Magyarországi Rendeletek Tára, 1944. 1632–1633.

[193] Az iratból nem derül ki, honnan szabadultak, miért kaptak mentesítési igazolást. Feltételezhető, hogy zsidó túszok voltak, esetleg katonai érdekből – elzárva – értékes tevékenységet végeztek. Zár alá vett ingóságaikat is visszakapták. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 110–111.

A július 12-i ülésen Kunder Antal[194] kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter javasolta, hogy a kormányzó által „kivételezett zsidók ne menjenek ki az ország területéről". E helyütt már a megfogalmazás is szembetűnő: az említett zsidók maradjanak, „ne menjenek ki".[195] Mintha rajtuk múlt volna!

A szélsőjobboldali képviselők összefogásán fáradozó Jaross Andor belügyminiszter amiatt emelt szót, hogy neki „semmiféle lehetősége nincs mentesíteni". Állítása valótlan volt.[196] A tárca nélküli közgazdasági miniszter a kormányzói mentesítés kérdését aggasztónak minősítette. Politikai hatását felmérhetetlennek minősítette, és abban az esetben támogatta volna, ha a kormányzó ezt a jogot csak egyszer gyakorolhatná. Ezzel a kérdést lezárnák – hangoztatta Imrédy, javasolva, hogy a mentesítettek jegyzékét a *Budapesti Közlöny* hivatalos lapban[197] tárják a nyilvánosság elé. Július 31-ével a belügyminiszteri mentesítések – ezek a forradalom alatti, valamint az elszakított országrészeken az idegen megszállás alatti érdemek alapján voltak kérhetők – megszűntek.

Megállapíthatjuk, Horthy kormányzó kívánsága, a méltányos megkülönböztetés következmény nélkül elmaradt. Elszabotálása ellen semmiféle ellenszer nem volt. Közrejátszott, hogy a mentesítést a Belügyminisztérium intézte, törvény nem szabályozta. Így lehetőség nyílt arra, hogy az ülésen a belügyi államtitkárok kedvükre tálalták a deportálási folyamatot. Úgy adták elő, mintha a „munkára küldött" zsidók utaztatása csupán néhány órás nehézséget jelentett volna. Orvosi jelenlétről és „üdítő szolgáltatásokról" hazudtak, miként is igyekeztek óvni a zsidók egészségét.[198]

A valóság: a magyar vidéken május 15-étől az első világháborús helytállásért többszörösen kitüntetett tisztek többségét mélységesen megalázták. Ugyanúgy gettóba, kiszállításkor tehervagonokba zárták őket, mint a zsidó mérnököket, feltalálókat, gyógyszerészeket, orvosokat, a hazai gazdasági élet kiválóságait. A kirendelt csendőrök könyörtelensége valamennyi bevagoníro-

[194] Kunder Antal (1900–1968) gépészmérnök, hadmérnökkari százados. 1936–1938 között a külkereskedelmi hivatal elnöke. Háborús bűnösként kényszermunkára ítélték.

[195] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 160.

[196] A szeptember 16-i külügyminisztériumi feljegyzés rögzítette, hogy „március hótól július 31-ig Jaross belügyminiszter az 1730/1944. ME számú rendelet alapján 550 erre vonatkozó kérelmet teljesített. Körülbelül 1000 személyről lehet szó."

[197] Ez is a Gestapo szolgálatába állt nyilasoknak kedvezett volna. A mentesített zsidók névsora kitűnő alap lett volna letartóztatásukhoz. Imrédy ekkor már elvesztette a németek bizalmát, mivel Horthy megbízásából kérést fogalmazott meg, a németek adják vissza a „kezelésbe vett" Weiss Manfréd Műveket, minden más „törvényesen" eltulajdonított ingatlannal együtt. *Csillagos házak.* i. m. 15.

[198] Elképesztő hazugságaik hallatán Jaross belügyminiszter közel járt ahhoz, hogy elnevesse magát.

zásnál érvényesült. Nem bántak másként a szorgos iparosokkal, a vidék életében nélkülözhetetlen kisvállalkozókkal sem. Minden orvosi igazolás semmis volt. A belügyminiszteri mentesítések pedig „elkéstek" valamelyik hivatalban.

Az üldöztetés alatt történtek összegezésére törekvő Bibó István véleménye a magyarországi keserű valóságot fejezte ki. Az üldözött zsidóság a magyar társadalomtól „a rosszindulat, a részvétlenség, korlátoltság és gyávaság vonásait" tapasztalta meg.[199]

A tragikus helyzet egyik következménye volt, hogy minden tiltás ellenére a szökések, csoportos szöktetések folytatódtak a határon át. A sajtóban a leghangosabb visszhangot a volt miniszterelnök unokaöcsének bukott akciója keltette. Június végén Kállay Kázmér (1918–1997) és 14 főnyi társasága a szlovák határon át – Balassagyarmat közelében, Hugyag község határában – három autóval kísérelte meg a szökést. A vizsgálatnál kiderült, hogy az utasok csalással útleveleket, keresztény iratokat szereztek be, és – ha a hír valós – jelentős pénzösszeget vittek magukkal.

Kállayt elkülönítették, toloncházi kihallgatás után a garanyi internálótáborba, onnan a sátoraljaújhelyi börtönbe szállították.[200] A Zwack család révén nővére segített, augusztus 31-én kelt svéd igazolást hozott Budapestről. A KEOKH a svéd követségtől értesítést kapott, hogy Kállay Kázmérnak védő útlevelet állított ki, „melynek értelmében svéd alattvalónak tekintendő". Az iratot – sürgős volt – Raoul Wallenberg követségi titkár írta alá. A nevezettnek „a sárga csillag alóli mentesség" megadását kérte, miközben a fontos dokumentum tulajdonosa keresztény volt.

Emberünket a magyar rendőrség kirendelt nyomozója, Lontai György visszaszállította a fővárosba. Annak segítségével megszökött, azonnal a Minerva utcai svéd követségen kapott menedéket. November 3-áig húsz-huszonöt bújkálóval a II. ker., Rezeda utca 2.-ben, Nékám Lajos orvos villájában lakott. Ott találkozott Szent-Györgyi Alberttel és feleségével.[201]

Július 27-én kihirdették, hogy a személyi okmányok ellenőrzését tovább szigorítják. Budapesten lakó zsidók részére bármely hatóság vagy parancsnokság által március 20. után kiállított személyazonossági igazolvány érvényét

199 BIBÓ István: *Zsidókérdés Magyarországon*, i. m. 2. 649.

200 A toloncházban még a felesége is vele volt, de sikerült kiszöktetnie. A fővárosban a család barátai fogadták be. Sátoraljaújhelyen hamarosan a Gestapo érdeklődött Kállay után, gyors mentőakcióra volt szükség.

201 A továbbiakban Wallenbergnek és segítőtársainak több életmentő akciójában vett részt. 1994-ben az izraeli Világ Népeinek Igaza kitüntetést a budapesti Operaházban vette át. A solymári temetőben nyugszik. Szent-Györgyi Albert (1893–1986) magyar orvos, biokémikus, Nobel-díjas.

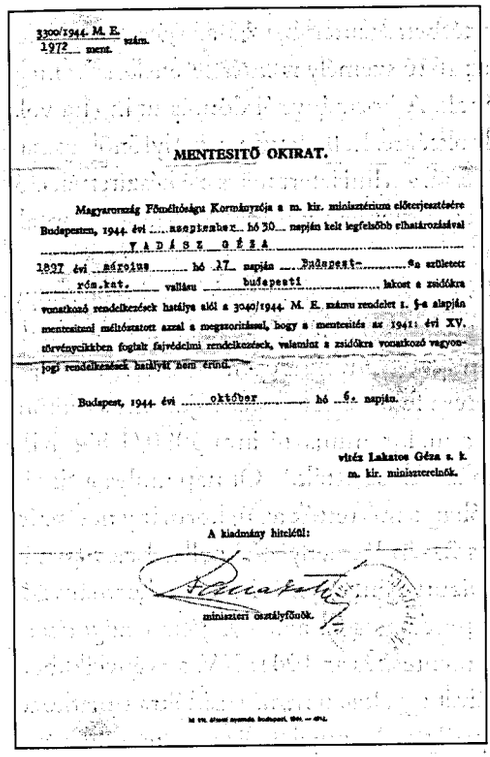

3300/1944. M. E.
1972 ment. szám.

MENTESITŐ OKIRAT.

Magyarország Főméltósága Kormányzója a m. kir. miniszterium előterjesztésére Budapesten, 1944. évi szeptember hó 30. napján kelt legfelsőbb elhatározásával

VADÁSZ OTTÓ

1897 évi március hó 17. napján Budapesten született róm. kat. vallású budapesti lakost a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól a 3040/1944. M. E. számu rendelet 1. §-a alapján mentesitni méltóztatott azzal a megszoritással, hogy a mentesités az 1941: évi XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyonjogi rendelkezések hatályát nem érinti.

Budapest, 1944. évi október hó 6. napján.

vitéz Lakatos Géza s. k.
m. kir. miniszterelnök.

A kiadmány hitelül:

miniszteri osztályfőnök.

Mentesítő okirat, 1944. október 6.

veszti. Szabad mozgást biztosító igazolványt kizárólag a m. kir. Rendőrség budapesti főkapitánya állíthat ki, a belügyminiszter felhatalmazása alapján.

A miniszterelnökségi mentesítési ügyintézést az augusztus 7-én hivatalba lépett Bonczos Miklós[202] belügyminiszter a Belügyminisztériumba rendelt munkaerőkkel gyorsította. Hunyady Gyula miniszteri titkárt, valamint a székesfővárostól, az Országos Társadalombiztosító Intézettől (OTI), a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetétől (MABI) érkezett személyeket a miniszterelnökségre küldte át.

A kabinetirodába benyújtott kérvényeket a Tárnok utca 5. sz. alatti palotában (miniszterelnökségi kirendeltség) megvizsgálták, a mentesítendőkről döntöttek, majd az iratokat a miniszterelnökségre tették át.[203] Az ott végzett iratfeldolgozásért külön díjazásban részesültek.

Az ügymenet végén a mentesítésről a Minisztertanács hozzájárulásával a miniszterelnök előterjesztést tett. Ezután a kormányzó „legfelsőbb elhatározása" következett, a miniszterelnökségtől az erről szóló okiratokat Balla István osztályfőnök írta alá. Az ügymenetet, beleértve, az ügyfeleknek az egyemeletes épületben mozgását Huszovszky Lajos,[204] majd Fáy István államtitkárok és Szép László osztályfőnök szabályozták.

202 Bonczos Miklós (1897–1971) katonatiszt, majd ügyvéd. 1937-től főispán, belügyminisztériumi államtitkár, igazságügyi minisztériumi államtitkár, 1944. augusztus 7-étől három hónapig belügyminiszter.

203 A kabinetirodában Szilágyi László, Borbély Endre fogalmazó és Marton Béla kabinetirodai segédhivatali igazgató segítségével számos ügyet kedvezően tudott elintéztetni.

204 Huszovszky Lajos (1894–?) ügyvéd, kormányfőtanácsos, képviselő. A Sztójay-kormány idején miniszterelnökségi államtitkár.

A már idézett Fáy Halász feljegyzésben szeptember 16-án 633 mentesítési kérelem teljesítéséről olvashatunk, ez 1616 személy mentesítésének felelt meg. A bürokrácia itt is utat tört magának. A kormányzói döntés után (ha volt ilyen) az előterjesztés a miniszterelnökségre, Balla István osztályfőnök asztalára került. Ezután az ügyeket körözésre, a Minisztertanács elé készítették elő. Az utóbbi határozata alapján „az illetők személyenként külön-külön kaptak mentesítési okmányt".[205]

Augusztus 7-én váratlan közlésként, a változások előszeleként hatott, hogy Imrédyt, Jarosst és Kundert felmentették. A Szent István-napi szokásos hadnagyavatáson a kormányzó mentegetőző, ugyanakkor optimista csengésű kijelentést tett. „Ha a helyzet nem ismerése folytán csorba esett jó hírnevünkön, majd visszaszerezzük azt".[206] 24-én a m. kir. minisztérium 3080/1944. ME számú rendeletével a politikai pártokat feloszlatták.[207] Öt nap múlva a Sztójay-kormány lemondott, este a rádióban ismertették az új kormány névsorát.

Többheti szünet után, augusztus 21-én Reményi-Schneller Lajos (a miniszterelnök helyettesítésével megbízott pénzügyminiszter) a kormányzói mentesítéseket módosító kormányrendeletet írt alá. Valójában szigorítást tartalmazott. Meghatározta, hogy a mentesítés az 1941: XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések hatályát egyáltalán nem, a zsidókra vonatkozó vagyonjogi rendelkezések hatályát pedig csak annyiban érinti, amennyiben a mentesítés arra külön rendelkezést tartalmaz.[208]

Nem könnyű értelmezni, de a rendeletbe belefoglalták, hogy a „mentesítés (...) meghatározott korlátozásokon túlmenő megszorításokat is tartalmazhat".[209]

Az augusztus 23-i minisztertanácsi ülésen Reményi-Schneller bemutatta a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól mentesítendő személyekről készített II. számú névsort. A Minisztertanács hozzájárulását kérte, hogy a

205 Itt a korábbi gyakorlattól eltérés van, mert csupán a családfő kapott igazolványt, a mentesítés érvénye automatikusan kiterjedt a családjára.

206 *Pesti Hírlap*, 1944. augusztus 22.

207 *Budapesti Közlöny*, 1944. augusztus 24.

208 A mentesítő okirat záradékaival a *Magyarországi Zsidók Lapjá*nak 1944. szeptember 7-i híradása foglalkozott. Ismételten felhívta a figyelmet, hogy a mentesítés az 1941. évi 15. törvénycikkbe foglalt fajvédelmi, valamint vagyonjogi rendelkezések hatályát nem érinti. „A mentesített személy az összeköltözés során elhagyott lakásába vissza nem költözhetik."

209 *Vádirat a nácizmus ellen*. 3., i. m. 425.; FENYŐ, 218. A m. kir. minisztérium 2040. sz. rendelete a *Budapesti Közlöny*ben jelent meg.

névlistán szereplők mentesítése iránt a kormányzónál előterjesztést tehessen.[210] (L. a következő okiratot.)

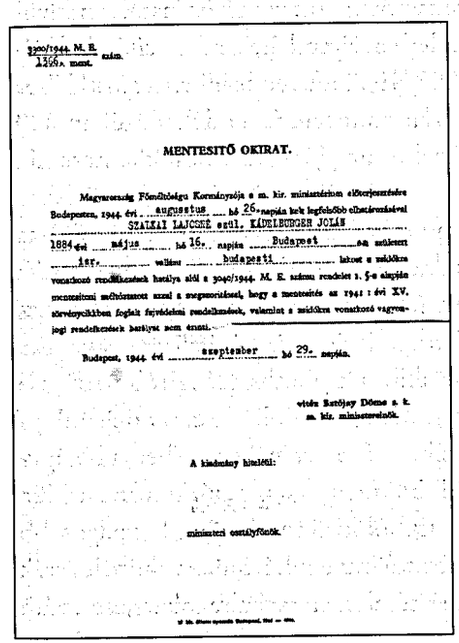

3300/1944. M. E.
1268/A. ment. szám.

MENTESITŐ OKIRAT.

Magyarország Főméltósága Kormányzója a m. kir. minisztérium előterjesztésére Budapesten, 1944. évi augusztus hó 26-napján kelt legfelsőbb elhatározásával SZALKAI LAJOSNÉ szül. KÄDELBURGER JOLÁN

1884-ben május hó 16-napján Budapesten született izr. vallású budapesti lakost a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól a 3040/1944. M. E. számú rendelet 1. §-a alapján mentesíteni méltóztatott azzal a megszorítással, hogy a mentesítés az 1941: XV. törvénycikkekben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyonjogi rendelkezések hatályát nem érinti.

Budapest, 1944. évi szeptember hó 29. napján.

vitéz Sztójay Döme s. k.
m. kir. miniszterelnök.

A kiadmány hiteléül:

miniszteri osztályfőnök.

Kormányzói mentesítés

3300/1944. M.E.
..... ment. .... szám

MENTESÍTŐ OKIRAT

Magyarország Főméltóságú Kormányzója a m. kir. minisztérium előterjesztésére Budapesten, 1944. évi augusztus 26. napján kelt legfelsőbb elhatározásával .... évi .... hó ... napján született .... vallású .... lakost a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól a 3040/1944. M.E. számú rendelet 1. §-a alapján[211] mentesíteni méltóztatott azzal a megszorítással, hogy a mentesítés az 1941. évi XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyonjogi rendelkezések hatályát nem érinti.

Budapest, 1944. évi ... hó ... napján

vitéz Sztójay Döme s. k.
m. kir. miniszterelnök

Az okiratokat a kormányzói mentesítésről a Tárnok utca 5. sz. alatti irodában adták ki. Van olyan adat, hogy számuk meghaladta a háromezret.[212] Ez megbízható dokumentáció hiányában nem ellenőrizhető. Szilágyi László emlékiratában jóval magasabb – és elfogadhatóbb – szám, 8000 mentesítés szerepel.[213] Ez megközelítőleg 2000 család mentesítését jelenti a zsidórendeletek hatálya alól. Október 15. után a miniszterelnökségre betelepedett SS-legények az iratállományhoz szaba-

210 *Vádirat a nácizmus ellen*. 3., i. m. 450. A névsor nem maradt fenn. Ungváry Krisztián szerint a pontos szám nem állapítható meg, „de 1944. augusztus végére bizonyára elérte a 25 000 főt". *Csillagos házak*, i. m. 15. A becslés egyelőre nem igazolható.

211 Sztójay miniszterelnök a 3040/1944. ME sz. rendeletben a kormányzó mentesítési jogkörének gyakorlásáról rendelkezett.

212 *A zsidó Budapest*. II., i. m. 551.

213 HOLLÓSI, i. m. 48. Szilágyi László állítása szerint október 15-ig 6996 személy kapott mentesítési okiratot. Iratai a Holokauszt Emlékközpont gyűjteményében. A hamis iratok gyártásában részt vett Borsay György miniszterelnökségi tanácsos is. VESZPRÉMY László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019. 106.

don hozzáfértek, ezeket kutakodás közben széthányták. Idetartozik, hogy a Szálasi-puccs egyik aktív részese, majd a kormány tárca nélküli minisztere, Kovarcz Emil önkényes rendelkezéssel az összes mentesítést hatályon kívül helyezte. Szálasi a 3780/1944. sz. rendeletben elrendelte a mentesítések felülvizsgálatát, ennek foganatosítására a 3800/1944. sz. rendeletben Vajna Gábor belügyminisztert rendelte ki. Az ilyen alapon megerősítendőket szóban 800 személyben állapította meg. Döntésével mintegy tizedére csökkentette az érvényes okiratok számát.

A mentesítések irathalmaza nem maradt fenn, vagy lappang. A 800-as limitet Vajna kezdetben 400-ra redukálta, majd – valószínűleg nagy lehetett a nyomás – módosította. A 16 157/1944. BM számú kiadmányban 501 személyt mentesített.[214]

A rendeletek tengeréből mentesítő okiratok pontos számáról bizonyító adat nem került elő. Mint említettük, a 3300/1944. ME sz. rendelet alapján történt mentesítéseket felülvizsgálták, és 501 személy esetében a belügyminiszter név szerint megerősítette.[215] Valamennyi „megerősített" nevénél a korábbi mentesítés száma is szerepel. Ebből kitűnik, hogy a legmagasabb sorszám 2601 volt, így a nagyságrendet tekintve a háromezer körüli érték reálisnak fogadható el. (Az előző mentesítéseknél a családtagok egy sorszám alatt találhatók.)

November 15-e után az újból mentesített 501 személy 14 lapos névlistája igazolásul szolgált. Olyképpen, hogy – feltehetőleg a hamisítások kiküszöbölésére – a saját mentesítő irattal együtt maguknál kellett hordani. Az új listán a foglalkozást nem tüntették fel. A kutatás szerény eredménye, hogy a névsorban szereplők közel egyharmada doktori címet viselt.[216]

A megmaradt mentesítések tulajdonosai családtagjaikkal a „kormányzói kivételezett" házakba költözhettek. November 15-én ismét elrendelték a mentesítések felülvizsgálatát. Végül Szálasi „nemzetvezető" 70 mentesítést hagyott jóvá, Kemény belügyminiszter a 16 157/1944. BM számú kiadványban 501-et.[217] Utóbbi szám helytálló, nyomtatásban is megjelent.

[214] A kormányzói mentesítettek névsorát lásd a Függelékben (383. oldal).

[215] A névsort „Mentesítő okiratok megerősítése" címmel Vajna Gábor belügyminiszter 16.157/1944. II. BM szám alatt tette közzé.

[216] A nevek listájának másolatát Ranschburg Hildegardnak köszönöm. Ranschburg Pál, az orvospszichológia egyik világhírű tudósa Budapesten bújkált, éhen halt. Munkaszolgálatos Pál fiát Fertőrákoson 1945 januárjában sáncmunkában halálra hajszolták.

[217] *A zsidó Budapest*, II, i. m. 552.

A kormányzói mentesítés a zsidóság legitim vezetőit is foglalkoztatta. A Pesti Izraelita Hitközség Rabbiságának augusztus 30-i ülése napirendjén szerepelt. Jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a kormányzói kegyelemből érdemesnek talált zsidókat a jövőben mentesítik a megkülönböztető jel (sárga csillag) viselése alól. A rabbiság úgy foglalt állást, amennyiben tagjai mentesítésre kerülnek, a megkülönböztető jelet mindaddig viselni fogják, míg az általánosan eltörlésre kerül, kivéve, mikor valamely hittestvér vagy közösség érdekében külső hatóságnál kell eljárniuk.[218]

A Pesti Izraelita Hitközség Rabbiságának magatartása példamutató volt. Eltért a megszállók kreatúrájától, az ún. Zsidó Tanács tagjaiétól. Ők kezdettől személyük és családjuk, rokonaik kivételezésére törekedtek. Adolf Eichmann és tisztjei taktikája bevált, mivel Sternék a mindenben kiszolgáltatott, életéért reszkető tömegtől gyakorlatilag elkülönültek.[219] A zsidóság megosztottsága, a szolidaritás elmaradása a német megszállók érdeke volt. A budapesti zsidóság ellenállása szerény jelének tartjuk, hogy augusztusban sárga csillag nem viselése miatt a rendőri fogház és toloncügyi osztály 63 személyt helyezett rendőrhatósági őrizet alá.[220]

A *Magyarországi Zsidók Lapja* az MTI jelentésére hivatkozva szeptember 7-én közzétette, hogy a zsidó nők és férfiak ezreit mint rendelkezésre álló munkaerőket „a lehetőségek végső határáig" ki fogják használni. A 14 és 70 év közötti zsidók dolgoztatása a honvédelmi törvény szabályai szerint történik, az igénybevétel a mentesített és kivételezett zsidókra is ki fog terjedni.[221]

A kormányzói mentesítés – a szeptember 16-i feljegyzés szerint – 633 kérelem teljesítését jelentette, és 1616 személy mentesítésének felelt meg. A kormányzói kabinetirodához beadott mentesítési kérelmet felülvizsgálták, majd a „különösképpen érdemes egyének ügyében" a Minisztertanács határozata alapján a kérelmező személyek külön-külön kaptak mentesítési okmányt. (A belügyminiszteri mentesítéseknél csupán a családfő kapott igazolványt, a

[218] Uo. 490.

[219] Idetartozik a magyar ortodoxia egykori vezetője, Freudiger Fülöp (1900–1976). A megszállás után az első kivételezett volt, a Sondereinsatzkommando korrupt vezetőivel szoros kapcsolatot tartott fenn. 1944. augusztus 9-én családjával és több ortodox vallási vezetővel Romániába szökött. 1961-ben tanú volt Adolf Eichmann tömeggyilkos jeruzsálemi perében.

[220] *Vádirat a nácizmus ellen*. 3., i. m. 503.

[221] *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..."* II. k., i. m. 627–628. Eközben sokan – a londoni rádió híradásait hallgatva – azt latolgatták, hogy mikor utazhatnak ki a Nemzetközi Vöröskereszt bevonásával a magyar zsidók a semleges államokba. A híresztelés alaptalan volt, következmények nélkül maradt.

mentesítés érvénye automatikusan kiterjedt családjára.) Köztük volt Herman Lipót,[222] Fényes Adolf, Telcs Ede,[223] az elutasított kérvényezők között volt Szép Ernő.[224] A különleges esetek között volt Heltai Jenő, aki elutasította családja mentességi kérelemre irányult nyomását. (Személyesen kellett volna írnia a kormányzónak, erre nem volt hajlandó.)

Fáy Halász Gedeon külügyminisztériumi segédtitkár szeptember 16-i feljegyzéséből ismert, hogy a kormányzóságon elintézésre váró kérvények száma meghaladta a 10 000-et. A lassú ügyintézés egyik oka lehetett, hogy a kormányzói kabinetirodától a kérelmeket a miniszterelnökségre, „körözés útján a minisztertanács elé vitelre" Balla István osztályfőnökhöz küldték vissza. Utóbbi testület határozata alapján a kérelmezők személyenként külön-külön kaptak mentesítési igazolványt.[225]

Az ügyintézésben változás csupán Szálasi Ferenc hatalomátvétele előtt alig egy hónappal történt. „A kérdés minél gyorsabb és méltányosabb likvidálására" külön személyzetet állítottak be.[226] Szeptember második hetéből a magyar naivitás (?) és az álságos hivatali magatartás riasztó példájáról maradt fenn adat. Július 9-éig Eichmann deportáló kommandója magyar zsidók százezreit zavartalanul küldte a halálgyárba. Két hónap múlva a budapesti Külügyminisztérium 6. osztálya (nemzetközi büntetőjogi és rendészeti kérdések felelőse) összegzést készített a hat esetről, mikor a mentesített, illetve a sárga csillag viselésére nem kötelezett zsidók „visszahozataláért" a német szervekhez fordult. A leiratokra, névsorokra, sürgetésekre négy és fél hónap alatt semmiféle választ nem kapott sem Budapestről, sem Berlinből. Ezzel együtt a magyar fél július közepén Hajnal Dánielné – zsidóként elszállított szombatos nő – érdekében külön felszólalt, amelyre a választ későbbi időpontra ígérték (szeptember derekáig nem érkezett meg).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – némi könnyítésként – szeptember 21-én utasította az iskolaigazgatókat, hogy a kormányzói mentesítést nyert zsidó tanulóknál az iskolai felvételre vonatkozó korlátozó rendelkezéseket nem lehet alkalmazni. Klein Samuné Jungerth-Arnóthy külügyminisz-

222 Herman Lipót (1884–1972) többszörösen kitüntetett európai hírű festőművész.

223 Telcs Ede (1872–1948) kiváló szobrász, éremművész. 1944-ben mentesítő iratot kapott, lakásán maradhatott. Svéd védett házban családjával túlélte az ostromot.

224 Szép Ernő (1884–1953) költő, regényíró, újságíró. 1944 augusztusában internálták, svéd védő útlevéllel rövid időre szabadult. Október 20-tól november 9-éig nyilas őrizet alatt munkaszolgálatos volt. Megrokkant, szegénységben halt meg.

225 *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 557.

226 Uo. 556–557.

ter-helyetteshez[227] intézett kérelme megrázó olvasmány. Két kiskorú gyerekét a kassai gettóból „ismeretlen helyre" szállították, férjét munkaszolgálatra hívták be. Az idegileg megviselt asszony vágyaiba kapaszkodott, mikor belügyminiszteri igazolványt kérelmezett. Lakásán kívánta bevárni visszatérésüket.[228]

A jogosulatlan előnyhöz jutás – politikai, máskor gazdasági alapon – tovább virágzott. *Az elsodort ország* című feljegyzésekben helyet kapott, hogy „Iván és Panni végre megkapták a kivételezettséget. Azt beszélik, a korrupció teljesen erre a térre vetette magát. (És minden területre.) M. Ö. állítólag tízezreket kap egy ilyen kivételezési okmányért. Annyi bizonyos, hogy M. Ö. már március 19. előtt is dúsan keresett abból, hogy mint ügyvéd segített megkerülni a zsidótörvényt, melyet annak idején igazságügy miniszter tehetséggel képviselt."[229]

A mentesítések bővítését jelentette, hogy Lakatos Géza aláírásával az 1944. október 11-én kelt 3670/1944. ME sz. rendeletbe foglalták, hogy az 1942. év XIV. törvénycikk 6. paragrafusának (1) bekezdése alá eső lelkipásztorok és papi jellegű tanárok, valamint az 1914–1918. évi nagy háború 50%-os hadirokkantjai, továbbá a katonai érdemeik (kitüntetésük) folytán honvédelmi miniszteri kivételező okirattal ellátott személyek – mindezek házastársukkal és gyermekeikkel együtt – ugyancsak mentesítést kaptak. (Ezt a mentesítést a rövidesen hatalomra jutott Szálasi a 3790/1944. ME számú rendelettel teljesen megszüntette.)

Október első hetére bebizonyosodott, hogy a németek a magyar fél vonakodása miatt, annak tevékeny segítsége nélkül nem tudnak deportálni. A ténybe formailag beletörődtek, de nem adták fel. Folytonosan új megoldási javaslatokkal (így „munkaerő-kölcsönzés") bombázták a magyar kormányt.

Munkaerőre a német hadiipar számára – és különösen Magyarország nyugati, Németország keleti határának megerősítése végett – nagy szükségük volt. Sürgetésekre megígérték a zsidó munkaerőnek a nyugat-magyarországi térségbe „deportálását", ottani dolgoztatását. Ugyanakkor a megbízott hatóságoknak minden fáradozás ellenére sem sikerült megfelelő táborokat, más elhelyezési lehetőséget találniuk.

227 Uo. 565.

228 Uo. Az ügyben további levelezés folyt. A Külügyminisztérium jogi osztályának feljegyzése végén árulkodó összegezés található: „ilyenfajta eljárás úgyis meddő, mert eddig még egy hasonló esetben sem vezetett eredményre".

229 FENYŐ, i. m. 340. Mikecz Ödön 1938-ban kilenc hónapig volt igazságügy-miniszter. Nina Langlet egy 100 000 pengős vesztegetést említ a szigorúan zárt csepeli internálótáborból. LANGLET, Nina: *A svéd mentőakció, 1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Veesenmayer birodalmi megbízott – joggal – arra gyanakodott, hogy a „mértékadó magyar helyek" elutasító, halogató taktikát folytatnak. Keményebb mondata szerint „arra törekszenek, hogy bizonyos netán bekövetkezhető eshetőségre alibit szerezzenek maguknak". Megoldásként a magyar kormányra megfelelő nyomást kell gyakorolni, „a Budapesten észlelhető negatív és depresszív hangulattal" szemben. A birodalmi megbízott október 10-i jelentése jókora hazugságot is tartalmazott. Berlint tájékoztatta, hogy a német hatóságok továbbra is kiadják a kivándorláshoz szükséges átutazási vízumot Svédországba és az utazó magyar zsidó csoportok részére. Az engedélyt a Külügyminisztérium előtt „kényszereszköznek" minősítette ahhoz, hogy a zsidók evakuálását Budapestről ténylegesen megindítsák.[230]

A Lakatos-kormány ismét a kivételezett zsidók „visszahozatala" miatt kilincselt a németeknél. Az ügyiratban belügyminiszteri vagy kormányzói mentességet élvező, sárga csillag viselésére nem kötelezett személyekről (zsidók, zsidófajúak helyett újabb, udvarias megfogalmazás) volt szó. Névlistájukat a német félnek öt esetben küldték meg, de „válasz nem érkezett". Utoljára a már említett Hajnal Dánielné, zsidóként elszállított szombatos érdekében interveniáltak. Az eredményt a németek „későbbi időpontban" ígérték.[231]

A láva tovább fortyogott. Szeptember 7-én új zsidórendelet jelent meg. „A zsidóságot háztömbcsoportonként és házanként vegyes bizottságok fogják felülvizsgálni, s az egyes személyeket szakképzettségüknek megfelelően honvédelmi munkaszolgálatra beállítani. Ezek munkájukért a törvényes ellátmányt kapják meg. Az alkalmatlanokat vidéken helyezik el, ahol részükre a zsidóság a Vöröskereszt Egylet közbejöttével telepeket rendez be, ahol házi vagy ipari munkával lesznek foglalkoztatva. A honvédelmi munkaszolgálatra igénybe vett zsidókat túlnyomórészt a hadiiparban dolgoztatják, és munkahelyükhöz közel fekvő csillagos házban helyezik el. A munkaképes koron alul levő gyermekeket a Magyar Vöröskereszt fogja gondozni."[232]

A nők ipari honvédelmi munkaszolgálata lehetőséget kínált a gyerekes zsidó anyák, fiatal lányok és asszonyok megkímélésére, mentésére. Leleményes fordulat volt, hogy a nyilas veszély növekedése miatt az első világháborúban megrokkant, 51 esztendős Ocskay László reaktivált százados parancsnokságával a 101/359. hadrendi számú munkaszolgálatos század (ruhagyűjtő

[230] BRAHAM: *The Destruction of Hungarian Jewry.* II. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1963, 500–503.

[231] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 528.

[232] FENYŐ, i. m. 268–269.

Felhívás
a polgári és katonai munkaszolgálat alóli való mentesítés tárgyában

Illetékes helyről felhívják a közönség, valamint az összes polgári és katonai hatóságok, továbbá a nyilaskeresztes párt és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség figyelmét a következőkre:

A Budapesten működő külföldi követségek, továbbá a Nemzetközi Vöröskereszt által kiállított útlevelet, védőútlevelet, védőlevelet, kivándorlási igazolványt és munkaigazolványokat el kell ismerni és az ilyen okmányokkal rendelkező személyek a polgári és katonai munkaszolgálat alól mentesülnek.

A követségi épületek és a követségi védelem alatt álló helyiségek területenkívüliséget élveznek.

Zsidó varrónők igénybevétele

A rendőrség budapesti főkapitánya felhívja azokat a zsidó varrónőket, akiket a honvédelmi miniszter honvédelmi munkára igénybevett és „jelentkező lappal" ellátott, hogy nov. 8-án (szerdán) legkésőbb 16 óráig az alábbiak szerint költözzenek át, illetőleg vonuljanak be a felsorolt sárgacsillaggal megjelölt házakba: II., Keleti Károly-utca 22., 1—1000 sorszámuak; II., Keleti Károly-utca 31., 1001—1400 sorszámuak; III., Pacsirtamező-utca 22/B., 1401—1700 sorszámuak; III., Nagyszombat-utca 6., 1701—2200 sorszámuak; III., Tímár-utca 2., 2201—3200 sorszámuak; III., Laktanya-utca 23., 3201—3600 sorszámuak; III., Mókus-utca 6., 3601—4000 sorszámuak; XI., Budafoki-út 26/B., 4001—4300 sorszámuak; XI., Horthy Miklós-út 47., 4301—4700 sorszámuak; XI., Budafoki-út 32/C. 4701—5000 sorszámuak.

A bevonulók tartoznak magukkal hozni összes élelmiszerkészletüket és élelmiszerjegyeiket, teljes ruhakészletüket és lehetőleg ágynemût, takarót, melegruhát, cipőt, szóval mindazokat a felszerelési tárgyakat, amelyeknek a megjelölt helyre való szállításáról gondoskodni tudnak.

Ellátatlan gyermekét mindenki magával viheti.

Pesti Hírlap, 1944. november 8.

század) a Dohány utcából a Zsidó Gimnáziumba települt. A tanintézet korábbi tanműhelyeit katonai felszerelést javító műhelyekké alakították át.

A haditermelést teljesítő varroda „nélkülözhetetlen" munkája (szakadt, rongálódott katonai ruházat varrása) több száz zsidó anyának és gyermeknek a nyilas terror előli legális elrejtésére nyújtott alkalmat. Közrejátszott Ocskay[233] századparancsnok bátorsága, összeköttetései, biztos német nyelvtudása. Védettjeinek száma 2000–2500 főre tehető. Az ostrom heteiben izgalmas, kalandos esetek is adódtak; de túlélték az üldöztetést.

A gimnáziumban bújkálók közt volt Goda Géza költő és újságíró és fia, Goda Gábor,[234] a későbbi Kossuth-díjas író, Jób Dániel rendező, színházigazgató, író, Kadosa Pál kétszeres Kossuth-díjas zeneszerző, zongoraművész, Kabos Endre[235] háromszoros karvívó olimpiai bajnok, Keleti Andor író és műfordító, Kellér Dezső humorista, dramaturg és konferanszié, Mányai Lajos színész és felesége, Simon Zsuzsa, Ráday Imre színész és felesége.

Védelmet élvezett Benoschofsky Imre[236] főrabbi családostól, valamint Ábrahámsohn

[233] Szoros kapcsolata volt Raoul Wallenberggel. 1945 januárjában a svéd titkár Ocskay budapesti VI. ker., Benczúr u. 16. szám alatti lakásán (ma az Osztrák Köztársaság Nagykövetsége) várta ki a szovjet előőrs beérkezését. 1996-ban Ocskayt Göncz Árpád köztársasági elnök posztumusz magas kitüntetésben részesítette. A Cházár András u. 10. szám alatti iskolaépületet (ma ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnázium) 1997-ben emléktáblával jelölték meg. Ocskayt Jeruzsálemben 2002-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. Helytállását 2008 őszén a Városligetben emlékoszloppal örökítették meg.

[234] Goda Gábor (1911–1996) többször teljesített gyötrelmes kisegítő munkaszolgálatot. Az embertelenség feldolgozásából született meg 1945-ben „A fasizmus hazugságai" c. publicisztikája.

[235] Kabos, balszerencséjére, kijött a rejtekhelyéről. A Margit híd felrobbantásakor életét vesztette.

[236] Benoschofsky Imre (1903–1970) 1960-tól országos vezető főrabbi. A háború idején – ismeretlen ideig – kisegítő munkaszolgálatot teljesített. 1945-től haláláig az Országos Rabbiképző Intézet professzoraként főleg vallásfilozófiával foglalkozott.

Manó,[237] a Dohány utcai zsinagóga főkántora. Többen kaptak menedéket a sportvilágból, köztük a magyar világbajnok vízipólócsapat zsidónak minősülő, bújkálni kényszerülő tagjai.[238]

Budapest belvárosában „repülőbizottságok" kezdtek munkába. A munkaképes zsidókat házanként gyűjtötték össze. A sorozást szeptember végén 14 bizottság végezte, naponta 400-500 zsidót regisztráltak. A tervek szerint 2000 fős csoportokban Hatvan mellé, a turai táborba szállították volna őket. Külön terv készült a gazdag zsidók „szállítmányairól", amik „naponta és megszakítás nélkül indításra kerülnének".

A védettség, a követségi védlevelek érvénye mintha megszűnt volna. A Külügyminisztérium a svéd követségnek utolsó, hatvannapos haladékot adott, hogy az addig „védettséget" élvező zsidókat repatriálja. Magyar–német megegyezésbe foglalták, hogy ezentúl a külföldi zsidókat bevonják a munkaszolgálatba, valamint a közelebbről nem meghatározott „elszállításokba". Éles, fenyegető fordulatra utalt, hogy „megkülönböztetett bánásmódban ezután már nem részesülnek".

Theodor Horst Grell[239] német birodalmi tanácsos precíz feljegyzése végül – tapintatos megfogalmazással – rögzítette a „kitelepülő zsidók" nyolc indulási helyének címét, valamint a Budapest környéki hat „kitelepülési helyet".[240] Az irat alján jegyzet rögzítette: a szállítás szeptember 28-án, tehergépkocsikon megkezdődött. Naponta 250-350 zsidó kiszállításával számoltak.

A pesti utca légkörét Fenyő Miksa szeptember 12-i feljegyzése valósághűen adta vissza. „De az emberek nem könyörülnek. Megtöltik a templomokat, igyekeznek imádkozással bebiztosítani a maguk életét, de irgalom, szeretet másokkal szemben nem él bennük. Sőt, mintha a veszély és a bajok növekedésével még komiszabbá válnának. Iván beszéli, hogy ha sárga csillagos társaival valami munkát végez az utcán, túlnyomórészt gyűlölködő megjegyzéseket

237 Ábrahámsohn Manó (1889–1960) 1926-tól szolgált főkántorként a Dohány utcai zsinagógában. Visszaemlékezések szerint 1944-ben dr. Antal Tibor szabadította ki a kistarcsai internálótáborból. Családostól ismeretlen időben volt Ocskay László védence, de lakott a központi gettóban, a Wesselényi u. 4. sz. alatt is.

238 SZITA Szabolcs: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében*. Vox Nova Kft., Budapest, 2008. 58–60.

239 Theodor Horst Grell (1909–1987) NSDAP-funkcionárius, diplomata. 1933-tól az SS tagja, SS-Obersturmführer. 1944. május 27-én érkezett Budapestre, a birodalmi követségen a zsidókérdés szakértője volt.

240 BRAHAM: *The Destruction of Hungarian Jewry*, I. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1962. 488–489.

köpnek a szemükbe. Kis- és nagypolgárok. Egyedül a munkások azok, akik részvéttel nézik sorsukat, és azzal vigasztalják őket, hogy nem tart soká."[241]

A bújkáló menedékében is jól értesült, helyesen értékelte a morális bomlás jeleit. Olvasta a budapesti Deák téri lelkészi hivatal közleményeit, ezekből tudta meg, hogy a hiteles hely a zsidók áttérésével kapcsolatban az utóbbi hetekben igen sok névtelen levelet kapott. Egyiket szó szerint idézte. „Csaknem minden levélíró azzal végezte mondanivalóját, hogy amennyiben a lelkészi hivatal továbbra is »ezrével« fogja felvenni és megkeresztelni a megtérésre jelentkezőket, ők kilépnek az evangélikus vallásból. Ezekre a névtelen levelekre válaszom az a néhány számadat: 1944 márciusában körülbelül ezren, június és július hónapokban háromezren kérték az egyházba való felvételüket. A jelentkezettek közül, gondos oktatás után, negyvenhat olyan jelentkezőt vettek fel, és keresztelt meg a Deák téri lelkész, akinek családja már született evangélikus, vagy aki már évek óta tagja valamelyik evangéliumi közösségnek."[242]

Sokak számára a keresztelések számának mindennapos növekedése gondot okozott. Mások inkább a bombázásokat rettegték, a front közeledése miatt családjuk, vagyonuk menekítését szervezték. A légópincék hangulatát Fenyő Miksa tárgyilagos, egyben dermesztő idézetéből ismerhetjük meg: „nehogy itt a zsidók rontsák a levegőt". Kiszolgálás közben a kávéházi pincér furcsa ígéretet tett a kedves vendégnek: „Nagyságos asszonyom, hanem pedig az oroszok Budapestre jönnek, mielőtt a lábukat beteszik ide, mi a zsidókat mind kiirtjuk. Nem azért voltam a harctéren, hogy ők most újra urak legyenek."[243] A szerző úgy vélte, az üldöztetés és a gyűlölet elszabadulása „a lélek szennyes mélységeiből" tört elő. A butaság a nemzetiszocialista (a nyilasok szerint hungarista) ideológiából fakadt – „győzelmesen küzdötte meg a maga osztályharcát". A folytatást az uszító röpcédulákat az utcákon és tereken erőszakosan terjesztő nyilasok jelenítették meg: Válasszatok! SZÁLASI vagy SZTÁLIN!

A fővárostól alig 100 kilométerre keletre, Jánoshidán a premontrei rend tagja, Hermán Mihály Medárd (1887–1968) házfőnökhelyettes, plébános és házgondnok ritka kezdeményezést tett a helyben dolgoztatott, a majorban elszállásolt munkaszolgálatos század megmentésére. Megindította a műemlék templom tatarozását. Az építkezés ürügyén – egyházi elöljárói támogatásával – száznál több zsidó férfit mentett meg az elhurcolástól. Vállalta a pesti

241 FENYŐ, i. m. 291.

242 Uo. A közleményre a szerző kritikusan megjegyezte, hogy a fenyegetőző levelekre statisztika helyett inkább az evangélium valamelyik tanításával kellett volna válaszolni.

243 Uo. 302.

gettóba zsúfolt hozzátartozóikkal a kapcsolattartást, értesítette a fővárosi zsidó vezetőket, és élelmet szállíttatott nekik a fővárosba. Mindez kiváltotta Laczkó Frigyes százados, parancsnokhelyettes tiltakozását, de a házfőnökhelyettes nem törődött vele. A kapkodásban sikerült kijátszani a Németországba elrendelt katonai kiürítést.[244]

A keresztre feszített ország kiszolgáltatottsága napról napra nőtt. Fenyő erről megbízható forrásból értesült. Szeptember 26.„Ami pedig az élelmiszereket illeti, a németek megállapodás ellenére vagy nélkül, mindent elhordanak. És ami egyéb még a kezükbe akad. És akad. Teherautók megrakva teletömött kofferekkel és mindenféle áruval, százszámra vonulnak Bécs felé. (...) Az új rendből, melyet Európa számára kieszeltek, még próbálnak letűnésük előtt egyet-mást megvalósítani."[245]

A magyar kormánypolitika 1944 márciusa óta október 15-ével harmadszor (!) változott. A zsidók mentesítése tárgyában az utolsó – alig 10 sornyi – 1730/1944. évi ME számú rendelet kiegészítéséről szóló 1944. évi 3670. ME számú kormányrendeletet[246] Lakatos Géza miniszterelnök aláírásával, október 11-én adták ki. (A *Budapesti Közlöny*ben „szomorú vasárnapként" ismert Szálasi-puccs napján jelent meg.) Jelentős változást a német fegyveres beavatkozással történt kormányváltás, a szélsőjobboldali Szálasi-kormány rendeletei eredményezték.

244 Hivatalos iratok, köszönőlevelek a Csornai Prépostsági Levéltárban.

245 FENYŐ, i. m. 320.

246 A rendeletbe foglalt kedvezmény kiterjedt a kedvezményezett vele együtt élő házastársára, továbbá özvegyére és gyermekeire. *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945.* 296.

Tetőzik az üldözés. Mentesítés a Szálasi-kormány idején

A német fegyverekkel, erőfitogtatással támogatott nyilaskeresztes hatalomátvétel október 15-én gyorsan végbement. Ezen a vasárnapon a honvédség, a rendőrség és a csendőrség csak szemlélője volt felsőbb parancsnokai megtervezett, előkészített cseréjének, a honvéd vezérkar tájékozatlanságának, bénaságának.

Az elszigetelődött Horthy kormányzó a határozott cselekvés helyett puccsszerű megoldást választott. A kormányt, a honvéd vezérkart, a csapatok parancsnokait magára hagyta.[247] Az ország sorsából sem csinált különösebb gondot, a budai várban átadta a hatalmat az általa korábban mélyen lenézett nyilasvezérnek, Szálasi Ferencnek. Október 16-án a„Jelentés a Nemzetnek" című nyilas kinyilatkoztatásból a magyar nép megtudta, hogy „A kitűzött célok elérése és a szükséges intézkedések megtétele érdekében a parancsoló szükség folytán és a felelősség teljes tudatában a hatalmat Szálasi Ferenc és az általa vezetett Nyilaskeresztes Párt és Hungarista Mozgalom vette át".

A gyors fordulat támasza volt, hogy Hitler és Szálasi magyar hívei – sok százan – a titkos német fegyverraktárakból karszalagot és géppisztolyt kaptak. A rádió nyilasindulókat sugárzott. A vesztes háborúból – hónapok óta álmodott, pletykált – „kiugrás" elmaradt. A fővárosban a felfegyverzett nyilasok teherautókon száguldoztak, hangszórókat bömböltettek. A honvédség, a rendészeti szervek országszerte dermedten vártak, a nyilasok viszont zászlót bontottak, mindenütt agresszívan léptek fel. A „hungarista átállítás" tervét gyorsan végrehajtották. Ellenállásba alig ütköztek, mert potenciális fészkeit lerohanták, felszámolták.

247 A fegyveres német beavatkozáskor csak a vár őrsége, egyben a kormányzó testőrsége fejtett ki ellenállást. Jellemző, hogy Ambrózy Gyula a vár udvarán gyűrött ruhába öltözve, botra támaszkodva, feltűnés nélkül, a rablásra összegyűlt nyilas csőcselék közé vegyülve figyelte meg a történteket. MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában,* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012, 275.

A nyilasok kivezényelték a zsidókat a pincékből, házakból. Kényszerű városi menetükkel a megadást jelentették meg

A hatalomátvétel napjaiban számos letartóztatás, pogromakciók sora történt. Baljós jel volt, hogy már október 11-én Kiskunhalason a 101/322. számú munkaszolgálatos század kétszáz tagját – bácskai SS-ek, magyar katonák – fegyveres együttműködésben, vasutasok segítségével a vasútállomáson lemészárolták.[248] Raoul Wallenberg[249] követségi titkár Stockholmba jelentette, hogy „bizonyos esetekben a védőútlevelet birtoklókra is rátámadtak a felfegyverzett banditák, és széttépték a védlevelüket".[250]

Október 17-én a budapesti város-főparancsnokság parancsot tett közzé: minden zsidó egyén, aki a sárga csillag viselését megszüntette, azonnal köteles azt újra viselni! Azokat a zsidókat, akik sárga csillag nélkül járnak, elfogjuk, internáljuk.[251] Veesenmayer már többet tudott: Berlinbe jelentette, hogy az eddig kivételezett zsidókat a hivatalba lépett új kormány ismét sárga Dávid-csillag viselésére kötelezte. Büntetés vár azokra, akik a Horthy-kiáltvány után az előírt csillagot önhatalmúlag letették, illetve a „zsidóházakról" eltávolították. Jelentésébe foglalta, „az eddig kivételezett vagy bújkáló zsidók és félvérek ellen is eljárnak".[252] A hungarista kormány igazságügy-minisztere, Budinszky László[253] sem akart lemaradni. Nyilatkozatában helyet kapott, hogy „itt a hungarista felfogás érvényesül, igazságosak leszünk a zsidókkal szemben is, nem teszünk különbséget zsidó és zsidó között".[254]

248 A bűntény feldolgozása a bírósági eljárásokkal együtt VÉGSŐ István – SIMKÓ Balázs: *Zsidósors Kiskunhalason*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

249 Wallenberg, Raoul (1912–?) mérnök, svéd követségi titkár. 1944 júliusában érkezett Budapestre, a svéd követségen azonnal bekapcsolódott az életmentésbe. Jelentős magyar apparátust épített ki, tagjai eredményesen dolgoztak. 1945 januárjában a szovjet hatóságok őrizetbe vették, Moszkvába hurcolták. Halálának helye, időpontja máig ismeretlen.

250 JANGFELDT, Bengt: *Raoul Wallenberg élete*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2014. 262.

251 *Új Magyarság*, 1944. október 17. 6.

Felhívás

Illetékes helyen felhívják a közönség, valamint az összes polgári és katonai hatóságok, továbbá a Nyilaskeresztes Párt és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség figyelmét a következőkre:

A Budapesten jelenleg működő külföldi követségek által kiállított útleveleket, védőútleveleket, védleveleket, kivándorlási igazolványokat és munkaigazolványokat el kell ismerni és az ilyen okmányokkal rendelkező személyek a polgári és katonai munkaszolgálat alól mentesülnek.

Követségi épületek és követségi védelem alatt álló helyiségek területenkívüliséget élveznek. (MTI)

Felhívás a mentesítések hatályáról

Vajna Gábor belügyminiszter[255] a zsidóság magatartására hivatkozva a zsidókérdés megoldását ígérte, „még ha az könyörtelen lesz is". Intézkedéseit különös szigorral kívánta megvalósítani. Szerinte semmiféle felekezetű zsidók sem léteznek, „csak zsidó fajúak". Éles váltást hirdetett meg. Kinyilvánította, nem ismer el semmiféle menlevelet vagy idegen útlevelet, melyet magyar állampolgárságú zsidó bárhonnan, bárkitől kapott.[256]

A valósággal mit sem törődve, a Nemzeti Szövetség[257] október 18-i ülése „nemzeti alapon álló" határozatot hozott. Szálasinak és mozgalmának nemzetmentő munkájáért hálás köszönetét fejezte ki, „a nemzeti helytállás gyors

252 *A Wilhelmstrasse*, i. m. 715.

253 Budinszky László (1895–1946) jogász, a Nyilaskeresztes Párt tagja, 1929–1944 között a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesületének egyik alelnöke. Ő készítette el a nemzetvezetői intézményről szóló javaslatot. A Szálasi-kormány igazságügy-miniszteréként elrendelte a politikai elítéltek átadását a németeknek. A Népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

254 *Vádirat a nácizmus ellen*. 4., i. m. 94.

255 Vajna Gábor (1891–1946) 1939-től nyilas párti programmal képviselő, a nemzetiszocialista biztonsági szervezetek elkötelezett ügynöke. Szálasi bizalmas híve, a Szálasi-kormányban belügyminiszter. A Népbíróság halálra ítélte, Budapesten kivégezték.

256 „Ne higgye tehát egyetlen zsidófajú sem, hogy idegenek segítségével kijátszhatja a magyar államhatalom törvényes rendelkezéseit." *Új Magyarság*, 1944. október 19. 5.

257 A Törvényhozók Nemzeti Szövetségét 1944. október 9-én a jobb- és szélsőjobboldali képviselők politikai csoportosulásaként alapították meg, 120-130 taggal. Fő célja a fegyverszünetre irányuló törekvések elfojtása volt.

megszervezését történelmi cselekedetnek ismeri el. A Nemzeti Szövetség az újonnan alakított magyar királyi kormányt üdvözli és Isten áldását kéri".[258] Hangosbemondók harsogták, utcai plakátok hirdették: megindult a Hungarista Munkaállam építése. Az október 20-i intézkedésekben[259] a zsidók ügyében eltéréseket találunk. A határozat szerint a 16–60 éves munkaképes zsidók elkülönítéséből az október 15-ig kivételezettnek számító zsidók kimaradtak. (Aznap estig 20–22 000 zsidót szedtek össze.[260]) 22-én már a Zsidó Tanács tagságának megújításáról tárgyaltak. Rövidesen ismét a régi fogással, a megosztással éltek. Szétosztották a tanács tagjainak és az alkalmazottaknak a korlátozott mozgást biztosító igazolványokat. Az 1. számút Stern Samu kapta.

A berlini náci hatalmasságok előtt Veesenmayernek nem jött jól a „felfordulás". Minden magyarországi történésért a felelős megnevezésére kényszerült, amit hosszabb memorandummal oldott meg. A volt kormányzó a zsidók evakuálásának elszabotálásáért volt felelős, majd a budapesti zsidók következtek. Bűnüket abban határozta meg, hogy a Lakatos-kormány alatt ismét, teljes erővel felforgató tevékenységet fejtettek ki. A részükre kijelölt házakat elhagyták, a megkülönböztető jelet nem viselték. A különböző külföldi szervek ismert célja volt, hogy egyes zsidókat védelmükbe vegyenek. Mindez „növekvő veszélyt jelentett mind a harcoló szövetséges front, mind a hátország számára".

Október 16-ától – a német „tanácsadói szervek" közreműködésével – újabb tárgyalások kezdődtek, hogy a magyarországi zsidókérdést lezárják, végleges megoldást találjanak. Előzetesen arra jutottak, hogy a külföldi állampolgárságú zsidókat előzékenyebben kezelik, ugyanakkor a mentesítetteket visszaköltözésre kötelezték a csillagos házakba. Át kell tekinteni, hogy a Szálasi-kormány megalakulásáig a bármilyen alapon zsidónak számító polgárok körében milyen mentesítések voltak érvényben. A kormányzói, belügyminiszteri mentesítések formailag még érvényben voltak, felülvizsgálatukat a közvetlen feladatokba sorolták.

[258] LÉVAI Jenő: *Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt.* Müller Károly kiadás, Budapest, 1945. 105.

[259] Veesenmayer távirati jelentése a német Külügyminisztériumnak. BRAHAM: *The Destruction*, II. i. m. 518.

[260] A nagyságrend túlzó, miként az is, hogy az elkülönítés helyeinek a város perifériájának nagyobb tereit jelölték meg. A magyar hatósági készséget viszont elismerték. „Az akció végrehajtása német együttműködés nélkül zajlik." A budapesti „gyülekeztetésről" készült felvételeken alkalmilag fegyveres német katonák is láthatók.

A magyar kormány, illetve a semleges államok követségei és a vatikáni nuncius közötti egyezmény alapján hivatalosan 15 000 zsidónak engedélyezték az átköltözést a „védett házakba". A semleges államok követségei által kiadott mentesítő iratok alapján a következő képet ismerjük: a jogosultak között 7800 Svájc, 4500 Svédország, 2500 a Vatikáni Nunciatúra, 698 Portugália és 100 fő Spanyolország védelme alatt állt.[261] Kis számban léteztek még amerikai, holland, uruguay és más „védett" zsidók (pontos adatokat – forrás hiányában – nem ismerünk).

A követségi védlevéllel rendelkező zsidókat a hatóságok családostól igyekeztek elkülöníteni.[262] A „védett házak" épületegyüttesét nemzetközi gettónak is nevezték. A negyed a fővárosi zsidóság túlélésének fontos eleme volt. A történet november 12-én teljesedett ki, mikor Solymossy János rendőr törzsfelügyelő,[263] a rendőrparancsnok rendeletére a megfelelő védlevéllel (*Schutz-Pass, SP*) rendelkező zsidók a Pozsonyi út Szent István parki környékén kijelölt csillagos házakba költöztek be. „A m. kir. kormány és a semleges államok követségei között létrejött megállapodás értelmében mindazok a zsidó személyek, akik valamely semleges állam követségének védelme alatt állnak és ezt a követség körbélyegzőjével ellátott ideiglenes útlevéllel, oltalomlevéllel, vagy védőútlevéllel igazolják, (...) a részükre kijelölt sárga csillagos házakba költözhetnek be."[264]

Október 25-én Szálasi kormányrendeletben tette közzé, hogy a 3670/1944. ME számú mentesítő rendeletet hatályon kívül helyezték. Az intézkedés azt is jelentette, hogy hatályukat vesztették a zsidók részére adott kedvezmények.[265] Ezen a napon kihirdették, hogy a 3040/1944. ME számú rendelet[266] alapján zsidók részére kiadott mentesítő iratokat a kormányzói jogkör gyakorlásá-

[261] Az engedélyezett létszámot a nyilasterror alatt – menekítési célból – messze túlléptek.

[262] Az Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer vezette kommandó (Judenkommando) október 28-án a Tanács és prominens zsidó személyek Síp utcai tanácskozásáról elhurcolta Stern Samut és helyettesét, Stöckler Lajost. Másfél órányi fogság után fenyegetéssel engedték el őket. „Ha nem hagyják abba a nemzetközi vöröskereszt tesekkel és a semleges követségekkel való érintkezést, nagy baj lesz." LÉVAI: *A pesti gettó története.* Officina, Budapest, 1947, 37.

[263] Solymossy János (1912–?) rendőr törzsfőfelügyelőt 1944-ben a zsidók összeköltöztetésének felügyeletével bízták meg. Az áthelyezési hivatalos utasításokat a sárga csillagos házak felügyelőinek és légoltalmi felelőseinek adták ki.

[264] A m. kir. minisztérium 3780/1944. ME számú rendelete, 1944. október 29.

[265] A *Budapesti Közlöny* 247. számában (1944. október 29.) hirdették ki, a rendelet végrehajtásával Szálasi Vajna Gábor belügyminisztert bízta meg.

[266] *Budapesti Közlöny*, 189. szám. Ugyanitt jelent meg a 3800/1944. sz. kormányrendelet a mentesítő okiratok felülvizsgálatáról. Vajna felkérte a minisztereket, hogy két napon belül közöljék vele azoknak a zsidóknak a pontos személyi adatait, akik „szakismereteiknél fogva nélkülözhetetlennek

val ideiglenesen megbízott miniszterelnök vagy az általa rendelettel kijelölt miniszter november 15-éig felülvizsgálja. A korábbi mentesítő döntést megerősíti vagy hatálytalanítja, végül az eredményről az érdekeltet értesíti.[267]

Mi történt a nem védett zsidókkal? A védett házaknak nyilvánított épületekből egyszerűen kiebrudalták őket. A 16 és 60 év közötti férfiakat és a 18 és 40 év közötti nőket a Bécsi úti óbudai téglagyárba vezényelték. Az elosztóhelyen irgalmatlan körülmények között, esőben-sárban vártak sorsukra, a hosszú gyalogososzlopokba sorolásra. Még cudarabb bánásmódról november 12-én Heltai Jenő megrendítő látványt rögzített.„Orosz foglyokat hoztak, egy lovat vágtak le részükre. Kézzel-foggal nekiestek, úgy falták föl."[268]

A védleveles zsidók iratainak felülvizsgálatát különféle bizottságok végezték, és nem egységesen jártak el. A razziák során számos védlevélről egyszerűen kijelentették, hogy hamisak, akkor is, ha kifogástalanok voltak. Ez a módszer arra volt jó, hogy a közösségi tereket elfoglaló lakók számát csökkentsék.[269]

November 18-án a Szálasi-kormány tájékoztatta a Zsidó Tanácsot, hogy a VII. kerületben gettót létesít. (A 18 935/1944. rendeletet november 29-én tették közzé.[270]) Ismét átköltözési áradat indult, amely december 7-éig tartott. A fuvarozási díjak a százszorosára ugrottak, a kézikocsik órabére alig megfizethetőre emelkedett. A menet útja mellett sokan álldogáltak. Nézték a zsidók szomorú vonulását, közöttük főleg nők, öregemberek, betegek, serdülőkorú fiúk voltak. A látvány alig keltett részvétet: a járdán a „nézők" utálkoztak, mindenféle ronda, szennyes dolgot kiabáltak be. Mindezt a novemberi esőben átázott, szerencsétlen, kitaszított embereknek, akiknek a téglagyár után

tekinthetők", valamint azokét, akiknek a kormányzói mentesítését „megerősítésre alkalmasnak" tartják.

267 Az új rendeletről naplójában Heltai Jenő is megemlékezett.„Kijött a meghosszabbított kormányzói mentesítések listája. (...) Néhány orvos is megkapta a kormányzói mentesítést: Frigyesi, Ranschburg, Bencze stb. (...) A Nunciatúra pártfogásával fölterjesztett mentesítés-meghosszabbításokról még nincs hír." HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 370–371.

268 Uo. 364. Heltait november 18-án a Harc c. szélsőjobboldali hecclap 3. lapján„szivarfüstös éjjelezés" részeseként, bandatagként,„raccsoló csúf zsidóként", a későbbi„elnök úrként" említették.

269 TSCHUY, Theo: *Becsület és bátorság. Carl Lutz és a budapesti zsidók*. Ford. Kornya István. Well-Press Kiadó, Miskolc, 2002. 229.

270 A sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a VII. ker., Dohány, Nagyatádi Szabó István, Király, Csányi (3–6. sz.) és a Rumbach Sebestyén (17–19. sz.) utcák, a Madách Imre út, Madách Imre tér által határolt, kerítéssel elkülönített területre kellett összeköltözniük. A lezárt gettót fegyveresek őrizték.

amúgy is borzalmas volt ez a megpróbáltatás.[271] A helyzet még mindig nem ért el a mélypontjára. Példátlan volt az az aljasság, ami Magyarországon történt.

A menetből a szökéshez bátorságra, helyzetfelismerésre, gyors döntésre volt szükség. A Bársony családból a csillagos házból a nagymamát hurcolták az óbudai téglagyárba, majd a Hegyeshalomba indított gyalogmenetbe. Nem adta fel.„Menetelés közben Piliscsabán, helyzetet kihasználva, szomszédasszonyát is magával rántva, egy kofa kosara mögé bújtak a vásártéren. Ez a parasztasszony segített nekik, estére szállást biztosított és másnap népviseletet adott nekik, hogy abban szökjenek vissza Pestre. Ez sikerült is. A segítőikkel a háború után is tartották a kapcsolatot."[272]

Sokaknak nem volt hová menniük. A felizzott légkörben minden ígéret, minden lehetőség csődbe került. A gyötréssel napok alatt egybefonódott a szerzés és a rablás, ezekkel együtt a feljelentések és a kiszorítás. Gyakran a bekérezkedőket azzal küldték el, hogy az óvóhelyen nincsen számukra hely. A lakásokban megbújó, reszkető emberekre verés, kifosztás, internálás és halál várt. Október végére ténnyé vált, hogy minél több a védlevél, annál kevesebb a biztonság.

Sztehlo Gábor[273] a Nemzetközi Vöröskereszt (NVK) képviseletében a központi gettóban is járt. Az elesettség és a gyötrelem ügyében sok mindent tapasztalt, mégis, a szigorúan zárt és őrzött nyomortelepet„nagyon elszomorítónak" látta.„A gyerekek, akik négy hónappal ezelőtt még szabadon futkostak, most falhoz lapulva, félig leszegett fejjel lesték az idegen, fekete kocsit. Asszonyok, valamikor jobb napokat látott ruhákban, jobbra-balra tekingettek, vagy inkább a fal felé fordultak, hogy az őr ne vegye észre érdeklődésüket. A nyomor, a piszok és a rezignáltság mellett félelem, rémület is ott volt. Ez volt a legnehezebb. Az ablakokon kevés az üveg, deszka és papír pótolta. Férfiembert nem is láttam a szinte néptelen utcákon."[274]

271 *Csillagos házak*, i. m. 58. A téglagyárból két zsidót szabadon engedtek. Marietta szerzetesnő beszámolójából: „Akiket kieresztettek, azoknak nincs többé emberi formájuk". HELTAI: Négy fal között, i. m. 365.

272 *Csillagos házak*, i. m. 37.

273 Sztehlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész, pedagógus, a Jó Pásztor Missziói Bizottság munkatársaként gyermekotthonok lelkes létrehozója, működtetője, 1600 gyermek és 400 felnőtt megmentője, az Örömváros megálmodója. 1944 karácsonyáig a Nemzetközi Vöröskereszt támogatásával 32 gyermekotthont szervezett meg. 1945 tavaszán megszervezte a Pax gyermekotthont, amely 1950-ig működött. 1972-ben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el. 2009-ben emlékművet – Vígh Tamás alkotása – avattak tiszteletére a budapesti Deák téren.

274 SZTEHLO, i. m. 91.

Az emberséges emberek tudták, mi a teendő. Megalázásoktól, rémtettektől mentette meg Ferenczy Béni szobrász és felesége[275] Litván Györgyöt[276] és Litván Ferencet. A szobrászművész felesége ennél többet is tett. Több zsidó gyermeket egybegyűjtött, diákotthonba, barátaik lakásaiba menekített. A legnehezebb időkben is gondoskodott róluk. Heltai Jenőnek és társainak Slachta Margit rendfőnöknő segített, a Szociális Testvérek rendházában[277] kaptak menedéket. Október 25-én razziázó nyilasok elhurcolták őket. November 2-ig a Melinda úton, majd a Mosonyi úti Toloncházban megalázó fogságot szenvedtek. Egy ideig a rendfőnöknő nyújtotta menedékben élt Vilt Tibor[278] szobrászművész, számos rejtőző miatt feljelentették, budai villája elhagyására kényszerült Márkus Emília[279] színésznő.

Littkey-Móricz Erzsébet, a Móricz Zsigmond könyvesbolt tulajdonosa az ellenállás tevékeny részeseként a Baross utcai könyvkereskedésben működő nyomdagépen férjével, dr. Keresztes Károly Andrással hamis származási és katonai iratokat készített. A papírokkal katonaszökevényeket, politikai üldözötteket, zsidókat mentettek meg, a bolt pincéje és a lakásuk alkalmi menedékhelyül szolgált. Móricz Zsigmond lánya kapcsolatban állt a fiatal cionista ellenállókkal is. 1944-ben a nyilasok és a Gestapo kihallgatták őket, szerencséjükre bizonyítékot nem találtak. Az életmentést többen igazolták, a házaspárt 1997-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza izraeli kitüntetéssel ismerték el.[280]

Voltak, akik ingadoztak, nem vállalták bajbajutottak segítését. Előfordult, hogy egy jó barát gyermekét sem. A naplóbejegyzés szerint „szegény Bözsi szerette volna, hogy a kis Évikét vegyük magunkhoz, s aztán mint keresztény kislány szerepeljen. De ilyenre nem merünk vállalkozni, hiszen naponként

275 1990-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza elismerésben részesültek.

276 Litván György (1929–2006) történész, a történettudomány Széchenyi-díjas doktora.

277 Budapest, XIV. kerület, Thököly u. 69., a Svéd Vöröskereszt védelme alatt. HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 325–326. Az ellátásért napi 14 pengőt fizettek. Itt kapott menedéket Márkus Anna (1928–) festőművész is. A menekülteket poggyászostól, matracostól a pincékben helyezték el, még a hivatali irodákban is hálóhelyeket alakítottak ki. A tömegben előfordult, hogy a befogadott nő egy széken „lakott".

278 Vilt Tibor (1905–1983) Munkácsy- és Kossuth-díjas kiváló művész.

279 Márkus Emília (1860–1949) a neves drámai színésznő 1944-ben üldözötteket bújtatott. Egy házkutatás alkalmával számos rejtőzőt hurcoltak el Hűvösvölgyi úti otthonából, köztük férjét, Andor Oszkárt. Többhetes zaklatást követően (vádemelés, bírósági eljárást nélkül) elhurcolták Jávor Pált, a népszerű színészt. Hosszú sopronkőhidai, majd németországi fogságot szenvedett el. Zsidó felesége túlélte az üldöztetést. JÁVOR Pál: *Egy színész elmondja...* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 32–74.

280 LEBOVITS, i. m. 266.

ismertetik az ítéleteket, amelyek szerint az ilyen és hasonló esetek nyomán internálással büntetik a rendeletek megszegőit".[281]

A hajszolt egybeköltöztetés következtében a kijelölt házakba több mint 40 000 ember zsúfolódott össze. A rendeletben olvashatjuk, hogy az alkalomból a védőokmányok tulajdonosainak ellenőrzésére kerül sor. Érdemes a „védett ház" kifejezés tartalmára is figyelmet fordítani. Az elnevezés és a tartalom nem fedték egymást. A Duna partjához közeli épületek és lakóik a gyakorlatban védtelenek voltak!

Ervin Gábor[282] a Salvatore Tanítóképző Intézet hittanára, a Szent Kereszt Egyesület titkára volt. December 6-án a nyilasok – édesanyjával és bújkáló védenceivel együtt – elfogták. (Papként nem volt kötelezve sárga csillag viselésére, de együttérzésből megtette.) A nyilasok őt és édesanyját súlyosan bántalmazták, majd a Dunába lőtték.[283] Több fiatal ellenálló – nagy kockázattal – nyilas karszalagot (voltak, akik egyenruhát!) szereztek, kivételes bátorsággal „beöltözve" életeket mentettek. A Hásomér Hácáir húszéves tagja, Schwartz László nem vonult be munkaszolgálatra. A szlovákiai menekülteket segítette, a Szálasi-uralom alatt kezdetben svájci védleveleket továbbított. Legalizálás gyanánt ellenálló csoportjuk bevonult a Hunyadi SS páncélgránátos hadosztályba. Nyolc társát agyonlőtték, mert kiderült róluk, hogy zsidók.[284]

A kijelölt házak lakóinak legtöbbje bármilyen őrizetet nélkülözött. Állapotuk a nyilaskeresztes osztagok (közben csellengő német bajtársak is felbukkantak) önkényeskedését, fosztogatásait nagyban megkönnyítette. Ezek a bepréselt védtelen lakókban szabad prédát láttak, úgy is kezelték őket. Igazoltatás, létszámellenőrzés, bármilyen „felülvizsgálat" címen bevezetésként minden igazolványt – a legtöbb védlevelet – érvénytelennek, hamisnak nyilvánítottak. Az iratot felmutató személy bántalmazása (erőteljes pofozás, gumibottal ütlegelés, hasba rúgás stb.) rutinnak számított, miként az, hogy az iratokat nemegyszer széttépték. Ordítozással a ház udvarára, előterébe vezénylés, alapos kifosztás következett.

A bánásmód napról napra durvult. Egyes csoportokat a sötétben a Duna partjára hajtottak, parancsra vetkőzést követően a folyóba lőttek. Másokat

281 „Kegyetlenebb, mint bármelyik országban." Wilde Margit és Ferenc Wilde Jánosnak írt párhuzamos levélnaplói 1944-ből. Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István. *Enigma*, 23. évf. 2016. 17–19.

282 Ervin Gábor (1912–1944) esztergomi egyházmegyés áldozópap, nagy tudású hittanár.

283 HETÉNYI VARGA Károly: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és a nyilaskereszt árnyékában*. Ecclesia, Budapest, 1983. 515–516. December 10-én golyóval végeztek Gusztáv Béla (1916–1944) rákospalotai káplánnal, az egyesület lelkészével. Uo. 521–522.

284 GUR, David: *Együtt az ár ellen*, i. m. 168–169.

a nyilasok székházaiba vezényeltek. Többnapos „kihallgatás", azaz kifosztás, verés, kínzás, nők esetében levetkőztetés, erőszakoskodás után a bécsi országúti gyalogmenetekbe kényszerítették őket. Kis Pál fényképész naplója a dermesztő valóságot rögzítette. „Nincs az a mélységekkel telített rémregény, mely versenyt futhatna a magyar zsidó sorssal."[285]

A földalatti ellenállók közbeavatkozása, a szomszédos nagy gettóba[286] vezénylés kivételes szerencsének számított. A nyilaskeresztes osztagok brutalitásának nagy irodalma van, a megrázó esetek sokaságát terjedelmi okból nem tárgyaljuk.

Utalnunk kell arra is, hogy az ide-oda költöztetések szinte állandósult mozgást okoztak, a hiányos dokumentáció miatt nehezen vagy alig követhetők. A sárga csillagos és a nem zsidó házak listája többször változott, a rövidet általában a zsidók húzták. „Mindenki sír, férfiak, asszonyok ájuldoznak amiatt, hogy hozzátartozóikat elvitték, hogy nekik el kell menniök."[287] Mások a hamisított iratokba fektették minden reményüket (gyakran minden pénzüket.) A XIV. ker., István utca 20. hatvanlakásos épület volt. A mintegy háromszáz lakó és Keszte Margit, az 57 éves „házmester néni" összefogásban mentette a bajban lévőket. Biztosítania kellett az iratgyártást is. „Az egyik lakó, igazi báró volt, stikában hamisította a menleveleket. Szaggatták az emberek a harmadik emeleti lakásuk kilincsét, be sem tudták csukni az ajtót, máris jött a következő. Nemcsak a házbelieknek készítette, hanem külsőknek is ezeket a Schutz-Passokat, a menleveleket. Le volt húzva a roló, ott összejöttek és tanácskoztak a rendes baloldali érzelmű emberek. A báró Wallenberg csoportjához tartozott, a háború után sürgősen el kellett mennie innen családostól, különben a szovjet nyomozók elvitték volna."[288]

[285] *Csillaggal nem jó járni most. Kis Pál budapesti fényképész naplója (1944. október–december).* Magvető, Budapest, 2016. 50.

[286] A cionista ellenállók között Gellért Endre (Gálor Élijáhu) a svájci követség képviselőjének álcázta magát, veszélyes feladatokat teljesített. Az Üvegházból védleveleket, élelmet csempészett a csillagos házakba, a központi gettóba: GUR: *Együtt az ár ellen,* i. m. 77. A cionisták sokat tettek a Nemzetközi Vöröskereszt támogatásával a körülzárt gettó ellátásáért. A fennmaradt szállítási naplóból kitűnik, novemberben és decemberben ládaszám szállítottak paradicsomkonzervet, kávépótlót, sárgaborsót, babot, sütőtököt, szárított tésztát, zabpelyhet, tojást, 240 zsák kukoricalisztet, sajtot, 2000 kg kokszot, mázsaszám lisztet, fehér szokvány babot, 20 000 kg cukorborsót, 10 000 kg sót, 20 000 kg hántolt borsót, szárított főzeléket, tisztítószereket, 200 db szalmazsákot a nélkülöző gettónak. GYŐRI György: *Megmeneküléseim.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 2001. 110.

[287] HELTAI: *Négy fal között,* i. m. 371.

[288] *Csillagos házak,* i. m. 102.

A nyilasuralom alatt – emlékezések szerint – az ellenálló személyeknek, kisebb csoportoknak a konspiratív, titkos működéshez erősíteni kellett a fegyelmet, fejleszteni a titoktartás módszereit. A besúgók megtévesztése is több találékonyságot, a szabadítási, átcsoportosítási műveletek sikere a mozgékonyság növelését igényelte. Egymás között, sőt a cionista mozgalmakon, a vöröskereszttel megjelölt intézményeken belül is szigorú titokvédelemre volt szükség. Voltak olyan tevékeny csoportok, amelyeknél – a védelem szolgálatában – a tagok álnevek alatt éltek. Egymás valódi nevét csak a nyilasok elmenekülése, az utcai és pincei harcok elcsitulása után ismerték meg.

A „védett" házak, a nemzetközi gettó

A Szálasi-adminisztráció döntése után Budapesten a svéd „védett" házak a következők voltak: Pozsonyi út 1., 3., 4., 5., 7., 10., 12.,[289] 14., 22., Katona József u. 24., Légrádi Károly (ma Balzac) utca 39., 43., 48.[290] Wallenberg 1944. december 7-i jelentésében szerepel, hogy a svéd követség részére harmincegy épületet utaltak ki. A „védett" személyek részlegesen lakták a Katona József u. 10/A., 14., 21., 23/A., 31., Pannónia u. 8., 15., 17/A., 36., 37., Tátra u. 4., 5., 5/A., 6., 12/A., 14–16., 15/A., 15/B., Phönix u. (ma Wallenberg u.) 7. sz. lakóházakat. Öt épülettel a Nemzetközi Vöröskereszt rendelkezett.

Ezeken felül a svéd oltalom alatt álló argentin és holland állampolgároknak kiutaltak egy-egy házat. A hollandoknak még külön egy házrészt is.[291] A nemzetközi gettóban laktak svéd védettségű holland zsidók, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állók, kormányzói, pápai és spanyol védettek. Az Újpesti rakpart 5. portugál „védett" ház volt.[292] Volt néhány „svéd" ház a nemzetközi gettó területén kívül is. Svéd Schutz-Passzal rettegte végig nyolcéves kisfiával a legnehezebb hónapokat Tevan Margit ötvösművész.[293] Férjének, Engel Miklós vegyészmérnöknek nem tudták eljuttatni a Wallenberg aláírásával készült SP-t; a mauthauseni koncentrációs táborban ölték meg.

A „védett házak" rendszere a menekülés esélyét villantotta fel. Reménykedő tömegek vonultak a kijelölt épületekhez. Ben Salom cionista vezető a másik, borús oldalt is felvázolta. Mivel a hatóságilag megengedettnél jóval több menlevél volt forgalomban, a védett házak kapuinál szívet tépő, szenvedélyektől fűtött jelenetek játszódtak le. Valós, megrázó félelmet örökített meg. „Fölöttébb kényelmetlenül érintett minket ez a költözési rendelkezés, hiszen a menlevelekkel folytatott visszaélés nyilvánosságra kerülhetett. Példátlan fejetlenség kezdett eluralkodni".[294] (A kapukon a valódi menlevelek tulajdonosai léphettek be, a „szűrés" a tömeg nyomása miatt alig vagy nem volt lehetséges.)

Holland útlevél

A zavart, lazaságot kihasználva a „védett" házaknál önként jelentkező „detektív védők" is megfordultak. Díjazásért, alkalmi vacsoráért időnként megjelentek, ellenőrzéskor bujdosót nem találtak, vagyis „baráti védelmi" funkciót láttak el. Az idők változásának jele volt, hogy november 12-én már „succpasszt kértek, lehetőleg orosz nyelvűt".[295] Ugyanakkor a lakásokból kényük-kedvük szerint kirendelt zsidókat csoportokba sorolva hajtották az utcákon. „A közönség olyan közönyösen nézi őket, mintha ellenséges hadifoglyok vonulnának."[296] November 23-án a magyar fővárost Berlinben erődde (Festung-Budapest) nyilvánították, ezzel sorsát megpecsételték.

A budapesti gettók történeti és emlékezésirodalmának gazdagsága, részletessége okán a gyilkosságok, fékeveszett rablások, az állandósult terror eseményeivel adatolva nem foglalkozunk. 1944 végére, 1945 elejére a közbiz-

289 A Pozsonyi u. 12. története kapcsán fennmaradt, hogy a házparancsnok tisztét dr. Hermann Emil látta el, a központilag kiutalt fejadag napi 5 dkg kenyér volt. Csillagos házak, 2. k. 79. A 14. sz. alatt „Helyszíni lakásiroda" működött.

290 Ide jutottak a svéd védelem alatt álló holland védettek is.

291 A védett házak legteljesebb listáját l. *A zsidó Budapest*, II, i. m. 551.

292 Az épület falán a portugál diplomaták életmentéseit 2011-ben emléktáblával örökítették meg.

293 Tevan Margit (1901–1978) ötvösművész, a nyomdájáról híres Tevan család tagja. 1962-ben érdemes művész, 1977-ben kiváló művész kitüntetéssel ismerték el. Fia, Engel Tevan István (1936–1966) grafikus, könyvillusztrátor, 300-nál több kötet viseli keze munkáját.

294 BENSALOM, Rafi: *Mert élni akartunk*. Szerk.: SZITA Szabolcs. Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 2003. 82.

295 HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 366.

296 Uo. 367.

tonság megszűnt. Némi fényt a házilag összeállított olajmécses szolgáltatott. A sötétségben elkövetett rémtettek ellenében a hatóságok tehetetlenek voltak.

A Duna-parti tömeggyilkosságok annyira megszaporodtak, hogy az elvileg „védett" – inkább védtelen – nemzetközi gettó lakói menekülésbe kezdtek.[297] Január ötödike körül megindult a svéd védettek átköltöztetése a nagy gettóba, a mintegy 5000 zsidót a rá következő napon ugyanennyi követte. Ezek Portugália, Svájc és a Nunciatúra védelme alatt álltak.

Az átköltözés az általános nyomorúság, a hiánygazdaság miatt vontatott volt. Először a Pozsonyi út páros számú oldalának épületeiből indult a svéd védlevelesek karavánja. 6-án a nagy gettó rendőrsége a Zsidó Tanácsnak jelentette, hogy a központi gettóba nagy tömegek érkeznek. Mintegy 2400 személy beözönlésével számoltak, ami a gettó házaiban a zsúfoltságot tovább fokozta. A jelentésből kitűnik, ez esetben nem hatósági áttelepítés történt, a megriadt tömeg védelmet keresett.

A „védett" házak lakóit a közvetlen frontvonalban újabb megpróbáltatások érték. Volt, ahol kisebb-nagyobb nyilascsoportok húzták meg magukat, másutt német fegyveresek. Előfordult az ún. közelfelderítők időleges térfoglalása is. A nyilasok szinte az utolsó órákig öldököltek, helyenként az árja-párjákra[298] is sor került. A védett házak kifosztott lakóit a Szent István parkba vezényelték, éjszaka csoportosan a Dunába lőtték. Voltak, akiket a gettó kapuján át a nyomornegyedbe hajtottak. Ezek „szerencsésnek" mondhatták magukat.

A cionista fiatalok ellenállása figyelemre méltó fejezet. Cvi Nedivi (eredeti neve Reich) menekült lengyel férfi[299] segítségével mentett életeket. Az idősebb, jó megjelenésű férfival becsöngetett a Dávid-csillaggal megjelölt „védett" zsidó házba. Begyakorolták, hogy a Svájci Vöröskereszt nevében kérik – ha szükséges, követelik – a listájukon található zsidók kiadását. Nedivi magyarra fordította „a Vöröskereszt svájci emberének" német beszédét. Ha minden jól ment, a megilletődött házmester bedőlt. Ilyenkor a kimentett zsidókat (előfordult, hogy egész családot) el tudták kísérni az előre elkészített búvóhelyre.[300]

Különleges történet a (papíron) svájci védelem alatt állt Légoltalmi Liga 61/IV. alközpont Tömbcsoportból a VI. kerületi, Zichy Jenő utca 1. szám alatti ingyenes orvosi rendelőintézet. Az intézmény az örmény Ara Jeretzian leleményes, bátor kezdeményezésére épült. A nyilaskeresztes hatalomátvétel

297 BRAHAM: *A népirtás politikája*, II, i. m. 931., 968.

298 Zsidó-keresztény házaspár.

299 Az illető łodzi menekült lengyel volt.

300 *Tanúk vagyunk...!* Szerk.: GALILI, G. Ervin. A szerző kiadása, Tel-Aviv, 1969. 263.

után nyilas külsőt öltött. Árpádsávos karszalagot, jelvényeket, szürke légóuniformisához csizmát és derékszíjat szerzett. Korábbi nyilas kapcsolatai felelevenítésével új lehetőségekhez jutott. Belügyminiszteri parancsot hamisított. Novemberben „titkárával", Nagy Lászlóval[301] a VI. ker., Zichy Jenő 1. szám alatti sarokházban a „Magyar Királyi Belügyminiszter rendeletére felállított ingyenes orvosi rendelőt" rendeztek be. Napok alatt – az ott lakó, félelemben élő orvosokkal, légómegbízottakkal összefogásban – a nyilasterror elől „hivatalos" menedékhelyet alakítottak ki. A befogadott zsidó egészségügyi személyzet sorszámozott, fényképes, lebélyegzett igazolványt kapott. Hitelességét növelte, hogy borítóján nagy vöröskereszt virított.

Jeretzian indulásként hét tapasztalt zsidó orvost és több légóbeosztottat nyert meg. (Papíron honvédelmi munkaszolgálatot teljesítettek.) A háznak megszerezte a svájci követség felülbélyegzett, írásos védelmét, több orvosnak egyéni védlevelet is. A tágas, modern épület két emeletén – az orvosok sok, a gyógyításhoz szükséges eszközt, felszerelést hoztak magukkal – rendelőket, kórtermeket rendeztek be. A menedékre lelt, tapasztalt orvosok száma növekedett, meghaladta a húszat, később a negyvenet.[302] Az ápolónők kiképzésére tanfolyamot indítottak.

A rendelő hamar ismertté vált. (A bejáratot fegyveres rendőr őrizte, de saját „rendészetet" is szerveztek.) A főváros ostroma napok alatt sebesülésekkel járt, emberéleteket követelt. „Csattantak az aknák, jöttek a sebesültek. Nem volt éjjel és nem volt nappal. (...) Az ápolónők szép fehér köpenyeit ellepte a vér. Mindenki kötözött, mindenki dolgozott."[303] Az ágyak, szabad helyek beteltek. Műtőnek a szomszéd épület nagy porcelánraktárát[304] rendezték be. Tovább terjeszkedtek, egy fáspincében is harmincágyas kórházat szereltek fel. Emberfeletti munkát végeztek; gyerekek születtek, naponta négy-öt műtétre került sor. Volt, hogy hét sebesült, vérző katonát láttak el. Sokat segített a betegápolásban gyakorlott Markstein József, művésznevén Alfonzo.

A mintegy négyszáz zsidót, ismeretlen számú menekültet mentő, testi-lelki épségükkel törődő ingyenes orvosi rendelő élelmiszer-ellátását az utolsó napo-

301 Nagy László bejárt a nyilasterroristákhoz, információkat gyűjtött, razziákat előzött meg.

302 Megérkezett dr. Preisich Kornél egyetemi tanár családjával, dr. Hőnig Adolf szemorvos, dr. Stricker Jenő szülész, dr. Szász Zoltán szülész, szanatóriumtulajdonos, dr. Kertész Jenő fogorvos, dr. Rottenstein Endre, dr. Markó Viktor, a MÁV főorvosa, dr. Hollán Henrik és felesége, dr. Gábor György főorvos és még többen mások.

303 JERETZIAN, Ara: *A védett ház*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 51. A szerző dr. Hollán Zsuzsa főigazgató 1989. január 23-án kelt levelében Jeretzian Ara György néven szerepel. Uo. 107.

304 VI. Bajcsy-Zsilinszky u. 23. Haas & Czjzek porcelán-, üveg-, kristályüzlet.

kig az NVK segítette. A sorsfordulót a zsúfolt pincében az ultraszeptilt, sebeik kötözését igénylő orosz katonák feltűnése jelentette. A felszámolás még hosszú hetekig tartott, mivel a harcokban sebesültek gyógyítását végezték, akik műtéti beavatkozást, kötözéseket, szállítást stb. igényeltek.

Átmeneti időre volt szükség, amit sokan nehezen tűrtek. A mozgásképes volt üldözöttek, menekült vagy rejtekbe szorult személyek otthonukba igyekeztek. A sérülésekkel, sebesülésekkel küszködők, az operáltak ellátásra, utógondozásra szorultak. A légoltalmi parancsnokból rendelőintézeti vezetővé lett Jeretzian és segítői, önzetlen munkatársai a ház lakóinak védelem helyett immár nehézséget jelentettek. Újabb és újabb kihívásokkal néztek szembe.[305]

A pincéről pincére nyomuló orosz előőrsök előtt a „védett" házak, intézmények semlegessége ismeretlen, vagy éppen ellenséges volt. A kitűzött zászlókat, feliratokat nem tűrték, leszaggatták. Az igazoltató szovjet járőrök a felmutatott iratokat, védleveleket nem ismerték, nem tudták kezelni. Előfordult, hogy az orosz nyelvű igazolások sem értek sokat. A föld alatti büdös lyukakban megtetvesedett, éhező és beteg zsidókat viszont általában nem bántották.

A helyzet valós értékelését, a csalódást Heltai Jenő emlékezésében találjuk: „Itt mindenki azt hitte, hogy az oroszok bejövetele efféle leányálom lesz. Megfeledkeznek arról, hogy visszakaptuk csak, amit a németek és a magyarok velük csináltak, ugyanúgy fosztogattak, ugyanúgy bántalmazták a nőket, akkor, ahogy ma ők." Kezdetben a szabadság, a csata utáni hangulat sem hozott nagy változást: „Mindenki tönkrement, mindenki gyászol és szenved, mindenki rémes kalandokon ment és megy keresztül."[306]

A gettóban felszabadultak megközelítőleg 69 000-en voltak. A védett házak túlélőit 1946-ban 25 000-re, a bestialitás elől bújkálók, sikerrel megmenekültek számát ugyancsak 25 000-re becsülték.[307]

[305] Az ingyenes orvosi rendelő szervezőjét – belső feljelentésre – a szovjet kémelhárítás, az NKVD osztaga őrizetbe vette. Hónapokig gyötörték, több helyre elhurcolták, végül bizonyíték hiányában szabadon engedték. Jeretziant 1982. július 5-én Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesítették.

[306] HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 476.

[307] A felméréseket Pach Zsigmond Pál (1919–2001) történész, egyetemi tanár, akadémikus készítette. *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban.* Szerk.: BENOSCHOFSKY Imre. A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menház-egyesületének Évkönyve, Officina, Budapest, 1946. 22–33.

„Zsidópolitika" Szlovákiában, a Tiso-menlevelek

Az egyre inkább ellenőrzött Európában a hitleri Német Birodalom nyomása alatt 1939. március 14-én megalakult a Szlovák Köztársaság. 38 000 km² területével, 2,6 millió lakosával Európa legkisebb államai közé tartozott. Lakosságának mintegy 85 százaléka szlovák, a többi magyar, német és ruszin volt.

Az új ország fővárosában, az 1919. március 26-ától Bratislavának nevezett Pozsonyban 1927 és 1939 között magyar konzulátus működött. 1939 márciusától követséggé alakult át, ezen a szinten hat évig, 1945 márciusáig létezett. A magyar fővárosban Szlovákiát 1939 és 1945 között Ján Spišiak[308] követ képviselte.

A Szlovák Köztársaság kezdettől fogva a Német Birodalom ellenőrzése alatt állt. „Önállósága" kizárólag a német külpolitikai érdekektől függött. A szlovák állam megszületését követően kényszerből „védelmi szerződést" kötött Németországgal, mely szerint külügyi és hadügyi területen csak egyeztetés után intézkedik. Az ugyanakkor létesült Cseh–Morva Protektorátussal a Vág folyó vonaláig fokozott német érdekterület alakult ki.

Szlovákiában példa nélküli mértékben összefonódott az állam és az egyház. Az aktív antiszemita politika részben személyes kapcsolatokban nyilvánult meg, az államelnök Jozef Tiso személyétől kezdve (a bécsi Pazmaneumban folytatott tanulmányai alatt Tiszo Józsefnek írta magát) a parlamentig, melynek tagsága harmadrészt felszentelt papból állt.

Alsóbb szinten az ifjúság nevelését, erőteljes befolyásolását legtöbbször a helybeli papság végezte, és vezette a magyarországi leventemozgalomhoz

[308] Ján Spišiak (1901–1981) jogász, üzleti életre specializálódott egyetemi professzor. 1940 és 1944 között budapesti szlovák követ. 1945-ben a Vörös Hadsereg politikai nyomozói őrizetbe vették, de szovjet diplomáciai ismeretsége alapján szabadlábra helyezték.

hasonló Hlinka-ifjúságot.[309] A „zsidókérdés megoldásának" 1938 és 1945 közötti módja máig tartó traumája a Szlovák Köztársaság történetének.

Az országban az első jelentős zsidóellenes atrocitások a bécsi döntés meghozatala (1938. szeptember 2.) és végrehajtása közötti hat napban történtek. (Egy időben, de fordított vonatkozásban Magyarországon is sor került rá.) Tiso, aki Cseh-Szlovákia keretén belül a szlovák autonóm kormány feje volt, 1938. november 4-én, két nappal a döntés aláírása után, elrendelte a „rendezetlen állampolgárságú zsidók" kitoloncolását. Antiszemita politikáját tudatosan érvényesítette, megvalósításában nemcsak gazdasági és szociális, hanem ideológiai és politikai célokat is követett.

A zsidókat a pozsonyi Belügyminisztérium 1939 decemberében kiadott rendeletei a szlovák állam és nemzet ellenségeinek bélyegezték. A következőkben ilyen értelemben kellett ellenük eljárni. A kormány a vagyonos zsidók kitoloncolásakor a kötelezettek körét úgy határozta meg, hogy „akiknél feltételezhető, hogy vagyonuk meghaladja az 500 000 korona értéket". Fejenként 50 kg poggyászt és mindössze 50 korona készpénzt vihettek magukkal. A brutális lebonyolításra 1939. november 5-én került sor, amit a zsidóság fekete szombatként élt meg.

1941 elején a lengyel halucok[310] mintegy 35 fős csoportja Szlovákiába érkezett. Céljuk a mentési útvonalak felderítése, tagjaik menekülésének előkészítése volt. Szlovákia ebben az időben – 1942 márciusáig – biztonságos állomásnak tűnt. A kedvezőtlen változást a határőrposztok megerősítése, a menekültellenes propaganda és hecckampány jelezte.

A zsidók erőszakos kitelepítése, a tömeges deportálás 1942-ben a szlovák és a nemzetközi jogszabályok megszegésével történt. A gyűlölet szüntelen fokozásához a szlovák hivatalos propagandára éppúgy szükség volt, mint a német nemzetiszocialista propagandafogások bevetésére.

Az antiszemita propaganda hihetetlenül hangos és cinikus hadjáratban mutatkozott meg. A deportálás menetében a kíméletlen brutalitást maró gúnyolódás, hazugságkampány kísérte. Az önállóságát szüntelen hangoztató, versengő Szlovákia egyfolytában azon fáradozott, hogy a zsidóellenes tör-

[309] Andrej Hlinka (1864–1938) római katolikus szlovák pap, az egyik legjelentősebb, szélsőségesen nacionalista, idegengyűlöletet hirdető szlovák politikus. A Hlinka Gárdát Tiso 1938-ban állította fel, rövid idő alatt fegyveres félkatonai szervezetté fejlődött. Magyarellenes alakulatai a politikai rendőrség feladatait is ellátták. A Gárdát 1945-ben feloszlatták.

[310] A haluc mozgalom politikailag sokszínű, cionista ifjúsági mozgalmak hálózata. (A cionisták úttörők, előharcosok.) A cionista ellenállás Magyarországon 1942-ben kezdődött, fiatal szlovák és lengyel menekült zsidók csoportjaiból formálódott ki.

vénykezésben, a zsidókat sújtó megszorításokban semmiképp se maradjon le a szomszéd mögött.

A háttérben mindkét állam Hitler kegyeiért versengett. Szlovákia sosem nyugodott bele az 1938. november 2-i első bécsi döntésbe, mikor mintegy 12 000 km² területet vesztett 869 000 lakossal. (A magyar népesség aránya 86,5% volt.) A veszteséget enyhítette, hogy „megszabadult" 40 000 zsidótól.

A magyar külpolitika ellenkező irányban igyekezett a Führer kegyeiért: elégedetlen volt, a Trianonban „elveszett Felvidék" egészét akarta visszacsatolni. További területgyarapodásra tartott igényt, így például Erdélyben mindkét irányban. Szlovákia teljes mértékben kihasználta Vojtech Tuka[311] szlovák miniszterelnök 1941-es év végi berlini látogatásakor Hitlertől kapott „ajánlatot", amely szerint a szlovákiai zsidóságot „hajlandó átvenni" fejenként 500 birodalmi márka „letelepítési illeték" ellenében.

Az „ajánlat" garanciát is tartalmazott: a kiszállított zsidók soha többé nem térnek vissza Szlovákiába! Lényeges különbségként értékelhető, hogy a párhuzamos időben hivatalban lévő Kállay-kormány ezt már nem az ajánlat idején, de a folyamatos német követelés alatt is következetesen elhárította. A szlovák zsidópolitikát tekintve megrázó tény, hogy a nemzetgyűlés 1940 szeptemberében – az első antiszemita törvények elfogadása után – felhatalmazta a kormányt, hogy a zsidókérdést egy év alatt oldja meg. A zsidók arányszámát a különböző foglalkozási ágakban négy százalékra korlátozták.

Magyarországon az ún. harmadik zsidótörvény (1941. évi XV. törvénycikk) 1941. augusztus 8-án jelent meg. Szlovákiában szeptemberben a meghatalmazási törvény alapján *Zsidó Kódex* néven kormányrendelet[312] lépett érvénybe. Az ismételt egyházi tiltakozás ellenére faji alapon határozta meg, ki számít zsidónak, és őket sárga csillag viselésére kötelezték.

Számtalan diszkriminációs intézkedés, hisztérikus propaganda következett. Brutális és önkényes rendzavarások, zsarolás, nyilvános megszégyenítés, a zsinagógák, zsidó temetők meggyalázása. A felhergelt tömeg a zsidó üzleteket, vállalkozásokat jórészt tönkretette, sokan koldusbotra jutottak. A zsidó családokat vidéki munkatáborokba kényszerítették.

[311] Vojtech Tuka (1880–1946) szlovák jogász és politikus. 1922-ig nem beszélt szlovákul, többször elítélték. 1939. október 28-ától miniszterelnök, a faji törvénykezés támogatója. 1946 augusztusában népbírósági ítélet alapján kivégezték.

[312] A 198/1941. sz. kormányrendelet az újkori európai történelem egyik legkegyetlenebb antiszemita törvénye volt.

Az összes főbb állami és párttisztség viselőjének – beleértve a minisztereket, képviselőket, katonatiszteket és magasabb beosztású hivatalnokokat – igazolnia kellett árja származását. Ez a kötelezettség a fasizálódó közéletben feljelentések, besúgások és gyanúsítgatások hullámát váltotta ki.

A zsidótörvények következményeként mintegy hatezren vesztették el állásukat. Az „árjásítás" folyamán másfél év alatt közel 10 000 zsidó üzletet, vállalkozást számoltak fel, ezeket állami tulajdonba vették. Azonos sorsa lett a zsidó ingatlanoknak is. A korrupció eladdig példátlan mértéket öltött. A zsidók vagyonát részben szétlopkodták, az „árjásítás" a legvadabb üzérkedéssé fajult. Az erőszakos intézkedésekhez tartozott, hogy 7000 – vagyonától megfosztott – zsidót kitelepítettek Pozsonyból.[313]

Egy részük a kivándorlás mellett döntött. Mindenüket pénzzé tették. Így sikerült, hogy a hitközség mintegy 950 ember számára két hajót bérelt. Ezeken a Duna-deltáig szándékoztak eljutni, hogy onnan másik hajóval a további utat tengeren tegyék meg.

A *Car Dusan* nevű hajó szerb zászló alatt futott, az *Erzsébet királyné* magyar hajó volt. (Utóbbi kapitánya, Andrásovits Nándor szenvedélyes amatőr filmesként volt ismert. Számos felvétele fennmaradt.) A folytatás megrázó volt. Céljukat közel két hónapos utazással (!) érték el, majd a hajók huszonhat napig a bulgáriai Ruszéban vesztegeltek. Az éhező-szomjazó utasok nem léphettek partra. Vívódva, bizakodva, vagy éppen elcsüggedve az áthaladás engedélyezését várták. A veszteglés kimenetele kérdéses, a továbbjutás bizonytalan volt. A visszafordulás Pozsonyba – az ellenséges hangulat miatt – mindenkinek végzetes lett volna. Végül a *Noemi Julia* spanyol teherhajó felvette a két hajó elcsigázott utasait, akikért Andrásovits kapitány a puszta kötelességén túlmenően mindent megtett[314], ennek fedélzetén indultak Haifa felé.

Szlovákia kormányában és hatalmi apparátusában egyetlen engedélyezett politikai párt működött, Hlinka Szlovák Néppártja (HSLS).[315] Vezető szerepét a szlovák alkotmány 58. paragrafusa rögzítette. „A szlovák nemzet az állam irányításában Hlinka Szlovák Néppártja közvetítésével vesz részt."

[313] KAMENEC, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945)*. Aura, Budapest, 1992. 107–108.

[314] Az elnyúlt várakozás kilátástalannak látszott, emiatt a két hajó kapitánya a visszafordulás mellett döntött. Az utasok revolverrel kényszerítették őket a parancs visszavonására.

[315] A HSLS állampárttá vált. 1937-ben 50 000, 1943-ban 2500 helyi szervezetben 300 000 tagja volt. KAMENEC, i. m. 35. Két kisebb nemzetiségi párt is működött.

A szlovák nacionalista propaganda a zsidók üldözését a nemzetépítő stratégia elemének nyilvánította.

A radikalizálódást, a deportálásokat részletesen nem tárgyaljuk. Mégis említenünk kell, hogy milyen mélységbe taszították az országot a nyers erőszak addig ismeretlen kísérő jelenségei. A demokratikus hagyományok gyorsan elenyésztek, a Hlinka Gárda (HG) tagjainak kíméletlensége, brutalitása sokakat megdöbbentett. Az ún. leltározás, a zsidó tulajdon „felmérése", azaz bekebelezése, a gyűjtőtáborokba és a deportáló szerelvényekhez kísérés közben a HG-tagok lopásai sokszor a lakosság lelkiismeretét is felébresztették.

A már öngerjesztő folyamat 1942 júniusára oda jutott, hogy Hanns Elard Ludin[316] német birodalmi követ Berlinbe jelentette, „a deportálások a hazai lakosság kelletlenségével találkoztak".[317] A zsidó rabbik kétségbeesetten figyelmeztették az államelnököt, hogy a „kitelepítések" a szlovákiai zsidóság végzetét jelentik. (Miként az állam vezetőinek, nekik is megbízható értesüléseik voltak a nemzetiszocialista Endlösung borzalmairól, az SS tömeggyilkosságainak mechanizmusáról. Ezt nem lehetett eltitkolni Lengyelország, Ukrajna és Oroszország közvetlen szomszédságában.)

A hivatalos álláspont merev volt: a brutális deportálásokat[318] Tiso elnök, a hivatali apparátus a zsidó munkaerő – a Német Birodalom szükségleteit kielégítő – „humánus áthelyezéseként" magyarázta. A Dávid[319] fedőnéven bonyolított tömeges deportálást Adolf Eichmann[320] SS-Obersturmbannführer különleges bevetési osztagának (Sondereinsatzkommando) korrupt és hazug tisztje, Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer[321] irányította.

[316] Ludin, Hanns Elard (1905–1947) SA-Obergruppenführer, 1941. januártól 1945-ig Pozsonyban német birodalmi követ. Háborús bűnösként kivégezték.

[317] KAMENEC, i. m. 130.

[318] A deportálás után az országban alig 19 000 zsidó maradt. Többségükben – munkavállalási kivételek védelme alatt – munkatáborokban, központokban éltek, az állam számára végeztek „hasznos munkát".

[319] A deportáló transzportok DA jelzését több szerző a Deutsche Arbeiterumsiedlung (Német munkásáttelepítés) szóösszetétel rövidítéseként értelmezi.

[320] Adolf Eichmann (1906–1962) 1932-től az NSDAP tagja, az RSHA (Reichssicherheitshauptamt, Birodalmi Biztonsági Főhivatal) apparátusában 1939-től dolgozott. 1941 novemberétől SS-Obersturmbannführer (alezredes). Az európai zsidóság megsemmisítésében vezető szerepet töltött be. Hosszú rejtőzködés után izraeli ügynökök elfogták, az izraeli bíróság 1962-ben Tel-Avivban tömeggyilkosságért halálra ítélte.

[321] Dieter Wisliceny (1911–1948) SS-százados, 1940 és 1944 között „zsidóügyi szakértő" Szlovákiában, Magyarországon és Görögországban. A zsidó vezetőség megtévesztésében nagy gyakorlatot szerzett. Pozsonyban kivégezték.

Szlovákia az első és egyetlen ország volt, amely a zsidók deportálását szabad akaratából és elhatározásából, saját közigazgatási és hatalmi apparátusával végezte. A barbár intézkedést egyrészt belső, főleg gazdasági érdekeinek védelmével indokolta, másrészt azzal, hogy a kínálkozó lehetőséget – megszabadulni zsidó polgáraitól – nem szabad elszalasztani. Az 1939 áprilisában kiadott első zsidótörvény szerint Szlovákia lakóinak négy százaléka, nagyjából 68 000 személy minősült zsidónak.[322]

A szlovák parlament „törvényes utat" járt meg: 1942 májusában a zsidók kitelepítéséről önálló törvényt fogadott el, ezzel a deportálási „akciót" formálisan törvényesítette. A hivatalos érvelés szerint csak az a nemzet képes fennmaradni, amely megszabadul belső ellenségeitől: a zsidóktól, a csehektől és a magyaroktól.

Tiso államelnököt nem érintette mélyebben, hogy a deportálásokat a Vatikán elítélte. Az sem, hogy a barbár intézkedések ellen mind a katolikus, mind az evangélikus püspökök tiltakoztak. 1942 tavaszán a Vatikán körei arra jutottak, hogy az elnök magatartása súlyos károkat okoz az egyháznak. A Szentszék államtitkára, Msgr. Doménico Tardini[323] feljegyzéséből idézünk: „Szerencsétlenség, hogy Szlovákia elnöke pap. Mindenki érti, hogy a Szentszék nem állíthatja meg Hitlert. De ki fogja fel, hogy nem tud megfékezni egy papot?"[324]

Az államelnök 1942. augusztus 16-i holicsi beszédében a zsidókat a szlovák nemzet örök ellenségének, a megszabadulást tőlük a szeretet parancsolatának, kereszténynek nevezte. „Sokkal rosszabb lett volna, ha nem tisztulunk meg tőlük időben. És Isten parancsolata szerint cselekedtünk így: Szlovák, szabadulj meg kártevődtől!"[325] A zsidók kitelepítéséről szóló törvény elfogadásakor azok körét is meghatározták, akiket nem lehetett elszállítani az ország területéről.

[322] A pozsonyi zsidó hitközség 1942. március 12-i, XII. Pius számára készített levelében Szlovákia zsidó lakosságát 90 000 lélekben határozta meg. „Kérjük Szentségedet, hasson Szlovákia államfőjére, az emberiesség és a felebaráti szeretet nevében vegyen védelmébe minket és gyermekeinket, és ne engedje, hogy kizavarjanak minket." *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty.* Eds: Ivan KAMENEC, Vilém PRECAN, Stanislav ŠKORVÁNEK. Slovak Academic Press, Bratislava, 1992. 108–109. 69. dok. A műből idézett dokumentumok feltárását Tomas Lang szlovákiai kutatónak köszönöm.

[323] Domenico Tardini (1888–1961) számos vatikáni pozíciót töltött be.

[324] G. KOVACS László – Ivan KAMENEC: *Jozef Tiso. Arcképek kettős tükörben.* Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011. 70.

[325] Uo. 71.

A deportálások egyik sajátossága volt, hogy az igazságügyi szervek a bebörtönzött zsidók deportálását nem engedélyezték. (Magyarországon a német megszállás után a bebörtönzött zsidók celláinak ajtaját országszerte sárga csillaggal kellett megjelölni.) A katonai munkásszázadokba sorolt szlovákok ugyancsak mentesültek a deportálástól.

Munkatáborokat Szereden, Nyitranovákon és Vihnyén állítottak fel. Külön a politikai ellenfeleknek, az ún. aszociális elemeknek, a faji alapon üldözött zsidóknak. Az első két csoport esetében a táborok büntetés-végrehajtásra szolgáltak. A kilakoltatott, táborba zárt zsidóknál[326] a büntetés-végrehajtás mellett a faji alapú elszigetelés is feladat volt.

1940 januárjától a zsidókat és a cigányokat kizárták a szlovák hadseregből. Számukra 24 hónapos munkaszolgálatot vezettek be. Felállították a speciális, ún. 6. számú munkászászlóaljat. Az állományába soroltak elkerülték a deportálás első hullámát. Számos szlovák város parkjaiban, terein ekkor már felirat függött: „Zsidóknak, cigányoknak és kutyáknak bemenni tilos!"[327]

A zsidóellenes intézkedések egyre többeket érintettek azok közül, akik kikeresztelkedéssel kísérelték meg elkerülni az antiszemita politika következményeit. A katolikus egyház újabb lépésekre, tiltakozásra kényszerült. A Vatikán és a szlovák püspökök a *Zsidó Kódex* rasszista jellege miatt tiltakoztak a szlovák politikai vezetőknél. Különösebb reakciót nem váltottak ki, ahogy a kódex antihumánus jellegét az államelnök által adott mentesítések sem mérsékelték.

A Wehrmacht által legázolt európai országokhoz képest eltérő volt, hogy Szlovákiában a megnyomorított zsidó tömeg mellett elnöki, miniszteri, egyházi és más kivételezések léteztek. A gazdasági miniszter, a pénzügyminiszter és a belügyminiszter jogosult volt – ideiglenes érvényességgel – egyedi védlevelet kiadni olyan zsidónak, akinek szakmai tudását fontosnak minősítették, és nem tudták árja szakemberrel helyettesíteni.[328] A kivételezések az oltalom alá esett személyek családtagjaira is vonatkoztak.[329]

[326] A férfiak heti 55, a nők heti 48 órát dolgoztak. A barakkokat lakrészekre osztották, egy-egy részben három-négy család élt. A szeredi tábor a háború után katonai célokat szolgált. Helyreállítása az elmúlt évek során nagy részben megtörtént, a pozsonyi Zsidó Kultúra Múzeuma részeként, Holokauszt Múzeum elnevezéssel működik.

[327] KOVÁČ, Dušan: *Szlovákia története.* Kalligram, Pozsony, 2001. 217.

[328] Tomás Lang szlovák kutató szerint ezeket az okmányokat a pozsonyi Állami Központi Levéltárban (Národny Archív Slovenský Bratislava) rendezetlen állapotban őrzik.

[329] KAMENEC, i. m. 128.

Az 1942. évi deportálás[330] után a szlovák zsidóság sorsa sajátosan alakult. A radikális erők visszatérően követelték a „végleges rendezést", ám a kormány halogató álláspontra helyezkedett. Bevezették az elnöki mentesítést, ami Szlovákiában máig a misztifikált témák közé tartozik. A zsidó lakosság egy része Tisótól mentesítést kapott. A 198/1942. sz. kormányhatározat 255. §-a értelmében kiállított elnöki irat tulajdonosait 1944 őszéig megvédte a diszkriminációtól, a deportálástól.

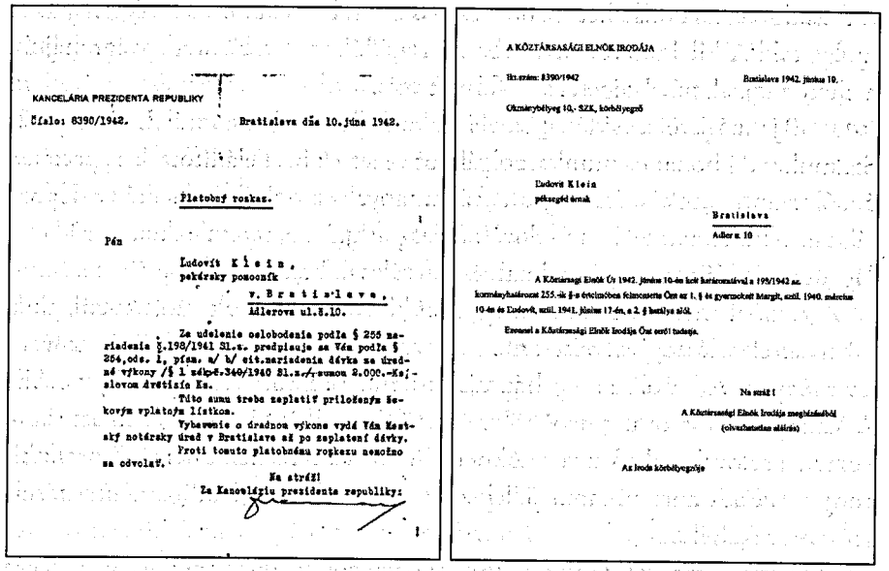

KANCELÁRIA PREZIDENTA REPUBLIKY

Číslo: 8390/1942. Bratislava dňa 10. júna 1942.

Platobný rozkaz.

Pán

Ľudovít Klein,
pekársky pomocník
v. Bratislave,
Adlerova ul.8.10.

Za udelenie oslobodenia podľa § 255 nariadenia č.198/1941 Sl.z. predpisuje sa Vám podľa § 254,ods. 1, písm. a/ b/ cit.nariadenia dávka na úhradu výkony /§ 1 sadz.6.340/1940 Sl.z./ v sumou 2.000.-Ks/ slovom dvetisíc Ks.

Túto sumu treba zaplatiť priloženým šekovým vyplatným lístkom.

Vybavenie o hradnom výkone vydá Vám Krajský notársky úrad v Bratislave až po zaplatení dávky.

Proti tomuto platobnému rozkazu nemožno sa odvolať.

Na straží!

Za Kancelársiu prezidenta republiky:

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK IRODÁJA

Ikt.szám: 8390/1942 Bratislava 1942. június 10.

Okmánybélyeg 10.- SZK, körbélyegző

Ľudovít Klein
péksegéd úrnak

Bratislava
Adler u. 10

A Köztársasági Elnök Ő.t. 1942. június 10-én kelt határozatával a 198/1942 sz. kormányhatározat 255. sk §-a értelmében felmentette Őtet az 1. § 4a gyermeket Margit, szül. 1940. március 10-én és Ľudovít, szül. 1941. június 17-én, a 2. § hatálya alól.

Értesítem a Köztársasági Elnök Irodája Őtet erről tudtára.

Na straží!

A Köztársasági Elnök Irodája megbízásából
(olvashatatlan aláírás)

Az Iroda körbélyegzője

Pénzért váltott szlovák védlevél 1942-ből

Ivan Kamenec történész szerint a kódex előírásai alóli kivételt általában csak a „zsidó katolikusok", a vagyonosabb, még munkahellyel rendelkező szlovák polgárok nyerhettek. A mentesítésért jelentős illetéket kellett fizetniük.[331]

A mentesítés elnöki döntéssel született, a szülő felmentése a 255., a gyermekeké az 1. § alapján. Az Elnök Iroda által iktatott, okmánybélyeggel és körbélyegzővel hitelesített irat a mentesítés hatályának időtartamát nem tartalmazta. A fellelhető dokumentumok mintegy ezer mentesítést bizonyítanak, ezek – a családtagokat is beszámítva – négy-öt ezer személy kivételezését

330 Az első deportáló emberszállítmány 1000 kelet-szlovákiai asszonyt és lányt szállítva, 1942. március 25-én indult Poprád vasútállomásról Zsolnát (Žilina)–Zwardont érintve Auschwitzba.

331 Romániából nincs adatunk mentesítésről. Az ottani gyakorlat szerint a zsidók palesztinai kivándorlási engedélyeket vásárolhattak. Ezek ára 1942-ben 1336 USA-dollár volt.

jelentették.[332] Kizárólag olyan állampolgárok jöhettek számításba, akik kikeresztelkedtek, és munkaügyi okból kivételezettek voltak.

A történethez tartozik, hogy az elnöki iroda kérelmek ezreit utasította el. De kivel szemben kellett az államelnöknek a zsidó polgárokat védelmeznie? Ki veszélyeztette őket, milyen állam és miféle rendszer – s ki állt az élükön?[333] Nyugodtan leszögezhetjük: saját maga ellen.

A szlovák történetírás véleménye szerint Tiso elnök aligha tudhatta, hogy az SS táboraiban úgyszólván ipari módszerekkel pusztítják a zsidókat. Később 1941 második felétől viszont biztosan eljutottak hozzá a hírek, hogy a nácik „keleten" tömegesen gyilkolják őket, valamint az a tény is, hogy az oda deportált szlovákiai zsidókra ugyanez a sors vár. A döbbenetes információk a keleti frontra vezényelt magas rangú szlovák tisztektől, a Szentszék Pozsonyban tartózkodó diplomáciai képviselőjétől és a hozzá forduló szlovák rabbiktól származtak.

Az emberirtásról kapott figyelmeztetésekre, óvásokra az államelnök nem reagált. Lehet, hogy az értesüléseket híresztelésekneк, hiteltelenekneк tartotta. Vagy azért, mert meggyőződésévé vált, hogy a zsidók az ország, a szlovák nemzet esküdt ellenségei, ezért kell eltávolítani őket. Utóbbi véleményének később, 1944 őszén többször hangot adott, amikor a megszálló német egységek a Hlinka Gárda odaadó segítségével ismét elkezdték a szlovák zsidók deportálását.

1943. április 20-i keltezéssel Augustin Pozdech pozsonyi plébános levelet küldött Budapestre. A legnagyobb valószínűséggel Stern Samu kapta kézhez. Mélységes felháborodásáról és megrendüléséről írt, hogy „nem lehet néma tanúja annak a szörnyű szenvedésnek, aminek a zsidók vannak kitéve". A magyar zsidóság vezetőit kérlelte, „ébresszék fel a világ lelkiismeretét, (...) cselekedjenek, amíg nem késő, cselekedjenek gyorsan, talán még meg lehet menteni a szlovák zsidók egy részét". Stern a levelet eljuttatta Rotta budapesti nunciusnak, aki május 1-jén továbbküldte a Vatikánba.[334]

A szűkre szabott törvényes mentesítéseken túl az 1942. márciusban újraindult deportálások alatt a szökések is menekvést hozhattak. A túlélők emlékezései szerint a Magyarországra szökött zsidókat a cionista mozgalom

332 G. KOVACS–KAMENEC, i. m. 151.

333 Uo.

334 A levél margójára Rotta megjegyezte, „hasznos lehet, ha nem másképp, legalább, mint dokumentáció". *Vatikán a Slovenská Republika*, i. m. 79–80. 46. dok.

aktivistái segítették. Vegyes módon, fél- vagy teljes illegalitásban, nem kis számban hamis árja papírokkal éltek.

Többségük a fiatalabb korosztályokból, a szlovák–magyar országhatár közeléből származott. A menekülőknek életfontosságú volt a magyar nyelv tudása, hogy a befogadó környezetben ne tűnjenek fel, könnyebben elvegyülhessenek. Ellentétben Lévai Jenő véleményével – amelyet közvetlen 1945 után alakíthatott ki akkori források szerint –, a mai szlovák történetírás az 1942 utáni közvetlen időben Magyarországra menekült szlovákiai zsidók számát magasabbra, megközelítőleg ötezerre teszi.[335] A szlovákiai deportálások második hulláma idején, a Szlovák Nemzeti Felkelés (1944. augusztus 29.) leverése, a felkelők hegyekbe szorítása után, akinek sikerült, bunkerekben, a hegyekben rejtőzött el.

A zsidók magyar földre szökését – humánus alapon, de nemritkán ellentételezésért – a határ mentén számos magyar segítette. Ők voltak a „biztos", máskor „biztosított" átkelőhelyek legjobb ismerői. Az „átsegítésben" részt vettek az erdészek, erdei munkások, fuvarozók, a vasutasok mindkét oldalon. Feljelentés, elfogás esetén az ellenszolgáltatásért dolgozó embercsempészeket[336] munkatábori fogságra, a visszaesőket börtönbüntetésre ítélték.

A Magyar Királyság területének német megszállását követően fordult a kocka: az addig Szlovákiából átszökött zsidók Magyarországon veszélyhelyzetbe kerültek. Annak tudatában, hogy 1944 tavaszán Szlovákiában a zsidók üldöztetése némileg lecsendesedett, nem kis számban úgy döntöttek, visszaszöknek. Tették ezt annak ellenére, hogy az állami antiszemita propagandagépezet magas fordulatszámon működött: Šaňo Mach[337] belügyminiszter, a Hlinka Gárda főparancsnoka 1943 végén, a Hlinka-párt magas rangú tisztségviselői Rózsahegyen (Ružomberok) tartott értekezletén kijelentette: eljön a tavasz, a transzportok folytatódnak.

A kormány a Magyarországról visszatérni próbálkozókkal szemben azonnal intézkedett. A határ menti járőrök számát megduplázta, a határokat szinte

335 Lévai Jenő a szlovák területről Magyarországra menekült zsidók számát mintegy 2000-ben adta meg. LÉVAI Jenő: *Szürke könyv*, i. m. 100. Szlovákiában a magyar nemzeti kisebbség 67 000 főt tett ki, a lakosság 2,5%-át alkotta. 1942-ben a Magyar Pártnak 25 000 tagja volt.

336 Az 1930-as évek második felétől az embercsempészet a határ menti településeken a szervezett bűnözés elterjedt formája volt. Az emberkereskedelemmel szemben a „csempészett" külföldit a célország (vagy határának) elérése után az embercsempész általában szabadon engedte. Ezzel együtt az embercsempészet nemritkán súlyos egészségügyi vagy pszichés következményekkel járt.

337 Alexander Mach (1902–1980) 1938 és 1940 között a Szlovák Néppárt propagandafőnöke, 1940-től 1945-ig belügyminiszter, 1939 és 1944 között a Hlinka Gárda főparancsnoka.

hermetikusan lezárta, így gátolta meg volt állampolgárai visszatérését. A határ menti lakosság együttműködésének, az embercsempészetnek – két éve még jelentős summáért, más anyagi ellenérték átadásáért virágzott – a szlovák hatóságok korlátozásai, másrészt Magyarország német megszállása miatt vége szakadt. Az ott rekedt szlovákiai menekültek nagy része a holokauszt áldozatává lett.

Az 1938-ban visszacsatolt magyar területeken sikerült feltárni néhány sikeres életmentést. Érsekújváron a Berki utca 105. szám alatt Balla Ferenc és családja sikerrel rejtegette dr. Nathan Buechler Imre orvost és feleségét.[338] Kisfél sor 42. sz. házukban Prohászka Lajos fakereskedő és neje 1945. február 1-től március 29-ig a 103/303 kisegítő munkaszolgálatos századból szökött zsidó munkaszolgálatosokat bújtatott. Kockázatos vállalásukkal Naményi Ignác körmendi és Rozemberger Ferenc zalabaksai munkaszolgálatos életét is sikerrel megmentették.

Túlélte az üldöztetést dr. Winter Mór és felesége, valamint fiuk, dr. Winter László. Az érsekújvári Szigetben található majorban rejtőzködtek.[339] Magyar oldalon az elfogott szlovák zsidó szökevényeket a sátoraljaújhelyi börtönbe, Garany, Ricse és Csörgő községekben internálótáborokba[340] zárták. A visszatoloncolás újra gyakorlattá lett. Fontos, hogy a zsidó ellenállás mégis folytonos volt. Az ellenállási csoportok és egyének – amennyiben sikerült pénzt szerezniük – embereket, a gyűjtőközpontok vezetőit, német tiszteket és tiszthelyetteseket, a HG korrupt tagjait is igyekeztek megvesztegetni.

Az életmentésben az ellenálló szervezetek tagjai áldozatos munkát végeztek, jelentős tapasztalatokat szereztek. Vezetőjük Pozsonyban a már említett Fleischmann Gizi[341] volt. Szlovákia 1944 augusztusában történt náci megszállását követően a Gestapo elfogta. A szeredi zsidó munkatábor koncentrációs táborrá átminősítése után oda szállították, majd az első transzporttal

338 Dr. Nathan eredetileg az erdélyi Szatmárnémetiben volt munkaszolgálatos. Egy inzulinsokkal megmentette századparancsnoka vajúdó feleségének és születendő hármas ikreinek életét. 1944 novemberéig a fővárosban rejtőzött, a főváros bekerítése előtt segítséggel feleségestől Érsekújvárra szökött. Balláék (négygyermekes család volt!) a padláson bújtatták őket 1945. március 29-éig. STRBA Sándor – LANG Tamás: *Az érsekújvári zsidóság története*. Kalligram, Pozsony, 2004. 181–182.

339 Uo. 182.

340 Az internálás intézményét, az internálótáborokat 1939-ben vezették be újra a magyar jogrendbe.

341 Fleischmann Gizi (1892–1944) cionista aktivista, szervező, a szlovákiai zsidó közösség egyik kiemelkedő vezetője.

Auschwitz-Birkenauba deportálták. Nevéhez feljegyezték: *Rückkehr unerwünscht.*[342] A táborba érkezés napját, 1944. október 18-át nem élte túl.

Szervezett szöktetés Magyarország és Románia felé egyaránt létezett. A nehéz feladatok megoldását a cionista szervezetektől Elefánt Márton (Moshe Alpan), Diósi Jenő, Ganz Ildikó, Löwi Lajos, Schwartz Ernő és mások vállalták. Néhány további segítő: a Hásomér Hácáir[343] szervezet szlovákiai tagjait 1942-ben Adler Mátyás pozsonyi nyomdásztanonc és Adler Ferenc szöktette át. Mindkettőt elfogták, 1943 májusáig a garanyi táborba internálták.[344]

Szlovákiából szökött fiatalokat segített 1942 és 1944 között Budapesten a 20 éves, eredetileg érsekújvári Barmat Ronet Aliza. Húga, Judit ugyanezt a feladatot vállalta. A német megszállás után a fővárosi anyakönyvi hivatalokban hiteles keresztény iratokat igényelt, és átadta a rászorulóknak. Deportálták, Auschwitz-Birkenauban megölték. A harmadik lánytestvér, Éva Budapesten hamis iratokat és élelmiszerjegyeket továbbított. 1944 decemberében kőbányai lakásukban rejtegette az irathamisító műhely hatbőröndnyi felszerelését.[345]

Baumer József Pozsonyban volt mozgalmi koordinátor, majd Herbszt Imrével 1942-ben Budapesten szervezte a Szlovákiából átszökött Hásomér Hácáir-tagok sikeres menekülését.[346] Bettelheim Frigyes, Hánoár Hácioni[347] szervezeti tag 1939-től évekig Győrben és környékén segített. Leleményesen átmeneti rejtekhelyeket biztosított az osztrák, majd a szlovák menekülteknek.[348]

A Drór Hábonim tagja, Arnstein Steuer Ágnes merész, sikeres vállalkozással anyakönyvi hivatalokban hiteles keresztény iratokat szerzett. 1944 őszén a szlovák határon dolgoztatott munkaszolgálatosoknak harminchat védlevelet továbbított.[349] A nagyvisnyói Bidermann Oszkár Budapesten csillagos házak

342 Visszatérése nem kívánatos. Az ilyen jelölésű foglyokat érkezéskor azonnal a gázba küldték.

343 Baloldali zsidó ifjúsági szervezet. Magyarországon 1927-ben alakult meg. 1933-ban már ezernél több fiatal járt 15 klubba. A magyar szervezet jó kapcsolatot alakított ki a környező országok ifjú cionistáival. Hosszú ideig tartó betiltás után 1989-ben alakult újjá.

344 GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 20. Adlert szökés közben elfogták. 1944-ben Auschwitz-Birkenauba deportálták.

345 Uo. 25–26. Aliza és Éva túlélték az üldöztetést, majd áttelepültek Palesztinába.

346 1943-tól Szochnut – The Jewish Agency (az izraeli bevándorlást intéző szervezet) és isztambuli kapcsolatok révén részt vett a Mentőbizottsághoz érkezett levelek és anyagi támogatás intézésében, a Palesztina Hivatalban a Hásomér Hácáir (nemzetközi zsidó ifjúsági szervezet) képviselője volt. GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 26.

347 Cionista zsidó ifjúsági szervezet.

348 1945 után az osztrák–olasz határon dolgozott, a kivándorlást segítette. GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 31.

349 Uo. 23. Elfogták, 1944 karácsonyán a cionista földalatti mozgalom merész, sikeres akciója szabadította ki a Margit körúti katonai fegyházból.

közti kapcsolatot tartott fenn. Az Üvegházban feladatokat vállalt, hamisított iratokat is közvetített.[350]

1942-ben az engedély nélkül beutazott szlovák állampolgárokat a magyar határon visszatoloncolták. Ismételt elfogásuk folytatása a magyar internálótábor, a budapesti toloncház volt. Összekötői feladatokat, szöktetést a határon át teljesített a Mákkábi Hácáir[351] tagja, a 22 éves vágsellyei Blau Sári. A csendőrség Auschwitz-Birkenauba deportálta, ahol megölték. A nyíregyházi Deutsch Miklós vallásos szülők gyermeke volt. 1942-ben töltötte be 20. életévét. Budapesten születési anyakönyvi kivonatát szlovákiai menekültnek adta át, később elfogták, rendőri felügyelet mellett nyíregyházi tartózkodásra kötelezték. A német megszállás után hamis iratokkal fiatalokat próbált menteni. A zsidó hitközségnél elmondta, amit a deportálásról, a zsidók iparszerű megsemmisítéséről a menekülőktől megtudott. Nem hittek neki.[352]

Az ellenálló csoportok és egyének – amennyiben sikerült pénzhez jutniuk vagy értékeket menteni az elvadult rekvirálás elől – életmentési célból összeköttetéseket szerveztek. Befolyásos embereket, a gyűjtőközpontok vezetőit, német tiszteket és tiszthelyetteseket, a Hlinka Gárda korrupt tagjait is megvesztegették.

Sokat vállalt, kiemelkedő tevékenységet végzett az 1941-ben alig 30 éves Hartmann Hajnalka.[353] Férjével[354] együtt leleményesen, kapcsolati hálózatával, iratokkal, valamint anyagi támogatással, továbbjutási lehetőséggel segítette a Németországból, Lengyelországból és Szlovákiából menekülőket. A kémelhárítók 1944. május 27-én Budapesten letartóztatták, hallgatása miatt megkínozták. Súlyos sebeket kapott, de nem árult el semmit.[355] Arnstein Steuer Ágnes merész, sikeres vállalkozása volt, hogy a szlovák határon robotoló munkaszolgálatosoknak 1944 őszén harminchat védlevelet továbbí-

350 David Gur 1954-ben készült összeállításában állítja, hogy a Budapesten működött cionista hamisító műhelyben készített iratok között 30 szlovák állampolgársági igazolás, 80 szlováknak KEOKH tartózkodási engedély, 12 szlovák útlevél és 20 szlovák személynek bolgár vízum volt. GUR, David: Iratcsata az életért. *Holocaust Füzetek*, 1998/9. 65–102., 92.

351 Cionista zsidó ifjúsági szervezet.

352 GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 42.

353 Hartmann Hajnalka (1912–2000) Brand Jenő felesége, cionista aktivista, a budapesti Mentőbizottság tagja. A Gestapo megkínozta, bátran viselkedett, senkit sem árult el. Kapcsolataival számos menekülőn sikerrel segített.

354 Brand Jenő (1907–1965) cionista vezető, a budapesti Mentőbizottság egyik megalapítója. Feleségével segítette a Németországból, Ausztriából, Lengyelországból és Szlovákiából érkezett menekülteket. Az Eichmann-per egyik tanúja volt. GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 38.

355 Uo. 23., 32., 36., 37.

tott. Hasonló feladatot vállalt a nagyvisnyói Bidermann Oszkár. Budapesten a csillagos házak közt kapcsolatot tartott fenn, közben hamisított iratokat közvetített.

Júliusban több menekülővel együtt – valószínűleg besúgás okozta – szlovák határőrök fogták el Kállay Kázmért. A miniszterelnök unokaöccse elkötelezett emberbarát volt, a csendőrség fogságából bíróság elé került. Nyilvános tárgyaláson okirat-hamisításért és embercsempészésért ítélték el, később sikerült megszöknie. Az üldözöttek segítését Raoul Wallenberg közvetlen körében folytatta.[356]

A magyar zsidók tragédiájához képest a szlovákoké eltérő volt. Mint érintettük, a szlovákiai zsidók „összpontosítása" munkatáborokban történt. A szeredi táborban őrizték az elfogott ellenállókat és a cigányokat. 1942 tavaszától a 89 000 szlovákiai zsidóból a határon túlra, az SS vesztőhelyeire 70 300-at hurcoltak el.[357]

Becslések szerint mintegy 10 000 zsidónak sikerült – szlovák kisemberek és egyháziak önfeláldozó, közvetlen segítségével – hegyi hétvégi házakban, bunkerekben, kolostorokban, falusi házak pincéiben és padlásain, partizánegységek védelme alatt megmenekülni, megélni a szabadságot.

A szlovák vezetők, a nácibarátok a Szlovák Köztársaság létének utolsó heteiben az államelnök pozsonyi palotája előtt, március 14-én nemzeti ünnepet, fényes ünnepséget tartottak. A közelgő front mind hangosabb dörgésével mit sem törődve, a szónokok esküdöztek, hogy Szlovákiát átvezetik a háború utáni új Európába. (Magyarországon a nyugati határszélre, Kőszegre és Sopronba szorult nyilasok magatartása szinte azonosan botor volt. Március 15-én fogadkoztak, hogy a dicső magyar hadilobogót „rövidesen visszaviszik a Kárpátok szent bérceire".)

Vizsgált témánk szempontjából érdekes, hogy Tiso államelnök és legközelebbi hívei, a szlovák kormány tagjai ekkor már kezükben tartották a menlevelet, amelyet Ludin pozsonyi német követ és Hermann Höfle SS-Obergruppenführer, a Waffen-SS tábornoka, a szlovákiai német egységek főparancsnoka állított ki.[358]

[356] JANGFELDT, Bengt: *Raoul Wallenberg élete.* Park Kiadó, Budapest, 2014. 260., 325.

[357] HILBERG, Raul: *Az európai zsidók elpusztítása.* KUK Kiadó, Budapest, 2016. 742.

[358] Ludint és Höflét (1898–1947) 1947. december 9-én bírói ítélet alapján Pozsonyban kivégezték. A menlevelek a háború utáni számonkéréskor jó szolgálatot tettek. 1945 nyarán a nyugati zónában az amerikai biztonsági erők ezen iratok alapján azonosították tulajdonosaikat, és adták ki bírósági eljárásra Hitler és Tiso híveit, a Szlovák Köztársaság vezetőit a csehszlovák hatóságoknak.

II. A SEMLEGES ÁLLAMOK, SZERVEZETEK BUDAPESTI KÉPVISELETEINEK VÉDŐIRATAI

Az Apostoli Szentszék életmentései

A háborús életmentés történeti feldolgozása hiánypótló, amikor a második világháború idején Budapesten működő követségek mentési célú okmányait vizsgáljuk. A fennmaradt bizonyítékok, tulajdonosaik sorsa évtizedekig alig vagy csak részben került feltárásra, pedig jelentőségük okán jóval több figyelmet érdemeltek volna.

A magyarországi zsidók mentéséért az Apostoli Szentszék budapesti képviselete határozottan és következetesen kiállt. A mentesítési ügyekben a döntést Angelo Rotta címzetes érsek, apostoli nuncius (1872–1965) hozta. A követ rezidenciája 1930 óta a budai Dísz téren volt, azt az 1944. téli ostrom alatt bombatalálat érte. 1945. március 21-én – a szovjet hatósági engedély hetekig húzódott – az Angolkisasszonyok zárdájába költözött át.[1] Április 6-i kiutasításáig hivatala a belvárosi, Váci utcai rendházban működött.

Rotta a Vatikán képviselőjeként maga mögött tudhatta XII. Pius és a római katolikus egyház tekintélyét.[2] A háborús években a menekültek, a rászorulók támogatására a Nunciatúra Budapesten Segítő Bizottságot alapított, vezetője Raile Jakab[3] jezsuita szerzetes volt. A nuncius aggodalommal figyelte a Magyarországon növekvő antiszemita uszítást, a kirekesztés és az üldöztetés jelenségeit. Ezekkel szemben – az első rendeletektől fogva – következetesen

[1] NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek.* Universum Kiadó, Szeged, 1990. 179.

[2] Sajnálatos, hogy a fajüldözők csapataival, a nyilasok kegyetlen terrorjával történt következetes szembenállásának a Vatikáni Levéltárban őrzött dokumentumai máig nem publikusak.

[3] Rev. Raile Jakab (1894–1947) jezsuita szerzetespap, amerikai magyar misszionárius. Tevékenységét 1991-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

fellépett, a hajszolt zsidók pártjára állt. Ez a magatartás a magyar főpapok részéről – kivételes alkalmak és személyek is voltak – elmaradt.

A nuncius a Sztójay-kormány hivatalba lépése utáni napokban sürgős kihallgatást kért. 1944. március 23-án felkereste Sztójay Döme miniszterelnököt. Tudta, hogy hamarosan zsidóellenes intézkedések következnek, a pápa nevében mérsékletet ajánlott a rendelkezések megfogalmazásában. Az embertelenség és kereszténytelenség hírei okán április 27-én Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követnél, a külügyminiszter állandó helyettesénél járt. Tudtára adta, hogy XII. Pius közölte, hogy mélységesen fájlalja a Magyar Királyság kormányának az evangélium tanításaival ellentétes magatartását.

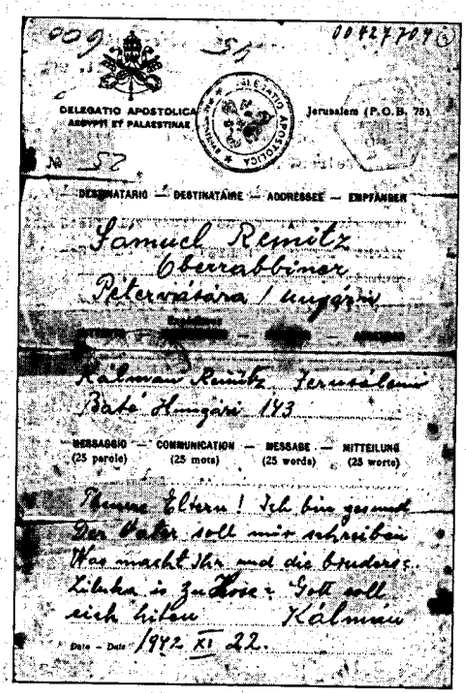
DELEGATIO APOSTOLICA
ARDYPVI ET PALAESTINAE
Jerusalem (P.O.B. 75)
№ 52
DESTINATARIO — DESTINATAIRE — ADDRESSEE — EMPFÄNGER
Samuel Remilz
Oberrabbiner
Péterváraa / Ungarn
Kálman Remilz Jerusalem
Baté Hungari 143
MESSAGGIO — COMMUNICATION — MESSAGE — MITTEILUNG
(25 parole) (25 mots) (25 words) (25 worte)
Meine Eltern! Ich bin gesund
Der Vater soll mir schreiben
Was macht Ihr und die Brüder?
Liluka in Genf? Gott soll
euch helfen Kálmán
Data - Date 1944 XI 22.

Levelezés pápai segédlettel

A továbbiakban is sűrűn interveniált, írásban, erélyes hangvételben. Április 8-án – mint korábban említettük – szót emelt a Vajkai nővérek érdekében, azok a Szentszék védőernyője alatti életmentés mára elfeledett hősei voltak. Vajkai Éva eredetileg az angol *Save the Children Found* fenntartásában leányintézetet igazgatott Baranyában, 40-50 „nehezen nevelhető" leányt fogadott be. Az intézetet a legnehezebb időszakban Budapestre költöztette. Azonnal bekapcsolódott az életmentésbe, az ideiglenes épületben annyi üldözött lányt rejtett el a nehezen nevelhetők között, amennyit csak tudott.[4]

Vajkai Rózsi az *International Save the Children Found* magyarországi vezetője volt, mint a nemzetközi szervezet delegátusa tevékenykedett. Erélyessége a garázda, vérengző nyilasokkal szemben mindig eredményes volt.[5]

[4] SZTEHLO, i. m. 44. Vajkai Éva igazgatónő és tanártársai fizetésüket Nagy-Britanniából kapták.
[5] Uo.

A vidéki zsidóság tömeges elhurcolásának első napján, május 15-én azonnal tiltakozott a magyar kormánynál. Az 1058/1944. sz. jegyzékben leszögezte, hogy „mint a nunciatúra értesült, százezrek (esetleg burkolt formában történő) deportálásához akarnak eljutni. Mindenki tudja, mit jelent a deportálás a gyakorlatban".[6] Kérte a kormány jóindulatát, ne folytasson hadjáratot a zsidók ellen, mert ez már átlépi a természet törvényeit és az isteni parancsolatok határait. „Tartassanak tiszteletben az emberi személy alapvető jogai."

Tiltakozott a Szent Kereszt Egyesület helyiségében folyt vallásoktatás május 13-i rendőri megtámadása, a résztvevők megfenyegetése ügyében. Ismételt óvásában helyet kapott, hogy a magyar kormány „kerüljön minden olyan cselekedetet, amely ellen a Szentszéknek s vele együtt a keresztény világ lelkiismeretének tiltakoznia kellene". Kérte, hogy a megkeresztelt zsidók mentesüljenek az antiszemita rendelkezések hatálya alól, nyomatékul említetve, hogy „ezt a megkülönböztetést még Szlovákiában is megtették".

Kérte a magyar kir. kormány bölcsességét, jóindulatát annak „kellő intézkedései" meghozatalánál. A jegyzéket a nuncius fontos utalása zárta: felhívása „a Szent Atya bánatának visszhangja", az Apostoli Nunciatúra reméli, hogy a magyar fél nem fogja megtagadni „a nemes magyar nemzet keresztény és lovagias szellemét".[7]

Ugyanaznap kelt Rotta másik, 1059/1944. sz. levele. Ebben ismételten leszögezte, hogy Sztójay „többször elismételt, megnyugtató szavai" ellenére a valóságban üldözés folyik. Deportálási intézkedéseket fogadtak el, amiről tájékoztatta a Szentszéket. A kormány tettei igazságtalanok, ellentétben vannak a természeti joggal, a pozitív isteni törvényekkel. A nuncius a kikeresztelkedett zsidók mentesítését kérte.

A Minisztertanács május 17-i ülésén a kollaboráns kormány a nunciusnak küldendő választ tárgyalta, a már bevett, tömény hazugságokat ismételte. A jegyzőkönyv 3. pontjában rögzítette, hogy „külföldi munkára keresztények

[6] MNL OL Külügyminisztérium Be. res. 90–24. (16/a/3). Közli: *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 319. Horthy emlékirataiban azt állította, hogy csak augusztusban tudta meg titkos hírhozó útján, a szörnyű valóságot a megsemmisítő táborok működéséről. HORTHY Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires, 1953. 259. Állítását a szakirodalomban többször cáfolták. Serédi május 10-i, Sztójayhoz intézett kimerítő levelében a zsidó vallású keresztények védelmében kérte, „főképpen meg kell akadályozni, hogy bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni bűntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék". A tömeges deportálás előtt öt nappal „szükséges lépéseket" sürgetett, hogy „ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek". LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 38.
[7] *Vádirat a nácizmus ellen*, 1, i. m. 318–319.

is küldetnek ki, az alól a kikeresztelkedett zsidók nem mentesíthetők, azonban ennek nincsen deportálás jellege és gondoskodás történt arról, hogy ez humánusan, családjukkal együtt történjék".[8]

Alig ismert, hogy június 19-én Mindszenty József veszprémi püspök is szót emelt a deportálás ügyében. Horthy kormányzótól levélben kérte, hogy legalább a megkeresztelt zsidó származású gyermekek elszállítását akadályozza meg.[9] A levél következményeiről nincsen adat.

Kiemelkedőnek értékelhető az újpesti székhelyű Országos Szociálpolitikai Intézet tevékenysége, amelynek elnöke Erődy-Harrach Béla egyetemi tanár,[10] főtitkára dr. Cavallier József[11] volt. Az intézet négy könyvtárat, orvosi rendelőket, napközi otthont tartott fenn, döntően a munkásság testi és lelki gondozásával foglalkozott. Cavalliert lelkes, bátor emberként ismerték, a Magyar Szentkereszt Egyesület[12] elnöki posztját is betöltötte. A vezető személyiségek között volt báró Apor Vilmos győri püspök, Almássy József, a központi szeminárium vicerektora és mások, akik a háború után azonnal külföldre távoztak.

Hitler magyarországi helytartója, Veesenmayer 1944. május 20-án magyar besúgásról jelentett Berlinnek. „A Kds Budapesthez[13] feljelentés futott be, hogy a Budapest Múzeum krt. 10. számú házban zsidógyűlés van. Megállapították, hogy a helyiségben a Magyar Katolikus Kereszt Egyesület működik. 1941-ben zsidó pénzek segítségével Cavallier József dr. alapította. Az egyesület célja, hogy megtérítse a zsidókat, s keresztény hitre vezesse. Az anyagi támogatás főképp Weiss bárótól[14] és Chorin Ferenctől,[15] a felsőház tagjától származott. Az előkészítés nyolc héten át, heti két órát vett igénybe.

8 Uo. 325.

9 BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Elektra Kiadóház, Budapest, 2002. 63.

10 A nyilas érában letartóztatták, a sopronkőhidai börtönben raboskodott.

11 Cavallier József (1891–1970) a katolikus műveltség, a katolikus újságírás kiemelkedő alakja volt. 1944 második felében bújkálásra kényszerült. Hol a Gestapo, hol a nyilasok keresték.

12 A Magyar Szentkereszt Egyesület az első zsidótörvényben érintett zsidó származású, de keresztény állampolgárok védelmére alakult, valamint arra, hogy a keresztény vallásra áttérni szándékozó zsidó vallásúakat – még a keresztény felvétele előtt – megfelelő oktatásban részesítse.

13 *Kommandos:* a Kds rövidítés a Gestapo kirendeltségét takarta. BRAHAM: *The Destruction,* II. i. m. 581–582.

14 Helyesen Weiss Edit (1899–1967) bárónő, a csepeli Weiss iparmágnáscsalád filantróp tagja.

15 Chorin Ferenc (1879–1964) ügyvéd, gyár- és bányatulajdonos. 1927-től felsőházi tag, 1928-tól 1942-ig a Magyar Gyáriparosok Szövetségének elnöke. 1944-ben a német megszállók zsarolására lemondott vagyonáról, így családostól külföldre szállították.

A titkosrendőrség beavatkozásakor 37 zsidó volt a helyiségben. Horváth Miklós káplán oktatta őket, akit viszont a krisztinavárosi plébános, dr. Saba Imre[16] bízott meg a feladattal.

A vidéki deportálások, a mind gyakoribb légitámadások, a szüntelen gerjesztett gyűlölet légkörében mind élesebben vetődött fel a felelősség kérdése. Lépéseit a hercegprímás „sok és küzdelmes tárgyalásnak" minősítette, leszögezte, „hogy az adott viszonyok között többet nem tehettünk". Végül május 17-i, Esztergomban kibocsátott főpásztori levelének közreadása, „hogy a m. kir. kormány helyzetét ne nehezítsük, és hivatalos tárgyalásainkkal párhuzamosan senkinek ürügyet ne szolgáltassunk" érveléssel elmaradt. Ugyanakkor minden hivatalos megbeszélésen a kormánytól „emberséges magatartást" követelt.

A hercegprímás magatartását emiatt is sokan – köztük báró Apor Vilmos[17] győri püspök – látszólagos részvétlenségnek minősítették. Angelo Rotta cselekvést sürgetett. A Sztójay-kormány ismét ígért, ígérgetett. A Külügyminisztérium mindössze a zsidók elleni „korlátozó intézkedéseket" említette, valamint a megkeresztelt zsidók és a keresztény házasságban élők iránti méltányosságot. Utóbbiak esetében „kész a korlátozó rendszabályok érvényességével szemben igen széleskörű kivételeket biztosítani".[18]

A Szentszék budapesti képviselete június 5-én – alig három hét elteltével – a zsidókat sújtó brutalitás miatt ismét tiltakozó jegyzéket adott át a magyar kormánynak. Carlos Branquinho[19] budapesti portugál ügyvivő számjeltáviratából (kelt Budapest, június 20.) tudjuk, a nuncius arra a derűlátó álláspontra jutott, hogy az embertelen üldöztetésen a kormány csaknem valamennyi (!) tagja változtatni szeretne, de nem kapnak elegendő támogatást ahhoz, hogy a belügyminisztérium két szélsőségese, Endre és Baky nélkül szerveződjön újjá. A június 24-én Lisszabonba érkezett üzenetből kitűnik, hogy a reménykedő nuncius Veesenmayerhoz is bejelentkezett. Úgy látta, hogy „államfőhöz hasonló jogosítványokkal érkezett ide, és ő vezeti az országot".[20]

16 Helyesen Szabó Imre. A német nyelvű jelentés szövege BRAHAM: *The Destruction,* II. i. m. 581.

17 Báró Apor Vilmos (1892–1945) erdélyi arisztokratacsalád sarja. 1941 januártól győri püspök, a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnöke. A német megszállás után az üldöztetés elkötelezett ellenfele, számos üldözöttet megsegített, bújtatott. 1945. április 2-án egy szovjet katona okozta a halálát.

18 *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 329.

19 Carlos de Liz-Texeira Branquinho (1902–1973) portugál diplomata, mintegy ezer magyarországi zsidó megmentője.

20 Számjeltávirat a lisszaboni Külügyminisztériumnak.

Rotta június 8-án erélyesebb fellépést sürgetett a jogfosztó, vazallus kormánnyal szemben. Közrejátszhatott, hogy a nyomás is nőtt, a pápai képviselet magatartását a katolikus egyház és a hívek részéről egyaránt érték bírálatok, kifogásások. Többen azon a véleményen voltak, hogy mire való Budapesten az Apostoli Nunciatúra, ha senki sem tudja, hogy tett-e valamit, és megtévesztő, hogy az Apostoli Szentszék fenntartja a német kormánnyal a diplomáciai kapcsolatot, azzal a német kormánnyal, amely az atrocitásokat végrehajtja.[21]

A vidéki deportálás nyomasztó heteiben a Szentszék képviselete több módon fellépett a magyar zsidók érdekében. A nuncius július 6-án felkereste a miniszterelnököt. 14 kikeresztelkedett zsidó (5 személy, családjával együtt) mentesítését kérte. Négy nappal később névsorukat is megküldte, ezt a kormányfő rövid úton, személyesen a belügyminiszternek adta át.[22] A kérés indoklása a magyar kormányhoz érkezett külföldi tiltakozások hatását bizonyítja. A mielőbbi maradéktalan intézkedés a nuncius „valamint a Szentszék hangulatára kedvező befolyással volna, ami a jelen helyzetben mindenképpen kívánatosnak látszik".

A vidéki zsidóságot ért kegyetlenkedések és a deportálások elleni tiltakozások okán Sztójay június 17-én – Serédivel az élen – „kormányebédre" invitálta a püspöki kart. A hercegprímás a meghívást elutasította. Nem volt hajlandó olyan kormány asztalánál helyet foglalni, amelyik nemcsak teljesítetlenül hagyja jogos kéréseinek legfontosabbjait, de még választ sem ad rájuk. Döntésében lehetséges, közrejátszott, hogy ugyanazon a napon Serédihez érkezett a győri püspök, a fajiságon alapuló üldöztetést elítélő levele. Apor határozottan fogalmazott. „Tudniok kell, hogy a bűnt nem szabad elősegíteni, vagy helyeselni, még ha azt állami hatóság is követi el."[23]

Éliás József[24] református lelkész a keresztény egyházak vezetőihez intézett levelében javasolta, forduljanak Sztójayhoz. Közöljék vele, amennyiben nem állítja le a deportálásokat, pásztorlevelet bocsátanak ki, amelyben nyilvánosan elítélik a zsidóüldözést. Bezárják a templomaikat, és mindazok családtagjaitól, akik részt vesznek a deportálásokban, tagadják meg a szentségek kiszolgálását. Mindaddig, amíg a zsidók üldözését nem állítják le, hallgassanak a harangok.

21 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 41.

22 A személynevek a mellékletben szerepeltek, nem maradtak fenn. A július 12-i minisztertanácsi ülésen Jaross amiatt panaszkodott, hogy neki „semmiféle lehetősége sincs mentesíteni".

23 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 44.

24 Éliás József (1914–1995) református lelkész, a háborús életmentés aktív részese. 1948-ban az *International Hebrew Christian Alliance* kitüntetéssel ismerte el a munkáját. A Rákosi-rendszerben Éliás missziós tevékenységét betiltották.

A sorsfordító jelentőségű javaslatok süket fülekre találtak, ahogy Apor és más püspökök sürgetése, kiállása, az Éliás által szorgalmazott pásztorlevél felolvasásának jóváhagyása is.

A keresztény egyházak vezetői nyílt állásfoglalásra nem vállalkoztak, csupán egyéni vagy csoportos kezdeményezések, mentőakciók valósultak meg. Ezeket sem szabad lebecsülni. Az újabban feltárt adatok bizonyítják, hogy ezen az úton is életeket mentettek, a zsidóság teljes elpusztítását akadályozták meg.

A fennmaradt adatok, visszaemlékezések bizonyítják, hogy ősztől a védlevelek jelentős része közvetlenül papok, szerzetesek, apácák és hívők útján került a rászorulókhoz. A deportálás rémségei azonban folytatódtak. Az eredménytelenség egyre aggasztóbb lett. 25-én XII. Pius a magyar zsidók érdekében táviratot intézett Horthy államfőhöz.[25] A kormányzó „nemes érzelmeire" hivatkozott. Bizalmát fejezte ki, hogy mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll, hogy „annyi szerencsétlen ember újabb gyásztól és fájdalomból megkíméltessék".

A nuncius június 27-én – a külügyminiszterhez intézett tiltakozásain felül – Gennaro Verolinóval[26] bizalmas átiratot küldött a hercegprímáshoz is. A pápa kívánságát tartalmazta, „hogy a magyar püspöki kar nyilvánosan is szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaik, különösen pedig a keresztények védelmében".[27]

A magyar püspöki kar nevében a jogfosztásért, az üldöztetésért minden felelősséget elhárító főpásztori körlevél június 29-ére elkészült, de Antal igazságügy-miniszter a postai továbbítást letiltotta. Hetekbe nyúló egyezkedés következett. Sztójay és kormánya tagjai soknak tartották, amit a kormánynak engedni (nyújtani) kellene, Serédi és a püspöki kar kevesellte az eredményt. A püspöki kar körlevelét július 8-án este és 9-én reggel beolvasták a rádióban, a szózéki közlés 16-án történt meg.

A budapesti pápai követség napok alatt újabb kezdeményezést tett. A nuncius és Sztójay levélváltása Rotta július 6-i látogatása kapcsán fennmaradt. A súlypont ismét a magyarországi zsidókérdés megoldása volt. A nuncius

25 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 21.

26 Gennaro Verolino (1906–2005) 1942-től élt Magyarországon. 1944-ben – többek között – a Nunciatúrán a zsidó származásúak mentesítési ügyével foglalkozott. 1945 után a Szentszék képviseletében több országban magas egyházi pozíciót töltött be. 2004-ben elsőként Per Anger-díjat kapott. 2007-ben – kevéssel Rotta után – Jeruzsálemben elnyerte a Világ Népeinek Igaza kitüntetést.

27 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 45.

kemény szavakat használt: a történéseket „utálatosnak és becstelennek" minősítette. Kijelentette, láthatóvá vált, hová vezetett a faji elmélet alkalmazása. Különösen kifogásolta a csendőrség eljárását, amely „sokszor kegyetlen és megalázó". Észrevételei között helyet kapott, hogy a megkövetelt okmányok beszerzése „bizonyos nehézségekbe és akadályokba" ütközik.[28] Sárga csillag viselése alóli mentességet kért a keresztény papok szüleinek, az egyházi (pápai) kitüntetések tulajdonosainak és a Szentsír-rend tagjainak (utóbbiak hárman-négyen voltak). Szlovák példára (államelnöki jogosultság) hivatkozva javasolta, hogy Magyarország kormányzójának meg kellene adni a jogot, hogy egyes zsidókkal kivételezhessen.[29]

A kormány július 15-én kelt, 346/Res. Pol–1944 sz. levelében újabb ígéretekkel élt, ezek között több ezer zsidónak, továbbá a 10 éven aluli zsidó gyermekek semleges vagy ellenséges területre való kivándorlása szerepelt. A Nemzetközi Vöröskereszt útján anyagi segély nyújtását is engedélyezték, mindezzel „a magyar kormány emberséges és lovagias érzését", valamint a Nuncius Úr „legteljesebb megnyugtatását" kívánták bizonyítani.[30] Július 28-i válaszában Rotta az enyhítések reális értékét szkeptikusan ítélte meg. Ismét felpanaszolta a hivatali obstrukciót, és hogy elgáncsolják a kivételezettségi kérvények elintézését. Elfektetik a vonatkozó okiratokat, az ígéretek csupán illuzórikusak.[31]

A nuncius 1495/1944. sz. jegyzékében (július 13.) a magyar Külügyminisztériumtól a koncentrációs táborokba internált személyek élelmiszercsomagok küldésével történő támogatásának engedélyezését kérte.[32] A kérés teljesítését a Sztójay-kormány a Vöröskereszt közvetítésével „készségesen"

28 A miniszterelnök a visszásságokról személyesen kívánt tájékozódni, ezekről a belügyminiszternek és az illetékes csendőr alezredesnek nem volt tudomása. A mentességek megítéléséhez írásban neveket kért, amennyiben azok száma nem túl nagy, a teljesítésről intézkedést ígért. Rotta kemény megállapításait (például becstelenség) Sztójay tiltakozva visszautasította, a „zsidószállítmányok" kezelését bárki megtekintheti, és meggyőződhet arról, hogy „emberséges körülmények között történik". *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 94.

29 A kormányzói mentesítésről a m. kir. Minisztérium 2040/1944. ME számú rendelete Reményi-Schneller Lajos aláírásával *a Budapesti Közlöny*ben 1944. augusztus 22-én jelent meg.

30 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 68.

31 Rotta az ügyben már július 6-án szót emelt. A belügyminiszter és osztályvezetője „nem tudtak efféle nehézségekről". *Vádirat a nácizmus ellen.* 1., i. m. 95.

32 A kérés alapjául az Amerikai Egyesült Államok kormányának a Szentszékhez intézett kérése volt, nyújtson jószolgálatot a magyar kormánynál a koncentrációs táborokba internáltak érdekében. *Vádirat a nácizmus ellen.* 3, i. m. 168.

megengedte. Külön figyelmet, buzgóságot tanúsított, válasza idején „az illetékes hatóságokat már tájékoztatta is" – írták.[33]

Sztójay július 22-i, a nunciushoz küldött levelében – mintegy érdemként – megerősítette a deportálások (fogalmazásában külföldi kötelező munkaszolgálatra küldés) felfüggesztését, a kikeresztelkedett zsidók[34] jövőbeni mentesítését, magyarországi elkülönítését, és hogy az új feltételek között „lehetőségük lesz arra, hogy egyházuk szabályainak megfelelő vallásos életet éljenek". Közölte, hogy a zsidónak minősült keresztény papok, lelkészek és szüleik, rokonaik mentesülnek a sárga csillag viselése és az ezzel járó minden egyéb következmény alól.

Az apostoli nuncius mind bizalmatlanabbá vált, a magyar miniszterelnök ígéreteit kétkedően kezelte. Július 28-i levelében megállapította, hogy „a nyújtott engedmények távolról sem tekinthetők kielégítőknek". Leszögezte, hogy a magyar végrehajtó közegek annyi rosszindulatot és ellenállást tanúsítottak mindazzal szemben, ami a zsidók (köztük a kikeresztelkedettek) helyzetének megkönnyítését jelenthette volna, hogy „az igen alapos kétely teljesen indokolt". A mentesítési kérelmek elutasítása, az ilyen igazolványok kiadása ügyében a nuncius „valóságos szervezett ellenállást" tapasztalt. Joggal attól tartott, hogy a hivatalos dokumentumokban is rögzített ígéretek illuzórikusak és puszta ígéretek maradnak.[35]

Kevésbé ismert, hogy a mentesítésekbe utólag beleszóltak a német megszállás után kinevezett főispánok. A jelenség kezdetben csak szórványos volt, de a szélsőjobboldali nézetek térnyerésével, a feljelentések gyors szaporodásával mind gyakoribb lett. A főispánok mintegy kétszáz mentesítési ügyben utólag kedvezőtlen jelentést tettek. A mentesítés visszavonását javasolták, mintegy „fellebbeztek". A fennmaradt iratok hiányosságai miatt a pontos adatok nem állapíthatók meg.

33 Uo. 170. A magyar válaszlevél másolatát eredetileg három magyar minisztériumnak, valamint a Vöröskeresztnek szándékoztak megküldeni, de intézéskor – ismeretlen okból – a kérdéses mondatot a levélből kihúzták.

34 Az 1944. július 12-i 2540/1944. ME számú rendeletnek megfelelően megalakult a Magyarországi Kikeresztelkedett Zsidók Egyesülete. Feladatát a kikeresztelkedett zsidók érdekeinek védelmében határozták meg. A továbbiakban a kikeresztelkedett zsidók nem voltak a Magyarországi Zsidók Egyesületének tagjai.

35 *Vádirat a nácizmus ellen.* 3, i. m. 255. A nuncius valószínűleg nem tudott a Birodalmi Külügyminisztérium 27-i, Budapestre küldött táviratáról, amelyben a magyarországi zsidók deportálásának folytatását sürgették. Az ún. keresztény zsidók kiválogatása, összeírása befejezés körül járt. Török Sándor alelnök július 25-i levele szerint „sok kínlódás és félreértés után" megalakult a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége. Uo. 265.

A mentesítési huzavona, a gettósítás és a deportálás légkörében dr. Klinda Pál szerzetes, hittanár (1903–1945) nem a kivárást, hanem a cselekvést választotta. A még a fővárosban maradt menekült lengyel nők, a (részben kikeresztelkedett) magyar zsidó asszonyok és gyermekeik mentésében kezdeményezése, tevékenysége jelentős volt. Összeköttetéseire építve Mallász Gitta[36] magyar úszóbajnok, grafikusművész vezetésével Budán a Ranolder Intézetben 1944 májusától fedőszervezetként katonai ruházati varrodát[37] működtetett. („A haditermelésben részes üzem" eredetileg a kormányzó felesége, Horthy Miklósné védnökségével létesült.) Az életmentési akció június derekán kezdődött, a volt Klára Ipari Leányiskola a nuncius dekrétumával védelembe került. Magyar, német és olasz nyelven feliratot helyeztek el a Budakeszi út 46. sz. épület falára, és kitették a pápai lobogót.

Új elnevezése Római katolikus Boldog Katalin Nagyleányotthon, és az Apostoli Nunciatúra védelme alá került. A nuncius augusztusban meglátogatta a felesketett „munkásokat", ami nagy hatást gyakorolt a budai kerületre. Időleges megnyugvást adott, és megnövelte az üzem presztízsét, mert a környéken a nyilasok kezdtek gyanút fogni. Az „üzem" az év végén több nyilasrazziát állt ki, de 108 védence (köztük 15 kisgyermek) – néhány kivétellel – épségben megérte az ostrom végét.[38] A gyermekek között volt a 8 éves, később nevet szerzett Beke Kata[39] írónő is.

A Budapestről (július 29-én, a 2266. sz. távirati rendeletre „titkos birodalmi ügyként" kezelt, a birodalmi külügyminiszterhez intézett levél) 50 000 zsidónak „azonnali hatállyal" a fővároson kívülre szállítását sürgette. Veesenmayer az intézkedést azzal indokolta, „mert a zsidók Budapesten ismét elszemtelenedtek, és a zsidók kiszállításának leállítása nagyon sokat ártott a magyar kormány tekintélyének".[40]

A fogós kérdésben július 29-én a hercegprímási iroda közleményt adott ki. „A mostanában gyakori megkeresztelkedési kívánságokkal kapcsolatban

[36] Mallász Gitta (1907–2011) kockázatos életvédelmi helytállását 2011-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el.

[37] Katonaingeket készítettek, a repülőknek hósapkát kötöttek. A „hadiüzem" vezetője – álcázásból – egyenruhát viselt. Határozott magatartása sokat segített az ellenőrzések, a szadista Kun páter parancsnokságával zajlott nyilas razziák elviselésében. Utóbbiról fennmaradt, hogy fekete reverendát, széles karimájú papi kalapot viselt, megfélemlítésül legtöbbször ordított.

[38] Klinda Pált 1995-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

[39] Beke Kata (1936–2009) író, publicista, tanár, országgyűlési képviselő, államtitkár. Nyolcévesen egy ideig a varrodában lakott, emlékeit az „Istennek különös ízlése van" c. írásában örökítette meg.

[40] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3, 281.

illetékes egyházi helyről figyelmeztették a plébániákat és lelkészségek vezetőit, hogy e kérdésben az egyházi álláspontot a leglelkiismeretesebben kötelesek megtartani. (...) Azokkal szemben tehát, akik a keresztség szentségének felvételére jelentkeznek, a kellő óvatossággal járjanak el az oktatás idejének szigorú megtartását illetőleg is. Az előírt hittanulási terminust, (...) addig kell meghosszabbítani, amíg a megkeresztelésre illetékes plébános vagy annak törvényes meghatalmazottja meggyőződik a jelentkezőnek nemcsak a szükséges hittani ismereteiről, hanem Krisztus egyháza iránti vágyáról és komoly szándékáról."[41]

A magyar viszonyokat jól ismerő, elkötelezett nunciust nehezen lehetett megállítani.[42] 31-én „nagy megdöbbenést és élénk felindulást" kiváltó információját továbbította Antal István miniszterhez.[43] Arról értesült, hogy megközelítőleg 3000 politikai foglyot rövidesen a komáromi erődbe gyűjtenek egybe. A tervezet szerint a határon túlra deportálják őket.[44] Az állítást a miniszter augusztus 9-én megcáfolta, ám októberben valósággá vált.

Augusztusban folytatódott a találgatás, mi lesz a kikeresztelkedett zsidók sorsa.[45] A magyar tárgyalófél a budapesti zsidóság létszámának mielőbbi csökkentése érdekében vidéki gyűjtőhelyeket emlegetett (német találmány volt, hogy a vidékre „terelt" zsidókat – Sárvár és Kenyérmező[46]) könnyen kiszállíthassa az országból. Jaross ötlötte ki, hogy a 20 000-nyi kikeresztelkedett zsidó „kímélésével lehetne a többi zsidót kiszállítani". Ugyanakkor kijelentette, hogy a németek csak akkor járulnak hozzá egyes zsidók kiengedéséhez Svájcba vagy Németországba, ha a zsidók kiszállítása Budapestről újra megkezdődik.

A közelgő deportálások okán Sztójay miniszterelnök – „nehogy az egész világ közvéleménye a magyar kormánnyal szemben támadólag lépjen fel" – augusztus 2-án álságos intelmeket sorolt. „Mindennemű brutalitás, egyéni

[41] FENYŐ, i. m. 143–144.

[42] Jaross 580 családot (2300 személyt) mentesített. HOLLÓSI, i. m. 49. Rotta megtudta, hogy a belügyminiszter július végén a mentesítési tárgyalásokat jogszabályellenesen megszüntette.

[43] Antal István (1896–1975) politikus, országgyűlési képviselő, a Sztójay-kormány igazságügyi, illetve vallás- és közoktatásügyi minisztere.

[44] A deportálás történetére ld. SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén.* Magyar Auschwitz Alapítvány–Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 2002. 3–17.

[45] Az esztergomi Prímási Levéltárban háromoldalas, aláírás nélküli feljegyzés maradt fenn. 8. pontja „Aggodalmak a jövőre" címet viseli. A levélíró közölte, „Széltében el van terjedve a hír, hogy összeszedik külföldre szállításra a fiatal lányokat, ugyanerre a célra összeszedik a férfi és női munkaerőket, sőt az uszítás félelmetes mértéke még a pogromtól való félelmet is jogosulttá teszi." HETÉNYI VARGA, i. m. 152.

[46] Kitalált név, a település nem létezik.

akciók mellőztessenek, a humanitás és a hygénia szempontjai érvényesüljenek, a zsidóknak a szállító vagonokba való elhelyezése is kifogástalan legyen." 5-én délután a londoni rádió magyar adásában hivatalos jelentést tett közzé. A Magyar Külügyminisztérium értesítette a budapesti svájci követséget, hogy „a zsidókkal való bánásmódot több szempontból enyhítették". A közleményből az angolok arra következtettek, hogy a magyarországi zsidók deportálását, kényszermunkára szorítását ideiglenesen felfüggesztették.[47]

Augusztus 10-én Jungerth-Arnóthy Mihály, a külügyminiszter állandó helyettese a zsidókérdés „nyugvópontra hozatala" érdekében előterjesztést készített a Minisztertanács számára. Számos kérdés között a németeknek teendő gesztusok között – utalás nélkül – az I. pontban helyet kapott, hogy a galíciai és beszivárgott zsidók száma 50 000–60 000-et tehet ki. „Ezeknek kiküldése felajánlható lenne". A III. pontban visszatartásra javasolta a kivételezetteket és a kormányzói mentesítetteket „egy globális szám erejéig".

A kiélezett külpolitikai helyzetben Jungerth-Arnóthy „precírozott kormányzói nyilatkozatot" sürgetett, amelynek ellenében a németek feltehetőleg több gesztust tennének. El kellene ismerniük, hogy „a magyarországi zsidókérdés megelégedésükre és véglegesen rendeztetett, és így legalább a zsidóügyekkel foglalkozó SD-szervek az országot elhagyják".[48] Úgy vélte, a németek engedélyeznék a kivándorlási akciókat, biztosítanák, hogy a kiszállítottak életben maradnak.[49]

A tervezet egyre formálódott. Az augusztus 12-i fogalmazványban a Birodalomnak átadandó zsidó munkaerőket „elsősorban az országba beszivárgott, nem magyar illetőségű, keleti zsidókban" határozta meg. Ilyennek számított valamennyi zsidó, aki nem tudja bizonyítani, hogy maga vagy felmenője 1867. január 1. óta a magyar Szent Korona országainak területén született, vagy ottani illetékességű volt. Egy vasúti kocsiban 50-nél több ember (nem zsidó vagy zsidófajú!) nem utazhat, az út folyamán magyar részről (és magyar területen) megfelelő ellátásban részesülnek. Nem maradt el az egészségügyi szolgálat és a frissítők küldése (!), ezek „nyújtásáról a Magyar Vöröskereszt fog gondoskodni".

47 *Vádirat a nácizmus ellen*, 3,. i. m. 365.

48 Uo. 374–375.

49 Augusztus 11-én a budapesti Külügyminisztériumban a német (válasz) kormánynyilatkozat tervezetét is elkészítették (!), azzal számoltak, hogy augusztus 28-tól „kizárólag munka- és segédszolgálatra" magyar zsidókat adnak át. Uo. 375–376.

A tervezetben az 1941. augusztus 1-jéig megkeresztelt zsidókkal kivételeztek, ők „Magyarországon maradnak". Később lakhelyüket is meghatározták, „Budapesten elkülönített területen fognak lakni".[50]

A német birodalmi követség – hamis, fondorlatos ígéretekkel – a deportálás folytatásán, további magyar munkaerő megszerzésén mesterkedett. Augusztus 21-i képmutató jegyzéke a jövendő szállítmányoknak (a magyar zsidóknak) az utazás időtartamára magyar féltől „különösen kívánatos" ellátására hívott fel. Kérte, hogy a birodalom területére érkező zsidókat szereljék fel elegendő ruhával, háztartási eszközökkel, takarókkal stb., különösen cipővel és lehetőleg szalmazsákokkal is. A német birodalmi jóindulat tetőpontja, hogy a követségi jegyzékben – a fajiság mellőzésével, a „jövendő kedvező körülmények között" – immár magyar zsidó munkacsapatokról, végül zsidó munkaszolgálatosokról volt szó.[51]

A helyzet komolyságát bizonyítja, hogy 21-én a nuncius értekezletet tartott. Az egyeztetésre hivatalos volt a svéd követ, a svájci, a spanyol és a portugál ügyvivő. (A török követet nem hívták meg.) A 25-ére kitűzött újabb deportálás miatt aggodalma a magyar kormányhoz benyújtandó közös tiltakozó jegyzék összeállításához vezetett. A jegyzék – a keresztény civilizáció nevében – erélyes hangnemben felszólította a címzettet, hogy ne legyen több deportálás.

A megjelentek Rotta helyzetképét, javaslatait elfogadták. A nuncius kijelentette, hogy az illetékes kormányokkal nincs idő konzultálni. Azonnal helyi aláírást kért, és hogy a jegyzéket a követségek nevében jegyezzék. Branquinho táviratából tudjuk, hogy a jegyzék másolatát este átadták a kormányzónak, „aki a jelenlévők szavahihető információi szerint nagyra fogja értékelni".

A súlyos helyzetben Magyarország leggazdagabb földesura, herceg Esterházy Pál[52] 100 000 pengős adományt küldött zsidómentő akció céljaira. Az igen jelentős összeget a Keresztény Női Szövetség[53] a faji törvények következtében üldözött gyermekek elhelyezésére, ellátására fordította. A menhely a XI.

50 Uo. 380.

51 Uo. 384.

52 Herceg Esterházy Pál (1901–1989) állam- és jogtudományi végzettséget szerzett, az annektált Ausztriában a nemzetiszocializmus ellenfelének számított. Magyarországon visszavonultan élt, kapcsolatai kizárólag egyháziak voltak. 1944-ben zsidó anyák és gyerekek túlélését támogatta, budai palotájába svéd és svájci diplomatákat fogadott be. 1948-ban koholt vádakkal fogságba vetették. Sztálinista koholt perben 15 évi börtönre és vagyonvesztésre ítélték. 1956-ban politikai fogolyként kiszabadult, feleségével elmenekült az országból, Zürichben telepedett le.

53 A cél a keresztény hitre tért zsidó gyermekek és szüleik elrejtése volt.

kerületben, a Nagyboldogasszony (ma Ménesi) úton az Irgalmas Nővérek épületében kapott helyet.

Új jelenség volt, hogy a légitámadások fenyegetésében mind többen keresték búvóhelyet. Sokan gyermekeiket, hozzátartozóikat igyekeztek biztos (vagy annak remélt) helyre juttatni. A női rendek kiemelten segítettek. Az Angolkisasszonyok budapesti Váci utcai rendházukban 8 felnőttet és 40 gyermeket, zugligeti rendházukban 20 felnőttet és 60 gyermeket sikerrel menekítettek. (Több zaklatást álltak ki, de senkinek nem esett baja.) A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége épületében (VIII. ker., Mária u. 7.) 82 rászoruló személyt bújtattak, közülük többen még 1948 után is a házban laktak. A Ciszterci Rend VIII. kerület, Horánszky utca 6. szám alatti rendházában a szovjet bevonulásig 15 zsidót sikerrel rejtegettek.[54]

A Collegium Marianumban (VIII. ker., József u. 11.) 100 zsidó lányt helyeztek el, mindannyian sértetlenek maradtak. A Collegium Theresianumban (VIII., Mária u. 20.) 30 zsidó lányt rejtegettek.[55] A ferences nővérek október 15-e után a Hermina úti zárdájukba harminc felnőttet és 120 gyermeket fogadtak be. Utóbbiakkal egy tanító nővér rendszeresen foglalkozott.[56] A Jó Pásztor Egyházközség (VIII., Kálvária tér 22.) 112 leányt rejtegetett. Az Irgalmas Nővérek anyaháza már augusztusban 50 felnőttet és 150 elhagyott gyermeket fogadott be. A nyilasok többször akartak házkutatást tartani, szerencsére néhány irat portai megtekintésével beérték. Az Isteni Megváltó Leányai svábhegyi anyaházukban 150 gyermeknek nyújtottak menedéket. Időlegesen, mert a nyilasok és a szomszédban tanyázó Gestapo elhurcolták védenceiket.

A Karitász Központ kicsiny Nyugdíjas Otthonában 11 zsidót rejtegettek. Vezetőjét a nyilasok elhurcolták, vallatták, de nem árulta az otthon lakóit. A Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete központi székházában az emeleten 26 zsidót menekítettek. Az épületben dolgozott Sándor Dénes[57] budapesti hittanár, és titkos megbízatással, holland katonatisztek

54 *Magyarország 1944*, i. m. 144.

55 A nyilasok háromszor tartottak – fenyegetésekkel kísérve – házkutatást. A részben bombasérült épületben, egy másik házrész mögé romokkal lefedett folyosó vezetett. A lányok ezen keresztül bújtak el, mert a hátsó házrészt a nyilasok nem tudták megközelíteni.

56 A bújkálóknak általában nem volt élelmiszerjegyük, a nővérek a sajátjukat osztották meg velük.

57 A szökött holland hadifoglyok tevékenységéről: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom.* Szerk.: LIPTAI Ervin, BASSA Endre, GAZSÓ József. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 129. Sándor megemlékezett az Unio Eucharistica Nővérek Társasága életmentő tevékenységéről is. *Magyarország 1944.*, i. m. 144.

irányításával ellenállást szervezett.[58] Tagjai eredetileg a sztanyiszlavi fogolytáborból szöktek meg – 19-en, közülük 12-en Magyarországra –, s „katonai internált" státusban kaptak menedéket. A hollandok valóságos okmánygyárat rendeztek be. A két legtehetségesebb okmány- és bélyegzőkészítőnek W. A. Prückel és G. H. M. van der Waals bizonyultak. Csűrös László, Szalai Tibor, Wiesenmayer Emil és Korom Ferenc irányításával, illetve segítségével az Antiqua Nyomdában és a Magyar Szemle Társaság nyomdájában számos bújkáló angol hadifoglyot és zsidót láttak el iratokkal.[59]

Wiesenmayer Emil nyomdája állította elő a Schutz-Passt

A bencés szerzetesek VIII., Baross u. 62. alatti székházának légópincéjében 80 üldözött tartózkodott. Valamennyien megmenekültek. A Jézus Szíve Népleányok Társaságának apácái nagyobb tételekben főztek, ételadományokkal segítettek. A jelentkező menedékkérőket (épületükben szűkösen voltak) a szomszédos jezsuita rendházba küldték. Az általuk vezetett Korda Könyvkereskedést leleményesen elhelyező irodaként használták. A Szent Kereszt Egyesület és a beavatott plébániák ide irányították a bújkálókat, ahonnan a nyilvántartott, fölajánlott lakásokba küldtek olyan rászorulókat, akiket a nővérek iratokkal is elláttak.

Terjedelmi korlátok miatt az üldözöttek befogadását kockáztató egyházi intézményeknek csupán töredékét említjük. Meszlényi Antal *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme* c. kötetében negyvenkét olyan, főleg fővárosi rendházat és más intézményt sorolt fel, amelyekben hiteles adatok szerint 3167 férfit, nőt, anyát és gyermeket bújtattak el. Többségük megmenekült.

A budapesti zsidók tervezett deportálása elmaradt. A halasztásban feltehetően számított a közös tiltakozó jegyzék. Ugyanakkor a nemzetközi tényezők, német szempontból a hadi helyzet kedvezőtlen változása, Románia gyors átállása (augusztus 23.) bizonyára közrejátszott. Az SS birodalmi vezetője,

58 Lieneman főhadnagy vállalta Szerb Antal, Sárközi György és Halász Gábor kimentését a munkaszolgálatból, ám bízva a később leváltott parancsnokuk emberségében, nem éltek a szökés lehetőségével. A balfi erődítő munkatábor nyomorúságába mindhárman belepusztultak. 1945 februárjában Balf és Nagycenk között ölték meg Vasvári Miklós neves madártani kutatót is.

59 *A magyar antifasiszta ellenállás*, 129. Wiesenmayer műszak után nagyszámú védlevelet gyártott, juttatott el a rászorulóknak. Tiszteletére a budapesti Holokauszt Dokumentációs Központ udvarán emléktáblát állítottak.

Heinrich Himmler[60] 25-én éjszaka „azonnali hatállyal" megtiltotta a magyar zsidók „bárminő deportálását a birodalomba".[61] Az ősz kezdetekor a Lakatos-kormány hivatalba lépése, a balkáni összeomlás, a frontok állása, a kiszivárgó hírek szerinti közelgő magyar „kiugrás" sokakban reményeket ébresztett. A budapesti zsidóság köreiben, a belföldön dolgoztatott munkaszolgálatos századokban mind többen hitték, hogy a háború vége közeledik.

Mint az előzőkben bemutattuk, a megszállók a magyar zsidó munkaerő kihasználásában több (látszat)engedményt tettek. Szeptemberben a német–magyar „lovagiasságot" még fokozták is. A *Magyarországi Zsidók Lapja* 8-án közzétette, a Magyar Nemzeti Bank engedélyével harminc márka küldhető bármely bankon keresztül „olyan határon túl tartózkodó hozzátartozónak, akinek pontos postai címe ismeretes". (Élelmiszercsomagot nem lehetett küldeni.)

A képet árnyalja, hogy Veesenmayer a *Sonderkommando* aggodalmát fejezte ki a Szlovákiába és Romániába menekülő magyar zsidók számának emelkedését illetően. (A magyar Belügyminisztérium számukat – erős túlzással – 100 000-re becsülte.) Eichmann SS-Obersturmbannführer saját fontosságát is hangsúlyozta, amikor feltételezte, hogy „felfegyverzett zsidók részéről incidensekre kerülhet sor".[62] Kevesen ismerték fel, hogy a magyar kormányzati vágyálmok a német ármánykodásra alig voltak hatással. A szélsőjobboldal kipróbált bajnokait, a zsidók kiirtásának elkötelezett híveit, Bakyt és Endrét háttérbe szorították. A zsidóság elleni küzdelmet azonban nem adták fel. A birodalmi követ támogatásával, a német ügynökökkel újabb lecsapásra, ismét deportálásra készültek.

A félelem a semleges államok budapesti követségei táján is munkált. A Szovjetuniót diplomáciailag el nem ismert államok követségi személyzete szeptember elején a szovjet haderő közeli bejövetelétől – hozzátehetjük: joggal – tartott. A nuncius védelmébe kapaszkodtak, aki viszont nem kapott utasításokat Rómától. A diplomatákat azzal nyugtatta – ha a megszálló orosz

[60] Heinrich Luitpold Himmler (1900–1945) a hitleri Németország politikusa, az NSDAP magas rangú vezetője, 1929 és 1945 között az SS vezére. Irányításával építették ki a koncentrációs táborok hálózatát. 1945 májusban a britek fogságában öngyilkos lett.

[61] *A Wilhelmstrasse*, i. m. 900. Figyelemre méltó Veesenmayer reagálása: „ezt a parancsot, a többi Führer-utasítás végrehajtásánál alkalmas formában legmesszebbmenően szándékozom kihasználni".

[62] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3., i. m. 391.

hatóságok ezzel egyetértenek –, a posztján marad, „mivel a katolikus egyház Magyarországon nagy erkölcsi és anyagi érdekekkel bír".[63]

A gyakorlott német megszállók a fenyegetésen, megfélemlítésen túl a prést tovább szorították. Az életvédelem erősítéseként az Apostoli Nunciatúra – a budapesti semleges követségek példáján – a védelme alá helyezett személyeket igazolásként oltalomlevéllel látta el. A néhány soros írással, NUNCIATURE APOSTOLIQUE EN HONGRIE fejléccel ellátott, egylapos gépelt irat tetején „második példány"[64] felirat volt olvasható. Rajta a védett személy adatain, lakhelyén kívül Rotta pápai követ aláírása, a Nunciatúra bélyegzőjének lenyomata, a kiállítás időpontja volt olvasható.

Az első oltalomlevelek kibocsátásának időpontja ismeretlen. Bizonyos, hogy november elején számuk meghaladta az ezret. A Bokréta utcai leányotthonban rejtőzködő zsidó lányoknak Bernovits Vilma a Nunciatúráról hozott oltalomleveleket.[65] Egy izraeli emlékezésben említik, hogy Katz Imre, a Hánoár Hácioni tagja életmentéshez a Nunciatúráról kapott iratokat, a gettóból mentett zsidókat.[66]

Az *Operation Eisenfaust*, azaz Vasököl hadművelet gyökeres változást hozott. A kormányzó Miklós fiát október 15-én reggel Otto Skorzeny[67] SS-Obersturmbannführer kommandója csellel elrabolta, Bécsen át a Linzhez közeli Mauthausen koncentrációs táborba hurcolta. A kormányzó felesége, menye és unokája a budai Várpalota őrségének fegyverletétele, német fegyveres elfoglalása után 16-án a közeli Nunciatúrán kapott menedéket.

Rotta és tanácsadója vidéken tartózkodtak. Visszaérkezésükkor a Nunciatúra kapujában német tiszt fogadta őket. Veesenmayertől tudták meg, hogy a kormányzó és családja „elfogadták a Führer meghívását, védelme alá helyezték magukat, és ma útra kelnek Bajorországba".[68] A kormányzó – kényszer hatása alatt – minden tisztségéről lemondott.

[63] Branquinho 1944. szeptember 8-i számjeltávirata. BÁN Éva: Lisszabon – Budapest – Berlin 1944–1945. *Valóság*, 1992/7. 98. A szeptember 9-i, Lisszabonból küldött táviratban a budapesti portugál követségen tartózkodó menekültek is említésre kerültek. „Az oroszok bevonulása valószínűleg megváltoztatja helyzetüket." Uo.

[64] Az első példányt valószínűleg a Nunciatúrán őrizték.

[65] A környékbeli csillagos házak lakóinak rendszeresen élelmet hordott. https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/2004.12.26/0602.html. Letöltés 2025. január 8.

[66] GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 101.

[67] Otto Skorzeny (1908–1975) osztrák származású német tiszt. A Waffen-SS-nél szolgált, több sikeres kommandósakciót irányított.

[68] A családot a Weilheim melletti Hirschberg-kastélyban SS-őrséggel helyezték el.

Szálasi Ferenc és szélsőjobboldali követői október 15-i hatalomátvétele szinte órák alatt lezajlott. A portugál ügyvivő jelentéséből tudjuk, hogy a diplomáciai körökben „nem hisznek sem a Kormányzó lemondásában, sem abban, hogy az ország vezetése ezzel a gesztussal szállt volna Szálasi úrra. A valóságban azonban ő kormányoz".[69]

A pápa képviseletének budapesti apparátusa – iratok hiányában – ismeretlen. Néhány személy tevékenységét azonban fel tudjuk idézni. Az oltalomlevelek kezelése a nuncius legbizalmasabb embereinek, Verolino asszisztensnek, dr. Schwartz Elemér egyetemi tanárnak, a továbbításban is tevékeny Cavallier Józsefnek a felelőssége volt.[70]

A gyors kormányváltást követően Rotta haladéktalanul cselekedett. 18-án a magyarországi helyzetről jelentést küldött a pápai államtitkárságnak. Beszámolt a posztját vesztett kormányzó sorsáról, s hogy családja az Apostoli Nunciatúrára menekült. A hungaristák „nagy kegyetlenséggel újra felvették a zsidók elleni harcot, és az elmúlt napok zűrzavarában jó néhányat megöltek". A rendőrség a németek oldalára állt, ahogy a magyar hadseregnek az országban állomásozó nagyobb része is.[71]

A diplomáciai protokollt és más előírásokat mellőzve, felkereste báró dr. Kemény Gábort, az új magyar kormány 34 éves külügyminiszterét. A találkozón a több mint kétszer idősebb, tapasztalt diplomata „nagy mérsékletet ajánlott".[72] Sajnos hiába. A gyűlölet tobzódása folytatódott, a terror napok alatt mind kegyetlenebbé vált.

A Szociális Testvérek Társasága – Slachta Margit vezetésével – több intézményében kiemelkedő, ám kockázatos életmentést teljesített. A nyilas világ eldurvulása következtében – zsidók bújtatásáért nyilas suhancok bántalmazták – oda jutott, hogy a rend épületeire a sárga-fehér pápai zászlót nem merte kitűzni. (A nyilasok szemében a sárga-fehér lobogó „zsidó színeknek" számított.)[73]

A Nunciatúra tekintélyét bizonyítja, hogy a nehéz napokban Washingtonban mind több rabbi, zsidó bizottságok képviselői keresték meg az apostoli követséget, hogy segítséget kérjenek. Elgondolásuk szerint a szentatya

69 Brauquinho 1944. október 19-i, No L./177 számjeltáviratából. BÁN, 1992, 99.
70 SAÁD, i. m. 95.
71 *Vádirat a nácizmus ellen.* 4., i. m. 87.
72 NAPOLITANO, Matteo Luigi: *Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták.* Szent István Társulat, Budapest, 2014. 98. Kemény október 21. és november 11. között öt-hat alkalommal tárgyalt Rottával.
73 HELTAI, 349.

közbelépésére van szükség, hogy a Vatikáni Rádión keresztül forduljon a magyar néphez. Hívjon fel minden magyar állampolgárt, akinek lehetősége van, fogadja be és védje meg a zsidókat. A magyar zsidók helyzetének súlyosbodása, az üldöztetés újabb hulláma Rómában már ismert volt.

A Szentszéktől kapott utasítás szellemében Rotta nuncius ismételten fellépett a gyűlöletes intézkedések ellen. Október 23-án teljes mentességet kért a vegyes házasságban élő zsidó nőknek, hogy azokat a zsidó nőket, akik családanyák, áldott állapotban vannak, mentesítsék a munkaszolgálat alól. A kisgyermekeseket mentesítsék a munkaszolgálat alól.[74] A korábban mentesített zsidók[75] esetében javasolta, ha ezeket dolgoztatni akarják, lakhelyükön kapjanak munkát, annak befejezése után otthonukba térhessenek vissza.

A püspöki kar is erőteljes aktivitást fejtett ki. Serédi hercegprímás október 29-ére imádkozó- és adakozónapot tűzött ki a menekültek javára. XII. Pius személyesen nyílt táviratot küldött a hercegprímásnak, amelyben kinyilvánította együttérzését „a vallásuk, származásuk vagy politikai okok miatt üldöztetésnek és erőszaknak kitett személyek" iránt.[76]

A nuncius október 21-én hosszan tárgyalt a magyar miniszterelnökkel. Több kérdés foglalkoztatta; az egyházhoz való viszony, a felekezeti oktatás jövője és a „zsidókérdés" további kezelése. Kiderült, hogy az álláspontok igencsak eltérnek egymástól. Még úgy is, hogy Szálasi buzgó katolikusnak vallotta magát. Az oktatást állami feladatnak sorolta, a zsidóság társadalmi kirekesztését pedig tényként, legmagasabb rendű nemzeti érdekként.

A nuncius mint a budapesti diplomáciai kar doyenje ismét szót emelt – a Sztójay-kormánynál is többször megtette – a meggyötört, a vidékiek deportálásával megcsonkított magyar zsidóság érdekében.[77] Négy kérése volt: az eddig engedélyezett mentesítések fenntartása, a kivándorláshoz adott iratok tiszteletben tartása, a vegyes (zsidó-keresztény) házasságok érvényességének elismerése, a csillaggal megjelölt épületek lakóinak bizonyos mozgási szabadság engedélyezése.

A tárgyalás 19 oldalnyi jegyzőkönyve fennmaradt Verolino archívumában. Innen ismert, hogy a Szentszék a magyar miniszterelnöktől kérte, hogy „a) tartsák meg az eddig biztosított kivételeket, b) tartsák tiszteletben a semleges országok által a zsidóknak kiállított útleveleket, c) azokat, akik zsidókkal

74 MNL OL K 63 1944-43-12.998.
75 Az első dörgedelmek után a kormány megígérte, hogy a mentesítéseket újból életbe lépteti.
76 *Vádirat a nácizmus ellen.* 4., i. m. 109–110.
77 MNL OL K 64 1944. 100. cs. 43. t.

kötöttek vegyes házasságot, ne válasszák el egymástól, d) adják meg a biztos mozgás lehetőségét a zsidó házakban lakóknak." A kéréseket a miniszterelnök elutasította. Közölte, hogy a kormány feladata, hogy a nemzetet megszabadítsa a zsidóktól.

Rotta vitatta Szálasi kijelentéseit, aki válaszként kijelentette, hogy „a zsidó a keresztség felvételével sem változik meg". Rotta energikus hangra váltott. Kijelentette, a magyar helyzetet „nem kíséri Isten áldása". Szálasi úgy reagált, „jobban szereti vallását annál, mint sem hogy ebbe a kérdésbe belekeverje Isten nevét". A külföldi útlevelek elismerését pedig attól tette függővé, hogy a kibocsátó országok ismerjék el Magyarországot.[78]

A tárgyalás alig ért többet a süketek párbeszédénél. Kitűnt, hogy Szálasi elfogultsága, zsidógyűlölete szinte lehetetlenné tette a Nunciatúra szándékát, a maradék magyar zsidóság megkímélését. A Vatikán képviselete nem adta fel. Újabb lépéseihez tartozott, hogy azzal fordult a magyar kormányhoz, hogy nyilvánítsák Budapestet nyílt várossá. Ezt a javaslatot – mint valamennyi józan érvelést – a „nemzetvezető" körében azonnal elutasították. Szálasi görcsösen meg akarta védeni a fővárost. Hősi kitartásról, közelgő végső győzelemről szónokolt.

Rotta nem késlekedett. Megindította a pápai képviselet védelmébe vett budapesti házak, intézmények láncolatának megszervezését. Valódi védelemről volt szó, miközben Szálasi „védelme" – értelmetlenül – az év végére romhalmazzá tette a fővárost.

A szovjet haderő szinte folyamatosan nyomult előre. Katonái a polgári lakosságot gyakran ellenségnek tekintették, sérelmére sok erőszakos cselekményt követtek el. Munkaképes nők és férfiak ezreit hurcolták fogságba, nem kímélték a kolostorokat sem. Eichmann kommandója sem tétlenkedett. A tehervagonok, teherhajók a katonai szállításokhoz kellettek, emiatt Budapestről – magyar közegek bevonásával – november elejétől gyalogos deportálást szervezett. A megrendítő látványt nyújtó menetek a fővárosból a Bécsi úti téglagyári gyűjtőhelyről[79] indultak. Ezekben a hetekben a semleges követségek védelme alá sorolt magyar munkaszolgálatos századok még zömmel fővárosi munkahelyeiken robotoltak.

Szálasi uralmának egyik következménye volt, hogy október 22–24. között a komáromi erődökben hadifoglyoknak, „megbízhatatlan elemeknek", majd

[78] NAPOLITANO, 100.

[79] A Nemzetközi Vöröskeresztnél őrzött lista szerint november 24-én a téglagyárba 2000 személy részére szállítottak kenyeret, konzervet és 500 liter levest. LÉVAI: *Szürke könyv*, 205.

csoportosan-családostól idehurcolt cigányoknak katonai „letartóztatási intézetet" állítottak fel. Szerepköre alapján novemberben már „átmenőtábornak" nevezték. A politikai és köztörvényes foglyokat, letartóztatott egyházi személyeket,[80] razziákon elfogott cigány családokat, hűtlenség címén elítélt nők és férfiak százait, tatabányai és dorogi bányászokat, partizángyanús szerbeket a magyar katonai őrség vigyázta.

A kora nyári deportálástól eltért, hogy a fogolytömeget az SS már Komáromban kategóriákba sorolta, munkaképesség szerint osztályozta. Végül tehervagonokba zsúfolva, éheztetve szállították el őket flossenbürgi, dachaui, ravensbrücki és spandaui koncentrációs táborokba. A fogoly nők egy része Bergen-Belsenbe került.

Az apostoli nuncius korábbi aggodalma tehát beigazolódott. Közben a belpolitikai helyzet változott, a tömeges elhurcolás ellen immár senki sem emelt szót. A deportálás veszélye, iszonyata újabb félelmeket gerjesztett. Voltak papok, akik a köztéri, Duna-parti gyilkosságok láttán megrendültek, azonnal megnyitották a menekülés folyosóját. Nem követelték meg a keresztelés előtti hat vagy három hónapos felkészülést, de sok esetben még a három napot sem.

Az újpogányság szellemében a nyilasok mind nyíltabban támadták az egyházi személyeket, intézményeket. A zsidórejtegetést hazaárulásnak hirdették, az ordítozó, zsákmányra éhes fegyveres razziázókba-betörtek az egyházi címert, feliratot, zászlót viselő épületekbe. Verolino novemberben személyesen megtapasztalta, mit tartalmaz a nyilasrazzia. A Szociális Testvérek kolostorának nyilas fegyveresektől körbevett épületében átélte a fenyegető káromkodásokat, a durva bánásmódot. Nina Langlet találóan írta róla, hogy „nagyon nyugodt volt ahhoz képest, hogy olasz".[81]

A nyilas banditák nem kímélték a gyermekotthonok kis lakóit sem. A kíméletlen rugdosás, verés a gondozók esetében sem maradt el. A csoportosan elhurcoltak legtöbbször a Dunában végezték.

A fővárosi zsidóság szorult helyzetében menekvést keresett, de származásuk gyökerei őket sem engedték el, a teendőket illetően sokan ingadoztak. „A katolikus egyház úgy próbált segíteni a környék zsidó lakóin, hogy ki akartak téríteni bennünket, és különféle tanfolyamokat szerveztek. Nem tudok róla, hogy bárki is kitért volna közülünk akkor.

[80] A Csillagerődbe hurcolt foglyok között tizenhat pap személyét sikerült megállapítani. Fogságukról, további sorsukról a *Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. d. SD in Ungarn* és *Einsatzgruppe 6* főnöke rendelkezett. SZITA: *A komáromi deportálás 1944 őszén*, 10.

[81] LANGLET, i. m. 8.

Amikor csillagos házban voltunk, volt egy vatikáni vallásos mozgalom, aminek híre elterjedt ott a zsidó házban. Aki kitér, majd bizonyos előnyökhöz jut, védettséget kap. Katolikus papok küldték ezeket a követeket, jöttek hozzánk is. Én azt mondtam, hogy nem. Szó sem lehet róla. (...) ortodox anyósom elment egy ilyen gyűlésre, de nem sikerült őt kitéríteni."[82]

A csoportos életmentés megoldásait Ujváry Sándor[83] és társai október végétől kipróbálták, begyakorolták. Kapcsolatokat építettek, felderítették az elhurcolásra szánt budapesti zsidók, munkaszolgálatosok gyülekeztetési helyeit, körleteit, a gyalogmenetek útvonalait. November 19-én Ujváry a Pápai Követségtől megbízólevelet kapott, hogy a Nyugatra elhurcolt, védelem alatti zsidókat felkutassa és visszahozza. Ujváry személyes biztonságát kockáztatta, amikor Ferenczy csendőr alezredestől szerzett megbízást[84] (a csendőrtiszt régi ismerőse volt, aki számításból már a jövőjére gondolt), ezzel együtt a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (VKNB) és a Nunciatúra megbízásával is rendelkezett. Elfogott munkatársait rendre kiszabadította. Jelentős siker volt, hogy a Józsefvárosi pályaudvari bevagonírozás elől sikerrel kimentette a szállítási csoport (T Gruppe) 25 tagját.[85]

Az élelmiszerhiány, a növekvő nyomorúság láttán a pápai képviselet újabb kezdeményezést tett. November 26-án népkonyhát létesített, ahol a bombakárosultak, menekültek és az éhezők szerény étkezéshez jutottak.[86] Az életmentők a Borntól juttatott anyagi támogatásból teherautókat béreltek, ezekre a szervezet jelvényeit szerelték (ekképp hitelesítették mentő felvonulásaikat). Az óbudai Bécsi úti téglagyárból kimentett beteg zsidóknak hamis keresztény iratokat adtak, a Vöröskeresztre és a Nunciatúrára hivatkozással kórházakban helyezték el őket. Közbenjárásukra nagy számban vettek fel ilyeneket az Irgal-

82 *Csillagos házak*, i. m. 83.

83 Ujváry Sándor (1904–1988) író, hírlapíró, könyvkiadó. 1944-ben a Gestapo letartóztatta, fogságot szenvedett. A deportálásból megszökött. A Nemzetközi Vöröskereszt keretében bátor életmentő volt. Hamis okmányokkal is dolgozott, erről Rotta is tudott. Megáldotta és feloldotta minden hamis és illegális cselekedetéből, mondván, hogy életeket mentett, Isten akaratából cselekedett. A háború után Hans Weyermann delegátus előterjesztésére megkapta a Nemzetközi Vöröskereszt érdemérmét.

84 Ferenczy Ujvárytól elfogadta a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (angolul: International Committee of the Red Cross, ICRC) megbízólevelét, sőt újabbat állított ki. Ujváry „összekötő" lett a csendőrség és a VKNB között, ezzel nagyszerűen tudott operálni a nyilasoknál. Az igazolványra hivatkozva megzavarta a nyilasokat. Utasításokat, parancsokat adott ki, amelyeket sok esetben teljesítettek is. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 191.

85 Uo. 188., 200. A T Gruppe (Transzport, Szállító Csoport) kisegítő munkaszolgálatosok szállítási munkákat teljesítő, budapesti csoportja volt.

86 *„Kegyetlenebb, mint bármelyik országban"*, i. m. 116.

masok Kórházába és a Szent Erzsébet Kórházba, bár a személyzet nagyobb része tudta, hogy hamis papírokkal bújkálnak.[87]

1944 végén az életmentők nagy érdemeket szereztek a gyerekotthonok kis lakóinak csoportos kimentésével, élelmezésükkel. Sztehlo Gábor evangélikus lelkész volt segítségükre. A lelkész akkor is sokat kockáztatott, amikor részt vállalt Komoly Ottónak és elfogott társainak a vízivárosi Kapás utcai nyilasházból[88] történt kiszabadításában.

Voltak, akik az üldözők, vagyongyűjtők pártjára álltak. Az ilyen emberek az életmentő engedmény, egyesek megrendülése miatt könnyen megszerzett keresztlevél ellen – együttérzés helyett – tiltakoztak. Zsidókeresztelést Ellenőrző Bizottságot alakítottak. Gyűlölettől, kirekesztéstől fűtve levelet intéztek Serédi bíboroshoz. „A legnagyobb megbotránkozással és megütközéssel olvasunk a zsidók keresztelési rohamáról, mint olyanok, akik a zsidók megkeresztelésének mindig ellenzői voltunk. Felkérjük Eminenciádat, méltóztassék a világ poloskáinak, legnagyobb ellenségünk keresztelésének egyszer s mindenkorra gátat vetni, mert különben név szerint lennénk kénytelenek katolikus egyházunkból, de általában a keresztény egyházaktól is kiválásunkat bejelenteni. (...) A zsidók legnagyobb ellenségeink, akár érte keresztvíz őket, akár nem. Sem politikai, sem más konjunktúrából való megkeresztelésüket és keresztségüket, sem pedig magyarságukat nem ismerjük el!"[89]

Nem üres frázisokról, fenyegetésekről volt szó. Sokat tett az általános elvadulás ellen a Szent Kereszt Egyesület. A terror azonban elszabadult, féktelenné vált. A csőcselék uralma az iroda tevékenységét szinte teljesen megbénította. Alkalmi összejövetelekre azonban sor került.

November 17-én nyilas fegyveresek betörtek a Szent Kereszt Egyesület Múzeum körút 10. szám alatti helyiségébe. Ordítoztak, útszéli hangon fenyegetőztek. Mintegy 150 ember várt a Nunciatúra oltalomlevelének kiosztására, amikor a nyilasok Cavalliert összevissza verték, estében fején revolverlövéssel megsebesítették.[90] A brutális támadást követően az ott várakozókkal együtt

87 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 193.

88 A fővárosban a nyilaskeresztes párt különböző célokra (székház, gyűléstermek, rablott holmi gyűjtőhelye, fogda) kerületenként több épületet lefoglalt. Ezeket nevezték „nyilasháznak". Az utcán elfogott Komoly Ottó, Tisza Kálmán és Földes István VKNB-munkatársak kiszabadításáról. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 199.

89 HETÉNYI VARGA, i. m. 152.

90 SAÁD, i. m. 103. A továbbiakban bújkált, hallása megromlott. Hol a nyilasok üldözték, máskor a Gestapo kereste. Uo. 106. 1945 után több beosztásban dolgozott, a Magyar Vöröskereszt vezetője is volt.

elhurcolták. Rotta energikus tiltakozására[91] egyedül a sebesült főtitkárt engedték szabadon, a többieket deportálták. Annyi bizonyos, hogy Cavallier-nak, az önzetlen, mélyen elkötelezett embermentőnek meggyengült a hallása. A nyilasok a következő napokban ismételten megszállták az egyesület irodáját. Az oda segítségért igyekvőket kirabolták, fogságba hurcolták. A püspöki kari bizottság és az egyesület kénytelen volt tevékenységét befejezni.

A magyarországi újabb deportálási hullám a mind nyomasztóbb harctéri személyi veszteség, a németországi munkaerőhiány enyhítését szolgálta. Egyben azt is, hogy a Szálasi-rezsim a politikai foglyoktól, a politikai alapon nyilvántartottaktól, a „gyanús" elemektől megszabaduljon. A maradék zsidóság és a csendőrségi razziákon összeszedett, munkára fogható cigányok többezres kiszállítása is napirendre került. A késő őszi komáromi deportálás 15 000 főnyi magyart érintett. Az áldozatok száma ismeretlen.[92] November 13-án az Egyesült Államok kormánya arra kérte a Szentszéket, nyújtson jó szolgálatot Magyarország kormányánál, hogy a faji, felekezeti vagy politikai okok miatt koncentrációs táborokba zárt személyek az amerikai és angol polgári internáltakkal megegyező elbánásban részesüljenek.[93]

1944 novemberből fennmaradtak a pápai képviselettől kiadott, nyomtatott oltalomlevelek is. Ezekről feltételezhető, hogy az akkor kezdődött budapesti tömeges (gyalogos) deportálás méretei, a kibocsátás gyorsítása miatt készültek. A fővárosból a Bécsi útról elindított gyalogmenetek, az országút szélén elhagyott, újságpapírral letakart holttestek sokak megrendülését kiváltották.

A lazarista szerzetesek lelkigyakorlat ürügyén 30 menekültet rejtegettek, mindnyájan túlélték a megpróbáltatásokat. Kiemelkedő volt Köhler Ferenc[94] lazarista (vincés) szerzetes tevékenysége. Közel hatvanévesen – a nyilas és német fenyegetésekkel nem törődve – a bécsi országúton, Hegyeshalomnál, a pesti központi gettóban fáradhatatlanul mentette az életeket. (A négy pap

[91] November 10-én felszólítására a Külügyminisztérium kabinetfőnöke intézkedett az Újlaki Téglagyárba hurcolt két vatikáni védettségű hölgy, Schweitzer Miklósné és Schweitzer Aranka átadásáról a Nunciatúrának.

[92] SZITA: *A komáromi deportálás*, i. m. 17.

[93] Rájuk formailag a genfi egyezmény előírásai voltak érvényesek. A jegyzékben kérték, legalább annyit engedjenek meg, hogy az internáltak esetében szokásos módon élelmiszercsomagokat lehessen nekik küldeni. A magyar Külügyminisztérium válaszából kiderült, hogy a Szentszék a Nunciatúra közvetítésével a magyar kormány elé terjesztette a javaslatokat, figyelembe veszi azok igazságos és humanitárius célját. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3., i. m. 168–169.

[94] P. Köhler Ferenc (1886–1962) 1943-ban a Szent Vince Egyesületek országos igazgatója, 1944–1945-ben az életmentés kiemelkedő alakja. 2003-ban posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

egyike volt azoknak, akinek december 19-én engedélyezték a szabad belépést, a papi szolgálatot a nagy gettóba. Hamis iratokat, vatikáni menleveleket és gyógyszert csempészett be.)

Baránszky Tibor[95] teológusnövendék novemberben a közelgő front miatt elhagyta a kassai szemináriumot. Papi reverendát öltött, egy zsidó család megsegítésére a fővárosba utazott. A vatikáni nunciatúrára ment, ahol a „krisztusi tekintetű" Rottától hét oltalomlevelet kért és kapott. Az iktatószámmal, a nuncius aláírásával ellátott okmányokat hamarosan átadta a deportálás rémétől remegő Szekeres családnak. „Átöleltek, csókolták a reverendámat, könnyes szemmel hálálkodtak. Zavarban voltam. Ezeknek az embereknek én voltam az utolsó szalmaszál, amibe-akibe belekapaszkodhattak..."[96]

Másnap ismét mentőokmányokat kért. Őt pedig a nuncius arra, hogy maradjon a Nunciatúrán, és segítsen kiszabadítani az Óbudai Téglagyárba zárt, védlevelüktől megfosztott zsidókat. (A nuncius székhelyén a veszély állandósulása okán éjjel-nappal ügyeletet tartottak.) Az életmentésben immár elkötelezett teológus egyre bátrabban lépett fel. Így történt, hogy vatikáni zászlóval az éjszaka sötétjében a nuncius Rolls-Royce szolgálati autóján – félórányi vita árán – sofőrrel behajthatott a Bécsi úti téglagyár udvarára. A kiürített téglaégetőben kétezernyi budapesti zsidó volt beszorítva. A magával hozott listáról negyvennyolc névből negyvennégy „védett" személyt sikerült megtalálnia és kimentenie.[97]

November 20-án a nuncius megbízásából nehéz feladat teljesítésébe kezdett. Az apostoli követ a 2593/1944. számú megbízólevéllel hatalmazta fel, hogy „felkutassa és hazairányítsa az olyan zsidó származású egyéneket, akik az Apostoli Nunciatúra védelme alatt állnak, és akiket az Apostoli Nunciatúra és a Magyar Kormány között érvényben levő egyezmény ellenére elvittek". A megbízás a bécsi országúton gyalogmenetekben vonuló budapesti zsidók megsegítését, alkalmi kimentését szolgálta.

[95] Baránszky Tibor (1922–2019) életmentő, a Pápai Nunciatúra munkatársa. 1956 után az USA-ban a keresztény–zsidó párbeszéd előmozdításáért dolgozott. Jeruzsálemben 1979-ben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el, kitüntették a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjével is.

[96] *Szent Jakab mennyei egyszerűsége. Baránszky Tiborral beszélget Járai Judit.* Kairosz Kiadó, 2006. 32.

[97] Uo. 36–37. 1944 novemberében és decemberében a Bécsi út 134–136. sz. alatt az Óbudai Téglagyár a deportálandók gyűjtőtáboraként működött. A szabadító akciók sikerét a gyűjtőhely egyik parancsnoka, Szentandrássy András rendőrfogalmazó alkalmi megajándékozásával biztosították. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 212–213.

A szentszéki képviselet budapesti levéltára nem maradt fenn. A töredékes emlékezésekből ismert, hogy az oltalmazási kérelmeket a nunciusnak a fiatal, energikus Gennaro Verolino asszisztens *(uditore)* és P. Balázskövy József, a Nunciatúra titkára terjesztette elő. Az uditore a budapesti zsidók mentésében a mindennapi tennivalókon túl nemegyszer kezdeményezett is. (A svéd követségen Wallenberg, Per Anger[98] és Lars Berg[99] tevékenységében mutatható ki ez az elem.) A semleges országok budapesti diplomatái érintkezéseiben, fellépéseik összehangolásában Berg kapocsként fáradozott. Összeköttetésben állt dr. Szilágyi belügyi főtisztviselővel, aki megfelelő befolyással rendelkezett, és a mentesítési ügyekben segített. A nunciustól érkezett mentesítési kérelmek – akár a belügyminisztérium, akár a kormányzóság terjesztette elő – legtöbbször kedvező elintézést nyertek. Szilágyi – emlékezése szerint – 80 család mentesítését mozdította elő, intézte el.

A Magyar Megújulás Pártja vezető tagjai szorgalmazták, hogy a *Magyar Közlöny* tegye közzé a mentesítettek nevét és címét. A javaslatot sikerült elhárítani, mert így a mentesített budapesti zsidók felkutatásában a Gestapo nagy segítséghez jutott volna.[100]

Az életmentésben sajátos, kockázatos feladat volt az önkéntes segítők koordinálása, a szentszéki oltalomlevelek célba juttatása. Az önkéntes szervezők közül kiemelkedett Izay Géza Jézus társasági áldozópap, egyetemi lelkész.[101] Egyetemista fiatalokkal félelmet nem ismerve, ugyanakkor meggondoltan, kockázatos mentőmunkát végzett. Ellenállócsoportjának tagjai több ezer röp-

[98] Per Johantin Valentin Anger (1913–2002) svéd diplomata. Berlinben 1940 és 1942 között attasé volt, 1942-től a budapesti svéd követség másodtitkára, majd attasé. 1944-ben aktívan dolgozott együtt Wallenberggel a humanitárius tevékenységben. Izraelben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. Budapesten 1995-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetést vette át.

[99] Lars Berg (1901–1969) 1944–1945 között Budapesten svéd követségi konzul. Aktívan részt vett az életmentésben, Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült.

[100] MÉSZÁROS Máté, i. m. 140–162.

[101] Izay Géza (1916–2008) Jézus társasági áldozópap, bátor szervező, életmentő. A Horánszky utcai rendházban élt. Együttműködött a katonai ellenállás tagjaival; Gidófalvy Lajos őrnagyot, akit papi ruhába öltöztetett, egy ideig saját lakásában rejtegette. A páter által szervezett ellenállócsoport ismert tagjai: Borosnyai Pál mérnök, Dávid Katalin egyetemi hallgató, Földi Endre egyetemi tanársegéd, Geher János nyomdász, Koczkás Sándor joghallgató, Lendvai László főiskolai hallgató, Molnár László orvostanhallgató, Németh László egyetemi hallgató, Pejacsevics Márk egyetemi hallgató, Peics István orvostanhallgató, Penczi András joghallgató, Sergő (Specziár) Zoltán joghallgató, Szabó László kertészeti főiskolai hallgató, Szentpéteri (Stein) István vegyészhallgató, Szővérfi Ödön egyetemi hallgató, Szűr Mihály joghallgató, Tajthy József mérnök, Vajda Ernő bölcsészhallgató, Zoltánka Viktor mérnök. Izay 1946 tavaszán külföldre távozott. HETÉNYI VARGA, i. m. 526.

cédulát nyomtattak és terjesztettek. Céljuk a főváros kiürítésének megakadályozása volt, a Nyugatra menekülés elleni mozgósítás is. A gettóba hurcolás elől menekülőknek – miként az onnan kimenekítetteknek – rejtekhelyet, élelmezést szervezett. (Teherautót a Nunciatúra rendelt ki számukra.) Hamis papírokkal lakásokat bérelt, egybehangzó visszaemlékezések szerint az ilyen célra szerzett lakások száma elérte a kétszázat.[102]

Izay kapcsolatban állt a Magyar Fronttal, százak életét mentette meg. Egy alkalommal őrizetbe vették, sikerrel megszökött. Csoportja eredménnyel gyűjtött pénzt a rászorulóknak. Előfordult, hogy nyílt paranccsal élelmiszerraktárakból vételeztek. Sokat jelentett, hogy Rotta nuncius közvetlenül is segített nekik. Hetente meghatározott napon teherautón, névre szállították ki az adományokat. Az élelmiszercsomagokat nem osztogatták, kizárólag a bújtatottaknak, rászorulóknak juttatták.

A főváros területén a nuncius megbízásából pápai oltalomleveleket adott rászorulóknak a Lazarista Missziótársaság tagja, Köhler Ferenc páter.[103] A Városligetben, a Ferences Mária Nővérek Hermina úti zárdájában a menekítés egyik fáradhatatlan vezetője Etela nővér volt. Heteken át, éjjel-nappal gépelték a pápai oltalomleveleket a rászorulóknak. A kész iratokat hajnalban futár szállította a Nunciatúrára. 120 gyermeket és 30 felnőttet is oltalmaztak a falak között. Mentettjeiknek élelmiszerjegyük nem volt, így a nővérek gyakran éheztek, saját fejadagjukat osztották meg velük.

A Nunciatúrán kapott pápai oltalomlevelekkel mentettek életet a Szent Erzsébet apácarend tagjai. A nővérek az I. ker., Fő utca 40. szám alatti rendházukban, a pincében betegként rejtegettek mintegy száz üldözött zsidót. További rászorulókat is befogadtak, megvédtek, akik a már kiürült Óbudai Téglagyárban (!) rejtőzködtek.

A fővárosi életmentésben Slachta Margit, Salkaházi Sára és Bernovits Vilma[104] kockázatos, kiemelkedő tevékenységet fejtett ki. Mindhárman Kassáról származtak, római katolikusok, a Szociális Testvérek Társaságának tagjai voltak. Csupán Slachta rendfőnöknő élte túl a rémkorszakot.

[102] Helytállásáért 1979-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetést kapott.

[103] Pappá szentelt szerzetes. A hegyeshalmi gyalogmenet idején az üres oltalomlevelekbe a nevet a helyszínen írta be.

[104] Bernovits Vilma (1901–1944) katolikus hitoktatónak tanult. Budapesten a Bokréta utcai leányotthonban dolgozott, nagy szegénységben élt. 2003-ban Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

A rejtőzés tragédiával zárult az apácarend IX. ker., Bokréta utcai munkásnőotthonában. Huszonöten kaptak menedéket, megfelelő iratokat, azonban december 27-én este – belső feljelentés nyomán – a nyilasok lecsaptak. Négy menedékkérőt, valamint a ház vezetőjét, Salkaházit és munkatársát, Bernovits hitoktatónőt éjszaka elhurcolták, és a Dunába lőtték.[105] Salkaházi Sára az első olyan nem királyi és nemesi családból származó magyarországi nő, akit a római katolikus egyház boldoggá avatott (Budapesten, 2006. szeptember 17-én). A zuglói Szerencs utcában 2008-ban templomot és közösségi házat neveztek el róla.

A pesti oldalon említésre méltó a Próféta utcai Szent Teréz Intézet, ahol harmincan kaptak helyet. Ezenfelül falai között a hamis iratok gyártása kiemelkedő eredményt ért el. A nővérek több százat készítettek. Olyan lakáscímeket gyűjtöttek, ahol az üldözötteket befogadták, rejtekhelyhez juthattak. Kiemelkedő volt a városligeti Sacré Coeur Nővérek áldozata. Ajtósi Dürer sori kolostorukban kétszáz nő és gyermek kapott befogadást, valamint ismeretlen számú, de „nagy csoport" munkaszolgálatos zsidó férfi is. Utóbbiak körlete a közeli gimnáziumban volt, a nővérek a pápai képviselet oltalomleveleivel segítették őket.

A Katolikus Ifjú Munkások Országos Egyesülete központi házában lelkes fiatal keresztények csoportja ellenállási terveket szőtt (az épületben 26 zsidó is rejtőzött). A keresztények vezetője, Sándor Dénes hittanár német fogolytáborból menekült holland tiszteknek is szállást adott.[106] Szúnyogh Xavér OSB a bencés apácák VIII. ker., Mária utcai házának óvóhelyén 80 zsidót bújtatott. A vatikáni nuncius megbízólevelével „a menekültek lelki gondozójaként" lépett fel, védencei életét sikerrel megmentette.

A Szalézi Rend óbudai Szent Lajos Háza 12 felnőttet és 40 gyermeket fogadott be. A garázdálkodó nyilasosztagok az otthonban háromszor tartot-

[105] A Szociális Testvérek Társasága Generalátusának II. kerületi épületén 2017. április 26-án „Az élet háza" emléktáblát helyeztek el. A tábla egyben Slachta Margit (1884–1974), Peitl Róza és Boldog Salkaházi Sára (1899–1944) szociális testvérek és hős társaik emlékét őrzi. Salkaházit 1972-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. 1998 decemberében tiszteletére Kassán emléktáblát lepleztek le, Ladislav Záborsky szobrászművész alkotását. A kevésbé ismert Peitl Róza Katalin (1890–1975) Remetekertvárosban, a rendházban mintegy 90–100 életet mentett meg. Védencei igazoló írások, élelmiszerjegyek nélkül érkeztek. Befogadásuk, ellátásuk nagy kockázattal járt. Számos menedékkérőt helyeztek el a budai Báthori utcai házakban is. Valamennyien túlélték az üldöztetést.

[106] MACSKÁSY Pál: Fejezetek a II. világháború alatt Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből. In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Szerk.: M. KISS Sándor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 93–95.

tak házkutatást, minden alkalommal több védencet elhurcoltak, és a Dunába lőttek. Utoljára 13 gyermeket vittek magukkal, egy kivétellel golyóval végeztek velük.[107] Az üldözöttek védelméért a nyilas banditák véresre verték a szalézi szerzeteseket. Életüket a Nunciatúra közbeavatkozása mentette meg. Ugyancsak erőszakkal léptek fel az Irgalmas Nővérek óbudai, San Marco utcai házában rejtőzködők ellen. Karácsony előtt 25 felnőttet és 15 gyermeket hurcoltak el. Sorsukról annyi ismert, hogy „csillagos házba" vezényelték őket.

A gyilkolást az utcai propaganda tovább erősítette. Budán a karácsonyi magyar szózat biztató mondatokat röpített a nyilas testvérek tudatába. „Jobb a Lajtánál megnyerni a háborút, mint a Kárpátoknál elveszíteni." (A valóságban a Kárpátok már ködbe veszett, a Lajta pedig a mind közelebbi történelmi magyar–osztrák határt jelenítette meg.) A német városparancsnokságon december 26-án kiadott jelszó sem tartalmazott több valóságot: *„Kein Schritt zurück!"*[108]

A budai hegyeken a kolostorok ugyancsak az életmentés bázisai voltak. A Gellért-hegyen nyáron a pálosok kolostorát németek foglalták el, ami miatt senkit sem tudtak itt elrejteni. Megoldást mégis találtak: a segítségért hozzájuk fordulókat – ismeretség alapján – magánlakásokban bújtatták el. A Svábhegyen a Megváltó Leányai Nővérek háza 150 gyereket fogadott be. A Gestapo a Sicherheitsdienst irodáit, fogdáit és kihallgatóhelyiségeit a közeli, kiürített üdülőszállókba telepítette. A gyerekseregetet elhurcolták.

A Nunciatúrának a nemzetközi gettóban is voltak védett házai, ezekben a pápai védettségű zsidókat helyezték el. Bejárataikat a Nunciatúra címerével, felirattal szerelték fel, ezek – több-kevesebb eredménnyel – a nyilasok belépésének tiltására szolgáltak. Bizonyos, hogy 1944 telén a Pozsonyi út 20., 24., 30. számú épületeket, a Wahrmann Mór (ma Victor Hugo) utca 32.-t „vatikáni védett házként" tartották nyilván.[109] A védett házak lakóinak ügyeit a svéd követség kirendeltsége (Tátra utca 6. alatti) épületében intézték.[110]

[107] Sebesülten a jeges Dunába ugrott, úszva megmenekült. András, ZAKAR: *The Persecution of Jews in Hungary and the Catholic Church. During the German Occupation 19 March 1944 – 4 April 1945. Extracts from Documents and Comments.* Compiled by Dr. Andras Zakar. The Hungarian Romanic Catholic Church Schaplan Team, London, 1991, I–II. http://www.churchinhistory.org/pages/booklets/zakar.pdf. Letöltve 2025. január 8.

[108] HELTAI: *Négy fal között,* i. m. 431.

[109] Az épületek kiutalásának, a lakók költöztetésének ügyét részletesen nem vizsgáltuk. A fennmaradt iratok szerint 1944. november második felében a szentszéki védettek esetében nagyobb átköltöztetés volt. MNL OL K 767-1944-2.

[110] Szervezték a védett házak igazgatását, orvosi ellátását, gondoskodtak élelemről és gyógyszerről, kapcsolatot tartottak a hatóságokkal. Felléptek a nyilasok által elfogott, a lakásokból kiűzött

Rotta bizalma Baránszky Tibor iránt változatlan volt. A nunciustól december 21-én új megbízólevelet vett át. A 2809. számú okmány feljogosította, hogy „a Pápai Követség védelme alatt álló 3000 egyén ügyeinek intézésével" foglalkozzon. Ezt a tömeget – a nyilasok állandó fosztogatásának kitéve – az egyezmények alapján a budapesti V. kerületben, az ún. nemzetközi negyedben helyezték el.

A szöveg folytatása, amely a kor hangulatában, az erőszak korlátlan tombolása idején készült, akár tragikomikusnak minősíthető. A nuncius kérte, hogy a zsidók oltalmazására feljogosított papnövendéket a nyilasok, valamint a katonai és rendőri hatóságok „a legmesszebb menő támogatásban részesítsék".[111]

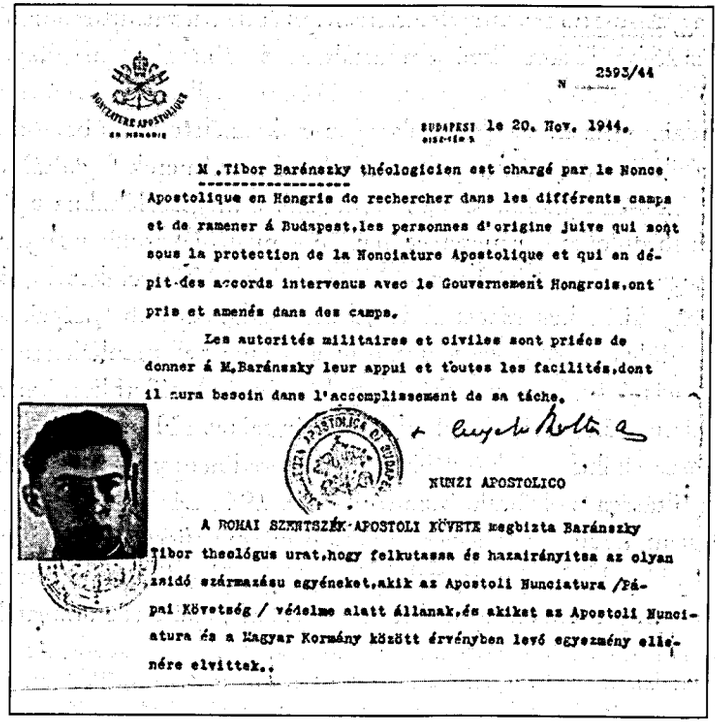

2593/44
N

BUDAPEST le 20. Nov. 1944.

M. Tibor Baránszky théologicien est chargé par le Nonce Apostolique en Hongrie de rechercher dans les différents camps et de ramener á Budapest, les personnes d'origine juive qui sont sous la protection de la Nonciature Apostolique et qui en dépit des accords intervenus avec le Gouvernement Hongrois, ont pris et amenés dans des camps.

Les autorités militaires et civiles sont priées de donner á M. Baránszky leur appui et toutes les facilités, dont il aura besoin dans l'accomplissement de sa tâche.

NUNZI APOSTOLICO

A ROMAI SZENTSZÉK APOSTOLI KÜVETE megbizta Baránszky Tibor theológus urat, hogy felkutassa és hazairányitsa az olyan zsidó származásu egyéneket, akik az Apostoli Nunciatura /Pápai Követség / védelme alatt állanak, és akiket az Apostoli Nunciatura és a Magyar Kormány között érvényben levő egyezmény ellenére elvittek.

Baránszky Tibor teológus, életmentő Rotta nunciustól kapott megbízólevelet

személyek érdekében. Följegyzések szerint a hétszázat meghaladó bejelentés nyomán mindössze ötvenkét embert sikerült megtalálniuk. *A zsidó Budapest*, II, i. m. 551. A kirendeltség 1945. január 16-áig működött.

111 Baránszky megbízóleveleinek kópiáit Frisch Györgynek köszönöm.

A nyilaskeresztes terror kiszélesedett, ami új kihívásokat jelentett. A mindennapokban Verolino sokszor Rotta nevében dolgozott, a koros nunciust képviselte. Feladatkörébe tartozott, hogy a magyar politika irányítóinál, a nyilas vezetők körében fellépett a zsidókat sújtó embertelenségek ellen, a hivatalokban mérsékletre hívott fel a zsidóellenes rendeletek alkalmazásában.

Serédi hercegprímás ellenállásán megbukott[112] a faji alapú embertelenség elleni határozott cselekvés, rendre elmaradt a keresztény egyházfők együttes fellépése. Így történt, hogy Raffay Sándor[113] evangélikus püspök korlátozási intelmei, a szigorú, nemritkán lélektelen rutin miatt lecsökkent az evangélikus áttérők száma.

Emlékeznünk kell a terror fékezésében, számos csapda leküzdésében kisebb, ám bátor, elkötelezett gárdára: Baránszkyra, az országúton is bátran küzdő, leleményes Ujváry Sándorra, az erdélyi Bíró István ügyvédre. A belvárosi szorult helyzetekből, a gyötrelmes menetből útközben kisteherautóval dr. Kiss Géza textilkereskedő, önkéntes munkatárs mentett ki üldözötteket. Sokat segített Sztehlo Gábor lelkésznek is.[114]

Az országúton a semleges államok diplomatáinak autói is feltűntek.[115] Az út mentén, árkok szélén az újságpapírral letakart tetemek megrázó látványát, a csendőruralom tobzódását személyesen megtapasztalták. Diplomáciai jelzéssel teherautókat küldtek ki, konvojokat indítottak. Rakományuk életmentő volt: gyógyszer, kötszer, meleg ruha és más fontos létfenntartási cikkek. Több követségi diplomata, követségi magyar megbízott menleveleket is kitöltött az országút mentén.

A budapesti német követség Berlinbe küldött jelentéseiben helyet kaptak Höss SS-Obersturmführer[116] panaszai. Ezekből megtudjuk, hogy a „zsidó munkaerő" határra gyalogoltatását, fogadását főként a svéd, a svájci követségi menlevelek útközbeni átadása, felmutatása zavarta. Az is, hogy nem nőkre,

112 Nincs adat arról, hogy Serédi tiltakozott volna Horthy kormányzónál a zsidókérdés brutális kezelése miatt.

113 Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus teológiai tanár, a bányai evangélikus egyházkerület püspöke (1918–1945), egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós.

114 SZTEHLO, i. m. 67.

115 Az elsők között volt a svájci követség személyautója. Ungár Sándor, az Üvegházban tevékeny svájci konzulátus munkatársa merészkedett ki vele. Írógépet és lebélyegzett védleveleket vitt magával. Kitöltésükkel segített a menetből lemaradt, legyengült zsidóknak. A veszélyes vállalkozást többször megismételte. GUR, 190.

116 Rudolf Höss (1900–1947) 1922-ben lépett be az NSDAP-ba. 1934-től az SS tagja. 1940. május és 1943. november között Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor parancsnoka. 1947-ben bírósági ítélet alapján kivégezték.

hanem 40 évesnél nem idősebb, terhelhető, a munkában kitartó férfiakra van szüksége. A női munkaerő állapota miatt a határról egyes csoportok visszaküldésétől „politikai alapon" tekintett el. Javasolta a különböző okokból „nem bevetett" magyar munkaszolgálatos alakulatok, a külön gettókban még fellelhető, „különleges védlevelekkel" rendelkező zsidó férfiak kiemelését, munkára küldését.[117]

Gyűjtést szervezett, helyszíni segítségadásra szólította fel híveit báró Apor Vilmos győri püspök. Erre általában akkor volt lehetőség, mikor a gyötrelmes menetelésben néhány fős kis csoportok leszakadtak, az országút közelében elbújtak. (Életmentő volt a kisebb élelmiszercsomag, a parasztruha, néhány napra a pajtában, padláson kapott rejtekhely.) A szombathelyi püspöki palotába menekülteket, üldözötteket fogadott be és védett meg Kovács Sándor katolikus püspök.[118]

A Vatikáni Archívumban fennmaradt a budapesti Nunciatúra 1944. december 8-án küldött *Promemoria* beszámolója. Készítői a borzalmas menet útvonalát (Piliscsaba–Dorog–Süttő–Szőny–Gönyű–Hédervár és Dunaszerdahely–Magyaróvár–Hegyeshalom) a Nunciatúra bérelt teherautóján tették meg. Utóbbi községben az elvakult, utálkozó német ajkú párttagok, Volksbund-tagok[119] a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságától érkezett gyógyeszközöket elkobozták, esetenként elvették a követségi menleveleket is. A gyalogmenet útvonalán a vérhas, a kimerültség, fertőzések és az összezártság szedte áldozatait.

A kora nyári deportáláshoz viszonyítva a vidéki lakosság magatartása sok helyütt megváltozott. A 250 km-es menetből szökött zsidóknak a falvakban – ha nem is nyíltan – segítettek; sajnálkoztak, együttérzést tanúsítottak. Ez jelenthetett éjszakai szállást a pajtában, krumplis vermet, időleges rejtekhelyet a padláson, kamrában. Élelem (darabolt kenyér, gyümölcsök) kirakását a porta elé, de előfordult használt ruha, paraszti öltözet átadása, rejtett kiszállítás a vasútállomásra is. Segítettek Piliscsabán, Komáromban, Gönyűn, Győrött, Véneken és másutt.[120]

117 BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 532–533.

118 Kovács Sándor (1893–1972) római katolikus püspök, az Országos Liturgikus Tanács elnöke.

119 A Magyarországi Németek Népi Szövetsége (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*) 1938-tól a magyarországi német kisebbség szervezete volt. A Harmadik Birodalom agresszív képviselőjeként annak érdekeit képviselte, jelentős szerepet játszott a Waffen-SS magyarországi toborzásaiban.

120 SZITA Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945*. Kossuth Könyvkiadó – ÁKV, Budapest, 1989. 73–77.

A pápai képviselet (névtelenségbe rejtőzött) egyházi bizalmi embere beszámolójából az útvonalon bukdácsoló menet éjszakai állomásairól, az állapotokról további hiteles információkat nyerhetünk. „1. Piliscsaba, védelem valami tető alatt; 2. Dorog, a szabadban egy sportpályán, se étel, se víz; 3. Süttő, állatpiac, se víz, se étel; 4. Szőny, valami tető alatt, étel; 5. Gönyű, kis kereskedelmi hajókon, tele egérrel, oly hidegben és nedvességben, hogy a lefekvők nem tudtak aludni, étel nincs, inni a Duna szennyezett vize, WC sehol; 6. Hédervár és Dunaszerdahely, mezőgazdasági épületek, étel semmi; 7. Magyaróvár egy műselyem gyárban. Itt szekereken zsúfolódtak össze a betegek és a haldoklók, lóca nélkül, hidegben; orvosi ellátás, gyógyszer nélkül."[121]

A beérkezett, sebesült, erősen kimerült zsidó nőket és férfiakat tíz, undorító bűzt árasztó szénapajtában őrizték. Voltak, akik segítségért könyörögtek, mások – tele váddal – kiabáltak. „Mit érnek a védlevelek? A nyilasok ronggyá tépték! Hagyják, hogy úgy pusztuljunk el, mint az állatok!"[122] A hegyeshalmi vasúti bunkerekbe, pajtákba szorított emberroncsokon senki sem segített.[123]

Verolino és a vele tartó bátor önkéntesek Rotta számára – negyven milliméteres filmfelvevővel – mintegy 4000 méter hosszú filmet forgattak. (A filmtekercs eltűnt, vagy Budapest ostromának idején megsemmisült.) A hegyeshalmi életmentés eleme volt, hogy Ujváry és Köhler páter a legrosszabb állapotú embereknek – félrehúzódva – a helyszínen is vatikáni pecséttel ellátott menlevelet állítottak ki.[124] Ezeket a helyi katonai parancsnoknak – ilyen is jelen volt – vagy a nyilasoknak mutatták fel. Az abnormális nehézségek között az

121 „Egy fiatal orvos akart segíteni rajtuk, de nem volt semmi eszköze. Feküdtek, mozdulni sem tudtak, lázasan, sokan félrebeszéltek, siránkoztak: az emberi selejt alig emlékeztetett emberi lényekre. Jobbról, balról könyörgés: »Segítsetek, mentsetek meg! Én keresztény vagyok, miért nem menekülök meg?«"

122 A Vatikán által kibocsátott „menekülési vízumok" kiosztását említi NAPOLITANO, i. m. 114. Ilyen iratot a kutatás során nem találtunk. A Vatikánba érkezett jelentés végén olvashatjuk, hogy a külföldi követségek küldöttei révén kiszabadult, „csendőrileg ismét ellenőrzött, újfent vagonba rakott" menlevél-tulajdonosok négy napig semmiféle élelmet nem kaptak. Uo. 110.

123 A könyörgést is bevető páterra a nyilasok fegyvert fogtak. „Nem félek tőletek!" – kiáltotta Köhler. „Lőjetek, ha van hozzá bátorságtok!" A nyilasok leálltak. Uo. 109. A ferences nővérek tevékenyen részt vettek a páter hegyeshalmi expedíciójában. (Uo. 106.) Vatikáni védetteket szállítottak vissza. Mikor autójuk a pesti gettóhoz ért, a nyilasok sértegették, bántalmazták a nővéreket. Rájuk fogták, hogy angol kémek.

124 A megszabadított személyekből november 23-án 153-at indítottak vissza Hegyeshalomból. Komáromban el kellett hagyniuk a négy vagont. Az erődbe zárták őket, mondván, hogy „lázadást készítenek elő". A csoportokra osztott, ismét vagonokba parancsolt emberek 24. és 26. között utaztak fel a fővárosba, kifosztva, bármiféle élelem nélkül. 27 kiválasztottat – bár a csendőrség által ellenőrzött, hiteles menlevelük volt – visszatartottak. Uo. 110–111.

(új) menlevelesek azonnali szabadon bocsátása nem ment könnyen. A heves vita leginkább az idős Köhler páter és a nyilasok között folyt. Az idős pap harcos maradt, pedig a beszeszelt nyilasok „beszervezett zsidónak", máskor „a zsidó pápa szolgájának" csúfolták.

A nyugati határra hurcolt, onnan – bérelt teherautókon a fővárosba visszaindítandó zsidók – további sorsa sem volt könnyű. A kiválasztott (állítólag 4000-et meghaladó) tömeget autókaraván szállította vissza Budapestre. Budapest határában szigorú ellenőrzés következett. Újabb egyezkedések, majd a „romlott rendőrségnek" és a nyilasoknak a korrupciós „ajándékok" átadása után a bejutás sikerrel járt.

A súlyosan megbetegedett Köhler lazarista páter helyébe a nuncius Baránszkyt állította, aki ezután a Szentszék magyarországi zsidóvédelmi mozgalmának végrehajtó titkáraként dolgozott. Így tett Hegyeshalom községben, ahol a nyomorúságból a védlevéllel rendelkező zsidókat a nuncius személyes képviselőjeként szabadította ki. Az ügyben egyeztetett báró Apor győri megyéspüspökkel is. Mindezzel együtt a sok sérültnek, járványos nyavalyákkal sújtott rászorultaknak a gyógyszerek szállítása létfontosságú kérdés volt. Azzal kifogásolták (vagy elkobozták), hogy a keresztények számára sincs elegendő.

Apor és Baránszky gondjait a nagy nehezen megszabadult védlevelesek további sorsa is gyarapította. Hol és miként lehet a deportálás elől kiszabadított zsidókat eldugni, hová lehetne csoportokat menteni? Apor szerint Győr – alig erdősült környezete miatt – rejtőzködésre alkalmatlan volt, a fővárosban viszont (Budán, Óbudán) voltak barlangok, és olyan házak egymás mellett, ahol a pincékben át lehetett járni az egyikből a másikba.

A védlevelek (a Nunciatúra hivatalos szóhasználatában oltalomlevelek) használata, elfogadása ellentmondásos volt. A vészkorszak történeti feldolgozásában mulasztás, hogy alig kaptak figyelmet. Voltak, akik a túlélés biztosítékának tekintették, életmentőnek tartották. Akár többfélét is beszereztek, ezeket életük végéig őrizték. Mások kételkedtek, mégis igyekeztek felhajtani, valahogy hozzájutni. A „pechfogelok" (szerencsétlenek, egykorú kifejezés) az iratot nem tudták elérni, vagy elvették tőlük a nyilasok, eltépték.

Bő hét évtized után is helytálló Bibó István mérlegelése: „Bizonyosan vannak ezrével olyan emberek, akik életüket ezeknek a hol egyéni, hol szervezettebb erőfeszítéseknek köszönhetik. De mindez csepp volt a tengerben, s nem is az ellenségesség tengerében, hanem ami ennél sokkal rosszabb, a zavarodottság, az ingadozás, a segíteni nem merés és a segítés előli kitérés tengerében. Ne felejtsük el, hogy a megmaradt kétszázezernyi magyar zsidóságból százezernyi

a budapesti gettóban élte át az ostromot, ahol nem annyira a gettó érdekében közben járók, még kevésbé a magyar társadalom jóvoltából maradtak meg, hanem azért, mert pribékjeiknek már nem volt idejük és elszántságuk az elpusztításukra; a többi zsidóság nagyobb része deportálásból tért meg."[125]

A Szálasi-uralom rémnapjaiban a várbeli Dísz tér 5. sz. épület előtt katolikus papok, egyháziak hosszú sora várakozott a Nunciatúra előtt bejutásra. A Vatikánban őrzött dokumentumok a Nunciatúra kiterjedt életvédelmi hálózatáról, az életvédők önzetlen áldozatvállalásáról tanúskodnak. Nagy Tibor katolikus pap a fővárosban kapcsolódott be az életmentésbe. 1944. november 23-án kelt, Rotta aláírásával hitelesített, fényképes német és magyar nyelvű megbízólevele feljogosította, hogy „az Apostoli Nunciatúra segély- és jóléti ügyeiben eljárjon".[126] Az ellenállók a Hivatásszervezet Kálmán Imre utcai irodájában Hortobágyi László irodavezető aktív részvételével hadiüzemi igazolványokat gyártottak. Lebukásuk tragikus volt, számukra a Margit körúti katonai börtön volt a végállomás.

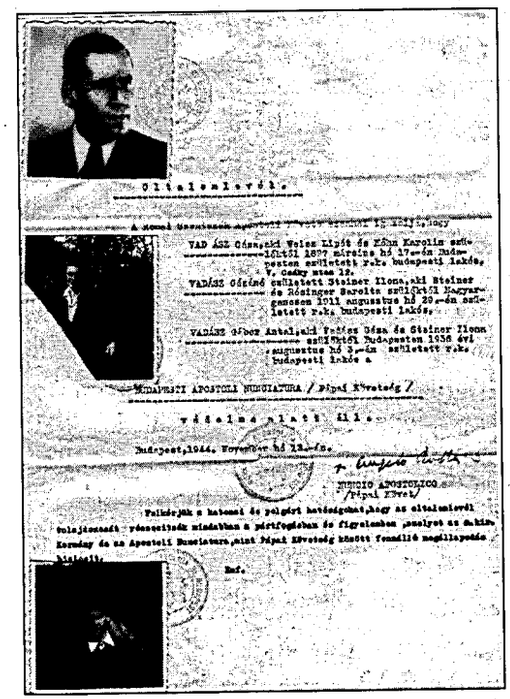
Oltalomlevél.
MISSIO APOSTOLICA
Pápai Követ

A pápai követség oltalomlevele

November 21-én a Nunciatúra és a Keresztény Szociális Misszió kérelemmel fordultak a fővároshoz. A Horánszky utcai gimnázium átadását kérték, hogy a misszió menekülteket és védetteket helyezhessen el. A kérést elutasították, mivel „nem időszerű".[127] 27-én a Külügyminisztériumban Kemény Gábor „a nuncius kérését jóindulatú megfontolás tárgyává tette". A Szentszéki Követség védettjeinek nyolc épületet utalt ki. Az V. kerületben ötöt, a VI.-ban és a VII.-ben egyet-

125 BIBÓ, i. m. 634.

126 Az N 2593/44 számot viselő megbízólevélen a Nunciatúra címere és bélyegzője látható. GUR David: *Iratcsata az életért.* i. m.

127 FENYŐ, i. m. 446.

OLTALOMLEVÉL

A RÓMAI SZENTSZÉK APOSTOLI KÖVETE

A BUDAPESTI APOSTOLI NUNCIATURA (Pápai követség) VÉDELME ALATT ÁLL.

Budapest, 1944.

Nuncio Apostolico (Pápai követ)

OLTALOMLEVÉL

A RÓMAI SZENTSZÉK APOSTOLI KÖVETE

Pápai védlevél Msgr. Rotta nuncius aláírásával

egyet, a XIV. kerületben négyet. A hivatalos irat szerint azok részben lakottak voltak, így befogadóképességük 836 hely volt.[128]

Az oltalomlevelek eljuttatása a rászorulókhoz mind veszélyesebb volt. Nagy Tibor a spanyol és a portugál követség munkatársaitól kapott segítséget. A követségi autó, a reverenda és az igazolványok a pesti gettóba való bejutáshoz – kirendelt csendőrök igazoltattak – hasznosnak bizonyultak. A papot mélyen megrázta, mikor szemtanúja volt a gyűlölet és az erőszak tobzódásának, a XIII. kerületi Szent István parkban a csoportos kivégzés előtti sorakoztatásnak. A Teleki téri rendőrségi őrszobán két fiatal rendőr főhadnagy nyújtott segítséget. Többek között ekként sikerült a gettóba zárt Madarassy Beck Zsuzsa költőnőnek[129] átadni az oltalomlevelet.

A pápai oltalomlevelek veszélyes továbbítását a budai plébánosok közül többen vállalták. Köztük a vízivárosi Szent Anna-templom káplánja, Benkő István. A hittanár segítő munkálkodását leleplezték, a nyilasoknak jelentették.

[128] MNL OL K 767-1944 - 2.

[129] Nagy Tibor emlékezéséből ismert, hogy Kiscelli József vizafogói plébános ajánlásával kilencen kaptak oltalomlevelet, Nagy révén pedig tizenhatan. NAGY Tibor: Egy katolikus lelkész emlékei 1944-ből. *Holocaust Füzetek*, 1998/9. 113–114.

Eglis István katolikus lelkésszel[130] együtt december 5-én a dachaui koncentrációs táborba hurcolták.

Rákospalotán Antal János, a szalézi kollégium rektora[131] az intézményben számos zsidónak nyújtott menedéket. Letartóztatták, de Rotta közbenjárására kiengedték. Internálásáig az életmentés aktív részese, támogatója volt báró Apor Gizella bárónő, a Vöröskereszt önkéntese[132] és Pejachevich Mária grófnő. Mindketten együttműködtek Ujváry Sándorral és a nyilasok által október 28-án éjszaka orvul legyilkolt jeles, bátor életmentővel, a Királyhágó utcai honvédkórház papjával, Kálló Ferenc római katolikus esperessel.[133]

Az életmentők körébe tartozott Bády Ferenc, a budapesti Bakáts téri templom plébánosa. Több száz rászoruló zsidónak a svéd követségről, a városligeti Sacré Coeur zárdából és a Nunciatúráról hozott védlevelet. Kiérdemelte, hogy „a menlevelek elengedhetetlenül szükséges futárának" is nevezték. Mozgása, a lakására befogadott üldözöttek felkeltették a nyilasok figyelmét. Őrizetbe vették, ám sikerült elmenekülnie. Az ostrom végéig bújkált.[134]

Zsidók tömegét fogadta be a IX. ker., Knézich utcai Szent Margit Intézet. Nagy László marianista szerzetes, a tanoncotthon vezetője az ottani életmentésre így emlékezett: „a nővérek nem nagyon tartották tiszteletben a törvényeket, mert a pincéjük tele volt üldözöttekkel. Rejtegettek egy papi ruhába ötözött elszászi német katonát is a Hőgyes Endre utcai Champagnat iskolából. Emlékszem Odília nővérre, akik különösen kitűnt az üldözöttek iránti segítőkészségével."[135]

A Jezsuita Rend szerzetesei közül bátorságával, határozottságával és áldozatkészségével kiemelkedett P. Raile Jakab. A nyilaskeresztes uralom idején a Mária utca 25. szám alatti jezsuita rendházat vezette. Több helyszínen mozgott, élelmet gyűjtött, a rászorulóknak üres keresztlevelet juttatott. A raz-

[130] Freesz József, Magass Miklós, Benkő István paptársaival együtt részt vett a Magyar Front keretében a zsidók mentésében. Németellenes magatartás, hazaárulás hazug vádjával bántalmazták, koncentrációs táborba szállították. (1944. december 5-én 135 595 fogolyszámmal regisztrálták.) Regénybe sűrített emlékezése EGLIS István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában.* Új Ember Kiadó, Budapest, 2014. A személyi kultusz éveiben szabadságvesztésre ítélték.

[131] 1992-ben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

[132] Báró Apor Gizella, Apor Vilmos győri püspök nővére, az önkéntes vöröskeresztes szolgálat neves személyisége. A második világháború idején a német követ vaskereszttel akarta kitüntetni, nem fogadta el. 1944 őszén Győrbe, a püspökségre internálták, 1945-ben térhetett vissza Budapestre.

[133] Kálló Ferenc tábori főesperes kitűnő szervező volt, száznál több embert mentett meg. 2005-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el.

[134] NAPOLITANO, i. m. 113–114.

[135] HETÉNYI VARGA, i. m. 306.

ziák, igazoltatások alkalmával higgadt leleménnyel élt. Kapcsolatban állt az életmentésben tevékeny Izay-csoporttal. Segítségével a rendházban kapott menedéket a munkaszolgálatból merész szökéssel szabadult Harsányi János (1920–2000), később Nobel-díjas amerikai közgazdász, a játékelmélet feltalálója.[136] Munkaszolgálatosként pápai védlevele volt, túlélte az üldöztetést.

P. Raile segítségével a rendházban élte meg a szovjet haderő bevonulását Verolino, a Nunciatúra titkára, valamint Per Anger svéd diplomata. (Mindketten a menekültek, védlevelesek látogatása alkalmával az épületben rekedtek.) Áldozatos helytállásáért – 150 mentettjére hivatkozással – P. Raile 1991-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült.[137]

A VKNB védelmébe vont intézmények helyzete – miként a Nunciatúra címerét viselőké – mind aggasztóbbá vált. Ujváry Sándor a nuncius támogatását kérte – és elnyerte –, hogy az életmentésbe hatékonyabb eszközöket vonjanak be. Egyeztetések után december 7-én létrejött a *Departement de Cooperation*, a semleges külképviseletek újabb együttműködési formája.[138] Vezetésével Ujváryt bízták meg. Apparátusa tizenkét munkatársból állt.

A védőiroda hangzatos elnevezése taktikai változáshoz is vezetett. Immár nemcsak a kisebb-nagyobb nyilas vezetőkkel tárgyalhattak, hanem közvetlenül a Külügyminisztériummal is. Állandó összeköttetés jött létre báró Kemény külügyminiszterrel[139] és helyettesével, Bagossy Zoltánnal. (Utóbbi hivatali posztja mellett rablóvezér volt. Egy időben a nyilas „fővezérség" tagjaként a Pasaréti út 10.-ben tanyázott. Különítményével kirabolta a Pasaréti úti környék villáit, zsidó lakóit elhurcolta.[140])

A védőirodát képviselő magyar tisztviselőknek gyorsan el kellett sajátítani a nyilasok elleni küzdelem fogásait. Ebbe tartozott a hangoskodás, fenyegetőzés, fölényes és erélyes fellépés. Kosztich Milán és Eszterházy József sokszor gyakorolták. Esetenként még a marcona Bagossynál is hatott, többször jártak sikerrel. December 14-én tárgyalást indítottak az összes letartóztatott pap, egyházi személy ügyében, mert számuk aggasztóan, napról napra nőtt. A javaslat kolostorban való elhelyezésük volt. Az ígért válasz nem érkezett meg.[141]

A nyilasvilágban az emberélet mentésében a vesztegetés kiemelt helyet kapott. (Az egyszerű, ám hatásos módszerrel, pénzes borítékok diszkrét átadásával Wallenberg és bizalmas munkatársai is gyakran éltek.) A nagyhangú nyilasvezérek élelmiszert, cukrot, kávét, teát, palackos röviditalokat örömmel fogadtak, ezek átadása után engedékenyebbek lettek.[142]

November végén a mozgássérült gyermekek Mexikói úti otthonába betört nyilasok „az udvaron összetereltek egy csomó gyermeket. Kímélet nélkül úgy lövöldöztek rájuk, mint a verebekre. Legalább 10-15 gyerek feküdt a vérében". Ujváry a bandavezér erélyes figyelmeztetésével, a Hűség Házába parancsolt közös utazás közben a vesztegetést választotta. „Szó szót követett, végül a revolveres bandita zsebébe vándorolt egy ezüst cigarettatárca, három csomag cigaretta és ötezer pengő. A Stefánia úti Korzó kávéház előtt megállt az autó, a nyilas zsákmányával bement a kávéházba. Ujváry meg volt mentve."[143]

Karácsonykor egy csoport gyermek elhurcolását zsidó ifjúsági csoport állította meg. A Bem téri Radetzky-laktanya kapuja előtt történt, a sikeres mentés módszere nem ismeretes.[144] A december 25-i nyilasroham a belvárosi Klotild utca 22. szám alatti (ma Stollár Béla utca) körletükben fiatal ellenállókra, védlevelek készítőire és terjesztőire mért halálos csapást. A Légrády Nyomda mentését, fegyveres védelmét, katonák, katonaszökevények segítését vállalták. Árulás folytán a Nemzeti Számonkérő Szervezet osztaga rájuk tört. 23 fiatalt mészároltak le. Köztük halt hősi halált Stollár Béla[145] hadapród őrmester, a Magyar Szabadság Mozgalom szervezője, a Klotild ellenállócsoport vezetője.

136 Rakodási, szállítási munkán dolgoztatták. Vatikáni védlevele volt, az 1944. november végi bevagonírozáskor bátran a Keleti pályaudvarról szökött meg. 1948-ban feleségével együtt Ausztriába menekült. Az USA-ban a John Charles Harsányi nevet viselte. A játékelméleten belül főként a nem kooperatív információs játékok, az ún. Bayesian-játékok kutatója, ill. azok közgazdaságtanon belüli alkalmazásának megteremtője volt.

137 A jeruzsálemi Jad Vasem Intézet hivatalos névsora alapján.

138 Az alkalomból a pápai, portugál, spanyol, svéd és svájci követségek francia nyelvű együttműködési jegyzőkönyvet írtak alá. A nemzetközi védőiroda székhelye Budán, a Tövis utca 3/a. sz. épületben volt.

139 Báró Kemény – mint nyilas minisztertársai – gyakran ígért. A valóságban „puszta és hazug ígéreteknél többet sohasem kaptunk". Dr. Nagy József véleménye a Zsidótanács szerepének vizsgálatakor. LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 84.

140 1946. március 26-i, a Népbírósághoz benyújtott írásbeli fellebbezésében több olyan esetet is felsorolt, amikor élete kockáztatásával zsidókat mentett meg. Tanúk idézését, kihallgatását is kérte, amelyet a Népbíróság elutasított. A Népbíróságok Országos Tanácsa életfogytiglani börtönre ítélte.

141 HETÉNYI VARGA, i. m. 308–309.

142 Ujváry igazolványaival, rendőrök bevonásával tudta kiszabadítani a Kapás utcai nyilasok fogságából az utcán elfogott munkatársait, Komoly Ottót és másokat. A gyülekezőhelyeken (KISOK-sporttelep [régi ügetőpálya] és az Új Ügető Versenypályán), valamint az országúti mentéseknél legtöbbször sem a külföldi védleveleket, sem a kormányzói mentesítést vagy a kihirdetett honvédelmi kivételezéseket nem vették figyelembe. A kimentésnek vagy kiemelésnek nevezett menekítéshez, szöktetéshez változatos módszerekre volt szükség. Beletartozott az itallal, pénzzel vesztegetés is.

143 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 192.

144 Uo. 214.

145 Dr. Stollár Béla (1917–1944) a *Pesti Hírlap* belső munkatársa, sportújságíró, Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez tartozott. Az utca ma a nevét viseli.

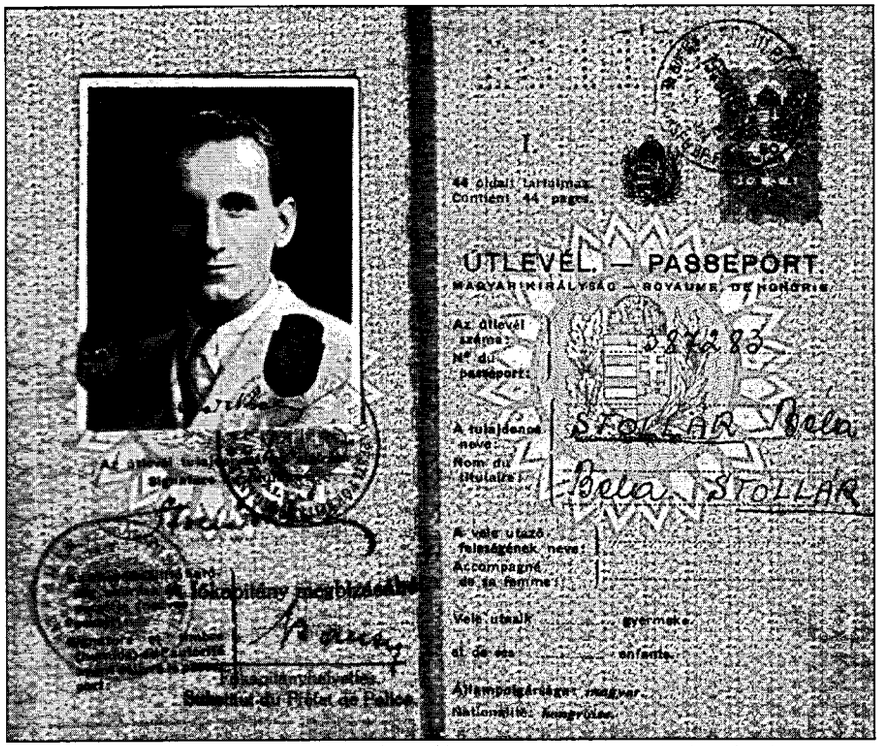

Stollár Béla fegyveres ellenálló

December 23-án, Budapest szovjet ostromgyűrűbe szorítása előtt a semleges országok budapesti képviselői a Nunciatúra várbeli palotájában tanácskoztak. A nyugati határszélre szorult Szálasi kormányához intézett jegyzéket fogadtak el. Ez volt az utolsó közös fellépésük. Nemes tettként értékelhetjük, hogy a zsidó gyermekek védelmében a kiterjesztett erőszak, a gettóba hurcolásuk ellen foglaltak állást. Nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a gettó sokban a börtönhöz hasonlít, „ahol a szegény kicsiknek más látványuk nem lesz, mint a nyomor, aggastyánok és asszonyok szenvedése és kétségbeesése, akiket szintén csupán faji származásuk miatt üldöznek". Az utolsó közös jegyzéket az apostoli nuncius mellett aláírta Carl Ivan Danielsson svéd követ, Harald Feller svájci, gróf Pongrácz Ferenc portugál ügyvivő és spanyol ügyvivőként Giorgio (Jorge) Perlasca.[146]

[146] Perlasca, Giorgio (1910–1992) olasz közgazdász, kereskedő, fiatal éveiben a fasizmus híve. 1942-től Magyarországon dolgozott, 1943. szeptember 8. után is hű maradt a Monarchiához. Magyarország német megszállása után bújkált, internálták. Régi barátja, Sanz Briz segítségével 1944. október 13-án feljutott Budapestre. November végén beköltözött a spanyol követségre. Spanyolország már nem képviseltette magát a Magyar Királyságban, amikor diplomatának adta ki magát. Életeket mentett, 1945 tavaszán elhagyta az országot. 1988-ban Padovában vette át a Világ Népeinek Igaza kitüntetést. Elnyerte a Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjét, 1990-ben a New York-i Raoul Wallenberg Bizottság kitüntetését, 1991-ben a spanyol Izabella Rend parancsnoki fokozatát, 1992-ben az olasz Köztársasági Érdemrend parancsnoki fokozatát. Budapesten három emléktábla, a III. kerületben utcaelnevezés, a VI. ker., Bródy Sándor utcában 2007. június 1. óta mellszobor méltatja merész helytállását.

1945. január elején a nyilas kormány, a „hungarista hősök" Sopronban, Sárváron, Szombathelyen és Körmenden készültek továbbmenekülni, a hangos nyilas propaganda szerint a Kárpátok szent bérceit visszafoglalni. Angelo Rottát egész hónapban a bombatámadásoktól, ágyútűztől sújtott főváros, a szenvedő lakosság megkímélése foglalkoztatta.

Február 3-án a diplomáciai testület doyenjeként a Várbunkerben[147] felkereste Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornokot, a főváros védelmének német parancsnokát. Felszólította, legyen tekintettel a lakosság szenvedéseire, fejezzék be az értelmetlen küzdelmet. A tábornok azt válaszolta, mindez kompetenciáján kívül van, de megígérte, hogy az *Oberkommando des Heeres*hez (OKH, a szárazföldi haderő vezérkara) fordul. Meg is tette, másnap már választ kapott. Heincz Guderian vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke közölte, Hitler kitartásról szóló parancsa változatlan, a magyar fővárost az utolsó töltényig tartania kell. Pfeffer-Wildenbruch ennek ellenére február 5-én a kitörés engedélyezésére a kérést megismételte, újra elutasító választ kapott.[148]

A nuncius a nagyszámú, be nem váltott kormányzati ígérettől megrendülve értesítette a Külügyminisztériumot: a közállapotok annyira elvadultak, hogy a hivatalos sürgetéseket elveti. A végvonagló várost nem hagyja el. Mérlegelte a körülményeket, és eldöntötte, nem utazik a pápai képviselet kijelölt új székhelyére, Szombathelyre.

[147] A budai alagútban kormányzói óvóhelyet építettek ki. 1944 végén–1945 elején Budapest német védelmi parancsnoka ide költözött a vári (Werbőczy, ma Táncsics u. 7. szám alatti Erdődy-Hatvany-palotából) szűkebb törzsével.

[148] UNGVÁRY Krisztián: *Hősök? A budapesti csata német katonai elitje*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019. 46. Szálasi két alkalommal (1944. december 18., 1945. február 15.) magas magyar kitüntetéssel ismerte el.

Portugália követsége az életek védelmében

A második világháború Portugália számára nem európai ügyet, inkább az ország atlanti-óceáni területeit, gyarmatait fenyegető hatalmi játszmát jelentett. Az ország hatszáz esztendő óta Nagy-Britannia hagyományos szövetségesének számított. Lengyelország német megtámadásakor Antonio de Oliveira Salazar[149] miniszterelnök azonnal bejelentette Portugália semlegességét.

A következőkben a körülmények és az, hogy Franco spanyol diktátort Hitler nem tudta belekényszeríteni a háborúba, mindvégig kedvezett a portugál semlegesség fenntartásának. Salazar és Franco tisztában volt a helyzet olyan összefüggésével, hogy ha Madrid enged a német nyomásnak, Lisszabon sem tehet mást, mint hogy aláveti magát London akaratának.[150]

A világháború évei alatt a portugál külpolitika céljai között az európai érdek kifejezéssel nem találkozunk. A kormány a meghatározó célokat négy pontban összesítette: 1. a korábbi katonai potenciál erőteljes meghaladása; 2. az atlanti-óceáni hadműveletek szempontjából kulcsfontosságú Azori-szigetek portugál szuverenitásának megőrzése; 3. a költségvetés bevételeit jelentősen növelő volfrámeladások fenntartása; 4. az 1942-ben japán megszállás alá került portugál gyarmat, Timor visszaszerzése.

Kevésbé ismert, hogy a portugál fővárosban – Franciaország német lerohanása, összeomlása idején és azt követően – számos brit és amerikai szervezet kezdett munkába. 1944 januárjától, különösen az amerikai *War Refugee*

149 Antonio de Oliveira Salazar (1889–1970) pénzügyi szakember, politikus, 1932-től Portugália diktatórikus hajlamú miniszterelnöke a menekültekről úgy rendelkezett (más országokhoz hasonlóan), hogy segíteni lehetséges, sőt szükséges őket. Megtiltotta azonban, hogy Portugáliába átutazóvízumot adjanak ki, vagy állampolgárságot kapjanak. Spanyolország területére nem léphettek átutazóvízum nélkül, Aristides de Sousa Mendes főkonzul a tilalom ellenére 30 000 menekültet, köztük 10 000 zsidót életmentő okmányokkal látott el.

150 1939 márciusában barátsági és megnemtámadási egyezményt kötöttek. 1940 májusában közös nyilatkozattal nyilvánították ki semlegességüket London és Berlin előtt.

Board[151] létrehozásától a két nagyhatalom együttműködése az életmentésben állami szintre emelkedett. A feladatokban részt vállalt a lisszaboni brit követség is. Afrika körbehajózásával a menekülőket a portugál hajósok a mozambiki Marquesbe szállították, akik onnan utazhattak tovább Palesztinába.[152]

A továbbiakban számos állítás, tény vizsgálatával bizonyítjuk, hogy Portugália képviseletében budapesti követsége részt vállalt a magyar zsidók védelmében. Európa jelentős részének német megszállása óta az Egyesült Államok felé a portugál főváros volt az egyetlen szabad kijárat. Súlyos körülményeket legyőzve, veszélyek sokaságát legyűrve menekültek ezrei érkeztek, ami a portugál belpolitikában nagy gondot okozott. A menekültek első, 1940-es hulláma után az országba való belépésüket erőteljesen megszigorították. A hatóságok csak átutazást engedélyeztek, és a kört szűkítették. Mint több más ország esetében, a portugálok is megkülönböztetést tettek, kinek az életét és milyen alapon védik meg. A védelem vállalását megkönnyítette, hogy a „védett" személyeknek csekély esélyük volt eljutni Lisszabonba.

Salazar az ország stabilitásának megrendülésétől tartott. Az intézkedésekhez tartozott, hogy beutazáskor Portugália úti célként nem szerepelhetett. Az angolszász és a zsidó szervezetekre hárultak az ellátás és a továbbutazás költségei, és garanciát kellett vállalniuk, hogy a menekülők mielőbb elhagyják az országot.[153]

A Magyar Királyság kormányának külpolitikájában a távoli Portugália nem játszott különösebb szerepet. Fővárosát viszont nem lehetett figyelmen kívül hagyni: Lisszabon hírszerzési központ volt. Olyan város, ahol a magyar diplomaták, hírszerzők információkat gyűjthettek ellenségekről vagy szövetségesekről, vagy éppen az ország, a hadviselés érdekében híreket és álhíreket szivárogtathattak ki.

A nagy földrajzi távolság miatt a magyar–portugál kapcsolatok szerényeknek minősíthetők: a világháború évei alatt mindössze három jelentős tényt emelhetünk ki. 1943-ban Lisszabonban az angolszász hatalmak képviseleténél is voltak magyar béketapogatózások; 1944. október 11-én Lakatos

151 Háborús Menekültügyi Testület, az USA mentési és segélyezési politikájának végrehajtója. Döntő szerepet játszott több tízezer zsidó megmentésében, anyagilag segítette Raoul Wallenberg életmentő tevékenységét.

152 A Lisszaboni Külügyminisztérium archívuma, Public Record Office (a továbbiakban PRO) FO 371 36 633. BÁN Éva kutatási eredménye, l. BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin*, i. m. 93.

153 Az előírások között helyet kapott, ha három hónap múltán nem utaznak el, börtön vár rájuk. Minden vízum megadásához a PVDE (Polícia de Vigilância e Defesa do Estado, Államrendőrség) hozzájárulására volt szükség.

Géza kormánya[154] a budapesti portugál ügyvivőn keresztül kísérletet tett az angoloknál fegyverszünet kötésére; 1944-ben a budapesti portugál követség magyar zsidók életét mentette.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a „baráti" intervencióról, a portugáliai reakciókról, hírekről alig találunk adatokat. A Liszszabonból érkezett 14. számjeltávirat bizonyítja, hogy a portugál kormány tudott arról, hogy a „német csapatok bevonulása, az új kormány létrehozása a legkevésbé sem felelnek meg a törvényes formaságoknak". A portugálok az államközi kapcsolatokban nagyobb változást egyelőre nem terveztek. Budapestről arról értesültek, hogy a magyar államfő gyakorolja funkcióit. „Azzal nem foglalkozunk, hogy milyen mértékű nyomásnak volt vagy lesz kitéve."[155]

A portugál képviseletet 1944. április 25-étől júniusig Carlos de Almeida Afonseca de Sampaio Garrido[156] meghatalmazott követ vezette. Garrido a magyar hatósági üldöztetésen megdöbbent. Lisszabontól engedélyt nem kért, beosztását felhasználva segítésre törekedett. Az üldözöttek patronálásában segítője titkárnője, az ismert budapesti ékszerész[157] lánya, Gábor Magda – férjezett nevén Bischowskyné[158] – volt.

A portugálok Budapest bombázásától tartottak, a fővárostól 55 km-re, a patinás galgagyörki Tahy-kastélyban béreltek lakrészt.[159] (A hivatal változatlanul a magyar fővárosban működött.) Garrido helyettesítését – a külügyminiszter megbízottjaként – Alberto Carlos de Liz-Teixeira Branquinho[160] ügyvivő látta el. Munkáját – október 29-éig – a madridi Külügyminisztérium szigorú irányítása alatt végezte. Naponta bejárt Budapestre, kapcsolatot tartott a külképviseletekkel, a magyar hatóságokkal. Konzuli ügyeket is intézett.

154 A Lakatos-kormány a háborúból tervezett „kiugrás" kormánya volt, 1944. augusztus 29. és október 16. között volt hatalmon. Lakatos Géza vezérezredest, kormányfőt október 15. után a német megszállók őrizetbe vették, Sopronkőhidán tartották fogságban.

155 BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–1945*, i. m. 94.

156 Sampaio Garrido (1883–1960) konzervatív beállítottságú tisztviselő, 1939. július és 1944. június között diplomata Budapesten. Bernbe helyezték át.

157 Grün (1916-tól Gábor) Farkas Vilmos (1881–1962) kereskedő. Anyja (szül. Tillemann Janka) 1997-ben, 101 éves korában hunyt el Kaliforniában.

158 Gábor Magda (1915–1997) az USA-ban színésznő, a talkshow-k gyakori szereplője. Egyes állítások szerint a portugál követtel romantikus kapcsolat kötötte össze, bár a férfi 32 évvel idősebb volt. Szüleit, a Gábor házaspárt csak október 29-én engedték elutazni.

159 Garrido rezidenciája a Grand Hotel Ritz (Duna-palota) szállóban volt. A hotel 1910 és 1913 között épült. 1945. január 15-én bombatalálat érte, teljesen kiégett. Romjait 1947-ben takarították el.

160 Alberto Carlos de Liz-Teixeira Branquinho (1902–1973) a háború után az USA-ban, majd további hat országban szolgált. Garridóval együtt 1995-ben Göncz Árpád köztársasági elnök posztumusz magyar kitüntetésben részesítette.

A szükségben a portugál bérlemény a Ritz Szállóban hónapokra a portugál életmentés bázisa lett. Gábor Magda titkársági munkatárs – a követ tudtával – védleveleket szerzett, vízumokért kilincselt. Menekülő zsidókat fogadott be, egy ideig eredménnyel bújtatta őket. Köztük volt saját anyja is.

A követ április 11-i levelében értesítette a portugál Külügyminisztériumot, hogy a budapesti követséget külföldiek százai árasztották el. Valamennyien a konzul védelmét kérték. A kérelmeket el kellett utasítani, mivel a védelemre nem volt felhatalmazása. Az itt lakó brazil állampolgárokkal kivételt tettek, ők „legteljesebb védelmet" kaptak.[161] A brazil Hasslocher családnak ez nem volt elég. „Szorongatott helyzetében" Románián és Bulgárián keresztül – portugál segítséggel, nagy anyagi felajánlással – mindenképpen Törökországba akart utazni.[162]

A fővárosban a portugál követség az üldözöttek védelmében házakat, házrészeket bérelt. Megalapította a Portugál Vöröskereszt magyarországi irodáját, feladatát a menekültek gondozásában határozták meg. Működéséről kevés ismeretes. A portugál kormány engedélyével az iroda mindazokat segítette, akiknek rokonai voltak Portugáliában, Brazíliában, a portugál gyarmatokon, vagy velük bármilyen kapcsolatban álltak. Minderről informálták a portugál Külügyminisztériumot. A politikai hatalom központosított működése okán tájékoztatást kapott Salazar miniszterelnök hivatala is.

A portugál követség védlevele

161 A levélben szerepel először a személyazonossági igazolvány mellett – közelebbi adat nélkül – „mentesítő dokumentumok" kiadása, melyek „lakásuk sérthetetlenségét" biztosítják.

162 BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–1945*, i. m. 94. Feltehetően zsidó családról volt szó.

A felerősödött magyar szélsőjobboldalt bőszítette a portugál aktivitás. Április 28-án kora reggel Galgagyörkön a Hain Péter[163] vezette Állambiztonsági Rendészet brutális támadással lerohanta a követségi rezidenciát. A követet sem kímélték, őrizetbe vették.[164] (Tiltakozott, az erőszaknak ellenállt.) A nyomozók megtévesztésül később eljátszották, hogy a támadást „bűnözők követték el", akik kivizsgálás címén hatoltak be az épületbe. Az ott tartózkodókat (a portugál követ tiltakozása szerint a követség vendégeit) a betörő „bűnözők" őrizetbe vették, egy másik csoport pedig azokat „kiszabadította". Mikor az utóbbiak kijelentették, hogy vissza akarnak térni a követségre, erőszakkal a Budapesti Központi Rendőrségre hurcolták őket.

Garrido hevesen tiltakozott[165] a diplomáciai sérthetetlenségre hivatkozva. A rendőrség szabadon akarta engedni. A követ csak a többiekkel együtt, elvett holmijuk visszaadását követően volt hajlandó távozni.

Az ügy egyre kellemetlenebbé vált, emiatt a sértettek sorsáról magas szintű tanácskozás határozott.[166] Jungerth-Arnóthy javaslatára (a zsidókat mélységesen gyűlölő, megvető Baky László és Hain nagy bosszúságára) a kellemetlen incidenst lezárták. Mindenkit szabadlábra helyeztek.

Garrido május 3-án erélyes hangú jegyzékben tiltakozott. A „magyar gestapósok"[167] durva beavatkozása, a megalázó bánásmód miatt teljes körű vizsgálatot követelt. Nem sokkal később visszahívták, társaságában – német engedéllyel – Bischowskyné is elhagyhatta Magyarországot.[168] Hosszabb ideig Svájcban tartózkodott, ősz elejéig innen irányította a magyarországi mentési akciót. Az alpesi országból október 30-án érkezett vissza Lisszabonba.

163 Hain Péter (1895–1946) rendőrségi detektívfelügyelő, kormánytanácsos. A német megszállás után a magyar Gestapónak is nevezett Állambiztonsági Rendészet korrupt vezetője. 1946-ban Ausztriából szállították vissza. A népbíróság kötél általi halálra ítélte.

164 Az elfogásban valószínűleg részt vett dr. Koltai László és a Zsidó-ügyek Osztálya. A fogvatartás idején Garridót személyében, származása okán is súlyosan megsértették. Hain pribékjei bántalmazták. A követ szigorú kivizsgálást, a vétkesek megbüntetését, írásos bocsánatkérést követelt. Szóbeli bocsánatot kért a miniszterelnök, a külügyminisztériumi államtitkár és a protokollfőnök.

165 Hainnak „a német bajtársak", a Gestapo előtt is jól jött volna egy „zsidó összeesküvés" leleplezése, ám az ügy balul sült el.

166 Sztójay Döme, Antal István miniszter, Baky László, Hain Péter és Jungerth-Arnóthy Mihály vett részt.

167 Az Állambiztonsági Rendészet a Horthy-rendszer politikai ellenfeleit megfigyelő, üldöző szervezet volt, négy osztályra tagolt országos hatáskörrel. A politikai nyomozás mellett a zsidó vagyon felderítésével, „begyűjtésével" is foglalkozott.

168 Garrido 1960-ban hunyt el. Életmentő tettei halála után váltak ismertté. Érdemeit 2010-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

A magyarországi hírek Lisszabonba csak csordogáltak. Annyi ismert, hogy a német birodalmi gleichsaltolás[169] következményeiről szóltak, a vidéki gettók létesítéséről, külföldi lapok, a világsajtó feldolgozásának betiltásáról, június 28-án a zsidó könyvek égetéséről.

Újpétery Elemér[170] követségi titkár Lisszabonból kelt levele lesújtó portugál reagálásról adott hírt. A könyvégetési akció „itt derültséget keltett. Kevés barátunk szerint kitűnően élhetünk otthon, ha van energiánk és időnk ma különböző könyvtárak proscribált[171] könyveit összegyűjteni és magyar és idegen újságírók jelenlétében ünnepélyesen megsemmisíteni". A diplomata józanul, a távolból is helyesen ítélte meg a magyar „valóságot". „Látom sajtónkban a kétségbeesett vergődést a nagy nemzeti terv kiépítésére, és a harcot egymás kölcsönös feljelentgetése ellen. Látom a gettók körüli csődöt is. Szükség volt erre?"[172]

Svédország és Svájc követsége után az életmentésben Budapesten a portugál követség is mind aktívabb részt vállalt. Ugyanakkor az öt éve fennálló szívélyes kapcsolatokban törést hozott, hogy Portugália budapesti képviseletét június 5-én ügyvivői szintre szállította le.

Július hónap a vidéki deportálások befejezése, a folytatás elhúzódása, a titkos és a nyílt tárgyalások, a taktikázások miatt portugál szempontból is eseményekben gazdag volt. Lisszabonban a Külügyminisztérium bekérette a magyar ügyvivőt. Az államtitkár diplomatikusan elismerte az ügyvivő közbenjárásának jelentőségét a budapesti portugál követségre menekült személyek érdekében. Kijelentette, a befogadás „nem csupán a követség személyes érdekeltsége", a kormány is támogatja.[173]

Branquinho július 27-én kelt, 116. sz. levelében olvasható, hogy a magyar Külügyminisztérium körözvényét a portugál képviselet is megkapta. A brutális deportálások zsidókat sújtó hatását, nemzetközi következményeinek eny-

169 Nemzetiszocialista kifejezés: „egyenlősítés".

170 Újpétery Elemér 1942-től a lisszaboni magyar követség titkára. 1944. október 15-éig ügyvivő. Október 15. után a Szálasi-kormány nem ismeri el, halálra ítélik. 1946. július 8-án állásáról lemondott. Tapasztalatait a *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában* című emlékezésében (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987) foglalta össze.

171 Törvényen kívüli. Az égetés nem helytálló. 1944. június 16-án Budafokon 22 vagonnyi, mintegy 500 ezer összegyűjtött könyvet dobtak zúzdába.

172 ÚJPÉTERY, i. m. 384. Ugyanitt figyelemre méltó megjegyzést tett: „A zsidókérdés súlyos probléma. De mi lesz a magyar zsidókkal, ha Magyarország maradék függetlensége megszűnik?"

173 No 38. számjeltávirat Carlos Branquinhónak Budapestre. Feladása 1944. július 12. BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–45*, i. m. 96. A galgagyörki befogadottak ügye még húzódott.

hítésére a magyar fél humanitárius intézkedéseket ígért. A hivatalos „állítások" a szépítést szolgálták, a portugál jelentés szerint sikertelenül.[174]

A portugál ügyvivő bizalmas forrásból úgy értesült, hogy Budapest zsidósága háromszázezer főt tesz ki, közülük a kedvezményezett zsidók kb. tízezret. További információja volt, hogy a „budapesti tisztogatás – amelyet átmenetileg felfüggesztettek vagy legalábbis rendkívüli mértékben csökkentettek – rövidesen újrakezdődik".[175]

Július 26-án (!) a magyar Külügyminisztérium cáfolatot küldött Lisszabonba, mivel „ellenséges és semleges sajtóhírek jelentek meg arról, mintha magyarországi zsidók Németországba deportáltatnának". A tömeges elhurcolást tagadó épületes magyar hazugságok közül is kiemelkedik az a közlemény,[176] amelyben a teherszerelvényekbe zsúfolt zsidók, azaz a „kiküldöttek" családtagjai is szerepeltek. A foglalkoztatottak (a deportált zsidók elegáns megnevezése) esetében „a családtagok ellátásáról, gondozásukról megfelelően gondoskodnak vagy házi munkát fognak végezni".

Portugáliában a Salazar-diktatúra szélsőjobboldali indíttatású volt, de fajgyűlölet nem jellemezte. A holokauszt idején a mediterrán országban megközelítőleg százezer zsidó lelt menedékre. Portugália és Spanyolország hivatalos semlegessége nem jelentett ideológiai semlegességet. Így a diplomaták sokat veszthettek; karrierjüket, esetleg életüket kockáztatták, mikor segíteni próbáltak a zsidóknak.[177]

A portugál diplomáciai életmentés kiemelkedő személyisége volt Aristides de Sousa Mendes (1885–1954) bordeaux-i konzul is. 1940-től kivételes bátorsággal megközelítőleg 30 000 menekültet – köztük 10 000 zsidót – mentett meg a náci terror, a „végső megoldás" elől. A német előrenyomulás, majd a megszállás alatt – a hivatalos tiltás ellenére – vízumokat, portugál útlevelet, vízumként szolgáló menlevelek ezreit adta ki, ezekkel a közvetlen életveszélybe

[174] A budapesti Külügyminisztérium a körözvényben közölte, hogy az intézkedéseket a Svéd Vöröskereszt, a Palesztin Bevándorlási Hivatal és a Háborús Menekültügyi Bizottság kérésére hozták.

[175] BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–45*, i. m. 96.

[176] „A hazai munkapiaci helyzetre való tekintettel a kormány magyar munkások németországi kontingensét nem tudta felemelni, de a német kívánságnak zsidók rendelkezésre bocsátásával kívánt eleget tenni. E megegyezés értelmében küldetnek ki zsidók Németországba munkára." ÚJPÉTERY, i. m. 460.

[177] Az életmentésben kiemelkedett Pedro Teotónio Pereira (1902–1972) portugál politikus, diplomata, több országban nagykövet. Mintegy 16 000 menekült megmentését szervezte, akik gyalog keltek át a Pireneusokon.

jutott személyek elhagyhatták Franciaországot.[178] Vízumkiadást még a határ közvetlen közelében Hendaye településen is megszervezett.

Nemes tetteiért a Salazar-diktatúrában majdnem az életével fizetett. Meghurcolták, állásvesztésre ítélték. Diplomataként nem dolgozhatott tovább. Családját ellehetetlenítették, gyermekeit kitiltották a portugál egyetemekről. Nyomorban halt meg. Sousa Mendes sokáig nem becsült tetteit a kiváló izraeli kutató, Jehuda Bauer a diplomáciai életmentés történetében egyedülállónak minősítette. Helytállása „a legnagyobb mentési akció volt a holokauszt során, melyet egyetlen ember irányított".[179]

A diktátor és a portugál kormány korábbi ellentmondásos magatartását tekintve számottevő eredménynek számít, hogy hivatalos portugál védelmet, kérelemre útlevelet kaphattak olyan magyar zsidók, akik kellően igazolni tudták, hogy Portugáliában vagy Brazíliában gazdasági, intellektuális vagy személyi kapcsolatokkal rendelkeznek.[180]

Az intézkedést erősítette, hogy június elejére (!) már Lisszabonban is egyre többen ismerték a magyarországi zsidóüldözések, a lengyel protektorátusba irányult deportálások híreit. A portugál újságok átvették a nemzetközi sajtó dermesztő információit, fényképeit. A felháborodás sokat rontott a Magyar Királyság megítélésén. Újpétery leverten jelentett Lisszabonból. „Minden eddigi munka hiába volt. A gyűlölet mindenki ellen irányult, aki Horthyt nem tagadta meg. Így ellenem, személy szerint is."[181]

E vonatkozásban a magyar ipar és gazdaság zászlóshajóinak, értékeinek megszerzéséről is meg kell emlékeznünk. A kiküldött birodalmi „szakértőkkel" történt bizalmas tárgyalások, „szakszerű" német zsarolás következményeként a magyar gyáripar[182] legerősebb csoportja, a Weiss, Chorin, Kornfeld

[178] A németek elől menekülők egyik útiránya Bordeaux kikötője volt. Ezrek érkeztek naponta azzal a reménnyel, hogy tengerre szállhatnak, hogy az Ibériai-félsziget biztonságosabbnak ígérkező területére átjussanak. Az életmentésben hívő, katolikus légkörben élő családja, felesége, Angelika Ribeiro és két legnagyobb fia, valamint José de Seabra konzulhelyettes és még néhányan segítették. Mendes sikeresen támogatta Habsburg Ottó menekülő védenceit is.

[179] Jeruzsálemben 1966-ban Mendest posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. 1986-ban az Egyesült Államok kongresszusa tüntette ki, két évvel később a portugál kormány bocsánatot kért tőle. Több helyen tiszteletére szobrot állítottak, Bécsben és Tel-Avivban utcát neveztek el róla. https://zsido.com/harom-diktatorral-szallt-szembe-30-ezer-eletet-mentett-meg/. Letöltve 2025. január 8.

[180] A Gábor család, az akkor tizenéves Gábor Zsa-Zsa (később híres amerikai színésznő), Tillemann Sebestyén gyáros és lánya, Ágnes (őt Tom Lantos vette feleségül), a Zwack család több tagja. A portugál diplomaták politikai alapon üldözött magyarokat is megsegítettek.

[181] ÚJPÉTERY, i. m. 433.

[182] A gyáripar mellett kezükben volt a bányák, a bankok stb. legjelentősebb része is.

és Mauthner család magyarországi pozíciói, vagyona – a vállalataik, mindenekelőtt a csepeli konszern – feletti ellenőrzési jog erőszakos úton Heinrich Himmlernek, az SS birodalmi vezérének alárendeltségébe, 25 évre „bizalmi kezelésébe" került.[183]

A nagycsaládból kiemelt 30 főnyi csoport a Lufthansa különgépén június 26-án Madridból Lisszabonba érkezett. (Magyarországon az alkuról külföldi adókból értesültek.) Edmund Veesenmayer július 6-án értesítette Berlint.[184] Kivételesen valós hírt jelentett, hogy az ügy „óriási feltűnést keltett, és kétségeket ébresztett a zsidókérdés következetes és igazságos keresztülvitele iránt". Attól tartott, ha ezt meg lehetett tenni, akkor a magyar félnek is joga van „egyes államok különleges kívánságait"[185] számításba venni.

Az első magyar csoportot azonnal gyanakvás kísérte. A társaság férfitagjait a portugál rendőrség őrizetbe vette. (Az indok hamis vízumuk volt.) A Portugáliában tevékeny angol és amerikai titkosszolgálatok ugyancsak a család körül szaglásztak. (Biztosra vették, a család a németeknek kémkedik.) Felvetődött, hogy Chorin Ferencet és Vida Jenőt kihallgatásra Angliába szállítják. Időközben kapcsolatokat kerestek,[186] és a második magyar csoport is megérkezett. A művelet elmaradt. Néhány nappal később a portugál rendőrség a Közép-Portugáliában fekvő Curia divatos fürdőhely nagyszállójába telepítette, majd október 15-e után a Lisszabon környéki Estoril fürdőhely Park Hoteljében szállásolta el a családot.[187]

183 A sikeres tárgyalásért Kurt Becher SS-Obersturmbannführer felelt, a megegyezést a családtagok 1944. május 27-én írták alá. 4. pontja tartalmazta, hogy a (lényegében kifosztott) rokoni csoportnak az SS lehetővé teszi az ország elhagyását. A mauthauseni koncentrációs táborba hurcolt Buday-Goldberger Leó 100 000 dollár Svájcba átutalása ellenében visszanyerte volna szabadságát, de – mint felesége felidézte – férje „beteges magyarsága miatt minden tőkéjét a hazai gyárakba forgatta vissza". A felsőház tagja, a magyar textilipar nevezetes alakja. Mauthausenban éhen halt 1945. május 4-én. *Sorsok és találmányok*, i. m. 41.

184 A magyar diplomácia június 27-i számjeltáviratában „Lisszabon főszenzációjának" minősítette. A családtagokat az angolszász és portugál újságírók valósággal megrohamozták.

185 A német követ a zsidó védleveles csoportoknak ígért, a semleges államok budapesti képviseletei oldaláról többszörösen sürgetett kiutazási tervekre célzott. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3. i. m. 81.

186 Az egyik szál a lemondott lisszaboni magyar követ, Wodianer Andor volt, a másik Sir Owen O'Malley, a harmincas években Nagy-Britannia budapesti nagykövete, aki gyakran a család vendége volt. Sokat számított, hogy utóbbi kezességet vállalt a társaságért. Vida Jenő nagyiparost külön őrizték, 1944 őszén Auschwitz-Birkenauba szállították, 1945 márciusában megölték.

187 A Chorin család 1947-ben New Yorkba települt át.

A magyar nagyiparoscsaládról jelentéseket készített az OSS[188] (a CIA elődszervezete), az amerikai és az angol Külügyminisztérium. Végül Winston Churchill íróasztalára is eljutott az ügy. A brit miniszterelnököt több oldalról ostromolták, hogy a Weisz–Chorin nagycsaládot üldözőbe vehessék. Az ügyből nem maradt ki a szovjet szövetséges sem. Örömmel „kezelésbe vették" volna a szemükben „gazdag német kém" iparmágnás-társaságot. Kihallgatásukat szorgalmazták, ha már az angolszászok letartóztatni nem akarják őket.

Churchill világos és humánus gondolkodását a speciális jegyzőkönyvben rögzített, augusztus 8-i feljegyzése bizonyítja. „Meglehetősen kétes ügynek látszik. Ezek a szerencsétlen családok, többségükben nők és gyerekek valószínűleg vagyonuk kilenctized részéért vásárolták meg az életüket. Nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha Anglia üldözné őket. Mondjanak nyugodtan az oroszoknak bármit, amit szükségesnek találnak a megnyugtatásukra, de az ég szerelmére, ne akadályozzuk meg ezeket az embereket a menekülésben!"[189]

Mi történt eközben a magyar fővárosban? A belvárosi Duna utcában[190] a portugál konzulátus irodát tartott fenn. A kérelmeket Gulden Gyula főkonzulnak[191] lehetett benyújtani. (A kérelmezőnek portugáliai vagy brazíliai igazolt rokonsággal kellett rendelkeznie.) Az elbírálást a követség különleges osztálya, dr. Bartha Gyula ügyvéd[192] és munkatársai végezték, majd Branquinhónak terjesztették elő. A rigorózus ügyvivő személyes elbírálást követően minden útlevelet maga írt alá.[193] Július 15-én a portugál ügyvivő és a magyar Külügyminisztérium kilépési és átutazási engedélyt kért a német követségtől kilenc magyar zsidónak. A kérelem indoka az volt, hogy üzleti kapcsolatban állnak Portugáliával, vagy rokonaik élnek ott. A kiutazóknak érvényes portugál útlevelük volt, ám a teljesítés – a német követség diplomatáinak időhúzása miatt – hosszú hónapokig váratott magára.

188 Office of Strategic Services, Stratégiai Szolgálatok Hivatala. 1942-ben alapították, 1945 szeptemberéig működött. Utódja a Central Intelligence Agency, a Központi Hírszerző Ügynökség.

189 SZEGEDY-MASZÁK Marianne: *Csókolom a kezét*. Libri Kiadó, Budapest, 2014. 202–203.

190 A Duna utca 1. szám alatt a Herendi Porcelángyár Rt. irodái voltak.

191 Gulden Gyula (1898–1979) az egykorú iratokban Jules Gulden néven szerepel, Herenden 1926-tól ügyvezető igazgató, majd többségi részvénytulajdonos. 1938-tól Budapesten tiszteletbeli portugál alkonzul, 1944. október 29. és december 8. között ő vezette a portugál követséget. December 9-én távozott Magyarországról. Vagyonát államosították. 1948-ig Svájcban, majd az USA-ban élt.

192 Dr. Bartha a portugál képviseleten belül Brazília érdekét is képviselte.

193 A fennmaradt iratok tanúsítják, Garrido és Branquinho az életmentésben együttműködött a budapesti svájci, svéd, spanyol és vatikáni misszióval. A Ritz Szállóban 30 magyar zsidónak nyújtottak menedéket.

Augusztus 5-én újabb – talán mentési szándékú – magyar taktikai lépés következett. A magyar fél (kormány, Belügyminisztérium?) titkos egyezkedéséről annyi ismert, hogy „rendkívüli mértékben" meg kívánta növelni a „kedvezményezett" zsidók számát. Egy részük Palesztinába emigrálna, a másik magyar földön, internálótáborban maradna. Nehezen értelmezhető, hogy a budapesti Külügyminisztérium tájékoztatása szerint „az erre ítéltek száma biztosan meghaladja a százezret", de még nagyobb is lehet, „ha a rendőrség rátalál a néhány tízezer bújkáló zsidóra".[194]

Komoly Ottó[195] az új (szükségből létrejött, eladdig ismeretlen) szervezet, a Magyarországi Zsidók Szövetsége Emigrációs Szekció képviseletében augusztus 15-én levéllel, két kéréssel fordult Branquinho ügyvivőhöz. Az egyik, hogy a „zsidók szomorú helyzete miatt" a portugál kormány könnyítse meg a Magyarországon lakó zsidók belépését Portugáliába. Ha a beérkezett zsidók nem maradhatnak az országban, a nagy zsidó szervezetek – például a *Jewish Agency*[196] (Zsidó Ügynökség) – biztosítsák továbbutazásukat Palesztinába. A megoldáshoz az ügyvivő közvetítését, kapcsolatfelvételét kérte.

Augusztus 20-án a portugál követség keretében létrejött a *Section Protection* (Védelmi részleg) elnevezésű közös szervezet. Székhelye a Duna utcában, majd a rózsadombi Eszter utcában, a portugál konzulátus épületében volt. Feladatát útlevélkérelmek elbírálásában, speciális portugál védlevelek kiadásában határozták meg. (Utóbbiakat egyelőre nem ismerünk.)

A nyilaskeresztesek hatalomátvételét a portugál követség szűkszavúan kommentálta. Branquinho ügyvivő október 17-én reggel – és délután is – a Külügyminisztérium épületét zárva találta. „Az egész városban ostromállapot van, katonai erővel elfoglalták a németek és a magyar nácik". (Jelentéseiben az utóbbi kifejezés ekkor jelent meg először.) A helyzet súlyosbodásához kötődően megállapította, hogy „veszélybe került a zsidók és a liberális politikusok élete, azokat már nagy számban börtönöztek be".[197]

[194] Branquinho számjeltávirata a lisszaboni Külügyminisztériumnak, No 125. Érkezett 1944. augusztus 6. BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–45*, i. m. 97.

[195] Az előző hónapokban a Magyar Cionista Szövetség elnökeként írta a leveleit. Ebben az időben a Nemzetközi Vöröskereszt szekciója vezetőjének feladatait is betöltötte.

[196] Komoly garanciát és felvilágosítást Elijahu Dobkin útján ígért. Dobkin (1898–1976) a munkáscionizmus vezető alakja, az izraeli függetlenségi nyilatkozat aláírója. A Zsidó Ügynökségnél és a Cionista Világszervezetnél egyaránt aktív volt. A világháború alatt az ügynökség bevándorlási osztályát vezette. Nagy felelősséget vállalt a zsidók Európából történő kimentéséért.

[197] Branquinho 175. számjeltávirata Lisszabonba. BÁN: *Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–45*, i. m. 98.

Portugália budapesti képviselete csatlakozott a semleges államok budapesti követségeinek a deportálás elítélésére fogalmazott közös tiltakozásaihoz. (Az elsőt Branquinho, a másik kettőt Pongrácz gróf írta alá.) Az augusztus 1-jei, november 17-i és december 23-i tiltakozások a történelem előtti gesztusként értékelhetők, érdemi eredményt azonban nem hoztak. Az elszigetelődött Szálasi-kormány diplomáciai elismerése a semleges követségek taktikázása, a nyilaskeresztesek hiú ábrándja maradt.

Más külképviseletek gyakorlatától, okmányaitól eltérően a portugálok szabályos útleveleket bocsátottak ki, érvényességük 1944. december 31-éig tartott. A nyilaskeresztes hatalomátvétel, október 15. egyik következményeként a portugál úti okmány megszerzéséért valóságos roham indult. Az ügyvivő a nyilas külügyminiszterrel kötött megállapodása alapján ötszáz védő útlevéllel számolhatott.

A kikötés betartása ebben az esetben is nehéznek, a kérelmezők növekvő nyomása miatt szinte lehetetlennek bizonyult. A valóságban megközelítőleg 700 portugál útlevelet adtak ki.[198] A kiutazás másik feltétele a német átutazóvízum megszerzése volt. Ezt a budapesti német követség szűken mérte. Október végén a már említett, mindössze kilencszemélyes, portugál védlevéllel ellátott magyar csoport utazhatott. Az alkalomból Veesenmayer megjegyezte, ha a portugál követség kéréseit „illő keretek között tartja", hajlandó további átutazóvízumok kiadásáról tárgyalni.[199]

November elején Branquinho ügyvivő a Szálasi-kormány külügyminiszterénél tárgyalt. A jegyzőkönyv szerint megállapodás született „a Portugáliába szállításra kerülő zsidók ügyében". Ugyanakkor az ügyvivő sajnálattal közölte, hogy jelentéstételre családjával Portugáliába utazik. Az ügyek további intézése Gulden Gyula budapesti lakos, konzuli tisztviselő feladata. Báró Kemény Gábor a portugál kormány állásfoglalását sürgette a magyar politikai válto-

[198] A budapesti küldetéséről Portugáliába távozott Gulden állítása szerint a budapesti portugál követség hétszáz magyar zsidónak adott útlevelet. (Kollektív és egyéni útlevelek egyaránt készültek.) A hat éven aluli gyermekeket nem vették a listára, hogy az engedélyezett kontingenst ne terheljék. A Nemzetközi Vöröskereszt Archívuma, Genf (Archives du Comité International de la Croix-Rouge, a továbbiakban ACICR) G 59/(0) – 4.01. Feljegyzés Gulden és a VKNB tisztviselője, Leclerc megbeszéléséről. 1945. január 12. Az ideiglenes kollektív útlevelet – francia nyelven – 1944 augusztusában állították ki.

[199] BRAHAM: *The Destruction*, II., i. m. 518. A helyzet éleződésének jele volt, hogy Branquinho embermentési ügyekben szembekerült a Gestapóval és a nyilasokkal.

zásról, „mivel ez nem megfelelő diplomáciai viszony és hogy bizonyos nehézségeket fog okozni a zsidókérdésben történt megállapodás terén".[200]

A zsidók védelmében érkező külföldi figyelmeztetések, felszólítások kezelését tekintve megállapíthatjuk, hogy a magyar külügyminiszter tudatosan figyelmen kívül hagyta foganatosításukat. December 22-ig a fővárosban tartózkodott, mindvégig Szálasi politikájának végrehajtója volt.

Fenyő Miksa feljegyezte: augusztus végén a fővárosban az a hír járta, hogy Portugália is követi Svédország példáját. „Bizonyos számú zsidónak polgárjogot ad; néhány ezer zsidót így talán megóv a legyilkolástól."[201] Az ősz elején a nyilaskeresztes terror, az önkényeskedés nem kímélte a kiutazás engedélyezésére váró, valódi útlevél-tulajdonosokat sem. Bartha irodavezető a személyes beavatkozást választotta. A Budapesttől mindössze 20 km-re eső kistarcsai táborból hozott ki valamilyen indokkal – vagy bármilyen érdemi alap nélkül – internált portugál védetteket.

Egyed András piarista tanár együttérzésből veszélyes vállalkozásokat teljesített. Ezek közé soroljuk, hogy vállalta portugál menlevél közjegyzői hitelesítését, sokszorosítását és csillagos házba leadását. A lélekmérgezés kiterjedésének szomorú bizonyítéka, hogy a közel kihalt utcából kijövet „egy kb. tízéves gyerek egész hangosan, majdnem ordítva mondta: »Ez a büdös pap zsidókhoz jár!« (...) Azonnal körülnéztem, nem lát esetleg rendőr, vagy másvalaki."[202]

A portugál „védettség" ugyancsak relatív volt. A követség fennmaradt francia nyelvű jegyzékei[203] bizonyítják, hogy a nyilas banditák a portugál irattal, igazolvánnyal rendelkező polgárokat sem kímélték. Az érvényes útlevéllel rendelkezőket is – állapotukat nem mérlegelve – elhurcolták. Az október 22-i követségi jegyzék adataiból kiviláglik, a képviselet emberei 14 eltűnt portugál „védettből" hatról semmit sem tudtak meg. Négyről, hogy Újpestre hurcolták őket, a többit „ismeretlen helyre szállították". Egy másik jegyzéket immár nem a követség, hanem a képviselet „védelmi osztálya" küldte Kemény Gábor báró minisztériumának. Fordításából hat portugál „védett" sorsáról olvashatunk.

A tiltakozó iratokban 39, névvel és sorszámmal megjelölt védlevél-tulajdonost találunk.[204] Az elhurcolás budapesti utcákról, többször a Tattersaalból

200 *Vádirat a nácizmus ellen.* 4., i. m. 388.
201 FENYŐ, i. m. 249.
202 HETÉNYI VARGA, i. m. 154.
203 MNL OL K 63-1944-43-12 931
204 Sorszám szerint 1037–1092 között 4 db, 1116–1146 között 2, 2002–2099 között 15, 2105–2194 között 18 maradt fenn.

történt. Számos portugál védettet Újpestről, az UTE[205] sportpályáról vagy Megyerről, az ügetőpályáról vittek tovább. A gyülekezőhelyeken brutális hangnemet használtak, amikor a zsidókat munkásszázadokba formálták. Ezeken a helyeken már a tisztiorvosi bizonyítványokat sem nézték meg, papírrongynak tartották. A kényszermunka (építőanyagok kitermelése, téglagyártás, árokásás) színhelyei között szerepel Gödpuszta, Gödöllő[206] Szárítómajor (Szárítópuszta) és Babati major, Isaszeg, Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Pécel téglagyár, többször Erdőváros téglagyár, Veresegyháza, Gyál.

Október 27-én a Külügyminisztérium felkérte a portugál képviseletet, hogy adja át három példányban azon zsidók listáját, akikhez érdekei fűződnek. A jegyzékben hangsúlyozták, amennyiben ezek a személyek november 15-éig nem távoznak Magyarországról, úgy kezelik őket, mint a többi magyar zsidót.[207] (Ez a németektől átvett, bevett fogás volt.)

Veesenmayer november 7-én továbbított 3219. számú táviratában rögzítette, hogy tudomására jutott: a portugál követség – korábbi bejelentésével szemben – néhány száz védő útlevelet állított ki magyar zsidók részére. A német birodalmi megbízott ismét taktikázott. A tényt, a vele összefüggő kiutazási terveket tudomásul vette, anélkül hogy „elkötelezte volna magát". Berlinnel közölte: figyelemmel van Szálasi törekvésére, hogy kormánya elismerésének reményében a semleges országokkal ne kerüljön szembe.[208] Három nappal később memorandum készült Pedro Tovar de Lemos[209] portugál követ bejelentéséről. Sérelmezte, hogy a budapesti portugál követség által kiállított újabb útleveleket, amelyekkel „védettjeik" a magyar fővárosból Portugáliába utazásukat tervezik, az új magyar kormány nem ismeri el.

A megoldáshoz német támogatást kért. A tárgyaló német külügyi államtitkár, Adolf Steengracht[210] álságos elutasítással élt. A magyar kormány szuvere-

205 Újpesti Torna Egylet.
206 Gödöllőn, az Iparos Székházban erődítményparancsnokság működött. Appel András (portugál védlevele száma 2142/1944.) panasza szerint védlevelét itt elszakították. Táborparancsnokság állomásozott Horthyligeten, Ecseren, Vecsésen, Klastrompusztán. Az erdőkertesi téglagyári munkatábor robotosainak emlékét a községben Böjte Horváth István szobrász alkotása őrzi. Itt dolgoztatták Szép Ernő írót is.
207 A tervezett intézkedés a bújkáló Heltai Jenő előtt is ismert volt, i. m. 349.
208 BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 740.
209 Pedro Tovar de Lemos (1888–1961) portugál diplomata, tudományos kutató. 1941 és 1945 között a Külügyminisztérium Gazdasági Ügynökségének vezetője, meghatalmazott miniszter.
210 Gustav Adolf Steengracht (1909–1969) Bonnban jogot tanult, 1933-tól az NSDAP tagja. 1938-tól a német Külügyminisztériumban dolgozott, 1943-tól külügyi államtitkár. A háború után háborús bűnösként az amerikaiak letartóztatták.

nitására és az ilyen okmányokkal való átutazások nemzetközi elfogadásának nehézségeire utalt. Arra is, hogy a Szálasi-kormány nagy súlyt helyez arra, hogy ebben a kérdésben a semleges államokkal szemben előzékeny legyen. Döntése indokául végül megjegyezte, hogy a német és a magyar kormány kapcsolata „különösen bizalomteljes".[211]

A német szervek viszont tovább gyanakodtak. Erre – a magyar földön tevékeny német besúgók információja szerint – a budapesti portugál követségi magatartás adott okot. Az RSHA (Reichssicherheitshauptamt, Birodalmi Biztonsági Főhivatal) november 21-i átirata szerint a portugál Külügyminisztérium ismeretlen időpontban utasítást küldött, hogy a követség hagyja el Budapestet.[212] A követ ezt nem teljesítette.

A kényszerű összeköltöztetés november 15-én a portugál védettségű zsidókat is elérte, a nemzetközi gettóban az Újpesti rakpart 5. számú házába telepítették be őket. Szűknek bizonyult, néhány nap múlva további házakat kaptak. Ötszázan az Újpesti rakparton, a többiek két épületben a Phönix (ma Wallenberg) utcában, valamint egy Katona József utcai épületben laktak. Helyzetüket a portugál követség ajándékcsomagokkal könnyítette, a napi ügyek, az ellátás intézését minden házban külön iroda végezte.

A portugál védetteknek az Újpesti rakpart 5. sz. épület központi bázisnak számított. Orvosi rendelők, közös élelmiszerraktár, iroda működött benne, az utóbbinak dr. Bródy Sándor volt a vezetője. Az épületbe „tömörített" zsidókat dr. Richter Béla államügyész segítette. Beavatkozása eredményes volt, a beköltöztetett zsidók igénybe vehették az addig keresztényeknek fenntartott óvóhelyet.

25-én a portugál követség 115. számú jegyzékében[213] tiltakozást nyújtott be a Külügyminisztériumhoz. Igényt tartott arra, hogy a követség szolgálatában álló, érvényes útlevéllel rendelkező 36 munkaszolgálatos[214] (adatszolgáltatásra elrendelt elvonulása után) újból a követség szolgálatára állhasson. (Ezek a munkabíró férfiak látták el a négy követségi „védett" házban a 700 „védett" zsidó ellátásának intézését, a rend és a fegyelem biztosítását.) A folytatás a magyar hivatali bürokrácia packázása volt.

211 BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 744–745.

212 Iratot, hivatkozást az utasításra nem találtunk.

213 MNL OL K 63-1944-43-13.116. A mellékletben a kirendelt munkaszolgálatosok személyi adatai, valamint útlevelük száma található.

214 A „muszosok" követségi vezénylésére amiatt volt szükség, mert a portugál „védettekről" – felsőbb parancsra – részletes kimutatást kellett készíteni. Feladatuk volt „a még távollévő" (azaz szökött) munkaszolgálatosok felkutatása, adataik összegyűjtése.

A Külügyminisztériumnak is tudomása volt erről. Ezt a tényt a „hivatal" (Kemény báró szignójával) elismerte, de újabb bizonyító adatokat kért. Másnap, 26-án a teljes „védett" századot kirendelték az Albrecht főherceg laktanyába. Az ottani zsúfoltságból – fülsértő ordítozás után – a Józsefvárosi pályaudvarra meneteltették őket. (Onnan csak kivételes szerencsével akadt menekvés.) Az ügybe 28-án bekapcsolódott a Honvédelmi Minisztérium. Átiratát „ügykörszerű elintézésre" a belügyminiszternek továbbította. Másnap 52 „védett" személy jegyzékét (újólag kért adatokkal) a portugál követség megküldte a külügyminiszternek. Egyben értesítette, hogy azokat a magyar hatóságok a minisztériummal kötött megállapodás ellenére átadták a német hatóságoknak.

„27-én az Albrecht laktanyából vezényeltettek ki a Józsefvárosi pályaudvarra, ahonnan vagonokba rakva németországi rendeltetéssel elszállították Hegyeshalom vagy Érsekújvár irányába".[215] A követség kérte, hogy őket „még a határról irányítsák vissza a védett házakba". A folytatás, természetesen, elmaradt.

Az eredeti parancs szerint a semleges követségek által „védett" századokat nem lehetett deportálni. Az elvadult nyilasvilágban ezzel már senki sem törődött. A Józsefvárosi pályaudvaron november 29-én – erős rendőri és csendőri fegyveres őrizet alatt – több bevagonírozás zajlott. A „védett" századok esetében – megbízható adatot nem ismerünk –, a Svéd Királyi Követség diplomatái beavatkozásának köszönhetően, főként a svéd védlevél-tulajdonos munkaszolgálatosokkal tettek kivételt. Néhány portugál védleveles zsidót is elengedtek, de „a szerencse fiain" kívül a tömegnek nem volt menekvés.

A nyugati határszélen, Hegyeshalom és Szombathely között[216] több „portugál védett" munkaszolgálatos század hagyott nyomot maga után. Az állásépítés *(Stellungsbau)* parancsnoksága kíméletlen volt: a kemény télben a legtöbb halált a hajszolt munka, az éhezés okozta legyengülés, a brutális bánásmód, az egészségügyi ellátás hiánya és az eltetvesedés okozta.

215 MNL OL K 63-1944-43-13.147.

216 Sokan a nyugati határon, a Sopron környéki Kópháza, Hidegség, Ágfalva, Fertőrákos vagy Balf községek pajtáiban, hóban-fagyban hajszolt sáncmunkákon végezték be életüket. 1945. március 26-án Kőszeg határában az SS halálra sebezte a 43 éves Fenyő László költőt, a 701/303 „idegengyűjtő" (védettként besorolt) munkaszolgálatos század tagját. *Maradék-zsidóság.* Szerk.: BENOSCHOFSKY Imre. Officina, Budapest, 1946. 16. A fertőrákosi téli robotot, majd a mauthauseni koncentrációs tábort 43 évesen túlélte Kozma László (1902–1983), a magyar informatika úttörője, az informatikai fejlesztés kiemelkedő személyisége. *Sorsok és találmányok*, i. m. 83.

Budapesten a személyi változások gyorsan követték egymást. Gulden főkonzul december 9-i távozásával feladatait gróf Pongrácz Ferenc vette át. Előzőleg Branquinho személyi titkára volt, működéséről csekély adat maradt fenn. Annyi bizonyos, december közepén gróf Pongrácz a védelmi célból kiadott, francia nyelvű *Passeport Provisoirt* (ideiglenes útlevél) érvényességét három hónapig meghosszabbította.[217] Az ideiglenes okmány kiadását kötelező vizsgálati eljárás[218] és díjfizetés előzte meg.

Garrido volt budapesti spanyol követet Lisszabonban a német birodalmi követség szemmel tartotta. A november 20-án keltezett berlini parancsra december 8-án küldött titkos válasz[219] korábbi budapesti tartózkodását érintette. Egyébként a követ Lisszabonban az időközben kijutott báró Guttmann[220] zsidóval rágalmazó propagandát fejtett ki.

A semleges államok budapesti képviseletei a mentési, mentelmi intézendők erejének növelésére központot hoztak létre. Székhelynek – együttes döntéssel – a portugál követség épületét választották. Használata rövid ideig tartott: bombatalálat érte.[221]

December 2-án a Külügyminisztériumban bejelentették, hogy a magyar fővárosban Portugál Vöröskereszt (PVK) felállítását tervezik.[222] Működési programját a napról napra növekvő, ellátás nélküli tömeg, a rászoruló menekültek ínséget szenvedő részének gondozásában jelölték meg. Az elgondolás szerint a feladatok meghatározásában és megoldásában a Nemzetközi Vöröskereszt a Magyar Vöröskereszttel „karöltve" venne részt. A PVK működési területének az emberbaráti intézményeket, kórházak és gyermekotthonok fenntartását jelölték meg. A továbbiakban a szándék mintha elakadt volna. Medgyessy László főkonzul bejelentette, hogy az alkalmazottak előírt név-

[217] Ezeknél az okmányoknál is megfigyelhető, hogy a magyar zsidót, illetve családját „védelmező ország" állampolgárságot nem kívánt adni. A portugál okmányon az útlevél tulajdonosának állampolgárságát nem tüntették fel, a portugál kormány nem számolt a „védett", bárhogy kimenekített személyekkel jövendő állampolgárként. A Budapesten lakó „portugálokat" jelentkezésre kötelezték a Belügyminisztérium VII. közbiztonsági osztályának „C" alosztályánál, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatalnál, majd a Központi Zsidó Tanácsnál is.

[218] Az igénylő közeli rokonságban van portugál vagy brazil állampolgárral, komoly összekötetésben áll portugál vagy brazil céggel, számított a kulturális, művészeti téren ápolt kapcsolat is. Hivatkozni lehetett a nevezett országoknak tett érdemi szolgálatra is.

[219] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 749.

[220] Személyét nem sikerült megállapítani.

[221] Ugyanekkor a hegyeshalmi mentésekben érdemeket szerzett egyik portugál követségi tisztviselő (neve sajnos nem maradt fenn) szeme világát vesztette. *Tanúk vagyunk!*, i. m. 235.

[222] MNL OL K 71-I/6-1944-1778.

jegyzékét nem tudják benyújtani, mivel a magyar kormány jóváhagyó végzése nélkül alkalmazottakat nem vehetnek fel.

A drágaság és a korrupció napról napra nőtt. Az élet, a túlélés megváltásához a pengő mint fizetőeszköz a végét járta. Az utcákon, tereken a kereskedés aranyban, ékszerben folyt. Mindennek, még a bújkálásnak is megvolt a maga árfolyama. A Napóleon-arany stabil fizetőeszköz lett. December 2-án értéke 3700 pengővel volt egyenlő. A vámszedők szégyenérzet nélkül megtömhették zsebeiket. „Egy zsidó ügyvéd 100 napóleon érmét kért azért, hogy valakit a portugál követségen elszállásoljon."[223]

A köztereken – miként a lakóházakban – a mentési ügyek a szovjet ostrom közeledtével egyre rosszabbul álltak. Nyilas suhancok szökött katonákat és zsidókat hajszoltak. Immár nem segített semmiféle írás: igazoltatáskor az átadott igazolványt, védlevelet hamisnak nyilvánították. Eltépték, földre dobták, vagy egyszerűen zsebre vágták. Az előállított személy, az elvett irat tulajdonosa nem volt más, mint közönséges „bújkáló zsidó", akit az éber fegyveresek elcsíptek. A folytatás nem volt vitás. A helyszínen kirabolták, majd legtöbbször „felkoncolták". A rémtett variánsa volt, hogy az illetőt (férfit, nőt, mindegy volt) valamelyik pártházban szörnyen megkínozták, ezután alsóruhára vetkőztetve a Dunába lőtték.[224]

November végétől mind nagyobb kényszermunkástömegek, köztük a fővárosi Józsefvárosi pályaudvarról tehervagonokban elhurcolt portugál „védett" zsidók robotoltak a nyugati határon, a *Südostwall* (Délkeleti Fal) építésén. Az állásépítő földmunkákon az őrszolgálat brutalitása biztos és közeli halállal fenyegetett. A zsidó sáncmunkások közül a merészebb fiatalok szökni próbáltak. Legtöbbjét – lerongyolt külseje, állapota alapján – útközben hamarosan elfogták. Volt, akit a helyszínen, másokat megfélemlítésként a kirendelt munkabrigádok előtt a nyilasok agyonlőtték.

Sikeres mentőakció történt december 17. és 19. között. Dr. Bisits László tisztiorvos, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület (BÖME[225]) igazgatója tizenöt portugál menleveles fővárosi zsidót szabadított ki a Sopronhoz közeli Balf község állásépítő munkatábora nyomorúságából. A tisztiorvos sokat tett a budapesti „védett" házakból vagy munka közben elhurcolt mentőorvosok,

[223] HELTAI, i. m. 394.

[224] LÉVAI Jenő: *A pesti gettó története*, i. m. 129.

[225] Politikamentes, emberbaráti szervezet volt. 1944. április 30-án állományába mintegy 500 zsidó orvos és 46 segélyhely tartozott. Augusztus végén dr. Szennik Jenő orvos főhadnagy parancsnoksága alatt katonai alakulattá szervezték át.

gépkocsivezetők kimentésért. Segédtisztje a nyilasoknál bátran fellépő Harkány Károly volt, aki maga kreálta egyenruhában szöktette meg dr. Szafir Sándor főorvost.[226] A „védett" ún. mentős századról[227] annyi ismert, hogy körlete novemberben az Albrecht laktanyában volt. Tagjait innen hurcolták bevagonírozásra.[228]

A Portugália védelmébe vett magyar zsidók júliustól várakoztak, nagyot csalódtak. Közülük senki sem utazhatott el. Minden ígéret a németek blöffjének bizonyult.[229]

Karácsonykor Budapest körül bezárult a szovjet ostromgyűrű. Ezekben a napokban 25-30 német katonát szállásoltak be az Újpesti rakpart 5. sz. „portugál védett" épületbe. Az intézkedés az ott szorongó zsidókban félelmet keltett, mivel közel negyven olyan zsidót is befogadtak, akiknek semmiféle védlevelük sem volt. 1945. január 1-jén megkezdték a nemzetközi gettó likvidálását. A portugál védett házakat is kiürítették. Akik ismerték a varsói gettó történetét, borzadva látták megismétlődni az eseményeket. A Törvényszéki Orvostani Intézet naplója bizonyíték arra, hogy egy-egy éjjel 50-60 tarkólövéssel legyilkolt zsidó holttestét szállították be.[230] Ugyancsak az újév első napján 25 SS hatolt be a portugál követség épületébe, és megölt 10 ott talált zsidót.[231]

Az újév kezdetének egyik tragikus epizódja, hogy 1945. január 1. éjjelén rendőrök és nyilas fegyveresek a rejtekhelyként szolgáló galgagyörki épületet körbezárták. Az ott talált személyeket (zsidók, politikai alapon üldözöttek, mintegy húszan voltak) zaklatták, a társaság felét elhurcolták.[232]

Portugál részről súlyos csapás volt, hogy január 14-én a belvárosi, Zrínyi utcai portugál segélyezőiroda telitalálatot kapott. Több munkatárs megsebesült, köztük Bartha Ferenc súlyosan, aki ekkor elvesztette a látását.[233]

[226] LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 125. A nyilasok a mentőegyesület pincéjébe húzódott zsidókat és „gyanús elemeket" le akarták lőni, tettüket Harkány igazgató több ízben erélyes fellépéssel megakadályozta. Uo. 130.

[227] Több átszervezés után 1944. augusztus végén alakították meg a Budapesti Légoltalmi, Egészségügyi Munkaszolgálatos Századot.

[228] Mentőautóik szállították el a mind nagyobb számú zsidó öngyilkost, valamint a nyilas atrocitások áldozatait. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 127. Gyakran előfordult, hogy a nyilas fegyveresek a mentőautót nem engedték tovább. A sebesült, még életben lévő zsidók elvéreztek.

[229] Említést érdemel, a tárgyalásos megállapodás szerint a menekülők utazási költségét a Palesztina Hivatal és a Jewish Agency állta volna, a portugál állam mentesült a költségektől.

[230] LÉVAI Jenő: *A pesti gettó története*, i. m. 37.

[231] BRAHAM: *A népirtás politikája*. II., i. m. 1194.

[232] Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) V-107 222. További sorsukra adatot nem találtunk.

[233] LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 143.

Összességében a portugál követségi védelem sikeresnek bizonyult. A portugál képviseletnek érdemi együttműködése magyar vagy nemzetközi zsidó szervezetekkel nem volt, ahogy cionista ellenálló fiatalok mentőmunkája sem kapcsolódott hozzá.

A túlélők közül többen állítják, hogy a nemzetközi gettóban, a portugál „védett" házakban a kiürítésig szervezettséget tapasztaltak. A portugál „védetteket" kevésbé zaklatták a folytonosan razziázó nyilas banditák. Így is tengernyi izgalmat álltak ki. Túlnyomó részük túlélte az üldöztetést.

Garridót és Branquinhót 1995. október 21-én Lisszabonban posztumusz Göncz Árpád köztársasági elnök aranyérmével tüntették ki. Az alkalomból beszédet mondott Mário Soares, a Portugál Köztársaság elnöke. A megemlékezés nagy visszhangot váltott ki. A némileg elfeledett diplomaták helytállása közismertté vált, a köztársasági elnök 1996. január 4-én ismét elismerőleg méltatta őket. Az Ordem de Liberdade nagy tiszti keresztjét, illetve parancsnoki fokozatát családtagjaik vették át.

Salvador követségének Európán átívelő mentései

A Salvadori Köztársaság területe Magyarország egynegyedét teszi ki Közép-Amerikában. Néhány lelkiismeretes diplomatája a második világháború éveiben jelentős életmentő tevékenységet fejtett ki.

Georges M. Mantello[234] (eredeti neve Mandel György) erőfeszítései máig emlékezetesek. Az erdélyi-partiumi Beszterce városából, zsidó családból származó férfi 1941 decemberében román kereskedelmi ügynökként érkezett Svájcba. Vagyonos, mozgékony ember volt, 1942-ben sikerült megszereznie a genfi salvadori főkonzulátus első titkári posztját. Az európai zsidóság üldöztetésének tényeit folyamatos aggodalommal kísérte. Hamarosan a cselekvést választotta. Életmentő kezdeményezéseket indított a nácizmus és a hungarizmus üldözöttei, különösen a román[235] és a magyar zsidók megsegítése érdekében.

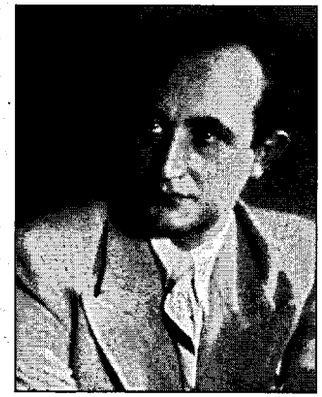

Mandel (Mantello) György salvadori életmentő

Jelentős eredmény volt, hogy Salvador kormánya – Mantello kezdeményezésével – genfi konzulátusát felhatalmazta, hogy a bizonyos számú menekült zsidónak salvadori állampolgárságot adjanak, és arra is, hogy a lehetőségekhez képest segítse azok kivándorlását a kis országba.

[234] Georges M. Mantello (1901–1992) magyar származású svájci életmentő. Felesége, annak szülei, és kiterjedt rokonsága 1945-ig Budapesten laktak. 1943-ban érintkezésbe lépett Salvador kormányával. Kérelmezte, hogy „hontalan" szlovák, német, cseh, jugoszláv, majd magyar menekült zsidóknak salvadori állampolgárságot adjanak.

[235] A bukaresti zsidó újságokban felszólították a román zsidókat, hogy minél többen – beleértve rokonaikat, ismerőseiket – Mantellóéknak küldjék meg a címüket. Néhány ezer címet gyűjtöttek össze, és hárommillió lejnél többet adtak ki a salvadori passzusok távirati továbbítására. A salvadori mentőokmányok díjmentesek voltak. LÉVAI Jenő: *Zsidósors Európában.* Magyar Téka, Budapest, 1947. 299.

A német hadsereg európai térhódításnak hatására Mantello nem törődött bele az üldöztetés elfogadásába, a sokszor általános hallgatásba. Felismerte, hogy saját családja, rokonsága, az erdélyi-partiumi zsidóság nagy veszélyben van. A zsidó vezetők körében legtöbbször passzív tűrést, máskor csodavárást tapasztalt, és ez is cselekvésre ösztönözte. 1944 közepén – ami veszélyes vállalkozás volt – szülőföldjére látogatott, hogy rokonait kimentse. Elkésett, már elhurcolták őket. Szerencsésnek mondhatta magát, hogy sikerült visszamenekülnie Svájcba.

Bátorságát és együttérzését tanúsítja, hogy nyáron nyilvánosságra hozta az SS üzemszerű emberirtásának elborzasztó tényeit, a halálgyár működését leleplező – birodalmi titokként kezelt – ún. *Auschwitz-jegyzőkönyveket*. Ezek Szlovákiában, két Auschwitz-Birkenauból szökött szlovák fogoly férfi hiteles vallomása alapján készültek.[236] A dokumentumnak világszerte megrázó volt a hatása. Számos államférfit, politikust a nemzetiszocialista Német Birodalom elleni cselekvésre késztetett.

A Mantellóval baráti kapcsolatot tartó dr. Florian Manoliu Hitler-ellenes román diplomata júniusban segítő szándékkal, szükséges iratokkal felszerelve Magyarországra utazott. Veesenmayer és a magyar csendőrség napi jelentései bizonyítják, hogy a deportáló szerelvényeket a magyar vidékről ebben a hónapban is késlekedés nélkül indították el. Június 1-jén Birkenauba Nagyváradról két tehervonattal 3166 és 3187, Kisvárdáról 3475, Marosvásárhelyről 3203, Szatmárnémetiből 3300, összesen 16 331 deportált érkezett. Aznapi, 226. sz. táviratában a birodalmi megbízott Budapestről összegezte, hogy a kiszállított magyar zsidók száma meghaladta a kétszázezret, összesen 217 236 embert deportáltak.[237]

Manoliu a magyar fővároson át az erdélyi Besztercére utazott. Elkésett. Fájdalmas valóságot, „zsidótlanított", bénult várost talált. A magyar csendőrség június 4-én 11 569 főnyi tömeget préselt a Birkenauba továbbított tehervonatokba. Köztük voltak Mandel-Mantello szülei és tucatnyi rokona, a Beszterce városából deportált 3106 zsidó is.[238]

[236] FREY Dóra: Az Auschwitz-jegyzőkönyv. Egy még mindig kevésbé ismert történeti dokumentum. *Eszmélet*, 2011. január 1.; EREZ, Cvi: Mikor és hogyan kerültek az auschwitzi jegyzőkönyvek Budapestre? *Remény*, 1988/5. 17.

[237] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 595.

[238] A 11 569 főnyi tömeg szelektálása a „szokott" rutinnal ment végbe. A halálgyár rámpáján a besztercei ekből mindössze három ikert (A-7199 és A-7201 közti fogolyszámot kapták) választottak ki. Életben maradtak egyelőre – ismeretlen számban – zsidó fiatalok és munkaképesnek sorolt

Mások is cselekedtek. Mantello folyamatos tájékoztatást kapott a zsidók magyarországi drámájáról Tahy Imre magyar diplomatától is, aki fontos szerepet játszott a zsidók tömeges elhurcolásáról szóló, Európában terjesztett nemzetközi híradások elkészítésében.[239]

A „keresztény Magyarország" érdektelensége, a zsidók gyűlöletének csúcsra járatása, a haláltábor óraműszerű működtetése a vidékről kiszállított 437 402 magyar zsidó végzetét, gyors és ütemes megsemmisítését hozta. A tömeghalál lassan Magyarországon is ismertté vált. Eltitkolták, hitetlenkedtek, sokan kétségbe vonták az információk eredetiségét. Közben értékes idő veszett el, a deportáló vonatok a korábbi szállítási terv szerint naponta indultak és érkeztek az Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborba.[240]

Az SS kegyetlenkedései, az embertelen deportálások hallatán voltak mások is, akik nem várakoztak, hanem cselekedtek. Közéjük tartozott a Franciaországból családostól Svájcba menekült dr. Mathieu Müller ügyvéd. Az angolok beleegyezésével a németek által megszállt országokba palesztinai bevándorlásra szóló hamis certifikátok ezreinek küldését intézte.[241] A szervezett életmentéshez Mantello és fivére, José, valamint dr. Müller irodát alapítottak.

Az esetenként ellentmondó adatok, a védőokmány manipulatív lekezelése ellenére is kiviláglik, hogy a védlevélakció bátor, életképes kezdeményezés volt. Az új irodából az óvatos Mantello először Svájcban élő zsidók németországi, majd Európa megszállt országaiban senyvedő hozzátartozóinak juttatott salvadori állampolgárságot igazoló iratot.

A fennmaradt iratok bizonyítják, hogy a genfi salvadori képviselet – Mantello követségi első titkár aláírásával, hivatalos formátumban, bélyegzőkkel – igazolást küldött Budapestre 1942. szeptember 16-án Déry Tibor[242] írónak, 30-án Orientger Károlynak és nejének, Simon Bélának és feleségének Zentára, Tigermann József rabbinak Érsekújvárra. Novemberben Kelmé kisvárosba (Litvánia), 1943 novemberében az öttagú Rubin családnak Lyonba, 1944.

felnőttek. A többiek gázkamrában végezték. SZITA Szabolcs: *Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban*. Noran Libro, Budapest, 2018. 217–218.

239 Tahy, Imre de: Rescue in the Holocaust. Prep. Sal, Erci. Institute for the Study of Rescue and Altruism in the Holocaust (ISRAH), San Francisco. https://www.holocaustrescue.org/imre-de-tahy. Letöltve 2025. január 8.

240 A „zavartalan szállításról". Szita Szabolcs: *Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban*, i. m. 138–162.

241 Az álcertifikátokkal az SS koncentrációs táboraiból szabadítottak ki foglyokat. A németeket sikerült megtéveszteni, ám az angol hatóságok a beutazást Palesztinába nem engedélyezték. Ezután kezdődött meg a hamis dél-amerikai útlevelek készítése, szétküldése.

242 Déry Tibor (1894–1977) író, költő, 1944-ben bekapcsolódott az ellenállásba, hamis iratokat szerzett, továbbított. A nyilasuralom idején körözték, bújkált.

februárban és márciusban Belgiumba. (Bizonyára több helyre, például Szombathelyre, Győrbe is, de a sorolt iratok nem maradtak fenn.) A folytatás eredményt hozott. Az okmányok alapján több zsidó családnak sikerült a német megszállás alatti területekről a semleges külföldre kijutni.

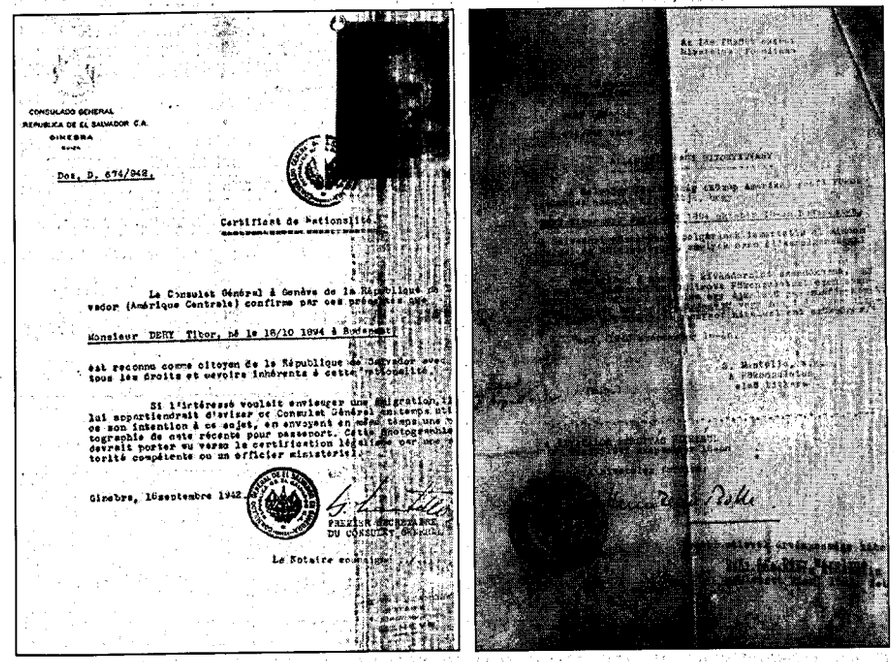
CONSULADO GENERAL
REPUBLICA DE EL SALVADOR C.A.
GINEBRA

Doc. D. 674/942.

Certificat de Nationalité

Le Consulat Général à Genève de la République de Salvador (Amérique Centrale) confirme par ces présentes que

Monsieur DERY Tibor, né le 18/10 1894 à Budapest

est reconnu comme citoyen de la République de Salvador avec tous les droits et devoirs inhérents à cette nationalité.

Si l'intéressé voulait envisager une émigration, il lui appartiendrait d'aviser ce Consulat Général en temps utile de son intention à ce sujet, en envoyant en même temps une photographie de cette récente pour passeport. Cette photographie devrait porter au verso la certification légalisée par une autorité compétente ou un officier ministériel.

Ginebra, 16septembre 1942.

PREMIER SECRETAIRE DU CONSULAT GENERAL

Le Notaire soussigné

Déry Tibor salvadori védőokmányai

A növekvő igény miatt a salvadori állampolgársági igazolások százai készültek írógépeken, vagy akár kézzel is. A továbbítást beavatott diplomaták végezték, az okmányokat titokban adták ki. A fárasztó munkát Mantello és segítőtársa, Mathieu Müller, valamint svájci egyetemi hallgatókból álló öttagú csoport végezte.

Mantello a portugál főkonzullal, José Arturo Castellanos ezredessel[243] együttműködve – de a kormány tudta nélkül – számos „honossági bizonyítványt" küldött Magyarországra. Az okirat birtokosa idegen nemzetiségűnek

243 José Arturo Castellanos (1893–1977) ezredes, diplomata. 1941 és 1945 között Salvador főkonzulja, a diplomáciai mentőmunka kiemelkedő részese Genfben. 2010-ben Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

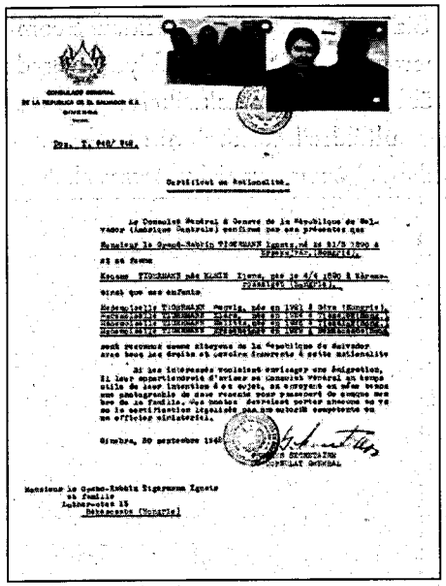

Salvadori védőokmány, 1942

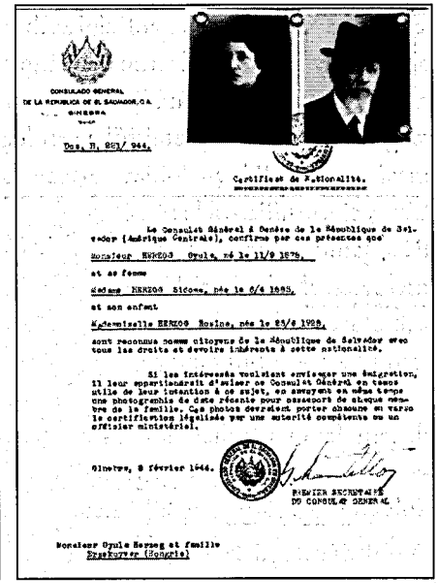

Salvadori védőokmány, 1944

minősült, és mentesült az általános zsidóellenes intézkedések alól.[244]

José Arturo Castellanos ezredes

Dr. Abraham Silberschein, a *Jewish World Congress* (JWC) svájci megbízottja,[245] a Cionista Világszövetség Legfőbb Bíróságának tagja leveléből ismert, hogy 1943-ban Svájcban az állampolgársági igazolásokkal jelentős üzletelés folyt. A lengyel követség 2000-3000 svájci frankot szedett be egy útlevélért, míg Mantello díjmentesen szolgáltatta ki az igazolványait. Önzetlen, áldozatos tevékenységét bátyja, Mandel József is segítette. Hamarosan kitűnt, hogy a Mantello-akció érdekeket sért – jelentős csapást mért a védlevél-kereskedőkre, mentőpasszusokkal üzletelőkre. Utóbbi csoportok mindenképpen meg akarták akadályozni, rendőrségi feljelentést is bevetettek ellene.[246]

A filantróp viszont nem állt le, tovább segített. A kifosztott, nincstelen menekültek megsegítésére nagy összegű adományokat juttatott. Életeket mentő humanitárius akciója Európa-szerte még eredményesebb lehetett volna, ha nem akadályozzák, nem rombolják hitelét. A salvadori okmányok „barátságos" kezelése érdekében többféle trükköt vetettek be. Hivatalos fordításokat, közjegyzői vagy ügyvédi irodai igazolásokat, fotókópiákat készítettek. Ezekre pecsétek sorát nyomták, dr. Müller esetenként 25-30 frankot kért a költségekre. Százával postázták Európa minden részébe – csekély díj megfizetése nélkül is – az állampolgársági iratokat és azok hitelesítéseit.[247] Mantello az összes költséget saját forrásból fedezte.

Érdemes megvizsgálnunk, hogy miért nem vetették alapos vizsgálat alá a németek, miért fogadták el a hamis iratokat. Dr. Müller ügyvéd irodája egyre eredményesebben működött. Arra következtetett, hogy a németeknek szükségük volt ilyen állampolgársági papírokra. Valamiképp az Amerikában internált németeket ki kellett cserélniük, de az elfoglalt európai országokban relatíve kevés amerikai került a hatalmukba. A szükségben hamis iratokkal is dolgoztak, ahogy egyre nagyobb mértékben hamisították, forgalmazták a nemzeti valutát, nemzetközileg használt okiratokat, igazolványokat. (Ezek előállítását – szigorúan titkosan – válogatott koncentrációs tábori foglyokkal végeztették.)

A védőiratok vámszedőit nem volt könnyű háttérbe szorítani. Ezek bedolgozták magukat, ügyeskedéssel, szégyentelen hamisítással szerzett passzusokkal valódi lánckereskedést üztek. A hamisítási manipuláció jövedelmező, virágzó üzletnek bizonyult. A szükséglet folytonosan növekedett, emiatt rövidesen egyenként akár 5000 svájci frankot is elkérhettek. Az életmentést sértő üzletelésnek, visszaélések sorozatának Mantello akciója vetett véget. Csoportja nem útleveleket állított ki (ehhez nem volt feljogosítva), hanem állampolgársági bizonyítványokat.

244 A Budapesti Svájci Követség Idegen Érdekek Képviselete részlegének egyik tisztviselője, Steiner X. 1944. július 11-én a magyar Külügyminisztériumban báró Miske-Gerstenberger Jenő referensnek panaszkodott, hogy ismeretlen módon hamis salvadori honossági bizonyítványok állítólag Svájcból kerültek Magyarországra. Érdeklődött, hogy az illetékes hatóságoknak (KEOKH) tudomása van-e erről. Az ügyben Farkas rendőrtanácsos kijelentette, nála még salvadori állampolgár nem fordult meg. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 136.

245 Dr. Abraham Silberschein (1882–1952) ügyvéd, a lengyel cionista mozgalom kiemelkedő tagja, a Relico segélynyújtási szervezet alapítója, mentési okmányok küldője volt.

246 A berni lengyel konzulátus üzleteit rontotta Mantello önzetlensége. 1943 után a Gestapo a lengyel zsidóktól elvett védőiratokat üzletszerűen árusította. A svájci zsidó szervezetek magatartása is kifogásolható volt. Mantello akcióját illegálisnak tekintették, de azért igénybe vették. Féltékeny szervezetek, személyek a salvadori iratok lejáratására törekedtek.

247 A salvadori állampolgári igazolások számát többen 13 000-re teszik, a pontos szám egyelőre nem volt megállapítható. Ilyen életmentő iratokat kaptak a rászoruló bolgár, cseh, lengyel, magyar, román és szlovák üldözöttek, menekültek.

Magyarországon a Genfből postán érkezett salvadori igazolásokat fényképpel látták el, majd a KEOKH-nál hitelesítették, elismertették. Mantello 1944 decemberében az SS által kizsarolt ellenértékért az ún. bergen-belseni csoporttal Svájcba érkezett magyar zsidóknak is segített.[248] Száznál több személynek egzisztenciájuk megalapításához a svájci hatóságok által megkövetelt kauciót adott.[249] Némi nehézséget okozott, hogy Salvador magyarországi érdekeit egyetlen állam sem képviselte.[250]

Krausz Miklós cionista ellenálló, a budapesti Palesztina Hivatal végrehajtó titkára

A másik nagy eredmény Haim Pozner[251] és Mantello közös sikere volt. Florian Manoliun, a berni román követség munkatársán keresztül kapcsolatba léptek Krausz Miklóssal.[252] Manoliu közreműködésével június 19-én Krausznak sikerült elküldeni az *Auschwitz-jegyzőkönyvek* rövidített változatát, amely világméretű megrendülést váltott ki. A hónap végén Weissmandel rabbi is küldött szökött auschwitzi foglyoktól felvett jegyzőkönyveket ortodox szervezetekhez Magyarországra és Svájcba. Pozsonyból ismételten sürgették, hogy a nyugatiak légiereje azonnal bombázza a halálgyárba vezető vasútvonalakat. Eredményt nem értek el.

Július 11-én a Külügyminisztérium nemzetközi büntetőjogi és rendészeti osztályán a budapesti svájci követség közléseiről feljegyzés készült. A svájci

248 Az SS és a Budapesti Segély- és Mentőbizottság szövevényes alkujának tárgyalásai következtében, 100 dollár fejpénzért 1642 „kivételezett" zsidót Bergen-Belsen koncentrációs tábor „Ungarnlager" részébe szállítottak. A magyar vészkorszak perspektívájából ez volt az egyetlen csoport, amely a sikeres mentőakció keretében megmenekült a birkenaui gázkamráktól.

249 LÉVAI: *Zsidósors Európában*, i. m. 301. Dr. Ehrmann rabbi, az *Agudas Weltorganisation* vezetőségi tagja állítása, hogy a salvadori konzulátus mintegy tízezernyi állampolgársági okmányt adott át részükre.

250 A budapesti svájci, később a svéd diplomaták vállalták ezt a feladatot.

251 Haim Pozner (1899–1981) cionista politikus, a genfi Erec Izrael Hivatal vezetője.

252 Krausz Miklós (1908–1956) cionista ellenálló, az ifjúsági mozgalmak között többségi Mizráhi tagja, a budapesti Palesztina Hivatal végrehajtó titkára, a zsidó kivándorlás egyik szervezője. A hivatal kizárólag legális kivándorlással foglalkozott. Adminisztratív szemléletével az illegális tevékenységet, a cionista mozgások, a szabálytalan „iratszerzések", az útlevélátadások veszélyeit nem vállalta. A Palamt vezetősége 1945 elején egyhangúlag „megbízhatatlannak" minősítette, Üvegházbeli magatartása okán is minden tisztségétől megfosztotta.

követség idegenvédelmi osztályáról Hans Steiner[253] jelentkezett, hogy állítólag Svájcon át érkezett (csempészett) honossági bizonyítványok[254] kerültek Budapesten forgalomba. A szállítás ismeretlen módon (diplomáciai futár útján?) történt. A kérdés arra vonatkozott, hogy tudnak-e a KEOKH-nál ilyen bizonyítványokról, ezekkel állampolgárok jelentkeztek-e náluk. A feljegyzés folytatása rejtélyes. Steiner szerint Svájc nem képviselte a salvadori érdekeket, „az ügy azért érdekli őket, mert esetleg Svájcban lehetne nyomozni a csalás szálai után".[255]

Három nappal később a londoni *Exchange Telegraph*ban megjelent, hogy immár több száz budapesti magyar zsidónak van törvényes salvadori állampolgársága, de nem találnak védelemre, mert egyetlen védőhatalom sem képviseli Salvadort Magyarországon. A névtelen javaslattevő arra jutott, „ha Washington berni követsége útján kérné a svájci Szövetséges Államot, vegye át Salvador érdekeinek védelmét Magyarországon, több ezer zsidó, akiket közvetlenül a deportálás fenyeget, még megmenthető volna".[256]

Steiner kétes akciójának időpontja bizonytalan, a salvadori menlevelek kezeléséről megbízható adat egyelőre nincsen. Az Üvegházba került példányok a halucok mentési munkáját bonyolították, százával érkeztek, pontos névvel, korrekt adatokkal (alkalmanként költözések miatt pontatlan lakcímmel), hiteles bélyegzővel. A svájci követség feladata a mielőbbi kézbesítés volt. A töredékes adatok szerint a „Salvadori Köztársaság követségének" ideiglenes központját rövidesen az Üvegház első emeletén, a nagyterem jobb oldali utolsó üvegfülkéjében alakították ki. A „képviseletet" dr. Geyer Albert[257] jelenítette meg, a futárok által nem könnyen elért, az érkezéséről értesített, az alkalomból átadott védlevéllel fogadta a feleket.[258]

A Palamt fennmaradt „becsületbírósági" jegyzőkönyve üvegházi belső konfliktusról tanúskodik. Az irat szerint a salvadori védőiratok Hofer nevű kezelője 1944. október végén „igen kétes és korrupt tevékenységet" fejtett

253 Hans Steiner Budapesten az Idegen Érdekek Képviseletének helyettes vezetője, Carl Lutz svájci alkonzul legközelebbi munkatársa volt. Feladatkörébe az amerikai és angol állampolgárok érdekeinek képviselete, valamint kivándorlási ügyek tartoztak. A cionisták üvegházi tevékenységét, a tömegszállást „rendetlenségként", gyanakvással kezelte.

254 A vizsgálat során az ügyben illetékes Farkas rendőrtanácsos kijelentette, nála salvadori állampolgár nem fordult meg. Az állítást Steiner tudomására hozták.

255 *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 136. Az állítással ellentétben Svájc képviselte a salvadori érdekeket is.

256 LÉVAI: *Zsidósors Európában*, i. m. 102.

257 1945 után a Magyar Cionista Szövetség elnöke.

258 SALAMON Mihály: *Keresztény voltam Európában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 161.

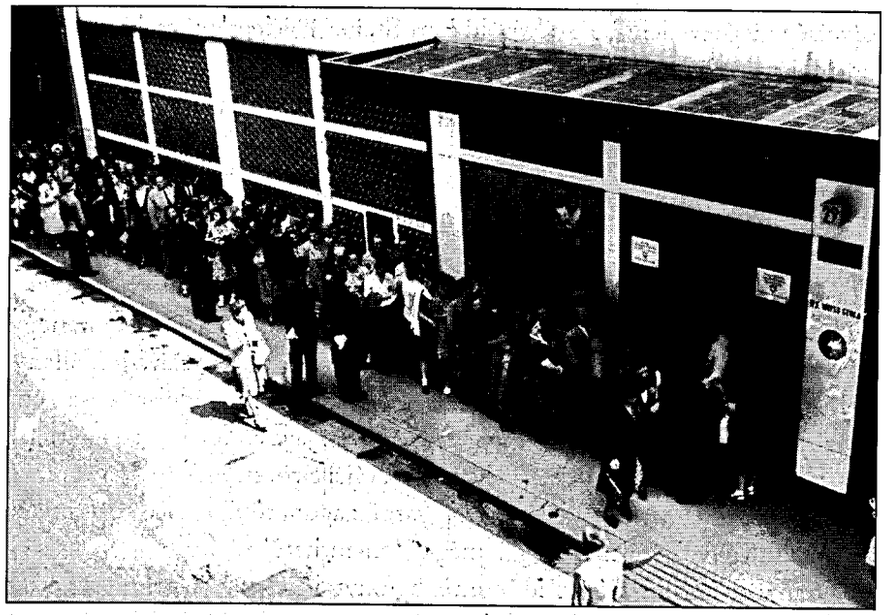

Sorban állás védlevélért az V. kerület, Vadász utca 29. szám alatt, az Üvegház előtt. Carl Lutz felvétele

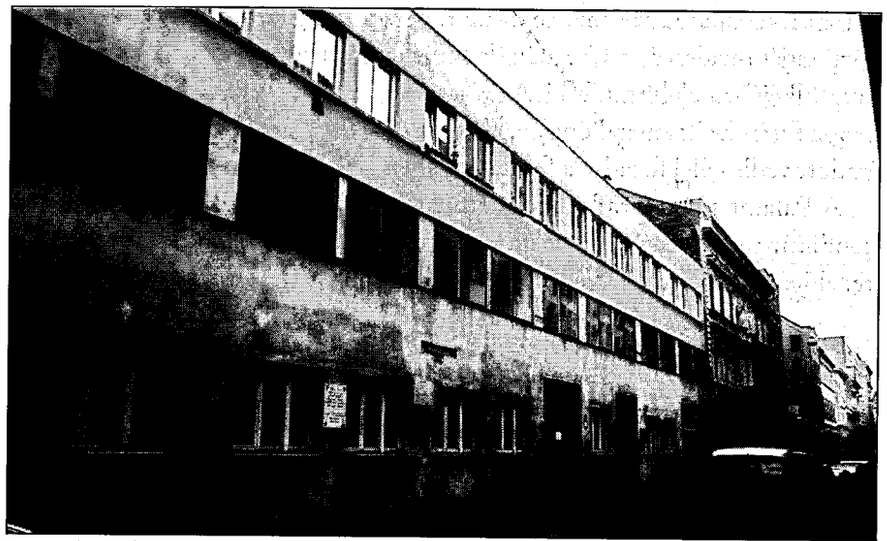

A Vadász utcai volt Üvegházban emlékszoba működik

ki. A hivatalosan nem létező salvadori követség nevében Moshe Krausznak (Krausz Miklósnak) utasítást adott, hogy 150 főnél több zsidó az Üvegházban nem tartózkodhat. A másnapi végrehajtás elől Krausz migrénre hivatkozva elmenekült.[259] A cionista vezetőség felháborodott, mert a Salvadort állítólag képviselő Hofer nevű személy a létszámmal kapcsolatban a „követségi jelleg fenntartására" hivatkozott.

Groszmann Sándor Salamon Mihállyal kikérte Lutz alkonzul véleményét. A meglepett Lutz közölte, utasítási joga kizárólag neki van, Hofer beavatkozását elutasította. „Nekünk pedig igen barátságosan azt mondta, csinálják úgy, ahogy a legjobbnak látják, és nyújtsanak védelmet minél több üldözöttnek."[260] A cionista vezetők Krausz magatartását felelőtlennek minősítették, miatta „majdnem meghiúsult a Vadász utcai tömeges életmentés".[261]

Salvador érdekvédelmének svájci kézbe adása – ismeretlen időpontban – megtörtént. Svájc budapesti követségének Nr. 453.h./ak számú szóbeli jegyzékéből[262] kitűnik, hogy a nyilasok december 3. és 12. között 14 salvadori állampolgársági bizonyítvánnyal rendelkező zsidót lakásukról hurcoltak el. A lakáscímek a salvadori „védettek" beszállásolását, a terror kiterjedését bizonyítják: Pozsonyi u. 40., Katona József u. 26., Columbus u. 46., Ág u. 3., Kárpát u. 3., Wekerle u. 22. Érdemes okmányuk kiállításának keltére is figyelmet fordítani. Eszerint 1942-ben kapta az állampolgársági bizonyítványt dr. Grün Sándor kivételével 13 személy, az ő G174/943 számú okmánya 1943-ban kelt.[263]

A svájci követség megbízottjai precízen dolgoztak. Ha meg tudták szerezni, megnevezték az elhurcoltak őrizetben tartásának vagy elszállításának helyét. Egy alkalommal (december 8.) a budaörsi pályaudvar szerepelt, a többiek zömmel a Politikai Rendőrség svábhegyi őrizetében voltak.

A Cionista Ifjúsági Mozgalmon belül a Drór Habonim szervezet tagja volt Gárdos József. Kezdetben a szervezet fiatalabb tagjaival, nevelésükkel foglalkozott. Lapot szerkesztett, 1942–1943-ban Budapesten leleményesen segítette a szlovákiai menekülteket. A német megszállás után először

259 A gépelt jegyzőkönyv szerint Krausz belső tábora „a Vadász utcába behozott adminisztrátorokból" állt, érdekük a zömmel cionista menekülők, befogadottak táborának növelésével ellentétes volt.

260 Jegyzőkönyv, M. Krausz becsületbírósági ügye.

261 Uo. 2.

262 MNL OL K 63-1944-43., Zsidó ü. 13/2141944., 360–361.

263 A szerző birtokában van Mandel Jenő és felesége, Klein Szerén fennmaradt salvadori *Certificat de Nationalite*, M. 1456/942 számú, 1942. október 14-én Genfben kelt salvadori okmányának másolata.

keresztény iratokkal, majd salvadori papírokkal rendelkezett. Hamis salvadori állampolgársággal mozgott, a szökések, szöktetések szervezésében nagy gyakorlatot szerzett.[264]

Salvador állam képviseletének életmentő tevékenysége a második világháború éveiben példát szolgáltatott. A helyzetet kihasználva képviselői – távol hazájuktól – meglehetős önállósággal cselekedtek. Castellanos ezredes humanista alapállásból nagy felelősséget vállalt, amelyre sikerrel épített a magyar származású Mantello testvérpár.

Mentetteik száma ismeretlen, tíz-húszezernél többre becsülhető. Tetteik, erkölcsi és anyagi áldozatuk több figyelmet és elismerést érdemelme.

[264] Gárdos József (1921–1945) mozgalmi neve Joszéf volt, munkatáborokból szöktetett zsidókat. Életveszélyes küldetést vállalt, mikor beszökött a munkácsi és huszti gettóba, a menekléshez hamis iratokat továbbított. Zsidókat segített át a román határon, Arad városban megszervezte a szökevények befogadását, és továbbjuttatta őket Bukarest felé. GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 75. Gyermekcsoportot, lengyelországi menekülteket szöktetett át azonos útvonalon Goldberger Ottó Jákov. Uo. 79.

A Spanyol Királyság követsége az életek védelmében

A Spanyol Királyság budapesti követsége a spanyol Külügyminisztérium irattárában őrzött, Budapestről küldött diplomáciai jelentések szerint az 1944-es évben egyetlen kérdéskör sem szerepelt akkora súllyal, mint a zsidóság magyarországi üldöztetése. A spanyol diplomáciai képviselet a belvárosi VI. kerületben, az Eötvös u. 11/B-ben működött.

A fennmaradt iratok hitelesítik, hogy a magyar fővárosban 1938 óta tevékeny követ, Miguel Ángel de Muguiro,[265] majd az 1942-ben érkezett Ángel Sanz Briz[266] ügyvivő növekvő elképedéssel figyelte a Sztójay-kormány egyre durvább zsidóellenes intézkedéseit. A fejleményekről folyamatosan, leplezetlenül tájékoztatták Madridot, főként a mindenkori külügyminisztert. A Budapesten dolgozó spanyol diplomaták információs forrásai igen szélesek voltak. Kapcsolataik kiterjedtek a legális és rejtőzködő politikusokra, más országok zsidókat mentő diplomatáira, a cionista ellenállás tagjaira, a kitért zsidók egyik szervezett csoportjára, miként magukra a veszélyeztetettekre is.

A spanyol diplomácia már 1943-ban lépéseket tett 600, az általa szefárd (spanyol) eredetűnek tartott, az SS által deportálásra szánt szaloniki zsidó érdekében. A spanyol diplomaták meglehetősen korán tudomást szereztek a deportálás brutális előkészületeiről, az Auschwitz-Birkenauba irányuló vasúti szállítás körülményeiről. Sanz Briz kezéhez jutott a halálgyárból szökött szlovák foglyok, Rudolf Vrba és Alfred Wetzler terjedelmes leírása (a híres

[265] Miguel Ángel de Muguiro (1880–1954) spanyol diplomata.

[266] Ángel Sanz Briz (1910–1980) jogász, spanyol diplomata, Budapesten követségi ügyvivő. Az életmentéshez saját vagyonát is felhasználta. 1944. november végén utasításra elhagyta a magyar fővárost, Svájcba települt át. Az első spanyol diplomata, aki spanyol postabélyegen szerepel. 1994-ben posztumusz a Magyar Köztársaság Érdemkeresztjével tüntették ki.

Auschwitz-jegyzőkönyvek) a zsidók üzemszerű megsemmisítésének borzongató körülményeiről és módszereiről.[267]

Az üldöztetésről a spanyol diplomáciai irattárban fellehető magyar vonatkozású dokumentációt Harsányi Iván tárta fel és közölte. A budapesti spanyol követ és az ügyvivő Madridba küldött jelentéseiből kibontakozik 1944 vészterhes hónapjainak vázlatos magyarországi története. Az iratanyag október közepéig viszonylagos teljességben ránk maradt.[268]

Muguiro 1944. április 5-i jelentése a magyarországi zsidó lakosságra – értesülése szerint közel egymillió főre – vonatkozó, március 31-én nyilvánosságra hozott intézkedéseket tárgyalta. Beszámolt a sárga csillag kötelező viselésének elrendeléséről. „A rendeletcsomag – írta a követ – a zsidókat nagyobb szigorral kezeli, mint maga az erre vonatkozó német törvényhozás."[269] Közölte, hogy Serédi Jusztinián katolikus hercegprímás közbenjárt egyháza lelkészei és más, korábban keresztény hitre tért egyházi személyek mentesítéséért. A spanyol Külügyminisztériumnak az ügy iránti élénk érdeklődését bizonyítja, hogy egy másik, hasonló témájú információ késve indult el, mert a követ felettesei teljes fordítást kértek a benne ismertetett rendeletről.

A magyar vonatkozású jelentések dossziéjában megtalálható a pozsonyi spanyol ügyvivő, Luis de Torres-Quevedo beszámolója 1944 áprilisi, budapesti látogatásáról. A zsidóüldözésről szerzett tapasztalatait így összegezte: „Nem áll, hogy ezt kizárólag Németország erőlteti... Úgy gondolom, a népben ellenérzés él a zsidókkal szemben. A problémát a magyar zsidók létszáma súlyosbítja. Az össznépességből legalább 5%-ot tesznek ki."[270] „Nagy részük, mintegy 400 000 fő, Budapesten található. Ez lakosságának egyharmada. A város most olyan lehet, mint egy sárga csillagokkal teli égbolt, igazolva a Juda-Pest gúnynevet. Továbbá a zsidók erősen keveredtek a magyarokkal." Megemlítette, hogy az általa ismert mintegy 35 magyar család közül „hatban, talán hétben is van zsidó keveredés". Úgy vélte, esetleg „az ellenszenv sajnálatba

[267] A nyilvánosságra hozott spanyol diplomáciai iratok szerint Sanz Briz tájékoztatta Franco tábornokot az auschwitz-birkenaui emberirtásról, a halálgyár működéséről. Reportaje: Franco lo supo. *El País*, 2010. március 21.

[268] Az iratokat rövid magyarázó bevezetéssel és jegyzetekkel közli HARSÁNYI Iván: 1943–1944 magyarországi eseményei spanyol diplomáciai iratok tükrében. *Századok*, 1995/3. 629–694.

[269] Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE). Legajo R. 1180. Expediente 2. 53/1944.

[270] Az ügyvivő alábecsülte az arányt. A visszacsatolt részeket is hozzászámítva az arány 8% körül volt.

átfordulása fenyeget a válogatás nélküli üldözés láttán. S meglehet, egyhamar helyettesíteni sem lesz olyan könnyű a zsidókat."[271]

A Külügyminisztérium nem tudta elérni, hogy Budapestről új követet küldhessen Madridba. Az akadályt annak tulajdonította, hogy Muguiro bizonyára negatív kicsengéssel tájékoztatta a spanyol külügyet a magyar kormány rendelkezéseiről. (A feltételezés megfelelt a valóságnak.) A magyar külügyi államtitkár (valószínűleg Jungerth-Arnóthy Mihály) panaszt tett a követ ellen a spanyol Külügyminisztériumnál. Túlzó állítása volt, hogy Spanyolország magatartása a magyar kormányzónak is bosszúságot okozott.[272] Ezek után Muguirót Madridba rendelték jelentéstételre, s bár ezt kormánya „lebegtette", többé nem tért vissza Budapestre. Ekkor vált a követség teljes jogú vezetőjévé Ángel Sanz Briz.

Az antiszemita törvények, rendeletek hullámai immár közvetlenül ostromolták a budapesti spanyol követséget. A magyar hatóságok letartóztatták, illetve munkaszolgálatra kötelezték a képviselet több zsidó alkalmazottját. Sanz Briz madridi feletteseihez fordult a teendők végett. Az ügyvivőt Francisco Gómez Jordana külügyminiszter sürgős, július 15-i számjeltáviratában hatalmazta föl: „Tegye meg a szükségesnek ítélt lépéseket annak elérésére, hogy követségünk ügyvédjét és orvosát, valamint szerelőjét és másik alkalmazottját, akiket az izraelita fajhoz való állítólagos tartozásuk miatt letartóztattak, szabadlábra helyezzék, és be tudják tölteni szokásos feladatkörüket."[273]

A közbelépés eredményes volt. Az eset kihatott az ügyvivő magatartására: ezután nem habozott, nem várakozott. Mentőakcióit szélesebb körre terjesztette ki. Nemcsak utasításra, engedély alapján intézkedett, hanem maga is kezdeményezett.

Július 16-i jelentésében megjelent a deportálások valóságos céljával kapcsolatos – egyelőre feltételesnek minősített – információ. „Ez a faji csoport mindmáig könnyű, kéznél lévő áldozat, amelyet a jelenleg hatalmon lévő pártok tevékenységük során bármikor elővehetnek. Határozottan állítják nekem, hogy a deportált izraeliták száma már 500 000-hez közelít. Sorsukról a fővárosban riasztó hírek keringenek. Az egyik ilyen hír, hogy a zsidó szállítmányok nagy részét (s ezeket marhavagonokban továbbítják, amelyekbe egymásra halmozva 80 személyt helyeznek el), Kattowitz közvetlen közelébe, koncentrációs

[271] Ez esetben az ügyvivő fölfelé „kerekített", a fővárosban élő zsidók száma mintegy 250 000 fő volt. AMAE Leg. R 1180. Exp. 2. 55/1944.

[272] AMAE Leg. R. 1180. Exp. 2. 46./1944., ill. 139/1944.

[273] AMAE Leg. R. 1716. Exp. 4. 15-E2 1944.

táborba viszik. Gázzal gyilkolják meg őket, holttestüket pedig meghatározott ipari termékekhez zsiradéknak használják. Nem állítom határozottan, hogy ilyen barbárság létezik, de jelzem Excellenciádnak ezt a rémhírt, minthogy a fővárosban makacsul terjed."[274]

Ugyanekkor Sanz Briz továbbította, hogy Hennyey Gusztáv vezérezredes[275] több tízezer zsidót munkaszolgálatra hívott be. Tudomása szerint azért, hogy „megmentsenek bizonyos zsidókat az üldözéstől". Összességében arra következtetett, hogy „a kormány tekintélye csekélyebb már nem is lehetne, mivel teljesen félreszorították a németekhez hű extremista elemek".

Kivándorló gyermekek

Közben külföldön is egyre többet foglalkoztak az elárvult magyar gyerekek ügyével. Július 5-én Lisszabonban a zsidó vezetők Spanyolország támogatását kérték a német megszállás alatti országok szefárd zsidóinak megsegítésére. Egy hét múlva a budapesti Zsidó Tanács táviratot kapott a Menekülteket

[274] AMAE Leg. R. 1180. Ep. 2. 5149/1944.

[275] Hennyey Gusztáv (1888–1977) vezérezredes, a Lakatos-kormány idején külügyminiszter. 1943. november és 1944. augusztus között a Honvédelmi Minisztérium munkaügyi főcsoportfőnöke, a honvédelmi munkaszervezet vezetője.

Segítő Tangeri Bizottságtól. Ebből tudták meg, hogy Tanger befogadna 500 gyereket.[276]

A Zsidó Tanács megbízottja azonnal érintkezésbe lépett a spanyol ügyvivővel, aki javasolta, a tanács kérje fel Madridot: utasítsa budapesti követségét, adja ki a vízumokat 500 gyereknek és 50-70 felnőtt kísérőnek. Az elgondolások között helyet kapott, hogy a kivándorlást a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül célszerű megvalósítani.[277]

Augusztus végén Sanz Brizhez másolatban eljutott a már említett, bizonyító adatokkal hitelesített, helyszínrajzokkal is ellátott „Auschwitz-jegyzőkönyv". Az ügyvivő a külügyminiszterhez Madridba küldött rövid jelentésében visszatért július 16-i jelentésének feltételesen fogalmazott információihoz. Az újabb „Tájékoztatás a zsidókkal szemben alkalmazott bánásmódról a német koncentrációs táborokban" című táviratban írta: „Az említett jelentést az itteni fővárosban működő cionista szervezet igazgató tanácsához tartozó elemek juttatták el hozzám. Eredete tehát azt a gyanút kelthetné, hogy elfogult. Ám ha figyelembe vesszük azokat az értesüléseket, amelyeket itt akkreditált diplomáciai testületbeli kollégáimtól volt módomban beszerezni, arra következtethetünk, hogy a benne leírt tények sajnos hitelesek. Ezt az Ön megfelelő tájékoztatása végett közlöm."[278]

Mint említettük, a kíméletlen zsidóellenes intézkedések a budapesti spanyol képviselet személyzetét is elérték. A követség hivatalos levélben kérte Dán Bélának és feleségének mentesítését a sárga csillag viselése alól. A kérelem indokául szolgált, hogy a csillagviselés a házaspárt akadályozza Augustin Moragrega követségi kancellár megfelelő ellátásában. Figyelemre méltó, hogy a követség a kérelembe foglalta, hogy a házaspár római katolikus vallású. Egyik fiuk római katolikus pap, másik szerzetes.[279] Az ügyben a magyar fél meghátrált, a spanyol követségnek sikerült alkalmazottait kiszabadítani a magyar hatóságok kezéből.

[276] A Tangeri Nemzetközi Övezet spanyol megszállás alatt volt, a felajánlás valószínűleg a spanyol kormány álláspontját tükrözte.

[277] BRAHAM: *A népirtás politikája*, II, i. m. 1190–1191.

[278] Archivo de Europa. Entrada 15 Sep. 5189. I E 2 160/1944. A jelentés csak Franco tábornok személyes archívuma iratállományának részleges feltárása után, 2009-ben került napvilágra. Megemlítjük, hogy az „Auschwitz-jegyzőkönyveket" az *El Pais* című madridi napilap 2010. március 21-i számának hétvégi mellékletében közölték. Valószínű, hogy a dokumentum Francóhoz Lequerica miniszter közvetítésével jutott el. A dosszié felirata „no mostar", vagyis „senkinek nem mutatható meg". Nincs adat arról, hogy jelentésére Sanz Briz Madridból választ kapott volna.

[279] MNL OL K 150 II. Kútfő, 7. tétel 576563/1944. sz. irat. Az ügy elintézésről nem találhatók további adatok.

Július 6-án Veesenmayer német birodalmi megbízott a „zsidóakció kormányzó általi leállítását" jelentette Berlinnek. A terjedelmes iratban helyet kapott, hogy a brutális magyarországi deportálások miatt számos ország kormányától érkezett tiltakozás. A német birodalmi megbízott úgy látta, hogy Horthy és a magyar kormány „a táviratok, figyelmeztetések és fenyegetések pergőtüzében állnak". A tiltakozók sorában a török és a svájci kormány után – nevek nélkül – megemlítette, hogy köztük vannak „mértékadó férfiak Spanyolországból".[280]

Ezalatt Sanz Briz követségi első titkár, ügyvivő sokat fáradozott Muguiro magatartásának „tisztázásáért". Július második felében a kormányzó egyik bizalmasától megtudta, hogy Horthy kormányzó sorozatosan fogadja a semleges országok budapesti képviselőit. Maga is audienciát kért a kormányzótól. Július 21-én fogadták a Várban.

A találkozóról két terjedelmes jelentés is fennmaradt. Az első különösen értékes forrás, mivel a kormányzó az ügyvivőnek részletesen elmondta a márciusi klessheimi találkozó[281] történéseit. (Az alkalomból hivatalos jegyzőkönyv nem készült.) Meglepetésére Horthy a zsidókérdést tekintve „energikus elítélő véleményét fejezte ki azokkal az erőszakcselekményekkel kapcsolatban, amelyek áldozatai a közelmúltban az e fajhoz tartozó egyének voltak". Kijelentette, „személyes közbenjárásával elhárította, hogy folytatódjanak a deportálások." A kormányzó maga tért ki a Sanz Brizt leginkább érdeklő ügyre, vagyis „arra az ellenállásra, amelyet a spanyol hatóságok az új madridi magyar követ *placet*jének (jóváhagyásának) megadása ügyében tanúsítottak. Őfőméltósága kinyilvánította nekem, hogy kormányom álláspontja a legtermészetesebb, és hogy tökéletesen hamis a magyar külügyi államtitkár állítása, amikor azt bizonygatta, hogy Spanyolország magatartása bosszúságot okozott a kormányzónak". A Hitler ellen – néhány nappal korábban elkövetett – merényletről a kormányzó azt mondta: „a vaddisznók sohasem olyan veszedelmesek, mint amikor érzik, hogy halálos sebet kaptak."[282]

Az 1944. nyári–őszi időszakban, a zsidók magyarországi üldöztetése tényeinek alapos ismeretében az ügyvivő – négy munkatársával – megindította a spanyol védlevelek kibocsátását. A diplomaták, ügyintézők itt is meg-

280 *Vádirat a nácizmus ellen.* 3, i. m. 81.

281 A klessheimi kastélyban az első Hitler és Horthy közötti tárgyalásra 1943. április 16–17-én került sor. Ez alkalomból a Führer durva támadást intézett Magyarország ellen. A tárgyalások befejezése után a magyar fél a némettől eltérő záróközleményt adott ki.

282 AMAE Leg. R 1180. Exp. 2. 139/1944.

követelték a spanyol kapcsolat bizonyítását. Ha az állítást hitelesnek tartották, a jelentkező követségi felirattal, spanyol címerrel, két-három spanyol címeres bélyegzővel ellátott, bal felső sarkán géppel vagy kézzel számozott védlevelet kapott. A magyar nyelvű irat a kérelmező fényképét is tartalmazta.

Az írógéppel készült irat valójában igazolás volt, tanúsította, hogy tulajdonosa (vagy tulajdonosai) részére „Spanyolországban lakó rokonai spanyol állampolgárságért folyamodtak, s a Spanyol Követség felhatalmazást kapott, hogy a nevezett (nevezettek) részére a kérvény elintézése előtt beutazási vízumot állítson ki. A Spanyol Követség valamennyi illetékes hatóságot felkérte, szíveskedjék a fentieket jóindulatú figyelembe venni és őket a munkaszolgálat alól felmenteni". A védlevelet az ügyvivő, Sanz Briz írta alá.

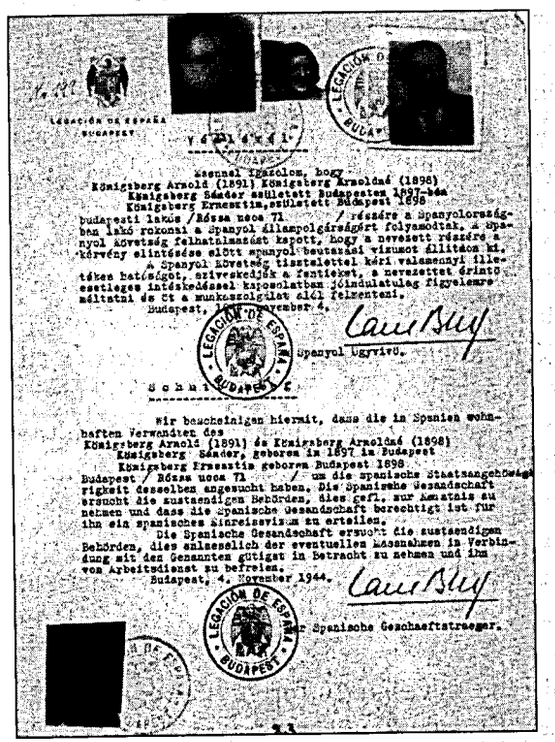
LEGACION DE ESPAÑA
BUDAPEST

Spanyol ügyvivő.

Wir bescheinigen hiermit, dass die in Spanien wohnhaften Verwandten des
Königsberg Arnold (1891) és Königsberg Arnoldné (1898)
Königsberg Sándor, geboren in 1897 in Budapest
Königsberg Erzsentia geboren Budapest 1898
Budapest / Rózsa utca 71 / um die spanische Staatsangehörigkeit ersucht haben. Die Spanische Gesandschaft ersucht die zuständigen Behörden, dies gef. zur Amtlich zu nehmen und dass die spanische Gesandschaft berechtigt ist für ihn ein spanisches Einreisevisum zu erteilen.
Die Spanische Gesandschaft ersucht die zuständigen Behörden, dies zuläszlich der eventuellen Massnahmen in Verbindung mit den Genannten gültigt in Betracht zu nehmen und ihn von Arbeitsdienst zu befreien.
Budapest, 4. November 1944.

Spanische Geschaeftstraeger.

Spanyol követségi igazolás

A követségi irat tulajdonosa a következőkben hozzátartozóival spanyol „védett" házba költözhetett, ahol befogadást nyert, és időnként (amíg elérhető volt) szerény élelmezésben részesült. A „védett" házak biztonsága viszonylagos volt, közülük a spanyoloké kiemelkedő.

A spanyol védőiratok kiadása szinte folyamatos volt. Sanz Briz mintegy 1800 spanyol útlevelet, védlevelet bocsátott ki budapesti zsidó személyeknek.[283] Újlipótvárosban (a nemzetközi gettó területén) a semleges országok követségei sorában a spa-

283 Budapestről távozását követően, névsorukat a december 14-én Bernből küldött jelentéséhez mellékelte. HARSÁNYI Iván: A budapesti spanyol követség által az 1944-es üldözések idején védelemben részesített zsidók névsorai. *Holocaust Füzetek,* 1993/3. 46–104. További ezrek neve egyelőre ismeretlen. Sanz Briz 1944. december 16-i beszámolójában némi eltéréssel 1898 védlevél szerepel.

nyol „védett" zsidóknak nyolc lakóházat bérelt. Az ügylet megvalósításakor a Szálasi-kormány korlátozó kikötéseit következetesen figyelmen kívül hagyta. Az ide húzódó „védettek" a továbbiakban a szerencse fiai voltak. A rettenetes zsúfoltságban, víz- és gyógyszerhiányban sem ütött ki olyan járvány, amely életeket követelt volna.

Előfordult, hogy az ügyvivő más szabályokat is megszegett. Heroikus életmentéseinél védencei érdekében átlépte hatáskörét. Egy időben nagyszámú zsidót helyezett el a követség épületében, intézkedése minden diplomáciai szabálynak ellentmondott. Sokat számított, hogy a követségi apparátus, a befogadott magyar polgárok több területen is – szinte állandó készültségben – a segítségére voltak. Az ügyvivő nevében hivatalos levélpapíron, hivatalos bélyegzővel egyébként szigorúan őrzött iratok sokaságát adták ki.

Sanz Briz helyzetét nehezítette, hogy augusztus elején a spanyol külügyminiszter (aki szükség esetén a budapesti ügyvivő akcióit fedezte) váratlanul elhunyt. Jordana utóda José Félix Lequerica, kifejezetten németbarát miniszter[284] lett. Tevékenységében az üldözött zsidók segítésének nem volt helye. A budapesti ügyvivő viszont nyár végén, ősz elején növelte életeket védő erőfeszítéseit: megszervezte a spanyol „védett" házak hálózatát, az ide húzódott budapesti zsidók védelmét, ellátását (!), az elfogott védlevelesek „hivatalos" kiszabadítását, mielőbbi visszaszállítását. A nyilas érában, a fegyveres bandák szabad kószálása idején fontos feladat volt a megelőzés, a rajtaütések elhárítása is.

Az ügyvivő vállalta, hogy taktikázik a magyar Bel- és Külügyminisztérium adminisztrációja között, ami fogós feladat volt. A velejéig „hungarista", nemzetiszocialista Vajna belügyminiszter a zsidókérdés mielőbbi megoldásának elkötelezett híve volt, míg báró Keményt – mint korábban utaltunk rá – inkább a kormány nemzetközi elismerése foglalkoztatta. Velük szemben az ügyvivőnek értékes magyar segítői voltak, akik évek óta a spanyol képviselet alkalmazásában álltak.

A Külügyminisztérium hivatalosan eleinte 100, majd hosszas huzavona után 300 spanyol gyökerű, szefárd zsidó mentesítését hagyta jóvá. Sanz Briz a miniszter döntésével nem sokat törődött. A szefárd zsidókon felül minden

[284] A németbarát új spanyol külügyminiszter a budapesti mentőakciókat nem állíthatta le. Ugyanakkor a madridi angolszász képviseletek jegyzékben a mentőmunka erősítését sürgették. A miniszter arra hivatkozott, hogy „a spanyol kormány már kimerítette az összes lehetséges lépést az említett probléma megoldása érdekében". AMAE, leg. R 1716. Exp.5.689/1944.

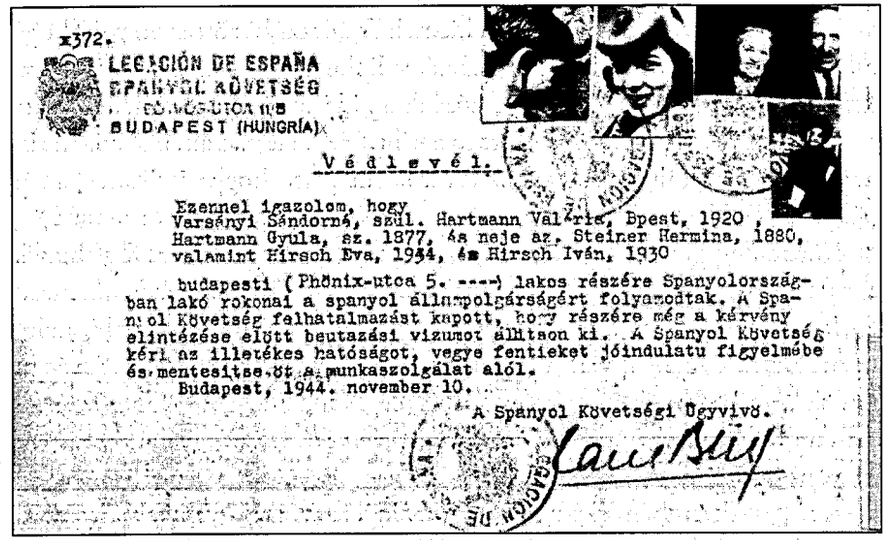
x372.
LEGACIÓN DE ESPAÑA
SPANYOL KÖVETSÉG
BUDAPEST (HUNGRIA)

Védlevél.

Ezennel igazolom, hogy
Varsányi Sándorné, szül. Hartmann Valéria, Bpest, 1920 ,
Hartmann Gyula, sz. 1877, és neje az. Steiner Hermina, 1880,
valamint Hirsch Éva, 1934, és Hirsch Iván, 1930

budapesti (Phönix-utca 5. ----) lakos részére Spanyolországban lakó rokonai a spanyol állampolgárságért folyamodtak. A Spanyol Követség felhatalmazást kapott, hogy részére még a kérvény elintézése előtt beutazási vizumot állítson ki. A Spanyol Követség kéri az illetékes hatóságot, vegye fentieket jóindulatu figyelmébe és mentesítse őt a munkaszolgálat alól.

Budapest, 1944. november 10.

A Spanyol Követségi Ügyvivő.

Spanyol védlevél, 1944. november

kérelmezőnek adott védlevelet, aki eljutott a spanyol követség fellobogózott Eötvös utcai épületébe.

A „védett" házakban az engedélyezett létszám többszörösét helyezte a spanyol lobogó védelme alá.[285] A valódi szefárdoknak (összesen 45-en voltak) szabályos spanyol útlevelet állított ki. A spanyolországi vagy latin-amerikai rokonokkal rendelkezőknek (ilyen címen 350-en jelentkeztek) francia nyelvű, spanyol átutazásra jogosító ideiglenes útlevelet adott. A többiek olyan védlevelet kaptak, amelyben a jogcím ugyancsak szerepelt, de legtöbbször hamis volt. Mint más budapesti követségek „védett" épületei, a spanyol házak nem teljes, inkább viszonylagos védettséget nyújtottak. A budapesti Külügyminisztérium abban bízott, hogy Madrid a „spanyol zsidók" védettsége (mint magyar „engedmény") fejében hajlandó lesz fogadni a delegált új magyar követet.[286]

[285] November végén spanyol védettség alatti épületek voltak: Pannónia u. 40., 44., 48., 64, és a Szent István park 35. Utóbbit többször bombázták, de áldozatok nem voltak. Decemberben továbbiak: a Légrády Károly u. 25., 35., 44., és a Návay Lajos u. 4., Főnix utca 5. sz. házak.

[286] Ambró Ferenc madridi magyar követ 1944. március 19-e után távozott posztjáról. A spanyol Külügyminisztériumnak átadott lemondólevelét lásd HARSÁNYI: *1943–1944*, 653–654. Ezután – angolszász nyomásra – a spanyol kormány nem fogadott új követet. Kemény novemberben kiküldte Gyertyánffy Kornélt. A madridi Külügyminisztériumban próbált bemutatkozni, eredmény nélkül. HARSÁNYI, Iván: El gobierno de los cruzflechistas húngrios y la diplomacia española en 1944. In: *Acta Scientiarum Socialium*. Universitas Pannonica Scientiarum Agriculturae, Facultas Kaposvariensis, Kaposvár, 1998. 27–37.

Báró Kemény külügyminiszter kiemelt feladatai között szerepelt, hogy valamiképp rést nyisson a Szálasi-kormány diplomáciai elszigeteltségén. Küzdelmes ügyet vállalt, a partnerek húzták az időt.[287] Magyar védencei élete megkíméléséért Sanz Briz sem tett másként. Ha kellett, csalt, máskor hazudott. A magyar külügyi apparátus vezetőit hitegette, hogy az elismerés, bár húzódik, de folyamatban van.

Közben magyar részről visszatérően firtatták, a követ miért foglalkozik annyit a zsidók ügyével. Találékony válasszal élt. Spanyolországban nincs zsidóellenes törvényhozás. A szóban forgó egyének és családok előttük hivatalosan nem zsidók, hanem spanyol vagy spanyol érdekeltségű személyek. A védett zsidók számának nyilvánvaló növelését is megindokolta: a 301. jelentkezőnek nem tudná megmagyarázni, miért nem kaphat védlevelet. Ugyanúgy jogosult rá, mint a 300-adik.

Az életvédelemben a kiszolgáltatott zsidó és az árva gyerekek megóvása spanyol szempontból is kiemelt helyet kapott. A nyilas hatalomátvétel előtt egy hónappal, szeptember 14-én a Magyarországi Zsidók Szövetsége felhívással fordult a 6–14 éves korú, árva, félárva és menekült gyermekek hozzátartozóihoz, hogy a kiskorúak nyilvántartásba vétele érdekében a szükséges adatokat jelentsék be.

A nyilvántartási lapon hatféle kategóriát különböztettek meg (a lapokat a spanyol követségen és a VKNB Mérleg utca 4. szám alatti gyermekvédelmi irodájában lehetett igényelni): 1. egészen árva, 2. hadi-, honvédelmi árva, 3. mindkét szülője ismeretlen helyen van, 4. apja hadműveleti területen eltűnt (a Vöröskereszt értesítője szerint), 5. az eltűnési értesítés még nem jött meg, de az apa eltűntnek tekinthető, 6. menekült.[288]

A spanyol követség – a Nemzetközi Vöröskereszttel, Friedrich Born[289] delegátussal együttműködésben – gyerekotthonokat létesített, ezek hamarosan zsúfolásig megteltek. Késő ősszel egy-egy priccsen három-négy gyerek

[287] A nyilasok amiatt engedték a „védett" zsidókat a „védett házakba", mert három-négy héten belül úgyis elszállítják őket az országból. (Pedig tudták, hogy a hadihelyzet miatt ez képtelenség.) Sanz-Briz viszont azt ígérte, kormánya hetek alatt elismeri a Szálasi-kormányt.

[288] *Vádirat a nácizmus ellen.* 3., i. m. 548–549. Az árva és elhagyott gyermekek számáról nyilvántartás nem maradt fenn.

[289] Friedrich Born (1903–1963) a Nemzetközi Vöröskereszt ideiglenes delegátusa, a budapesti iroda vezetője. Irodája a svájci kereskedelmi kirendeltség épületében, a II. kerületben, a Fillér utca 51.-ben volt. Emberbaráti segélyt nyújtott hadifogolygyűjtő- és internálótáborokban, ellátta a menekültek, áttelepítettek, kétes állampolgárságú személyek védelmét. A VKNB főirodája a VIII., Baross utca 52.-ben volt, másik a Munkácsy Mihály utca 19.-ben. Menekülttábort tartott fenn a XIV., Columbusz u. 46.-ban. 1945-ben az Ideiglenes Kormány kiutasította Magyarországról.

E Klebelsberg Könyvtár és L SZEGED

feküdt. Szamosi László[290] nehéz harcot folytatott a spanyol követséggel, mikor rájöttek, hogy az általuk kiadott védlevelek száma jóval felülmúlja a „védettek" számát. (Az élelmezési adagok kiutalása fejkvóta alapján történt.) A háború után felidézte, hogy az otthonba bejutott, befogadott gyermekek lelki átalakulása megrázó jelenség volt.

Szamosi tapasztalt szervező volt. Egy-egy nagyobb fiút is megbízott, hogy a kisebbeket, védteleneket gyűjtsék egybe, és csoportosan kísérjék be a gyermekotthonba. A „bevált" nagyobbacska fiúk fontosabb megbízásokat is kaptak. Kockázatos útjuk volt, védleveleket csempésztek be az Óbudai Téglagyárba. Ugyanők segítették a védlevéllel kimentett személyeket a gyermekotthonokba, más menedékbe. A cionista fiatalok segítségével „felderített" üres lakásokat a VKNB nevében lefoglalták, mivel novemberre az otthonok zsúfoltsága szinte elviselhetetlenné vált.

Az életmentő szervezőmunkáját megkönnyítette, hogy a spanyol követségtől iratokat kapott, amelyek tanúsították, hogy az általa kiválasztott üres, elhagyott „ház, épületrész a követség védelme alatt áll". A bújkáló, félelemtől reszkető gyerekek mentése azzal kezdődött, hogy bizalmukat valamiképp meg kellett nyerni. Ebben a munkában kiemelkedett Révész Perec (László).[291] A földalatti cionista mozgalom tagjaként (maga is menekült, a Mákkábi Hácáir tagja volt) sokat kockáztatott, amikor az elhagyott gyermeket élelem, meleg szállás ígéretével az utcákról, terekről a közelebbi gyermekotthonba kísérte és biztonságba helyezte.

Közben fontos változások történtek. Mint említettük, a madridi miniszterváltás meggyengítette Sanz Briz otthoni hátterét. Budapesten Horthy kormányzó amatőr fegyverszüneti próbálkozása fiaskó volt. Az október 15-i

Tevékenységét a VKNB évtizedekig nem becsülte. Az izraeli Jad Vasem 1987-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerte el.

[290] Szamosi a német megszállás után azonnal családja mentésébe fogott. A továbbiakban a VKNB megbízólevelével Komoly Ottó munkatársaként legtöbbet a gyermekvédelemmel foglalkozott.

[291] GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 145. Révész Perec (László) (1916–2011) kiváló sportoló, szlovákiai futóbajnok, 1943-ban a lengyel menekültek Magyarországra menekítésének szervezésében tűnt ki. Az ország német megszállása után a semleges országok budapesti képviseleteivel épített ki kapcsolatot, mentőakciókat szervez. Szálasi uralma idején a Nemzetközi Vöröskereszt „A" osztályában dolgozott. A háború után az *American Jewish Joint Distribution Committee* (Joint, JDC) gyermekosztályának magyarországi vezetője, a legális és illegális kivándorlás szervezője. (A Joint 1914 októberében a menekülő zsidók támogatására alakult. A második világháború idején – 78 millió dollárral – a nácik által üldözött zsidókat segítette.) 1949-ben Izraelbe települt, nevelőintézetet alapított és vezetett. 1988-ban a magyar Belügyminisztérium Bátorság Érdemjellel tüntette ki.

nyilaskeresztes hatalomátvétel újabb német intervención alapult, és Horthy – zsarolással, fenyegetésekkel kísért – lemondásával járt.

A szélsőjobboldali új nyilaskeresztes kormány főváros környéki kényszermunkára hurcolással, Nyugat felé indított zsidó gyalogmenetekkel hamar fölújította a deportálásokat. Közben Sanz Briz folytatta a védlevelek kiállítását, bár a követség nem rendelkezett elegendő védett ingatlannal. Keserű valóság volt, hogy a fővárosban „túlszaporodtak" a svájci és svéd irodák. Perlasca lesújtó megfigyelésre jutott. A belső kerületekben a vezetők, tisztségviselők és az alkalmazottak maguk is zsidók voltak, „akik minden irányban mozogtak, csak hogy saját jövőjüket biztosítsák, és nem foglalkoztak az üldözött tömeggel, hacsak nem azért, hogy törvénytelenül keressenek pénzt".[292]

A nyilas bandák spanyol védettségű zsidókat is bántalmaztak, elhurcoltak az utcáról. A szorító helyzetben az ügyvivő fontos gesztust tett: a követség pénzéből nagyobb összeget küldött a Belügyminisztériumba. A nyilas vezetők között kellő visszhangra talált, hogy a pénz nem a zsidók, „az erdélyi menekültek megsegítésére" érkezett.

Különleges esetről is maradt fenn adat. A budapesti német követség levelezésében október 24-én – név nélkül – egy háromtagú zsidó család Spanyolországba utazása szerepelt. A megvalósításhoz német átutazóvízum kiadására volt szükség. Veesenmayer megjegyezte, hogy a külföldi zsidók – akár állampolgárságuk, akár védő útlevelük alapján – „szabályszerű külföldi állampolgárként" nem ismerhetők el. Ebből következik, hogy „koncentrálás után Magyarországon belüli munkaszolgálatra behívandók".[293]

Ebben a helyzetben kapcsolódott be a követségi életvédelembe Giorgio (Jorge) Perlasca. Az antifasiszta olasz eredetileg húsfelvásárló volt, a megszállás utáni internálásból a budapesti spanyol követségre menekült. Mint „spanyol konzul" – belső indíttatásból – bekapcsolódott a követség más semleges országok képviseletével és a Nemzetközi Vöröskereszttel indított budapesti humanitárius programjába. Mivel korábban gyakran felkereste a követséget, „hivatalba lépése" nem keltett gyanút sem az alacsonyabb rangú követségi személyzetben, sem a Külügymisztériumban, ahol elismerték ügyvivőnek.

A szaporodó budapesti erőszakosságok miatt a spanyol ügyvivő hivatalos kifogással élt a kormány szerveinél. Ennél többet is tett, amikor munkatársait,

[292] *A „szélhámos". Giorgo Perlasca emlékiratai.* Szerk.: BANGÓ Jenő, BIERNACZKY Szilárd. Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2012. 194.

[293] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 518.

köztük Perlascát, Szamosit és Gaston Tourne asszony[294] követségi titkárt küldte a Győr–Hegyeshalom útvonalon oszlopokban terelt spanyol védettek megmentésére. Erről tudósít 149. számjeltávirata: „Az itteni Külügyminisztériumnál történt személyes közbenjárás révén szabadlábra tudtunk helyeztetni és Budapestre visszairányítani mintegy 30, Spanyolország védelme alá helyezett zsidót, akiket gyalogmenetben útnak indítottak Németország felé."[295]

Szamosi emlékezéséből ismert, hogy a Hegyeshalomból vagonokban visszaszállított, legyengült, nagyon rossz állapotú embereket a spanyol követség taxival szállította a gettóban lévő zsidó kórházba. A valamennyire járni tudókat egy jól megfizetett rendőr védelme alatt kísérték be.[296]

November 8-án a spanyol követség francia nyelvű jegyzékben tiltakozott, mivel a magyar hatóságok – „a magyar Királyi Kormány garanciái ellenére" – több, spanyol útlevéllel és követségi védlevéllel rendelkező személyt letartóztattak. (Valószínűleg elhagyták a „védett" házat.) Sőt – olvasható a jegyzékben – „a Nagykövetség iránti minden tiszteletet nélkülöző módon, több esetben az érintettek szeme láttára tépték össze az említett dokumentumokat, védettségük egyedüli dokumentumait és alapjait".[297]

21-én a spanyol követség újfent a szefárd eredetű spanyol kolónia, a spanyol rokonokkal rendelkező magyar zsidók érdekében szólalt fel. Kérte, hogy a hatóságok a követség által kibocsátott útlevelek vagy védlevelek tulajdonosait tartsák tiszteletben, védelmüket megkülönböztetés nélkül garantálják. A levél arra is utalt, hogy a semleges államok akkreditált követségei által kiadott védettségek érvényesek, a magyar kormány által elfogadottak. A No. 79. jegyzék záró utalása hangsúlyos volt; „a spanyol kormánynak Magyarország iránti magatartása mindig is a tökéletes barátságon alapul".[298]

[294] Követségi alkalmazott, magyar hölgy volt.

[295] AMAE Leg. R. 1716. Exp. 4. 269. 1. 1944. – Perlascától tudjuk, hogy a menetoszlopokból ügyeskedésekkel szép számban olyanokat is kiemeltek, akik nem szerepeltek a követség névsoraiban, s csak ezután jutottak védlevelekhez.

[296] *Tanúk vagyunk...!*, i. m. 232.

[297] *Vádirat a nácizmus ellen*, 4, i. m. 360. Sürgős jelzéssel megküldték a Belügyminisztériumnak, Ferenczy csendőr alezredesnek. Kemény báró saját kezűleg ráírta, sajnálkozni.

[298] Egy utalás szerint Spanyolország maga jelentkezett, hogy kapcsolatait javítsa a Szálasi-kormánnyal. Kemény báró november 16-án jelentette Szálasinak, hogy a spanyol ügyvivő felkérte, jelentse a nemzetvezetőnek, és közölje a kormány tagjaival, hogy „Spanyolország baráti állam, aminek tudomásul vételét kéri". MNL OL Filmtár, 16 178 db. Közli TELEKI Éva: *Nyilas uralom Magyarországon 1944. okt. 16.–1945. ápr. 4.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 341.

A sorokat Kemény külügyminiszter egy héttel később olvasta, megjegyzése „Nem, lezárt" volt.[299] Vagyis tudta, hogy a nyilas bandák mindennapi utcai garázdálkodásai, brutalitása ellen a „védlevelesek" érdekében nem sokat tehet.

A jegyzék hangvétele, néhány ígérete ellentétes volt az utcai vandalizmussal. Mi történt a valóságban? A Kiss Endre népbírósági tanács 1946 júliusában a Szent István körút 2. szám alatti nyilasházban 1944. december 14. körüli napok rémségeit tárgyalta. A brutális bántalmazások sora szinte leírhatatlan. A szadizmus orgiáját tartó embermészárosok új ötlete volt, hogy a Kossuth Lajos utca felé kísért „körülbelül tizenöt üldözöttet néhány kirakatba tuszkolták és ott agyonlőtték őket". A ház pincéjében a véres tárgyalás bántalmazásokkal folytatódott. A túlélő „Szabó László kereskedő tanúvallomásában elmondta, hogy a nyilasházban (...) úgy összeverték, hogy állkapcsa, három bordája és a karja eltört. Később a spanyol követség közbenjárására szabadon engedték".[300]

Perlasca munkáját a több nyelven beszélő, futárként és tolmácsként dolgozó Gelléri Zsuzsa sokban segítette. A 19 éves lány Őry Mária álnéven tárgyalásainak résztvevője, a nyilasok és német vezetők, objektumőrök vesztegetésének, többféle „ügyintézésnek" aktív részese volt.[301] (A módszerek megegyeztek Raoul Wallenberg és munkatársai bevált korrupciós tárgyalási és szabadítási manővereivel. 1944 telén az életmentés bevett módszerei voltak.)

Közben a belügyminisztériumi 8935/1944. BM sz. rendeletre 0,3 négyzetkilométernyi belvárosi területen felállították a nagy gettót, annak december 2-án 33 000, a hónap végén 55 000 lakója volt. (1945 januárjában csaknem 70 000 zsidó tartózkodott itt.) Perlasca védencei a kerítés nélküli ún. nemzetközi gettóban laktak. A „konzul" naponta látogatta, védte őket. Erősítette – ahogy lehetett – védencei kitartását. A főváros utcáin, a „védett" házakhoz spanyol zászlós követségi személyautóval közlekedett. Az ostrom heteiben – a bombázások, belövések mind gyakoribbá váltak – gyalog járt. Volt, hogy magyar csendőr kíséretében, akit felsőbb parancsra a védelmére rendeltek ki.

December elején Perlasca merészen dr. Farkas Zoltán[302] követségi jogtanácsossal újabb látogatást tett a nyilaskeresztes párt egyik vezetőjénél, dr. Gera

299 MNL OL K 63 1944-43-13.140.

300 *Magyar Országos Tudósító*, 1946. július 3.

301 Gelléri Zsuzsa a vesztegetéshez gazdag zsidóktól és arisztokratáktól pénzt gyűjtött. A pénzügyi támogatásban apja – korábban Perlasca üzlettársa – ugyancsak részt vett.

302 Dr. Farkas Zoltán (1900–1945) szobrászművész, praktizáló ügyvéd, a spanyol követség jogtanácsosa, a Nemzeti Szalon elnöke. Perlasca végig vele egyeztette a zsidók tömeges védelmének tennivalóit. 1945. január 15-én a követségen tartózkodott. Éjjel randalírozó szovjet katonák elől menekült, a tetőről lezuhant, és szörnyethalt. Budapesti szegletek. *Napút*, 2012/2.

Józsefnél.[303] Ismét a „védett" zsidókkal kapcsolatos kérdéseket tekintették át. A spanyol álkonzul a nyilas párt háborús menekültjeinek 25 000 pengőt adományozott. A gesztus a párt ideológusára jó benyomást tett, azonnal parancsot adott ki a spanyol házak tiszteletben tartására, védelmére. Az életmentés folytatásának szempontjából fontos volt, hogy az udvarias légkörben Sanz Briz elutazásának nem tulajdonított jelentőséget. Arról is szólt, hogy „a zsidók magyarországi biztonsága igen hasznos lehet a falangista mozgalomnak". Perlasca mellőzte az elmélyülést Gera kijelentéseiben, célja „az emberek megmentése volt".[304]

Az álkonzul – a háború után, immár Triesztből – a mentés módszerét, egyes követségek tevékenységét keményen bírálta. „Egyértelműnek számított, hogy azokban az időkben maguk a zsidók voltak a legkevésbé alkalmasak a hevesen antiszemita magyar hatóságokkal szemben önvédelemre és kapcsolatfenntartásra. Mégis, a bekövetkezett súlyos események ellenére, a svájci és a svéd követségek az utolsó pillanatig ezzel a hibájukkal folytatták a munkát."[305]

A spanyol követségen – más külképviseletekhez képest fontos vonás volt – Sanz Briz eltérő módon szervezte a védelmet. Munkatársaitól szoros fegyelmet követelt meg. Megtanulták, hogy mindennapi erőfeszítésük célja, súlypontja kizárólag az életmentés, a visszaélések megelőzése volt.

A humanitárius csatában a követség a megértést részesítette előnyben. Ezzel együtt – szükség esetén – Sanz Briz és Perlasca egyaránt erélyesen lépett fel. „A védleveleket közvetlenül a követségen adták ki, és a támogató személyzetet – a védettek közül kiválasztott mintegy tíz, leginkább komolynak és becsületesnek gondolt személyt – az ügyvivő, Tourné asszony és Farkas ügyvéd folyamatosan és éberen felügyelték. A segítő alkalmazottak semmilyen okból sem hagyhatták el a követség épületét."[306]

Érdemes felidéznünk a követségi ügyvivő – iratokkal, háromféle okmánnyal teljesített – életmentő tevékenységének összesítését. A szefárd zsidóknak

303 Gera József (1896–1946) 1939-től a szélsőjobboldali pártok tagja, 1944. májustól a Nyilaskeresztes Pártban a pártépítés vezetője. A Szálasi-perben megvádolták, halálos ítélet után Budapesten kivégezték.

304 *A „szélhámos". Giorgo Perlasca emlékiratai*, i. m. 189–190.

305 Perlasca a megbújó, reménykedő, feleslegesen taktikázó zsidó vezetőket bírálta. Észlelte és elítélte, hogy Budapesten több kiemelkedő svájci, svéd életmentő diplomata mellett léteztek többé-kevésbé antiszemiták, akik elzárkóztak az üldözöttek segítésének kockázatától. A „spanyol védett" házakban számos svájci és svéd „védett" zsidót is befogadtak. „A legnagyobb részük kiadott egy nyilatkozatot, amelyben kijelenti, hogy több ezer pengőt fizetett a védlevelekért, megjelölve a különböző irodák tagjainak nevét, ahol ez a sötét kereskedelem zajlott." Uo. 194–195.

306 Uo. 195.

kiadott szabályos spanyol útlevelek[307] száma mindössze 15 volt, ezek 45 személy számára voltak érvényesek. A francia nyelvű, ideiglenes családi útlevelekből 235 darabot adtak ki, ezekkel – elméletileg – 352 személy utazhatott. 1898 védlevelet pedig azoknak, akiknek – bemondásra –Spanyolországban vagy bármelyik latin-amerikai országban rokonaik éltek.[308]

Előfordult, hogy védett személy a spanyol életvédelem aktív részese lett. Szeptemberben a nagyszőllősi Grünstein Jenő (Greenstein Jean) a budapesti toloncházból sikeresen megszökött. Október elején nagyszőllősi sváb szomszédja eredeti irataival német katonai egységnél szolgálatra jelentkezett. A budapesti Weiss-féle Üvegházba már német egyenruhában járt be. Novemberben az Óbudai Téglagyárból mentett ki nőket és gyerekeket, és a spanyol követségre kísérte be őket.[309]

A „spanyol védett" házakban a védlevelekkel rendelkezők helyzete konszolidálódott. Közrejátszott a lengyel származású, náciellenes Tarpataky Zoltán rendőr őrnagy is, őt az új spanyol „konzul" évek óta ismerte. A szabadon garázdálkodó, zömmel fiatal nyilaskeresztesek – különösen Sanz Briz távozása után[310] – többször próbálkoztak egyik-másik „védett" ház lakóinak elhurcolásával, kifosztásával. A brutális akciók elhárításában, a garázdák leszerelésében a bátor, találékony Perlasca jól helytállt.[311] Az újdonsült – státusz nélküli – spanyol „diplomata" közel négyezer üldözöttnek nyújtott védelmet. (Feltehető, hogy Sanz Briz nagy halomnyi aláírt védlevelet hagyott vissza számára.) Utoljára 1945. január 13-án délelőtt járt a „spanyol" házakban. „Védettjei" aggasztó élelemhiánnyal küszködtek, ezen már sem maga, sem az Nemzetközi Vöröskereszt nem tudott segíteni.[312]

307 Tulajdonosaik Spanyolországban letelepedésre jogosultak voltak. DOBOS Erzsébet: *Megmenekültek. Dokumentumok és visszaemlékezések a spanyol embermentésekről Budapesten a holokauszt idején.* A szerző kiadása, Budapest, 2010. 50.

308 Kikötés volt, hogy az adott állam képviseletét Budapesten a spanyol követség látja el. Uo. Braham a Perlasca és munkatársai által kiadott menlevelek számát közel 3000-re teszi. BRAHAM: *A népirtás politikája*, II, i. m. 1191.

309 GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 86.

310 1944. december 1-jén hagyta el Budapestet. (A Bernbe költözés kibúvó volt, hogy a spanyol kormány elkerülje a Szálasi-kormány egyértelmű elismerését.) A követségi munkát Budapesten a keresztény alkalmazottak hiánya is nehezítette.

311 Perlasca szinte minden alkalommal hangoztatta, semmilyen okból se tegyék ki a lábukat a megjelölt épület nyújtotta védelemből, várják meg visszatérését. A „bátrak" (inkább vakmerők) nem fogadtak szót. A kimerészkedőket nemegyszer Perlascának kellett visszarángatni, vagy kimenteni a nyilasok fogságából.

312 1945. január elején ötezernyi svéd „védett" zsidót, majd 5. után a Portugália, Svájc és a Szentszék által védetteket – mintegy ötezer embert – átköltöztettek a nagy gettóba. A VKNB központi élelmiszerraktára (Paulay Ede u. 1.) nagyrészt kiürült, ebben közrejátszottak a nyilasok rablásai is. A Holló u. 1. szám alatti sütőde még működött.

A front január 15-én elérte az Eötvös utcát. A követség épületén gyorsan zászlót cseréltek: a spanyol helyére svédet tűztek ki. (A spanyolt elővigyázatosságból elégették.) Az épületben a szovjet katonák randalíroztak, többeket súlyosan bántalmaztak. A helyzet csak akkor javult, mikor megtalálták a követség borraktárát. Másnap reggelre kiderült, hogy a követségen nem nácibarát, éppen ellenkezőleg, náciellenes menekültek tartózkodtak.

Sanz Briz tevékenységét évtizedekig homály fedte. 1945-től évtizedeken át magas rangú diplomataként olyan rendszert szolgált, amellyel a magyar kormányoknak nem volt kapcsolata, s a korabeli magyar rezsim esküdt ellenségének számított. Ugyanakkor szerencsés kivétel volt. Olyan beosztásokba helyezték, amelyekről a háborúban semleges országok életvédő diplomatái nem is álmodhattak. Zömüknek (beleértve a Nemzetközi Vöröskereszt delegáltját, Friedrich Bornt) sokáig nem járt elismerés. Inkább dorgálás, lesajnálás, sértő megjegyzések („miért avatkoztak olyan dolgokba, amelyekre nem volt megbízásuk?").

A mozgékony Perlascát a spanyol „védett" házakban[313] sokan ismerték. (Bátor életvédő tevékenysége évtizedek alatt ugyancsak feledésbe merült.) Sanz Brizt inkább csak olyanok – vagy egy részük –, akik a spanyol képviselet Eötvös utcai épületében kaptak menedéket. December 9. körül utazott el Magyarországról. Nagyszámú üldözött körében még a neve sem merült fel, legfeljebb az aláírását láthatták. S bár utóbb kiemelt jelentőségű főkonzuli, követi vagy nagykövet posztokon képviselte országát,[314] csak későn, inkább a halála után dolgozták fel különböző szerzők az életét, pályafutását vagy inkább egyes epizódjait könyvekben vagy cikkekben.

Ebben a vonatkozásban kiemelten fontos és érdekes Dobos Erzsébet hiánypótló dokumentumkiadványa. A világ szinte minden sarkából gyűjtötte össze magyarok emlékezéseit, akik a budapesti spanyol diplomatáknak, a spanyol mentőpolitikának köszönhetik életben maradásukat.[315]

313 Csak a „spanyol házak" élték meg sértetlenül az ostrom végét.

314 Volt főkonzul San Franciscóban és Washingtonban, nagykövet Limában, Bernben, főkonzul Bayonne-ban, nagykövet Hágában, Brüsszelben, Pekingben (itt 1973-ban az első spanyol nagykövet volt), majd hazáját a Szentszék mellett képviselte. Itt halt meg 1980-ban.

315 DOBOS, i. m. A 231 lapos kötet fontos adatokat őrzött meg. CARCEDO, Diego: *Un español frente al Holocausto. Así salvó Ángel Sanz Briz a 5000 judíos.* Ediciones Temas de Hoy, S. A. Madrid, 2000.; Isidro González GARCIA: Las razones de un olvido. La figura de Ángel Sanz Briz. *El País*, 2002. június 4.

Spanyol diplomáciai okmányaival az olasz „Jorge" Perlasca a harcok befejezése után elhagyta a szovjet csapatok megszállása alá került magyar földet. Bizonyos, hogy – Trieszten át – 1945. június 5-én török területen tartózkodott.[316] Sanz Briz Perlascához írt levele a nyers valóságot tükrözte. „Amennyire ismerem Önt, biztos vagyok abban, hogy mindenben, amit tett, hazám iránt érzett szeretete vezérelte. Fogadja érte őszinte hálámat. És ne várjon érte senkitől semmit: sem az Ön kormánya, sem másé nem fogja elismerni az Ön érdemeit. Érje be azzal, hogy elégedettséget érez azért, hogy jót tett és helytállt abban a szörnyű időszakban, melynek mindannyian vétlen áldozatai voltunk."[317]

Ángel Sanz Briz tiszteletére 2008. október 27-én a Spanyol Királyság Nagykövetségének budapesti épületén emléktáblát lepleztek le. A diplomata leánya, Adela Sanz Briz a család nevében kiemelte, hogy édesapja budapesti szolgálatát sokszor úgy említette, mint „különleges kiváltságot, hogy megtehette azt, amit az egész életében a legfontosabbnak tartott".

316 *A „szélhámos". Giorgo Perlasca emlékiratai*, i. m. 38.

317 A Washingtonban őrzött, Giorgio Perlascának címzett levelet magyarul elsőként Dobos Erzsébet közölte: DOBOS, i. m. 51.

A Svájci Államszövetség budapesti követségének mentései

A Svájci Államszövetség budapesti követségén az életmentés meghatározó személyisége Carl Lutz[318] gyakorlott diplomata, alkonzul volt. A magyar fővárosban 1942-től eredménnyel dolgozott, számos kapcsolatot épített ki. Szoros összeköttetésben állt a cionistákkal, Krausz Miklóssal, a Palesztina Hivatal[319] budapesti szervezetének ügyvivőjével, a *Jewish Agency* budapesti képviselőivel. A kivándorlási akciókat – ha esetenként óvatosan is – támogatta. Részt vett a budapesti „védett" házak rendszerének kialakításában. Tekintélyét, felesége aktív részvételét felhasználta a nyilas vezetőkkel – életmentési céllal folyó – tárgyalásain. Együtt jártak a zsidók lakta házakban, többször az Óbudai

Carl Lutz alkonzul, a Világ Népeinek Igaza és Gertrud Lutz

318 Carl Lutz (1895–1975) Budapesten a Svájci Követség „Idegen érdekek védelme" részlegének vezetője volt. Szoros kapcsolatban állt a cionistákkal, a *Jewish Agency* budapesti képviselőivel. Támogatta kivándorlási akciókat, részt vett a svájci kormány védelme alatt álló védett házak rendszerének megszervezésében 1964-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

319 A Palesztina Hivatal (Palamt) különböző cionista csoportok együttesét jelentette. Jelentős szerepe volt az életmentésben, a kivándorlás ügyintézésében. Kapcsolatban állt a magyar hatóságokkal és a nemzetközi diplomáciai szervekkel.

Téglagyárban, Lutz a gyalogmenetbe sorolt budapesti zsidóknak is segítségére volt.

Az életek mentésében segítségére volt számos magyar – főként cionista – fiatal is. „Lutz csak egy volt nekünk, igaz, hogy ez az egy felért az összes többiekkel, és azt hiszem, az igazi svájci szellemet egyedül ő képviselte."[320] Lutz felettese Maximilian Jaeger[321] követ volt, hideg diplomatának ismerték. „Ott volt mellette néhány követségi és konzuli al- és főtisztviselő, akik bizony nem mind értették meg az ő intencióit."[322]

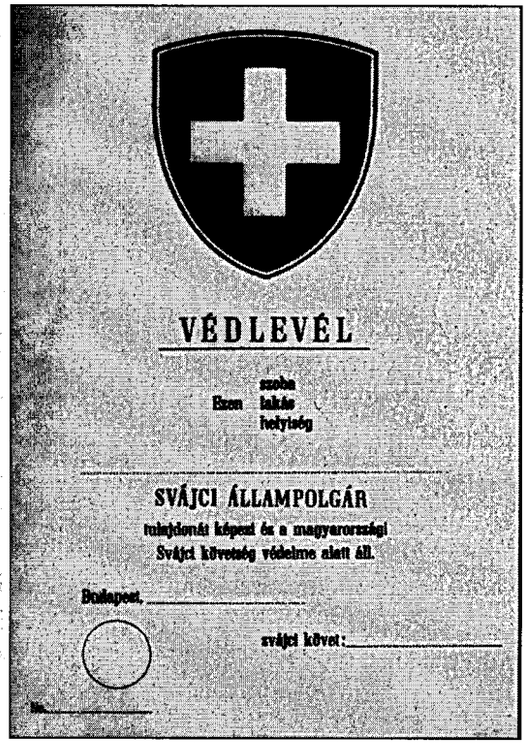
VÉDLEVÉL

Ezen szoba / lakás / helyiség

SVÁJCI ÁLLAMPOLGÁR

tulajdonát képezi és a magyarországi Svájci követség védelme alatt áll.

Budapest, _____

svájci követ: _____

No. _____

Svájci követségi védlevél a tulajdon védelmére

A bevándorlást Palesztinába a brit kormány szabályozta, technikailag a svájci kormány és a budapesti svájci követség intézte. Utóbbi 1944. április 26-án kb. 7000 személy részére[323] kérvényezett a magyar kormánytól kiutazási engedélyt. (Ez az összeköttetés a német megszállás előtt már létezett. Havonta 400–500, beutazási engedéllyel[324] rendelkező zsidó személy indult Palesztinába.) A német megszállás után az utazás sikere valójában nem a magyar féltől, hanem a német engedélytől függött. A német fél a halogatás mesterfogásaival

[320] SALAMON, i. m. 157.

[321] Jaeger 1936 és 1944 között volt Svájc budapesti követe.

[322] SALAMON, i. m. 157.

[323] Összetétele: 1000, 16 éven aluli gyermek és 10% felnőtt kísérő személyzetként, hetenként 9 család (kb. 30-40 személy), 600 személyhajón Konstancából, és 1450 család. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 203.

[324] *Certificate of Immigration.* Moshe Golan számítása szerint (pontosabb dokumentáció nem maradt fenn) a Magyarországról legálisan távozók, certifikáttal ellátott Palesztinába bevándorlók száma nem haladta meg a 2000–2500 családi certifikátba foglaltakat. Ezekbe többször „adoptált" gyerekeket is beiktattak. GOLAN: *A magyarországi*, i. m. 9.

élt. Minden követségi tárgyalás, valamennyi német ígéret a határidők hosszabbítását, a késedelmet jelentette.

A svájci követségek a semlegesség mögé húzódtak, Európa-szerte óvatosságot tanúsítottak. A sokat idézett svájci sajtó munkatársai viszonylag mértéktartóan fogalmaztak, legtöbbször kizárólag a törökországi hírügynökségtől

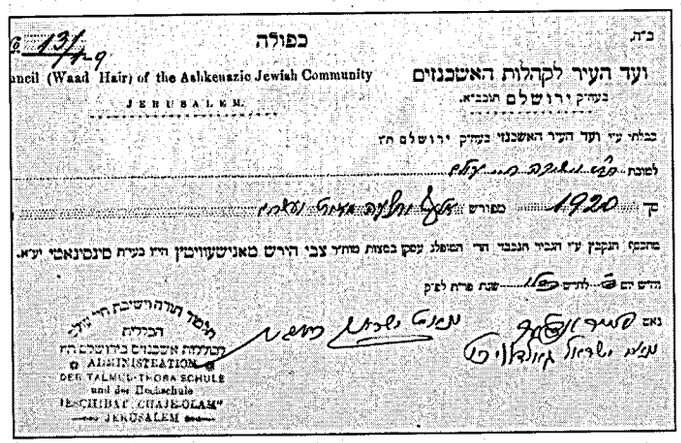
כפולה

ועד העיר לקהלות האשכנזים

ADMINISTRATION DER TALMUD-THORA SCHULE und der Hochschule JESCHIBAT CHAJE-OLAM" JERUSALEM

Palesztinai bevándorlási iratok

PASSPORT

PASSPORT PALESTINE

PASSEPORT

115210

Mr. Ichil GLICMAN

© 2010 - 2017 passport-collector.com

Palesztinába érkezők „certificate"-je

A Palesztinába hajón érkező emigránsok kikötése

idéztek. Theo Tschuy[325] svájci egyháztörténész a semlegesség mögött más tényezőket is talált. Véleménye szerint Svájc második világháborús menekültpolitikáját nem annyira a nácitól való félelem, inkább az idegenektől való hagyományos irtózás, a masszív antiszemitizmus, az üldözöttek sorsa iránt mutatott közöny és a bürokratikus rutin határozta meg.

[325] Theo Tschuy (1925) a svájci Thurgau kantonból származott, egyháztörténetből doktorált. Éveken át dolgozott az Egyházak Ökumenikus Tanácsának, a genfi Európai Egyházak Tanácsának Latin-Amerikáért és a kelet-európai térség emberjogi kérdéseiért felelős munkatársaként. TSCHUY, i. m. 330–331.

Július 21-én Sztójay miniszterelnök Jaeger svájci követtel és Lutz alkonzullal tárgyalt. Az öt fő pontra épült megbeszélésből a csoportos svájci útlevél emelhető ki. A terv szerint az arra felkerült magyar zsidóknak az átutazóvízumot a svájciak intézik, a magyar kormánytól a német kiutazási engedély (*Durchlass-Schein*) elintézését kérték. (A budapesti német követség az ügyet azonnal Berlinre hárította, ami kétheti késlekedéssel járt. Egyben kiderült, hogy a németek fenntartották maguknak a jogot, hogy csoportos útlevélről is elutasítsanak egyes személyeket.)

A német beavatkozás (váratlan, hirtelen deportálás) elkerülésére szolgált a megegyezés, hogy a kiutazó magyar zsidók ne gyűjtőtáborokban, hanem lakásaikban várakozhassanak.[326]

Július 24-én a főváros szívében, az V. ker., Vadász utca 29. szám alatt a Weiss-üvegkereskedés épületébe települt a Svájci Követség Idegen Érdekek Képviselete Kivándorlási Osztálya. Feladata a palesztinai beutazási engedélyt igénylők dokumentálása, az átutazás engedélyezése, a kivándorlás lebonyolítása volt. A megvalósítás a magyar és a német hatóságok engedélyétől függött, az utóbbiak inkább hitegetéssel, ígérgetéssel foglalkoztak.

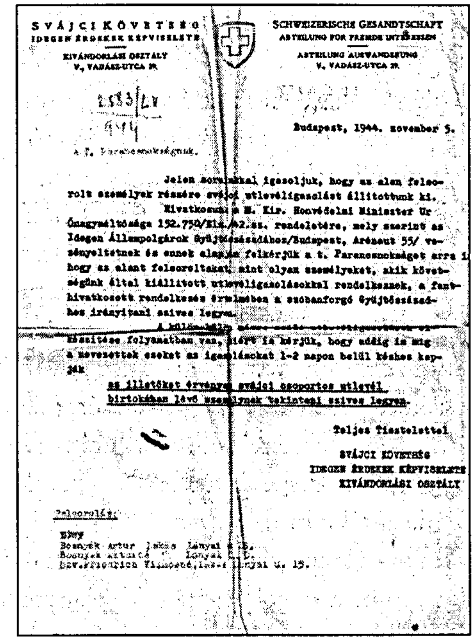
SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V., VADÁSZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V., VADÁSZ-UTCA 29.

Budapest, 1944. november 5.

Jelen soraimkkal igazoljuk, hogy az alen felsorolt személyek részére svájci utlevéligazolást állitottunk ki.
Hivatkozunk a M. Kir. Honvédelmi Miniszter Úr Önagyméltósága 152.750/Eln./42.sz. rendeletére, mely szerint az Idegen Állampolgárok Gyüjtőszázadához/Budapest, Aréna út 55/ vezényeltetnek és ennek alapján felkérjük a t. Parancsnokságot arra is, hogy az alant felsoroltakat, mint olyan személyeket, akik követségünk által kiállitott utlevéligazolásokkal rendelkeznek, a fent-hivatkozott rendelkezés értelmében a szóbanforgó Gyüjtőszázadhoz irányitani szives legyen.
[illegible] kézbesitése folyamatban van, miért is kérjük, hogy addig is míg a nevezettek ezeket az igazolásokat 1-2 napon belül kézhez kapják
az illetőket érvényes svájci csoportos utlevél birtokában lévő személynek tekinteni szives legyen.

Teljes Tisztelettel
SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY

Felsorolás:
Bosnyák Artur [illegible] Lónyai [illegible]
Bosnyák [illegible] Lónyai [illegible]
[illegible] Lónyai u. 19.

Svájci útlevél-igazolás

A Lutz alkonzul által tárgyalt és irányított palesztinai kivándorlás elintézéséig a kérelmezők tanúsítványt kaptak. Krausz Miklós ötlete volt, hogy akik a svájci csoportos (hivatalosan kollektív) útlevélben szerepelnek, indulásukig svájci állampolgárnak számítanak, a Svájci Államszövetség követségének védelme alatt állnak. A nyomtatott tanúsítvány (*Bescheinigung*) szerint birtokosa „érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő".

A palesztinai kivándorlás terve lassan feledésbe merült, ám október végén újra napirendre került. A budapesti német birodalmi képviselet a palesztin

[326] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 244.

engedéllyel rendelkezők számát 7000 főre tette, „célországként" kizárólag Svájcot jelölte meg. (Veesenmayer és a német diplomaták tudták, hogy Svájc nem fogadja be őket.) A lényeg a reményeket szétzúzó összefoglalásban jelent meg. „Magyar zsidók Palesztinába való további kivándorlásához a Birodalmi Kormány elvi megfontolásokból nem járulhat hozzá."[327]

Lutz alkonzul aggályait fejezte ki, a legsürgősebb intézkedést kérte. A budapesti Külügyminisztériumban Rubido-Zichy Iványt[328] tájékoztatta, hogy a svájci kollektív útlevélben szereplő minden egyes zsidó igazolvánnyal van ellátva. Ha az útlevélben szereplőket a nyilasok elfogják, munka- vagy koncentrációs táborokba szállítják, elutazásuk időpontjában lehetetlen lesz őket összegyűjteni. A védlevelek kapcsán svájci–svéd ütközésre is sor került. Lutz hangsúlyozta, „elvárja, hogy ezek a védőútlevelek a magyar hatóságok által ismertessenek el". A svájci nem tévesztendő össze a svéddel, „mert ezek kiadásánál a budapesti svéd követség nem járt el olyan szigorú alapelvek szerint, mint a svájci és ezáltal bizonyos esetekben magyar állampolgárok is hozzájutottak ilyen okmányokhoz".[329]

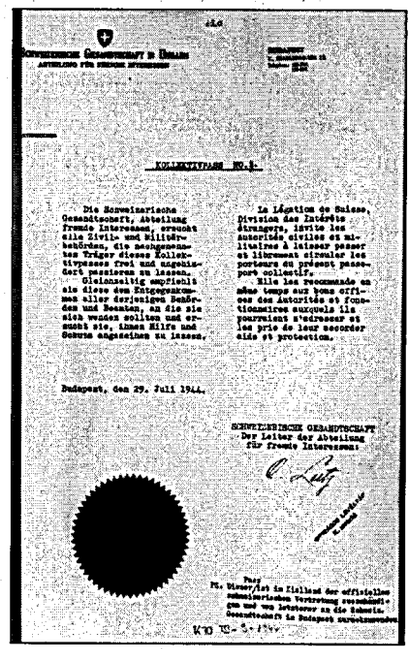

A svájci Kollektívpass felmutatója szabadon közlekedhet, védelemben részesül

Lutz tudta, hogy a svájci védlevelek engedélyezett számát hamar túllépték. Számba vette jegyzőkönyv szerint a visszahozott érvénytelen védlevélcsomagot, majd kiszámolta a nyomda által hozzá szállított védlevelekből a megfelelő mennyiséget. „Átadta nekünk a pecsétnyomóját, kiment a szobából, és mi ketten-hárman elkezdtük a lázas pecsételést. És nem felejtettük el lepecsételni azt a Schutz-Pass-tömeget sem, amelyet külön csempésztünk át magunkkal

327 BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 517.

328 Rubido-Zichy Iván (1908–1999) jogász, diplomata. A Külügyminisztérium protokollosztályának vezetője. 1948-ban megvádolták, ezért Nyugatra menekült. 1993-ban rehabilitálták.

329 MNL OL K 72-1944-575. Ez az állítás nem állja meg a helyét, mert a svájci védő útleveleket is hamisították, egyre nagyobb számban kerültek „forgalomba".

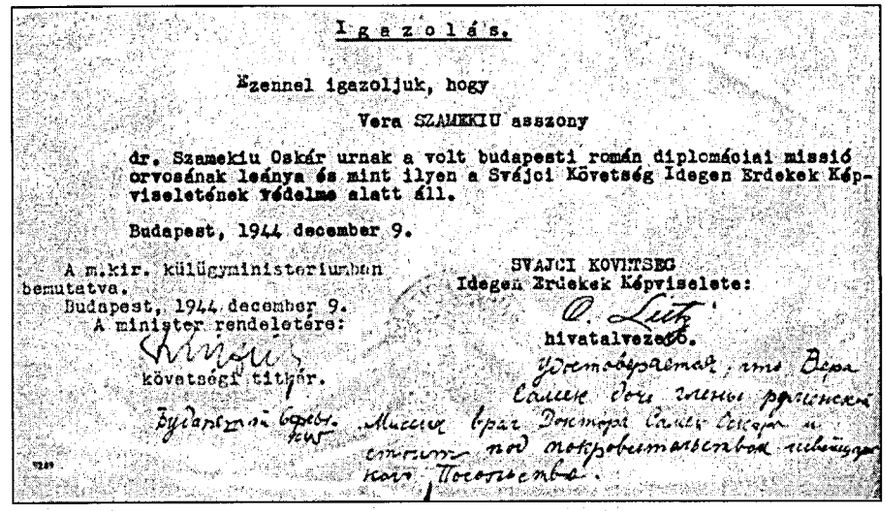

I g a z o l á s.

Ezennel igazoljuk, hogy

Vera SZAMEKIU asszony

dr. Szamekiu Oskár urnak a volt budapesti román diplomáciai misszió orvosának leánya és mint ilyen a Svájci Követség Idegen Erdekek Képviseletének védelme alatt áll.

Budapest, 1944 december 9.

A m.kir. külügyminisztériumban bemutatva. Budapest, 1944 december 9. A minister rendeletére: követségi titkár.

SVAJCI KOVETSEG Idegen Erdekek Képviselete: O. Lutz hivatalvezető.

Román hölgy svájci védelem alatt, 1944. december 8.; orosz kiegészítés, 1945. február

minden alkalommal abból a kötegből, amelyet viszont a nyomdász a mi számunkra készített. Később az ifjúság jóvoltából saját nyomdánk is volt, amint az Üvegházon kívül dolgozó irathamisítóknak is."[330]

A kivándorlási tervek megvalósításához komoly anyagi háttérre is szükség lett volna. A háború után a nemzetközi vizsgálóbizottság előtt az alkonzul hangsúlyozta, ha Svájcból alkalmas személyeket, ügyvédeket, más hasonló felkészültségű személyeket és pénzt küldtek volna neki, sokkal több üldözött embert lehetett volna megmenteni. Személyesen is nagy csalódásnak tartotta, hogy zsidó szervezetek nem nyújtottak több segítséget. „Tudhatták pedig Amerikában, hogy egyedül Magyarországon él még nagyobb számú zsidóság és hogy Romániából, Szlovákiából és Jugoszláviából is tartózkodnak ott menekült zsidók. »Hátunkat kellett volna erősíteni«, így segítség nélkül voltunk. A berni Bundeshaus sem volt tájékoztatva..."[331]

Lutz, akinek a székhelye 1942-től az amerikai követség korábbi, Szabadság téri épülete volt, a háborús évek alatt kapcsolatba került a halucokkal. Munkáját kezdetben a kivándorlók azonosításával segítették. Az alkonzul felelősséget vállalt értük, követségi igazolóiratokkal (*Legitimationspapiere*) látta el őket. Ezek a fiatalok veszélyes utakon jártak, a szükségben Lutz hamis papírokat is

330 SALAMON, i. m. 157.

331 LÉVAI: *Zsidósors Európában*, i. m. 302.

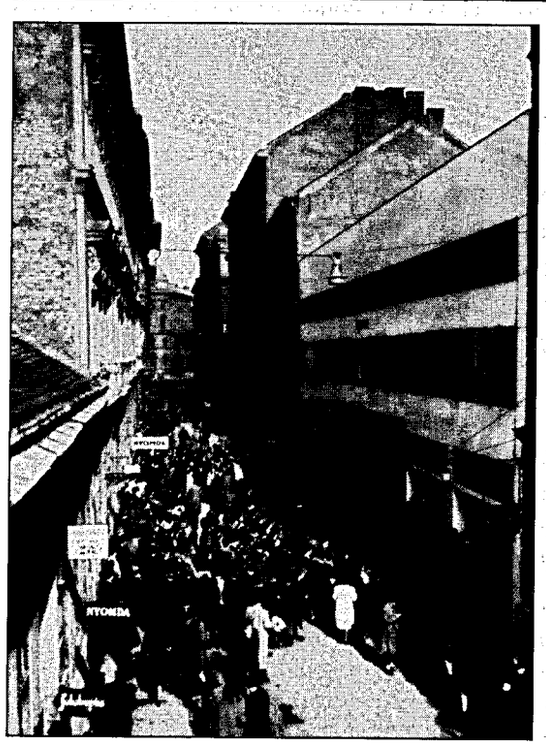

A Vadász utca a kivándorlási osztály székhelye, a svájci védlevelek beszerzésének színhelye volt. Mindkét kép Carl Lutz felvétele

adott nekik.[332] Theo Tschuy svájci kutató szerint Budapesten a halucok félezren[333] lehettek. Legális és illegális módszerekkel egyaránt dolgoztak. Korábbi fő céljuk a közösségi nevelés volt. Erről az új helyzetben sem mondtak le, de tevékenységük központjába az életmentést helyezték. Személyi iratokat hamisítottak, szöktetéseket bonyolítottak, határokon át menekülési kapcsolatokat, tartós összeköttetéseket szerveztek. Egységük ebben a küzdelemben formálódott, szervezetileg a Cionista Ifjúsági Mozgalomban öltött testet. Tagjaikat megtaláljuk az ICRC és a svájci követség égisze alatt folyó mentőakciókban.[334] Rafi Bensalom emlékezésében helyet kapott, hogy a svájci védlevelek kibocsátása az Üvegházhoz kötődik, október végi kiadása után az épületet „több ezer szerencsétlen, kétségbeesett ember ostromolta". Tömegek jelentek meg a svájci követség kapujánál, a képviselet „nem várt szervezési nehézségekkel találta magát szemben".[335]

KIR. ÁTMENETI JAVÍTÓNEVELŐ INTÉZET IGAZGATÓSÁGA
TELEFON: 16-46-04. BUDAPEST, I., VÖLGY-UTCA 6. TELEFON: 16-46-04.

709 Tksz. szám.

Spierer Ervin /Fbl.28.823/1944/ fiatalkorut december 13-án a Nemzetközi Vöröskereszt Otthonba V.Vadász u.29 sz.kiadtam.

Budapest,1944 december 16.

G:P.M.

igazgató

A budapesti kir.büntető törvényszék,mint fiatalkorunk Tekintetes Biróságának,

Budapest.

Kiadási igazolás javító-nevelő intézetből a Vadász utcába

A hamis menlevelek kiadásához hivatalos keret kialakítására is szükség volt. A Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt a Perczel Mór utca 2. szám alatt irodát rendeztek be, ekképp legalizálták. A Vöröskereszt segített a növekvő tömeg

332 Ezek a bátor fiatalok kockázatos és változatos feladatok kivitelezésére, veszélyes küldetések teljesítésére vállalkoztak. Információkat gyűjtöttek Lutznak a vidéki zsidóság „koncentrálásáról", a gettókról, a földet ért amerikai vagy angol repülőszemélyzetről, akik elrejtőztek vagy valamiképp átvergődtek a határon.

333 Vezetőik nagyobb része 1942 és 1944 között Lengyelországból vagy Szlovákiából érkezett menekült volt. A cionista mozgalmak tagjai voltak: nyolcvanan a Bné Akiba (vallásos), harmincan a Betár (revizionista), hetvenen a Dror Habonim (szociáldemokrata), nyolcvanan a Hanóar Hacijón (polgári), és százhatvanan a Hásomér Hácáir (szocialista) szervezetből. Soraikat a nácizmusról szerzett tapasztalataik és az újabb fenyegetettségek erősítették.

334 1944 őszén a szökés miatti börtönbüntetésből szabadult Groszmann Sándor a Wekerle Sándor utcában megnyitotta a „Svájci Konzulátust", a mentés egyik bázisát.

335 BENSALOM, i. m. 83.

napi ellátásában. Steinberger Endre „városi partizán" az Üvegház raktárában zöldborsó-, bab-, pácolthal-konzervek ládáit, üvegekben, faládákban lekvárt látott, ezek beszállítása (eközben megvédése a nyilas martalócoktól) áldozatos tevékenység volt.[336]

Az illegális tevékenység, a mentéshez fűződő önzetlen, merész vállalkozások személyi áldozatokkal jártak. Sokakat letartóztattak, börtönbe zártak. Az akciók során nem kevesebb, mint száz fiatal, tehát az összlétszám 20 százaléka vesztette életét. Fontos, hogy a fiataloknak volt erejük, leleménnyel párosult bátorságuk az újrakezdéshez, akár elfogott társaik kiszabadításához is. Internált vagy börtönbe zárt bajtársaikat nem hagyták magukra. Ezen a téren Herbst Imre és Schaechter Franciska kiemelkedő teljesítménye maradt emlékezetes. Egyik akciócsoportjuk Elefánt Márton irányításával 120 bebörtönzöttet szabadított ki 1944 karácsonyán az erősen őrzött Margit körúti katonai fegyházból.[337]

A palesztinai kivándorlás elkötelezett támogatója volt, szervezésében kitartó munkát végzett Moshe Krausz cionista vezető. (Krauszt, a Palesztina Hivatal vezetőjét Lutz patronálta, 1944 áprilisában harminc munkatárssal az amerikai követség volt épületében kapott helyet. Az iroda nyáron már abban működött. Idetartozott Salamon Mihály,[338] feladata a vallásos cionista mozgalmak irányítása volt, az Üvegház vezetőségében dolgozott.

Az Üvegházba befogadták a különböző korú – és mentalitású – lengyel és szlovák menekülteket is. Ebből alkalmanként kisebb összeütközések keletkeztek, a csoportokat el kellett választani. Nehezebb volt egyes fiatal csoportokban a harci kedv féken tartása, többek előtt a varsói gettó harcosainak képe lebegett. Lutz, a Weiss család és több vezető viszont a túlélést, az egyébként is ingatag biztonságot tartották szemük előtt.[339]

November 21-én a svájci követség 401. számú szóbeli jegyzékében Berner Ottó, a Magyar Pamutipar Rt. személyzeti főnöke letartóztatása miatt interveniált. Bernert Orendy Norbert alezredes[340] csoportja Benczúr utcai lakása előtt elfogta, majd a Margit körúti katonai büntetőintézetben tartotta őrizetben.

336 STEWENS, Andrew E.: *Okkal lázadtam*. Debrecen, 2010. 90.

337 UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. 6. kiad., Corvina Kiadó, Budapest, 2005. 263., 266.

338 Salamon Mihály (1897–1991) 1941-ben a Palesztina Hivatal elnöke, 1943-ban az intézőbizottság elnöke. 1946-ban részt vett a bázeli Cionista Kongresszuson.

339 Szeptemberben az együttélésnek ki kellett állnia a szakítópróbát, mert a felnőttek nem támogatták a hatóságok elleni meggondolatlan, vakmerő akciókat.

340 Orendy Norbert (1898–1946) csendőr, majd csendőrtiszt. 1944 augusztustól frontszolgálatot teljesített. A nyilaspuccs után a Nemzeti Számonkérő Különítmény parancsnoka, számos ellenálló elfogásában vett részt. A nyilas kormánnyal Németországba menekült, az amerikaiak kiadták Magyarországnak. A Népbíróság halálos ítéletére kötéllel kivégezték.

A követség mielőbbi szabadlábra helyezését sürgette, nehogy „hasonló esetek előfordulásakor svájci kereskedelmi körökben a letartóztatások riadalmat és bizalmatlanságot keltsenek".[341]

A lipótvárosi Pozsonyi úti svájci „védett házakban" a zsúfoltság, a nyomorúság elképesztő állapotokat idézett elő. A Palatinus házakban november 2-án megörökített infernális látvány máig megrázza az olvasót. „A IV. emeleten volt a lakás, addig föl minden lépcsőfokon 2-3 férfi ült. A körbejáró gangokon is sűrűn egymás mellett ültek (...) egy kicsi 3 szobás lakás, alacsony plafonnal. 72-en lakták. Délelőtt csak a nők tartózkodnak benne, hogy megfőzhessenek, a férfiak azért ülnek kinn a lépcsőkön."[342] 9-én délelőtt egy nyilas osztag a svájci követség előtt a várakozó zsidókat szétverte. Az inzultus kora reggel indult, az elfogott személyeket a Bécsi úti téglagyárba hurcolták.[343] Előző napon – az őrséget legyűrve – harmadszor törtek be a Sacré Cœurbe.

A lakosság kiszolgáltatottsága növekedett. Heltai Jenő naplójában hiteles utcaképet, reális félelmet rögzített. „Az utcán kísérik a zsidókat, a közönség egy része sajnálja őket, a villamoson a kalauznő azt mondja: ezek is magyarok, ezek is anyák, gyermekeikkel; mi lesz velünk, ha minket is hajtanak majd..."[344] 20-án délelőtt újabb nagyméretű provokáció történt. A Szabadság téri követségi épület elől a várakozókat nyilas fegyveres osztag elhurcolta, további sorsukról adat nem maradt fenn. A tiltakozó követségi hivatalnokokat fegyverrel fenyegették meg.[345]

Az Idegen Érdekek Osztálya december 2-án No. 437 s/kr szóbeli jegyzékében kilenc, svájci védelem alatt álló jugoszláv állampolgár érdekében emelt szót. November 28-án tehervagonban a Józsefvárosi pályaudvarról Hegyeshalomba szállították őket, négyüknek jugoszláv útlevele, ötnek svájci védlevele volt. A svájci követség szabadon bocsátásukért „azonnali lépéseket" követelt.[346] (Valószínű hiába, mert a nyugati határról, Zurndorfból a folytatás az SS valamelyik koncentrációs- vagy munkatábora volt.)

341 MNL OL K 707-2 113-114.

342 *„Kegyetlenebb, mint bármelyik országban"*, i. m. 113.

343 HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 360.

344 Uo. 361.

345 MNL OL K 63 - Küm. pol., Vegyes biz. jel., 477. cs. 13.230/1944., 638.

346 MNL OL K 707-2 152. A jegyzéken a személynevek mellett az SP-k számát precízen feltüntették: 2049, 2050, 2088, 2665, 2810.

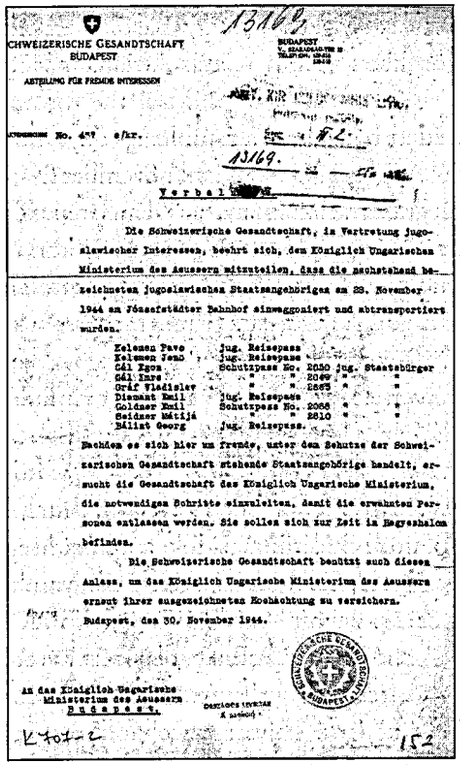

CHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
BUDAPEST

ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN

13169

No. 457 e/kr.

13169.

Verbal

Die Schweizerische Gesandtschaft, in Vertretung jugoslawischer Interessen, beehrt sich, dem Königlich Ungarischen Ministerium des Aeussern mitzuteilen, dass die nachstehend bezeichneten jugoslawischen Staatsangehörigen am 28. November 1944 am Józsefstädter Bahnhof einwaggoniert und abtransportiert wurden.

Kelemen Pavo	jug. Reisepass	
Kelemen Jenő	jug. Reisepass	
Cél Egon	Schutzpass No. 2020	jug. Staatsbürger
Cél Imre	" " 2049	" "
Gráf Vladislav	" " 2667	" "
Diamant Emil	jug. Reisepass	
Goldner Emil	Schutzpass No. 2068	" "
Heidner Mátyás	" " 2010	" "
Bálint Georg	jug. Reisepass.	

Nachdem es sich hier um Fremde, unter dem Schutze der Schweizerischen Gesandtschaft stehende Staatsangehörige handelt, ersucht die Gesandtschaft das Königlich Ungarische Ministerium, die notwendigen Schritte einzuleiten, damit die erwähnten Personen entlassen werden. Sie sollen sich zur Zeit in Hegyeshalom befinden.

Die Schweizerische Gesandtschaft benützt auch diesen Anlass, um das Königlich Ungarische Ministerium des Aeussern erneut ihrer ausgezeichneten Hochachtung zu versichern.

Budapest, den 30. November 1944.

An das Königlich Ungarische Ministerium des Aeussern
B u d a p e s t.

K 401-2

152

A svájci követség jegyzéke az 1944. november 28-án a Józsefvárosi pályaudvarról elszállított svájci védlevelesek érdekében

Az önkény bizonyítéka volt, hogy december 29-én a nyilasok feltartották, őrizetbe vették Harald Fellert és Perényi bárónőt, az ügyvivő menyasszonyát. Az Andrássy út 47.-be hurcolták, súlyosan bántalmazták. Feltehetőleg megtudták, hogy Wallenberggel együtt egyik tervezője volt a szovjetekhez való átjutási akciónak. A letartóztatás után az akció elmaradt.[347]

A legnagyobb budapesti iratgyártási akció a cionista ifjúsági csoportokhoz, a Vadász utcai Üvegházhoz fűződik. Az iratgyártó műhely nagyüzem volt, az ellenálló mozgalom szíve-lelke. A kezdetekről keveset tudunk, az első „iratgyártók" közül Ben Erec, Zimmermann György, Fischer Viktor és Weil Ferenc neve ismert.[348]

A sómér (cserkész)mozgalom megbízásából ide csatlakozott Grósz Endre,[349] aki számos feladatot kapott. Felelős volt a műhely folyamatos működéséért, a növekvő-változó szükségletek kielégítéséért, a szakmai-konspiratív dilemmák megoldásáért. A műhely egyre inkább központi szerepet töltött be. Idetartozott az űrlap és pecsét beszerzése, a hírforrások egyeztetése, az előállított igazolványok számának növelése.[350]

347 LÉVAI Jenő: *Raoul Wallenberg*. 2. kiad. Magyar Téka, 1948. 211.

348 Elfogott, kivégzett iratgyártókról – Neser ADLER, Uri HERMANN, LANGER Miklós, Marek GUT, Menachem KLEIN, Jirmi RÉVÉSZ – emlékezik meg GYÓRI, i. m. 105.

349 Grósz Endre (mai nevén David Gur, 1926–) 1944-ben csatlakozott a zsidó ifjúsági ellenálláshoz. Fegyveres elfogásáig életmentési céllal irathamisítással foglalkozott. Izraelben építészirodát vezetett. Az ellenállási mozgalom története feltárásáért, megörökítéséért elkötelezett munkát végzett.

350 Bélyegzőt a svájci követségtől emeltek el, néhány példányban saját vésnökükkel sokszorosították. Vízjeles papírt szereztek be, majd a védleveleket éjjel-nappal gyártották. Műhely működött a Vadász utca 29.-ben, de a Mérleg utcában is. Mindkét helyen tömeg várakozott. A lebukások és a nyilas terror ellenére eredményes zsidómentési és szabotálási akció volt.

Az irathamisítók felszerelése – biztonsági okokból és konspiratív meggondolásból – többször változtatott helyet. Működött magánlakásban, egyesületi könyvtárban, műteremben, szuterénban, üres irodában és másutt. Az „iratgyártók" sokat kockáztattak. Tudták, hogy állandó veszélyben dolgoznak, az illegalitás íratlan szabályait betartották.

1944 decemberében a hatbőröndnyi felszerelést Kőbányára vitték. A következőkben Goldstein Erzsi Hőnig Borbálával és Barmat Évával közös lakásán rejtegette.[351] 21-én a csoport három tagja teljes felszereléssel együtt lebukott. A VI. kerületi nyilasházban kihallgatáskor a 21 éves műszaki rajzolót, Langer Miklóst agyonverték.[352] Két társát további vallatásra a Margit körúti katonai fegyházba szállították. Kivételes szerencséjük volt, hogy december 25-én a földalatti cionista mozgalom – korábban már említett – merész akciójával kiszabadította őket.[353]

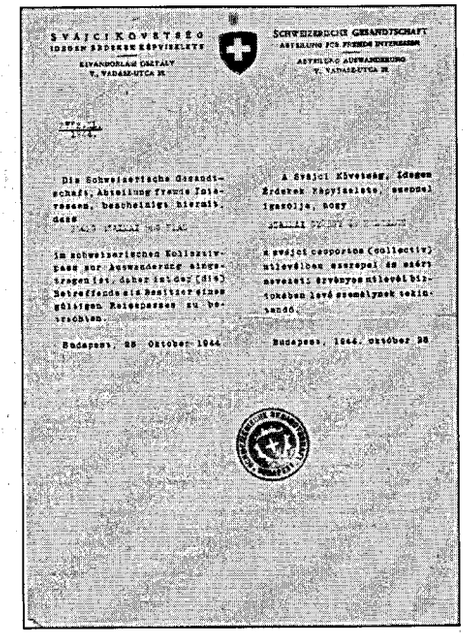

SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVANDORLASI OSZTALY
V. VADASZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V. VADASZUTCA 29.

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hiermit, dass

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist, daher im Besitz [die] Betreffende die Berechtigung gültigen Reisepasses zu besitzen.

Budapest, 28 Oktober 1944.

A svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, ezennel igazolja, hogy

a svájci csoportos (collectiv) útlevélben szerepel és ezért annak érvényes útlevél tulajdonosának számít.

Budapest, 1944. október 28

Svájc követsége igazolja, hogy a dokumentum tulajdonosa a csoportos útlevélen szerepel, érvényes útlevél tulajdonosának számít

Évtizedek múltán nehéz tisztázni, melyik „iratgyártó" csoport készített hibás hamis védleveleket.[354] (Az egyik pecséten a Suisse szóból hiányzott az „i" betű.) A rémkorszak tragikus (látszatra komikus) jeleneteket produkált, amikor a razziákon a nyilas pártszolgálatosok – ellenőrzés gyanánt – a védleveleket a világosság felé fordítva próbálták kideríteni, eredetiek, avagy hamisak.

351 GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 81.

352 Sírja a Fiumei úti temetőben Radnóti Miklóshoz közel található.

353 GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. XIV, XV.

354 Feltételezhető, hogy a 4 arab és 7 római sorszámmal, tört évszámmal készült svájci védlevelek valódiak. A hibázás oka feltehetőleg a sietség volt. A cionista fiatalok Krausz időrabló óvatoskodására, félrevezető magyarázataira, késlekedésére vezették vissza. 1946. április 20. *Cionista becsületbírósági jkv.*, magántulajdon.

Az emlékezésekből kitűnik, a legtöbben ennyit sem fáradtak. Hangulatuktól függött, hogy a valódit mondták hamisnak és fordítva, a gyártottat tekintették eredetinek.

A cionista ellenállók erősségei között említjük Friedl Richárd Frigyest. Jelentős illegális tapasztalatokkal rendelkezett, széles kapcsolatai, német nyelvtudása révén foglyokat tudott kimenteni a börtönből.[355] A földalatti Cionista Ifjúsági Mozgalom irathamisító műhelye – az előállított iratok mennyisége, sokrétűsége, felhasználásukkal teljesített sikeres, nagyméretű mentő-ellenálló tevékenységével – kiemelkedő munkát végzett a németek által megszállt Európában a második világháború idején.

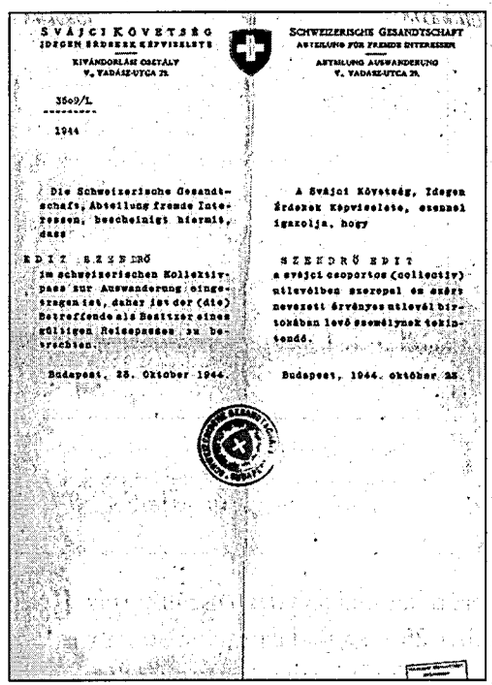

SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V., VADÁSZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V., VADÁSZ-UTCA 29.

3509/L.

1944

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hiermit, dass

SZENDRŐ EDIT

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist, daher ist der (die) Betreffende als Besitzer eines gültigen Reisepasses zu betrachten.

Budapest, 25. Oktober 1944.

A Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, ezennel igazolja, hogy

SZENDRŐ EDIT

a svájci csoportos (kollektív) útlevélben szerepel és ekként nevezett érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő.

Budapest, 1944. október 25.

Svájci védlevél 1944-ből

A Carl Lutz kimagasló érdemeire épült svájci követségi mentőakció 62 000 emberélet megmentését eredményezte.[356] A svájci képviseletet 1945 márciusában – szinte naponta – a szovjet kiutasítás fenyegette. Az ügyben a nem katonai ügyekben illetékes szovjet kormánybiztos[357] intézkedett. Március 27-i levelében előírta, hogy másnap a svájci kolónia összes tagjának vonaton el kell hagynia az országot. Kivételként Carl Lutz, Peter Zürcher és Hans Steiner diplomatákat jelölték meg, a követség Idegen Érdekek Képviseletének tagjait. (Ők arra hivatkoztak, meg kell várniuk

355 John Sampias fedőnevet is használt. Gyakorlott, tevékeny iratgyártó, Freimann Tamással együtt védlevél-hamisító volt. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 212.

356 Tschuy összegezése Salamon Mihálynak, a magyar cionista szervezet elnökének 1948. december 24-én Lutzhoz intézett levele alapján. Ehhez még joggal hozzá lehet adni annak a 10 000 gyermeknek és halucnak a számát, akik 1942 és 1944. március 19-e között Lutz és a Palamt támogatásával érkeztek Palesztinába. Megjegyezzük, hogy a Lutz által védelem alá helyezett, a nemzetközi gettóban zsidók lakta házak száma meghaladta a svéd védelem alattiakat.

357 I. Szpicskitt, teljes neve ismeretlen.

az angol–amerikai katonai bizottságot, mivel rendben akarják átadni a két, eladdig svájci védelem alatt állt követséget.)

Napokig csend volt, mikor hirtelen az oroszok teherautóval összegyűjtötték az elutazásra kötelezett diplomatákat. A pályaudvaron hamarosan összegyűlt a svájci, a török követség, valamint a holland konzulátus személyzete, illetve Friedrich Born. Ide szállították a Badoglio-kormányhoz hű maradt, internálásból szabadult olaszokat, néhány norvég és belga állampolgárt. Március 30-án a sötétség beálltakor a szerelvény elindult, hogy 25 óra múlva Bukarestbe érkezzen.[358]

Carl Lutz alkonzult Jeruzsálemben a Jad Vasem Emlékhatóság 1965-ben (a háború befejezése után két évtizeddel!) a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerte el. Az utóbbi évtizedekben a magyar főváros több emlékhellyel, emléktáblával, a pesti alsó rakpart egy szakaszának elnevezésével tisztelte meg. A budapesti V. kerületi Vadász utcában, az egykori Üvegházban a Carl Lutz Alapítvány emlékszobával, dokumentumokban gazdag kiállítással fogadja a háborús életmentés hiteles története iránt érdeklődőket.

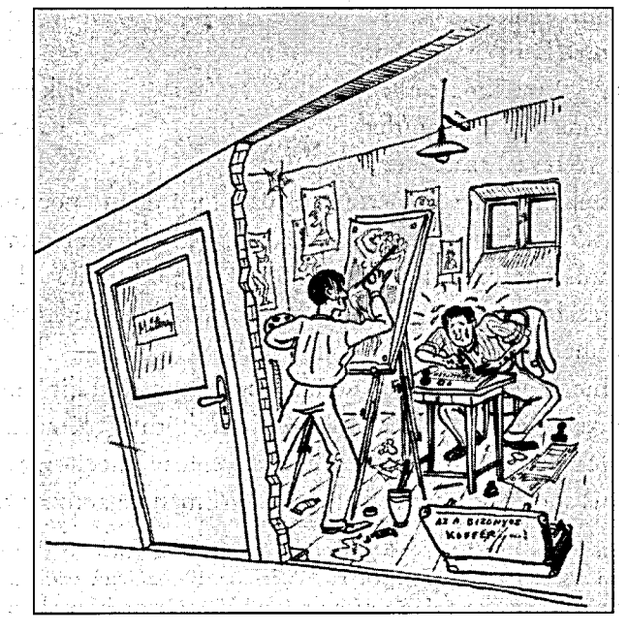

Cionista irathamisítók a Bethlen téri titkos „műhelyben". Weil Ferenc festőművész illusztrációja

358 SZITA Szabolcs: Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfbe, 1945. június. *Holocaust Füzetek*, 8. (1977) 67–79.

A Svéd Királyság követsége diplomatáinak védőakciói, a „védettek" megpróbáltatásai

A svéd követségi védő- (és mentő)iratok 1944–1945-ben az üldöztetés viharában sok ezer magyar zsidó túlélését segítették. Kiadásuk nagyobb számban – a hiedelemmel ellentétben – nem Raoul Wallenberg követségi titkár, inkább Per Anger konzul Budapestre érkezésével kezdődött.

Carl Ivan Danielsson[359] 1942. november 4-én kezdte meg szolgálatát Budapesten. Többek között mellette dolgozott Per Johan Valentin Anger, az idegen érdekek védelmét ellátó Lars Gustafson Berg attasé, Göte Carlsson követségi titkár és mások. (Berg és Carlsson 1944 nyarán, Wallenberg után érkeztek Budapestre.) A gyermekmentés feladataival Asta Nilsson foglalkozott. A szervezésben és gondozásban gyakorlott hölgy a *Save the Children Fund* és a *Redda Barnen* (Vöröskereszt) szervezet vezetője volt.[360]

A háborús életmentés történeti feldolgozásában hiányt pótolunk, mikor a magyar vonatkozású svéd és más követségek mentési célú okmányait vizsgáljuk. A fennmaradt bizonyítékok, kezelésük ügye, tulajdonosaik sorsa évtizedekig csak részben került feltárásra. Jelentőségük okán jóval több figyelmet érdemeltek volna.

A zsidók megkülönböztetése, üldöztetése ellen a svéd diplomácia fellépése a dániai zsidók nagyszabású mentéséhez[361] köthető. Krausz Miklós, a budapesti Palesztina Hivatal vezetője májusban arra jutott, hogy a magyar zsidók tragikus sorsának ismeretében a svéd kormány bizonyára támogatná

[359] Carl Ivan Danielsson (1880–1963) jogász, svéd diplomata. 1942 novemberétől Budapesten svéd követ, az életmentés aktív részese. 1982-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza kitüntetést kapott.

[360] Búvóhelyeket kutatott fel, és biztosított rászoruló zsidó családok számára. Áldozatkészen, bátran és szeretettel fáradozott értük. A háború után visszatért Budapestre. Igen jelentős munkát végzett a Redda Barnen keretében, az egészségükben leromlott magyar gyermekek ápolásáért, gyógyulásáért fáradozott. SZTEHLO, i. m. 45.

[361] 1943 augusztusában 7000 dán zsidó és 700 nem zsidó hozzátartozója menekült el nagyszabású svéd segítséggel Svédországba, ahol túlélték a holokausztot.

megsegítésüket. Helyzetjelentést készített, és kérte a követséget, hogy az iratot juttassa el a svéd kormánynak. További kérése volt, hogy a svédek küldjék Magyarországra a Svéd Vöröskereszt (SVK) alelnökét, Bernadotte Folke[362] grófot. Az ismert személyiség és az SVK állítson fel gyermekotthonokat, mert ily módon több ezer gyermeket lehetne megmenteni. Jelenléte segíthet, hogy eljárásai, figyelmeztetései a német hatóságokat és a magyar kormányt bizonyára visszatartsák a zsidóüldözés túlhajtásaitól.

Danielsson a helyzetjelentést és a javaslatot rejtjelezett táviratban juttatta ki Stockholmba.[363] A kormány a javaslatot rövidesen elfogadta, a költségek megtérítésére nem tartott igényt. Utasítást adott a SVK működése magyarországi engedélyeztetésének intézésére, gróf Bernadotte számára beutazóvízum megszerzésére.

Nina és Valdemar Langlet

A javaslatot az óvatos külügyi vezető, Jungerth-Arnóthy nem támogatta. Valdemar Langlet[364] azonban megbízást kapott, hogy úgy tárgyaljon, mintha az SVK gyermekotthonok létesítése a Magyar Vöröskereszt (MVK) kívánsága lenne.[365] Az új megbízott azonnal cselekedett. Programot készített, amely lényegében nyomorgó gyermekek, asszonyok megsegítésére irányult. Az SVK működési elvei is helyet kaptak: a segélyakcióban nemzetiség, faj vagy vallás tekintetében

[362] Bernadotte Folke (1892–1948) svéd nemes, diplomata. Koncentrációs tábori foglyok kiszabadításáról tárgyalt a németekkel. 1948-ban Jeruzsálemben meggyilkolták.

[363] Krausz közlése alapján jelezte, hogy a felmerülő költségeket – 1 millió svájci frankot – a külföldi zsidóság vállalja.

[364] Valdemar Georg Langlet (1872–1960) műfordító, szerkesztő, diplomata, nyelvész, kiadó. 1932-től Budapesten egyetemi nyelvi lektor. Több magyar irodalmi alkotás fordítója, köztük fordított Déry Tibor, Márai Sándor, Móra Ferenc, Zilahy Lajos és Vaszary Gábor műveiből is. 1944-től a Svéd Vöröskereszt budapesti megbízottja, feleségével, Ninával együtt eredményes életmentő. 1960-ban posztumusz Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. Nina Langlet (eredeti neve Nina Borovko (1896–1988), orosz származású emberbarát, Valdemar Langlet felesége) férjéről megjegyezte, „mint egy igazi svéd, természettől fogva tudott uralkodni magán". LANGLET, i. m. 8.

[365] Lukács Saroltával, a Magyar Vöröskereszt alelnökével bizalmasan megegyeztek, hogy az otthonokban nem zsidó gyerekeket is elhelyeznek ingyen. Számuk nem haladhatja meg a teljes létszám 10%-át.

különbségtétel nem fogadható el, a tevékenység együttműködik a Magyar Vöröskereszttel.

A kormányzói kabinetiroda főnöke, Ambrózy Gyula[366] július 25-én biztosította a svéd felet, hogy Langlet „munkatervének keresztülvitelét semmiféle formában korlátozni nem gondolja". Az utóbbi ígéret a következőkben alig érvényesült, a nyilasuralom alatt pedig elenyészett.

A német megszállás alatt a követségi védőiratokat az ún. mentességi igazolványok előzték meg. Ezeket – önös érdekből – Budapesten a manipulációban nagy gyakorlatot szerzett németek adták ki.[367] Kezdetben a Zsidó Tanács tagjai, hozzátartozóik, a tanács tisztviselői kapták. A magyar zsidók tömegeit megalázó, mind bénítóbb korlátozások sújtották, az igazolvány tulajdonosaival kivételeztek. (A gyakorlott megszállók már ezzel az intézkedéssel azonnal megosztották a magyar zsidóság vezetőit. A közel milliós tömeg magára maradt, a társadalom együttérzésére nem számíthatott.)

A Magyar Királyság területén érvényes német okmányból (Mentességi Igazolvány a Zsidók Budapesti Központi Tanácsához tartozók részére) a Zsidó Tanács kb. 250-et vett át.[368] A nagyszámú igénylő miatt a szétosztás azonnal nagy vihart váltott ki. Sokan a Tanács hangos ellenzékévé, szidalmazójává váltak.

A személyes biztonságot garantáló igazolvány 1944 augusztusában még értékesebbé vált. Tulajdonosai mentesültek a zsidóknak előírt, április 5-étől kötelező sárga csillag viselése alól. (Voltak, akik külön úton hozzájutottak. Főleg olyan személyek, akik a megfelelő összeköttetést megtalálták a *Sonder-*

366 Gróf Ambrózy Gyula (1884–1954) nemzetközi jogász, államtitkár, Horthy bizalmasa, 1943-tól a kormányzói kabinetiroda főnöke. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta, a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták.

367 A neológia Síp utca 12. szám alatti székházában a megszállás másnapján, március 20-án délelőtt az egybegyűlt zsidó vezetők előtt a németek hangsúlyozták, hogy zsidó volta miatt „senkit sem ér bántódás. Igazolványokat fognak kiállítani, hogy a Tanács és hivatalnoki személyzet munkáját el tudja végezni". Ezek voltak a Gestapo-igazolványok. MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* Renaissance, Budapest, 1947. 16. A vidéki zsidóság képviselőit március 28-ára, „rendkívül fontos országos értekezletre" Budapestre hívták. Az alkalomból „a német hatóságok által kiállított utazási igazolványt" adtak ki. Uo. 21.

368 Szövege: „... ezen igazolvány tulajdonosa a Magyarországi Zsidók Szövetségének tagja. Tartózkodjon minden intézkedéstől e személlyel és vele közös háztartásban élő családtagjaival szemben, illetve vegye fel a kapcsolatot az alább felsorolt szolgálattal." Az igazolványokat kezdetben Hermann Krumey SS-Obersturmbannführer (a magyar zsidóság likvidálására érkezett *Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des* SS-parancsnoka; Adolf Eichmann helyettese) írta alá, később Krieger SS-Hauptsturmführer. Magyar részről az Állambiztonsági Rendészet nevében dr. Koltay László detektívfelügyelő volt az illetékes.

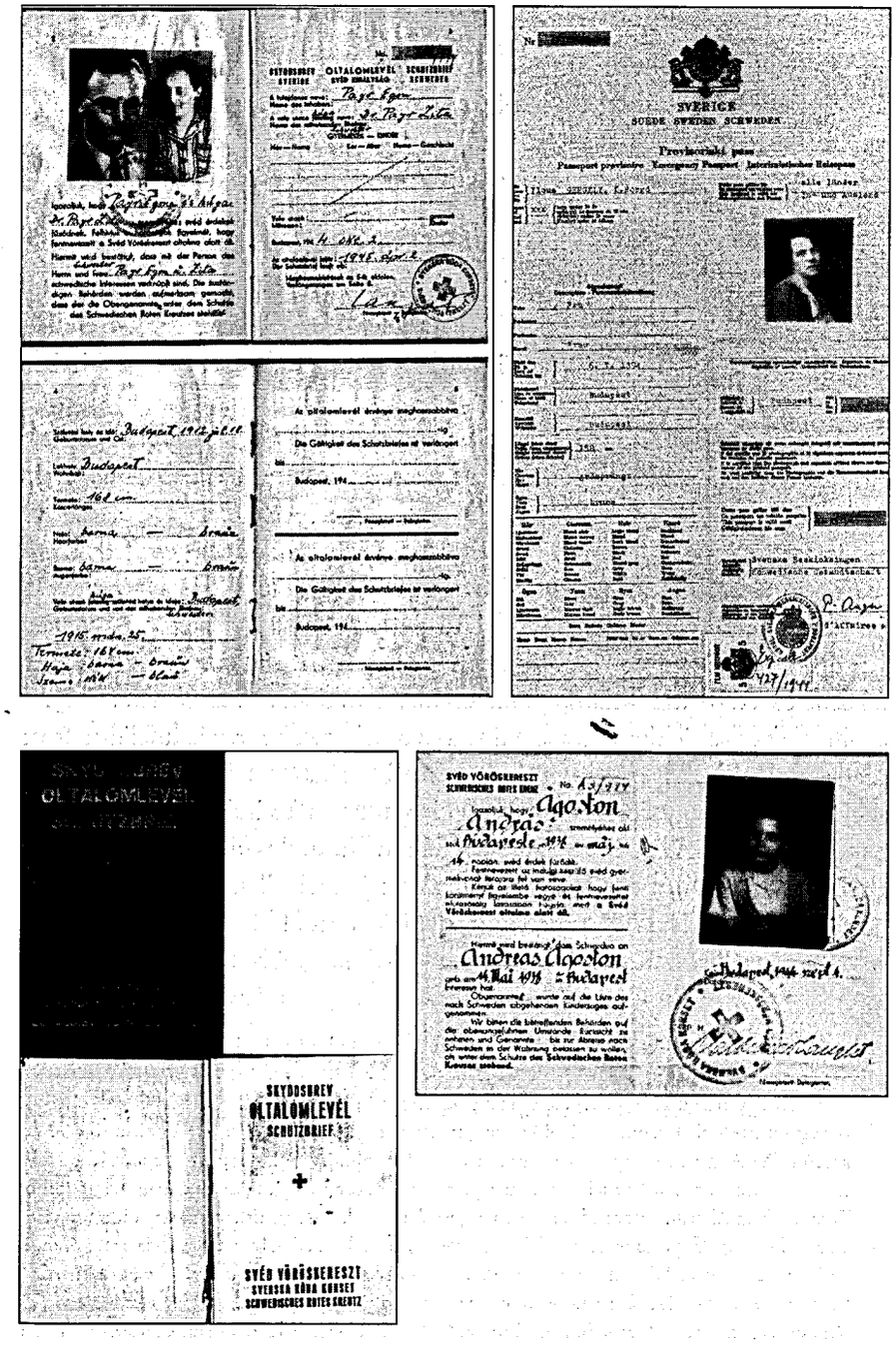

Svéd védőokmányok

kommandóval,[369] és az igazolvány piaci árát meg tudták fizetni.) A zsidóságot megosztó, megtévesztő manőver a valóságot nem ismerő, kiszolgáltatott tömegben zavart okozott, és az olyannyira szükséges összetartás ellenében hatott.

1944 áprilisában a Svéd Királyi Követség (*Kungl. Svenska Beskickningen*) német és magyar nyelven a követ,[370] esetenként Per Anger aláírásával németül *Bescheinigung*, azaz Igazolvány felirattal hivatalos iratot adott ki. Olyan magyar személyek igazolt védelmét szolgálta, akiknek Svédországgal korábbról tartós hivatalos, üzleti, közeli rokonsági stb. kapcsolatuk volt, és a Magyar Királyság német megszállása nyomán személyi biztonságuk – közvetlenül vagy feltehetőleg – veszélybe került.[371]

A védettség megalapozásához a magyarokról listák, személyi kartotékok készültek. A következő lépés hivatalos keretek közötti svéd oltalmazásuk, mentésük lett. A *Provisoriskt Pass* egylapos, fényképes, a magyar tulajdonos részletes személyi adatait tartalmazó, általa is aláírt, alul lebélyegzett, sorszámmal iktatott okirat volt.[372] Az ugyancsak áprilisban kiadott védigazolvány más feladatot teljesített. Bizonyította, a budapesti Svéd Királyi Követség a Svéd Királyi Külügyminisztériumtól meghatalmazást kapott, hogy x. y. magyar lakosnak svéd beutazóvízumot állítson ki. Az iratban a svéd követ arra kérte az illetékes hatóságokat, hogy „amint utazni lehet", a beutazásra feljogosított személyt „jóindulatú szíves figyelmükre" méltassák.

Júniusban Magyarországon olyan állapotok uralkodtak, hogy a mindennapokban a *LEGATION DE SUÉDE* feliratú, hivatalos követségi igazolvány életmentő volt. A német és magyar hivatalos cáfolatok ellenére Keletről riasztó hírek érkeztek. Május 14-től a vidéki gyűjtőtáborokból a zsidó állampolgárok vasúti szállítása Kassán át az auschwitzi halálgyárba a gyilkos valóságot

[369] Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer budapesti különítménye *Einsatzkommando* vagy *Sonderkommando* néven is ismert volt.

[370] A megszállás után kiadott svéd védőokmányokat legnagyobb részben Danielsson írta alá.

[371] A magántulajdonban fennmaradt, 443. számot viselő fényképes *Bescheinigung* 1944. április 30-án készült, Per Anger követségi titkár aláírását viseli. Tulajdonosa Brüll Gyula budapesti lakos volt.

[372] Lévai Jenő szerint az útlevéllel először augusztusban a Horthy-ligeti (Csepel) internálótáborból Terner Imrét sikerült kiszabadítani. Terner javaslatára a követségi titkár számos védő útlevelet állított ki még a fogságban tartott Horthy-ligeti internáltaknak. Ily módon ki is szabadultak. LÉVAI Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka*. 2. kiadás, Magyar Téka, 1948. 272. Per Anger révén ezzel rendelkezett Wohl Hugó, dr. Hegedűs Pál, Forgács Vilmos, Donnenberg Rezső, dr. Fleischmann Ottó, dr. Szőllősi Magda, Balog Andor, dr. Simon Gyula, Székely Iván, Sulner László, Bach Marianne, Falk Lászlóné, Engelmann Istvánné, gróf Nákó Erzsébet, Kátai Hedda, Vándor Tibor és Boros Lilla.

jelenítette meg. (Voltak vidéki zsidók, főként fiatalok, akik megpróbáltak a fővárosba, mások Romániába szökni. Az elfogottakat, a besúgások áldozatait a csendőrség összegyűjtötte, deportálta.)

A közvetlenül fenyegető veszélyben a svéd követ helyett Per Anger követségi titkár – feltehetően saját felelősségére – egyszerre több személyre (régi svéd üzleti kapcsolattal, svéd rokonsággal rendelkező magyar házaspárok, családok, üzlettársak) állított ki igazolást. Bizonyítékul szolgált, hogy tulajdonosai svéd állampolgárságért folyamodtak. Sorszámozott kérvényük elintézéséig a követség ideiglenes svéd útlevéllel látta el őket, „amelynek alapján svéd állampolgároknak tekintendők".

Ez az igazolvány ugyancsak életmentő lehetett, svéd követségi megerősítéssel zárult. Az illetékes magyar hatóságoktól jóindulatú figyelmet kért, mivel „a nevezettek, amint utazni lehet, átköltözhetnek Svédországba". Per Anger időben, határozottan kezdeményezett. „Szoros kapcsolat" birtokosainak, Budapesten élő svéd állampolgárok zsidó hozzátartozóinak és svéd vállalati kapcsolatokkal rendelkezők családjainak svéd ideiglenes útlevelet és egyfajta „állampolgárságot" adtak.[373] Ebből jutott a világhírű, kitűnő svéd kapcsolatokkal rendelkező Orion gyár mérnökeinek, zsidó származásuk okán megbélyegzett szakembereinek is.

A már említett *Provisoriskt passt* a magyar hatóság, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetője nem ismerte el. Mégis, ezek az okmányok június végén életmentőnek bizonyultak. A nagyrészt hadiüzemnek nyilvánított újpesti üzemekből a zsidó alkalmazottakat a deportálás előkészületeként a békásmegyeri téglagyárba vezényelték át. Forgács Vilmos osztályvezető – első világháborús frontszolgálat miatt többszörösen kitüntetett tiszt, immár munkaszolgálatos volt – ettől a svéd követség közbelépésére, svéd útlevél felmutatásával megmenekült.[374]

A belpolitikai helyzet tovább súlyosbodott, a szélsőjobboldal parlamenti és utcai nyomása érezhetően nőtt. A sajtó legnagyobb része mindenért a zsidóságot okolta, a nemzet önvédelmi reflexe hamvába holt. A különféle német

[373] A fennmaradt az 534/1944. számú, Budapesten Éva Mária Minkus névre kiadott egylapos *Provisoriskt passt* állami címerrel nyomták. Érvényessége 1945. március 4-ig tartott, Per Anger követségi attasé adta ki.

[374] Az újpesti toloncházba, majd a külföldiek internálótáborába (Aréna úti zsinagóga) helyezték. FORGÁCS András: *Az embermentéstől a Wallenberg Bizottságig*. Raoul Wallenberg Egyesület, Budapest, 2019. 19–21. 1944. július 14-ig 91 ilyen útlevelet állítottak ki.

végrehajtó szervek, bizottságok, „biztonsági kommandók" országszerte egyre fesztelenebbül mozogtak, erőszakoskodtak, féktelenül hatalmaskodtak.

A bécsi „szállítási értekezlet" határozatára a magyarországi deportálási zónákból megindult a tömeges „áttelepítés".[375] Június 7-ig 289 357, 15-ig 340 000, július 9-ig 437 403 zsidónak minősült magyar állampolgárt szállítottak ki az országból.[376] Az embertelen, gyalázatos deportálással összefüggésben a 14 milliós Magyar Királyság Európa-szerte begyakorlott, jól szervezett kirablása folytatódott.

A németek a magyar lakosság demoralizálásával, korrumpálásával is számoltak. Hitler úgy nyilatkozott, hogy ha a lakosság a zsidók elleni rendszabályokban segítséget nyújt, „mi talán ezeknek a zsidóvagyonból juttathatnánk. Ez aktivizálná a lakosság közreműködését".[377] Német részről a magyar fővárosban, a vidéki nagyobb városokban folytatódott az üzletelés. „Különleges" igazolásokat bocsátottak ki. A megszállók (a magyar hatóságok elől is nagyrészt rejtve) a magyar politikai rendőrséggel együttműködve sorszámozott, fényképes Immunitaets-Ausweist, azaz mentességi igazolványt adtak ki magyar zsidóknak.[378] Egybehangzó állítások szerint ennek nagy haszna volt. Ellenértéke a Gestapo vagy a Sicherheitsdienst kasszájába került. A megszállók ígérte „immunitás" többféle módon érvényesülhetett. Hivatalosan: „Ezen igazolvány tulajdonosa, valamint annak a hátlapon feltüntetett családtagjai és hozzátartozói ellen minden eljárástól el kell tekinteni, illetve ilyen eljárás okvetlen szüksége esetén előbb a kiállító hatósággal érintkezésbe kell lépni."

A budapesti svéd képviselet június 11-én levélben értesítette a Külügyminisztériumot, hogy akciót tervez a magyarországi gyermekek, asszonyok és öregek megsegítésére. Egyben érdeklődött, hogy „egy ilyen jellegű akció

375 A „zsidókérdés teljes és végleges megoldása" ugyancsak hivatalos szóhasználat volt. A mindennapokban – magyar jóváhagyással, aktív támogatással – a zsidóság tönkretételét, szervezett rablást, javak és ingyen munkaerő megszerzését jelentette.

376 Veesenmayer német birodalmi megbízott 1944. június 13-i jelentésében írta, hogy Kárpátalja és Erdély területéről a gyűjtőtáborokba zsúfolt zsidók kiszállítása befejeződött. A „rendeltetési állomásra" (Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborba) folyamatosan 45 vagonos szerelvényeket indítottak. *A Wilhelmstrasse*, i. m. 865., 881.

377 Uo. 848.

378 A mentességi igazolvány 1944 júniusban már létezett. Kibocsátóként a *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD in Budapest*, illetve a megszállókkal szorosan együttműködő Magyar Királyi Állambiztonsági Rendészet szerepelt. Egyik lapján az általuk „védett" családtagok nevét, születési adatait is feltüntették.

SCHUTZBRIEF

DIESE LIEGENSCHAFT IST

EVAKUIERUNGSQUARTIER

DER SCHWEIZERISCHEN GESANDTSCHAFT

steht unter dem Schutze der
Schweizerischen Gesandtschaft in Ungarn.
Budapest, den 11. April 1944.
Der schweizerische Gesandte:

Schutzbrief

milyen fogadtatásban részesülne" a magyar kormánynál.[379] Másnap újabb svéd irat jelent meg. Danielsson a budapesti Svéd Királyi Követség nevében *Schutzbrief* (Oltalomlevél) feliratú dokumentumot adott ki. A német vagy magyar nyelvű svéd irat sokat ért. Hivatkozást, időleges menekvést, egyfajta biztosítékot jelenített meg. A fennmaradtak között az egyik az *AB. Baltiskka Skinnkompaniet*[380] svéd cég képviselőjének készült. Engelmann István úr „megbízójának magyarországi érdekeit védeni tartozik, (...) a svéd cég Budapest XI. Elek u. 9/B. sz. alatti irodája[381] a budapesti Svéd Királyi Követség oltalma alatt áll."

Ugyanekkor többeknek sorszámozott ideiglenes svéd útlevelet állítottak ki. Tulajdonosaik a hatóságok előtt svéd állampolgárnak számítottak. Ilyen okmányt kapott Engelmann Istvánné, aki az 1450/1944. ME sz. rendelet 5. §-a értelmében a megkülönböztető sárga csillag viselése alól mentesült. A hölgyet a KEOKH miniszteri tanácsosa július 1-jén kivette a zsidók vagyonának bejelentését és zár alá vételét elrendelő 1600/1944. ME sz. rendelet rendelkezései alól is.

Per Anger követségi titkár ügyesen taktikázott. Július 1-jei átiratában a magyar félnek Svédországgal szembeni viszonosság érvényesítését vetette fel. „Svédországban nincs olyan törvény, vagy rendelet, amely az ott élő magyar állampolgárok vagyonáról az 1600/1944. ME sz. rendelethez hasonló módon intézkednék." Engelmannék esetében figyelemre méltó volt, hogy Szabó

379 A levél szerint a svéd akció irányítására valószínűleg Bernadotte grófot, a Svéd Vöröskereszt alelnökét fogják felkérni. *Vádirat a nácizmus ellen*, 2, i. m. 174–175.

380 Baltiska Bőr- és Szőrmeáru Cég (Társulás).

381 A máig létező lágymányosi épületben az Engelmann család lakott. A hölgy a Svéd Királyi Követség egyik legrégebbi tisztviselőnője volt. Férje arcképét és csillagviselés alóli hitelesített mentesítését közli EMBER Mária: *Wallenberg Budapesten*. Városháza, Budapest, 2000. 46.

miniszteri tanácsos intézkedése – hogy kiveszi a zsidókat sújtó élelmiszerjegy-csökkentésből – kedvezően érintette őket. Az is, hogy lakásukon várhatták meg, „míg a hazatelepítésük, amelynek érdekében a Követség az illetékes hatóságoknál a szükséges lépéseket megtette, végrehajtható lesz".

A politikai helyzet romlására, a még jórészt érintetlen fővárosi zsidóság – szűk körben ismert – deportálásának előkészületeire utalt, hogy július 2-án 1500 csendőrt szállítottak fel vidékről Budapestre, míg további négy-ötezret a fővároson kívül helyeztek el.[382] (A magyar vidéken 90 százalékban a csendőrség, a fennmaradó területen a m. kir. rendőrség volt illetékes.) Állítólagos puccsveszély miatt (a szakirodalomban Baky-puccs néven szerepel) a fővárosi zsidóság deportálását el kellett halasztani. A csendőrség kiküldött alakulatait visszavonták, a deportálástól rettegő fővárosi zsidóság egyelőre megmenekült.

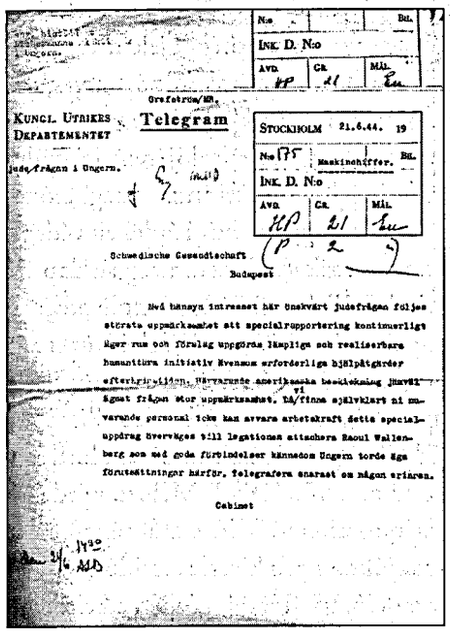

Kungl. Utrikes Departementet **Telegram**

Stockholm 21.6.44.

Schwedische Gesandtschaft

Budapest

A svéd Királyi Kabinet levele Budapestre Wallenberg tervezett budapesti útjáról, feladatairól

Raoul Wallenberg svéd követségi titkár július 9-i érkezése Budapestre fordulatot hozott a svéd védőmunkában, miként a budapesti külföldi diplomácia tevékenységében (különösen az életmentésben). A 32 éves építészmérnök nem volt diplomata, ezért a szokatlan mentési helyzetben szokatlan módszereket használt. Ezek Budapesten, a diplomáciai életben (főként Szálasi Ferenc terroruralma alatt) ismeretlenek voltak. 1944 telén szinte naponta biztonságát, életét kockáztatta olyan emberekért, akiket nem is ismert. Eltökélt volt, hogy az üldözötteken, bajbajutottakon segítsen, mert ez emberi kötelessége.

Küldetésének sikere érdekében mielőbb döntenie kellett, hogy az általa irányított életmentésben milyen okmányt használjanak. Személyétől, tevékenysé-

382 Június 30-án megkezdődött a Pest környéki zsidóság deportálása. A kakastollas csendőrök a fővárost körbekerítették.

gtől az újabb svéd mentőokmány, a *Schutz-Pass* (a továbbiakban SP) elválaszthatatlan. Carl Lutz svájci alkonzullal[383] lépett kapcsolatba. A nagy tapasztalatú diplomatától széles körű tájékoztatást kapott. Megismerte a már létező svájci védőokmányok célját és szövegét.

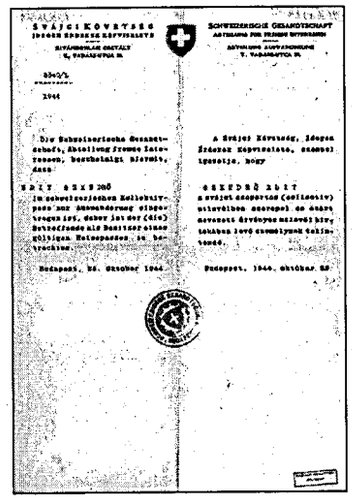

SVÁJCI KÖVETSÉG IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN

Bevándorló zsidó palesztinai igazolása

Bizonyos, hogy a menlevelek magyarországi kibocsátását tekintve az elsőbbség Lutz svájci alkonzult illeti.[384] A követségen foglalkoztatott magyar állampolgárokat sikerült felmentenie a zsidótörvények előírásai alól (az utcán nem kellett sárga csillagot viselniük), az általa bevezetett kollektív útlevél mintául szolgált a semleges országok budapesti követségeinek.

Wallenberg rövidesen védleveleket állított ki azoknak, akik védelem és repatriálás végett indokolt kérelmet terjesztettek elő. (A svéd követség levélpapírján készült okmánynál a svájcihoz képest alapvető volt az eltérés, hogy a védett személy/ek/ fényképével is ellátták. Ilyeneket – mint említettük – már korábban is kiadtak.) Az alkonzul védőokmányt adott magyar munkacsoportja tagjainak is.

A *Basler Nachrichten* július 11-én hírt adott dr. Parcher Félix Stockholmba érkezéséről, a magyar követség vezetésével történt megbízásáról. Jövetelét a tekintélyes Ullein-Reviczky Antal követ[385] után a svéd sajtó a lehető legna-

383 Carl Lutz 1944. július 24-én az V. ker., Vadász utca 29.-be költöztette a Svájci Követség Idegen Érdekeket Képviselő Osztályának Kivándorlási Irodáját (*Schweizerische Gesandschaft, Abteilung fremden Interessen, Abteilung Auswanderung*). Az ún. Üvegház területenkívüliséget kapott. Az irodáiban készült, számozott kivándorlási iratokat kivándorlási kollektív útlevélnek nevezték. A nyilasérában a zsidó ellenállás egyik budapesti központja, a fiatal cionisták bázisa működött benne.

384 A palesztinai bevándorlási engedélyek birtokosait Lutz kezdeményezésére brit állampolgároknak tekintették. (Ebben az időben Palesztina brit mandátumterület volt) Az engedély (certifikat) tulajdonosai közül többen ténylegesen be is utaztak Palesztinába.

385 Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, nemzetközi jogász, egyetemi tanár, külügyminisztériumi sajtófőnök. 1943 szeptembertől stockholmi követ, a Kállay-kormány békekísérleteinek résztvevője. A német megszállás után tisztségéről lemondott, Ankarába, majd Londonba távozott.

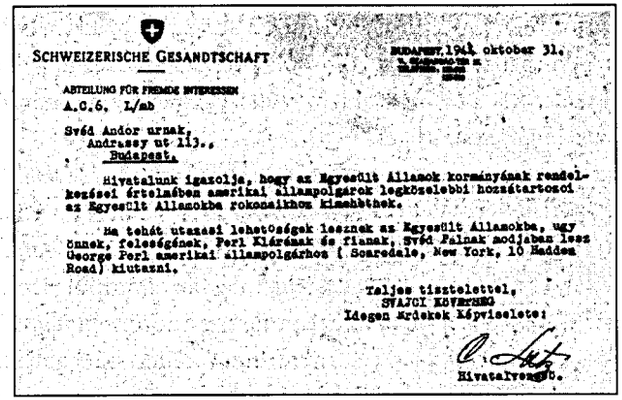

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT

BUDAPEST, 1944. oktober 31.

ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN

A.C.6. L/ab

Svéd Andor urnak,
Andrassy út 113.,
Budapest.

Hivatalunk igazolja, hogy az Egyesült Államok kormányának rendelkezései értelmében amerikai állampolgárok legközelebbi hozzátartozói az Egyesült Államokba rokonaikhoz kimehetnek.

Ha tehát utazási lehetőségek lesznek az Egyesült Államokba, úgy Önnek, feleségének, Perl Klárának és fiának, Svéd Palnak módjában lesz George Perl amerikai állampolgárhoz (Scarsdale, New York, 10 Maddox Road) kiutazni.

Teljes tisztelettel,
SVÁJCI KÖVETSÉG
Idegen Érdekek Képviselete:

Kivatalvezető.

Svéd Andor és családja kiutazási engedélye az Egyesült Államokba

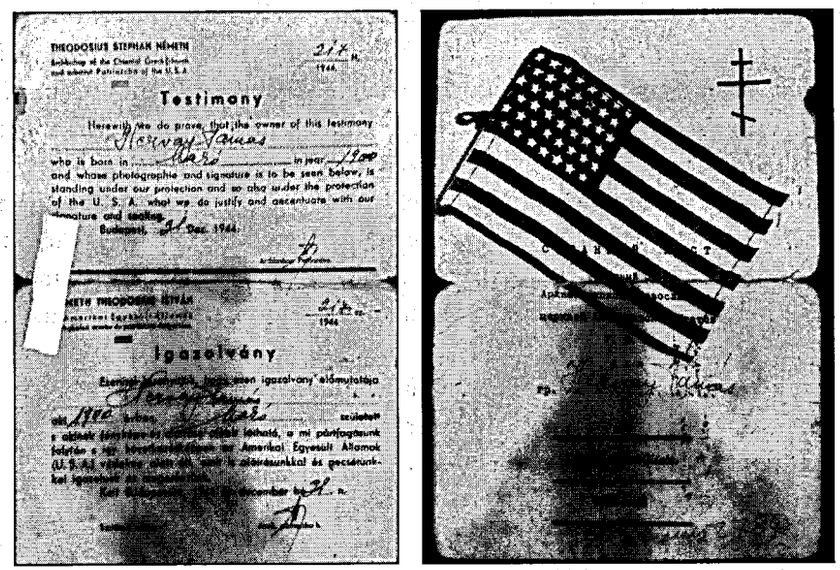

THEODOSIUS STEPHAN NÉMETH

Testimony

Igazolvány

Védlevelek az Amerikai Egyesült Államoktól

gyobb tartózkodással fogadta. A *Morgen Tidningen* cikke szerint az új ügyvivőt Svédország megtűri, de nem szívesen látja.[386]

A német manipulációk folytatódtak. A Minisztertanács 12-i ülése ezek szellemében a svéd, a svájci és az amerikai kormánynak a zsidók kiszállításáról előterjesztett kívánságairól tárgyalt. Veesenmayer – állítólag – átadta Hitler-

386 *Vádirat a nácizmus ellen.* 3, i. m. 191–192.

nek a magyar emlékiratot, a német kormány pedig egyetértett a benne foglalt javaslattal, hogy „bizonyos számú zsidót" Svédországba, Svájcba és Amerikába szállítsanak ki. A Palesztinába irányuló kiszállítás a németek véleménye szerint elkerülendő volt, „mert ez sértené az arabok érdekeit".[387]

Az ülésen Sztójay miniszterelnök a nyugati országok hangos, egyre erőteljesebb tiltakozására a brutális deportálások miatt álságosan reagált: a „további folytatólagos transzportok a leghumánusabb módon történjenek. Ülőhely legyen mindenkinek és az embertelenségek elkerülendők".[388]

Július 20-án több svéd lap közölte a svájci távirati iroda jelentését, hogy a zsidók deportálását Magyarországon leállították. A *Dagens Nyheter* arról írt, hogy tekintettel minden előbbi figyelmen kívül maradt tiltakozásra, különösnek és meglepőnek tűnik, hogy a különböző oldalról érkező protestálások ez egyszer látszólag eredményesek voltak. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy „azoknak a bűnét, akik a zsidók millióit megsemmisítették, semmi sem moshatja le".[389]

Veesenmayer „birodalmi ügyként" kezelt július 29-i levelében jelentette Berlinnek, hogy a svéd követség kb. 650 személyre vonatkozó listát állított össze azokról, akiknek Svédországhoz fűződő személyes rokoni vagy üzleti kapcsolatok alapján 1944. március 19. után svéd állampolgárságot adtak, illetve a Svédországba való utazásukat engedélyezték. Egy első, mintegy 100 fős csoport részére szabályos ideiglenes útleveleket nyújtottak be, a német átutazóvízum megadására vonatkozó kérelemmel. „Egy további nagyobb csoport részére – melynek listáját a napokban fogják benyújtani – a svéd követség kollektív útlevél lehetőséget kér."[390]

A hónap végén Wallenberg magyar munkatársaival tanácskozott. A KEOKH-kal folytatott tárgyalásai után újabb igazolványokról is szó eshetett. A követelmények egyeztetése a tapasztalt magyar munkatársak összefogásával[391] gyorsan sikerült. Az SP kibocsátásával és érvényesítésével

387 Uo. 159.

388 Uo. Ekként – úgy vélték – a belföldi és a külföldi támadások is elkerülhetők, „hogy nem humánusan jártak el az illetékes hatóságok és közegek a zsidók kiszállításánál".

389 *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 242.

390 Uo. 282. A hír a Budán rejtőző Fenyő Miksához is eljutott. Augusztus 4-én feljegyezte, „Újságolják, hogy a budapesti svéd követség kétezer jó polgári zsidóból álló listát állít össze, akiket – nyilván a németekkel való megegyezés alapján – Svédországba szállítanak ki. Állítólag a svájci követség is követi ezt a példát." FENYŐ, i. m. 160.

391 Meghatározóan Wohl Hugó, Forgács Vilmos és dr. Forgács Béla javaslatai alapján készült. A megbeszélt szöveget 24 óra alatt (!) jóváhagyásra a KEOKH-nál kötelező volt bemutatni. A követség védőmunkáját segítő személyzet augusztus 6-án elérte a 40 főt, a hónap végén

a védőmunkában szinte történelmi fordulat történt. (Az okmány augusztusban jelent meg.) Hetek alatt fogalommá vált, az életmentés eszközévé, amely bizonyította, hogy a védett személy a svéd Külügyminisztérium repatriálási listáján szerepel, kollektív útlevéllel Svédországba utazik. Addig „a tulajdonos személye és lakása a budapesti Svéd Királyi Követség oltalma alatt áll".

Az újabb igazolványok szempontjából követelmény volt, hogy egyéni útlevél jellegük legyen, anélkül, hogy azzal valóban utazni lehessen. Fontos volt, hogy az SP birtokosát és lakását elutazásáig a svéd követség oltalma alá helyezze. A szövegben helyet kapott, hogy utazási jog csak a kollektív útlevélbe felvetteknek, együttesen jár. Önálló utazásra nem jogosít. Így az SP szövegében rögzítették, hogy „külön beutazásra vízumot igényelni nem lehet". Az előírások között olvashatjuk, hogy „a védő útlevél Svédországba való megérkezéstől számított 14 napon belül érvényét veszti", a lényeg viszont abban összegezhető, hogy tulajdonosa svéd alattvalónak tekintendő. Ezzel összefüggésben a svéd követség kérte, hogy az illetőt Magyarországon a megkülönböztető jelzés (sárga csillag) viselése alól mentesítsék.

A *Schutz-Pass* vizsgálatával először Ember Mária írónő foglalkozott.[392] A sárga lapon, kék színű nyomtatványon – következtetése szerint – a három korona rajza feltehetőleg Wallenberg keze nyomát viseli.[393] Újabban Lajos Attila svédországi kutató azt írta, hogy a svéd címert jelképező koronák hibás megjelenítése akár több okra is visszavezethető. (A hivatalos svéd címeren két korona van, egy felül és egy alul, a Schutz-Passon pedig fordítva!)

Lajos vélekedése, hogy a már nagy számban legyártott nyomtatványok hibáját későn vették észre, esetleg nem volt pénz, idő újakat nyomtatni.[394] Lehetséges, hogy a hiba szándékos volt? Az utóbbi válasz sem zárható ki azon az alapon, nehogy egyesek a védő útlevelet magánúton svédországi beutazásra használják fel.

megközelítette a 100-at. Részlegek szerint épült fel: nyilvántartási részleg, pénztár, irattár, levelezési, szállítási és lakásrészleg. Mindegyik hozzáértő vezetővel működött. Kezdetben a budai Minerva utca 1/a-ban, majd a Gyopár u. 10. sz. házban, szeptember elejétől az I. ker., Tigris utca 8. szám alatt, tíz szobában végezte munkáját. A védleveleket végül az Oktogon mellett, a VI. ker., Jókai utca 1. szám alatti irodában adták ki.

392 EMBER Mária, i. m. 26–32.

393 A nyomtatvány a budapesti belvárosi Antiqua Nyomdában készült. LAJOS Attila: *Raoul Wallenberg. Mítosz és valóság.* Minerva Kiadó, 2007. 126–128.

394 A követségi titkár Budapestre érkezésekor nem kapott hivatalos ellátmányt, a mentőmunka induló költségeit magyar zsidók kölcsöneiből fedezte.

A kék-sárga SP – mint érintettük – a svéd nemzeti színeket viselte. Felül a *Schutz-Pass* felirat mellett jobbra négyjegyű, középen törtjelet viselő sorszám szerepelt. Alatta balra keretben – németül és magyarul – hat sorban a kedvezményezett rövid személyleírása, személyi adatai következtek. Előfordult, hogy családtagja, gyermekei nevét is (utólag?) rágépelték.[395] A sorszám alatt jobbra ismét keretben a tulajdonos fényképe (létezik több fényképes, családi védő útlevél is) volt látható, majd aláírása (férjezettek esetében a lánykori név is).

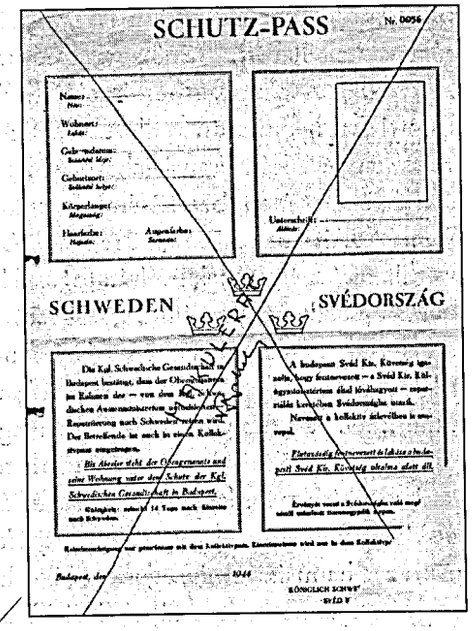

A svéd Schutz-Pass nyomdai tervezete Wallenberg aláírásával

Az SP közepén a Schweden/Svédország nagybetűs felirat kapott helyet, a két szót három korona választotta el. A koronák alatt, az SP alsó felén lefelé ismét két nagyobb, keretezett hasábot találunk. A bal oldaliban 12 sor német nyelvű szöveget, a jobb oldaliban 10 sor magyart nyomtattak.[396] A két hasáb alatt kis betűkkel németül figyelmeztetés: Utazási jogosultság kizárólag a közös útlevéllel. Beutazási vízum csak a kollektív útlevélbe van bevezetve. Legalul bal oldalon Budapest és a kiállítás időpontja, jobb oldalon a követ aláírása. Fennmaradtak olyan védlevelek is, ahol alul bal oldalon – mintegy ellenjegyzésként – Wallenberg kézjegye[397] látható.

Az augusztusban kiadott védlevelek között a 0477 számú, augusztus 19-i kiállítású a nyomtatványban is eltér a többitől. Georg Cserna védlevelének

395 Bakonyi Lászlóné 74/77 sorszámú, 1944. október 10-én kiadott védlevelén például a pólyás, négy hónapos (!) Mária Magdolna fényképe szerepelt.

396 A szöveg azonos: A budapesti Svéd Kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett – a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott – repatriálás keretében Svédországba utazik. Nevezett a kollektív útlevélben is szerepel. Elutazásáig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd Kir. Követség oltalma alatt áll. (Utóbbi mondat aláhúzva – *Sz. Sz.*) Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.

397 A bal sarokban kezdetben előfordult három-négy szignó is, ami a védlevelek kiadásának szigorú ellenőrzését bizonyítja.

szövegmezői a háttérben mintásak, a három korona színes, telített. Azonos koronákkal ellátott, 1/268 sorszámú iratot adtak ki augusztus 20-án Frau Markus Deutschnak. 24-én ismét felbukkan a mintás szövegmezős, telített koronákkal nyomtatott védlevél, a 23/34 sorszámot Peter Király budapesti lakos kapta. 26-án Frau Richard Almoslino védlevelét 3/659 sorszámmal adták ki. A szeptember 12-én kibocsátott irat (tulajdonosa Frau dr. Artur Frank) 55/40 sorszáma újabb rejtély.[398] A sorszámozás rendjének, logikájának megállapítása évtizedek múltán fogós feladat.

Az új svéd okmány ráfordításait a követség humanitárius osztályának kellett előteremtenie. Wallenberg a követ tudomásával pénzt gyűjtött. A költségek fedezete „helyben összeszedett magánalapokból" származott, a veszélybe jutott zsidók a budapesti életmentést maguk fizették! Lajos Attila következtetése, hogy a későbbiekben is ez volt a mentőakció legfontosabb pénzforrása.[399]

Az 1944-ben forgalomba került svéd és a svájci védlevél külsejében, miként tartalmában is eltért egymástól. A svájci kivitele (emiatt nem hivatalos előállítása, azaz hamisítása[400] is) egyszerűbb volt. Fejlécén kibocsátónak (bal oldalon magyarul, jobbon németül) a „Svájci Követség Idegen Érdekek Képviselete Kivándorlási Osztály" szerepelt, V., Vadász utca 29. szám alatt címmel.[401] A két felirat között a svájci címerpajzs nyomata, alattuk több számjegyes, tört sorszám kapott helyet.

A svájci okmány követségi kerek bélyegzővel ellátott igazolás volt arról, hogy a csupán személynévvel feltüntetett tulajdonosa „a svájci csoportos *(collectiv)* útlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő". Az igazoláson alul dátum volt, aláírás viszont nem.

Az új svéd követségi okmány számozási szisztémája az ügyvitel hitelének bizonyítására, feltehetőleg a hamisítás ellen szolgálhatott. Lent balra háromféle számozás R.: majd sorszám, alatta Sp.: majd tört sorszám, Liste: s további három szám látható. Végül alul jobbra Raoul Wallenberg kézjegye kapott helyet, majd szöveg: Svéd Kir. követ helyett Svéd kir. követségi titkár.

398 Szeptember 22-én kiadták a 79/47 számot viselő, és a 01942 számú védlevelet. 28-án dr. Ernst BRÓDY ügyvédnek a 01578 (!) sorszámút.

399 LAJOS, i. m. 126.

400 Az eredeti okmányon a bélyegző és a címerpajzs színes volt.

401 A svájci követségi igazolásokon legtöbbször francia és német szövegű bélyegző szerepelt. A követség az USA V. ker., Szabadság téri épületében volt, mivel Svájc Budapesten az USA-t is képviselte. Az épület előtt egy 2006-ban emelt Carl Lutz-emlékmű áll.

Az egykori svéd követségi regiszter fennmaradt, a Magyar Zsidó Levéltárban őrzik.[402] A gyűjtemény eredeti külső kötése szétesett. (A lapok számozása alul, középen nyomtatva található.) Valamennyi lapon jobbra nyomtatott körpecsét szerepel, *Königl. Schwedische Gesandschaft in Budapest* felirattal.

A gyűjtemény mintegy 6700 személynevet őriz névsor szerint. A kötet lapjainak csak egyik oldalán van szöveg, a 447 oldalon a fejléc azonos. Minden lapon védlevélszám, regisztrációs szám, az adott személy neve, leánykori neve (ha kellett) és ha ismert volt, anyja neve kapott helyet. Bejegyezték születési idejét, lakcímét, amennyiben volt, a kisegítő munkaszolgálatos század honvédségi nyilvántartási számát.

A menlevélgyűjteménybe soroltak kb. 25 százalékának csak védlevélszáma van, regisztrációs száma nincs.[403] A fenti adatok egyébként is hiányosak: a döntő többség esetében hiányzik a születési dátum, miként többnyire a leánykori név, illetve a személy anyjának neve. Feltételezhető, hogy számos személy védlevelét távollétében, sürgős mentése érdekében, ismerősének, rokonának vagy hozzátartozójának bejelentésére állították ki.

A védlevélszámok és a regisztrációs számok értékben eltérnek egymástól. (A regisztrációs szám általában nagyobb. Fordítva is létezik, és a két szám közötti különbség értéke teljesen változó.) Összefüggést a családok tagjainak számai között lehet találni, ez esetben mind a kettő egymás mellett szerepel.[404] A kiállítás (számok szerinti besorolás) szabályainak ismerete hiányában nehéz feladat a következtetés. (Rokonok esetében a regisztrációs szám egymást követi. A védlevélszámnál viszont előfordul, hogy egy-két szám a sorban hiányzik.[405])

Az utókorra további fontos listák is maradtak. A 15 oldalas I. lista valamilyen okból a „nagy könyvből" kimaradt személyek névsora. A II. számú

402 Ábrahám Tamás kutatási eredménye, 2013. február 28. A kötetet Wallenberg egyik munkatársa, Kenedi Andor ajándékozta. Múzeumi sorszáma 5899. a Magyar Zsidó Levéltárban.

403 A gyűjteményes kötetben négyjegyű védlevélszámok szerepelnek. 100 alatti számok esetében két nullát írtak elé. Például a 221. oldalon 0073 Kovács Paul és 0072 Kovács Péter azonos lakcímmel. Ha az érték 100 és 1000 közötti, akkor egy nullát írtak a szám elé, például 0280 dr. Kovács Paul.

404 A Zsidó Tanácsban, a nagy gettó vezetésében kiemelkedő szerepet betöltő Stöckler Lajos és családja a gyűjteményes kötet 370. oldalán (magyar és német személynévvel) található. A családfő védlevélszáma 8743, regisztrációs száma 04265 volt, majd felesége 8744, 04266, S. Gábor 8745, 04267, S. György 8746, 04268, S. Sándor 8747, 04269 számmal szerepel. Azonos lakcímen, a Pannónia u. 36.-ban laktak.

405 Több számot előrelátásból nem adtak ki. Talán azzal a céllal, hogy ha az adott család további tagjai jelentkeznek, valahonnan előkerülnek, ezeket megkaphassák. Így a család számsora teljessé válhatott volna.

névsor – 21+1 oldalon – a Hegyeshalomból, a nyugati határról visszaszállított személyek névsorát és adatait tartalmazza. Itt a személyi adatok együttesén felül semmiféle szám nem szerepel.[406] A III. számú jegyzék ismeretlen okból németül készült. Svéd útlevél, ideiglenes útlevél birtokosainak nevét tartalmazza. A lista csak személyneveket, útlevélszámokat őrzött meg, talán kivándorlási csoport előkészületei kapcsán. A IV. lista mindössze egy papírlap, az eredeti gyűjtemény lezárása után még kiadott védlevelek tulajdonosai – névvel, címmel – szerepelnek rajta.

Az utóbbi listák összesen 74 lapot tesznek ki. Sűrűbben írták, mert a „nagy" gyűjteményhez viszonyítva kevesebb adatot tartalmaznak. 1500–1800 név, így a nagy adattárral együtt a hivatalosan kiadott védlevelek száma (plusz-mínusz ötszázalékos eltéréssel) 8500-ra becsülhető. Az igényléshez a követségi titkár és stábja szabályozott, logikus felépítésű új ügymenetet vezetett be. Az igénylőnek a kezdetben gépelt kérdőívet „a valóságnak megfelelően (...) német nyelven kellett kitöltenie". A hat éven felüliektől részletes személyi adatokat, személyleírást, hat előírt méretű arcfényképet kértek.

A családi vonatkozásokat ugyancsak rögzítették. A hozzátartozó adatait abban az esetben is, ha az illető bevonult, internálták, vagy valahová elszállították (!) – lehetőleg valamilyen címmel, a katonai bevonulási központ számával vagy tábori postaszámmal, az elszállítás irányának feltüntetésével. (Nem maradt el a figyelmeztetés, hogy az adatokat a magyar hatóságok is ellenőrzik.) A kérdőívet fényképekkel három példányban, postán lehetett beküldeni, a gellérthegyi Minerva utcai követségi épületben személyesen is leadhatták.[407]

A védlevelek, más okmányok svéd követségi kiadása valóságos rohamot váltott ki.[408] Rövidesen magyar nyelvű kérdőíveket készítettek. Megjegyezzük, hogy a svéd védő útlevél – mint a Budapesten néhány más követség által kiadott menlevél – valójában a nemzetközi jogban ismeretlen, érvénytelen volt.

A svéd követségnél elérhető védlevél híre – egykorú kifejezéssel „vakondhíradó útján" – gyorsan terjedt. Hamarosan százak álltak sorba. A VI. kerületi, hatemeletes Jókai utca 1. második emeletén utcahosszat egyetlen hatalmas

406 Ebből arra következtetünk, hogy a követségi „nagy könyv" nem volt velük.

407 Szeptember 22-én Wallenberg aláírásával svéd alattvalónak nyilvánították a katolikus hitre áttért Heller László (1907–1980) neves mérnököt, feltalálót. Danielsson követ aláírásával védlevelet is kapott. Menyasszonyának hamis papírjai voltak. Baráti segítséggel (lakás) szerencsésen élték át a nyilasuralmat. Munkásságát 1951-ben Kossuth-díjjal, majd számos magas kitüntetéssel ismerték el.

408 Langlet nejének emlékezésében felháborodás is helyet kapott. „Orcátlanul árusítottak más külföldi iratokat is, mind valódiakat, mind hamisakat." LANGLET, Nina, i. m. 34.

terem húzódott. Az ügyfelek a védlevél megszerzéséért összetolt íróasztalok között kígyóztak. Az asztalsor belső oldalán ültek a (védettséggel rendelkező) magyar ügyintézők. Kívül a kérelmezők (védelmet kereső családok, menekülő zsidók, katonaszökevények), vagy a „védelemkeresők" és a védettségért esedező, zsivajgó sorstársak sora. Köztük elegánsak és részben egyenruhát viselők, mások használt, kopott vagy szakadt ruhások, akiknek kezelését, sorbeli helyzetét a tisztesség és az üzletelés (vesztegetés) részaránya, az intézkedő „főnök" döntései szabták meg.

A folytonosan nyomakodó tömeget önkéntes karhatalom kezelte. Jó tucatnyi, keménykötésű katonaszökevény tartotta a rendet, és fogadta a sokaság nyüzsgésének okát firtató, követelődző nyilasokat. November első heteiben a svéd védőokmányok tekintélye tovább nőtt. A „zsidó házakban" és az utcai igazoltatásoknál jól vizsgáztak. (Novemberben a követségen még megkövetelték a részletes kérdőív előzetes kitöltését, fénykép leadását.) Növekvő kereslet volt más követségek védőiratai iránt is.

A kérelmező tömeg ingerelte a nyilas pártszolgálatosokat. Mind erőszakosabbá lettek. A súlyos sérelmek miatt a Külügyminisztériumba jegyzékek sora érkezett. A 21-i szóbeli jegyzékben elhurcolás, „a pártalakulatok részéről súlyos sérelmek", a svábhegyi Mirabell Szállóba történt nyilvános kísérés[409] és más erőszakosságok, szerepeltek.

Asta Nilsson több gyermekotthont szervezett, ezeket a Vöröskereszt vette gondjaiba. A gyermekotthonok gettóba kényszerítése idején a nyilasok a koros svéd hölgyet is a központi gettóba internálták. Szabadságát a svéd követség behurcolt titkárnőjével együtt Wallenberg beavatkozására nyerte vissza.[410]

A helyzet december derekára tovább romlott. A „védettségért" folyamodók száma csökkent. Sokan mind nehezebben szánták rá magukat arra, hogy előbújjanak. (Ehhez éppen olyan igazolványra volt szükségük, amelynek megszerzéséért útnak kellett volna eredniük.) A másik ok a félelem volt. A szovjet előretörés, az ostromgyűrű közeledett, az ágyúszó mind fenyegetőbben hallatszott.

409 40 elfogott személyt a Városmajor utcai pártházba kísértek. Közben „hatalmas ütések, szíjcsapások, lökdösődés" történt, majd sorba állás, a személyi okmányok elvétele, megsemmisítése, teljes kifosztás, meztelenre vetkőztetés következett. Újabb verések, kínzások után a Nagybátonyi Téglagyárba hajszolták őket. A pártház pincéjében „a hallgatóság körében egy katolikus pap is volt irathamisítás miatt, minden jól sikerült ütésnél felujjongott, nevetett, és még tanácsokat is adott, hogyan kínozzák az embereket". (A minorita rendből kivált, a budai vérengzések egyik szervezője, Kun András volt.) MNL OL K 63 (Küm. pol.) 1944-43.13107/1944., 182–185.

410 LÉVAI, *Szürke könyv*, i. m. 174.

A nyilas banditák legalább a zsidók kiirtásában akartak mindenképpen győzni. A szinte állandósult igazoltatásokon a védleveleket eltépték, a svédeké sem voltak kivételek. Az általános rémületben a védlevél és élelmiszer megszerzéséhez kijárókra volt szükség. A küldöncök egyre drágábban mérték, hogy szolgáltatnak, szabadon mozoghatnak. (A Jókai utca 1.-ben a kérelmezők már kora reggel kezdtek sorakozni a földszinttől a második emeletig.) December végén a szőnyegbombázás sem hagyott kétséget afelől, hogy közel van a végjáték.

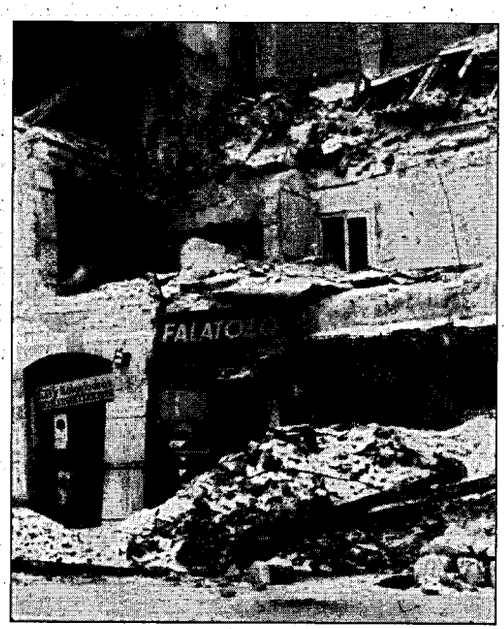

Budapesti utcakép 1944 telén

A mentésre használható iratok, okmányok bizalmas gyűjtése és terjesztése – miként a deportálásra szántak mentése – a katolikus egyetemi kollégiumhoz, a Marianumhoz is fűződik. A nevelő apácák közreműködésével növekvő mennyiségben kereszt- és védleveleket, katolikus egyesületek igazolványait és megannyi hamis igazolványt gyűjtöttek össze. Ezekkel segítették a bújkálókat, szöktették biztonságosabb helyre a körözött vagy felkutatásra számításba jöhető fiatalokat. A fiatal jezsuita, Izay Géza körének egyes tagjai, mint Dávid Katalin, sokszor kényes feladatokat teljesítve mentették az életeket. Emlékezésében[411] leírta a borzalmakat, felidézte a sokszor átélt „fortélyos félelmet". Az év végén megélt nyilasterrorról plasztikus képet rajzolt, megállapította, hogy abban az időben „megszűnt a társadalom, ami viselhetné a keresztény jelzőt".

Wallenbergnek 1500 védlevél kiállítására volt engedélye. Már a kérelmezők első rohamánál kiderült, hogy ez a mennyiség kevés. Hamar további 1000 engedélyezését kérte, ennek teljesítése után különböző ígéretek (inkább blöffök), üres fenyegetések bevetésével a kvótát sikerült 4500-ra felemeltetnie.

411 DÁVID Katalin: *Soah. Emlékeim a vészkorszak idejéből.* Szent István Társulat, Budapest, 2014.

A védlevél nyomtatványán alul, a bal sarokban a nyomdaüzem nevét is feltüntették: az Antiqua Nyomdai- és Irodalmi Rt. Budapest megnevezés, alatta Wiesmeyer Emil[412] neve szerepelt. A nyomdaigazgató a szakmai előírásokat szigorúan megkövetelte, maga is betartotta, de a klisék birtokában titkos munkát is végeztek. A napi műszak után egyedül vagy néhány megbízható emberével – ellenszolgáltatás nélkül – sorozatban svéd követségi védő útleveleket készített. Jelentős számban keresztleveleket, házassági anyakönyvi kivonatokat, születési bizonyítványokat is nyomtattak.

Wiesmeyer a gyártással és a nyomtatványok terjesztésével tartósan vállalta az életveszélyt. Számos emberélet sikeres mentésében vett részt.[413] 1945 után viszontagságos élete volt.

Augusztusra már közel négyezer útlevélkérelem érkezett a svéd követségre. Az akció vezetői döntöttek, egyelőre több kérvényt nem vesznek át, míg a beadványokra nem válaszolnak. Wallenberget új védlevélnyomtatványok és útlevél-igazolványok terve is foglalkoztatta. Az első védleveleket augusztus második felében adták ki.[414] (Ezek érvényességét az augusztus 29-én hivatalba lépett Lakatos-kormány kül- és igazságügy-minisztere biztosította. Elfogadásukat – kikötésekkel – a magyar fél intézkedései garantálták, nem a svéd Külügyminisztérium vagy a svéd kormány!)

A hiedelmekkel, bizonyos felületes visszaemlékezésekkel szemben tény, hogy a növekvő nyomást érzékelő Wallenberg a védő útlevél kiadásának feltételein nem könnyített, hanem szigorított. A kérelmező hiába hivatkozott régi svéd kapcsolataira, a részletes kérdőív megkövetelt kitöltésén felül tényleges bizonyítékokat kellett felmutatnia. A követségi titkárnak arra is gondja volt,

412 Wiesmeyer Emil (1900–1967) nyomdaigazgató hagyatékában fennmaradt a Magyar Kommunista Párt 1945. március 17-i igazolása arról, hogy „a német és nyilas uralom idején minden kockázatot vállalva, ellenszolgáltatás nélkül igazolványokat és röpiratokat készített, valamint üldözötteket bujtatott és támogatott". Sir Harold Alexander (1891–1969) tábornoktól, a Mediterráneumban harcoló szövetséges erők főparancsnokától elismerő oklevelet kapott. Háromszor vették őrizetbe, a vallatásokon senkit sem adott fel. Az ötvenes években kitelepítették a Hortobágyra. 1955 áprilisában ismét letartóztatták, négyévi börtönnel, teljes vagyonelkobzással sújtották. Az Antiqua Nyomdát 1949-ben államosították, felszámolták. Életmentő érdemeiről lásd *Sztehlo-gyerekek voltunk*. Szerk.: ANDRÁSI Andor, LABORCZI Dóra. Luther Kiadó, Budapest, 2018. 17–19., 23.

413 Életútját, tevékenységét Czene Gábor újságíró ismertette a *Népszabadság* 2015. augusztus 26-i számában. Emlékezései feldolgozásának engedélyezésért Wiesmeyer fiának tartozunk köszönettel.

414 A KEOKH figyelmeztette a védő útlevél tulajdonosait, hogy magyar állampolgárságukról le kell mondaniuk. A svéd követséget pedig értesítették, amennyiben a „külföldi állampolgárok" (a védlevéltulajdonosok) augusztus 26-ig nem hagyják el az ország területét, internálni fogják őket.

hogy augusztus végétől mind többet foglalkozzék a svéd védettségű magyar zsidók különköltöztetésének tervével.

A budapesti svéd követ aláírásával a Svédországba utazó (hivatalos megnevezéssel repatriáló) Fischer Ödönnek kiadott igazolványban (1944. augusztus 1.) új fogalom jelent meg, a kollektív útlevél[415] *(Kollektivpass)*. Fischert a követség felvette ebbe az okmányba, egyben az illetékes magyar hatóságot arra kérte, hogy elutazásáig őt lakásában hagyja meg. Veesenmayer jelentette, hogy a magyar kormány a budapesti svájci és svéd követségekkel közölte, a kiutazások ügyében a németek hozzájárultak „egyes esetek kivételes elbírálásához". Az alkalommal ismét előbukkan a csoportos útlevél használata.[416]

Mivel a remélt kiutazások ügye napirendre került, a Palesztina Hivatal Budapesten külön irodát rendezett be. Falai között – a bevándorlási engedélyek alapján – a magyar zsidók kivándorlási kérelmeit vették át.[417] Elsőre 200 személyes csoportos útlevél kiállítását tervezték, amiből hamar hosszú számháború keletkezett. Elírás vagy szándékos számtévesztés történt? Ma már nem tudni.

Hétezer fős svájci kiutazás terve röppent fel, amit a svájci követség hétezer családra értelmezett. A németek kitartottak a hétezer személy terve mellett. (Tudták, miért. A megvalósítást ott és úgy fékezték, ahol csak módjukban állt.) A tárgyalások újabb és újabb „módosítások, kifogások, időleges akadályok" okán vontatottan folytak.

Közben lendületet kaptak Wallenberg budapesti kapcsolatfelvételei. Szívósan, állhatatosan dolgozott. Július végére a budapesti svéd életvédelmi-életmentési (hivatalosan humanitárius) apparátus gyors kiépítésének egyik eredménye az volt, hogy a svéd követség hatszázötven főnyi pontos névsorral rendelkezett azokról, akiknek 1944. március 19. után svéd állampolgárságot vagy svédországi beutazási engedélyt adtak. A képviselet a németekhez fordult, hogy egy nagyobb csoportra vonatkozó javaslatát csoportos útlevélben

[415] A kollektív útlevél csoportos határátkelést biztosító okmány volt. Akinek a neve rajta szerepelt, egyszerű igazolást kapott. Budapesten a Svájci Államszövetség budapesti követsége is alkalmazta. Fennmaradt néhány svájci követségi igazolás, ezek hitelesítésénél francia és német bélyegzőt használtak.

[416] *A Wilhelmstrasse*, i. m. 895. Veesenmayer azon dolgozott, hogy 50 000 budapesti zsidót mielőbb néhány fővároson kívüli táborba szállítsanak.

[417] A Palesztina Hivatal terve az volt, hogy a kimentett zsidókat a román határon át Konstancába szállítják. A romániai kikötőből bérelt hajókkal folytatják útjukat Palesztinába. (Az egykorú cionista szóhasználat szerint Erec Izraelbe, a felépítendő új zsidó hazába.) A tárgyalásokat a német fél bizalmas utasítása fékezte: „A zsidók Palesztinába vándorlását – ha az bármiképp lehetséges – meg kell akadályozni." Uo. 896.

nyújthassa be. A németek az „új akció", vagyis a kiszállításra szánt „svéd csoport" létszámát négyszázban határozták meg.

A védő útlevelek, igazolások, a „svéd állampolgárok" számának gyors növekedése az 1944-ben rövid életű *Pesti Posta* című élclap rajzolóját is foglalkoztatta. Karikatúráján a pesti rendőr szakállas, nagykalapos zsidót igazoltatott. – Maga miért nem visel csillagot? Válasz: Nem látott még a biztos úr svéd állampolgárt?[418] A követségi titkár felduzzadt apparátusa (szeptember közepén már százhúsz magyar zsidó alkalmazottja volt), a zajos tömeg zavarta a követség munkáját. A svéd képviselet a védlevelek kiadásához új helyiségeket bérelt az I. kerületi Tigris utcában. Közben nem kevés gondot okozott a korrupció, a protekció és a svéd okmányokkal folytatott feketekereskedés.[419]

Wallenberg feszes, precíz munkát követelt meg. (Az új védlevelek odaítélése előzetes vizsgálattal, háromfős kollégiumokban történt.) A német birodalmi követség sem maradt tétlen. Fizetett ügynökei sok helyütt szaglásztak. A védlevelek ügyében hivatalosan, de gyakorlott besúgói révén is adatokat gyűjtött. A Minisztertanács szeptember 1-jei ülésének jegyzőkönyve a német nyomás új fogásáról tanúskodik. A külügyminiszter tájékoztatójából kiderült, hogy a németek a svéd és egyéb mentési akciókat abban az esetben engedélyezik, ha a magyar fél Budapestről legalább 1000 zsidót vidékre telepít.[420]

Nyilaspropaganda-„nyalóka"

Időközben – a megszállók támogatásával, a magyar politikai körök, csoportok széthúzása, a Lakatos-adminisztráció gyengesége miatt – a nyilaskeresztes csoportok és mozgalmak, Szálasi korábban betiltott pártja tovább erősödtek. A fővárosban, miként több vidéki városban, az utcákat, tereket uszító, fenyegető nyilasplakátok lepték el. A szélsőjobboldali csoportok mind több fegyverhez, propagandaeszközhöz jutottak. Városszerte igazoltattak, zsidókat zaklattak, az utcákon, a lakóházakban raziáztak. A politikai fordulat, a várva várt hatalomátvétel a levegőben lógott.

Lutz és Wallenberg elszántan küzdött tovább, hogy a magyar hatóságok a követségi menlevelek érvényét elismerjék, a tényleges védelmet valamiképp biztosítsák. Velük szemben Veesenmayer a magyar kormánytól elvárt

[418] Az „Új Nobel-díjasok" című versike harmadik szakaszában olvashatjuk: „Pest kapta a Nobel-díjat, / Tudja ezt meg dán, svéd, bolgár, / Itt született meg az idén / A legtöbb svéd állampolgár."

[419] JANGFELDT, i. m. 243–244.

[420] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 499.

intézkedések (újabb deportálás előkészítése) gyorsítását sürgette. Indoklást is talált hozzá: „Egyrészt a budapesti zsidók újra elszemtelenednek, másrészt a zsidók kitelepítésének leállítása nagyon ártott a magyar kormány tekintélyének".[421]

A diplomáciai erőfeszítések révén augusztus és szeptember hónapban mintegy kétezren mentesültek a sárga csillag kötelező viselésétől, az előírt vagyonbevallástól és az élelmiszerjegy-csökkentés alól.[422] Augusztusban az első védlevelet Szántó Endrének állították ki. Az új védőirattal a Rökk Szilárd utcai internálótáborból (a Rabbi- és Tanítóképző németek által elvett épülete volt) valóban ki is szabadult.[423] Mindez összefüggött Wallenberg kezdeményezésével, az adminisztráció felgyorsításával (mérnöki tanulmányaira gyakran épített, rendszerben gondolkodott). A Humanitárius Osztálynak (*Abteilung „B"*) irodákat bérelt, ahol augusztus 16-tól napi négy órában fogadták a kérelmezőket. A menlevelek kibocsátását a magyar kormányzat ismét szabályozta.[424]

Augusztus elején Wallenberg igénylésére az V. kerületben a Pozsonyi utca 3. sz. épületet kiürítették – rendészeti főtisztekkel történt tárgyalásai eredményeképp –, „védett ház" lett.[425] A következő hetekben a 3000 védő útleveles lakhelyéül szolgáló svéd „védett házak" száma emelkedett.[426] Az ilyen ügyeket októbertől külön részleg – négy irodában – intézte. A Pozsonyi út 14. szám alatt „helyszíni lakásirodát" létesítettek.

421 *A Wilhelmstrasse*, i. m. 895.

422 A továbbiakban a magyar állam részéről a KEOKH intézkedett. A védlevelek tulajdonosait lemondatta a magyar állampolgárságról, a tárgyban beadott egyéni kérelemre „véghatározatot" hozott. Ebben a kérelmezőt svéd állampolgárként ismerte el, tartózkodási helyét Budapesten jelölte meg. Kötelezte, hogy hetente egy alkalommal ellenőrzés céljából személyesen jelentkezzen a KEOKH-nál. A véghatározattal együtt tanúsítványt adott ki, hogy a védlevél birtokosa a sárga csillag viselése és az ezzel járó korlátozások alól felmentést kapott.

423 LÉVAI: *Raoul Wallenberg*, i. m. 272. A Rabbiképzőt 1877-ben alapították. Az épületet 1944-ben az SS fogdaként, a behívóval berendelt zsidó értelmiségi férfiak gyűjtőhelyeként használta. Könyvtárát személyesen Eichmann SS-Obersturmbannführer foglalta le. Unikális gyűjteményéből 3000 kötetet Prágába szállíttatott.

424 A m. kir. minisztérium 2040/1944. ME sz. rendelete 22-én jelent meg az egyes személyeknek a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alóli mentesítése tárgyában. A *Budapesti Közlöny* 189. számának 1. oldalán tették közzé.

425 A „védett ház" elfogadása (keresztényektől és zsidóktól vegyesen lakott házak kiürítése, elfoglalása történt) nagy felháborodást keltett. A kilakoltatás előtt álló emberek erősen tiltakoztak, a Zsidó Tanács székházát valósággal ostrom alá vették. Wallenberg Stöckler Lajos tanácstag tiltakozásának elfogadására kényszerült. A különköltözést leállították. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 427–432.

426 Ferenczy csendőr alezredes parancsára augusztus 23-án a Zsidó Tanács rendeletet adott ki a svéd védettek összeköltöztetésére. A költöztetést Bleier Jenő irányította négy beosztott tisztviselővel és négy gépírónővel.

Augusztus 30-án a budapesti zsidók „kitelepítése" a közvetlen kormányzati feladatok közé került.[427] Elszállításuk kezdetét szeptember 2-ában határozták meg. Nem várt fordulat történt. A hadi helyzet romlása miatt az SS birodalmi vezére, Heinrich Himmler a „koncentrálási" terveket leállította. A magyar zsidók bárminő deportálását a birodalomba „a legszigorúbban megtiltotta".[428]

A blöffök, ígéretek és fenyegetések kavalkádjában „az idegen állampolgárok kiutazása" folytonos tárgyalási téma volt. Szeptember 28-án Theodor Horst Grell követségi tanácsos Ferenczy csendőr alezredessel folytatott megbeszéléséről feljegyzést készített, ebben a Budapesten élő, külföldi állampolgársággal rendelkező zsidók ügye is helyet kapott. Első csoportjukat a jövőben – magyar ígéret volt – Budapest közelében, katonai munkálatoknál dolgoztatják. Második csoportjukat a Hatvan melletti Tura táborába tervezték szállítani.

A feljegyzés III. pontja hangsúlyos követelést tartalmazott. A németek a svéd követségnek utolsó, 60 napos határidőt adtak arra, hogy a védelembe vett zsidó állampolgárait repatriálja. Összességében a Budapesten élő külföldi zsidók „megkülönböztetett elbánásban ezután már nem részesülnek". A magyar fél sem kívánt lemaradni. Csopey Dénes külügyi követségi tanácsos szeptember 28-án a birodalmi követségen tárgyalt. Német feljegyzés készült. Az aláírás nélküli – titkos minősítésű irat – szerzője elítélte a budapesti svéd követség eljárását, mivel megkülönböztetés nélkül és korlátlan számban állít ki svéd védleveleket. Ezeken felül – állította a magyar követségi tanácsos – „meglehetősen követelőző hangú jegyzékben" különleges védőintézkedéseket követelt.

Csopey a svéd fél éles hangú rendreutasításáról is gondoskodott. Hangot adott a magyar külügy határozott benyomásáról, hogy a svédeknek és a svájciaknak „valódi céljuk, hogy az angoloknál és az amerikaiaknál érdemeket szerezzenek". Végül figyelemre méltó fordulatról olvashatunk: a magyar félnek egyetlen kívánsága van, hogy a zsidó csoportoknak a németek immár valóban adják meg a svédek és a svájciak által kért vízumokat, „ezzel kényszerítsék ezeket az államokat, hogy e zsidó csoportokat befogadják".[429]

427 A zsidók önvédelmi rejtőzése, menekülése is felerősödött. Nagy főkapitány-helyettes jelentette, hogy emiatt augusztusban a rendőri fogház és toloncügyi osztály 64 személyt helyezett rendőrhatósági őrizet alá. *Vádirat a nácizmus ellen*. 3, 503. Szeptemberben 60 személyt kellett azonos okból rendőri felügyelet alá helyezni, illetve internálni. 1944. október 11-i jelentés. Uo. 606.

428 *A Wilhelmstrasse*, i. m. 900–901.

429 Uo. 768. A német feljegyzés szerint Csopey állítása volt, hogy a svéd követségre mindössze 14 zsidó részére érkezett beutazási engedély.

Az elárvult zsidó gyermekek ellátásának, oltalmának megoldása sürgető feladat volt. A Zsidó Árvaház svéd védelmet kapott, a tennivalókat Fodor László intézte.[430] Október 14-én délután és 15-én délelőtt Forgács Vilmos és Kállay Kázmér azzal foglalkoztak, miként szabadítsák ki az Aréna út 55. szám alatti zsinagógába összegyűjtött,[431] 701. számú „idegengyűjtő munkásszázadba" osztott svéd menleveles munkaszolgálatosokat.[432]

A kis csapathoz 15-én csatlakozott a svéd követség attaséja, Lars Berg és Wohl Hugó, valamint egy hadapród őrmester, akit a Hadtestparancsnokság vezényelt az akcióhoz. A szóbeli parancs nem volt átütő erejű, de idővel (ajándék, hamisított nyílt parancs bemutatása sem kizárt) a zászlóaljparancsnok „félrenézett". Berg és társai – Prokop hadnagy segítségével – a zsinagógában őrzött svéd védetteket sorakoztatták, katonás sorba állították. Számos fogvatartottal együtt elvezették, majd – immár szabadon – szélnek eresztették őket. Rövid időre Wallenberg is járt a zsinagógában, majd visszatért a gellérthegyi Minerva utcába. Hiába, mert a svéd követséget német golyószórós egység zárta körül. Az épületben további munkára nem volt lehetőség.

Tragikus fordulatot hozott, hogy német fegyveres támogatással Szálasi Ferenc nyugállományú vezérkari őrnagy, pártvezér került hatalomra. Az ország lakosságára, benne a deportálásból még kimaradt zsidó tömegekre a kitaszítás, a terror új hulláma zúdult. A harsogó nyilas propaganda „zsidómentes Magyarország" jelszóval napok alatt elöntötte Budapestet.

Utcáin és terein a falakat plakáterdő borította el. Gyűlöletet hirdető új jelképek, eddig nem ismert feliratok tűntek fel. A magyar és német katonai foglalások gyorsan nőttek, miközben az ország keleti feléről az elgyötört polgári menekültek százával érkeztek.

[430] KISS Péter: *Magyar zsidó orvosok életrajzi gyűjteménye.* Budapest, Ab Ovo, 2016. 60., 67.

[431] Ma Dózsa György út 55., 2004-ben emléktáblával jelölték meg. A volt egyházi épületben jelenleg sportklub működik. A zsinagógát 1944 őszén „zárt körletnek" nyilvánították. Ideiglenes internálótábort állítottak fel benne, ad hoc megoldásként ide zúdították a déli front áttörésével alakulatukat vesztett, vagy razzián elfogott, szökött munkaszolgálatosok tömegét. A tiszti iskolás őrséget elvezényelték, helyettük szedett-vedett, nekivadult lump személyeket állítottak. Október 15-én az épületbe mintegy háromszázan voltak bezárva. JANGFELDT, i. m. 260. Ismeretlen időpontban a HM 152.730/Eln/42. sz. rendeletre hivatkozva az épület az Idegen Állampolgárok Gyűjtőszázadának körletéül szolgált. Közülük 78 személynek 4201 /XXXVI/1944 és S4279/XXXVI számon a Svájci Követség Kivándorlási Osztálya állított ki útlevél birtoklásáról igazolást. Budapest Főváros Levéltára, hagyatéki ügyek: dr. Barcs Ernő közjegyző iratai, 1926–1952. VII. 180.

[432] A néhány ezer főt elért munkásszázadot alszázadokra kellett osztani. Így jöttek létre a „védett századok".

Október 21-én rendelettel honvédelmi munkaszolgálatra kötelezték a 16 és 60 év közötti zsidó férfiakat, a 16 és 40 év közötti zsidó nőket. Budapest környékén és a Dunántúlon indult erődítésre, sáncépítésre vitték őket. A hajszolt, értelmetlen földmunka – megalázó körülmények között – százak életét követelte. A szovjet haderő gyors közeledése miatt a zömmel katonai őrség alatti zsidó „előerőt" a főváros közvetlen erődítéséhez alig néhány hét múlva visszavonták.

A svéd követség magyar alkalmazottai szétrebbentek. Napokba telt, míg összegyűjtötték őket. 23-án a követség jegyzéket intézett a Külügyminisztériumhoz, a mentesítettek mozgása eddigi szabályozásának megerősítését kérte.[433] Az iratból megtudjuk, milyen igazoló okmányokkal látták el a követségen alkalmazott zsidókat. Használtak svéd fekete útlevelet, ideiglenes útlevelet, védő útlevelet. A követség Wallenberg tikár aláírásával igazolásokat adott ki, amelyek szerint a védlevél is érvényes útlevél. A 152.370/Eln. 43. rendelet értelmében a külföldi állampolgárok átmeneti századába[434] osztott zsidó férfiakat a követség rendelkezésére vissza kell rendelni, akik pedig nem teljesítettek munkaszolgálatot, további intézkedésig nem kapnak behívót.

November 2-án a semleges államok követségei a Szálasi-kormánnyal megállapodásra jutottak, hivatalos közlemény jelent meg. A Nyilaskeresztes Párt tagjait a külföldi védő útlevelek teljes figyelembevételére szólították fel. „El kell ismerni a külföldi követségek által kiadott igazolványokat és épületeik területenkívüliségét."[435]

Feltehetőleg ehhez köthető, hogy november 4-én a Dohány utcai főtemplomba zárt svéd menleveleseket – Wallenberg közbelépésével – szabadon engedték. A rádió és az MTI útján közzétették, hogy a „svéd útlevéllel, védő útlevéllel, vöröskeresztes menlevéllel stb. rendelkező zsidók sem katonai, sem

[433] Wallenberg már október 21-én megegyezett Kemény külügyminiszterrel, hogy a követség alkalmazottai és családtagjai kivételezésben részesülnek. Idetartoztak: az alkalmazottak és családtagjaik a csillagviselés alól mentesek; mindennemű munkaszolgálat alól mentesek; illetve onnan visszahívandók, nem kötelesek csillagos házban lakni; a kijárási tilalom rájuk nem vonatkozik.

[434] A Gyűjtőszázad elhelyezési körlete az Aréna úti zsinagógában (ma Dózsa György u. 55.) volt. Az épület befogadóképességét 800 személyben határozták meg.

[435] A védett házakon, svéd követségi védelem alatti bérleményeken a következő feliratot festették fel, vagy ragasztották ki: M. kir. Külügyminisztérium Kgl. Ung. Aussenministerium. TERÜLETENKÍVÜLISÉG! EXTERRITORIALITÄT! Ezekben a helyiségekben a Svéd kir. Követség tisztviselői és családtagjaik laknak. A helyiségek és a lakók területenkívüliséget élveznek. In diesen Räumlichkeiten wohnen Angestellte der Kgl. Schwedischen Gesandschaft. Die Räumlichkeiten und die Bewohner geniessen Exterritorialität. LÉVAI: *A pesti gettó*, i. m. 41.

polgári munkaszolgálatot teljesíteni nem tartoznak".[436] Megerősítették a korábban követségi védelem alá helyezett ingatlanok státusát is. A mind gyakoribb zaklatások miatt a megbízottak városszerte egyre több, kisebb-nagyobb feliratot ragasztottak ki. (Ez a felirat már a nyáron megjelent.)

SVÉD KIRÁLYI KÖVETSÉG
Ezen oltalomlevéllel ellátott helyiség a budapesti
SVÉD KIRÁLYI KÖVETSÉG
védelme alatt áll. Budapest, 1944. augusztus 1.
KÖNIGLICH SCHWEDISCHER GESANDSCHAFT
Die mit diesen Schutzbriefe versehenen Räumlichkeiten stehen
unter Obhut der KÖNIGLICH SCHWEDISCHE GESANDSCHAFT in
BUDAPEST Budapest, 1. August 1944.

Az SS-kommandók az önkényes beszállásolások, fosztogatások és rablások alatt nemritkán egymásnak is feszültek. Berendezkedtek, közben a másik elől „saját fejőstehenük" (értsd: budapesti zsidó intézmények) védelmére kényszerültek. Hermann Krumey[437] – a Zsidó Tanács kérésére – utasítást bocsátott ki, mely szerint a Síp utcai épületbe német katonai személy kizárólag az SS-Obersturmbannführer engedélyével léphetett be. (A tilalom felnagyított fényképmásolata a székház kapuján függött.) Hasonló „védlevelet" kapott a Szabolcs utcai Zsidó Kórház, a fiúárvaház és más zsidó intézmények.[438]

A nyilas banditák a Gellérthegyen, a Minerva utcában – feltehetően feljelentésre – Zwack Mária[439] házában razziáztak. A házban előállított Zwack családot a fal mellé sorakoztatták, hogy a Duna-partra kivégzésre hurcolják. Az ordítozást, mozgást a szomszédban (svéd követség) észlelte Berg attasé (korábban a svéd vízilabda-válogatott tagja volt), azonnal átfutott. Kezében pisztollyal, határozott fellépéssel a nyilasokat „a svéd védett ház" azonnali elhagyására szólította fel. Akciója sikerrel járt, azok eltávoztak. A család Berg

436 Uo. 43.

437 Hermann Alois Krumey (1905–1981) az európai zsidóság üldözésében, a deportálásban nagy gyakorlattal érkezett Budapestre. 1944 nyarától a volt osztrák területeken dolgoztatott magyar zsidó csoportok „munkabevetésének" gazdaságosságát felügyelte.

438 MUNKÁCSI, i. m. 27. A nyilas osztagok által is gyakorolt éjszakai fosztogatások, betörések ellen idővel nem sokat ért az írásos tilalom.

439 Zwack Mária a hírneves likőrgyáros, Zwack János testvére, Zwack Péter nagynénje volt. Berg 1982-ben Jeruzsálemben megkapta a Világ Népeinek Igaza címet.

révén ideiglenes svéd útlevéllel[440] rendelkezett, a további zaklatás elmaradt. Kivételes szerencséjük volt.

Ugyancsak razzia volt Rácz Vali színésznő villájában. A Gestapo az épületben rejtőző üldözötteket nem találta meg. Mégis, a keresztény művésznőt a svábhegyi Majestic Szállóba hurcolták, és kihallgatták. Nyolc nap múltán Barabás Pál író közbenjárására nyerte vissza szabadságát.[441] Zsidókat bújtatott Dayka Margit[442] színésznő is. Lakását elhagyta, az üldözötteknek engedte át.

Dr. Szilágyi László belügyi főtisztviselői hivatalát felhasználva 580 család, azaz 2300 személy mentesítését maga végezte. Köztük több tucat neves személyt – tudóst, művészt – találunk. A sportolók sorában kilenc olimpiai bajnok volt. A nyilas hatalomátvételig érvényes papírokkal látta el Richter Gedeon[443] gyógyszergyárost, családtagjait és másokat. Szeptember 15-én a svéd követ aláírásával maga is SP-t kapott.

Segített a rászorulóknak Gödöllőn az Ausztriából a német bevonulás után elmenekült dr. Leo Tschöll (1893–1980). Az üldözöttek megsegítése mellett saját nyomdájában menekülésre használható dokumentumok százait hamisította.[444] A nyilasuralom idején budapesti lakásában, gödöllői birtokán 1944 decemberéig sikerrel folytatta az életmentést, sokaknak segített. A rendőrség a nyomára akadt, ezt is túlélte. Kiemelkedő tevékenységét 1968-ban Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el. Tiszteletére a volt zsinagóga falán emléktáblát avattak.

Novemberben a „védett" magyar zsidók Svédországba utazása időszerűségéről a svéd Külügyminisztérium tárgyalt a németekkel. A megvalósítás elhúzódott, késett. Mindkét fél a halogatás taktikáját választotta. A svéd külügy arra hivatkozott, „a háború remélhetőleg hamar véget ér". (A budapesti

440 A család emlékezése szerint a budapesti svéd követség harminc ilyen okmányt adott ki. Hármat a Zwack család kapott.

441 Rácz Vali (1911–1997) közkedvelt magyar színész és énekesnő. PORTER Monica: *Halálos körhinta. Rácz Vali, a dizőz.* Erdélyi Szalon, 2019. 76–87.

442 Dayka Margit (1907–1986) Kossuth-díjas színésznő, érdemes és kiváló művész.

443 Richter Gedeon (1872–1944) gyógyszerész, a magyar gyógyszeripar neves megteremtője, nemzetközileg magasra értékelt személyisége. 1944. december 30-án nyilas terroristák a Dunába lőtték. Lemészárolták a feleségét is. Emlékét egykori lakhelyén, az Üllői úti Sas Gyógyszertárban emléktábla őrzi.

444 Ausztria után Belgrádba települt át, ahol nem tudott tartósan megmaradni. 1941-ben a deportálás elől Budapestre érkezett. Magyarország német megszállása után, ügyvéd lévén, főként szabadalmi irodájában készült iratokkal a Betár szervezetnek (szállással, élelemmel, ruházattal) segített. Tschöll birtokán kapott menedéket a Betár két 19 éves tagja, Robert Offner és Istvan (Sabtaj) Német. GUR, 132., 137.

svéd diplomaták részben támogatták, hogy legalább a védettek egy része beutazhasson Svédországba. Mások azok palesztinai kivándorlása mellett voltak.)

A kiutazáshoz meghatározott határidő november 15-én lejárt. A budapesti követség jelentette Stockholmnak, hogy „egy 150 főből álló kisebb zsidó transzport azonnal útnak indítható lenne". Döntés született, hogy a svéd kormány képviseletében Wallenberg az első vonattal a „védettekkel" tart. (Az átutazáshoz november 26-án 215 magyarnak volt német vízuma.)

A követségi titkár a megvalósításhoz – a német vonakodás leküzdéséért – Kurt Becherrel[445] indított egyezkedéseket. A Budapesten nagyban üzletelő, korrupt főtiszttel megegyezett, hogy 1000 svájci frankot fizet minden zsidóért, aki elutazhat Svédországba. Az összeget Svájcban helyezik el. A kiutazás nem valósult meg, mert Berlin az engedélyt megtagadta.[446] Becher budapesti rablásai, gátlástalan, sötét üzletelése kapcsán említenünk kell, hogy az SS és további más német terrorszervezetek szívesen használtak hamis útleveleket, hamisított igazolványokat, hamis pénzt[447] (dollár, angol font stb.) is. Ma már ismert, hogy beszervezett német ügynökként ebből fizették a svéd követ sofőrjét, X. Józsefet is.[448]

Adolf Burger *A hamisító csoport* című kötetében dolgozta fel az SS sachsenhauseni koncentrációs táborában – profi módon végzett – hamisítások történetét. „A bankjegyek és a bélyegek hamisításán kívül mindenféle »dokumentumokat« is készítettünk. Alig volt egyetlen állam Európában, amelynek – hivatalos vagy magán – okiratait ne utánoztuk volna műhelyünkben. Holland keresztleveleket, máskor francia városok okleveleit, vagy a genfi palesztin hivatal levélfelzeteit héber szöveggel, megint máskor angol házassági anyakönyvi kivonatokat, továbbá még sok más nyomdai terméket állítottunk elő."[449]

445 Kurt Andreas Becher (1909–1995) 1934-től az SS tagja. Himmler megbízásából 1944-ben Budapesten az SS Gazdasági Kirendeltségének magyarországi elnöke lett, a leggazdagabb magyar zsidók teljes kirablásával, zsarolással foglalkozott. Sikeres munkájáért SS-ezredesi rendfokozatot kapott. Háború utáni felelősségre vonása elmaradt.

446 A Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusa, Friedrich Born véleménye szerint a német kormány „sohasem gondolta komolyan, hogy átutazási engedélyt ad kivándorló zsidóknak".

447 Részletes története BURGER Adolf: *A hamisító csoport*. Kossuth Kiadó, 1986.

448 LANGLET, Nina, i. m. 82.

449 BURGER, i. m. 78. Előfordult, hogy egy Németországba érkezett argentin üzletembert hamis váddal őrizetbe vettek. Személyi iratait elvették, ezeket egy éjszaka a hamisító „szakemberek" legyártották. Másnap az eredetieket tulajdonosának bocsánatkéréssel visszaadták. A „kifogástalan" hamisakat „argentin állampolgárrá" vedlett német ügynökök Dél-Amerikában használták fel. Uo.

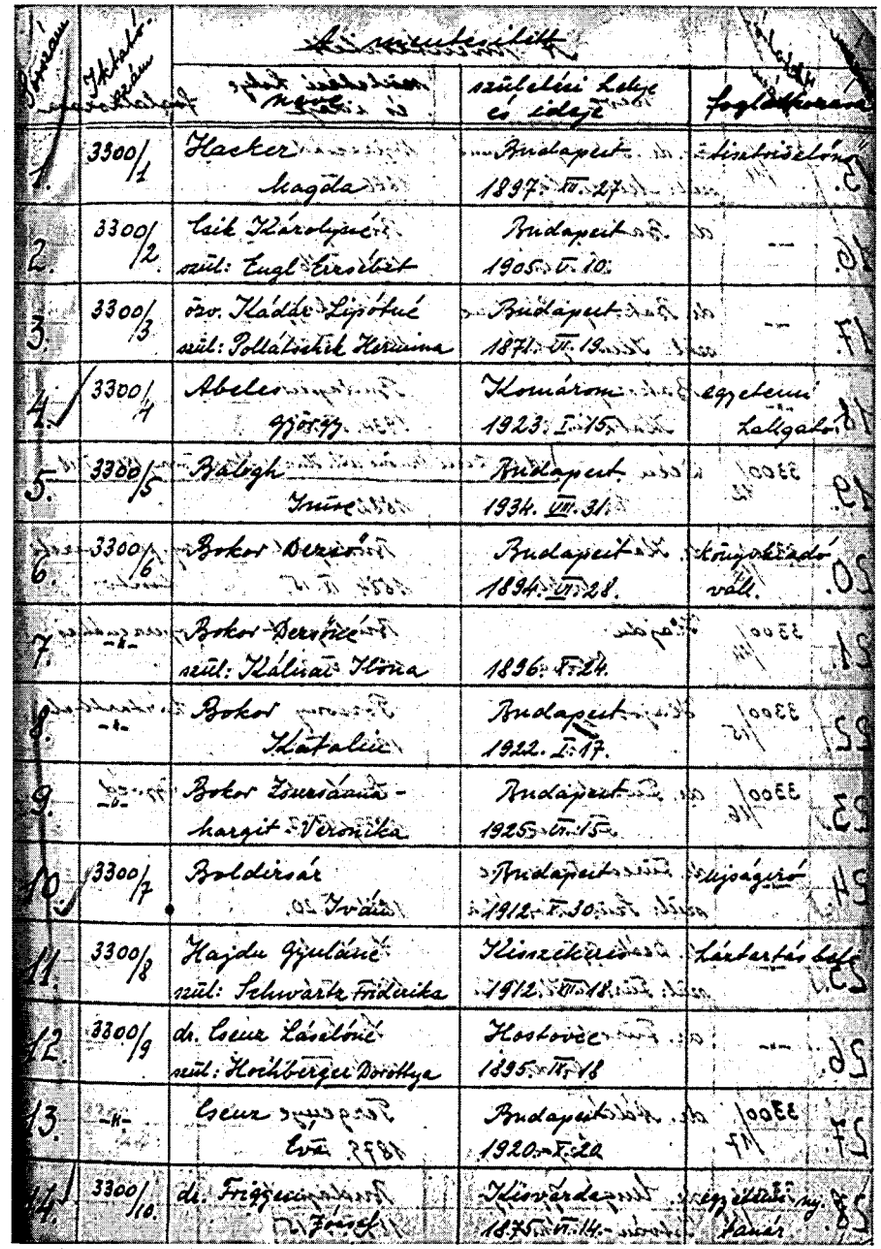

Sorszám	Iktatószám	A mentesített: neve	születési helye és ideje	foglalkozása
15.	3300/11	özv. dr. Bakonyi Sammé szül: Mezei Cecil	Nyiracsád 1866. XII.	
16.	-"-	dr. Bakonyi László	Budapest 1891. V. 16.	
17.	-"-	dr. Bakonyi Lászlóné szül: Kun Jolán	Rózsalegy 1901. IX. 21.	
18.	-"-	Bakonyi Katalin Eszter	Budapest 1934. IX. 18.	
19.	3300/12	Décsi Ernő	ad. 12. Décsi Ernőné szül. Huszár Ilona Torony 1900. II. 18. 1882. I. 11.	
20.	3300/13	dr. Kálmán Miklós	Budapest 1884. IX. 15.	ny. pénzintézeti tisztv.
21.	3300/14	Hajdu Ilona	Budapest 1883. V. 22.	operacnékes
22.	3300/15	Hajós Éva	Pozsony 1921. VIII. 17.	háztartbeli
23.	3300/16.	dr. Füredi Ferenc	Szolnok 1877. VIII. 7.	ügyvéd
24.	-"-	dr. Füredi Ferencné szül: Szücs Kornélia	1881. IV. 20.	
25.	-"-	dr. Deák György né szül: Füredi Katalin	Szolnok 1906. X. 1.	
26.	-"-	dr. Füredi András	Szolnok 1904. VIII. 28.	
27.	3300/17	dr. Ádám Lajos	Tergenye 1879. V. 1.	-"-
28.	3300/18	dr. Ungár György István Arthur	Budapest 1893. V. 15	

Sorszám	Iktatószám	A mentesített: neve	születési helye és ideje	foglalkozása
29.	3300/18	ifj. Ungár György	Budapest 1927. II. 5.	
30.	-"-	Ungár Péter	Budapest 1929. X. 14.	
31.	3300/19.	dr. Hajós Imre	Budapest 1892. IV. 4.	főorvos
32.	-"-	dr. Hajós Imréné szül: Feichner Erzsébet	Késmárk 1903. VIII. 26.	háztartb.
33.	-"-	Hajós Zoltán György	Budapest 1926. IX. 3.	-"-
34.	-"-	özv. Hajós Gyuláné szül: Weiszbrunn Róza	Gyulavarand 1868. I. 1.	
35.	3300/20	Áldor János László	Nagyigmánd 1895. II. 7.	-"-
36.	-"-	Áldor Jánosné szül: Szücs Ilona Éva	Nagyvárad 1908. IV. 30.	
37.	3300/21	Kún András	Keresztespüspök 1885. VIII. 29.	gazd. főtan.
38.	-"-	Kún Andrásné szül: Lázár Ilona	Miskolc 1894. XII. 10.	
39.	-"-	Kún György	Miskolc 1913. XI. 14.	-"-
40.	-"-	Kún Livia Róza	Budapest 1917. IV. 8.	-"-
41.	3300/22	Gáti Manó	Budapest 1892. I. 10.	m. tisztv.
42.	-"-	Gáti Manóné szül: Ábrahám Borbála	Budapest 1896. XI. 25.	-"-

Sorszám	Iktatószám	A mentesített neve	születési helye és ideje	foglalkozása
43.	3300/22	Gáti Pál-János	Budapest 1918. IX. 7.	
44.	-"-	Gáti Márta-Rózsa	Budapest 1923. II. 10.	
45.	3300/23	Gáthy Fülöp	Lubotin 1883. I. 28.	rt. igazgató
46.	-"-	Gáthy Fülöpné szül: Berger Hermina	Tustya 1888. VIII. 15.	
47.	-"-	dr. Szent-Iványi Józsefné szül. Gáthy Ágnes	Petrilla 1912. IV. 12.	
48.	3300/24	Gedeon Ödönné szül: Halasy Piroska	Kisvárda 1881. VI. 24.	bank. ig. özvegye
49.	-"-	Gedeon István	Nyiregyháza 1903. IV. 3.	mérnök
50.	3300/25	dr. Cukor István	Nagykároly 1884. V. 25.	főorvos
51.	-"-	dr. Cukor Istvánné szül: Bartos Lenke	Budapest 1894. VI. 3.	
52.	3300/26.	Kallós Bertalan	Budapest 1869. XII. 16.	ny. h. államtitkár
53.	-"-	Kallós Bertalanné szül: Kohári Hedvig	Budapest 1873. II. 1.	
54.	-"-	Radós Dezső	Győr 1891. IV. 12.	zenetanár
55.	-"-	Radós Dezsőné szül: Weil Anna	Nagymaros 1896. VIII. 17.	
56.	-"-	Radós Bertalan-János	Budapest 1926. IV. 10.	

Sorszám	Iktatószám	A mentesített neve	születési helye és ideje	foglalkozása
57.	3300/26	Radós Ferenc	Budapest 1934. X. 26.	
58.	3300/27	Halmi Béla	Csatyén 1892. IX. 23.	fényképész
59.	-"-	Halmi Róbert	Budapest 1924. I. 22.	
60.	3300/28	Kadosa Lajos-Pál	Mohol 1881. III. 18.	bank. igazgató
61.	-"-	Kadosa Lajosné szül: Freuder Erzsébet	Orosháza 1887. VIII. 6.	
62.	-"-	Kadosa Klára	Budapest 1912. II. 8.	
63.	-"-	dr. Kadosa József-Gyula	Pozsony 1916. VII. 5.	
64.	3300/29	Farkas Imre	Debrecen 1879. II. 1.	ny. min. tan.
65.	3300/30	Hollós József István	Gyönk 1862. XII. 3.	volt postavezérig
66.	-"-	Hollós Erzsébet	Budapest 1899. I. 25.	
67.	3300/31	dr. Barát Béla	Temesvár 1888. IX. 27.	épitész
68.	-"-	dr. Barát Béláné szül: Kurcweil Anna	Vágujhely 1893. X. 9.	
69.	-"-	Barát Paula	Temesvár 1886. II. 27.	tanárnő
70.	-"-	dr. Barát Irén	Temesvár 1890. VII. 15.	orvos

Novemberben titokban Veszprémből Budapestre érkezett Varga Béla katolikus pap, kisgazdapárti politikus.[450] A jezsuiták rendházában a pincében bujdosott. Illegális szálakon kapcsolatba lépett a pártjának vezetőivel, Raile Jakab jezsuita házfőnök révén pedig Wallenberggel.[451] Decemberben a svéd követségi titkár segítette barátja, Gyárfás Gábor és családja új rejtekhelyre szállításában.[452] Ekkor találkozott a rejtőző Stern Samuval, a továbbiakban ugyancsak a jezsuiták rendházában kapott menedéket. A hónap elejétől a fővárosi utcákon, tereken, az ügetőpályán, a KISOK-pályán,[453] az Óbudai Téglagyárban zsidó nők és férfiak ezreit „sorakoztattak". Ilyen alkalmakkor megjelent dr. Batizfalvy Nándor[454] rendőrkapitány. Feladata a budapesti zsidók kényszerű összeköltözésének, csoportos deportálásának ellenőrzése volt. (A házakból összetereltekből női munkásszázadokat is szerveztek.) Többször beutazta a Budapest–Hegyeshalom útvonalat, ahol az embertelenség aratott. Holtra fáradt, súlyosan sebesült embereket látott, számos tetem feküdt a bécsi országút szélén, az árokban.

22-én Batizfalvy jelen volt a Minerva utcai követségi épületben a semleges követségek képviselői bizalmas megbeszélésén. A budapesti zsidók „kölcsönadásának" drámai lefolyásáról, tapasztalatairól adott tájékoztatást. (Beszámolt arról is, hogy a nyilasok befolyása tovább nőtt. A kísérő csendőrök, kirendelt honvédek, leventék azok ellenőrzése alatt álltak.) Felajánlotta titkos segítségét az életmentésben, az embertelenségek elleni küzdelemben.[455]

A Budapest körvédelmét szolgáló erődítés (gyakorlatilag ásott árokrendszer) kiépítését erőszakkal összeterelt zsidókkal végeztették. A „rögtönzött munkászászlóalj" parancsnoksága Gödöllőre települt. A zsidó munkásszázadokat embertelen bánásmóddal az erdővárosi téglagyárban, Veresegyházon,

[450] Varga Béla (1903–1995) pápai prelátus, kisgazdapárti politikus. A német megszállásig a Magyarországon tartózkodó lengyel menekültek patrónusa volt.

[451] Máig tisztázatlan, közben milyen összefüggésben keletkezett a „Svéd humanitárius akció", amelyet a svéd fél a szükséget szenvedő magyarok megsegítésére kívánt indítani. A hivatalos levelezésből nem derül ki, hogy az 50 millió pengő árban beszerzendő élelmiszert milyen célra tervezték fordítani.

[452] HAAS György: *A szeretet apostola volt. Varga Béla élete.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009. 30–31.

[453] A középiskolások sportpályája. A zuglói deportálás áldozatai tiszteletére falán emléktáblát állítottak.

[454] Dr. Batizfalvy Nándor (1904–?) jogász, 1925-ben a Belügyminisztérium szolgálatába lépett. 1939-től a KEOKH-ban kapott rendőrfogalmazói beosztást. 1941-ben a körösmezői deportálás egyik felelős megbízottja, szerepe máig nem tisztázott. 1942-től 1944-ig rendőrkapitány. 1944-ben titokban a bécsi országútról, az ügetőpálya gyűjtőhelyről az életmentés tevékeny részese. Emlékét 2014. november 5-én a budai Szent Imre Gimnáziumban táblával örökítették meg.

[455] WITTMANN Dezsőné: *És így éltünk mi.* Karolina Egyesület, Budapest, 2012. 50–51. Batizfalvy segítette a belzi rabbi Budapestről történt továbbmenekülését is.

Csomádon, Ikladon, a Flóra majorban, a Fischer majorban, Aszód, Mogyoród, Fót vidékén és Dunakeszi környékén főként futóárkok ásásán dolgoztatták.

November 7-én Lénárd Sándor munkaszolgálatos (102/201 kmsz[456]) megfigyelte, hogy az Egyesült Izzó sporttelepéről német teherautóval ötven munkaszolgálatost szállítottak el. Más, váratlan „kiemelés" is történt. „A Svéd Követség emberei megjelentek, és némi tárgyalás után csoportosan hazamehettek azok, akiknek eredeti svéd menlevelük volt. De már az akár közjegyzőileg hitelesített másolatot a nyilasok nem fogadták el, és semmilyen más védlevelet sem. (...) Miután a Svéd Követség emberei eltávoztak, (...), a már hazairányított svéd csapat utolsó két emberét (egy gyógyszerészt, egy orvost) a sorból kiemelték, ezek eredeti védlevelét eltépték. E két szerencsétlennel Hegyeshalomig együtt meneteltünk."[457]

A svéd követség megbízottainak mentési manővereit, a félelmeket számos emlékezés örökítette meg. A téglagyárba vezető úton, a gyár sáros, mocskos udvarán a zsidók több ízben láttak svéd jelvényt viselőket. Grünberger Gabriella több tucat nő kimentésének tanúja volt. „Nem tudtuk, hogy milyen alapon és kik azok, akiket kiemeltek a sorból. Hangosan olvasták a neveket, mire életveszélyes tolongás keletkezett körülöttünk. A hozzánk közel állók azt rebesgették, hogy a gazdagokat mentik, mi eddig hajlamosak voltunk elhinni, így nem is igyekeztünk a közelükbe férkőzni."[458]

A továbbiakban kockázatos feladatokat vállalt Per Angerrel, Carl Lutzcal, és a Palesztina Hivatal vezetőjével, Krausz Miklóssal. A követségek megbízottaival a hegyeshalmi „átadóállomáson" is járt. Útközben – ahol lehetőség nyílt rá – védleveleket adtak a fásult, törődött menetelőknek. Kitöltésük a személynév beírásából állt. A hegyeshalmi követségi mentőakció túllépte a nyilasok tűréshatárát. Péterfy csendőr százados[459] november 29-i feljelentése után lebénult.

November 24-én Wallenberg – több munkatársával – a Józsefvárosi pályaudvaron a bevagonírozáskor mentett ki svéd védett munkaszolgálato-

[456] Kisegítő munkaszolgálatos század.

[457] Egy munkaszolgálatos „gyalogtúrája" Budapest és Hegyeshalom között. Lénárd Sándor naplója (1944. október 15. – november 18.) Közreadja: HUHÁK Heléna. *Archivnet*, 2013/1. https://www.academia.edu/14851538. Letöltve 2025. január 8.

[458] *Csillagsorsok. Naplók, visszaemlékezések a holokausztról.* Szerk.: SZARKA Lajos. Immánuel Magyar–Izraeli Baráti Társaság, Veszprém, 2020. 101.

[459] Péterfy a beérkezett zsidó tömegek SS-nek való átadásáért volt felelős. Éles viták után november 29-én „nagylelkűsége miatt" feljelentette Batizfalvyt, mivel támogatta a semleges követségek megbízottjait a védlevelet vesztett, attól megfosztott „védett" zsidók kiemelésében.

sokat. Fekete dossziét (maguk között az „Élet könyvének" nevezték) vittek magukkal. Lapjaiból olvasták fel a svéd védettek nevét, adatait. Az ismételt védőirat ellenőrzéskor négyszáztizenegy zsidó férfit emeltek ki a bevagonírozásból. Közülük kétszáznyolcvanhárom volt valójában svéd védett.[460]

A pályaudvaron a deportálásról Veres Tamás fényképész készített kivételes bátorsággal és leleménnyel felvételeket. Ezek máig fontos bizonyítékként szolgálnak. A bevagonírozás decemberben is folytatódott. (Befejezésének időpontja ismeretlen, talán 10-e körül?) Néhányszor Batizfalvy rendőrkapitány segítségével Per Anger is jelen volt. Egy későbbi alkalommal százötven zsidó férfit mentett ki. Közöttük mindössze kettőnek volt hiteles védlevele! Per Anger és Wallenberg így megközelítőleg 5–600 személyt mentett meg.

Annál fájdalmasabb, hogy a következő héten az SS tizenhétezer[461] zsidó nőt és férfit hurcolt ki kényszermunkára az országból. Nyolcezernyit az SS állásépítő szervezete (Südostwallbau) a magyar–német határvidéken, legtöbbször a települések környékén dolgoztatott. (A munkatábort a pajták, terménytárolók, istállók jelentették.) A védelmi állásokat nagyrészt földből alakították ki, az erődítményrendszer a gépesített hadviselés körülményei között korszerűtlen, értelmetlen volt. A berlini parancsot mindenképpen teljesíteni kellett. A hajszolt építkezésen a munkaszolgálatra kötelezett magyar zsidó értelmiség java szenvedett, pusztult. Kevesen tértek vissza.

November közepén a Szálasi-kormány arról határozott, hogy a semleges diplomáciai képviseletek védelmével nem rendelkező zsidókat Budapesten gettóba tömöríti. A fapalánkkal, négy kapuval zárt pesti gettó kialakítása és feltöltése gyorsan végbement. A VII. kerületben kijelölt gettóba telepítettek a csillagos házakból negyvenezernél több zsidót, miközben ugyanonnan tizenkétezer keresztény lakost kiköltöztettek. A bekerített területet december 10-én lezárták.

A „védett gettó", másképpen „nemzetközi gettó" házainak kijelölése, betelepítése november 12. és 20. között történt. A Margit híd pesti hídfőjének környéke, az Újlipótváros délnyugati háztömbjei szolgáltak a diplomáciai védelem alatt álló zsidók közös szálláshelyének. (A zsúfoltság, a nyilasrazziák, az embertelen körülmények miatt a legtöbb része lakóterületnek aligha volt nevezhető.) Legálisan a védettek száma 15 600-at tett ki, a számukra engedélyezett hely azt jelentette, hogy a pincékben, kazánházakban, lépcsőházakban, még a padlásfeljárókban is családok szorongtak, fagyoskodtak.

[460] JANGFELDT, i. m. 304. A mentés ismételten helyet kapott Heltai Jenő háborús naplójában is.
[461] JANGFELDT, i. m. 305.

A nemzetközi gettó kialakítását a védlevelesek seregének erőszakos egybeköltöztetése, Szentistvánvárosba[462] zsúfolása előzte meg. Említenünk kell, hogy a végrehajtás éles vitákkal, ütközésekkel járt.[463] Hatalmi szóval kiürítették a belvárosi Pannónia és a Tátra utcát. Átszervezték (erőszakkal átköltöztették) a Visegrádi, Csáky utca csillagos házaiban[464] lakókat. Ők bizonyos fokú szabadságot élveztek. A gettót naponta 2 és 4 óra között elhagyhatták. Vásárolhattak, orvoshoz mehettek, ez korábban a gettókban szigorúan tiltott volt.

Az élelmezést a fővárosi hatóságok, a Zsidó Tanács, a Nemzetközi Vöröskereszt intézte. Bátran és aktívan kivették részüket, a beszerzéssel, szállításokkal sokat kockáztattak az ifjú cionisták csoportjai. A zsúfoltan nyomorgó

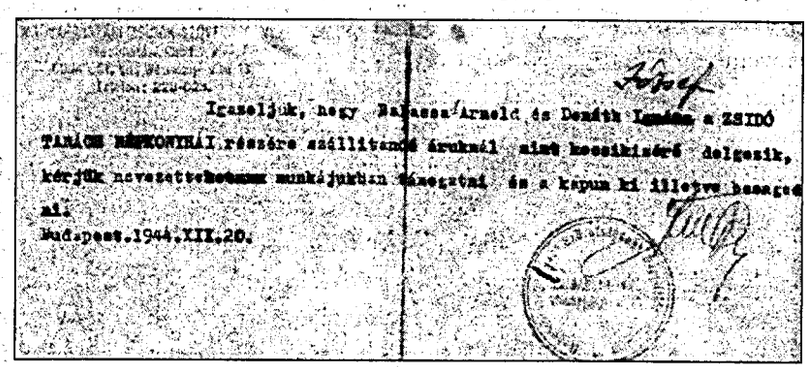
Igazoljuk, hogy Balassa Arnold és Deutsch Lajos a ZSIDÓ
TANÁCS RÉSZÉRE szállítandó árunál mint kocsikísérő dolgoznak,
kérjük nevezetteknek munkájukban támogatással és a kapun ki illetve bejárás
ai.
Budapest.1944.XII.20.

A Zsidó Tanács élelmiszer-küldeménye a gettóba

lakók így is egyre többet éheztek. Feltehetőleg a nyilaskeresztes hatalomátvétel után, a nyíltan megmutatkozó véres terror, a zsidók lakta városrészekben gyakori razziázás, a védőokmányok semmibe vétele, eltépése idején az MTI, az összes polgári és katonai hatóság, a Nyilaskeresztes Párt és a Keleti Arc-

[462] A kiadott utasítás szerint 7800 svájci, 4500 svéd, 2500 vatikáni, 698 portugál és 100 spanyol, összesen 15 600 védett költözött egybe arra a területre, ahol addig 3969 lakó élt. LÉVAI Jenő: *A pesti gettó története*. Erzsébetváros Önkormányzata kiadása, Budapest, 2014. 51–52. Szentistvánváros Lipótváros egy részének egyházi elnevezése. A nemzetközi gettó házai a Svájci Követség, a Pápai Nunciatúra, a Svéd Királyi Követség, a Nemzetközi Vöröskereszt, a Portugál és a Spanyol Vöröskereszt és a Svéd Vöröskereszt védelme alatt álltak.
[463] KARSAI László: Újabb Wallenberg-dokumentumok 1944–2014. *Világosság*, 1992/12. 949–954.
[464] A kapubejárón felül táblán sárga csillag jelölte, hogy az épületben zsidók laknak. Összesen 1571 ilyen jelölésű házról van tudomásunk. Közel 200 házhoz kapcsolódó egykorú történeteket *a Csillagos házak* című összeállítás mutatja be. Centropa, Budapest, 2015.

vonal Bajtársi Szövetség, valamint a közönség számára felhívást tett közzé: „A Budapesten jelenleg működő külföldi követségek által kiállított útleveleket,[465] védőútleveleket, védleveleket, kivándorlási igazolványokat és munkaigazolványokat el kell ismerni, és az ilyen igazolványokkal rendelkező személyek a polgári és katonai munkaszolgálat alól mentesülnek. Követségi épületek és követségi védelem alatt álló helyiségek területenkívüliséget élveznek."[466]

Számottevő következményről, a helyzet javulásáról bizonyítékot nem találtunk. Mégis, a felhívás ténye arra mutat, hogy a hatóságok, a főváros vezetősége tenni próbált a lakosság gyakori megfélemlítése, terrorizálása ellen.

November elejétől nyilas fegyveresek Budán naponta ezreket és ezreket kísértek az Óbudai Téglagyárba. Állandó volt az ütlegelés, a rablás. A svéd követségi mentőmunka új fogása volt, hogy a dr. Bisits László tiszti főorvos vezette mentőegyesület[467] (Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület, B. Ö. M. E.) november 18-án darabonként egy svéd koronáért 15 mentőautót adott el. A mentőkocsik a nyilasvilág káoszában az új tulajdonos nevében végezték életmentő szolgálatukat.[468]

A Szent István körút 2. szám alatti „nyilasház" pincéjében sok zsidó polgárt vertek véresre. Itt tépték össze – miként az utcákon, tereken – a külföldi védettek okmányait. A zsidók éjszakai Duna-parti csoportos legyilkolása (nyilas szóhasználatban „úsztatások") november 23-tól szinte napi gyakorlattá vált. Rémtettek sora fűződik a budai és a zuglói nyilasok osztagához is.

Wallenberg terepmunkát végző munkatársai, Lutz alkonzul mentési munkájuk közben többször megütköztek a nyilasokkal. Számos helyszínre – több okból – nem tudtak eljutni. A bécsi úti menet útvonalát Wallenberg személyesen is beutazta, teherautón élelmiszert, gyógyszereket vitt magával.[469] A menetoszlopból kihozott több száz olyan személyt, akire valamilyen okból azt tudta mondani, hogy svéd védett. Adolf Eichmann tombolt dühében. „Megölöm azt a Wallenberget, a zsidóknak a kutyáját!" – fenyegetőzött.[470]

[465] A felhívás kiadott szövege eltéréseket mutat. A *Pesti Hírlap* hasábjain közöltben a Nemzetközi Vöröskereszt által kiadott útleveleket is megnevezték.

[466] Az MTI által megjelentetett közlemény a *Pesti Hírlap* 1944. november 8-i számában jelent meg.

[467] Átszervezés után a szervezet elnevezése 1944 novembertől Budapest Székesfőváros Hatósági Légoltalmi Mentőszolgálat lett.

[468] LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 126. Az ügyletet célszerűségből Farkas Ákos polgármesterrel egyeztették, és Mohai Gyula főpolgármester tudomására hozták.

[469] Wallenberg Rába pótkocsis mentőautóval súlyos állapotú zsidó deportáltakat hozott vissza Hegyeshalomból Budapestre december 10-én. LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 126.

[470] HAUSNER, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 374.

December 7-én a Pozsonyi úton és környékén a svéd követségnek harmincegy házat utaltak ki. A követség oltalmát élvező argentin és holland állampolgároknak is egy-egy házat (az utóbbiaknak még egy házrészt is). A bombázások és a járványveszély miatt Tátra utca 14/16.-ban hatvanszemélyes kórházat[471] létesítettek.

A gettóban a zsúfoltság, a kiszolgáltatottság, egyidejűleg a feszültség tovább nőtt. A forgalomban lévő (hamisított) svájci védlevelek többszörösen meghaladták a hivatalosan ismert számokat.[472] Hamarosan éhínség és járvány tört ki. A legelemibb higiéniára nem vagy alig nyílt lehetőség, a piszok és a bűz leírhatatlan volt. Közben a nyilasok minél több zsidó megfélemlítésén, összegyűjtésén dolgoztak. A gyakori igazoltatásokon főként a svájci védleveleket, de más követségi okmányokat eleve hamisítványnak „láttak". Ezeket azonnal összetépték. (A többiekkel kényükre-kedvükre bántak. Hogy mikor melyiket nyilvánították hamisnak, nincs válasz.)

A megijedt, a halál közelségétől nemritkán pánikba esett emberek védlevelek vásárlására kényszerültek. Megszerzésért – az oltalom reményében – bármennyit fizettek. A szükséget kihasználó kis- vagy gyakran nagystílű csalók paradicsomi helyzetbe kerültek. Védlevelek – sok ötlettel történt – legyártása valóságos iparággá vált. Az életveszélybe jutott zsidók megpróbáltak ezekhez a feketepiacon hozzájutni. A svéd védlevél családra megszerzése az ügymenet gyenge pontjának megismerésével indult. Naponta számos, Wallenberg által szignált védlevelet vittek át Danielsson hivatalába aláírásra. Ezek jegyzéken szerepeltek. A halom védlevél és a jegyzék egyezésének ellenőrzése elmaradt. Így jó néhány volt közöttük, amely a jegyzéken nem szerepelt, és a titkár aláírása hamisítva volt.

Ilyen egyszerűen ment a dolog, anélkül hogy akár a követ, akár a követségi titkár bármit tudott volna róla. A védleveleket – feketepiacon, ügyvédi irodák útján – komoly pénzért árusították. A kétes alakok üzletelése gyakran különféle kávéházakban folyt.[473] Ők voltak bizalmas kapcsolatban az „illetékesekkel", akiknél a svéd követség által kibocsátott igazolványokhoz, miként a Svéd Vöröskereszt (SVK) oltalomleveléhez hozzá lehetett jutni. A „közvetítőt"

[471] Voltak jobb körülményekkel, feltételekkel dolgozó kórházak. Az átlagra inkább a nyomorúság, a fojtogató hiány volt a jellemző. „Ezekben a házakban éhség és járvány pusztított, a legelemibb higiéniára sem volt lehetőség. Leírhatatlan volt a piszok és a bűz." LANGLET, Nina, i. m. 37.

[472] LÉVAI: *A pesti gettó története*, i. m. 52.

[473] Védlevelenként 50 000 pengőt – vagy többet – kértek és kaptak a „forgalmazók". LANGLET, i. m. 76. Szerinte előfordult, hogy a nyilasok a Sacré Coeur kolostorban az értékeken túl menleveleket is zsákmányoltak. „Gyanítottam, hogy a betolakodók maguknak tartották meg." Uo. 24.

leleplezése után azonnal elbocsátották, „de ez nem akadályozta meg abban, hogy a SVK zománcozott táblájával díszített lovashintóján közlekedjen Budapest utcáin".[474]

Wallenberg zsidó alkalmazottait túlnyomórészt már korábban követségi tisztviselőnek nyilvánította. A nyilasvilágban a védlevelek mellett több más védőokmány (és számos hamisítvány is) megjelent. A „követségi tisztviselőket" a napi ügyintézéshez, a mind nehezebb árubeszerzéshez, kiterjedt szabad mozgásukhoz megfelelő igazolványokkal[475] kellett ellátni. A nyilaskeresztes hatalomátvétel után – ismeretlen okból – megújításra került az egyik igazolásra szolgált svéd követségi irat. Fent a bal oldalán gépírással *Königlich Swedische Gesandschaft* felirat szerepelt, kurta szövege: A Svéd Kir. Követség igazolja, hogy x. y. tulajdonában lévő Schutz-Pass érvényes útlevél. Budapest, 1944. október 22. Alá követségi kerek bélyegzőt nyomtak, mellette R. Wallenberg kézjegye kapott helyet. Legalul (a bal sarokban) kis betűvel az igazolási nyomtatványt készítő nyomdát, Figler Rt. Bpest tüntették fel.[476]

A Szálasi-kormány hivatalba lépése utáni első magyar–német egyeztetések a kivándorlások – korábban többször tárgyalt – szabályozását is érintették. Az újabb megegyezés alapján kb. 400 magyar zsidó jutott kivándorlási lehetőséghez. Ezek március 19-e után a svéd állampolgárságot ún. ideiglenes vagy védő útlevél formájában kapták meg.[477] „További svéd menlevél tulajdonosok részére – a svéd követség, ígérete ellenére eddig több mint 4000 személy részére állított ki ilyenfajta útlevelet – a kiutazás egyelőre nem engedélyezhető." Ősszel megjelent az – ismeretlen időpontban megújított – „svéd követségi munkaigazolvány" is. Az év utolsó hónapjaiból fennmaradt fényképes példányok felső részén gépelve *Arbeitbescheinigung* felirat szerepelt, majd szöveg németül, a követségi titkár aláírásával.

Olyan munkaigazolványt is ismerünk, melyen alul, balra – a némettel és a magyarral azonos – orosz szöveg (!) *Szpravka dlja rabotü* olvasható.[478] Datálása

[474] Uo. 31–32. Ebben az időben a Svéd Vöröskereszt az Üllői u. 32.-ben működött.

[475] Augusztus második felétől a budapesti svéd követség tisztviselői új személyi igazolványt kaptak, amelyet Bruno Langbehn SS-parancsnok (SS-Hauptsturmführer) és a magyar rendőrség főkapitánya érvényesített.

[476] A cégről adatot egyelőre nem találtunk.

[477] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 514–518.

[478] A svéd „munkaigazolvány" bizonyíték, hogy a hangos német és magyar propaganda ellenére a svéd diplomaták a Vörös Hadsereg közeli bevonulásával számoltak. A svéd Külügyminisztérium eredetileg gróf Folke Bernadotte-ot, a király rokonát, a Svéd Vöröskereszt alelnökét szándékozott 1944 nyarán „különleges megbízatással" Budapestre küldeni. A német hatóságoktól nem kapta meg a beutazási engedélyt.

1944. november 20-án történt. A cirill betűs beírás bizonyára későbbi, hisz a magyar főváros szovjet körbezárása, ostroma előtt 34 nappal (de később is) az ilyen okmány felmutatóját a budapesti utcán azonnal falhoz állították, irgalmatlanul kivégezték volna.

A szerény kiállítású okmány jobb részén „Munkaigazolvány" felirat kapott helyet. Alatta Wallenberg s. k. igazolta, hogy x. y. úr „a Svéd Királyi Követség, valamint a Svéd Vöröskereszt repatriálási osztályának állandó munkatársa". Érdekes, hogy e helyütt – feltehetően az okmány „tekintélyének" növelése, a Svéd Vöröskereszt önkénteseinek védelme érdekében – a követség és a humanitárius szervezet együtt került megnevezésre.

December 24-én (az évben vasárnapra esett) a nyilas pártszolgálatosok betörtek a Gyopár u. 8. és a Kelenhegyi u. 21. szám alatti követségi épületekbe. A bennük tartózkodó svéd diplomatákat, az összes követségi alkalmazottat a Bem téri Radetzky laktanyába[479] hurcolták, más, ott fellelt személyeket a nagy gettóba.

A kötelezően elsötétített városban a korai téli sötétség az erőszakoskodók fekete szövetségese volt. Kifosztották a finn követség Kelenhegyi úti épületét. A csőcselék korlátlan tolvajlásban, féktelen rombolásban tombolta ki magát. November derekától nem maradt el a hatósági tehetetlenség megvallása, a statárium kihirdetése sem. Az esti utcai razziákon túl november 20-án újabb rendelet jelent meg, ezután felelősségre vonják a katonaszökevények hozzátartozóit is.[480]

A nyilas fogságból a svéd diplomaták, követségi alkalmazottak Szabó Károly[481] közbelépésével hamar kiszabadultak. Mások sorsa tragikusra fordult. Szalai Pál,[482] a rendőrség és a nyilas párt egyik összekötője együttérzésből sok segítséget adott a Zsidó Tanácsnak és a gettónak. Segített Lőcsey István rendőr főfelügyelő is. A gettó és lakói védelmére vegyes őrséget szervezett,

[479] A Bem téri Radetzky laktanya 1944 telén a rettegett Hungarista Légió (közönséges rablóosztag) székhelye, egyben fogda, udvara kivégzőhely volt. Ide hurcolták a nyilasok – többek között – Margareta Bauer titkárnőt, Asta Nilssont, a Svéd Vöröskereszt munkatársát. Az udvarán agyonlőttek számát hatvanra teszik.

[480] *„Kegyetlenebb, mint bármelyik országban"*, i. m. 112.

[481] Szabó Károly műszerésznek (1916–1964) ebben az időben a svéd külképviselettel hivatalos kapcsolata nem volt. A könyvkereskedőből rendőrségi összekötővé avanzsált Szalai Pál (1915–1994) juttatta el a követségnek, Wallenbergnek.

[482] Az árvaházból kiterelt gyermekek egy részét 25-én az újlipótvárosi vagy újpesti rakpartról a nyilasok a Dunába lőtték. A lőszerrel takarékosodniuk kellett, emiatt több gyermeket állítottak egymás mögé, így kaszabolták el őket. Többet nem találtak el, vagy a lövés előtt a vízbe ugrottak. Ők úszva a Parlament épületénél partot értek, életben maradtak. *A zsidó Budapest*, II, i. m. 574.

fellépése némiképp enyhítette a rettegő zsidók kiszolgáltatottságát. A nyilas fosztogatások, gyilkosságok főként az éjszaka leple alatt történtek, a jéghideg épületek lakói sokat éheztek. Voltak, akik a nemzetközi gettóba menekülésben látták a túlélés lehetőségét. Őket a nagy gettóból lefizetett, azaz „megbízható" rendőr – kitalált okból – őrizetbe vette, és átkísérte a nemzetközi gettóban előkészített menedékbe.[483]

A fojtogató légkörben szinte mindenki a gyanús kategóriába került, egymás kirekesztése is előfordult. Fenyő Miksa feljegyzéseiben olvastuk, hogy a svéd követség egyik budapesti kórházába zsidó menekülteket helyezett. „A kórház zsidó vezetés alatt áll; a zsidó vezető a menekültek egy részét kiintrikálta, hogy a maga embereit helyezze el. Panaszolják azt is, hogy zsidó munkásszázadok zsidó parancsnokai, akik katonai érdemekért kaptak valamifajta kivételezettséget, akárhányszor komiszabbul bánnak a zsidókkal, mint a nem zsidó parancsnokok. A zsidó parancsnok ilyenkor alibit bizonyít. (...) Vélelmem, miért legyen a zsidó emberségesebb, okosabb, mint más náció?"[484]

Wallenberg nagyrészt fiatal munkatársai nagyrabecsülésük jeléül főnöküknek különleges karácsonyi ajándékot készítettek. A *Der Schutz-Pass in der Kunstgeschichte, Reproduktionsammlung* című színes albumot kézzel festették. A negyvenöt lapos összeállítást a képzeletbeli *Schutz-Passverlag* adta ki. A védlevelet szellemes színes rajzokkal, régmúlt történelmi korokba ágyazva jelenítették meg. A szűkebb stáb egyik tagja, dr. Sugár Péter a svéd védlevélről kitűnő németséggel és felkészültséggel karácsonyi elégiát írt. Utolsó szakaszában a magyar védencek reményét, a túlélés vágyát örökítette meg.

„Égünk bár komor még, fent fénylik a csillag.
Derítsük fel most őt, a férfiút, ki elhozta
Minekünk a nyugalmat, s ki bennünket megvéd."[485]

Voltak, akiket nem sikerült megvédeni. December 28-án este nyilas pártszolgálatosok berontottak a dán követség Kelenhegyi u. 27. sz. villájába. Özv. Hegedűs Györgyné alkalmazottat és a nála menedéket talált személyeket kirabolták, súlyos bántalmazás után elhurcolták. A budai, Duna-parti sortűz után a tetemeket a Dunába rugdosták, puskatussal a vízbe taszították.[486]

[483] LANGLET, i. m. 38.
[484] FENYŐ, i. m. 480.
[485] FORGÁCS Gábor: *Christmas of Raoul Wallenberg. Budapest, 1944.* OSA Archívum, Budapest, 2004. 69. Az ajándék albumot Boros Lilla grafikus, Kenedi Andor festőművész, dr. Sugár Péter, Sulner László művészettörténész-hallgató, valamint Forgács Vilmos és két fia, Forgács Gábor és Forgács Pál készítette.
[486] ÁBTL V-135 335/1.

30-án – számos rémtett sorában – XII. kerületi fegyveres nyilasok törtek be a Katona József 21. szám alatti „svéd védett házba". A lakókat sorakoztatták, kifosztották, hajnalban 50 foglyukat a Duna-partra vezényelték, és a folyóba lőtték. Köztük vesztette életét feleségével együtt a védlevéllel rendelkező Richter Gedeon is.

1945 januárjában a svéd követség diplomatái – köztük Danielsson és Berg – budai várpincében találtak biztos menedéket. A humanitárius akció magyar apparátusa, svéd élelmezéssel is támogatott védencei szinte egészében a pesti oldalon tartózkodtak. A hatóságok előtt korábban „követségeinek" deklarált irodák és az alkalmazottak az Üllői útra költöztek. Ezeken felül Wallenberg házrészeket, irodákat, lakásokat bérelt. A nyilasvilág fojtogató légkörében mindezek nagy veszélynek, jórészt a szerencse forgandóságának voltak kitéve.

Január 7-én éjszaka fegyveres nyilas razziázók betörtek a terézvárosi Jókai u. 1. sz. épületbe, ahol a svéd védettek gondozására tíz munkacsoport működött. A szovjet haderő által már két hete körbezárt fővárosban a nyilasok a védettséggel, bélyegzős igazolásokkal mit sem törődtek. Kétszáz embert kifosztottak, az utcára tereltek, részben a Városház utcai nyilas körletbe hurcoltak. A nőket és a gyermekeket a gettóba kísérték, a megkínzott férfiakkal útközben az utcákon, tereken vagy a Duna partján golyóval végeztek.[487] Január 12–13-án a Maros utcai zsidó szanatórium lakóit bestiálisan legyilkolták. Ismeretlen számú beteget mészároltak le a Duna partján, őket a Szent János Kórházból hurcolták el.[488]

A többtucatnyi nyilas mészárlás rémtörténet volt. A pesti oldalon a martalócok január 8-án este megtámadták az Üllői úti követségi irodákat. Százötvenhat megfélemlített embert – nagyrészt a svéd követség alkalmazottai voltak – kiraboltak, majd a Mária Terézia laktanyába tereltek. Szalai Pál, a Nyilas Párt összekötője és a Nagy Iván fedőnévvel is dolgozó Szabó Károly riasztották a rendőrséget. (A beavatkozás a nyilasok ellen nagy kockázatot jelentett.) A riadóautóval érkező rendőrök gyors és határozott fegyveres fellépése sikerrel járt. A csoportot időben, a kivégzés előtt kiszabadították.[489]

[487] A tragédia áldozataira a kapubejáró alatt emléktábla emlékeztet. A rajtaütéskor Kadelburger Kati és öccse, Kadelburger Gusztáv menlevelesek megmenekültek. Arcképüket ld. JANGFELDT, i. m. 352.
[488] *Helytállás. Embermentő orvosok és egészségügyiek 1944–1945. Visszaemlékezések és tanulmányok.* Szerk.: SZABÓ Éva. Magyar Antifasiszták és Ellenállók Szövetsége, Budapest, 1996. 166.
[489] SZITA Szabolcs: *A hiányzó ember. Raul Wallenberg, a humánum lovagja.* Hetek Könyvek, Budapest, 2014. 119.

A pesti gettó lakói minden órás rettegésben éltek. Az egybezsúfolt, kiéheztetett zsidó tömeg SS-ek és nyilasok általi legyilkolásáról naponta újabb hírek és rémhírek keveregtek. A félelem a mentést sokszor megnehezítette. A gettóból „kiemelt" zsidók a gettó palánkján kívül is rettegtek. Alig akarták elhinni, hogy megmentőik (gyakran egyenruhában) jó szándékú emberek, és nem a halálukat akarják.

Magyarok Törökországban, támogatásuk a budapesti török követségen

Az Oszmán Birodalomban, a későbbi Török Köztársaságban az antiszemitizmus nem volt jellemző. A Magyar Királyságban az 1916. évi XVII. törvény szervezkedést és jogi személy formájában társulást biztosított a muszlimok számára. A szabályozás a magyar jog szerint a törvényesen bevett és elismert vallásfelekezeteket illtette meg. A törvénynek megfelelően a muszlimok vallásukat szigorú belügyminisztériumi ellenőrzéssel, felügyelet alatt gyakorolhatták. Ugyanez vonatkozott az egyesületi keretek közötti vallásgyakorlatukra is. A törvény rendelkezéseivel összhangban a magyarországi muszlimok vallásközséget alakítottak. Vezetőjük az imám volt, akinek az illetményét a magyar állam folyósította még az első világháború után is.[490]

A török és más zsidók mentésének ügyében az amerikai hatóságok, az amerikai cionista vezetők felelősséget vállaltak. 1942 elejétől hangsúlyosan szorgalmazták, hogy a török külképviseletek segítsék a zsidó menekülteket. A török kormány utasította a követségeket, hogy a menekültek folyamodványait gyors elintézésre továbbítsák Ankarába. A hatóságok – a törökök esetében – besorolást végeztek. Bevezették a „szabályszerű honfitárs"[491] és a „rendhagyó honfitárs"[492] kategóriákat.

A történészek között máig folyik a vita a török állam által megmentett vagy cserben hagyott zsidók számáról. Abban egyetértés van, hogy Ankara több

[490] HAMZA, Gábor: *Studies on Legal Relations betweeen the Ottoman Empire/the Republic the Republic Turkey and Hungary, Cyprus, and Macedonia. Selected Essasys in Hungarian, English, German and Turkish.* Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2017.

[491] Érvényes török útlevelek tulajdonosai, akik rendszeresen jelentkeztek a konzulátusokon.

[492] Zsidó törökök, akik a rendszeres jelentkezés elmulasztása miatt elvesztették állampolgárságukat. Ezeknek is – közvetlen életveszély, keletre deportálás esetében – gyakran adtak útlevelet vagy állampolgársági igazolást. A gesztus országonként a török konzul vagy főkonzul emberségétől függött.

diplomatája emberségből, muszlim hitének parancsára mindenféle központi utasítás nélkül is igyekezett török zsidó életeket menteni.

A török életmentő diplomaták sorából kiemelkedik Ismail Necdet Kent (1911–2002) hősi helytállása. 1941–1944 között, Franciaország második legnagyobb városában, Marseille-ben török állampolgárságot, személyazonossági okmányokat adott a hozzá fordult tucatnyi dél-franciaországi török zsidónak. A helyettes főkonzul 1943-ban a kikötő Saint Charles pályaudvarán erőszakosan felszállt az Auschwitzba indított vonat egyik teherkocsijába, mivel a német őrök nem voltak hajlandók szabadon engedni hetven török állampolgárságú zsidót. Egy óra múlva az őrök elengedték Kentet és az elhurcolni akart zsidókat.

Más alkalommal figyelmeztették, hogy a németek az egyik állomáson nyolcvan török zsidót azonnali elszállításra marhavagonba zsúfoltak. A diplomata a követség egyik zsidó alkalmazottjával behatolt az egyik vagonba, és az erélyes német figyelmeztetések ellenére sem voltak hajlandók leszállni. Az önkéntes utasok a Gestapo helyi parancsnokának sem engedelmeskedtek, aki végül engedni kényszerült. A török családokat (Kent fellépésére kényszerűen ekként kezelték őket) leszállították, és sorsukra hagyták. „Nem tudom elfelejteni ezeket az öleléseket" – vallotta később a kiszabadítást felidézve.[493] Kent és Namyk Kemal Yolga főkonzul magatartása élesen eltért a Marseille-ben tevékeny külföldi konzulátusok diplomatáinak magatartásától.

Egyes török képviseleteken előfordult az állampolgárság csoportos megvonása, és hol lappangott, az 1930-as évek második felétől kétségtelenül felszínre tört a „tömeges zsidó bevándorlás" megakadályozásának politikája.[494] Így történt, hogy a török zsidók legtöbbször tájékoztatás nélkül maradtak. Túlnyomó többségüktől ekként is megvonták a menekülés lehetőségét, a hazatelepülés esélyét.[495]

Az 1940-es években lerongyolódva, betegen, kiéhezve érkeztek Isztambulba magyar értelmiségiek. Isztambuli, ankarai egyetemeken, bankokban, a vasútnál, nagy állami vállalatoknál jutottak munkához. Sorsuk rendeződéséig munkaszerződésüket évente hosszabbították meg. Ettől az időszaktól kezdve a magyar–török kapcsolatok története alig ismert, csak részben feldolgozott,

[493] Ismail Necdet Kent (1911–2002) a háború után Törökország New York-i konzulátusán szolgált, majd Thaiföldön, Indiában, Svédországban és Lengyelországban volt nagykövet. https://www.jewishvirtuallibrary.org/necdet-kent. Letöltve 2025. január 8.

[494] FLESCH István: *Az isztambuli menedék. Törökország a vészkorszakban.* Corvina, Budapest, 160.

[495] 1943 februárjában a francia megszállt északi övezetben lakó 3000–5000 török zsidóból 631-nek, ismerték el a török állampolgárságát. A többit „eddigi török állampolgárnak" minősítették, azzal, hogy nem tehetnek értük semmit. Uo. 162.

pedig számos olyan vonásuk van, amelyek figyelemre méltók, megörökítésre érdemesek.

A török földre menekült magyar zsidóknak a nyelvi nehézségekkel is szembe kellett nézniük. Így történt, hogy leginkább német vállalkozóknál, üzletembereknél nyertek alkalmazást. (A magyarországi antiszemitizmus következményeként számosan németországi vagy svájci egyetemeken szereztek diplomát.) A Török Köztársaságnak egyébként nem csak műszaki képzettségű diplomásokra volt szüksége, szívesen fogadott orvosokat, kutatókat is.

Schwartz András Bertalan (1886–1953) a római és a polgári jog európai hírű professzora volt, 1933 nyarán a Freiburgi Egyetem elhagyására kényszerült. Emigráns jogászprofesszorként[496] közel húsz évig az Isztambuli Egyetemen oktatott. 1934-ben vette át Richard Honig professzortól a római jog oktatását. Múlhatatlan érdemeket szerzett a joghallgató török ifjúság képzésében, a török civilisztika tudományos művelésében. Schwartz András Bertalant az emigráció egyik motorjaként ismerték. 1946. július 24-én a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának választották.[497] Magas színvonalú oktatásának rangját bizonyítja, hogy halála után Giovanni Pugliese (1914–1995), a Milánói Egyetem romanistája és virilistája, az összehasonlító jognak is nemzetközi hírű művelője oktatta a római jogot.[498]

A magyarországi születésű Schwartz Fülöp (1894–1977) patológus, egyetemi tanár kifogyhatatlan energiájú szakember volt. 1927-ben a Majna-Frankfurti Egyetemen rendkívüli egyetemi tanár kinevezést kapott. Az újszülöttekkel és csecsemőkkel foglalkozó patológia egyik úttörője 1933-tól Zürichben élt, „a nácizmus miatt bajba jutott tudósok társaságának" lelke és szervezője volt. Kapcsolatba lépett a török kormány genfi kiküldöttjével, Albert Malchével, akit megbíztak, hogy minél több professzort nyerjen meg az újjászerveződő török egyetemek számára. Schwartz nagy számban ajánlotta tanártársait vezető pozíciókra. A török kormány azt is vállalta, hogy az SS koncentrációs táboraiból hozzon ki embereket. A török példa nyomán Anglia és az USA is segítséget nyújtott a Németországból menekült professzoroknak.

[496] 1933-ban az Isztambuli Egyetem orvosi és természettudományi–matematikai karán 27 török és 38 német egyetemi tanár oktatott. MAKOVITZKY József: Schwartz Fülöp emlékezete (1894–1977). *Kaleidoscope*, 2014/8. https://epa.oszk.hu/02300/02316/00012/pdf/EPA02316_kaleidoscope_2016_12_098-105.pdf. Letöltés 2024. január 8.

[497] HAMZA Gábor: Emlékezés Schwartz András Bertalanra, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára. *Magyar Tudomány*, 2016/6. 730.

[498] HAMZA: *Studies on Legal Relations*, i. m. 78.

Schwartz Fülöp bámulatos nyelvtehetség volt, hat nyelven beszélt. Törökországi tartózkodása alatt 30 publikációt és 8 tankönyvet írt. 1954-ben hagyta el Törökországot, az USA-ba távozott. A hatvanas évektől kezdve beutazta Európát, többször járt Magyarországon is.

1986. május 30-án az NSZK elnöke, Richard von Weizsaecker az Isztambuli Egyetem falán a „boszporuszi diaszpóra" tiszteletére emléktáblát helyezett el. Beszédében külön kiemelte Schwartz Fülöp professzor páratlan szervező szerepét a rasszista ideológia miatt Németországot elhagyni kényszerült professzorok megmentésében, és nagyra értékelte a tényt, hogy a Török Köztársaság befogadta őket. Schwartz professzor közreműködésével 144 meghívott professzor és docens járult hozzá új hazájának tudományos életéhez. Számos orvos, de jogászok, művészek, építészek, gazdasági szakemberek is találtak Törökországban új hazát.

Teljesítményének, emlékének tisztelegve a *Frankfurter Medizinische Gesellschaft* 2002. május 8-án tudományos ülést szervezett. A fórumon prof. dr. Arslan poszthumusz Terzioglu Avicenna-emlékplakettet, az Isztambuli Egyetem legmagasabb kitüntetését adta át a professzor Zürichben élő leányának.[499]

Számos orvos, jogászok, művészek, építészek, gazdasági szakemberek találtak új hazát Törökországban. Európai hírű biológusként, hisztológusként[500] ismerték Péterfi Tibort (1883–1953), aki pályája során Prágában, Jénában, Berlinben élt. Zsidó származású édesanyjával Koppenhágából érkezett Isztambulba. 1939 márciusában Ismet Inönü köztársasági elnök az Isztambuli Egyetem Szövettani Tanszékére nevezte ki, egyetemi tanárként dolgozott. 1946-ban tért vissza Magyarországra. A szakirodalom a nagy magyar tudósok között tartja számon.

Zenetanárként, hegedűvirtuózként tiszteli a világ Dávid Licco Amar (1891–1959) Budapesten született magyar hegedűművészt. Hírnevét Törökországban szerezte. Hegedűtanárként oktatott, a kortárs zene népszerűsítésére alapított Amar vonósnégyesben játszott. Ferdi (Friedrich) von Statzer (1906–1974) – bécsi születésű – kiváló magyar pedagógus, zongoraművész és zeneszerző Isztambulban sikert sikerre halmozott.[501] Törökországban további magyar zenészek, sőt női zenekarok is arattak viharos sikert.[502]

499 MAKOVITZKY, i. m. 8.

500 A szövettan kutatója, tudósa.

501 Budapesten halt meg szívrohamban.

502 A tudósokra, művészekre vonatkozó adatok NEUMARK, Fritz: *Zuflucht am Bosporus* című könyvéből (Knecht, Frankfurt/M., 1980.) származnak.

Budapesten a török követség vezetését 1939. augusztus 1-jétől Rusen Esref Ünaydin követ látta el, őt 1943-ban Sevket Fuat Kecaci váltotta. Az 1940-es évek elejétől (és Kecaci szolgálati idején) titkos összeköttetés állt fenn az Európát szinte átfogó cionista futárszolgálat révén. (Rejtjeles üzeneteket, menekléshez, szabadításhoz pénzeket közvetítettek.) A hálózatban részt vett Oskar Schindler krakkói német gyáriparos és dr. Kasztner Rezső cionista vezető.

Kapcsolatukat az 1940-es évek elején a magyar fővárosban élt dr. Rudolf Sedlatschek bécsi fogorvos, a Joint megbízottja tartotta fenn, aki rendszeresen utazott Krakkó és Budapest között. (Egyes utalások szerint a cionistáknak Törökországban is dolgozott.) A jovális fogorvos a Palesztinából küldött, Törökországba magával hozott levelek továbbítását is végezte. Schindler kiterjedt és alapos ellenőrzés után segített, majd új, biztonságos továbbítási útvonalat építettek ki. A cionisták így részletes információkat kaptak a zsidók irtásának rejtett, ám tagadhatatlan valóságáról. Kasztner kérésére Oskar Schindler elvállalta, hogy a Joint több vezetőjének közvetlen tájékoztatására Isztambulba utazik. Ezt a titkosszolgálat megakadályozta, az átutazásokhoz szükséges vízumokhoz beadott útlevelét nem kapta vissza.[503]

A Török Vörös Félhold szervezet rendszeres akciót Magyarországon nem szervezett. A budai török követség a német megszállás után memorandumban 25 000, többnyire szlovák és lengyel zsidó menekült magyarországi tartózkodásáról számolt be. Lévai Jenő szerint a Vörös Félhold szervezet egyes esetekben bocsátott ki zsidók számára védőleveleket, védőiratokat, amelyeket a nyilasok – miután a legjelentéktelenebb számban voltak csak forgalomban – tiszteletben tartottak.[504]

A háborús szervezett török életvédelemről számos adat található Semih Günver nyugalmazott nagykövet emlékezésében, melyet *Kiraz Ağaci Olsaydim* címmel (Bárcsak cseresznyefa lettem volna) jelentettek meg.[505] Semih Bey (azaz Günver) a II. világháború alatt diplomáciai futárszolgálatot is teljesített. Többször átutazott Budapesten. Benyomásait a háborús, mégis szépséges magyar fővárosról éppúgy megörökítette, mint a még lapuló, de eljövendő borzalom észlelhető jeleit. „A szállodákból a zsidók kitiltattak. Az utcákon az emberek tekintetétől menekülő zsidók mellükön sárga csillaggal, a gyomrom összeszorult (...) jobb volt észre sem venni."

503 SZITA Szabolcs: *Aki egy embert megment*, i. m. 14–15.

504 Török védleveleket egyelőre nem sikerült magyar közgyűjteményben fellelni.

505 Nyíri Mária: Törökország és a magyar zsidóság. *Ezredvég*, 2004/5. 101–105.

A szerző arról is megemlékezett, hogy a budapesti török követség százszámra állította ki a menekülni szándékozó családoknak a Török Köztársaság útlevelét.[506] (Az okmánnyal lehetőségük volt Törökországba, Palesztinába vagy Amerikába utazni.) Pertev Evki Kantemir 1939-től 1942-ig, Abdullah Birden 1942 és 1944 között volt főkonzul a magyar fővárosban. Ők adták ki a vízumot a menekülő zsidó családoknak.

Az életmentésről Törökországban fontos adatokat őriztek meg, kik voltak a vészterhes időkben konzulok, megbízottak Magyarországon. Kik intézték a kényes, embert próbáló feladatokat, mentették a magyar, román, bolgár zsidókat. A Franciaországban, Marseille-ben dolgozó Necdet Kent konzul közvetítésével Konstancából indultak zsidó menekülteket szállító hajók.

A DDSG[507] *Grein* nevű hajója Budapestről 1939. december 30-án 1350 utassal indult a romániai Sulina kikötőbe. A román hatóságok követelték a Romániában tartózkodó menekültek távozását, és így végül azok a *Sakarya* török hajón[508] 2200-an (más adatok szerint 2175-en) 1940. február 1-jén hagyták el Sulinát a semleges Törökország felé.

Pertev Evki Kantemir és Abdüllah Birden kényes, embert próbáló feladatokat vállaltak. Sokat tettek az európai zsidóság mentéséért. Birdenről fennmaradt, hogy a német biztonsági szervek által elhurcolt zsidók ügyében interveniált. Az elfogottak kiszabadításáért, az életek mentéséért bevetette a korrumpálást is. 1944 őszén–telén Raoul Wallenberggel együttműködésben bonyolított mentési akciót. Az utóbbi általa tudott Törökországba küldeni menekülteket.

A kivándorlás szervezését a magyar szervek is akadályozták. A magas váltságdíjjal ellentétezett titkos terv fékezésére áprilisban az Eichmann-kommandó SS-tisztjei, Krumey és Wisliceny arra hivatkoztak, hogy a kivándorláshoz Berlinből nem kaptak utasítást. A magyar politikai rendőrség nyomozott, értesüléseket szerzett, intézkedéseket hozott a kivándorlásban részes cionista vezetőség ellen. Április 14-én a Belügyminisztérium feloszlatta a cionista

506 1997-ben ünnepelte a szefárd zsidóság az Oszmán Birodalomba történt befogadásának 500. évfordulóját. A Harry Ojaivo szervezte igényes kiállításon számos magyar adatot, adalékot lehetett találni. Említést érdemel Selahattin Ülkümen rodoszi török konzul, 200 zsidó család megmentője. Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

507 Erste Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Első Duna Gőzhajózási Társaság. Az utasok között volt a 17 éves, a bakonyaljai Kajárpécről származó Yossi Stern, akit kiváló képzőművészként később Herzl- és Nordau-díjjal ismertek el. OFER, Dalia: *Escaping the Illegal Aliya to the Land of Israel, 1939–1944.* Oxford University Press, Oxford,1990.

508 A hajó a Palesztinába igyekvő illegális bevándorlásban híresült el.

szövetséget, és a vezetőség tagjait sorra fogságba vetette. Őrizetbe vette Rosa Binet titkárnőt, a Palesztina Hivatal (Palamt) alkalmazottját is. A hölgy a török követségre akart belépni, hogy az átutazási vízumok beszerzése ügyében érdeklődjön. A Svábhegyre hurcolták, előtte ez történt a hivatal titkárával, Moshe Krausszal is.

A magyar rendőrség intézkedése zavarta a németek terveit. Beavatkoztak, a cionista foglyokat szabadlábra helyeztették. Velük a Tito-partizánokat és a cionisták kivándorlásáról tárgyaló Szilágyi Ernőt is. Április 21-én az Eichmann-kommandó a cionistáktól 2,5 millió pengő „előleget" kasszírozott.[509]

Adnan Saygun[510] – neve Magyarországon zeneszerető körökben Bartók Bélával fenntartott munkatársi, baráti viszonya miatt ismert – nemcsak felesége, Szalay Irén (Nilüfer Hanim) családját mentette meg az üldözéstől, de mint befolyásos személyiség, sokat tett a török földre menekült magyar zsidó családok sorsának enyhítéséért.

A tudomány javára szolgál, hogy 1996-ban T. Nyíri Mária az ankarai Köztársasági Levéltárban kigyűjtötte azokat az adatokat, amelyek 1938-tól a világháború végéig Törökországban tartózkodó magyar emigránsokra vonatkoznak. A feltárt iratok a menekülésre kényszerített zsidó családoknak, illetve a török állami szolgálatba lépett magyar zsidóknak kiadott vízumokat, tartózkodási és munkavállalási engedélyeket tartalmazzák.[511] Az 1938 február és 1944 december közötti adatok ismételten élénk magyar bevándorlást, sok tranzitvízum kiadását bizonyítják. (A kiadás hektikus volt. Rövidebb szünetek, tiltási szakaszok is adódtak.) 1938 és 1940 között számos magyar mérnök emigrált, köztük Grosz Károly elektromérnök, aki több magyar szakemberrel Konyában[512] az erőmű és vízmű szolgálatába állt. 1940. augusztus 10-én Alpár

509 Az akciónak nevezett titkos tárgyalássorozat 600 magyar certifikáttulajdonos Pozsonyból Konstancán át Palesztinába hajózásáról szólt. A gyakorlatban a németek időhúzásra épített pénzszerzési manipulációjának bizonyult. *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945.* Vorgelegt von. Dr. Rezső KASZTNER, Bázel, 1946. 26–27.

510 Ahmet Adnan Saygun (1907–1991) török zeneszerző, zenetudós és zenei szakíró, Bartók Béla barátja. Egyike a „török Ötök" néven említett zeneszerzőcsoportnak, akik a klasszikus zene úttörői voltak Törökországban. Nemcsak magyar felesége, Szalay Irén családját mentette meg az üldöztetéstől, sokat tett a török földre menekült magyar zsidó családok sorsának enyhítéséért. Nevét Izmirben művészeti központ őrzi.

511 A Török Köztársaság Minisztertanácsa határozatára vízumot, tartózkodási vagy munkavállalási engedélyt kapott 1938-ban 2, 1939-ben 4, 1940-ben 12, 1941-ben 2, 1942-ben 1, 1943-ban 5, 1944-ben 3 magyar szakember.

512 Konya város Törökország közép-anatóliai tartományában.

Gitta neves énekesnőről[513] maradt fenn bejegyzés. Török vízumot kapott, Irakon át Új-Zélandra távozott.

A jóindulat bizonyítéka, hogy a Török Köztársaság Minisztertanácsa 4703. számú határozatával 1940. december 18-án tranzitvízumot adott ki 4687 zsidó származású személynek. Valószínűleg csoportban érkezhettek, mivel lengyelországi, román, magyar, spanyol, szlovák és cseh, holland, francia és német zsidók voltak. 1942-től nőtt a beutazók száma. 1943-ban és az 1944. évben azt is feltüntették, hogy az emigráltak melyik vállalatnál kaptak állást.[514]

A külföldi zsidó intézményekkel tartott összeköttetés 1943-ban – ismeretlen szálon és erővel – összefüggött a magyar kormány kiválási terveivel a háborúból, a „kiugrási" tapogatózásokkal. Hatz (Hátszegi) Ottó[515] ankarai és szófiai katonai attasé hivatali székhelye Isztambulban volt. Sokrétű kapcsolatai ápolásába belefért, hogy alkalmilag vállalta a külföldi zsidó intézményekkel váltott üzenetek közvetítését.

Az adatokból arra következtethetünk, hogy a „hasznos" menekültek – korlátozott számú – befogadása Törökországba többé-kevésbé rendszeres volt. Mint említettük, a török állam, a kormány politikáját óvatosság, távolságtartás, tartózkodás jellemezte. Fontos volt, hogy megőrizze semlegességét az újabb világháború alatt. Budapesti követsége is ehhez tartotta magát, az 1940-es évek első felében minimális tevékenységet folytatott.

Számos lengyel és francia csoport menekülési útvonala Magyarországon át a Közel-Keletre vezetett. Az összeköttetésekkel rendelkező lengyelek segítségével erősödött 1941–1942-ben a volt francia hadifoglyok továbbszökése. Nemegyszer a lengyel ellenállás kapcsolatai révén jutottak át a déli határon, és jutottak el Törökországba.[516]

Isztambul háborús történetének része, hogy az 1940-es évek első felében a hírközpont szerepét is betöltötte. 1943-ban a felső-sziléziai és galíciai zsidóság,

[513] Alpár Gitta sokoldalú színésznő, opera- és operetténekesnő (1903–1991). A berlini Staatsoper tagja volt, zsidó származása miatt török vízummal Új-Zélandra, később az USA-ba távozott, a szerepléstől visszavonult.

[514] Köztük volt az ankarai Állami Konzervatórium, a Török Államvasutak, az Izmiti Cellulóz- és Papírgyár, a Sümerbank, az Ankarai Sörgyár, az Eregli Szénbányák. Török diplomata férje révén menekült meg, hagyhatta el Magyarországot Gábor Zsazsa, a későbbi hollywoodi filmcsillag. Az izmiti gyárban sok magyar szakember dolgozott kisebb-nagyobb beosztásban. T. NYÍRI Mária kutatási eredménye, i. m.

[515] Hátszegi (1945-ig Hatz) Ottó (1902–1977) magyar katonatiszt, diplomata, hírszerző, törvívó világbajnok.

[516] LAGZI, István: Militaires français refugiés en Hongrie. 1942–1945. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 26, No. 3/4 (1980), pp. 395–429.

további más európai országok zsidóságának megsemmisítése felgyorsult. 1943 első fele a varsói gettólázadás időszaka is volt. A nyári hónapokkal kezdően, a július elején magyar földre érkezett lengyel menekültek – köztük a varsói gettófelkelés túlélői – beszámolói révén a megrendítő tudósítások eljutottak Isztambulba. (A cionista futárok; küldöttek, akik eljutottak Krakkóig vagy Varsóig, azonos híreket hoztak.)

A lengyel zsidóság szinte hihetetlen tragédiája az *Endlösung* szörnyű realitásait bizonyította. A letagadhatatlan, ugyanakkor szinte felfoghatatlan valóságot, amelyet először a cionista vezetőség tudtára adtak az egész világon. Kisebb csoportokat sikerült átmenteni a lembergi és a będzini–sosnowieci térségből, közöttük Vácra elhelyezett árvákat, akiket 1944 elején Palesztinába indítottak.

Több kisebb csoportot (köztük a będzinieket) az esetleges német intervenció, önvédelmi és mentési lehetőségek tervei foglalkoztattak. Elsőként a Mákkábi Hácáir mozgalom egyik vezetője, Sajó Éli elgondolásait megosztotta Isztambullal. Erre jutott a Hásomér Hácáir egyik vezetője, Mose Alpan (Elefánt Márton) is. Az isztambuli kirendeltség védelmi tetőszervezet (Hágáná) kiépítésére adott utasítást. A parancsnoki posztot a bújtatás és az okmányhamisítás szervezésében gyakorlott Mose Rosenberg töltötte be.[517] (Érdemének tudták be, hogy korábban a cionista mozgalmak közötti egyeztetésben is helytállt.) A cionista ellenállók vallásos csoportjai, főként a Bné Akiba budapesti tagjai a budapesti Üvegház, a Palesztina Hivatal összeköttetésein át tartották a kapcsolatot. Leveleztek Isztambullal, az ott tartózkodó palesztinai küldöttekkel, Weisz Bertold vezetésével részben ők gondoskodtak a Szlovákiából átszökött fiatalokról is.[518]

1944 februárjában a török Belügyminisztérium „minden egyes eset külön ellenőrzése után" csoportos hazatérést engedélyezett több száz, „kétségtelenül" török zsidónak. Február és május között félholdas-csillagos jelzésű, leplombált vasúti kocsiban – nyolc csoportban – 414 zsidó utazhatott el Franciaországból török földre. (Rajtuk kívül utazhatott még 11 muszlim és négy keresztény török állampolgár.)

Az első csoport február 2-án indult, a Német Birodalmon, Magyarországon, Szerbián és Bulgárián keresztül utaztak. Emlékeik közt szerepelt, hogy Magyarországon katonák kísérték őket, Bulgáriában kendőbe burkolózott parasztoktól kaptak kenyeret. Arnold Reismann történész a befogadás törté-

[517] BENSALOM, i. m. 30–31.

[518] GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 197.

netének ellentmondásait vizsgálva arra jutott, hogy a török fél helyes döntése volt, hogy a semlegesség nem könnyű útját járja, mert tartott az ország német lerohanásától.

A Magyar Királyság 1944. március 19-i német megszállását követően a török fél a magyarországi zsidók sorsára is figyelt. Ezzel együtt az ankarai hírügynökség hangvétele visszafogott volt. A *Journal d'Orient* isztambuli jelentést közölt arról, hogy az *Új Magyarság* követelte, hogy minden légitámadás után megtorlásként ezer zsidót végezzenek ki Budapesten. „A jelentés hangoztatja, hogy a magyar kormány magatartása a zsidókkal szemben teljesen barbárrá vált, túllépi az emberi megértés határait. A budapesti zsidók a teljes megsemmisülés veszélyében élnek."[519]

Május 24-én Cordell Hull, az USA külügyminisztere táviratban szólította fel Laurence Steinhardt ankarai nagykövetet, ösztökélje a törököket, hogy „az emberiesség érdekében" tegyenek azonnali lépéseket a magyarországi török diplomaták és konzulátusi személyek számának növelésére. Kitért arra is, a török diplomaták minden módon igyekezzenek rábeszélni a magyarokat, hagyjanak fel a barbarizmussal. A törökök láthatólag nem álltak kötélnek. Június végén a külügyminiszter arra kérte a nagykövetet, gyakoroljon újabb nyomást a török kormányra. Immár azon határozat figyelembevételével, melyet Sol Bloom, a képviselőház külügyi bizottságának elnöke terjesztett elő. A határozat felkérte a külügyminisztert, szorgalmazza, hogy Törökország hatóságai az emberiesség érdekében könnyítsék meg a nácik elől szököttek belépését az országba.

A török kormány további intézkedései ismeretlenek. Annyi bizonyos, hogy a török fél – mint a svájci kormány – elítélte a deportálást, Sztójay bábkormányához több tiltakozást küldött. A magyarországi helyzetet az ankarai rádió is figyelemmel kísérte. Július 12-én az MTI rádiófigyelő szolgálata jelentette, hogy az adó beszámolt a palesztinai bevándorlás kérdésében megjelent angol–amerikai ellentétekről, a magyar zsidók érdekében tett amerikai nyilatkozatokról. A beszámolóban helyet kapott, hogy a magyarországi zsidóüldözések ügyében az eddigi amerikai figyelmeztetések hatástalanok maradtak. La Guardia, New York főpolgármestere kijelentette, hogy a magyarországi történéseket minden becsületes ember undorral figyeli. „Magyarok! – hívott fel La Guardia – segítsetek az ártatlanoknak és a zsidóknak!"[520]

[519] MNL OL MTI-híranyag, 1944. május 16.; *Vádirat a nácizmus ellen*, 2, i. m. 51.
[520] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 166–167.

1944 nyarán a török követség az üldözött zsidóknak Budapesten is bocsátott ki védőleveleket, védőiratokat.[521] A védőokmányok sorsára, kezelésére tekintve különös volt, hogy ősszel, a nyilaskeresztes igazoltatásokon, razziákon ezeket – miután a legjelentéktelenebb számban kerültek forgalomba – elfogadták.[522]

A török követségi védelem kiemelt története, hogy Magyarország megszállásának másnapján a követség budai, II. ker., Zivatar utcai épületében menedékjogot kapott a budai várból feleségével menekült Kállay Miklós miniszterelnök. Már közel esztendeje vesztette el Hitler és vezérkara bizalmát. Árulónak tartották, minden kapcsolatot megszakítottak vele. Kállay tartós távolléttel számolt, összecsomagolt vagyontárgyait magával vitte.

Március 21-én a Magyar Királyság érdemes stockholmi követe, Ullein-Reviczky Antal lemondott tisztéről. A Sztójay-kormány megfosztotta állampolgárságától, emiatt családjával együtt Isztambulba költözött. (A döntésben közrejátszott, hogy felesége, Lovice Louisa Grace Cumberlac a korábbi isztambuli brit konzul lánya volt.) Isztambul után Genfben laktak.[523]

Kállay miniszterelnök leváltása, menekülése a budapesti török követségre a hivatalos német levelezésben hetekig nem kapott helyet. A német titkosszolgálat Németországba akarta hurcolni. Április 14-én Veesenmayer jelentette, hogy az új miniszterelnöknek, Sztójay Döménak útmutatást – nyersebb formában parancsot – adott, hogy a magyar sajtó és a rádió a „Kállay-klikkel" szemben a legélesebb hangot használja. A berlini magyar követ posztjáról érkezett új magyar miniszterelnök Hitler és a nemzetiszocialista birodalom odaadó híve volt.

Nem mondott ellent, de megjegyezte, Horthy kormányzó Kállayt rátermett, alkalmas és jó embernek nevezte. Veesenmayer arra is ügyelt, hogy a Kállay-problémát ne hangsúlyozzák túl. Kiemelte, hogy inkább a „reformmunkára", a folyamatban lévő „tisztogatás" propagálására kell figyelni, az „új nyilvánosság" felépítésén kell dolgozni. A volt miniszterelnökről szó sem esett, kétheti csend következett. A német birodalmi megbízott április 28-i táviratában győzelmi jelentést küldött arról, hogy 19 főispánt váltottak le. Utódjaikat azonnal kinevezték. Remélte, hogy „jobb garnitúra" fogott munkába, és azt

[521] A kiadás kezdetéről adatot nem találtunk.
[522] LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 174.
[523] ULLEIN-REVICZKY Antal: Magyar–török történelmi kapcsolatok. *Külügyi Szemle*, 1943. (klny.) ULLEIN-REVICZKY, Antal: *Souvenirs hongrois en Turquie*. Budapest, 1943.

is, hogy néhány nap múlva újabb váltások következnek, ami a kormányzó erősödő ellenállását válthatja ki.[524]

Május 2-án Horthy kérésére a német megszálló csapatokat vezénylő *Obergruppenführer* Winkelmann[525] és *Gruppenführer* Keppler[526] bemutatkozó látogatást tett a kormányzónál. Veesenmayer gúnyos hangvételű összefoglalójából ismert, hogy Horthy álláspontja „az örökösen azonos dalt" tartalmazta. Több érvvel Kállay és a többi miniszter tisztességét hangsúlyozta, a jelentés szerint a birodalmi megbízott nem maradt adós a válasszal. Olyan hangot ütött meg, időpontokat és adatokat sorolt, hogy a kormányzó arra jutott, jobb, ha az időjárásról beszélnek. A látogatáson – jegyezte meg végül – az érdemi párbeszéd kizárólag a birodalmi követ és a kormányzó között folyt.[527]

Kállay Miklós miniszterelnökként sokszor gyanútlan – erős kifejezéssel amatőr – magatartást tanúsított. Pedig környezete, ahogy a kormányzóé és családjáé, erősen fertőzött volt. A németek fizetett besúgókkal, modern készülékekkel, lehallgatással folyamatosan megszerezték azokat az információkat, melyekre a magyar fél „kézben tartására" szükségük volt.[528] Az iratokból kiderült, hogy környezetéből (már miniszterelnöksége idején) számos személyt lefizettek, megzsaroltak, informátorként „beépítettek".

A bezártság nyolc hónapja alatt a külvilággal a volt miniszterelnök Sevket Fuat Kececi követ[529] futárpostája segítségével tartotta a kapcsolatot. Családtagjainak, barátainak több üzenetet küldött. Ezekből a báró Bakách-Bessenyei György volt berni magyar követhez[530] július 14-én küldött levele[531] hiteles másolatban fennmaradt. (Ankarán keresztül diplomáciai futárpostán juttatta el a címzetthez.) A levél szaggatott, helyenként összefüggéstelen stílus-

[524] BRAHAM: *The Destruction*, I, i. m. 316.

[525] Otto Winkelmann (1884–1977) SS-Obergruppenführer, 1944. december 5-éig, rövid ideig Budapest védelmének parancsnoka. 1945 után több magyar népbírósági perben tanúskodott.

[526] Georg Keppler (1894–1966) magas rangú Waffen-SS parancsnok, a Vaskereszt Lovagkeresztjének tulajdonosa. Magyarországon a Waffen-SS megszálló egységeit irányította. A háború után az amerikaiak elfogták, internálták.

[527] VEESENMAYER távirata Berlinbe. 143. BRAHAM: *The Destruction*, I, i. m. 317.

[528] A jelenségre ifj. Horthy Miklós volt érzékeny. Többször ellenőriztette elektronikus eszközökkel lakosztályukat, a használt hivatali helyiségeket. Konkrét bizonyítékok felfedése sikertelen maradt.

[529] Sefket Fuat Kececi 1943. október 21-től budapesti török követ. 1945 januárjában visszautazott Ankarába.

[530] Bakách-Bessenyey György báró 1938-tól 1941-ig belgrádi, 1943-tól 1944. március 19-ig berni magyar követ volt.

[531] A levél Barcza György (1888–1961) volt londoni magyar követ irathagyatékában, a Stanfordi Hoover Institution archívumában fennmaradt. Közli BÁN D. András, *Mozgó Világ*, 1995/12. 73–81.

ban íródott. Szerzőjének Magyarország és Közép-Európa leendő, a háború utáni politikai berendezkedéséről és etnikai állapotáról alkotott elképzeléseit tükrözi. Elgondolásait a bezártsága is befolyásolta, helyenként elrugaszkodott a valóságtól, de így is fontos kortörténeti dokumentum.

A budapesti török követ júniusban biztató hírt közölt: felhatalmazást kapott, hogy a Palesztina felé nagy számban utazó zsidóknak átutazóvízumot adhat ki.[532] A magyarországi deportálás az isztambuli sajtóban is híranyagot jelentett. Szeptember elején a budapesti svéd és a svájci követ a magyar kormánytól biztosítékot kért, hogy a zsidók Lengyelországba irányuló deportálását nem kezdik meg újból.[533] (A megszállók erőszakolta újabb deportálás terve hamar kiszivárgott.) Említést érdemel, hogy közben – augusztus 1-jén – a Török Köztársaság megszakította diplomáciai kapcsolatait a Német Birodalommal.

A nuncius meghívására a semleges országok budapesti követségei augusztus 21-én a deportálás ellen erélyes hangú közös jegyzéket fogadtak el. Az egyeztetésre, a közös jegyzék elfogadására, aláírására – ismeretlen okból – a török követet nem hívták meg.[534] Branquinho portugál ügyvivő egyik szeptemberi jelentéséből ismert, hogy a magyar fővárosban tevékenykedő hat semleges követség közül a török képviselte azokat az országokat, amelyeknek hivatalos diplomáciai kapcsolataik voltak a Szovjetunióval.[535]

Október második felében Kállay Miklós helyzete egyre tarthatatlanabbá vált. A török követ egymás után kapta a felszólításokat, hogy adja ki a követségről az idegen személyt.[536] Mivel Törökország hadat üzent Németországnak, a törököknél a volt magyar miniszterelnök hivatalos védelmet kérelmezhetett volna, de nem élt vele.

November 15-én Veesenmayer birodalmi megbízott Szálasival történt előző napi tárgyalásáról a berlini Külügyminisztériumnak jelentette, a török követ tartós halogató taktikájának véget kell vetni, „csak azért is, mert jogos-

[532] A magyar kormány 1944. június 27-i feljegyzése szerint a török átutazóvízumokat kiadták.

[533] MNL OL MTI-híranyag – Svájc, 1944. szeptember 4.

[534] Carlos Branquinho budapesti portugál ügyvivő számjeltávirata, No. 135. Közli BÁN Éva, i. m. 97.

[535] A svéd követség képviselte a szovjet érdekeket, a többi négy állam ebből a szempontból érdektelen volt, nem ismerték el a Szovjetuniót.

[536] Kállayt német provokátorok többször próbálták kicsalni a követségről, ily módon az éjjel-nappal szimatoló ügynökeik azonnal letartóztathatták volna. A német titkosrendőrség kommandót állított fel, hogy légiriadó vagy fiktív légiriadó alatt behatolnak a török képviseletre, és elrabolják. Beépített német ügynök volt a miniszterelnök X. József nevű komornyikja is. Kállay leveleit elolvasásra és lefényképezésre bemutatta a Gestapónak. SZITA: *A Gestapo*, i. m. 94.

nak látszik a feltevés, hogy a török követ ebben az ügyben önkényesen jár el". Valószínűnek tartotta, hogy „nem tett még semmilyen jelentést kormányának". Szálasinak javasolta, hívassa magához a török követet, és határidőhöz kötött ultimátumban követelje Kállay kiadatását.

A tapasztalt Veesenmayer gyanakodott, hogy a magyar kormány „minden további lépést fenntart magának", vagyis Kállay ügyében esetleg passzív marad. Szálasi azonban azonnal egyetértését fejezte ki, „láthatóan nagyon állhatatosan jár a maga útján", másnapi intézkedést ígért.[537] Valóban, 18-án báró Kemény külügyminiszter behívatta Kececi török követet. Ultimátumot adott át, amennyiben „vendégük" 19-én délután négy óráig nem hagyja el a követséget, rendőri beavatkozással emelik ki. A követ kényes helyzetbe jutott, a további felelősséget nem vállalta. A volt miniszterelnök a Zivatar utcai épületet önként elhagyta.[538]

Az SS-ek Kállay Miklóst először Sopronkőhidára, onnan a mauthauseni koncentrációs tábor Bunkernek nevezett fogdaépületébe, majd teherautón a dachaui koncentrációs táborba hurcolták.[539] Útja 1945. április 24-én autóbuszos szállítással ifjú Horthy Miklóssal együtt Münchenen, Innsbruckon[540] át folytatódott, és – nem kevés szerencsével – Olaszországban ért véget. A szerencse alatt azt kell érteni, hogy a tiroli Niederdorfnál (Villabassánál) kiderült, hogy a kísérő katonai teherautók közé sorolt, furcsa formájú tehergépjármű egy mozgó gázkamrát rejt, Stüler SS-parancsnoknak pedig a használatra vonatkozó parancsa volt.[541] Május 8-án a kétszáz főre duzzadt volt fogolycsoportot – immár amerikai katonai kísérettel – Veronába, onnan Nápolyba, majd Capriba szállították.

A volt miniszterelnök helyzetüket „félfogságként", keserűen ítélte meg. „A közönyösség személyemen túl velem együtt elbukott országomnak is szólt.

537 *A Wilhelmstrasse*, i. m. 911.

538 A háború után azokat a magyar rendőröket, a követség magyar alkalmazottait, akik a követség vagy Kállay levelezésének német megfigyeléséhez segítséget nyújtottak, felelősségre vonták. A Zivatar utca 1–3. sz. alatti új épületben a török követség 2002. február 8-án domborműves emléktáblát állított.

539 Felesége, Kállay Helén a követségen maradt. 1945 januárjában szovjet gép zuhant a követségre, a feleség megsebesült. A Kállay család becsomagolt vagyontárgyai megsemmisültek. Az asszony február 7-én a kertben német repesztől halálos sebet kapott. LAKATOS Sarolta: *Kállay Miklósné miniszterelnökné halála és a nyoma veszett családi vagyon*. Jósa András Múzeum kiadványa, Nyíregyháza, 2012.

540 Az Innsbrucki Városi Rendőrség épületében nyolc, 1944. október 16-án Budapestről elhurcolt magyar fogollyal találkoztak, ezek tizenhárom SS-tábort jártak meg.

541 KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. Európa–História, 1991. 246.

Senki sem tudta, miféle ország ez a Magyarország, hogy mit küzdött, hogy mit szenvedett, s hogy mit is akartam én, és miért lettem a németek foglya". Gyötrő tapasztalata volt, hogy „egy csatlós ország kegyvesztett quislingjének néztek, ha ugyan egyáltalán néztek valaminek".[542] Rövidesen alig tízen maradtak – „egy letűnt világ letűnt fiai".

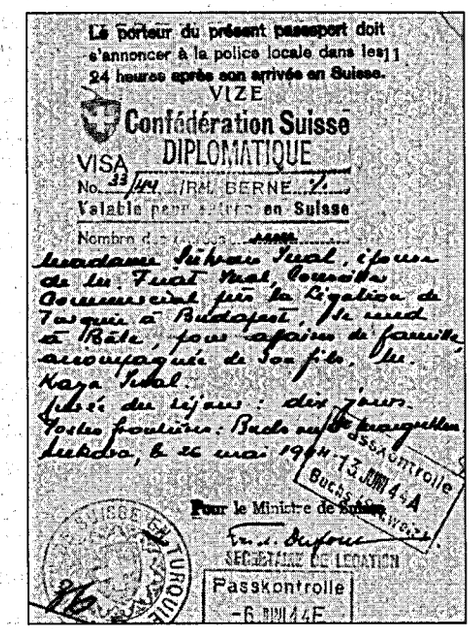

Budapesten akkreditált török diplomata svájci vízuma, 1944. május

Visszatérve a hazai drámai eseményekre: Budapest közepén – máig ismeretlen okból – november 4-én délben hatalmas zajjal felrobbant a patinás Margit híd pesti szárnya. Annyi bizonyos, hogy a német 6. hadsereg készítette elő robbantáshoz a főváros egyik ékességét. Az áldozatok – járókelők, járműveken utazók – számát száz és ötszáz közé tették, a robbanás megölt több tucat német utászt is. Per Anger svéd diplomata emlékezésében helyet kapott a budapesti török diplomatát ért szerencsétlenség. A svájci követség evakuációs épületében (ún. Ferenc József-palota) „törött gerinccel a pincében feküdt a török katonai attasé. (...) éppen azon a napon tartózkodott a Margit-hídon, amikor az orosz támadás előtt egy hónappal tévedésből felrobbantották a hidat. Autójában ülve a Dunába repült. Megmentették az életét, de látszólag teljesen reménytelen állapotba került. A bombázási szünetekben látogattuk, de nem sokat segíthettünk."[543]

Tömeges életmentést végzett Ara Jeretzian György (1918–2010) isztambuli születésű, örmény keresztény magyar állampolgár. Szülei az első világháború utáni örményellenes török mészárlások elől menekültek Budapestre. A Szálasi-uralom alatti helytállásának történetét a „Védett házak" fejezetben tárgyaljuk.

542 Uo. 249.

543 ANGER, Per: *Raoul Wallenberggel Budapesten. Visszaemlékezések a háborús évek Magyarországára*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999. 106.

A török védlevelek története erősen hiányos. Töredékes adatok szerint a budapesti követség – bizonyára a helyzet, a mind gyakoribb hamisítások ismeretében – a védőiratok hitelének megőrzésére törekedett. (A hamisítás viszont gyorsan terjedt, ekkorra már jól jövedelmezett.) November 13-án szóbeli jegyzékben tájékoztatták a magyar Külügyminisztériumot, hogy „ismeretlen személyek hamis védleveleket készítettek, és pénzért azokat bizonyos számú nem török állampolgárnak adták át". A jegyzékből kitűnik, hogy a bejelentő férjétől a hamis igazolványt[544] átadó személy jókora összeget, 6400 pengőt zsebelt be.[545] (A budapesti lapok két nappal korábban figyelmeztettek a védőiratokkal folyó üzérkedésre.)

A követség nyilaséra alatti tevékenységéről dokumentum alig maradt fenn. December 9-én – még Budapesten – Kemény külügyminiszter magához kérette a semleges államok képviselőit. Tudni akarta, hogy a követek vagy ügyvivők közül ki hajlandó – s ha igen, mikor – eleget tenni a székhely nyugatra helyezésére vonatkozó felszólításnak. A portugál és a spanyol követség ügyvivői kijelentették, készek a képviseletet a nyugati határhoz átköltöztetni. (Elhallgatták, hogy mindkét követség személyzete már napokkal korábban hazatért.) A két diplomata valóban elutazott Sopronba. Megérkezésük után a városban szorgalmasan mutatkoztak, majd néhány órával később országukba utaztak.

Az értekezleten a török követ szintén felszólalt. Megígérte, hogy követségi titkárt küld a kormány után Sopronba, de – mielőtt odautazna – még intéznivalói vannak Budapesten. Rövid időn belül eltűnt Magyarországról. Svédország képviselője, Danielsson a török követéhez hasonló, ugyanakkor diplomatikus ígéretet tett. Kész nyugatra utazni, de pontos dátumot nem tudott adni. Kilchmann svájci követségi titkár Jaeger követ távollétéről elmondta, jelentéstételre elutazott Bernbe, bármikor visszaérkezhet. Ebben az esetben bizonyára szívesen felkeresi majd a külügyminiszter urat.[546]

Törökországnak a szövetséges országokkal összevetésben nincs oka szégyenkezésre. A Török Köztársaságban antiszemita törvények nem léteztek, a lakosság nem volt fogékony az antiszemita uszításra. Vannak történészek, akik

[544] A gyenge papíron olvashatatlan aláírás, a követség körbélyegzőjének durva utánzata, kétnyelvű szöveg szerepelt. A török szövegrészt tatár nyelvjárásban fogalmazták, ez is gyanúra adott okot.

[545] A török követség elővigyázatosságra figyelmeztette a közönséget, mert a védlevéllel történt ügyletet üzérkedésnek tartotta. A török követség a Külügyminisztériumtól ügyészi vizsgálatot kért. MNL OL K 63 1944 - 43 - sz. n.

[546] TSCHUY, i. m. 245–246.

fellépnek a török háborús embermentéssel kapcsolatos túlzások, történelmi legendák és a török Schindlerek gyártása ellen. A „repatriálásnak" is nevezett mentés méreteit vizsgálva megállapítható: Mehmet Behiç Erkin párizsi török követ tevékenysége annyira kimerítette a török kapacitást, hogy Ankara nem fejthetett ki máshol – Budapesten sem – ilyen méretű mentést. Corry Guttstadt kutató ellentmondást látott a török diplomatáknak az üldözöttekért történt kiállása és a kormányzat jobbára passzív magatartása között. Teljes kép kialakítására akkor kerülhet sor, ha a török Külügyminisztérium máig zárt levéltárának anyagai kutathatók lesznek a történészek számára.[547]

Az életmentés vizsgálatakor a török kormány kiérlelt és tudatos döntéseinek bizonyítékait egyelőre magunk sem találtuk. Az események ellentmondásos sorozatából kiviláglik, hogy a török diplomaták gyakran maguk kezdeményezték az életmentést, erre jó példa Kállay Miklósnak és nejének budai befogadása. Bátor tetteiket lelkiismeretükre hallgatva vitték végbe, sokszor hazai támogatás nélkül. Ha kellett, kockára tették életüket, vagyonukat, családjuk biztonságát. Nem túlzás, hogy a német terrorszervezetek – Budapesten is – lerohanták volna a török követséget, ha arra parancsot kapnak.

A tudományos kutatás még nem zárta le, hogy a második világháború alatt hány menekülőt sikerült Kelet-Európából Törökországon át kimenekíteni Palesztinába, hogy a török diplomaták európai szolgálati helyeiken hány török (és nem török) származású zsidót mentettek meg. A számmisztika sajnos itt is érvényes, eltérő alapon nem kevés túlzással találkozhatunk. Rifat Bali török történész egyik 2005. évi interjújában 15 000 menekültről beszélt, mások 16 000 és 20 000 közé valószínűsítik. A Washingtoni Holokauszt Múzeum – Dalia Ofer izraeli történészre hivatkozva – a Palesztinába eljutott „szabályos" és „illegális" menekültek számát 16 674-ben adta meg.[548]

A háború alatti magyarországi török követség említése felbukkant Friedrich Born 1945. március 31-i kényszerű budapesti elutazása kapcsán. Genfbe tartott, de ez csak terv maradt. A török követség személyzetével együtt Bukaresten és Ruszcsukon[549] át – 20 órai gyötrelmes utazással, katonai szárnyvo-

[547] Guttstadt, Corry: *Turkey, the Jews and the Holocaust.* Cambridge University Press, Cambridge, 2013. 176. Corry Guttstadt kutatási eredményei szerint a legtöbb megmenekült török zsidónak Törökország segítsége nélkül sikerült életben maradnia. Álnéven éltek, padlásokon vagy titkos szobákban, fal mögötti rekeszekben húzták meg magukat, vidéken bújkáltak, kolostorokban, erdőkben rejtőzködtek. Sokaknak ellenállók, hívő keresztények, máskor cionista szervezetek segítettek.

[548] Uo. 177.

[549] Bolgárul Rusze, város Bulgária északkeleti részén, a Duna jobb partján.

nalon – a bolgár–török határra érkezett. Az első török állomáson, a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusának tiszteletére a városi elnöktől – húsz helyi meghívottal együtt – jó ebédet kaptak, majd a budapesti volt török követ a további, mintegy ötvenfőnyi utazó csoportnak szintén ebédet szolgáltatott fel. Megerősödve utaztak tovább Konstantinápolyba. Born itt honfitársait elhagyta, és Kairó, Athén és Nápoly érintésével Marseille városba, végül május 1-jén Genfbe érkezett.

A főváros ostroma idején a török követség budai, Zivatar utcai épülete megsemmisült. Helyét beépítették. Az új épület (Európai Ifjúsági Központ) aulájában 2002. február 28-án – „a szeretet, a tisztelet és a tolerancia" jegyében – több török és magyar személyiség jelenlétében felavatták Kállay Miklós emléktábláját. A Kállay család egykori lakhelyén, a VIII. ker., Horánszky u. 12. sz. épület utcai homlokzatán 2016. április 8-án helyeztek el domborművel ellátott emléktáblát.

A Magyar Vöröskereszt (MVK) a háborús években

Az 1930-as években a készülés az új háborúra, a revansvágy megnövelte a magyar kormány érdeklődését az 1881. május 16-i közgyűléssel alapított Magyar Vörös-Kereszt Egylet (MVKE) tevékenysége iránt. Folyamatosan bővítették az országúti elsősegélynyújtó állomás hálózatát. 1937-ben kiépítették a légi mentő-, elsősegélynyújtó és betegszállító szolgálatot. Fejlesztették az ápolónőképzést. A hivatásos ápolónőket a budapesti 11. sz. honvéd helyőrségi kórházban, az önkéntes ápolónőket a vidéki helyőrségi kórházak tartották nyilván.

Az MVKE feladatkörét – az 1929. évi genfi egyezményekkel összhangban – az 1936: XXX. törvénycikkben határozták meg. A szervezetet a katonai egészségügyi kisegítő szolgálat kisegítő részévé tették, a második világháború alatt ekként működött. 1940-ben az egylet új elnevezése Magyar Vöröskeresztre (MVK) változott. Állami felügyeletét a honvédelmi miniszter gyakorolta. Elnöke, dr. Simon Elemér[550] a felsőház 1939. február 3-i ülésén foglalkozott a katona-egészségügy keretében fejlesztendő vöröskeresztes tevékenységgel, hamarosan megkezdődött az ápolónőképzés újabb kiterjesztése.

A fejlesztésnek nevezett háborús készülődés során a Vöröskereszt egészségügyi intézményei kiegészítették a honvédség kórházrendszerét és egészségügyi hálózatát. Mozgósításkor az MVK a kórházvonatokat a honvédség rendelkezésére bocsátotta.[551] Parancsnokai katonaorvosok voltak, ezek mellé két-három orvost és két vöröskeresztes nővért osztottak be. A kórházvonatok

[550] Dr. Simon Elemér (1875–1954) ügyvéd, titkos tanácsos, 1922-től 1935-ig Sopron város és vármegye főispánja. A Magyar Vörös-kereszt Egylet tiszteletbeli alelnöke, 1932–1944 között országos elnöke. Jelentős publicisztikai munkásságot fejtett ki.

[551] A sebesülteket 1942-ben négy, 1943-ban hat, 1944-ben már 12 kórházvonat továbbította. Egy kórházvonatban 300 súlyos és 100 könnyebb sebesültet szállítottak.

induló és érkező állomása a Nyugati pályaudvar volt, ahol a Vöröskereszt (gyógyszer, élelmiszer és egyéb felszerelésű) raktárakat létesített.

Az MVK számos feladatából a távolba szakadt magyarok gondozását emeljük ki. Nemzetközi és tudósító szolgálata közreműködött az idegenben élő magyarok hazatelepülésében. (1940-től ennek különös jelentősége volt, mert a Wehrmacht által megszállt európai országokban sok magyar élt és dolgozott.) A szervezet több ezer franciaországi és belgiumi magyarnak nyújtott segítséget, mások a magyar vöröskeresztes missziók segítségével élelmiszert, pénzsegélyt kaptak. Több ország Vöröskereszt-szervezete is támogatást adott. A nemzetközi szolgálat mintegy 3000 magyar hazatelepülését segítette elő.[552]

Az MVK tevékenységének pozitívumai közé tartozik, hogy más nemzetiségű menekülteket is segített. 1940 tavaszától az SS koncentrációs táboraiból több száz francia szökött át, ők részben az MVK balatonlellei táborában leltek menedékre. A szökevény szovjet hadifoglyokat Komáromban és Somlószőllősön helyezték el, ők készpénzt, ruhát, szalmazsákot és takarót kaptak. A Magyar Vöröskereszt belga segélyhivatala útján belga szökött hadifoglyokat is segítettek. Rendszeresen küldtek élelmiszer-segélycsomagokat a nélkülöző belga és holland gyermekeknek.

A menekült vagy szökevény lengyelek magyar támogatása többszörösen feldolgozott, ismert téma. Az MVK nyilvántartásában üzenetközvetítés, családkeresés és szociális támogatás cím alatt 17 000 lengyel polgári menekült és 40 000 katonai személy neve szerepelt.[553]

Olaszország háborúból történt kiugrása után a hadifoglyokat szállító német vonatokról szökött olasz hadifoglyokat is támogatták. Dákán[554] helyezték el őket. Táboruk az ICRC (Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága) védelme alatt állt. A növekvő költségek miatt a kormány a hiány csökkentésére az MVK útján társadalmi gyűjtéseket, adománygyűjtő rendezvényeket szervezett.

A német megszállás után a Magyar Vöröskereszt a zsidók üldöztetésekor hallgatott, nem tiltakozott a diszkrimináció, az embertelenség eluralkodása ellen. Súlyos mulasztása volt, hogy a zsidó lányok, asszonyok gettóbeli megalázó motozása, a nők és a férfiak ütlegeléssel, kínzással folyt gyötrelmes kihallgatása, a gumibottal vallatottak messze hallható, fájdalmas jajszava miatt egyetlen gesztust nem tett.

552 HANTOS János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 111–113.
553 ANTALL József (id.): *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt*. Budapest, 1946. 34.
554 Község Veszprém megyében. A tábor a máig létező kastélyban lehetett.

Az MVK kiszolgálta az állami politikát. A német megszállás után szinte mindenki tudta, hogy az üldözöttek legtöbbje zsidó vagy zsidó származású. A szervezet ebbe a politikába illeszkedett. Valamennyi zsidó alkalmazottját, önkéntes zsidó munkatársát elbocsátotta. Nem emelte fel a szavát a gettók nyomora, az embertelen tehervagonos deportálás ellen.

Az emberbaráti segítség elmulasztása hamar az ICRC tudomására jutott. Bár kezdetben maga is késlekedett, a tekintélyes nemzetközi szervezet budapesti irodája 1944 áprilisában úgy ítélte meg, hogy a Magyar Vöröskereszt „passzív, megfélemlített".

A vidéki deportálások idején az MVK mégis némi kezdeményezésbe fogott. Dr. Simon Elemér elnök június 20-án megismételte a szervezet június 6-án kelt 8996/1944. számú beadványát. (Az irat másik aláírója Horthy Istvánné önkéntes főápolónő volt.) Sztójay miniszterelnök közbenjárását kérte, hogy az MVK a gócpontokon áthaladó „zsidó vonatoknak" vizet juttathasson, valamint felhatalmazást kértek arra, hogy az arra rászorulók elsősegélynyújtásban részesüljenek.[555] A kérelem mind a kései időpontot, mind hivatkozást tekintve sántít. Az elnök ugyan „szenvedő embertársainkra" utalt, de ebből az együttérzés alig érezhető ki. Inkább arra hivatkozott, hogy a tervezett tevékenység az MVK „alapszabályszerű feladatát képezi, s a Genfi Egyezményt és a Nemzetközi Vöröskereszt értekezletek hagyományait őrző Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság egykor számon kérheti, vajon megkíséreltük-e a hozzánk forduló embertársainkon segíteni".[556]

Az emberiességnek nem találtuk nyomát. A gettókhoz, a vasútállomásokra vezényelt csendőrök brutálisan viselkedtek. A tehervagonokba ütlegeléssel kísért kényszerítést „berakásnak", a bezsúfolást „tömörítésnek" nevezték. A kifejezés eltakarta, hogy a segítségre szorulókat, a járóképtelen vagy rokkant idős személyeket életerős zsidó férfiakkal feldobatták a zsúfolt vagonokba, majd magukra hagyták őket.[557] A „transzportokat" a Deutsche Reichsbahn (DRB, Német Birodalmi Vasút) szállította, a magyar csendőrkísérettől a *Begleitkom-*

555 Az irathoz „az igazságosság és emberiesség örök törvényeire való hivatkozással" csatolták a Magyar Katholikus Nőegyletek Országos Szövetsége és a Magyar Református Országos Nőszövetség 1944. június 21-én kelt, támogató levelét. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 187.
556 Uo.
557 A nyári melegben, sőt hőségben a tehervagonokban elhunytakról nem rendelkezünk pontos adatokkal. A szerelvények átadása az SS-nek a kassai pályaudvaron történt. Az addig elhalt magyar zsidókat esetenként kitették, és a kassai zsidó temetőbe szállították. Nyilvántartás nem maradt róluk. Máskor a tetemeket a napokig lezárt vagonban az élőkkel együtt Birkenauba szállították, majd elhamvasztották.

mando[558] Kassán vette át. A további útvonalra a német kísérőszemélyzetet a 12/II. SS-rendőrzászlóajból különítették el. (Korábban a hollandiai Westerbork internálótáborból a deportáltak Auschwitzba szállításánál szereztek gyakorlatot.)

A tehervagonokba préselt csoportok ígéret szerint Kassán vödörben vizet kaptak volna, de ez ritkán fordult elő. A kiszáradás sok halálesetet követelt. A vidéki magyar zsidók drámáját az auschwitz-birkenaui koncentrációs tábor belső vasúti rámpáján, vagy a csoportos elgázosítás előtt készült SS-fényképek, megdöbbentő felvételek tanúsítják.

A deportálás fennmaradt iratanyagában visszatérően olvashatunk a hivatalos levelezésben „üdítő szolgálat" szervezéséről, vöröskeresztes ápolónővérek kirendeléséről, külön vagonban utaztatásáról. A valóság ennél kegyetlenebb volt. A csendőrök terrorja nem tűrt segítséget. Minden együttérzést – már kiinduláskor – elnyomtak, a szuronyok árnyékában a kisgyerekes anyák, betegek, elesettek, járóképtelen nyomorékok megsegítése elmaradt. A jó szándék érvényesítéséhez semmiféle erő nem akadt, vagy hamar elenyészett.

A május 15-étől július 11-ig tartott vidéki deportálás napjairól, 437 402 magyar zsidó Auschwitz-Birkenauba hurcolása idejéről nem maradt fenn adat, hogy a Magyar Vöröskereszt tiltakozott volna a brutalitások ellen, tevékenyen segítette volna a gettókba, majd gyűjtőtáborokba, majd vagonokba préselt üldözötteket.

Szinte ismeretlen, hogy Huszovszky Lajos miniszterelnökségi államtitkár július 14-én az MVK igazgatóságának beadványára[559] hivatkozva átiratot intézett a Külügyminisztériumhoz. A magyarországi keresztény nőszövetségek támogatására építve kérte, hogy a Magyar Vöröskereszt „a gócpontokon áthaladó zsidó vonatoknak vízzel való ellátására, valamint az arra rászorulóknak elsősegélynyújtásban való részesítésére felhatalmazást nyerjen".[560]

Négy nappal később a Külügyminisztérium – a deportáltakat segítő „üdítő szolgálat" ellen nem emelt észrevételt – a működés megkezdéséről a miniszterelnökségtől átiratban kért tájékoztatást. Fontosnak tartotta, hogy egyes

[558] A feladatra kiképzett SS-ek a 45 tehervagonból állt szerelvények közepén, külön vagonban utaztak. A hadiszállítások miatt a pályán leállított, késlekedő „zsidóvonatokat" nemritkán fosztogatták.

[559] A Magyar Vöröskereszt csupán a „kitelepítés alatti zsidók" vízzel ellátását kérelmezte. Az indoklásban helyet kapott, hogy az ilyen szolgáltatás a Vöröskereszt alapszabályszerű feladata. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 187.

[560] Uo. 186.

semleges követségek „személyesen meggyőződhessenek a külföldi munkára kiküldött zsidók elszállításánál követett humánus eljárásról".

Az MVK beadványát bő három hétig elfektették, július 11-jén pedig a vidéki deportálási akció befejeződött.[561] Humánus „üdítést" egyetlen fennmaradt dokumentumban sem említettek. Érdemes Sztójay miniszterelnöknek Magyarország tizenkét külföldi követségéhez intézett számjeltáviratára is figyelmet fordítani. Kiemelten a zsidókérdés megoldásával kapcsolatos „külföldi rágalomhadjárat" ellensúlyozására hívta fel a figyelmet. Kivándorlási és kiutazási lehetőségeket közölt (ezek persze puszta ígéretek maradtak). Elhazudta a 437 000 Auschwitz-Birkenauba hurcolt magyar zsidó tragédiáját (külföldi munkára zsidóknak csak egy része vétetik igénybe), és szinte büszkén sorolta, hogy a tudomány és művészet terén érdemeket szerzett és gazdaságilag nélkülözhetetlen zsidók „kivételezés alá esnek".[562]

Bő hónapig az MVK tevékenységéről inkább alkalmilag, a frontról hazaszállított sebesültek gondozása kapcsán lehetett információhoz jutni. Híradás szólt arról, hogy Simon Elemér elnök „gondozás „céljából" Sárvárra látogatna, ehhez engedélyt kért. (A leállított üzemek területén szerb-horvát területekről elhurcolt „domobranok"[563] és más „megbízhatatlan" elemek, egész családok internálótábora működött.) Csopey Dénes külügyi követségi tanácsos július 23-i feljegyzése szerint sárvári és kistarcsai látogatási szándékot jelentett be Robert Schirmer[564] ICRC-delegátus is. (A svájci vendéget ezen a napon Horthy fogadta; átvette Max Hubernek, az ICRC elnökének levelét.[565])

Szeptember elejére a frontnak a németek szempontjából mind kedvezőtlenebb alakulása a magyar kormányzat halogató taktikájának kedvezett. Az újabb deportálás több okból késett. 1944. augusztus 29-én hivatalba lépett Lakatos Géza vezérezredes kormánya. Bő hét múlva a honvédelmi törvényre hivatkozva a budapesti zsidóság „mindenkire nézve kötelező honvédelmi munkára" sorozásáról határozott.

[561] Hasonlóan megkésett a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem presbitériuma ülésének 1944. július 14-i határozata: „a gettóba zárt híveiket lehetőleg keressék fel és a gettón kívüliekkel (...) külön foglalkozzanak". Uo. 195.

[562] Uo. 189–190.

[563] 1928-ban alapított horvát nemzetőrség tagjai.

[564] Robert Schirmer (1909–1990) ICRC-delegátus Németországban, Horvátországban, a háború után Albániában.

[565] A feljegyzés tanúsítja, hogy Schirmer kérdéseire a magyar miniszterelnöktől és a belügyminisztertől kapott „válasszal és a felvilágosításokkal meg volt elégedve". *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 250.

A csonka zsidó családok számának növekedésével valószínűleg összefüggött, hogy a Magyar Vöröskereszt a zsidó gyermekotthonoknak felszerelést adományozott. Ágyneműt, takarókat, később kisebb bútorokat is.

Az MTI jelentésében helyet kapott, hogy a rendelkezés a mentesített és kivételezett zsidókra is érvényes. Azt tervezték, hogy a munkára alkalmatlan zsidókat fokozatosan vidéken helyezik el. A folytatás is figyelemre méltó: a munkatelepeket az MVK közreműködésével maga a zsidóság rendezi be. Elfoglaltságuk is lesz; háziipari munka, tollfosztás, kosárfonás, tengerihántás, esetleg más ipari munka. A munkaszolgálatra alkalmasokat a munkahelyükhöz közeli sárga csillagos házakba telepítik. Az ígéretekhez sorolták, hogy a zsidó gyermekeket az MVK intézményeiben helyezik el, ott élelmezik és gondozzák őket.[566]

Szeptember 7-én a Lakatos-kormány hivatalosan megerősítette, hogy a vagyonjogi rendelkezések (vagyis a zsidók kifosztása) érvényesek, a sárga csillag viselése alól mentesített zsidók nem költözhetnek vissza régi lakásukba.[567] Október közepén, a háborúból vágyott „kiugrás" feszült napjaiban – Sztehlo Gábor lelkész közbenjárására – felbukkant Apor Gizella bárónő.[568] Ezekben a hetekben az MVK segítséget nyújtott az elárvult gyermekeknek: ágyneműt, takarókat adományozott a Jó Pásztor evangélikus akció otthonainak. A szükségben később érkezett konyhafelszerelés is. Az ágyak beszerzése azonban nehézségbe ütközött. Az otthonvezetők leleménye segített: deszkából, selejtbútorokból priccseket készítettek. (A kezdetleges fekvőhelyek később mintául szolgáltak a Gaudiopolis[569] ágyainak, azokat a fiúk maguk eszkábálták össze.[570])

Október 15. után az MVK működéséről bizonyíték alig maradt fenn. Vezetői nem tudták – vagy nem is akarták – ellátni azokat a feladatokat, amelyek a genfi egyezményből adódtak. A központi igazgatóság Budapestről Szombathelyre költözött. Ettől kezdve kapcsolata megszakadt a városi, kerületi, körzeti, járási vöröskeresztes fiókok intéző bizottságaival. Ezek magukra hagyva, saját belátásuk szerint cselekedtek.

566 *„Fegyvertelen álltak..."* II, i. m. 627–628.

567 A híradásban nem az illető korábbi lakása, hanem „az összeköltöztetés során elhagyott lakás" szerepel. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 513.

568 Kora nyáron Vállay Gyulával, az MVK igazgatójával együttműködésben a kormányzó menyéhez, Horthy István özvegyéhez kísérte Török Sándor írót, lapszerkesztőt. A nyilasok a bárónőt október 15. után a győri Püspökvárba, fivéréhez internálták.

569 Öröm városa. 1945 és 1950 között gyermekek köztársasága a zugligeti Pax gyermekotthonban.

570 SZTEHLO, i. m. 66.

A patinás szervezet vagyonát a nyilasok országszerte elherdálták. A fennmaradt adatok szerint 25 hadikórházat, 11 tábori kórházat, 7 üdítőállomást, 10 egyéb vöröskeresztes intézményt és 12 kórházvonatot hurcoltak nyugatra.[571] A központi igazgatóság több tagja ugyancsak menekülőre fogta, és Németországban kötött ki.

Az MVK 1945-ben nehezen kezdte újra tevékenységét, ebben a kifosztott ország siralmas állapota közrejátszott. A nehéz helyzet leküzdése érdekében a koalíciós pártok együttműködésével létrejött a Nemzeti Segély (NS).[572] Rendeltetését jelvénye érthetően fejezte ki: egy mentőöv volt. Helyi bizottságai sorra alakultak. Ezek ellátatlan gyermekintézmények, szociális otthonok lakói javára és a kórházakban ápoltak élelmezésének biztosítására országos gyűjtést szerveztek. Sokat jelentett, hogy az 1944-es évben a mezőgazdaság kiváló terméseredményeket produkált. Néhány hónap alatt – zömmel az alföldi parasztság áldozatával – a fővárosba és a más ellátatlan ipari központokba 400 vagon élelmiszer érkezett.[573] Az NS legfontosabb feladatának a magukra maradt, gondozásra szoruló gyermekek védelmét tekintette. A gyermekintézmények nagy része vezetés nélkül maradt, a gondozók szétszéledtek.

Az 1945 tavaszán újraindult napilapok megrendítő cikkeket közöltek elhagyott otthonokról, éhező és eltetvesedett gyerekekről. A gyerekotthonok ellátása haladéktalan tennivaló volt, először erről kellett intézkedni. A Nemzeti Segély február 20-án 14 gyermekotthon 517 fiatalkorú lakóját vette pártfogásba, a Vöröskereszttel közösen a VI. ker., Eötvös u. 11. szám alatti 500 fős gyermekotthon ellátásáról gondoskodott.[574]

Az első általa szervezett vonat március 24-én 1000 gyerekkel indult Debrecenbe, ezeket – és a később rendszeresen indított vonatok kis utasait – segítőkész családok ezrei fogadták be. Valósággal életmentő volt, hogy a hajléktalan, lesoványodott fővárosi gyermekeket 3-6 hónapra vidéki családoknál helyeztek el.

A szervezet a fővárosban és környékén népkonyhákat és gyermekétkeztető helyeket tartott fenn Az NS áldozatos munkája eredménnyel járt, 1946-

571 MNL OL Küm. res. pol. 1944-13-234 (377)

572 Az NS 1945 januárjában jött létre. Országos központja a továbbiakban Budapesten, a VI. ker., Munkácsy u. 19. sz. alatt működött.

573 HANTOS, i. m. 124. 1945. január végén már érkeztek alföldi élelmiszer-szállítmányok a fővárosba, ezekben lisztet, gabonát, zsírt, szalonnát, tarhonyát és más élelmiszereket küldtek. A szegedi Nemzeti Segély 60 000 pengőt is gyűjtött.

574 A Nemzeti Segély gyermekotthonainak részletes listája (1945. február 20-i állapot). HANTOS, i. m. 124.

ban Budapest környékén 28, vidéken 56 intézménnyel rendelkezett (zömük napközi otthon volt).[575] Mindezt olyan feltételek között teljesítette, mikor intézményei fenntartásához, akciói lebonyolításához állami támogatást nem kapott.

A gyermekvédelem eredményekkel járt, ám a lerombolt, két hadsereg által kirabolt és megszállt országban összességében súlyos helyzettel küzdött. Az NS vezetősége újabb intézmények létrehozásán dolgozott. A segítőkészségre, együttérzésre támaszkodva társadalmi bázisa szélesedett, 1948 tavaszán 15 000 gyermek neveléséről, ellátásáról gondoskodott.

Az újjászervezett MVK felelősségét növelte, hogy 1945 júniusától sorra érkeztek a Nemzetközi Vöröskereszt segélyszállítmányai, az elosztásban azonban hamarosan súlyos visszaélésekre került sor. A felügyeletet gyakorló Vörös János honvédelmi miniszter vizsgálatot rendelt el. Megbízásából (augusztus 8.) a szervezet ügyvivői posztját dr. Irányi Jenő orvos alezredes foglalta el, szeptemberben miniszteri biztossá nevezték ki.[576] Az MVK Tudakozó Irodája az elhurcolt, eltűnt magyar állampolgárok felkutatásában nagy munkát végzett. Ehhez nemzetközi kapcsolatokra volt szükség. A szervezet összeköttetésbe lépett az ICRC irodáival és a Ligával, ami megkönnyítette a hadifoglyok mellett a deportáltak, internáltak felkutatását, hozzátartozóik értesítését.

A gyermekvédelem helyzetét tekintve megdöbbentően nagyszámú gyermekről volt szó, sokuk hozzátartozóihoz hosszabb idő óta semmilyen hír nem érkezett. Számos esetben hónapokig folytatott levelezés vezetett eredményhez. Csoportokban, vonaton szállították őket vissza külföldről vagy a magyar vidékről. Az egykorú képeslapok megdöbbentő híradásai között olyan felvételek is helyet kaptak, amelyeken a befutó szerelvények ablakán kitekintő sovány gyermekek nyakában függő papírlapon a róluk ismert adatok, nemritkán csak keresztnév szerepelt.

Az MVK gondjait növelte, hogy – feltehetőleg feljelentés történt – a szovjet nem katonai ügyekben illetékes kormánybiztos március 27-i értesítésével távozásra kényszerítette Friedrich Bornt, a Nemzetközi Vöröskereszt Genfből

575 Uo. 126.

576 Miniszteri biztos kirendelésére amiatt volt szükség, mert az MVK önkormányzata képtelen volt az újjászervezési tennivalók ellátására. Feladataihoz tartozott a hadifoglyok, internáltak hazasegítése, itthoni befogadása és ellátása, a betegek és sebesültek gyógyítása, ápolása.

érkezett magyarországi delegátusát.[577] Teleki Géza[578] egyetemi tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter és a Lukács Sarolta, a Magyar Vöröskereszt alelnöke személyesen marasztalták, de szovjet engedély nélkül a delegátus nem látta ennek értelmét.

Az önkéntesekre épült tudakozó szolgálat sokszor lesújtó eredményekre jutott. A munka egyik hozadéka abban összegezhető, hogy az 1946-ban kiadott háborús statisztika elsősorban az MVK adataira támaszkodva ismertette a lakosság háborús veszteségeit. Április 6-án Nagy Ferenc miniszterelnök a szervezet újabb erősítéséről döntött. 3466/1946. ME számú levelével dr. Antall Józsefet az MVK kormánymegbízottjának nevezte ki. Hozzá tartozott az önkormányzati feladatok[579] ellátása, az ügyvitel vezetése, a szervezetek működésének biztosítása.

Az ország gazdasági erejének növekedését a különféle akciók, a Nemzetközi Vöröskereszttől és a Ligától érkezett adományok segítették. Az újjáépítésben az MVK is cselekvően mozgósított. Részt vett az oktatásügy és az egészségügy megszilárdításában, cselekvő részvételével újjáépítettek 52, helyrehoztak 150 megrongálódott iskolát. Felvették a küzdelmet a gyermekbénulásban megbetegedett gyermekek gyógyulásáért, számukra speciális kórházat létesítettek. Az ICRC segítsége kiterjedt a Magyar Vörös-kereszt Egylet megrongálódott székházának újjáépítésére is.[580]

A második világháború, a nyilaskeresztes kormány hirdette „magyar feltámadás" egyik tragikus következménye az újkori népvándorlás, tömeges kihurcolás, a nemzet javainak eszelős elvesztegetése volt. Az Osztrák Államvasutak kimutatása rögzítette, hogy 1945. szeptember 10-étől 1946. július 12-éig 333 211 hazatérő magyar lépte át az osztrák–magyar határt.[581]

A Magyar Vöröskereszt tevékenységét a második világháború éveiben sok odaadás, változatos és nélkülözhetetlen önkéntes közösségi munka, áldozathozatal jellemezte. Kutatásunk főként az üldöztetés és a menekítés csomó-

577 A szovjet hatósági tilalmak, az állandósult „zabrálások" (élelmiszerek, személyi holmik, bármilyen dolog katonaság általi erőszakos elvétele) miatt nem lehetett a segélyakciókat ebben az időben sikerrel teljesíteni.

578 Gróf Teleki Géza (1911–1983) geográfus-geológus, egyetemi tanár olimpikon, miniszter, Teleki Pál miniszterelnök fia. 1948-ban a koncepciós perek elől emigrált, az USA-ban élt.

579 A Magyar Vöröskereszt önkormányzatának működése szünetelt. A kormány 1946 novemberében rendelte el az önkormányzat visszaállítását. Főmegbízottként Szakasits Árpádné lett az MVK vezetője.

580 HANTOS, i. m. 138.

581 MNL OL P. 1362, 1939–1947. Az utolsó vöröskeresztes misszió 1947 tavaszán tért vissza Magyarországra.

pontjainak feltárására irányult, katonai kérdésekkel, a hadviselést támogató munkaformákkal nem foglalkozunk. A közel milliónyi magyar zsidóság üldöztetésekor, a vidéki, később a fővárosi deportáláskor az MVK érdemi védelmet nem fejtett ki. Vezetőinek még a hivatali levelezésben helyet kapott „üdítő szolgálat" kiépítéséhez sem volt ereje, ahogy más életmentési formákhoz sem.

1945 tavaszától a szervezet fejlődése egyenetlen volt. Érdemeket a külföldre menekült-kényszerített magyarok hazatelepítésében, a hadifoglyok, deportáltak, sebesültek felkutatásában, a politikai okokból miatt külföldre hurcolt magyarok hazasegítésében, a betegek, sebesültek gyógyításában és ápolásában, valamint a határon túlra szállított egészségügyi felszerelések visszahozatalában szerzett.

Adománygyűjtő akciói nemes szándékból fakadtak. Ennek ellenére, csak némileg segítettek a hatalmas veszteség utáni, háborús jóvátétellel súlyosbított nehéz helyzeten. Az MVK apparátusa kisebb részben évekig az egylet régi tisztviselőiből állt, a régi alapszabály meghaladása, a működés demokratizálása hosszú folyamat volt.

A Nemzetközi Vöröskereszt az életek védelmében

1928-ban Hágában, a XIII. Nemzetközi Konferencián alapszabályt fogadtak el, amely a sajátos nemzetközi humanitárius szervezkedés egységét demonstrálta. A *Statutes of the International Red Cross* alapján a vöröskeresztes mozgalmat alkotó szervezetek közös neve Nemzetközi Vöröskereszt lett. Három részből épült fel: nemzeti társaságok, Vöröskereszt Társaságok Ligája, Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC). 1928-ban elfogadott jelszavát *„Inter arma caritas"* (Fegyverek között a szeretet) 1961-ben új, *„Per humanitatem ad pacem"* (Emberiességgel a békéért) váltotta fel.

A genfi székhelyű Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága különleges helyet vívott ki magának a vöröskeresztes mozgalomban és a nemzetközi életben. A cselekvésre meglehetősen széles tere volt, és jó kapcsolatot ápolt a különböző hatóságokkal. Magánszervezetként is kellő volt a tekintélye, a semleges Svájcban levő központja révén az egész világgal összeköttetésben állt. Magyarországi tevékenysége szempontjából sokat nyomott a latban az 1918/1919. évi, igen emlékezetes tevékenysége.

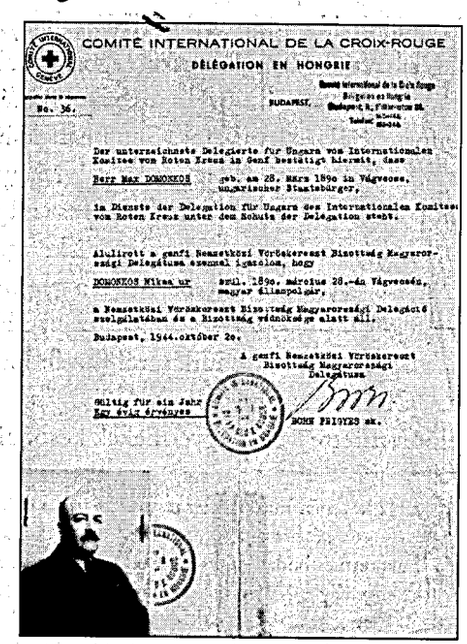
COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
DÉLÉGATION EN HONGRIE

No. 36.

BUDAPEST,

Der unterzeichnete Delegierte für Ungarn vom Internationalen Komitee von Roten Kreuz in Genf bestätigt hiermit, dass

Herr Max DOMONKOS geb. am 28. März 1890 in Vágvecse, ungarischer Staatsbürger,

im Dienste der Delegation für Ungarn des Internationalen Komitees von Roten Kreuz unter dem Schutz der Delegation steht.

Alulírott a genfi Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegátusa ezennel igazolom, hogy

DOMONKOS Miksa ur szül. 1890. március 28.-án Vágvecsén, magyar állampolgár,

a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegáció szolgálatában és a Bizottság védnöksége alatt áll.

Budapest, 1944. október 20.

A genfi Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegátusa

Gültig für ein Jahr
Egy évig érvényes

BORN FRIGYES sk.

Domonkos Miksa gettóparancsnok védlevele

Tagjai kizárólag svájci állampolgárok voltak, a szervezet közvetlen kapcsolatot tartott fenn az ENSZ-szel és a világ országainak kormányaival. Pótolhatatlan szerepet töltött be a háborús konfliktusok áldozatainak védelmében. Székhá-

zában működött a központi keresőszolgálat, amely óriási munkát végzett a háborúkban eltűnt személyek sorsának felderítésében, a szétszakadt családok közötti kapcsolatok megteremtésében. Genfi központjában a második világháború kitörésekor ötvenheten dolgoztak. 1944–1945-ben számuk 3500-ra, majd 3700-ra nőtt.

A zsidóságot sújtó újabb üldöztetést az ICRC érdektelenül kezelte. A fordulat 1943-ban következett be. Számos bizottsági ülést és feltáró utazást követően végre felismerte, hogy az európai zsidóság (még megmaradt része) nagy veszélyben van. A nemzetiszocialista Német Birodalom zsidóellenes politikájáról a britek diplomatái, hírszerzői, miként a svájci Külügyminisztérium sok információval rendelkeztek. Mindkét országban dolgoztak politikusok, akik támogatták, hogy a tömeggyilkosság meggátolására a vonakodó ICRC-t nyomás alá kell helyezni, az életmentő kivándorlás ügyében cselekvésre kell késztetni. Az amerikai zsidó szervezetek nyomatékosan, ismételten felhívták az ICRC vezetőségének figyelmét, hogy a szervezet adja fel a passzivitását, fokozza aktivitását, indítson akciókat az üldözött zsidók érdekében. (Ennek érdekében el kellett volna ismerni a zsidók hadifogoly vagy civil internált státusát.)

A svájci diplomaták, üzletemberek Európa-szerte találkoztak az egyre bonyolultabb „zsidókérdéssel". Kormányzatuk is arra jutott, hogy ideje olyan, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízásával ellátott képviselőket helyezni Budapestre és a balkáni országokba, akik képesek a helyzet feltárására, pontos információk és javaslatok Genfbe továbbítására.[582]

Az ICRC svájci delegátusának Magyarországra küldését hosszabb viták előzték meg. A legtöbbször bizalmas tárgyalásokban részt vett a magyar kormány képviselete, a Magyar Vöröskereszt és kijelölt magyar hatóságok, személyiségek. 1943-ban előtérben a gyermekek (kezdetben 270) kivándorlása szerepelt, de tárgyaltak a lengyel és jugoszláv internáltak helyzetéről, a magyarországi zsidók kivándorlásáról (kivándorlók menekülttáborainak létrehozása az ICRC felügyelete alatt). A 270 gyermek utazásának halasztgatása szinte előrevetítette a zsidó gyermekek későbbi sorsát.[583]

582 1942 közepén Európa-szerte ismertté vált a szörnyű tény híre, hogy a hitleri Német Birodalom tervezetet készített az európai zsidóság kiirtására.

583 Bukaresti és budapesti zsidó gyermekekről volt szó. 1942 elején a brit kormánytól már megvolt az engedély a gyermekek palesztinai beutaztatására. A következő feladat a gyermekek konzuli (!) azonosítása volt, a palesztinai hatóságok által egy jegyzék összeállítása, majd bevándorlási engedély alapján a vízumok kiállítása. Ezután a gyermekcsoport hajón – vöröskeresztes zászló alatt – továbbítása Konstancából Isztambulba. További kikötés volt, hogy a csoportot semleges hajón szállítsák. Az egy évet is meghaladó halasztgatás következményeként 1943-ban már hajó helyett vasúti szállítást terveztek.

1943. október 29-én első delegáltként az 51 esztendős Jean de Baviert[584] küldték a magyar fővárosba feleségével együtt. Köztiszteletnek örvendő svájci családból, Waadt kantonból származott, ajánlóleveleket hozott magával. Érkezése Carl Lutz budapesti svájci alkonzul – korábban már tárgyalt – munkáját könnyítette meg. (Gyermek- és felnőttcsoportok mentésével, kivándorlást célzó útnak indításával foglalkozott.) De Bavier humanista misszióját jelentősen segítette, hogy hozzájutott Lutz kapcsolataihoz, hamar elnyerte Maximilian Jaeger budapesti svájci követ bizalmát. A magyar körök is fogadták, az ICRC tekintélyét elismerték. Ugyanakkor gondot okozott, hogy De Bavier felhatalmazása meglehetősen korlátozott volt.

November 12-én De Baviert Simon Elemér, a Magyar Vöröskereszt elnöke több személyiség – zsidó érdekképviseleti szervek küldöttei – társaságában, hivatalában fogadta. Másnap ugyanitt találkozott dr. Kasztner Rezsővel. Ugyanezen a napon fogadta Kállay Miklós miniszterelnök, aki biztosította arról, hogy szabadon mozoghat a Magyar Királyság egész területén. A tárgyalásból nem tűnt ki, hogy a magyar fél a helyzetet sürgetőnek, netán drámainak ítélte volna meg. Lutz révén számos információhoz jutott, azt jelentette Bernbe, hogy valószínűleg küszöbön áll a Magyar Királyság német megszállása. A 850 000-nyi magyar zsidó helyzetét aggasztónak ítélte meg. 1944. február 14-én segélykéréssel fordult bernielöljáróihoz. Leírta a magyar zsidóságra leselkedő veszélyt. Sürgősen meg akarta tudni, „milyen védelmet nyújthatok ezeknek az embereknek, hogy elkerülhessék a fenyegető tragédiát. Minden erre vonatkozó instrukcióért hálás lennék."[585]

De Bavier jelentései, a nyomasztó tények Genfben kellemetlennek, kvázi érdektelennek bizonyultak. A nyugalmat zavarták, emiatt hamarosan visszahívták. (Közrejátszott, hogy franciául beszélt, németül nem tudott. A német megszállás miatt hivatalos érintkezésre lett volna szükség, ezt a nyelvi nehézségek megakadályozták.) Utódja, a 41 éves Friedrich Born a Svájci–Magyar Kereskedelmi Kamara igazgatója volt Budapesten. Ismert szakemberként széles társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett.

584 Jean de Bavier (1892–?) testvére diplomata, Svájc athéni követségi ügyvivője volt. A Spanyol Vöröskereszt kitüntette a japán földrengéskor végzett humanitárius tevékenységéért. Személyes ajánlására küldték fivérét (tárgyalóképes, tapasztalt kereskedő volt) Budapestre.

585 A Nemzetközi Vöröskereszt Archívuma, Genf (ACICR) G 59/2/65.

Born 1944. május 9-i delegátusi kinevezését megkönnyítette, hogy németül, franciául és magyarul is beszélt, jól ismerte az országot, ahol 1936 óta kereskedőként élt. Először Carl Lutz alkonzullal és a cionista vonalról Krausz Miklóssal lépett kapcsolatba. Tárgyalt az időszerű életmentési, kivándorlási feladatokról. Krausz ez alkalomból memorandumot adott át a vöröskeresztes delegátusnak. Sürgette, hogy a Svéd Vöröskereszt példájára mielőbb létesítsen gyermekotthonokat.

Born egyetértett, azonban egyelőre – a genfi központ szándékainak megfelelően – főként a hadifoglyok elhelyezésére, segélyezésére fordította energiáit.[586] Fő tennivalóját abban határozták meg, hogy nyújtson segítséget olyan áldozatoknak, akik erre a genfi egyezmény szerint jogosultak voltak, elsősorban a sebesülteknek, betegeknek, hadifoglyoknak.[587] Hivatalos fogalmazásban alapvető küldetése az egészségügyi személyzet oltalmazása, a hadifoglyok és a civil internáltak védelme és segélyezése, a súlyosan sebesült és beteg foglyok cseréje, a hadviselő országok állampolgárainak védelme, biztonsági övezetek kijelölése volt.[588]

A fentiek jegyében meglátogatta a lengyel, jugoszláv, francia, belga, angolszász és más nemzetiségű internált foglyok táborait. Többek között támogatta a Vasasok Székházában rendezett karácsonyi ünnepséget, a Magyarországon őrzött hadifoglyoknak karácsonyi csomagot küldött.

A delegátus munkáját két magyar helyettes segítette. Kárász Artúr eredetileg a Magyar Nemzeti Bank tisztviselőjeként dolgozott, tárgyalóképes, nyugodt, nyelveket beszélő fiatalember volt. Kovács Pál kereskedőt Born valószínűleg az üzleti életből ismerte. Intelligenciájával, szakismeretével és törekvésével pozíciót tudott magának teremteni. Bátorsága alkalmassá tette a „nyilas urakkal" való tárgyalásra. Sokszor ért el eredményt elhurcoltak mentésében és a pesti gettó megsegítésében.

Ugyanakkor a Nemzetközi Vöröskereszt működésének, szervezeti szabályainak megismerése, a magyarországi körülmények közötti betartása Born számára kihívás volt. A magyar zsidók keserű sorsa, a vidéki deportálásnak – hivatalosan „zsidó munkások külföldi munkára való kiszállításának" – hírei

586 Létrehozta a Nemzetközi Vöröskereszt „P" (lengyel) és „J" (jugoszláv) osztályát, nyilvántartotta a Magyarország felett megsebesült vagy hősi halált halt angolszász repülőszemélyzet fellelt hagyatékát.

587 A „hadifogoly" az egyezmény szerint foglyul ejtett ellenséges katonát jelenti; az egyezmény az államok közti hadiállapotból indul ki.

588 BEN-TOV, Arieh: *Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt.* Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1992. 46.

ugyancsak megviselték. A zsidóság gyűlöletéből fakadt intézkedésekről gyűjtött információkat az áldozatok iránti együttérzéssel továbbította. A svájci vöröskeresztes vezetők viszont arra az álláspontra jutottak, hogy a nemzetközi szerződések, konkrétan az 1929. évi genfi egyezmény (VI. fejezet 24. §) a hadifoglyok védelmét írta elő. Ennek értelmében – többek között – a szervezet védelmező jogköre az üldözött zsidókra, a zsidókat bújtató kórházakra nem terjed ki.

A valós helyzetre tekintve – és a civilekre, tehát az internált és üldözött zsidóságra vonatkozó joghézagok ellenére – a Nemzetközi Vöröskereszt alapokmányának 5/2-es paragrafusa és az 1943. május 1-jei okmány értelmében fel kellett volna lépnie a zsidóság védelmében. A második világháború kitörésekor az 1927-es genfi egyezmény – kikötésekkel – csak a hadifoglyokra terjedt ki.[589] A megszállt vagy annektált országok polgárait semmiféle jogvédelem nem illette meg.

Az ICRC elnöke, Max Huber aggodalma kifejezéseként a magyar Külügyminisztériumhoz feljegyzést intézett. „Emberbaráti küldetésére hivatkozva" „komoly nyugtalanságát" kifejezve engedélyt kért, hogy kiküldöttje megismerhesse „az állítólagos magyarországi eseményeket", „meglátogathassa a közös táborokban elhelyezett zsidókat és élelmiszert, szükség esetén ruhaneműt is juttathasson nekik".[590]

A vidéki deportálás lefolyásának megismerése, a fővárosi zsidók sorsának lebegtetése, az elárvult zsidó gyermekek gondozása, a gyermekotthonok ügye az ICRC budapesti képviseletén hosszú hetek óta húzódott. Nem sorolták a sürgős intéznivalók közé. A nemzetközi sürgetések hatására július 20-án végre fordulat történt. A szervezet berlini fődelegátusát, Robert Schirmert tájékozódásra Budapestre küldték. Másnap a miniszterelnöknél volt kihallgatáson. A külügyminiszternek feljegyzést adott át, a kormányzónak pedig egy feljegyzést,[591] ebben az ICRC véleményét, segítőkészségét bizonyító ajánlások is helyet kaptak.[592]

589 „Civil internáltnak" csak az a személy számított, akit azért internáltak, mert a háború kitörésekor egy ellenséges ország területén tartózkodott, a fogalomnak jogi alapja nem volt.

590 MNL OL Küm. res. pol. 1944-43-234 (421).

591 Immár ismert, hogy konkrét kívánságok nem érkeztek, inkább a zsidókérdés általános kezeléséről volt szó.

592 A már Auschwitz-Birkenauba elhurcolt, nagyrészt megölt magyar zsidók százezreiről nem volt érdemi tudomása. Előzőleg járt Theresienstadtban, ahol az SS-személyzet manipulációinak hatására kedvező tapasztalatokat szerzett. Ezeket a magyar kormánynak „mintaként" ajánlotta, az ottani helyzetet „igen kielégítőnek" találta.

A berni magyar követség ideiglenes ügyvivőjét, Tahy Imrét július 19-én fogadta Carl J. Burckhardt, az ICRC vezető tisztviselője. Az ügyvivő „az ellenséges sajtókampány"[593] leállítását kérte. Tahy hamar közölhette, hogy sikerrel járt. Viszonzásul Burckhardt Schirmer magyarországi beutazása engedélyezésének támogatását kérte, és hamar jelenthette, hogy ez sikerült. Utazásának célja az volt, hogy a „zsidók ügyében" a kormányzónak üzenetet adhasson át. Az aktus három nap múlva megtörtént.

Schirmer „külön megbízatásban" a magyarországi zsidók elhelyezését kívánta megtekinteni. (Erről a német fél hallani sem akart.) A berlini fődelegátus theresienstadti „kedvező" tapasztalatai alapján gettóba tömörítésüket ajánlotta. (!) „Ezt igen kielégítőnek találta,[594] miért is ezt a megoldást tartaná Magyarországon is helyesnek."[595]

Ezekben a napokban a magyar zsidók palesztinai kivándorlásának „gyakorlati kérdései" is napirenden szerepeltek. A rutinos német vezető diplomaták, katonatisztek minden akadályoztatást, lebegtetést, ügyes halasztást tagadtak, és jó szándékukat bizonygatták. Az egyik értekezlet zárásakor Lutz konzul jelenlétében az időhúzásra játszó Grell német követségi tanácsos a „még tárgyalás alatt levő politikai kérdésekre" hivatkozott. „A svájciakat ez nem nagyon nyugtatta meg."[596]

Born magatartásában megfigyelhető az ICRC szabályainak, az elnökség átiratainak lehetőség szerinti betartása. Ugyanakkor az embertelenségről, a csendőrség korábbi és újabb brutális akcióiról – vélhetően az *Auschwitz-jegyzőkönyvek*be foglalt iparszerű népirtásról – értesült, s nem maradt „semleges". A zsidó anyák, a gyermekek kiszolgáltatottsága megrázta, mint később Szálasi uralma alatt az utcákon, a tereken eluralkodott „hétköznapi fasizmus". Lelkiismeretes, odaadó magyar munkatársaival megtalálta az életek mentésére alkalmas megoldást. Az őszi nyilasterror idején határozottan fellépett az üldözöttek

593 A magyarországi brutális deportálás, az auschwitzi iparosított tömeggyilkosság szinte hihetetlen tényeit – a tilalmat megszegve – a svájci sajtó ismertette. Európa-szerte nagy megdöbbenést keltett.

594 A megtévesztésben gyakorlott SS manővere bevált, a VKNB képviselője a tábori állapotokat nem kifogásolta. (Az SS az alkalomra kirakati állapotokat produkált. A foglyoknak nagy tükrös mosdót, fürdőt is berendezett. A létesítmény máig megtekinthető, 1944-ben csak a vöröskeresztes látogatás napján volt nyitva.)

595 MNL OL Küm. res. pol. 1944-43-234 (421). A Goebbels által cinikusan „zsidóparadicsomnak" nevezett koncentrációs tábor arra szolgált, hogy a világ előtt az SS bizonyítsa, milyen humánusan bánnak a németek a zsidókkal. A városban az embertelen bánásmód és a kedvezmények párhuzamosan működtek. 1941–1945 között 144 000 zsidót küldtek ide, közülük 33 000-en meghaltak.

596 MNL OL Küm. res. pol. 1944-43-234 (432).

megkímélésért. Ha a szükség úgy hozta, a helyszínen is segítséget, védelmet nyújtott.

Augusztus derekától Budapesten a delegátus szekciókat alakított. Az „A" szekciót[597] Komoly Ottó vezette. Idetartoztak a zsidó származású gyerekek, munkatársai főként cionista önkéntesekből kerültek ki. Nemzetközi titkos összeköttetések útján többféle módszer bevetésével becsempészték a Joint pénzküldeményeit, ezekkel mentettek embereket, életeket. A szlovákiai menekültekről, munkaszolgálatos szökevényekről Grózinger Sándor gondoskodott.[598] A két szekció tevékenységét tekintve az „A" legalább kétszer annyi életet mentett meg, mint a „B".

Fontos esemény volt, hogy Born augusztus végén kapcsolatba lépett Sztehlo Gáborral. Felkérte a gyermekmentő otthonok szervezésére, egyben megbízta az ICRC „B" szekciójának vezetésével (idetartoztak a kikeresztelkedett gyerekek). A szeretetet és testvériséget megalkuvás nélkül valló lelkészt az evangélikus egyház fizetés nélküli szabadságra engedte.

Mindkét szekciót a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség (NGYSZ) és az illegális Joint megbízásából Vajkai Rózsi felügyelte. Az NGYSZ feladata a gyermekotthonok felszereléssel, élelemmel ellátása volt. Az első ICRC-otthon[599] a Gellért-hegy magaslatán, a Bérc utca 19. szám alatt, Haggenmacher Ottó villájának hátsó traktusában, az első emeleten és az alagsorban nyílt meg. (Az elhelyezés 30-35 gyermek és 8-9 felnőtt számára volt elégséges.) 1944. október 5-én ünnepélyesen nyílt meg, a gondozottak főként kislányok voltak.

A világ egyre fenyegetőbb lett. Az akció elnevezése „Jó Pásztor Gyermekotthonok Vezetősége a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt"-ra változott. A gyermekmenedékek szervezése folyamatos volt. Számos nehézséggel kellett megbirkózni. A személyzet kinevelésével, a legtöbbször szüleiket vesztett gyermekek szeretetre, egymás megértésére nevelésével – az ICRC és az evangélikus egyház patronálásával – menedéket építő akció eredményes volt. A személyzet

597 Az „A" szekció eredetileg, a spanyol követséggel karöltve, gyermekvédelmi akciókat tervezett. Az elgondolás szerint a gyermekeket a VKNB otthonaiba gyűjtik össze, hogy megkíméljék őket a háború borzalmaitól. Akció indult a gyermekek Tangerba küldésére is. (A beutazási engedély pontosan egy évvel később, 1945 novemberében érkezett meg.)

598 Közben a svájci követség a Vértes hegységben, Csákváron svájci állampolgároknak menekülttelepet létesített. Befogadtak nem svájci menekülteket is. Az ICRC a Vas megyei Ikerváron hozott létre menedékhelyet.

599 A Pasarét felett, az Orsó utcában a Joint támogatásával létesített gyermekotthon ekkor már működött.

egyre több rászorulót fogadott be (gyakran munkaszolgálatra vezényelt zsidók feleségeit). Megfelelő papírokról kellett gondoskodni, ezek gyártásában Born delegátus személyes feladatokat vállalt.[600] Épületek, lakások felajánlása eredményeként az otthonok száma elérte a harminckettőt.[601] Különös példa volt, az ostrom alatt SS-katonák mentették ki végveszélyben a Bogár utcai otthonból a kis lakókat.[602]

A zsidó gyerekek mentésében, kolozsvári zsidó családok megsegítésében jelentős érdemeket szerzett Járosi Andor (1897–1944) evangélikus lelkész, teológiai tanár, író.[603] Számos visszadátumozott hamis keresztlevelet állított ki. Tanítványa, Koren Emil evangélikus lelkész (1885–1972) a Jó Pásztor akciót, Sztehlo gyermekmentő szolgálatát segítette Budapesten.

Az ICRC irodáiban az életvédelem része volt, hogy szinte mindenki fedőnevekkel járkált. Fedőnévre szóltak az igazolványok, jóformán nem is ismerték egymást másképp.[604] A nemzetközi szervezet oltalmazásával fenntartott intézmények száma gyorsan nőtt. Kórházak, gyermekotthonok és árvaházak, népkonyhák és élelmiszerraktárak, más népjóléti intézmények viselték a Nemzetközi Vöröskereszt jelvényét. (Az itt dolgozók vöröskeresztes igazolványt kaptak.) Az „A" szekció (hivatalosan az ICRC Gyermekvédelmi Irodája) a szülők munkaszolgálata, bújkálása, az elhurcolások, a deportálás miatt gondozás nélkül maradt gyermekekről igyekezett gondoskodni.

Itt kell említenünk, hogy az elhagyott gyermekek védelmében a Magyarországi Zsidók Szövetsége Szociális Osztálya (ebben egyesült a korábbi OMZSA és Pártfogó Iroda) ugyancsak tevékeny volt. Szeptember elején az Akácfa utca 38. szám alatt megnyitotta az első zsidó csecsemőotthont (20 csecsemő kapott itt teljes gondozást), ugyanitt előkészítették az első zsidó

600 SZTEHLO, i. m. 62. Az iratokat a Fillér utca 51. szám alatt, a volt Ernyey-villában készítették.

601 Tamás utca 37–39. szám alatti villájának földszintjét adta át Homonnay Tivadar volt főpolgármester, az otthonban magyar és lengyel zsidó gyerekek kaptak menedéket. (Az épületen 1993-ban emléktáblát avattak.) Otthon nyílt a rózsadombi Bogár utca 29.-ben, a várbeli Úri utca 16. és 19. szám alatt, a Lovas utca 32.-ben. Több cionista fiatal dolgozott a Budakeszi út 65. szám alatti otthonban stb. Teljes lista: Uo. 220–221.

602 Részletesen UNGVÁRY: *Budapest ostroma*, i. m. 176. Az otthonban dolgozó Kohányi Kálmán az Óbudai Téglagyárból, a Bécsi úti gyalogmenetből is mentett életeket.

603 Szovjet katonai hatóságok ártatlanul elhurcolták. 1944 karácsonyán szovjet fogolytáborban halt meg. 1990-ben Brandt Laurával, életmentő feleségével együtt Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

604 A legtöbben csak fedőnéven ismerték egymást. A túlélők a front elvonulása után mutatkoztak be egymásnak valódi nevükön.

bölcsődét is.[605] Az ICRC varrodát működtetett a Belvárosban, a Sütő utca 2. szám alatt. A műhely menedékként is szolgált, sokan bújkáltak benne.[606]

Az üldöztetés fenyegető légkörében az otthonokban folytonosan új nyilvántartásokat kellett készíteni. A megbújó zsidókat kettős kartotékrendszerrel lehetett menteni. Az egyik kitalált nevekkel és adatokkal (két-három munkatárs folyamatosan ezeket tartotta „naprakész" állapotban) mindig készen állt a nem kívánt ellenőrzés számára. A másik kartotékrendszer a beavatottaknak készült – hiszen tudniuk kellett, ki-kik vannak az adott otthonban –, ehhez legtöbbször csak két beavatott tudott hozzáférni.[607] A 26 éves Rózsa (Mahrer) Nusi a Hásomér Hácáir bátor tagja volt. Varga Ilona néven munkát vállalt a pecsétgyártó üzemben. Itt bélyegzőkhöz, irathamisításhoz szükséges kellékekhez jutott. Ezeket átadta Zimmermann Györgynek, az „iratgyártás" tagjának.[608]

A hónap végén a szekció irodája a deportáltak hollétének felkutatásával, csomagküldés engedélyezésével próbálkozott, de ez a németek kifogásaiba ütközött.[609] Az „A" szekció keretében kimagasló munkát végzett – az egyébként bújkáló – Szamosi László. Feleségével együtt a Dob utca 90. szám alatti gyermekotthon „mindenesei" voltak. A cionista ifjúság képviseletében itt dolgozott Weisz Mór és Hollaender Jakab (Jákov)[610] is. November 5-én az ICRC Eszterházy utca 22. szám alatti „védett" háza előtt hangos botrány kerekedett. Az elvadult, szüntelen razziázó nyilas osztag belekötött az ott várakozókba. A csoport védelem nélkül maradt, több zsidót véresre vertek.

Szamosi az ICRC lehetőségeivel élve gyakran kezdeményezett, mozgékony alkat volt. Az anyagi támogatásból sok mindent beszerzett, ezenfelül kapcsolatokat keresett és talált. Így került összeköttetésbe Farkas Zoltánnal, a spanyol követség jogtanácsosával és Raoul Wallenberggel. Támogatásukkal beteg, legyengült zsidókat helyezett el – csoportjukat „jól megfizetett rendőr" kísérte – a gettó kórházaiba.

605 Zsidó gyermekotthonok működtek a Róna, Kelemen és Bácskai utcában, valamint voltak zsidó tanoncotthonok is.

606 *Csillagos házak*, i. m. 63.

607 SZTEHLO, i. m. 81.

608 GUR: *Együtt az ár ellen*, i. m. 57. Ez a tevékenység különösen veszélyes lehetett, mert 1944 nyarán sikeresen átszöktették a román határon.

609 MNL OL Küm. res. pol. 1944-43-234.

610 1945 januárjában az oroszok Arhangelszkbe (!) hurcolták. A fogságból 1946 júniusában szabadult.

Elevenítsük fel 1944 decemberéből, a terror rémnapjaiból egy bátor, a városban szinte állandóan mozgó,[611] kiszolgáltatott gyermekek sokaságát mentő zsidó történetét: kockázatát. „Ha haza mentem, a kapun belül gyári munkássá vedlettem át (igazolványok a bal zsebemben), a kapun kívül saját nevemen spanyol követségi főtisztviselő voltam (igazolvány a jobb zsebemben), esetleg a Nemzetközi Vöröskereszt tisztviselője (fényképes igazolvány a mellényzsebben), és ami a legfontosabb: megszereztem az egész városra érvényes szabad mozgási igazolványomat. Ezen mint Szamossy László szerepeltem – keresztény anyával – az igazolványnak külön jelentősége volt azáltal, hogy azon Kemény báró külügyminiszter aláírása szerepelt. A szerencsém az volt, hogy általában nem igazoltattak, mert ha a zsebemből a sokféle irat egyszer napvilágra került volna, nem kétséges, milyen sorsra jutok."[612]

Említettük, hogy az „A" szekció a spanyol követséggel összefogásban többféle kezdeményezésbe fogott. Szeptember derekán a „megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett" 8–14 éves korú árva és elhagyott gyermekek összeírásával próbálkoztak. Akiről lehetett, nyilvántartó lapot állítottak ki. (Az akció mögött kimentésikísérlet-terv lehetett.) A gyerekeket hat kategóriába sorolták.[613] Október végén a budapesti német követség 1000 zsidó gyermek Palesztinába utaztatásával, szeretetadományok eljuttatásával kecsegtetett, a megvalósításról azonban nincs adat.

A gyermekvédelem számára nagy csapás volt, hogy a Vilma királynő út 25–27. szám alatti fiúárvaházat szeptember 17-én bombatalálat érte. Hatszáz lakóját (fiú és leány árvák, elhagyott gyerekek, vakok, hallássérültek, gondozó személyzet és századnyi nemzetiségi munkaszolgálatos) részben más épületekben, az árva és elhagyott gyermekeket jólelkű családok körében kellett elhelyezni. A gyermekotthonok szervezésében ismert volt dr. Kun Miklós főorvos, kórházigazgató (1908–2005) eredményes munkája. Szüntelen erőfeszítések közepette az „A" szekció novemberben átalakult. Új feladata az üldözöttek élelemmel és gyógyszerrel, a kis gyermekeknek tápszerrel történő ellátása volt. A zsidó gyermekek mentésén dolgozó „B" szekció Budán, a Fillér utca 24. szám alatt kapott helyet. A célszerű, alaposan átgondolt szervezeti

611 A gyermekotthonokban a létszám napról napra nőtt, az élelem, tüzelő, gyógyszer viszont vészesen fogyott. Nagyobb kiutalások, beszerzések szállítása kockázatos volt. Ezeket a nyilas fegyveresek gyakran megdézsmálták, előfordult, hogy erőszakkal elvették.

612 *Tanúk vagyunk...!* i. m. 233.

613 1. egészen árva; 2. hadi-, honvédelmi árva; 3. mindkét szülője ismeretlen helyen van; 4. az apja hadműveleti területen eltűnt (a Vöröskereszt értesítése szerint); 5. ha az eltűnési értesítés még nem jött meg, de az apa eltűntnek tekinthető; 6. menekült.

felépítésben Friedrich Born és Komoly Ottó[614] meghatározó jelentőségű feladatokat teljesített.

Az üldözés fokozódása, folyamatos vadulása az ICRC-t a védelmi hálózat bővítésére szorította. Őszre három iroda (Mérleg utca 4., Baross utca 52., József körút 3.), valamint 27 vöröskeresztes gyermekotthon[615] működött. Ezek ellátása, a gyermekek gondozása fogós feladatot jelentett. Nyolcszáz–ezer gyermek védelmezése, továbbá sokezernyi – gettókba szorított – zsidó polgár közvetlen megsegítése, oltalmazása napi kihívás volt. Mindez a delegátusnak, magyar munkatársainak folytonos küzdelmet, kihívást jelentett. Genfi levelezgetés helyett önálló, gyors döntésekre, a vöröskeresztes védelem kiterjesztésére volt szükség. Az éles helyzet Genfben kevés figyelmet kapott, alig ismerték, alig értették.

A gyermekotthonokat bútorokkal kellett berendezni, ágyakra, matracokra, takarókra, evőeszközökre volt szükség. Az ostrom körülményei között a gyerekek figyelmének lekötése is kihívást jelentett: játékokat, képeskönyveket kellett szerezni. Az otthonok működtetése odaadó nevelőket, kitartó adminisztratív-gazdasági személyzetet igényelt.

Sztehlo Gábor nem hallgatta el, hogy az otthonokban vagy környékén (különösen a pesti oldalon) a szülők hiánya, az összezártság, zsúfoltság, a félelem miatt a korosztályok közötti torzsalkodás, összetűzések, sőt harc is előfordult. Számos gondozóban elkeseredés, türelmetlenség munkált, ami vádaskodássá, éles indulatokká torzult.[616] A tiszteletes a felek megnyugtatására, az ellentétek elsimítására törekedett. Ha nem járt sikerrel, a bajkeverőket más otthonba helyezte át. Az otthonokba alkalmanként anyákat is befogadtak. Voltak, akik segítettek, belső munkákat végeztek, mások kofferrel, babakocsival lehatároltak maguknak 3-4 négyzetmétert, és ölükbe vett gyermekükkel

614 Komoly Ottó az életmentésben együttműködött Bereczky Alberttel (1893–1966). A református egyház terézvárosi lelkésze – 1948-tól püspök – a nyilasuralom idején több száz kitöltetlen keresztlevelet adott Berend Györgynek, a cionista mozgalom és a Nemzetközi Vöröskereszt aktivistájának. A védőiratok több ezer élet megmentését eredményezhették. Székhelyét (Pozsonyi u. 58.) 2008-ban emléktáblával jelölték meg.

615 Hangoztatott céljuk az volt, hogy a hadiárvákat és a kibombázott családok gyermekeit helyezzék el. Valójában nagyszámú zsidógyereket csempésztek be. A legtöbbnek hamis papírja volt. A budai Orsó utcai villában például 116 zsidó gyermek talált menedéket. A zsidó anyák ottlétét ápolónőként, cselédként, szakácsnőként, hamisított iratokkal legalizálták. A nyilasérában a gyermekotthon Ujváry Sándor csoportjának egyik bázisa volt. A városban bújkáló 14–16 éves zsidó fiúk leventeigazolványt kaptak tőlük. Az otthonba bejárók kenyeret és más ennivalót vihettek ki a városban rejtőzőknek.

616 SZTEHLO, i. m. 94–95.

passzív letargiába merültek.[617] Várták a szabadulást, de az adott helyzet elviselhetőbbé tételéért mit sem kívántak tenni.

A budapesti svájci követség Külügyminisztériumának küldött október 17-i távirati jelentése Born munkáját, apparátusa működésének technikai feltételeit foglalta össze. Ekkor már hat hete öt, általa szervezett irodával, 40 alkalmazottal dolgozott.[618] Tevékenységét nagyra értékelték a magyar hivatalok és a Zsidó Tanács.[619] (A jelentésben helyet kapott, hogy a tanács – az ok nem szerepel – ellenezte a zsidó házakra Vöröskereszt-hirdetmények kiragasztását.)

Born delegátus életmentő munkájában számos pedagógusra, egyházi személyre támaszkodhatott. Az élelmiszerek beszerzésében, a megrakott társzekerek védelmében, a szállítás közbeni nyilas vagy katonai elrablásának megakadályozásában, rendeltetési helyre juttatásában a cionista zsidó fiatalok kisebb osztagai álltak helyt.[620] Gulden Gyula, a Budapestről december 9-én távozott portugál konzul elismeréssel számolt be korábbi találkozóikról. „Az volt a benyomása, hogy Born úr feladata magaslatán állva a maximumot tette, ami lehetséges volt." Biztos volt abban, hogy „dacolt a saját személyét érintő veszélyekkel". Az általa kiadott ICRC-igazolványokat „általában elismerték", egyben megemlítette, hogy biztosan tudja, a nyilaskeresztes fegyveresek benyomultak a delegátus központi irodájába és a delegáció több helyiségébe.[621]

Born delegátus tekintélyének, Sztehlo tiszteletes elismertségének különleges jele – szerinte furcsa dolog – volt, hogy X.Y. könyvkiadó és könyvkereskedő diszkréten találkozást kért tőle. Kemény Gábor külügyminiszter nejének megbízásából puhatolózott, kaphatna-e az asszony és gyermekei számára menedéket náluk. A közvetítő felajánlotta a Külügyminisztérium segítségét, ha a Jó Pásztor akciója bármilyen ügyben rászorulna. Sztehlo zavarba jött. Időt kért, provokációra gyanakodott. A közvetítő zsidó származásúnak mondta

617 Uo. 96.

618 Budapesten Központi Iroda, a Bizottság általános irodája, a zsidóügyekkel foglalkozó iroda, a jugoszláv kérdéssel, a lengyel kérdésekkel foglalkozó iroda működött. A jelentés szerint valamennyi eredményesen dolgozott.

619 *Vádirat a nácizmus ellen*, 4, i. m. 77.

620 *Együtt az ár ellen*, XI. A rendszeres élelmiszer-ellátásról, az alapvető szükségletek, a tüzelő szállításáról a VKNB gazdasági osztályvezetője, valamint a szállítás felelőse, az illegalitásban dolgozó Cionista Ifjúsági Mozgalom képviseletében Teichmann Ernő hetente döntött.

621 ACICR G 59/(0) – 4.01. Feljegyzés Gulden és az ICRC tisztviselője, Leclerc megbeszéléséről. 1945. január 12. Helytállásáról Lévai feljegyezte, Born bátran viselkedett a nyilasokkal szemben. „Nem egyszer volt olyan a »tárgyalás« menete, hogy a zsebében hordott revolverét vette elő. Feltűnően játszadozott azzal, s nem mulasztotta el megjegyezni, »ő jó vadász és igen ismert lövész«." LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 158.

magát, emiatt a tiszteletes meggondolta magát, és megadott egy címet, ahol befogadják őket.[622]

A Nemzetközi Vöröskereszt együttműködési részlegében Újváry mellett dolgozott Eszterházy József és Farkas Imre műegyetemi tanársegéd. Eszterházyt – egymás között – „az együttműködés tisztje" címmel tisztelték meg, mivel sokat vállalt az ICRC és a magyar Külügyminisztérium kapcsolata építésében, fenntartásában. A tanársegéd és felesége, Ozoray Piroska rákosfalvi házukban hajszolt zsidókat és szökevényeket fogadtak be. Voltak, akik a lakásukon kaptak helyet, másokat a Műszaki Egyetem szobarengetegében bújtattak.[623]

A delegátus kiemelkedő érdeme volt, hogy sikerrel oltalmazta a bencések ősi fészkét, Pannonhalmát. A növekvő veszély okán a főmonostor patinás épületegyüttese és parkja október 13-ától az ICRC védelme alatt állt. (A II. Ukrán Front előretört, a Tiszántúlon, Debrecen térségében páncélos csata dúlt.) Az intézményt gyermekmenhellyé nyilvánították, és megtiltották a területére a katonai beszállásolást és más igénybevételt. Budapest közelségéből ide költöztettek egy árvaházat. (1944. decemberi jelentésében a delegátus Pannonhalmát említve százötven, az ICRC révén – faji és vallási megkülönböztetés nélkül – befogadott gyermekről adott számot[624].) Ismeretlen időpontban menedéket biztosítottak az ott elrejtett Tóra-tekercseknek is.

A főmonostort a nyilasérában a katonai beszállások, rekvirálások és más erőszakos cselekedetek ellen az ICRC megbízottjaként Eduard Benedikt Brunschweiler svájci polgár védte. A zsidó vagy zsidó származásúnak minősült gyermekeket (legtöbbször anyjukkal együtt) a legnagyobb titokban fogadták be; emiatt gyakran hamis néven szerepeltek. Új nevüket begyakoroltatták velük. (Fontos volt, hogy az esetleges razziánál, létszámellenőrzésnél azt mondják be.) A delegátus felelős munkáját titkárként Radó Polikárp szerzetes, Vályi Hugó rektor, szerzetes és három orvos, dr. Bakay Lajos sebész, dr. Farkas József belgyógyász és dr. Worum Ferencné fogorvos segítette.[625]

Brunschweiler sikerrel dolgozott. Határozott kiállással legyűrte a győri nyilasok betörési kísérleteit a zárt intézménybe, miként a Gestapo ügynö-

622 SZTEHLO, i. m. 83. Kemény családostól Nyugatra menekült. A győzelem után a nyilas minisztereket a szövetségesek Augsburgban tartották fogva, az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérésére kiadták Magyarországnak.

623 *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés*, i. m. 83.

624 Uo. 145–149.

625 Bakay Lajos emlékezése: *A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig.* XX. Század Intézet, Budapest, 2004. A pannonhalmi eseményekről: Uo. 96–135.

keinek felderítési kísérleteit is. Közvetlen védnökségével, nem kevés izgalom közepette, 258-an élték túl a háború utolsó heteinek megpróbáltatásait.[626]

Október derekán az ICRC magyar részlege rövid feljegyzésben[627] tájékoztatást adott arról, hogy a budapesti Svájci Nagykövetség védő útlevelet adott olyanoknak, akik megfelelnek a feltételeknek, amelyek alapján svájci beutazóvízumot lehet kapni. Ilyen okmányokról a svájci Szövetségi Idegenrendészet nem tudott, semmiféle utasítása nem volt. Viszont leszögezte, hogy az Idegenrendészet nem helyesli a kollektív útlevelek kiadását sem. A feljegyzést Henri Walther[628] lakonikus mondattal zárta: „Egyébként eddig egyetlen olyan magyar izraelita sem jelentkezett a svájci határon, akinek követségi védő útlevele lett volna."

November elejétől új jelenség volt a Budapestről indított gyalogos deportálás. A Budapest és Hegyeshalom közötti országúton a zord időben kényszermunkára vonultatott több ezer fős menetoszlopok hamarosan halálmenetekké váltak. Born báró Apor Vilmos győri püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát segítő együttműködésével, a falusi papság mozgósításával, élelmiszerek juttatásával segített Az esőben, fagyban hajszolt gyalogmenetek az országút árkában halottakat hagytak maguk után. Megrázó látványt nyújtottak.[629] A csoportok vonulását csendőrök, nyilasok, helyenként honvédek felügyelték, innen a szökés ritkán járt sikerrel.

Zsindelyné Tüdős Klára[630] emlékezésében nagy együttérzéssel örökítette meg a történteket. „Eltűnt kedves orvosom, G. J., akinek páciensei hiába kínálták a hamis papírokat. Nem fogadta el és elment a csillagos menettel, mert azt mondta, hogy ott, ahova azok mennek, szükség van orvosra. És én tudom,

626 ACIRC G 59/(0) - 4.01. Ben-Tov izraeli kutató szerint „mintegy ezer zsidó és félzsidó gyermek talált menedéket és oltalmat az apátságban". Állítása nem igazolható, erős túlzás. BEN-TOV, 199. Harminchat zsidó személy mentésére, megmenekülésére van adat. A főapátság főbejáratánál Friedrich Born és Eduard Brunschweiler svájci polgárok háborús életmentő helytállását márvány emléktábla hirdeti.

627 *Vádirat a nácizmus ellen*, 4, i. m. 85.

628 Henri Walther a svájci kormány Nemzetközi Segélyszervezetének helyettes vezetője volt.

629 „Csendőrök elől és oldalt, hátul is, középen pedig öreg és fiatal nők, asszonyok, leányok a tizenhat évestől az aggastyánig. Férfiak is közben, öregek. Itt a város közepén terelték őket, kora reggel volt, forgalom nem volt, csak egy-két autóbusz ment el mellettünk. A járókelők, mi egy páran, alig mertünk felnézni." Sztehlo Gábor visszaemlékezése, 15. Országos Evangélikus Levéltár, Sztehlo irathagyatéka.

630 Zsindelyné Tüdős Klára (1895–1980) divattervező, író, az Országos Református Nőszövetség elnöke. Férje, Zsindely Ferenc (1891–1963) jogász, író, 1943–1944-ben a Kállay-kormányban kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter.

hogy nem azok mennek be a mennyek országába, akik azt mondják: »Uram, Uram«, hanem azok, akik cselekszik a mennyei atya akaratát."[631]

Az életmentő akciókban Ujváry Sándor irányításával néhány fős csoportok dolgoztak. Sok leleménnyel, a Bécsi úti Óbudai Téglagyárban (itt a gyalogmenetekbe soroltak fő gyűjtőhelye volt), Hegyeshalomnál, ahol a megviselt csoportokat (hivatalosan a „kölcsönzsidókat") német kézre adták. A mentésben meghatározó jelentősége volt a kitöltetlen, ugyanakkor valódi keresztleveleknek. Ezeket Katona Lászlóné, a kassai Szent Erzsébet Nyomda igazgatónője adta Ujvárynak. November 19-én a nunciustól is kapott bianco védleveleket, még fontosabb, hogy hivatalos felhatalmazást is az elhurcolt védlevelesek felkutatására, visszasegítésükre a fővárosba. A mentőakcióban budapesti zsidók gyötört százait sikerült a veszélyből kimenteni.

Az ICRC idővel decentralizálta irodáit, ezzel csökkentette a razziák eredményességét. Ha a Baross utcai üzemet ellenőrizték, a hírnök a Mérleg utcába rohant. Mire a rendőrség odaért, üres irodát talált. „Sokan nem ijedtek meg a razziák hírétől sem. Előfordult, hogy vakmerően ott maradtak és fogadták a megjelent rendőröket. Fél órával később a razzia után már mindenki újból a helyén dolgozott."[632]

Ezzel együtt a razziázás, erőszakoskodások, elhurcolások nem szüneteltek. Az ICRC ismeretlen megbízottjának a Külügyminisztériumban iktatott, a november 11. és 22. közötti időszakot összefoglaló jelentése[633] számos esetet örökített meg. A nyilaskeresztesek az érvényes igazolványok tulajdonosait és a kórházi alkalmazottakat sem kímélték.

Néhány megrázó eset: november 12-étől dr. Bánggel Anna vöröskeresztes tisztviselőt két nyilas három alkalommal sikertelenül kereste. Több irodában, lakásban – a vöröskeresztes táblával mit sem törődve – házkutatást tartottak. A lakókat megfenyegették, ha a tisztviselőnő nem kerül elő, őket viszik el. Indokot is kiabáltak: „az illető svájci menlevelet hamisított". 13-án az Akácfa utca 32. sz. alatti védett otthonból az összes menlevéllel nem rendelkező lakót a rendőrség elszállította.[634] 14-én a Mérleg utca 4. szám alatti védett iroda elől

631 DIZSERI Eszter: *Zsindelyné Tüdős Klára*. Magyarországi Református Egyház, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1994. 160.

632 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 211. A Mérleg utcai VKNB-irodában tevékeny Angelusz György (Mose) nyomdászkollégáktól hamis igazolványokhoz szerzett űrlapokat, életmentő iratok előállításában és továbbításában segédkezett.

633 MNL OL K 707-2 163 a.

634 Az Akácfa u. 38.-ban működő csecsemőotthonból a védőnőket is elhurcolták. A Zsidó Tanács november 26-án visszahozatalukat kérte. LÉVAI: *A pesti gettó története*, i. m. 60.

a várakozó anyákat, gyermekeikkel együtt nyilasok ismeretlen helyre hurcolták. 15-én nyilaskeresztesek negyven személyt az összeomlott Margit hídról a Dunába hajszoltak. A robbanásban megsebesült dr. Engel Brunót, aki alig tudott járni, feleségestől agyonlőtték.

Ellenpélda is akadt, előfordult, hogy a fényképes VKNB-igazolványt tiszteletben tartották. A 23 éves Horovitz Tibor, a Hánoár Hácioni szervezet tagja a Szálasi-éra kezdetén a munkaszolgálatból megszökött. Az Üvegházban a halucok befogadták. A földalatti tevékenységben Gyüre Miklós álnéven dolgozott. Élelmiszert juttatott a védett házakba, rejtekhelyekre, a gettóba. Többször lebukott, de a Nemzetközi Vöröskereszt irataival túlélte a vészkorszakot. Izsák István ugyanehhez a szervezethez tartozott. A rászorultaknak magyar katonai egyenruhában hamis iratokat, antedatált keresztleveleket, élelmiszert szállított.[635]

A 20 éves Képes László, a Hánoár Hácioni tagja[636] biztos német nyelvtudással, keresztény iratokkal kapcsolódott be a gyermekvédelembe, a csillaggal jelölt zsidó házakban, a „védett" házakban folyt mentési akciókba. Határozott, jó fellépéssel bejutott a rendőrségre, a kormányhivatalokba, a Gestapo svábhegyi főhadiszállására. A fővárosban és környékén védleveleket juttatott a munkaszolgálatosoknak. Vöröskeresztes teherautóval követte az elhurcolt zsidók Bécsi úti gyalogmenetét, megbízólevéllel többeket kimentett.

Egyéni kezdeményezésből szabotálta el mintegy 1300 zsidó munkaszolgálatos bevagonírozáshoz indítását az életmentésben gyakorlott, határozott fellépésű Ferenczfalvy Kálmán[637] (1921–2005) hadapród őrmester. November végén, december elején a szovjet páncélosok közeledése, a mind hangosabb ágyútűz miatt a Dunakanyar, a Szentendrei-sziget térségében gyors magyar és német csomagolás, katonai kiürítés zajlott. A magasabb beosztású magyar tisztek egyszerűen eltűntek, a települések egy része valósággal kiürült. A távíratban érkezett parancs szerint a térségből a munkaszolgálatosokat Budapestre menetben kellett elküldeni, hogy bevagonírozzák őket.

Ferenczfalvy biztosan tudta, hogy a vagonba zsúfolás deportálást jelent. A német vezénylő tiszt és mások megtévesztésével december 11-ig háromnapi időt igényelt és kapott, ezalatt a „muszosok" nagy része – ki hová tudott –

635 GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 95., 97.

636 Uo. 104.

637 Ferenczfalvy Kálmán (1921–2005) 1987 októberében a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült, Jad Vasem aktája 3741. sz. 1995-ben Budapesten Bátorság Érdemjelet és Nemzeti Ellenállásért emléklapot kapott.

eltűnt, elmenekült.[638] Hasonló módszerrel élt Endre László csendőr főtörzsőrmester, a csillaghegyi csendőrőrs parancsnoka. Körzetében (Csillaghegy, Pomáz, Leányfalu és más községek) internált lengyelek százait, kényszermunkán dolgoztatott zsidó munkaszolgálatosokat, a dunai volt üdülőépületekben elkülönített keresztény-zsidó vegyes vallású családokat a legteljesebb emberséggel kezelte. (Ritka példa volt. Csendőrei parancsnokuk magatartása szerint viselkedtek.) Többször megsegítette az internált lengyeleket, az 1945 áprilisában kelt levél szerint irányukban „igaz és érdekmentes barátságot tanúsított". A csendőrparancsnok – életét és családja biztonságát veszélyeztetve – legalább háromszáz életet mentett meg közvetlenül.[639]

Érdemes az életmentés számszerű méreteire is figyelmet fordítani. 1944. november 30-án a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti központi apparátusánál 184 személy dolgozott. Az „A" szekció – mintegy 230 munkatárssal – a főváros területén 15 élelmiszerraktárral rendelkezett. Ezenfelül hat helyen volt élelmiszer-, illetve ruha- és cipőjavító, -készítő üzeme, műhelye. A szorító körülmények között az élelem beszerzésében, szállításában, a raktárak feltöltésében, a gyermekotthonok szükségleteinek biztosításában, tüzelővel ellátásában fáradhatatlan volt Somló Sándor[640] élelmiszer-kereskedő, a cionista mozgalom áldozatkész tagja. Sokaknak emlékezetes maradt, az elárvult zsidó gyerekeknek ruhát, ágyneműt is szerzett. Míg a körülmények engedték, a központi gettóba élelmet szállított.

A sokrétű intézményrendszer irányítása Komoly Ottó[641] kezében volt. Born megbízását energikusan teljesítette, a cionista fiatalokkal együtt jelentős munkát végzett.

638 A mintegy 1300 főnyi munkaszolgálatos számos kisebb helyen erődítési, építési munkákat végzett. Az akkori viszonyok között időt igényelt a munkacsoportok értesítése, felszerelésük becsomagolása, kijelölt pontokra egybegyűjtése, a fővárosba vezénylése.

639 Így élte túl a brutális hajszát a Jónás család, a Kovács, a Pollák család több tagja, a csillaghegyi Lovas család, Tót Nagy Lajosné, Ofner Simon, Fischer Albert, özvegy Rauchmanné és leánya. Endre főtörzsőrmester a pomázi Berger Aladárnak és családjának maga biztosított menedéket. *Magyarország 1944. Üldöztetés–embermentés*, 20–23. Az internált lengyel keresztények és zsidók mentését a budapesti Ideiglenes Lengyel Bizottság 1945. április 14-i hálalevele (a Lovas család tulajdonában, Budapest) hitelesítette.

640 Somló Sándor (1880–1973) a háború után Dél-Amerikában telepedett le. Halála után tiszteletére a Karmel hegyen, a Haifai Egyetem környékén emlékerdőt ültettek, amely a nevét viseli.

641 A nyilas fegyveresek 1945. január 1-jén elhurcolták, majd ismeretlen helyen agyonlőtték. Ugyancsak január 1-jén, azonos módon végeztek az életmentés másik jelentős vezetőjével, Weiss Arthurral. Hunwald Sándor szökött munkaszolgálatos Hans Kühne néven Weiss nyomát kereste, hogy megmentse. Lebukott, kínzás után agyonlőtték. Uo. 96. Fürst Kálmán futárt az Üvegház kapuja előtt sebezték halálra. Deportáltakat Gondozó Bizottság, 3598. sz. jegyzőkönyv.

A gyermekvédelemben újabb nehézséget okozott, hogy december 12. után Szálasi elrendelte, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatti gyermekotthonok lakóit a nagy gettóba kell költöztetni. Szigorúbb ellenőrzési hullám indult. A nemzetközi gettó házaiban lépcsőházakra kiterjedően vizsgálták az iratokat. A folytatás immár „szokott rendben" zajlott. Akiknek az okmányait nem találták rendben, azokat a Dunába lőtték. Jobb esetben csoportjukat a zárt nagy gettóba hajtották át, ahol katasztrofális volt az élelmezési helyzet. A Vannay-különítmény ellenállókat keresett. Lecsaptak a Pasaréti u. 103. sz. alatti gyermekotthonra. Gondozókat találtak, elhurcolták dr. Korda Gézát és feleségét. Többé nem kerültek elő.[642]

Asta Nilsson segítségével főiskolás internátusból[643] zsidó anya- és csecsemőotthont szervezett Zsindelyné Tüdős Klára. Megbízásából a szükséges eszközök beszerzését, szállítását a Pozsonyi úti Ifjúsági Kör végezte. Néhány nyilas érzelmű egyetemista rájött, kik vannak az elhagyott diákotthonban. Zsindelynét megfenyegették, hogy feljelentik a németeknél. Azonnal cselekedni kellett. Hajnalban a közelben lakó Danielsson svéd követet felébresztették, életmentő segítségét kérték. „Okos róka volt a követ. Az üres kocsiját küldte ki a főbejáraton, melyre rá is lőttek, míg mi gyalog idegen kerteken át eljutottunk a misszió irodájába. Engem egy leány mellé ültettek, hogy jelentést diktáljak, amit meg is tettem. (...) Amíg én a jelentéssel bajlódtam, magánautókon különböző svéd védelmű házakba széthordták asszonyaimat gyerekestől. Szerettem ezeket a svédeket. Azt a furcsa öreg hölgyet, Asta Nilssont, aki a legvadabb helyzetekben is hatalmas kalapokat hordott és rókaboát viselt."[644] A svéd követség több hasonló „autós életmentést" bonyolított.

Zsindelyné legyőzte félelmeit, egyre többet kockáztatott. A segítséget kérő anyáknak, gyermekeknek nem tudott nemet mondani. Bujdosók kisebb-nagyobb csoportjait fogadta be. Ezek a XII., Istenhegyi u. 98. szám alatti családi villa szinte minden szabad zugát ellepték. A volt államtitkár felesége addig jutott, hogy a rendőrségi bejelentőlapokat maga gyártotta bélyegzővel pecsételte le.[645]

642 SZITA Szabolcs: A terror a hungarista államban. *Hadtudományi Tájékoztató*, 1994/8. 50. A Vannay-különítmény 1944-ben Budapest védelmében önkéntes harccsoport volt. A Széll Kálmán téren, a volt Postapalotánál vívott harcokban a bekerítésből kitörést segítette.

643 Feltételezhető, hogy a Podmaniczky u. 8. sz. ház, ma Bánki Donát Kollégium.

644 DIZSERI, i. m. 160. A svéd csoportos gyerekvédelemnek, a mentésnek Borza Erzsébet diakonissza is részese volt.

645 Uo. 164. A villában férjével 72 menekültet, főleg gyermekeket bújtattak. Ezenfelül két otthonban – svéd követségi segítséggel – mintegy száz menekült teljes ellátását szervezték meg.

December 24-én a mind fanatikusabb, szüntelen razziázó[646] nyilasok különösen dühösen rohanták meg a zsidó Fiú és Leány Árvaházat, a gyermekek menhelyeit. Az épületben megközelítőleg 130 fiú és 60 leány tartózkodott. A fegyveres pribékeknek mit sem számított a Nemzetközi Vöröskereszt zászlója, a szervezet védelmét hirdető táblája. Igazoltatás ürügyén fosztogattak, minden értéket összeszedtek. Egykorú felvételek bizonyítják, hogy többeket – köztük gyerekeket is – megfélemlítésül a helyszínen (a szobákban, az utcán vagy az udvaron) – lelőttek.[647]

Az árvaház kétségbeesett, ugyanakkor leleményes vezetője gyorsan karácsonyfát vásárolt. Vállára vetette, és rohant végig az utcákon, hogy valamiképp értesítse Wallenberget. A gyalogmenetbe sorolt gyerekek egy részét a nyilasok lemészárolták.[648] Fegyveres merénylet érte az NVK védelme alatti Vilma királyné útja 25–27. számú épület (zsidó gyermekotthon) lakóit és nevelőit. (Az otthont dr. Roboz Ottó, Kanizsai Dezső és Árkos Pál vezette.) A nyilaskeresztesek mindenkit kivezényeltek és elhurcoltak. Útközben hat gyermeket és egy gondozót a Dunába lőttek. Ezek a csoportos mészárlások több ezer ártatlan ember halálát okozták.

Ezzel együtt a gyermekotthonok száma nőtt, az év végén meghaladta az ötvenet. A fennmaradt – helyenként ellentmondó – adatok szerint (54 belső kerületben működő és egy mátyásföldi otthonról van adat) a legtöbb otthon Zuglóban volt (12), majd a VII. kerületben (9) és a VI. kerületben (7). A vidékiek között említettük Pannonhalmát, ahol a bencések kolostora biztos menedéket nyújtott. Az itt dolgozó, a menekültek tömegének ellátását, gondozását biztosító személyek a felmérhetetlen, pótolhatatlan veszteség ellensúlyozását, a magyarság jövőjét szolgálták.

December elején az NVK – immár kétezer ember ellátásáért felelős – gazdasági hivatalának vezetője,[649] Gyürk István felismerte, eljött az idő nagyobb

646 A razziákon a rendőrség és a nyilasok együtt alaposan megvizsgálták a ház valamennyi lakójának iratait. Ha valakiét hamisnak találták, elhurcolták, vagy a közelben a nyilasok golyóval végeztek vele.

647 Több megrázó esetet dolgozott fel a *Helytállás* c. visszaemlékezés-gyűjtemény, Budapest, 1996. Feltehetőleg innen hurcolták el a nyilasok 1944 decemberében Richter Gedeont. A gyógyszergyár vezetősége vöröskeresztes menlevelet szerzett Richternek, aki bízott abban, hogy a magyar ipar javára kifejtett, elismert munkássága miatt nem érheti bántódás. Nem menekült el. December 31-én a Duna partján a nyilasok golyóval végeztek vele. Holttestét soha nem találták meg. *Sorsok és találmányok*, 94–95.

648 Az árvaház egykori épületén (Munkácsy Mihály utca 5–7.) a gyermekeket védelmező karhatalmi katonák emlékét 1989-ben emléktáblával örökítették meg.

649 A budai résznek Adler Rácz József személyében külön vezetője volt.

élelmiszerkészletek beszerzésére, raktározására. A szovjet ostromgyűrű bezáródása előtt a következő hat hétre szükséges mennyiséget kiszámította, és vidéki felvásárlás után felszállíttatta. A fővárosban minden gépjárművet katonai célra vettek igénybe. Gyürk nagyszerű leleménnyel a fővárostól lófogatú szemetes- és szódavízszállító kocsikat kölcsönzött, ezekkel a fogatokkal az otthonokba vitette a hatheti ellátmányt.[650]

1944 végén (a karácsony előtti vasárnapon) a Nemzetközi Vöröskereszt Mérleg utca 4. szám alatti irodájában a munkatársakra újabb razzia tört. (Az iroda az életmentés egyik jelentős bázisa volt.) Hármukat elhurcolták. Az egyik – hamis nyílt parancs felmutatásával – kiszökött a Bem téri Radetzky laktanyából. Egy másik lányt – szintén hamis iratai voltak – elengedtek. Harmadik munkatársuk gyógyszerész volt, társai csak a fedőnevét ismerték. A nyilasok agyonverték.[651] A mindössze 18 éves Guth Marék a szökés után kapcsolódott be a földalatti tevékenységbe. Nyilas egyenruhában szabadon mozgott, zsidókat mentett. 1944 decemberében hamis iratok továbbítása közben gyanússá vált és lebukott. A nyilas suhancok agyonlőtték.[652]

Az ostrom végnapjait az összeomlás jellemezte. A főváros legtöbb pontján a közszolgáltatások megszűntek, az üzleteket, raktárakat kifosztották. Legtöbben a pincékbe húzódtak. A központi gettóban járványok dúltak. Gyógyszer és kötszer már alig akadt. A fegyveres nyilasok gyilkolókedve azonban nem csökkent. Az utcákon, tereken temetetlen emberi hullák, állati tetemek feküdtek. Az elhullott, súlyosan sérült lovakból a környék merészebb lakói húsdarabokat vágtak ki, ezekből – ha tudtak – levest főztek. A higiénia hiánya, a fertőzött élelmiszer súlyos megbetegedésekkel járt.

Konzervet, kenyeret a köztereken lehetett a harcok szünetében a katonáktól koldulni. Nekik is mind kevesebbet osztottak, ha tudtak, maguk is a lakosság szűkös készleteiből „vételeztek". A német és a magyar katonák egyre kevésbé hittek a felmentésben, a tűzpokolból remélt kiszabadulásban.

Friedrich Born a budai várban rettenetes körülmények között élte meg a harcok végét. Egészségi állapota, idegrendszere a mélypontra süllyedt. Irodája a Sziklakórházban[653] (10–14 méterrel a földfelszín alatt, amely zsúfolásig tele volt súlyos sebesülttel) kapott helyet. A világítást pislákoló gyertyák szolgáltatták, a dögletes levegőben öregek, betegek, gyerekek kuporogtak. Többnyire nyitott esernyők (!) alatt, közben csöpögött rájuk a víz. A talaj gennyes sebektől szennyezett, sáros és csúszós, gyakran véres, nyákos volt. A delegátus legyengült, ám ahogy erőre kapott, futár útján felvette a kapcsolatot Sztehlo Gáborral, aki kalandos körülmények között megjelent, és élelmiszersegélyt kért a gyermekotthonok számára. (A Lovas és a Fillér utcai raktárakat Born vastartaléknak szánta, nem engedte kinyitni.[654])

A tiszteletes végül az Úri utcai raktárból vételezhetett, de a bombázástól károsult raktárból jóval kevesebbet, mint gondolta. Az alkalomból kimentették a Lovas úti pincében rejtőző, a nyilasok által körözött Kovai Lőrinc[655] írót és feleségét. A tisztálkodás hiányában a pincelakóknál megjelent a rüh és a tetű, ellenszer alig akadt. (A rühtől hosszú hetek után, „rühtelenítő" felállításával tudtak megszabadulni.) Sok gyereknél a vitaminhiány okozott gondot. Számos izgalom után 1945. január 29-én a budai gyermekotthonok környékén elhallgattak a fegyverek.

Friedrich Born kimerült idegekkel élte túl a sziklakórházi szörnyűségeket. Kiszabadult a föld alatti lét nyomorából, és megtudta, hogy a zsidók tömegestől elhagyták a pesti gettót, a zsidóüldözés nem létezett többé. Az ICRC „A" szekciója tovább dolgozott, a Joint küldte a segélyeket, adományokat a gettó kiéhezett, lerongyolódott, beteg volt lakóinak. A delegátus tovább akarta folytatni munkáját, de nem várt akadályba, a szovjet hatóságok kemény elutasításába ütközött.[656]

A budapesti külképviseletek számos munkatársa elhagyta Magyarországot. Friedrich Born hosszadalmas utazás után érkezett haza Genfbe. Küldetése egy évig tartott.[657] A delegátussal, ahogy Jean de Bavier-vel és Carl Lutzcal is, sokáig hálátlan volt Svájc és a világ. Weyermann sorsa másképp alakult. Vele a szovjet hatóságoknak nem volt bajuk (ezáltal a magyaroknak sem), 1945. márciusig dolgozhatott az ICRC delegátusi posztján.

650 SZTEHLO, i. m. 86.

651 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 211.

652 GUR: *Iratcsata az életért*, 89.

653 A Sziklakórház – 16 orvossal – ebben az időben az ICRC magyarországi küldöttsége kórházaként szerepelt. Az ICRC kórházi gyógyszertárkészleteit nagyrészt ez a kórház kapta meg.

654 Az 1945. januári budai harcokban megsemmisültek.

655 Kovai Lőrinc (1912–1986) lengyel gyökerű magyar író. Számos regény szerzője. Az V. ker., Váci u. 42. sz. alatti utolsó budapesti lakhelyét emléktáblával örökítették meg.

656 A Szovjetunió diplomáciai kapcsolatait megszakította Svájccal. Born „persona non grata" lett, kapcsolatait a német hatóságokkal és az elmenekült magyar kormánnyal „túl barátságosnak" minősítették.

657 Megbízatása hivatalosan 1945. szeptember 9-én fejeződött be. Tovább az üzleti életben, saját cégében dolgozott. Megkeseredett emberként, fiatalon, 1963. január 14-én hunyt el. 1987. június 5-én gyermekei a jeruzsálemi Jad Vasem Intézet parkjában fát ültettek a Világ Népeinek Igaza címmel elismert apjuk emlékére.

Március 19-én Bukarestbe utazott, onnan vette fel a kapcsolatot Genffel. Beszámolóját elfogadták, egyben felkérték Born posztjának betöltésére, amit elfogadott. Jelentős érdeme volt, hogy élelmiszerkészleteket szerzett be a szükséget szenvedő gyermekotthonok, a Budapesten és az agglomerációban lakó, alultáplált gyermekek számára.[658]

A szovjet szervezetek erőszakosságai, a csoportos őrizetbe vétel elérte Sztehlo Gábort is. A Lórántffy utcai otthonból azonnal hadimunkára, majd külvárosi szovjet gyűjtőhelyre hurcolták. Nagy szerencséje volt, hogy kiszabadult, amit egy kis papírnak köszönhetett. Ősszel a Szociáldemokrata Párt képviselőivel a Magdolna utcai Vasas Székház gyermekotthonná alakítása gyakorlati tennivalóiról tárgyalt. Az alkalomból a Jó Pásztor akció képviselői kisebb összehajtott papírlapot kaptak. Mint kiderült, a jó szándék viszonzása volt: magyar, angol és szerb nyelven készült igazolás arról, hogy a lutheránus tiszteletes és családja részt vett a magyar ellenállási mozgalomban.[659]

[658] ACIRC G. 3/48 e.

[659] SZTEHLO, i. m. 85., 160. Aláírás Vörös és Kovács, alatta a Magyar Nemzeti Front és a Népfront pecsétje volt látható. A szerb nyelvű részt orosznak vélték.

A Svéd Vöröskereszt magyarországi kirendeltsége

A Svéd Vöröskereszt (SVK) a Nemzetközi Vöröskereszt egyik legrégebbi tagszervezeteként ismert, 1865-ben jött létre. A tekintélyes organizáció számos humanitárius akciót vezetett, a svéd társadalom kiemelkedő személyiségei támogatását élvezte.

A *Svenska Röda Korset* szervezet magyarországi kirendeltségének megalapítását Krausz Miklós kezdeményezte. Helyzetjelentést készített, amelyet a budapesti svéd követséghez továbbított. Az iratban kérte, hogy a magyar zsidóság aggasztó helyzete miatt a svéd kormány küldje Magyarországra gróf Oscar Bernadotte-ot,[660] a Svéd Vöröskereszt alelnökét. Krausz főként a zsidó gyermekek mentését, több ezer élet megkímélését szorgalmazta. Elhelyezésüket gyermekotthonokban javasolta. Arra is gondolt, hogy a németek az ismert svéd humanista bevonását feltehetőleg elismerőleg kezelik. Az egymillió svájci frankban megállapított költséget a külföldi zsidóság támogatásából vélte fedezni.

A stockholmi kormány gyorsan és egyetértően reagált. A költségek megtérítésére nem tartott igényt, a magyar fél pedig – német hozzájárulással – elfogadta a svéd ajánlatot. A személyi javaslatot – ismeretlen okból – sajnos nem. A budapesti svéd képviselet az SVK magyarországi delegáltjának dr. Valdemar Langlet egyetemi lektort javasolta, egyben megbízta a tervezett svéd gyermekotthonok előkészítésével. Mellette szólt, hogy a 72 éves neves lektor, író 1932 óta Budapesten élt. Beutazta, ismerte Magyarországot. Becsülte a magyar irodalmat, jól ismerte a vidéket, a szokásokat. A svéd követség konzulátusán dolgozott, összefogta a Magyarországon élő skandinávokat.

A gyermekotthonok felállításának bizalmas előkészítése érdekében a lektor Lukács Saroltával, a Magyar Vöröskereszt alelnökével eljárt a magyar kormánynál, hogy az intézkedés a külvilág előtt a Magyar Vöröskereszt kéré-

[660] Gróf Oscar Bernadotte (1859–1953) II. Oszkár svéd király fia, svéd és norvég királyi herceg. Házassága miatt királyi herceg címéről és minden előjogáról le kellett mondania. Sikeres közvetítései európai tekintélyt teremtettek számára.

seként szerepeljen.[661] Megbízásáról a stockholmi Külügyminisztérium július 4-én szóbeli jegyzékben értesítette a magyar felet. Tíz nap múlva a budapesti Svéd Királyi Követség feljegyzésbe foglalta, hogy a lektor és követségi tisztviselő megbízása, programja „lényegében nyomorgó gyermekek, asszonyok és idősebb személyek megsegítésére irányul. A Svéd Vöröskereszt elvei szerint segélyakciója során nemzetiség, faj vagy vallás tekintetében különbség nem fordulhat elő". A svéd fél magyar nyilatkozatot kért arra nézve, hogy „az SVK segélyakcióját semmiféle (...) akadályozó intézkedés magyar részről korlátozni nem fogja".[662]

Az SVK munkatársi gárdája önkéntesek munkájára épült. Fizetésért két munkatárs dolgozott. A gyermekek gondozásában nagy tapasztalatú Asta Nilsson svéd állampolgár, valamint a bizonytalan személyiségű Mihail Petrovics Goleniscsev-Kutuzov-Tolsztoj orosz gróf volt, felesége pedig belga grófnő.[663] A gróf eredetileg úgy került a svéd követségre, hogy – a Szovjetunió érdekeinek képviseletében – szükség volt az orosz nyelvet biztosan értő, fordításban gyakorlott munkatárs alkalmazására.

A gyermekek mentése a vidéki deportálás, a felkorbácsolt gyűlölet júliusi heteiben – és a budapesti deportálás fenyegető rettenetében – a kormányzói kabinetirodában is napirendre került. Július 25-én Ambrózy Gyula kabinetfőnök megerősítette a svéd szociális tevékenység, valamint a szociális munkaterv hivatalos támogatását.

A helyzet sokkal súlyosabb volt. Az erőszak gyorsan terjedt. A budapesti kép, az elhurcolások, a folytonosan gerjesztett, még a falakról, plakátokról is áradó gyűlölet mellett május közepétől ott a zsúfolt vidéki gettókból kihallatszó jajszó, a zsúfolt tehervagonok ajtóinak csapódása. A közel félmilliónyi vidéki zsidóság tragédiája gyorsan, „zökkenőmentesen" lezajlott. A Bécsben elfogadott deportálási tervet nem hátráltatta, nem veszélyeztette semmiféle ellenállás. A megszállás után a széles ismertségnek, kapcsolatoknak örvendő

661 Előzetesen megállapodtak arról, hogy a nem zsidó gyermekek is térítésmentesen kapnak az otthonokban helyet, számuk viszont nem lépheti túl a gondozottak 10 százalékát.

662 LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 170.

663 LANGLET, i. m. 13. Mihail Kutuzov-Tolsztoj gróf (1896–1980) Kutuzov tábornok távoli leszármazottja. Bizonyos szolgálatok fejében beutazta Európát, 1941-ben Budapesten a svéd követségen a magyarországi szovjet érdekek kezelésére alkalmazták. Később a szovjet hadifoglyok és a Vöröskereszt közötti kapcsolatok ügyét is magára vállalta. Összeköttetésben állt a német és a magyar hatóságokkal, 1945 után a budapesti szovjet városparancsnokságon alkalmazták. A titokzatos házaspár 1951-ig élt Magyarországon. *Új Szó*, 2003. február 19.

humanista Langlet feleségével, Ninával[664] önként a bajba jutott zsidók megsegítésére sietett. (A feleség munkájához a svéd trónörökös nejétől levélben kapott működési megbízást és vöröskeresztes karszalagot.) A háborús politikát, a kirekesztést ellenzők letartóztatása után a fővárosban megnőtt a menekülők, rejtekhelyet keresők száma. A házaspár IX. ker., Lónyay utca 3. sz. alatti lakása megtelt menekülő, rejtőzésre kényszerült ismerősökkel. Jóindulatuk oda vezetett, hogy nekik maguknak sem maradt hely. Lakásokat, üres házakat kellett felkutatni, otthonaikat elhagyó családoktól kezelésre átvenni.

A házaspár az üldözötteknek – amíg lehetett – pénzt, élelmiszert, gyógyszert, meleg ruhát, kesztyűt, sálat, úti felszerelést (pl. hátizsákot, kenyérzsákot) gyűjtött. Példájuk hatott. Maguk is meglepődtek, hogy napról napra nőtt önkéntes munkatársaik száma. Minden lehetséges úton-módon segítettek. Hamarosan hálózattá formálódtak. Önkéntes munkatársaik nemegyszer nagy kockázatot vállalva, zárt helyről is mentettek ki lefogott, elhurcolt zsidókat. Kezdeményezésükre májusban (nem követségi) svéd okmány jelent meg. Kiadására ugyan nem voltak jogosultak, de az üldözöttek közvetlen kiszolgáltatottságát, halálfélelmét tapasztalván, minden hivatalos korlátot átléptek.

Kutatásunk megerősítette, hogy a külföldi segélyszervezetek között az SVK volt az első, amely Budapesten májusban a Lónyai u. 3. sz. alatti irodájában fényképes menlevelet (*Schutzbrief*) bocsátott ki. (Ez nem védlevél, nem mentesítőigazolvány volt.) A menlevél annyit állított, hogy tulajdonosa a Svéd Vöröskereszt oltalma alatt áll, „személyéhez svéd érdekek fűződnek".[665] Fontos mondat volt, hogy tulajdonosa „svéd állampolgárságra vár".

A kemény fedelű igazolvány hivatalos megjelenését erősítette, hogy sorszámozták, lepecsételték. Kezdetben a svéd útlevélhez hasonlított.[666] Sötétbarna borítójára a Vöröskereszt jelét nyomtatták, felirata svéd, német és magyar volt. A magyar hatóságok először 4000, majd 4500 ilyen igazolvány kiállítására adtak engedélyt. A kontingenst Langleték a szükség szorításában – engedély

664 Az orosz származású Nina Borovko (1896–1988) az eszperantó mozgalomban ismerkedett meg Langlettel, 1932-ben költöztek Budapestre. Hat nyelven beszélt, magyarul is megtanult. Férje munkáját sokoldalúan, áldozatosan segítette.

665 A helyzet súlyosbodásával a menleveleket a városligeti, Kammerer nővér vezetése alatt állt Sacré Coeur kolostorban állították ki.

666 Emiatt nemsokára Langlet-útlevélnek is nevezték. (Kiállításáért 12,50 pengőt kellett fizetni.) A svéd érdekekre hivatkozás, az okmány terjedése kiváltotta Danielsson neheztelését, ugyanakkor Per Anger egyetértését.

nélkül, hónapok alatt – mintegy 25 000-re emelték.[667] (A későbbiek már nem kemény borítósak voltak, ehhez nem volt elég pénz.)

Ezzel együtt kétségtelen, hogy a vöröskeresztes főmegbízott menlevelei semmiféle közjogi vagy nemzetközi alapon nem nyugodtak. A tényt a budapesti Külügyminisztérium nevében Jungerth-Arnóthy követ ugyancsak leszögezte, mondván: Nehezen elfogadható, hogy az SVK tisztviselői – minden jogalap nélkül – önhatalmúlag mentesítették magukat a Dávid-csillag viselése alól. Az SVK menlevele feltehetőleg első volt a Budapesten március 19. után kiadott külföldi védlevelek sorában. (Szövegezését elemezve valószínűleg az 1942-ben már Magyarországra is érkezett salvadori védlevelek ismeretében készült.) Találtunk korábbi, Per Anger svéd követségi tisztviselő aláírásával kiadott védleveleket is. Ezek a német megszállás előtt, egyéni kezdeményezésben, nem hivatalos (csoportos vagy tömeges) kibocsátásban jelentek meg.

Az SVK megbízottjai az egyházakat is megkeresték. Az evangélikus egyház hivatala már júliusban kapcsolatba lépett a Svéd Vöröskereszttel. Augusztusra az összes diakonisszaházban, fiú- és leányinternátusban fellelhető, nélkülözhető helyeket zsidó gyermekekkel töltötték be. Sokan menedékre találtak a lelkészi hivatalokban, gyülekezeti helyiségekben. (Az ostrom alatt a Deák téri templom szószékében is rejtőzött egy család.) A Protestáns Árvaház megtelt, további befogadásra képtelen volt.[668]

Gondoskodni kellett az SVK használatában vagy védelme alatt levő raktárak, vöröskeresztes egészségügyi pontok, lakások és bérelt házak, házrészek, sőt a gépkocsik, szállítóeszközök megjelöléséről. Az utóbbiakat Dienes Gedeon[669] szervezte, intézte. A tisztességes védelmi szándékot az ügyeskedők veszélyeztették, mivel a vöröskeresztes védőtáblákat egyéni céljaikra használták fel. Lévai Jenő arról is írt, hogy az életmentésért dolgozóknak a visszaélések nagy kárt okoztak. A kijárók a védőtáblákat mind nagyobb összegekért

667 A 25 000-nyi védlevél kibocsátása valószínűleg túlzás, nem igazolt. LANGLET, i. m. 31. Rotta állítása, hogy maga 19 000 vatikáni menlevelet írt alá. Uo. Lévai Jenő 1946-ban 400 darab kiadásának magyar engedélyezéséről tudott, amit a házaspár messze túllépett, nem tartott be. LÉVAI: *Fehér könyv*, 171. Állítólag Langlet azonnal kijelentette, „az emberek hisznek benne, s ezért hasznos számukra a védlevél". Uo. Folytatásként olvasható, hogy október 15-ig (öt hónap alatt) több mint 2000 védlevelet adtak ki. A következő két és fél hónapban kibocsátott 22 000–23 000 darab nehezen igazolható.

668 SZTEHLO, i. m. 43.

669 Dienes Gedeon (1914–2005) művelődéskutató, tánctörténész, kritikus, nyelvész. A gépkocsipark intézőjeként, úrvezetőként számos kockázatos életmentés részese volt. 1946-ban a Szabadság Érdemrend bronz fokozatával tüntették ki.

árulták. „Rövidesen ellopták a levélpapírokat, a bélyegzőket és a város minden részében szinte teljes nyíltsággal árulták a hamisított védleveleket".[670]

Így történt, hogy november 15. után – amikor az SVK védettjeinek is a nemzetközi gettóba kellett beköltözniük – a vöröskeresztes menlevelek magas száma a nyilas ellenőrző közegnek éppúgy feltűnt, mint a svájciak esetében. További problémát okozott, hogy az SVK számára kijelölt nyolc ház kevésnek bizonyult. A 4000-et meghaladó, menlevél nélküli vagy hamis iratot felmutató zsidót razziákon szűrték ki. A túlélők megerősítették, hogy a nyilasok gyakorolta kirablásukat, deportálásukat Nina Langlet és munkatársa, Kóla Mária heroikus küzdelemben akadályozták meg. A napközben talált hamis iratokat éjjeli munkával igyekeztek fekete táblába kötött valódi menlevelekre vagy egyszerű papirosra gépelt ún. „védlapokra" kicserélni.[671] Gyakorlat volt, hogy a szükségben a védett személy vöröskeresztes menlevelét kiterjesztették a tulajdonos gyermekére (gyermekeire) is.

A Svéd Vöröskereszt magyarországi működését a jól felkészült alkalmazottak hiánya is akadályozta. A Langlet házaspár erején, lehetőségein felül dolgozott. A menekültek újabb és újabb csoportjai érkeztek, a védlevelesek, gyermek- és idősotthonok ellátásának, a jelentkezők színes tömegének ellenőrzésére alig volt idő. Langlet megfáradt, betegeskedett, sokat vállaló felesége – magyar munkatársaival – széles együttműködésre törekedett. Budapesti irodájuk folytonos kapcsolatot tartott a budapesti Nunciatúrával, kilenc kolostor – két szerzetesi intézmény, hét apácakolostor – az SVK védelme alatt állt.[672] Adat van arról is, hogy Langlet professzor tárgyalásai nyomán a lelkészi hivatalokat svéd védelem alá helyezték.[673]

A szervezet kiépítése találékonyságot, áldozatos munkát igényelt. (Említenünk kell, hogy Danielsson svéd követ eredményeiket kényszerűen elismerte. Ugyanakkor ténykedésüket inkább csak eltűrte, mint támogatta. Máig feltárásra vár, hogy az akkor még kormányhivatalként működő Svéd Vöröskereszt,

670 LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 172.

671 Uo.

672 Uo. 12. A Svéd Vöröskereszt iratainak többségét megsemmisítették, nehogy a nyilasok kezére jusson. A Svéd Királyi Könyvtárban kevés irat maradt fenn. Lampel Éva gyűjtéséből, szíves közléséből ismert, hogy 1944 őszén az SVK információs irodája a Baross utca 5.-ben, Nina Langlet irodája a Reviczky u. 4. alatt, a Jogi Osztály a Reviczky u. 3.-ban, a Kasser Sándor vezette Titkárság az Izsó u. 7.-ben, az Élelmiszerraktár a Szentkirályi u. 8.-ban, a kórházvezetőség a Pázmány Péter tér 5.-ben, a Van Harten Gyermekotthon a Magyar utca 26.-ban, az Asta Nielsen Gyermekotthon az Apponyi tér 1.-ben működött. A szervezet a Váci utca 31.-ben Aggok otthonát tartott fenn.

673 SZTEHLO, i. m. 50.

a németbarát svéd külügyi bürokrácia és a követ egyes intézkedései miért nehezítették meg a magyar kirendeltség áldozatos munkáját.)

Az érdemi hivatalos anyagi támogatás nélküli szervezet mégis talált forrásokat, magyar támogatókat. Hónapok alatt kiépült, megszilárdult. Valdemar Langlet budapesti irodájának (Gazdasági, jogi és adminisztratív központ) irányításával 16 részleggel dolgozott Magyarországon. A Heves megyei Ludas községben (vezető Beökönyi László) és Pécs városban (dr. Vörös Márton[674]) vidéki kirendeltséggel rendelkezett. A ludasi „kirendeltség" Beökönyi gazdaságát jelentette. (Felesége svéd származású volt.) A svéd címert a nagyközségben kirakták, ezzel jelezték, hogy a gazdaság svéd védelem alatt áll. Az emlékezésekben helyet kapott a gazdaság pincéje, ahová a lakosság a szovjet csapatok 1944. november 17-i bevonulásakor részben behúzódott.[675]

Az SVK magyarországi részlegei a következők voltak: Szociális és védelmi részleg (SVK-oltalomlevelek kiállítása), Betegellátó részleg, Deportált zsidókat nyilvántartó iroda, Menekültek irodája, Hadifoglyokat nyilvántartó iroda, Gyermekotthon részleg (47 gyermekotthon), 14 helyen Öregek otthona, Evangélikus részleg 24 egységgel, Élelmiszer-beszerző részleg, Gépkocsi részleg. A nemzetközi gettóban nyolc ház 3000 védettel (1944. október végi állapot), öt népkonyha ellátása növelte gondjaikat. Az SVK-gyermekotthonok 1000-1200 gyereket fogadtak be. Ezek annyiban voltak előnyös helyzetben, hogy Asta Nilsson felügyelete alá tartoztak.[676] Az SVK védnöksége alá került a Hőgyes Endre utcai francia Champagnat iskola is. Itt a marianista testvérek tanítottak, ami később kiváltotta a Gestapo figyelmét.

Sokat segítette a Langlet házaspár munkáját Kasser[677] Sándor és felesége, Aranyi Erzsébet. Az SVK védelmébe húzódtak, szerencsésen túlélték az üldöztetést. A férj eredetileg Csepelen a széles gyártmányszerkezettel rendelkező Neményi Testvérek Papírgyár Rt. egyik igazgatója volt. Kasser az üzem képviseletében gyakran járt Svédországban, és a kapcsolatok fejlesztése érdekében Langlettől vett Budapesten nyelvórákat. Közben összebarátkoztak. A delegátusi megbízás átvétele után Langlet – szervezési, igazgatási tapasztalatai, kapcsolatai ismeretében – Kassert a Svéd Vöröskereszt igazgatói feladatainak ellátására, a központi iroda vezetésére kérte fel.[678] A vidéki zsidóság gettóba kényszerítése, a deportálási előkészületek nyomása alatt a Kasser házaspár nagy ütemben dolgozott. Júliusra már megközelítőleg 400 fényképes SVK-menlevelet adtak ki.

Kasser felesége úgy emlékezett, kezdetben a Magyar Vöröskereszt épületében a menlevelek kiadásával négy munkatárs foglalkozott. (Bárki kérhetett, aki rászorult. Svéd kapcsolatot nem kellett igazolni.) A Magyar Vöröskereszt májusban megelégelte, hogy az utcán sárga csillagot viselő menlevéligénylők sorakoznak, falai között hangosan nyüzsögnek.[679] Felmondta a kapcsolatot. Ezután az Andrássy-palotában, az Esterházy u. 42. szám alatt dolgoztak.

A menlevelek elkészítése az életmentés, segítés kezdetének része volt. A nehéz feladatot a védett személyek biztonságos elhelyezése jelentette. Kapcsolatokat, lakásokat, kórházi férőhelyeket kellett felkutatni, kolostorokkal tárgyalni, a lehetőségeket mielőbb kihasználni. Az SVK a befogadó intézményekkel szerződést kötött, ezeket Kasser intézte. „Hogy mondjuk, kibéreljük egy forintért egy hónapra. Így legális lett az ügylet és ezáltal a kórház is a svéd vöröskereszt védelme alá került. Azt remélték, hogy ez akkor is hasznos lesz, ha majd jönnek az oroszok."[680]

Késő ősszel Kasser Wallenberggel Veesenmayerhez is bejutott. Céljuk – az SVK küldetésével egyezően – a gyermekek hadműveletek előli mentése, a Margitsziget „nyílt várossá" minősítése volt. Hitler helytartója meghallgatta őket, majd másnap Berlinből válaszként elutasítás érkezett. A svéd titkárral eredményesen működtek együtt, főként a védencek kolostorokban, zárdában való elrejtésével segítettek. Az SVK vidéki kapcsolatai az élelmiszerek – egyre nehezebb – beszerzése terén is hasznosnak bizonyultak.

Az év utolsó hónapjaiban a menlevelek hamisítása okozott gondokat, szinte naponta voltak rendőri ellenőrzések. Két regiszterkönyvvel dolgoztak, a szabály kijátszására minden sorszámot kétszer szerepeltettek. „Hozták be a lebukottat és akkor megmutattuk az egyik könyvet, hogy tessék, itt van beírva, rendben. De olyan is előfordult, hogy elkaptak két embert, hogy mindkettőnél ugyanolyan számú dokumentum volt – és bizony ezt kibeszélni, hogy csak

674 VÖRÖS Márton: *Teérted is... Egy svéd vöröskeresztes visszaemlékezése Pécs tragikus napjaira.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1992.

675 BARNA Béla: *Ludas község története.* Megjelent a millennium alkalmából.

676 LANGLET, i. m. 11., 13., 107.

677 1945-ben Debrecenben az Ideiglenes Kormány apparátusában a Kasza nevet vette fel.

678 A fennmaradt töredékes levelezésben 1944-ben, de még 1945. február 21-én is főtitkár megszólítással szerepel. Ugyanekkor Langlet főmegbízott.

679 Emlékezésében a Magyar Vöröskeresztnél – kivétel az intelligens, kulturált dr. Simon Elemér elnök volt – antiszemitizmust tapasztalt, emiatt az Esterházy utca 42. szám alá távoztak.

680 DÉSI János: *A Wallenberg-jegyzőkönyv.* Ab Ovo, Budapest, 2014. 102. A Szovjetunió érdekeit hivatalosan a Svéd Királyi Követség védte. A szovjet haderő budapesti bevonulásakor ez mit sem ért.

adminisztratív tévedés volt, nem volt egyszerű. De amíg a rendőrség razziázott, működött a dolog."[681]

Kasser az életmentés javára befolyásolni tudta a nyilas sajtófőnököt, Fiala Ferencet. A csodafegyverről, közeli háborús győzelemről szónokló nyilas vezető szinte meghőkölt, mikor taktikus vendége a rá váró akasztást hozta elő. Telefonhoz nyúlt, és kiszabadította a Vöröskereszt védenceit.[682] A Kasser házaspár Wallenberg szűk köréhez tartozott. A feleség nehéz feladatot vállalt, a svéd követségi titkár több feszült légkörű tárgyalásán tolmácsolt. A Nemzetközi Vöröskereszt intézményeinek működtetése mind nehezebbé vált, a vezető munkatársaktól állandó riadókészültséget igényelt. Bármely telefonhívás, vészjelzés, segélykiáltás újabb tragédia színhelyére szólította őket.

Nina Langlet feljegyezte, hogy a nyilasuralom idején „minden hívásra odasiettünk, de gyakran csupán a pusztítás tanúi lehettünk anélkül, hogy bármit is segíthettünk volna". A Nemzetközi Vöröskereszt önkéntes munkatársai között dolgozott Karig Sára.[683] Ponty utcai budai lakása éppúgy rejtekül szolgált, mint az elhagyott, kiürült lakások felkutatott sora. Ezeket nagy ügyességgel használták fel, az iratokat pedig a régiek vegyszeres kezelésével (kifehérítésével) másították meg. Az iratok hamisításában Beck Judit festőművész segítette. „De nem a papír volt fontos, hanem az, hogyan tudott valaki akár papír nélkül, vagy egy rossz papírral viselkedni. Még egy jó papírral is le lehetett bukni (...) úgy, hogy nem engedték haza, aztán kirúgták, mikor kiderült, hogy minden igaz, ami a papírjaiban állt."[684]

Karig elkötelezett emberbarátként gazdag volt mentési ötletekben. Kerületenként kötött házasságot. Szabadságos katonákhoz, munkaszolgálatosokhoz nyolcszor ment férjhez, ami az életüket jelentette.[685] Katonaszökevényeket bújtatott, angol hadifoglyokat mentett.[686] Mindezen felül a Nemzetközi Vöröskeresztben végzett munkájának súlypontját a gyerekek mentése, gondozása jelentette. Önzetlen munkáját a harcok elcsitulásával is folytatta.

[681] Uo. 107–108.

[682] Uo. 109. Alkalmanként valóban elintézett szabadításokat, emiatt kerülte el a halálos ítéletet.

[683] Karig Sára (1914–1985) könyvtáros, író, fordító. 1947-ben a szovjet hatóságok elhurcolták, 1954-ig Szibériában tartották fogságban. Haláláig Budapesten fordítóként, főszerkesztőként dolgozott.

[684] KARIG Sára: *A szerencse lánya. Életinterjú.* Készítette BAKONYI Éva. Magvető, Budapest, 2019. 156.

[685] Aki a frontról hazajött, nem kellett várnia a házassági kihirdetésre, huszonnégy óra alatt házasságot köthetett.

[686] Az angol hadifoglyok mentéséért Nagy-Britannia állampolgárságot ajánlott fel számára, de Karig ezt nem fogadta el.

Az SVK 1944 utolsó hónapjaiban Kodály Zoltán zeneszerző zsidó felesége rokonainak, két idős sógornőjének rejtekhelyre segítésével is foglalkozott. A mentés kivitelezését nehezítette, hogy a rejtőzés miatt kapott új nevüket alig tudták megtanulni. A Páli Szent Vince Szeretet Leányainak Intézetébe (XI. ker., Nagyboldogasszony u. 27.) fogadták be őket, az üldöztetést szerencsésen túlélték.[687]

A Svéd Vöröskereszt a magyar deportáltak tartózkodási helyének felkutatását, megállapítását ugyancsak feladatának tartotta. Magyar zsidókat észak-európai munkatáborokban is dolgoztattak, de a foglyok levelezési összeköttetéséről nincs adat. Stöckler Lajosnak, a Zsidó Tanács tagjának október 5-i feljegyzéséből kitűnik, hogy Wallenberg követségi titkárnak magyar címjegyzéket adott át a Svéd Vöröskereszthez továbbítás végett.[688] (Az ok ismeretlen, a szervezetnek Budapesten is volt képviselete, irodája.)

Veesenmayer október 20-án táviratban értesítette Berlint, hogy Langlet elutazását tervezi. A lektor kéréssel fordult Bornhoz, hogy vegye át a svéd védettségű zsidók[689] ügyeinek intézését. A svéd védő útlevelek kiállítása körüli kétségtelen visszaélésekre hivatkozva Born lojális svájci állampolgárként a védelem átvételét egyelőre elutasította. Segítségét a Nemzetközi Vöröskereszt utasításától tette függővé.[690]

Szálasi hatalomátvétele előtt három nappal, október 12-én a deportáltak segítésével foglalkozó bizottság[691] ülést tartott a Síp utcában. (A német manipulációk eleme volt, hogy meg-megígérték, „a birodalomban dolgozó" magyar zsidóknak ruhaneműt, élelmiszercsomagot küldhetnek.) A tizenegy résztvevő először az SVK indította akcióról kapott tájékoztatást. Legfontosabb információként kezelték, hogy a deportáltak a szervezetek gyűjtéséből használt ruhákat kaphatnak. (A tervben 30 000 [!] darab „kijuttatása" volt.) Meghatározták a gyűjtés módját, lépéseit, a begyűjtött ruhaneműk tárolását (Nemzetközi Vöröskereszt). Valószínűleg óvatosságból azt is, hogy „szükség esetén a többi vöröskeresztek védelme alatt történjék".[692]

Jelentős lépésként értékelhető, hogy a deportáltak sorsával foglalkozó szervezetek addigi üresjáratukat meghaladva, közös cselekvésről tárgyaltak.

[687] LANGLET, i. m. 108–109. A vincés nővérek központi házába lengyel menekült lányokat és zsidó gyerekeket is befogadtak.

[688] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 592.

[689] Az SVK menlevelével rendelkező magyar zsidókról lehetett szó.

[690] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 508.

[691] *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 614–615.

[692] Ez a beharangozott „akció" sem valósult meg.

Együttműködésük szellemében ún. nagykomitét alakítottak. Az érdekelt szervek, tapasztalt vezető személyek a német ígérettől ismét elámultak, egy-két tagot delegáltak. Svéd követség és Svéd Vöröskereszt: Balog Andor és Hajek Jenő; Svájci követség: Krausz Miklós és Weisz Artúr; cionista szervezetek: Komoly Ottó és Groszmann Sándor; Nemzetközi Vöröskereszt: dr. Görög Frigyes és Heller Ödön; Hadviseltek Bizottsága: Kertész László és Somló Aladár; Ortodoxia képviselete: dr. Reiner Imre és Korein Rezső; Zsidó Szövetség Szociális Osztálya: dr. Földes István és dr. Vághy József; Keresztény Szövetség: dr. Stein Sándor és Heves Endre; Zsidó Szövetség: Stöckler Lajos és dr. Szegő Miklós.

A nagykomité ülésezését 10 naponta tervezték. Az értekezlet Stöckler elnökletével végrehajtó bizottságot is alakított. Utóbbi feladatát a „sürgős esetek" intézésében határozta meg. Az elnököt feljogosították, hogy „rendkívül sürgős esetekben" két végrehajtó bizottsági taggal együtt eljárhat.[693] A tervek valóra váltását a mind hevesebb nyilasterror hamar keresztülhúzta.

A Langlet vezetésével működő svéd vöröskeresztes kirendeltség ugyancsak megjelölte az általa védett objektumokat. Emberei a kiutalt, kibérelt budapesti lakásokra, házakra számozott védelmi táblákat helyeztek ki. Mint érintettük, 1944 telén a „védelem" inkább szimbolikus volt, sokszor kétségesnek bizonyult. A rablásra éhes, vérszomjas fegyveres nyilas túlerővel, a zsákmányolásokkal szemben gyakran nem volt mit tenni.

Számos hányattatás, családtagjai tragikus elvesztése közben a Svéd Vöröskereszt a Múzeum utca 5. sz. házba bújtatta el Szép Ernő írót, költőt. (A svéd követséget nyilasgyűrűbe fogták, ott nem tudták befogadni.) Vilma nővérét – egyik este patikába szökött ki az épületből – a nyilasok feltartóztatták és elhurcolták. A nyilasok zaklatása elől a nők a szeneskamrába húzódtak, a férfiak a lyukas tetejű padláson bújkáltak. Szép Ernő lába elfagyott. Egyik lábán élete végéig csak papucsot tudott viselni.[694]

693 *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 614–615.

694 UNGVÁRI Tamás: *Felperzselt ország*. Scolar Kiadó, Budapest, 2016. 137. Fivére, Szép Márton a Pozsonyi u. 40.-ben lakott. Egy negyventagú csoportban a nyilasok a Duna-partra hajtották, lemészárolták.

Fontos tény volt, hogy a Szálasi-uralom alatt a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje kebelében 1942 októbere óta működő Jó Pásztor Bizottsága[695] az SVK segítségével 1500 ember részére juttatott menlevelet.[696]

Heltai Jenő emlékiratában megörökítette, hogy október 25-én éjszaka nyilas fegyveres osztag rohanta meg a Szociális Testvérek Thököly úti rendházát. A falai között menedéket kapott személyeket igazoltatták, értékeiket elrabolták. A követségi védelemre hivatkozás alig számított. A nyilas felfogás szerint „mindenki gyanús" volt. A harmincfőnyi csoportot először a budai Melinda úti Gestapo-központba szállították, majd a Mosonyi úti toloncház volt a folytatás. Közben Langlet és Slachta rendfőnöknő „igen határozott fellépéssel", a budapesti svéd követség nevében csomagolással, kivonulással fenyegetőztek, amit a nyilas kormány mindenképpen el akart kerülni. Az érvelés hatott, a fenyegető vérengzés elmaradt. Azonos volt a svéd diplomaták fellépése a még Budapesten dolgoztatott zsidó munkaszolgálatos századok ügyében is.

Heltai és társasága fellélegezhetett, mivel a „nyomozási eljárás" november 2-án váratlanul lezárult. Az „őrizetesek" nagy részét szabadon bocsátották. Másnap az SVK munkatársától vöröskeresztes védlevelet kaptak. Az író sorstársai magatartását is kritikusan kezelte. „A zsidók hibája volt, mivel egyáltalán nem igyekeztek láthatatlanok maradni. Ki-be járkáltak, látogatókat fogadtak, postájukat a kolostor címére kérték. Egy idő múlva a nyilasok fenyegetni kezdték Margit nővért. Majd néhány egymást követő éjjel szétlőtték ablakait."[697]

Feljegyzéseiben (november 5.) megörökítette, hogy a nyilas hatalomátvétel után, az erőszak kiteljesedése nyomán megnőtt a svéd védőokmányok iránti kereslet. Az irat elfogadásától következetesen tartózkodó író maga is oda jutott, hogy a svéd követségi védlevél kérelmezéséhez szükséges kérdőívet kitöltötte, és bújkáló társaságával együtt az előírt fényképeket is elkészíttette.

695 A Magyarországi Református Egyház 1942. október 20-án alapította meg a Jó Pásztor Bizottságot. A bizottságon keresztül végezte az üldözött zsidóság érdekében életmentő akcióit. Az 1950-ig fennállt szervezet a belső társadalmi egység és a megbékélés érdekében dolgozott. A Jó Pásztor Misszió zsidó származású tagját, Erőd János (1916–1945) református lelkészt mentési vállalkozásakor Pápán a Gestapo elfogta. Kémkedés címén a pápai laktanya mögött kivégezték. HETÉNYI VARGA, i. m. 515–516. Azonos sorsra jutott Ervin Gábor is. Uo.

696 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 86. Részben a Nemzetközi, részben a Svéd Vöröskereszt védelme alatt 32 gyermekotthon létesült. A legtöbben szoptatós anyák is menedéket kaptak.

697 LANGLET, i. m. 87.

A napi események között meglepő információt rögzített. Megtudta, hogy a református egyház feje, Ravasz László püspök SVK-védlevelet kérelmezett. „Langlet nem adta meg, azt mondta, még mindig van alkalma, hogy írásban és a szószékről revideálja álláspontját, ha ezt megteszi, megkapja a védelmet".[698] (Előfordult, hogy a bezárt „védett" házak lakóit „jóindulattal" kezelő detektívek is ellenszolgáltatásul védlevelet kértek. Ez az igény 1944 nyara végén katonatisztek, ősszel a munkaszolgálatos zsidókat kísérő katonák soraiban is felbukkant.)

A nyomás az SVK-ra szinte szakadatlan volt. A koros, betegeskedő Langlet fizikai állapota gyakran változott, ilyenkor felesége intézkedett helyette. Ezt a helyzetet a nyilasok kihasználták. November 15-e táján az SVK arra jutott, hogy a védlevelek kiadását időlegesen beszünteti. A megnövekedett veszély (a Gestapo ügynökei is szaglásztak utánuk) oda vezetett, hogy az év két utolsó hónapjában a svéd házaspár külön-külön rejtőzött, kizárólag telefonkapcsolat kötötte össze őket. Nina Langlet legtöbbet a Sacré Cœur kolostorban dolgozott.

A védlevelek kiadásának szüneteltetéséhez hozzájárult, hogy a bizonytalanság növekedése megállíthatatlannak látszott. Özönlöttek a rémhírek. A védőiratok érvényességéről (másnapi érvénytelenségéről vagy meghosszabbításáról) ellenőrizhetetlen, a félelem, a fantázia szülte hírek, híresztelések keringtek. A „védett" házakból hol a pápai védetteket, máskor a svájciakat tervezték kiköltöztetni, áttelepíteni. Órák múltán a riadalomban kiderült, hogy hamis a híresztelés.

November 22-én tárgyalások indultak a gettó megalakításáról és területe belakásáról. A Solymossy János rendőr törzsfelügyelő elnökségével tartott üléseken a Zsidó Tanács meghívott tagjai – többek között – megtudták, hogy a követségek zsidó tisztviselői kötelesek a „védett területre" költözni. Az SVK oltalomleveleit érvénytelenítették, a pápai menleveleire ugyanez vár, az ICRC intézményei 3 hét alatt kötelesek a gettóba költözni. Másnap a védlevelek ügye ismét napirendre került. Ezeket ellenőrzik „azoknál, akiket behoznak, és visszaviszik azokat a zsidó személyeket, akiknek védőleveleit rendben levőnek fogják találni".[699] „Az ilyen szörnyű üldözésben a tisztességesek, a hívők, a törvénytisztelők elpusztulnak, csak az erőszakosak, a csalók, a lázadók, a

[698] HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 353. Ravasz László református püspök (1882–1975) a magyar protestantizmus egyik legfőbb kultuszfigurája. Megítélése, mivel több antiszemita kijelentést, intézkedést tett, ellentmondásos.

[699] LÉVAI: *A pesti gettó története 1944–2014*, i. m. 54–55.

hazugok menekülnek meg. A rosszfajta tenyésztődik tovább, úgyhogy az irtás eredménytelen és céltalan, megmaradnak a fajta hibái és bűnei, erényei pedig elpusztulnak."[700]

Dr. Glück Tibor sebészorvos javaslatára a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alá helyezte a VI. ker., Benczúr utca 4. szám alatti Körönd Szanatóriumot. Az intézménybe Szálasi hatalomátvétele után svéd védlevéllel bújkáló zsidókat fogadtak be. A sebészorvos és a szanatórium igazgatója, dr. Gedeon Béla az üldöztetés miatt visszavonult, maguk helyett megfelelő felkészültségű orvosokat kerestek. Az igazgatói posztot dr. Lovassy Stürmer Gyula foglalta el. (1937 óta orvosként dolgozott az intézetben.) Megbízói alaposan melléfogtak, mert nem tudták, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagja. Beosztottaival nem foglalkozott, ám mint később kiderült, jövedelmezőbb elfoglaltságot talált. Az embertelenséget. A befogadott védleveleseket rendre megzsarolta, ha nem fizetnek, kilétüket felfedi, vagy illegális ottlétüket nem hosszabbítja meg a szanatóriumban.[701] Dr. Sasits Illés alorvos is folyvást azzal fenyegetőzött, ha nem fizetnek, a betegeket azonnal eltávolítja. Állítólagos razziák közelségét híresztelte, az álhírre elmenekültektől visszaérkezésük után újra sápot szedett.

Gyanús alak volt az 1944 júliusában a svéd követség állományába felvett, az SVK-nál alapító tagként szereplő Harangi Zoltán. November 12-től – bizalmi feladatként – a „nyomozó osztályt" irányította.[702] November 25-én (vagy 26-án) feljelentette a Körönd Szanatóriumot Nagyiványi Zoltánnál, a III. kerületi nyilas pártszervezet vezetőjénél. Utóbbi azonnal megbízta Traum János mázolómestert, kerületi pártszolgálat-vezetőt az ügy kivizsgálásával.[703]

A szanatórium orvosainak nagyobb része – titkokban – nyilas párttag volt. A nyilasok a kórtermeket körbejárták, majd éjszaka negyven embert – álbeteg, védlevele hamis címen – a kerületi pártházba (Bécsi út 171.) hurcoltak. Ezeket súlyosan bántalmazták, harmadukat a Dunába lőtték.[704] Másnap a rémtett híre eljutott a Nemzetközi Vöröskereszt vezetőjéhez, aki korábbi ismeretsé-

[700] Heltai Jenő magvas véleménye uo. 370.

[701] KENDE György: Harangi Zoltán, az örök spicli. *Új Élet*, 2016. február 16.

[702] Az SVK-alkalmazottak előéletét vizsgálta, valamint az intézménnyel kapcsolatos panaszokat bírálta el.

[703] EÖRSI László: Az „örök vamzer" (Harangi Zoltán). *Beszélő*, 2012/1. (http://beszelo.c3.hu/print/13155).

[704] Akinek a kerületi pártházban kabátját és cipőjét elvették, tudni lehetett, hogy a Duna-partra kísérik, és a halál fia.

gük alapján Fiala Ferenchez,[705] a miniszterelnökség sajtóosztálya vezetőjéhez fordult. Utóbbi intézkedésére – míg „ügyükben nincs intézkedés" – az életben maradt zsidókat visszaszállították a szanatóriumba. (Életmentési ügyekben Fiala többször segített Langletnek.)

November 26-án Ravasz püspök Langlet közvetítésével levelet küldött Serédi hercegprímásnak. „Mély tisztelettel kérem Eminenciádat, mint a legnagyobb, legrégibb magyar keresztyén egyház fejét, úgy is, mint közjogi állásánál s egyházi, valamint világi méltóságánál fogva a magyar keresztyénség első emberét, vezessen minket – a református és evangélikus egyház egy-egy képviselőjét – az államfő elé. Isten látja lelkemet, csak az a cél vezet, hogy a magyar keresztyén lelkiismeret nevében Isten parancsa megszólaltassék."[706]

Az igazolások, a követségi vagy vöröskeresztes védelmi táblával ellátott házak, helyiségek a nyilaskeresztes osztagoknak egyre kevesebbet jelentettek. Inkább támadási célpontokká váltak. A nyilasok naponta rohamoztak, a nagyrazziát „parádénak", a Duna partján lemészárolt zsidók sorsát „úsztatásnak" nevezték. A Szent István parkban az ellenőrzések befejeztével hosszú sorokban kivégzésre vezették el – leginkább a Duna-partra – azokat a zsidókat, akiknek nem volt védlevelük.

December 13-án felfegyverzett nyilasok betörtek a Svéd Vöröskereszt központjába. Bújkálókat kerestek, szökött zsidó munkaszolgálatosokat találtak. Nina Langlet emlékezéséből ismert, hogy a csoportos igazoltatásoknál nem nézték jó szemmel a segélyszervezetek képviseletének jelenlétét, ott végzett munkáját. Káromkodással vegyes ordítozás, azonnali pofozás, megalázó szitkozódással „fűszerezett" rugdosás következett. Előfordult, hogy a szidalmazásból kijutott a követségi vagy vöröskeresztes megbízottaknak is. A forró helyzetben Langlet felesége gyors megoldást talált. „Ilyen esetekben a svéd papír kivételével valamennyit a »főnök« szeme láttára széttéptem, és kijelentettem, hogy mostantól kezdve az illető kizárólag a Svéd Királyi Követség védelme alatt áll."[707]

A Bécsi úti téglagyárban reggelente a téglaégető kemencék, szárítók, az udvar piszkából a semleges követségek, a Nunciatúra megbízottai igyekeztek kiválogatni védenceiket, és visszahozni a pesti oldalra. Sokakat nem sikerült kiemelni. Ezeket – a hóban, fagyban, minden felszerelés nélkül – gyalog hajtották a deportálásra, Hegyeshalomba. A Svéd Vöröskereszt-akció munkatársai teherautóval követték a gyalogos menetoszlopokat. Hangosan kiabáltak, hogy a védlevéllel rendelkezők jelentkezzenek. Aki ilyent fel tudott mutatni, a „szerencsést" az őrökkel vívott kemény szópárbaj után legtöbbször ki is adták. A kiszabadítottakat – gyakran további megpróbáltatások árán – visszaszállították a fővárosba.

November végére, december elejére a Svéd Vöröskereszt menleveleinek hamisítása, árusítása túllépte a tűrési határt. A helyzet közel ellenőrizhetetlenné vált. Nina Langlet és Kóla Mária hősies harcot folytattak a „valódi" védettek érdekében. Sokan visszaéltek a Svéd Vöröskereszt védőirataival, a vöröskeresztes házaspár emberségével, jóhiszeműségével. A Svéd Vöröskereszt tekintélye lecsökkent, a jelenség a követség működésére is kihatott. A svéd képviseleten attól tartottak, hogy a szervezettől kiadott védőiratok meghaladják a kritikus mennyiséget, hiteltelenné válnak. Danielsson követ felháborodott. A szervezet működési jogát megvonta (?), ugyanakkor jegyzéket intézett a magyar kormányhoz, elégtételt kért a Svéd Vöröskereszt vezetőit ért sérelmek miatt.[708] Langlet ugyancsak cselekedett. Az életmentő hálózatot és infrastruktúráját a nyáron szervezett Svéd–Magyar Társaság irányítása alá helyezte.

A humanitárius tevékenység ellehetetlenült, a diplomáciai védettség mit sem ért. Az SVK vezetője ellen elfogatóparancsot adtak ki, maga is a bújkálók sorsára jutott. A házaspár az üldöztetés és az ostrom utolsó megpróbáltatásait túlélte, de újabbak érték őket. Szinte mindenüket elvesztették, a 73 éves lektor egészsége a sok izgalomtól, a rossz körülményektől megrendült.

1945. január 8-án nyilas fegyveres osztag tört Kasserék Izsó utcai házára. A családapát a pincében zsidóbújtatás címén őrizetbe vették, a Veres Pálné utcai parancsokságra hurcolták. A bátor feleség a nevelőnő segítségével a gyerekekkel az éjszakában elszökött, a Thököly úti templomban húzták meg

[705] Fiala Ferenc (1904–1988) politikus, újságíró, szerkesztő, kardvívó, a magyarországi nemzetiszocialista mozgalom kezdeményezője, a Nyilaskeresztes Párt sajtóügyeinek irányítója. 1946-ban a Népbíróság életfogytiglani börtönre ítélte, 1956-ban elhagyta az országot.

[706] LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 71. Ravasz 1944 év végén elbizonytalanodott, talán félt is. Szabó Imre egyházmegyei első esperes feljegyzéséből: „Tudta, hogy ez a zsidó bosszú ki van alakulva, és senki sem tudja, mily sokat tett értük. A Jó Pásztort ő szervezte. Az evangéliumi álláspontot képviselte és magyar ember volt. Sem a nyilasoknak nem elég antiszemita, sem a zsidóknak elég filoszemita. Ekkora tragikus meg nem értésben az ő részén kell lenni az igazságnak." *Ég, de nem emésztetik*, i. m. 86.

[707] LANGLET, i. m. 50. A nyilas hatóságok az SVK működését már december 4-én érvénytelennek nyilvánították. Uo. 116. Hamarosan megkezdték a szervezet élelmiszerraktárainak feltörését, fosztogatását.

[708] LÉVAI: *Fehér könyv*, i. m. 172–173.

magukat. A férj kalandos körülmények között, a belövések okozta zűrzavarban szerencsésen kiszökött a nyilas központból, egy romházban rejtőzve túlélte az ostromot.

Langleték május 26-án[709] hagyták el a magyar fővárost. Isztambuli kitérővel szeptember 2-án hajón tértek vissza Svédországba. Az újrakezdéshez érdemi segítséget nem kaptak,[710] életmentő tevékenységüket sem a Svéd Vöröskereszt, sem a németszimpatizánsokkal dolgozó svéd Külügyminisztérium nem méltányolta. Lehagyták őket a kitüntetési listákról,[711] a feleség emlékiratában hű képet örökített meg szenvedéssel és nélkülözéssel nehezített, nagy lelkierővel átélt helyzetükről. A koros Langlet tartással viselte el teljesítményük, a 20 000–25 000 emberélet megmentésének lebecsülését.[712]

Hívő lélek volt, akit a háború alatti és utáni, látszólag reménytelen és veszélyes helyzetek bátrabbá tettek. „Nagylelkű, optimista ember maradt, a svédországi rágalmak és üldözések csak megtisztították lelkét."[713] Öt évvel halála után, 1965-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. A faültetéssel kísért ünnepségen jelen volt özvegye, Nina Langlet is. A svéd emberbarát, életmentő emléke máig él Budapesten. 1948-ban Újpesten (IV. kerület) utcát, valamint általános iskolát neveztek el róla. Munkatársuk, Kasser Sándor 1997-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetést vehette át.

[709] A főmegbízott „mélységesen emberbaráti munkájáért" május 23-án Vörös János honvédelmi miniszter levélben mondott köszönetet.

[710] A nincstelen házaspárt a külföldön élő svédek szövetsége ruházta fel. Előbb a lerbói plébánián, majd évekig egy nehezen fűthető vidéki nyári lakban húzták meg magukat.

[711] Amikor már Stockholmban hetvennél több svéd kapott kitüntetést a „Magyarországon végzett humanitárius segítségért", a felháborító igazságtalanság ellensúlyozására Tildy Zoltán magyar miniszterelnök Langletnak a Magyar Köztársasági Érdemkereszt kitüntetést adományozta. A Nemzetközi Vöröskereszt elismerése késett, emiatt Károly svéd királyi herceg (a Nemzetközi Vöröskereszt elnöke volt) vetette fel őket a kitüntetési listára. 1946. január 2-án mindkettőt a vöröskeresztes érdemérem ezüst fokozatával tüntették ki.

[712] Ez a sors szinte egybevág Friedrich Born durva mellőzésével, aki hazája elhagyására kényszerült.

[713] LANGLET, i. m. 175.

Franciák magyarországi fogsága, a francia követség, a Mária Iskolatestvérek Szerzetesrend budapesti iskolájának mentései

A második világháború idején a Magyar Királyság területén tartózkodó – zömmel német hadifogságból szökött – francia hadifoglyok nagyrészt szabad mozgást élveztek,[714] ugyanakkor a magyar rendőrség és csendőrség szemmel tartotta őket. A német megszállók biztonsági ügynökeinek is fontos volt, hogy kivel tartanak kapcsolatot a franciák. Ezen a téren együttműködtek a magyar hatóságokkal, besúgókkal. Gyakran közösen gyűjtöttek információkat. A fennmaradt feljegyzések, jelentések bizonyítják, hogy a csendőrnyomozók figyelték magatartásukat, utazásaikat, elszállásolásukat, társaságukat. Fontos volt, hogy az adott településen tartós ottlétük vagy mozgásuk idején érkezett-e be róluk „hátrányos észrevétel".

Német hadifogolytáborból szökött franciákról az első adat 1940 novemberéből ismert, a két szökevényt a magyar határon tartóztatták fel.[715] Nem kevés vita után a budapesti Külügyminisztérium úgy foglalt állást, hogy nem elégséges a tartózkodási hely kijelölése. A francia menekülteket inkább szigorú őrizet alatt, zárt helyen, lengyel katonai internálótáborban kell elhelyezni. Továbbszökésük tilos, azt meg kell akadályozni.

1941 elejétől francia menekültek csoportjai érkeztek, őket a selypi[716] lengyel tiszti táborba szállásolták el. A rájuk vonatkozó rendelkezések megegyeztek

[714] A nemzetközi jog előírta, hogy a hágai és genfi egyezmények értelmében az egy semleges ország területére lépett szökött hadifoglyokat szabadlábon kell hagynia, tartózkodási helyüket azonban kijelölheti.

[715] MNL OL K 63 1940/11 t. 93. cs. A párizsi Magyar Ház irodáiban a francia hadseregbe önként jelentkezett több ezer magyar közül 134 hősi halott neve szerepel.

[716] Selyp a Heves megyei Lőrinci város része.

a lengyelekével.[717] A francia hadifoglyok nagyobb számban történt szökése 1941 végéhez köthető.[718] (A németek fogságában ekkor mintegy másfél millió francia szenvedett.) Információt a szökési útvonalakról az illegális röplapok szolgáltattak, ezeken Magyarország is szerepelt.

Az 1941-ben érkezetteket a Mátra alján, a Gyöngyös városi leventeotthonban szállásolták, majd 1942 nyarán Ipolyvarbóban, határőrlaktanyában. Ekkor heti 8-10 francia hadifogoly szökött át. 1942-ben összesen kb. 600, 1943–1944-ben 700–800.[719] 1942 októberében a Honvédelmi Minisztérium külön francia tábort állított fel Balatonbogláron, a menekülteket a fürdőhely legjobb szállodáiban és a környező villákban helyezték el. Október 12-én az első transzporttal négy tiszt és mintegy 400 katona érkezett, később általában 200 körül voltak. Bizonyos kikötésekkel szabadon vállalhattak munkát. A szökési kísérletet, a munkahely engedély nélküli elhagyását két héttől három hónapig terjedő zárt internálással büntették, amit katonai büntetőtáborban, a Duna-parti komáromi várerődben (főként a Monostori erődben vagy a Csillagerődben[720]) kellett letölteni.

Louis Bargés francia hadifogoly Rava-Ruska[721] német büntetőtáborból, a Gestapo üldözését kijátszva, sikeresen megszökve érkezett Magyarországra. 1945 tavaszáig további táborokban őrizték, fordulatos éveket töltött itt. Emlékezése egyben bizonyíték, hogy együttérzést, „nagy jóindulatot" tapasztalt. Komáromban látta meg a Dunát először. „Kihallgatás nélkül természetesen nem jut be az ember egy erődbe: egyébként már kezdtünk hozzászokni, amolyan elkerülhetetlen szertartásnak véltük. Ezúttal elkobozták iránytűinket, de rögtön hozzá kell tennem, hogy ez volt az egyetlen holmi, amit a magyarok valaha is elvettek tőlem. A legkülönfélébb nemzetiségű internáltak verődtek itt össze: oroszok, lengyelek, jugoszlávok, végül néhány francia, akik azért voltak itt, amiért mi – várták, hogy Balatonboglárra indulhassanak –, vagy büntetésből, az egyikük hajdani bajtársam volt Sokalból.[722] Egy évvel előttünk került ide; akkor fogták el, amikor már másodszor próbált menekülni Romá-

717 A lengyelekkel azonos illetményben részesültek, ezenfelül a francia követségtől rendszeres támogatást kaptak.

718 *Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon.* Vál., szerk.: BAJOMI LÁZÁR Endre. Budapest, Európa Könyvkiadó 1980. 270.

719 HM HIM Hadtörténeti Levéltár 21. osztály iratai.

720 A várerőd 1944. évi történetének feldolgozása dokumentumokkal SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén*, i. m.

721 Koncentrációs tábor Nyugat-Ukrajnában.

722 Ukrajnai kisváros a lvivi területen. Bargés nem említette, de belga foglyok is voltak velük.

nián át. [...] Nekünk csak tíz napot kellett itt töltenünk: a Boglárra menő csoportok ugyanis tíznaponként indultak, és mi közvetlenül az előző csoport után érkeztünk. Az idő nagy részét alvással töltöttük, hogy megerősödjünk, és kipihenten érkezzünk a ránk váró új életbe. Így teltek a napok, a szertartásos három sorakozóval felszabdalva, amelyet a rangidős őrmester vezényelt".[723]

Magyarország a francia szökevényeknek alapvetően átmeneti hely volt, mégis bőven találtak munkaalkalmat. Egyrészt szakképzettségük miatt, másrészt többen anyanyelvükből, nyelvtanításból éltek. (A lengyelek esetében a nyelvtanításra szórványosan volt igény, jó részüket mezőgazdasági munkára alkalmazták.) 1943. február hónapban a boglári táborban csupán 18 nem foglalkoztatott ipari munkás volt. A magyar munkaadók a hadigazdaság növekvő követelményeivel, a behívások miatt munkaerőhiánnyal küszködtek. Ostromolták a táborparancsnokságot francia munkaerőért.[724]

Az 1940-es évek első felének története elválaszthatatlan a németellenes ellenállástól. A németül és franciául beszélő Uhl Antal plébános[725] Párizsban a magyar katolikus misszió (Szent László Társulat) vezetője[726] volt. A francia fővárosban mintegy hatezer magyar lakott. Ennek körülbelül a fele katolikus volt, másik fele túlnyomórészt – körülbelül kétezren – zsidónak számított. 1940-ben Lille városában Uhl pápai kamarásként, papi öltözetben – a francia bíboros szolgálatában – fontos bizalmas és titkos üzeneteket, leveleket közvetített. Bátor vállalkozásait Durazzo, lille-i olasz konzul segítette gépkocsija átengedésével.[727]

A magyar pap Párizs XV. kerületében, a Magyar Házban lakott. Itt került kapcsolatba a párizsi magyar zsidókkal, az üldöztetés szívet tépő valóságával. A cselekvés mezejére lépett. A deportálás elleni védelemként mintegy félezer magyar állampolgárságot igazoló okmányt csempészett ki Budapestről

723 *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 39.

724 Marcel Fertier így emlékezett: „Ki franciatanár lett a gödöllői gimnáziumban vagy házitanító egy előkelő családnál, ki fémipari munkás, ki bolti eladó a fényes Váci utcában, ki sofőr, árurakodó, fodrász; még olyan is akadt, aki a főváros egyik divatos lokáljában táncolt!" *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 100. Ötven francia munkás dolgozott az albertfalvai festéküzemben. Uo. 148. Akadt köztük bridzs-, lovaglásoktató, úszómester, hentesmester, szakács.

725 Uhl Antal (1902–1982) pápai titkos káplán, haláláig Baranyaszentgyörgy plébánosa volt.

726 A budapesti székhelyű Szent László Társulat a Magyarország területén kívüli élő katolikus magyarok lelki gondozására létrejött intézmény volt. Párizsban a külföldieknek külön temploma volt, az ún. Idegenek temploma.

727 Háromszáznál több levelet továbbított, a legtöbben így kaptak hírt elszakított családtagjaikról, rokonságukról. HETÉNYI VARGA, i. m. 461. Tájékoztatta Binder Károly magyar főkonzult is, aki a segítő munkáról „nagy megértéssel" vett tudomást. Uo.

a németek megszállta Párizsba. Célja a magyarországi származású zsidók mentése volt a koncentrációs tábortól. (Veszélyes küldetést vállalt, a németek fizetett besúgóhálózatot működtettek. A beárult külföldi zsidókat razziákon fogták el. A folytatás a drancyi vagy a tourelle-i internálótábor volt, ahonnan többé nem volt visszatérés.)

Segélyakciókat szervezett, közben több száz Párizsban lakó, magyar születésű zsidót a Magyar Katolikus Misszió arcképes tagsági igazolványával látott el. (Az igazolvány tanúsította, hogy tulajdonosa katolikus keresztény.) Sokat jelentett, hogy az igazolvány tulajdonosa szabadon közlekedhetett. A vallásváltás is menekvés lehetett. A Szent László Társulat vezetője Párizsban két hónapos hitoktatást szervezett. 1977-ben így emlékezett: „Nincs tudomásom, hogy végeztek volna olyan szervezett zsidómentést a többi külföldiek között, mint éppen a magyaroknál. Csak egy szomorú példát lehet említeni: a Romániából elszármazott párizsi zsidók legtöbbjét, mintegy négyezer személyt vittek el a megszállók, míg a magyarok jórészt megmenekültek."[728]

A Gestapo Uhl Antalt 1942. november 11-én letartóztatta. A párizsi német katonai bíróság – zsidópártolás és tiltott okiratcsempészés vádjával – 1943. január 8-án öthavi szigorított börtönre ítélte. Büntetésének megkezdéséig szabadon engedték, ezalatt a magyar Külügyminisztérium hazahívta. Sikerült elutaznia. „Az elesettek papja" haláláig egy kis faluban, Baranyaszentgyörgyön[729] húzta meg magát.

Sokaknak maradt emlékezetes az 1943. júliusi balatonboglári francia katonai díszszemle, amely ekkor egyedülálló volt az egész kontinensen. Több magyar főtisztviselőn kívül megjelent Édouard Chapuisat,[730] a Nemzetközi Vöröskereszt küldötte, Henryk Sławik,[731] a lengyel menekültbizottság elnöke, Angelo Rotta budapesti vatikáni nuncius. A francia nép legnagyobb szabadságünnepének magyarországi megrendezése nagy figyelmet keltett.

Budapesten a francia követség (a francia katonai attasé) és a HM 21. osztálya együttműködése zökkenőmentes volt. Utóbbi erélyesen közbelépett a

[728] Uo. 465.

[729] A kis községben a plébániaház falán 1992 óta fehér márványtábla hirdeti, a pápai káplán, prépost-plébános „itt élt 39 évig". Az Uhl Antal téren bronz mellszobra áll. Sütő Ferenc szobrász alkotását 1998-ban avatták fel.

[730] Édouard Chapuisat (1874–1955) jogász, egyetemi tanár, 1918–1933 között a *Journal de Genève* főszerkesztője, 1943–1944-ben a Nemzetközi Vöröskereszt vezetőségében a zsidók palesztinai emigrációjával foglalkozott.

[731] Henryk Sławyk (1894–1944) lengyel tanár, újságíró, ellenállási vezető. Budapesten elfogták, a mauthauseni koncentrációs táborban kivégezték.

franciák javára. Ha szükséges volt, megerősítette, hogy a francia menekültek magyarországi státusza szilárd, hadifogolyként nem kezelhetők. A 21. osztály kimutatása szerint 1944 januárjában a Magyar Királyságban 680 francia menekült dolgozott. A legtöbben, 459-en az iparban (közülük 80 tiszt volt), 70-en a mezőgazdaságban és 151-en egyéb helyen. A boglári táborban tartózkodott, nem vállalt munkát 122.[732] Követségi ellátmányban is részesültek.

Egy másik felmérés szerint a boglári táborban lajstromozottak száma március 1-jén 941 volt, de közülük csak 133-an tartózkodtak ott.[733] Az egyéb helyen dolgozók többségét a tanárok tették ki. Nyelvet tanítottak, magánórákat adtak, lektoráltak, arisztokrata és polgári családoknál voltak nevelők. Többen a gödöllői gimnáziumban vállaltak állást. A zsidó menekültek sorsa nehezebb volt. A lengyel zsidókkal közös táborba helyezték el őket, munkát nem vállalhattak. Szabad kijárásukat erősen korlátozták, a rádióhallgatást is megtiltották számukra.

Kevésbé ismert, hogy a HM internálótábort létesített Budán, a Zugligetben is. A hivatalos nevén 502. sz. m. kir. honvéd internálótábor eredetileg a lengyeleknek létesült, a Fácános városrészben, a Zugligeti út–Béla Király út–Csermely utca határolta területen működtették. A HM bizalmas intézkedésére elfogott franciákat helyezték ide,[734] akiket a magyar fél ezen a módon – ha kellett, hamis néven –[735] védett meg a német elhurcolás elől.

Különös esetnek számít, hogy 1944 júliusában a Külügyminisztériumban napirendre került a francia állampolgárságú zsidók hazatérésének esélye. Egy férfi, négy asszony és négy gyermek szándékának megítéléséről volt szó. Internáltként villában (!) szállásolták el őket. Dávid-csillagot nem kellett viselniük, minden engedélyezhető könnyítést megkaptak. Hazatérésüket a magyar fél nem akadályozta. A franciák nem mertek utazni, „a német átutazástól féltek".[736]

Mindezzel együtt a megszállásig a magyar sajtó hangja többszínű volt. Óvatosan, de az ellenzéki politikai erőknek és pártoknak lehetőségük volt arra, hogy a francia hadifoglyok ügyét a kormányon és a hivatalos szerveken túlmenően is felkarolják, támogassák. A francia menekültekkel való bánásmód – az 1944. március 19-i német megszállásig – jól jellemzi a hivatalos magyar

[732] HM HIM Hadtörténeti Levéltár, HM 21. osztály, 6823. cs. 400 364/1944. sz.

[733] LAGZI István: *Francia menekültek Magyarországon 1940–1945*. JATEpress, 2017. 190.

[734] A lengyelek után franciákat szállásoltak el Balatonbogláron, ideiglenesen Selypen. Ugyanitt szökött belgákat és hollandokat is őriztek.

[735] Az ügyletet Utassy Loránd ezredes (1897–1974), a HM hadifogolyügyekért felelős főtisztje fedezte.

[736] A tanácskozáson a budapesti francia követség két kiküldöttje is részt vett. *Vádirat a nácizmus ellen*, 3, i. m. 257.

külpolitika „másik vonalát", miként rávilágít a belpolitikai helyzet néhány sajátos vonására is.

A német haderő és a biztonsági egységek (megfélemlítő, terrorizáló alakulatok) bevonulása a franciák kezelésében is alapvető fordulatot hozott. A Honvédelmi Minisztérium megerősítette, hogy a menekültekre vonatkozó rendelkezések továbbra is érvényesek. A velük foglalkozó magyar szervek és a francia követség mindent elkövettek, hogy megelőzzék a franciák német kézre jutását. Mindenkit személy szerint a legnagyobb óvatosságra, a csoportosulások elkerülésére intettek.

A *Sicherheitspolizei* és az SS viszont nem tétlenkedett. Utcai igazoltatások, házkutatások, névjegyzék szerinti letartóztatási sorozat indult. A lakásról, munkahelyről történt elhurcolások – legtöbbször kémkedés, németellenesség álságos gyanújával – mindenórás tevékenységük volt. Foglyaikat ordítozással, teherautószám zsúfolták be a budapesti Fő utcai börtönbe.[737] Parancsnokságaik[738] követelték a boglári tábor áthelyezését, a szigorúbb őrizet bevezetését, a kötelező kényszermunka, azaz a munkaszolgálat elrendelését.

A hajszában helyet kapott a francia követség Lovas utcai bérleménye is. A villát a követség félreeső fekvése miatt búvóhelynek szánta, élelemmel töltötte fel. Megegyezéssel a követség a Nemzetközi Vöröskeresztnek engedte át. Falai között Born rövid idő alatt – két gondozónővel – számos rászoruló gyermeket helyezett el. A vezetési feladatokat dr. Völgyesi Ferenc pszichiáter feleségére bízta. A férj hatósági nyilvántartásban szerepelt, az otthon nyugalmát először rendőrségi házkutatás, majd a Gestapo bőrkabátos ügynökei zavarták meg.

Born rövid idő alatt megtudta, a németek francia hadifoglyokat kerestek, mert úgy tudták, az épületben lengyel és francia katonák rejtőznek. A házkutatáskor a németek bújkálókat nem találtak, a felhalmozott élelmiszer nem érdekelte őket. A delegátus a feljelentést elvetve kimagyarázta magát. A tanulság az volt, hogy többet kell tenni a gyermekotthonok legalizálásáért, hivatalos elismeréséért.

A delegátustól minden otthon (beleértve a létszámot, személyzetet) hivatalos igazolást kapott, egyben hamis kihirdetést is. A hirdetmény szerint a gyermekotthon a Nemzetközi Vöröskereszt területenkívüliségi jogát élvezi,

[737] Áprilisban már Bécsbe, majd Mauthausenba, Auschwitz-Birkenauba szállították őket tovább.

[738] Sok helyütt megjelentek a *Kommandantur* vagy a *Soldatenhaus* feliratok, gyakran fegyveres német katonák, országúti igazoltató rendőrök, SS-ek cirkáltak.

lakóinak védelme minden hivatalos egyén kötelessége. (Az NVK ezt a jogot nem birtokolta, nem volt diplomáciai testület.)

A helyzet számukra vidéken biztonságosabb volt, a francia bizottságok minél több franciát a fővárosból vidékre helyeztek. A fővárosban az Eötvös Kollégium[739] tanáraival sem kivételeztek. Minden tanárt menesztettek, rövidesen újakat hoztak helyükre. A Fő utcai Gestapo-börtönbe hurcolt franciák legtöbbjét az ötödik emeletre vezényelték. Voltak, akik hónapokig dögletes cellába zsúfolva sínylődtek, ott hallgatták a zuhogó bombák zaját.

A menekültek helyes reakciója volt, hogy immár jobban összetartottak. Az első letartóztatások után óvatosabbak lettek. Rájöttek, hogy nem a német katonáktól, tisztektől kellett félniük, inkább a Gestapo civil ruhás besúgóitól. Ezek felismerése nehéz ügy volt. A franciák ezután az utcán nem beszéltek franciául, nem csoportosultak, de az elhurcoltak száma így is hétről hétre nőtt.

Az első ijedségen túl a francia követség a menekülőknek gyakorlati segítséget adott. Menekülési útvonalat Szeged felé, a román, szerb határ térségében tanácsolták. A megszállás utáni napokban a követségen strapacipőt osztottak, erős bakancsokat, iránytűket, térképeket, szótárakat, tartalék füstölt szalonnát. A követség helyettes sajtóattaséja, François Gachot szoros kapcsolatban állt a francia menekültekkel. Christian de Charmasse első titkár égisze alatt sokat segített a rászorulóknak hamis papírok előállításával.[740]

Egy német biztonsági operatív csoport őrizetbe vette Leïla de Dampierre grófnőt, Robert Gaston de Dampierre volt budapesti francia követ feleségét. A költőként, regényíróként a társasági életben ismert társasági hölgy[741] éjszakáit a Gestapo foglyaként a Fő utcában, a budapesti *Deutsches Polizeigefängnis* (Német Rendőrségi Fogda) őrizeteseként szinte leírhatatlan körülmények között töltötte. A cella kövezetén hált, az SS-őrség ocsmány kifejezésekkel csúfolta. A magyar fővárosból Bécs külvárosába, az oberlanzendorfi lágerbe szállították. Itt első élménye az volt, hogy – bújkáló egerekkel – szalmazsákot kapott.

A férj a francia külképviseletet vezette Belgrádban, Ottawában, majd rövid ideig, 1940 augusztusától Budapesten követként szolgált. Ezalatt a *Nouvelle*

[739] Az Eötvös Kollégiumot 1895-ben báró Eötvös Loránd alapította Budapesten. Jelenleg az ELTE Szakkollégiuma.

[740] *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 276. Francia védlevelekről, védő útlevelekről nincs adatunk. Mentési céllal valódi iratokat adtak ki, hamis igazolványokat többen készítettek, még a követség keretein belül is.

[741] Leïla de Dampierre (1891–1955) francia író, képzőművésznő, műveit 1944-ig több alkalommal kiállították Budapesten.

Revue de Hongrie tízéves jubileumi számában cikket jelentetett meg a francia–magyar barátságról. Növekvő szerepet töltött be a budapesti társadalmi életben. Kiemelkedő volt a kezdeményezőkészsége az 1940. júniusi francia összeomlás után a németországi francia hadifoglyoknak indított gyűjtés[742] szervezésében. A segítést – amíg lehetett – diszkréten végezte.

1942 decemberében követi posztjáról lemondott (diplomáciai státusza megmaradt), ugyanakkor folytatta az életmentést, a francia foglyok rejtett patronálását. (A család a határok lezárása miatt nem hagyhatta el Budapestet.) A német megszállás után De Dampierre-ék egy budapesti zsidó által kölcsönzött lakásban laktak. A férjet a Gestapo visszatérően vegzálta, ötször kihallgatta. A feleség rosszabbul járt (férje és a lányuk misén voltak éppen). A grófnő a megalázó helyzetet alig vette tudomásul, szilárd maradt. Rajzolással foglalta el magát, kitartásra bátorította fogoly nőtársait. Csekély ételadagját megosztotta a Bécs környéki „átnevelőtábor" *(Erziehungslager)* régebbi, elkülönített és kiéhezett női foglyaival.[743]

1944. április végén a Gestapo egyik autója visszaszállította Budapestre, és a Melinda úton a magyar Politikai Rendészet vezetőjének, Hain Péternek adta át. A magyar gestapóst az egyik francia fogoly találóan jellemezte: „Rosszabb, mint Himmler!" A követné emlékezése sem volt kedvezőbb: „Borzalmas magyar civil, hajlott háttal, hiéna képpel".[744] Leïla de Dampierre közvetlenül Bécs elfoglalása (1945. április 13.) előtt szabadult fel. Szerencséjükre férjével és fiával viszont látták egymást.

A német nemzetiszocialista erőszak nyomán a boglári tábor feloszlott. Többen csoportosan azonnal útnak indultak Romániába. 1944. november 1-jén minden franciára érvényes újabb parancs érkezett, a menekülteknek bevonulást rendeltek el a komáromi erődbe. A hivatalos érvelés úgy hangzott, „hogy ne kerüljenek orosz kézre". Sokan (joggal) inkább elbújtak, mivel a ren-

[742] A francia menekültek támogatása – a lengyelek megsegítéséhez hasonlóan – népszerű ügy lett. A szökések sikeréhez hozzájárult, hogy a francia hadifogolytáborok egy részét Magyarországhoz közel létesítették. Említést érdemel, hogy Dampierre jó viszonyt ápolt – többek között – a nyilaskeresztes politikusok szilárd ellenfelével, a Kisgazdapárt befolyásos személyiségével, Auer Pállal. A német megszállás alatt Auer bújkálni kényszerült.

[743] Többek között itt raboskodott Sombor-Schweinitzer Józsefné, Andrássy Mihályné grófnő (négy gyermekétől elszakítva, férje helyett hurcolták el) és mások. SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*, i. m. 118.

[744] Uo. 120. Horthy kormányzó több esetben próbálkozott egyes magyar politikai foglyok kiszabadításával, erőtlen kísérleteivel nem jutott eredményre.

delkezés mögött megtévesztést, deportálási szándékot sejtettek.[745] Voltak, akik szökni próbáltak Jugoszlávia felé, de ez az irány roppant nehéznek bizonyult.

A mérleget tekintve a Magyar Királyság német lerohanása után – a jól előkészített megszállás ellenére – a franciák többségének sikerült különböző úton-módon, akár fél-, akár teljes illegalitásban elkerülni a német őrizetbe vételt. Közrejátszott, hogy sokuknak voltak magyar kapcsolataik, barátaik. Nem becsülhető le a magyar polgári vagy a katolikus ellenállás (diákszövetségek) köreinek aktív támogató magatartása sem. A Belvárosban menedéket nyújtott a VIII. ker., Horánszky u. 23. alatti Norbertinum, a magyar premontreiek[746] főiskolai kollégiuma és rendháza. (A francia követség és budai, vízivárosi környéke a német ügynökök állandó megfigyelése alatt állt.) Gödöllőn bátor premontrei atyák rejtegették a védelmük alá húzódott franciákat. A helyi gimnáziumot novemberben bombatalálat érte, ezután csak az alagsor volt lakható.[747]

A megszálló hatóságok Budapesten az általuk elhurcolt franciák ügyében minden beavatkozást visszautasítottak. 1944. június 5-én elmozdulás történt. Utassy Lóránd ezredes, a HM 21. osztályának vezetője és Hans Ulrich Geschke[748] SS-Standantenführer szóbeli megállapodást kötött, hogy idegen menekültek letartóztatása kizárólag a HM útján történhet. Betartása hetekig sem tartott. A Gestapónak hamar tudomására jutott, hogy átadott foglyaik a magyarok segítségével hamarosan visszanyerték szabadságukat. A megállapodás ezzel megszűnt, a HM megbízottait francia hadifoglyok ügyében fogadni sem voltak hajlandók. Több ilyen eset után bizonyossá vált, hogy a szökött vagy elhurcolt, ismét elfogott franciákat magyar földről folyamatosan német koncentrációs táborokba szállították.

Az életvédelem történetében a budapesti Champagnat francia–magyar iskolának is helye van. Az 1817-ben Franciaországban alapított katolikus Mária Kongregáció 1928-ban nyitotta meg az alapítójáról, Marcellin Champagnat-ról elnevezett elemi iskolát és nevelőotthont. A francia–magyar intéz-

[745] A követséghez „munkára kiadott" internáltak szerződése nagyrészt hamis volt. A 90–100 főnyi internáltból egy sem vonult be. *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 289.

[746] A tanítórend által fenntartott középiskolák és nevelőintézetek számára biztosított teológiailag és szaktárgyakban képzett tanárokat magas színvonalon. A rend feloszlatásakor, 1950-ben az iskola megszűnt.

[747] *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 86.

[748] Hans Ulrich Geschke (1907–1944) jogász, Gestapo-hivatalnok, SS-Oberführer. Magyarország megszállása után a biztonsági rendőrség és az SD erőinek parancsnoka *(Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, BdS)*. Feltehetőleg *a budai tömeges német kitöréskor* elesett.

mény húsz évig, 1930-tól 1950-ig működött a IX. kerületi, Hőgyes Endre u. 5. sz. épületben. 1939 és 1945 között – nemzetiségre tekintet nélkül – számos menekültet befogadott.

A német megszállás után – svéd követségi védelem alatt – a származási és politikai okokból üldözöttek mentésének, rejtegetésének egyik bázisa lett. Mintegy hetven gyermek, negyven felnőtt – köztük több, a Wehrmachtba besorozott, dezertált elzászi francia, valamint Németországból szökött francia férfi – talált itt befogadásra, menedékre. Egy, a háború után készült tanúsítvány[749] szerint az intézmény az ellenállás egyik központja volt.

A háború alatti magyar–francia kapcsolatokra a Szálasi-féle gyászos hatalomátvétel is kihatott. A franciák helyzete tovább súlyosbodott. A fordulat utáni napokban Christian de Charmasse francia ügyvivő berendelés nyomán megjelent báró Kemény külügyminiszternél. (A francia kormányoktól független francia érdekeket képviselt Magyarországon.[750]) A miniszter figyelmeztette, a Gestapo nyomása miatt nem tudja tovább biztosítani a francia követség érinthetetlenségét. Megoldásként csak egy lehetőséget lát: a franciák esküdjenek fel az akkor már német földre menekült Pétain-féle Vichy-kormányra. A látogatás után De Charmasse összehívta a követség személyzetét, és feltette a kérdést: Van-e valaki, aki hajlandó a sigmaringeni „francia kormány"[751] képviselője lenni? Jelentkező nem akadt, így közölte, hogy ezzel a diplomáciai sérthetetlenség megszűnik, vonuljanak illegalitásba.

Ősszel a harci cselekmények elől a Champagnat-iskolába menekült a kispesti Szent Alajos Árvaház. Az intézmény ezzel az életmentés javára új lehetőséghez jutott. A faji alapon üldözött gyermekek befogadása folytatódott. Nelhübel Mátyás emlékeiből: „Amire konkrétan emlékszem, mindössze annyi, hogy sok sárga csillaggal »büszkélkedő« gyerek volt köztünk, akiket drága kincsként kellett őrizni. Még az ablakhoz sem volt szabad engednünk

749 A hivatalosan ellenőrzött tanúsítványt M. Albert Pfleger volt igazgató, a Szabad Franciaország Neuhauser Hírszerző Szolgálata tagjának, a Becsületrend lovagjának személyes közlése alapján, a Notre Dame Des Victories Intézetben állították ki. Közli HETÉNYI VARGA, i. m. 172–173. A Neuhauser Hírszerző Szolgálat tagjainak elismerését valamennyi budapesti marianista szerzetes megkapta.

750 A megszállt Franciaországban két kormány létezett: a németek által birtokolt területen Pétain marsall elnöksége alatt a Fernand de Brinon-féle Comite működött, a másikat De Gaulle tábornok irányította (ún. Szabad Franciaország).

751 A menekülő francia Vichy-kormány 1944. október és 1945. április között Baden-Württemberg tartományban, a történelmi sigmaringeni várkastélyban tartózkodott. Április 22-én Pétain marsall és Laval miniszterelnök megszökött. A marsallt később életfogytiglani börtönre, a volt miniszterelnököt halálra ítélték.

őket, és ha valaki idegen látogató érkezett, mindig eldugtuk őket a krumplis pince mélyére vagy a zegzugos pincefolyosók beugróiba, hogy magunk is alig akadtunk rájuk (...) számunkra annak idején igen érdekes játék volt."[752]

Súlyos esemény volt, hogy a Gestapo december 7-én behatolt a francia követség épületébe. Megtalálták a rádióadót, Christian Nugues konzult őrizetbe vették. A lefoglalt iratokkal együtt további személyeket is elhurcoltak. A terror közvetlen közelségében a még szabad franciák még a követség budai Duna-parti környékét is elkerülték.

A szorító körülmények miatt illegalitásba kényszerült Merényi-Scholtz Gusztáv, a Pajor Szanatórium vezetője. Számos feladatot vállalt, a Szlovákiában megsebesült franciákat kezelte, orosz és francia nyelvű igazolvány-űrlapokat sokszorosított.[753]

Az év végi hetekben az üldözöttek búvóhelyének fenntartása, a marianista életvédelem sikerében része volt a magyar rendőrségnek is. Visszaemlékezések tanúsítják, hogy a védettséget a Hőgyes utcai intézet, az Ajtósi Dürer soron a Vakok Intézete és a Sacré Coeur (Szent Szív-zárda) előtt kivezényelt géppisztolyos rendőri őrség biztosította. (A posztolást Egyed András francia–latin szakos piarista tanár kezdeményezte, Hódossy rendőrkapitány intézte.[754]) Mindez 1944 év végéig működött, ezután a nyilasbandák – főleg éjszakai – garázdálkodása kerekedett felül.

A Szent Szív-zárdában történt, hogy november 7-én a Nemzetközi Vöröskereszt rejtőző védettjeire nyilas járőr „ellenőrzési céllal" szinte rátörte az ajtót. A védencek egy részét P. Raile Jakab azonnal a szenespincébe küldte. Sok választás nem volt, gyorsan a szénhalom tetejére feküdtek. A páter fekete rongyokkal takarta le őket. Majd kinyitotta a kaput, és bevezette a razziázó nyilasokat. Mikor a pincébe értek, zseblámpájával gyorsan végigsiklott a szénrakásokon, majd a padozatra irányította a lámpa sugarát. Gyors léptekkel továbbment, mondván: Itt tároljuk a szenet. Vigyázzanak, nehogy összepisz-

752 https://adoc.pub/angyal-ferenc-bp-febr-16-marista.html. Letöltés 2025. január 8.

753 Merényi-Scholtz Gusztáv (1895–1950) belgyógyász, orvos altábornagy, ellenálló. A magyar katonai repülőorvostan kiválósága. A vezetése alatt állt Pajor Szanatóriumban az üldözötteket bújtatta, menedéket nyújtott szökött francia, orosz, bolgár hadifoglyoknak. 1950-ben koholt vádak alapján kivégezték. *Ego sum gallicus captivus*, i. m. 282–283., 295.

754 Egyed András a Svéd Vöröskereszt intézményeinél az életvédelmet kitöltetlen keresztlevelek átadásával is segítette. A Gestapo december 21-én a Champagnat-iskolában elfogta, a marianista szerzetesekkel, paptanárokkal együtt elhurcolta. 1945. január 9-én a Parlament pincéjéből szabadult, majd január 18-áig a piaristák Váci utcai óvóhelyén rendőri őrizetben volt. Később jelentős pszichológiai munkásságot fejtett ki.

kítsák magukat! A barát fölényes nyugalmának köszönhetően a nyilasok egyáltalán nem gyanakodtak. Az elrejtett zsidókból egyet sem találtak meg.[755]

Egy másik forrás szerint a zárdába benyomult nyilasok az egyik épületrészben pihenő embereket nem bántották, „csupán" raboltak. Feltörték az íróasztalokat. Elrabolták Nina Langlet ékszereit, a Vöröskereszt ott talált pénzét.[756] A torz nyilasvilágra jellemző, hogy a betörés kivizsgálására a zárdába érkezett két rendőrségi detektív – Nina Langlet emlékezése szerint[757] – mindenekelőtt svéd védlevelet kértek maguknak.

Hegedűs Sándor, marianista szerzetesi nevén József testvér részletes emlékezésében elismerően szólt a magyar szerzetesek üldözöttek javára történt kockázatvállalásáról. „De sajnálatomra azt is elmondhatom, hogy soha nem volt életemben annyi megaláztatásban részem, mint akkor. Meg nem értéssel is találkoztam eleget. Bizonyos egyházi körök rossz szemmel nézték, ha bármit is tettünk ezen a téren."[758]

December 19-én egy provokátor nyomra vezette a németeket. Az immár menedékotthonként szolgáló Hőgyes utcai intézetben a francia védencek a padláson rejtőzködtek. A rájuk tört SS – a papokkal szemben különös utálatot, gyűlöletet mutattak – elhurcolta a nyolc marianistát és az ott talált mintegy harminc zsidó többségét. (A golyóval lemészároltak száma, neve máig ismeretlen.) Nem számított a védlevél, a szerzetesi öltözet, a megszállók szemében az életvédelem halálos bűn volt.[759] A megpróbáltatások következő

[755] A zárdában mintegy 200 felnőttet és gyermeket mentettek. A szenespincei esetről l. LANGLET, i. m. 92.

[756] Erőteljes svéd követségi tiltakozásra a nyilasok bocsánatot kértek, néhány máshonnan elhurcolt svéd „védettet" szabadon engedtek. Langletné alatt Nina Langlet értendő.

[757] HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 358.

[758] „Albert testvér például egy alkalommal megkeresztelt egy egész zsidó családot. Nem volt más lehetőség a megmentésükre. Ezt megtudta egy plébános, behívatta Prucser Lajos igazgatót, de ő engem küldött be maga helyett. A plébános viszont velem szóba sem állt, hanem káplánját küldte ki, aki aztán alaposan lehordott, hogy mit képzelünk mi marianisták magunkról és ilyeneket..." HETÉNYI VARGA, i. m. 225. Egyed András piarista tanár ellenállási tevékenysége kapcsán olvashatjuk: „Mielőtt papjaink egyáltalán összeütközésbe kerülhettek volna a náci terrorszervezetekkel, sokkal korábban szembetalálták magukat a hivatalból irányított közvéleménnyel, s nem ritkán saját egyházi főhatóságuk elmarasztalásával – legalábbis kezdetben. A közhangulatot és az ifjúságot már régóta sikerült zsidóellenes irányba terelni. 1944 tavaszán pedig már egyáltalán nem volt divat zsidókkal barátkozni, még kevésbé segíteni őket." Uo. 144.

[759] A marianisták rendházát 1946. február 7-én, a Magyarországra Menekült Francia Hadifoglyok Baráti Társaságának párizsi ünnepi ülésén „a dezertálók központjának" nevezték. A besúgó befurakodásáig a következő cselekményeket végezték: ellenállók felkutatása, útbaigazítása, rejtekhelyek keresése, katonai egyenruhák elégetése, hamis személyazonossági igazolványok készítése stb. Védenceik között zsidó gyerekek, magyar katonaszökevények, ellenállók is voltak. Segített

állomását a Gyorskocsi utcai, foglyokkal zsúfolt, fűtetlen Gestapo-börtön jelentette. Celláik kezdetben a legfelsőbb emeleten voltak, később a bombázások okozta károk, a beomlás miatt a második emeleten.[760] Innen 1945. január 4-én a Parlament pincéjébe, majd a Gestapo budai várban létesített börtönébe, ezután a nyugati határszélre települt Belügyminisztérium I. ker., Országház u. 28. sz. alatti épületébe zsúfolták őket.[761] A szovjet haderő támadása, az ostromgyűrű szorítására a foglyok egy részét (köztük Kudar Lajos csendőr ezredest[762]) agyonlőtték. Az őrség – ismeretlen időpontban – elhagyta a várbeli épületet. A marianista szerzetesek, paptanárok február 12-én személyi veszteség nélkül megérték a szabadságot.

Pfleger Albert elzászi iskolatestvér francia részről – nem hivatalosan – a Champagnat francia elemi iskola igazgatói feladatait látta el. (Ellenállási tevékenysége részben máig ismeretlen.) Szabadulása után már február 17-én (!) kinevezték a De Gaulle Bizottság tagjává, a tényt a szovjet megszálló parancsnokság elismerte. 1948-ban tért vissza Franciaországba. 1970-ben jelent meg *Un rescapé de Hongrie témoigne* (Egy magyarországi menekült tanúskodik) című visszaemlékezése ellenálló és embermentő akcióiról, valamint meghurcoltatásának történetéről.[763]

Évtizedek teltek el, míg 1982. január 10-én a vichyi zsinagógában Izrael főkonzuljától az egykori budapesti marianista életmentőkből a még élő öt rendtag (Hegedűs Sándor, Pfleger Albert, Pinczinger László és Angyal Ferenc) személyesen vette át a Világ Népeinek Igaza emlékérmet és oklevelet.[764] Pflegert 1982-ben szülővárosa, Stotzheim, majd 1997-ben Budapest is díszpolgárának fogadta.

Az elemi iskola és nevelőintézet volt igazgatója, Prucser Lajos (1898–1975) 1945 után Franciaországba költözött. Hosszú ideig a marianisták lan-

nekik a Notre-Dame de Sion francia katolikus zárda főnöknője, Cécile Manya is. *Ego sum captivus gallicus*, i. m. 264., 282.

[760] A bombázásoktól sérült őröket operálásra légi úton a bécsi kórházakba szállították. HETÉNYI VARGA, i. m. 162.

[761] Az épületen 1992. március 19. óta emléktábla hirdeti a fogság, a német kivégzések tragikus emlékét.

[762] Kudar Lajos (1895–1945) csendőr alezredes, az Államvédelmi Központ parancsnokhelyettese. Posztumusz altábornagyi előléptetést kapott. Részt vett a Magyar Függetlenségi Mozgalom illegális munkájában. Védlevelek százait továbbította, eljuttatta a letartóztatandók listáját is. Illegális tevékenységét ismeretlenek elárulták, a németek 1945. február 11-én kivégezték. Holtteste nem került elő. A BM várbeli emléktábláján szerepel a neve.

[763] Idővel kiderítette az agent provocateur kilétét, akinek árulásával a Gestapo információhoz jutott és lecsapott.

[764] Bernard Clerc időközben elhunyt. HETÉNYI VARGA, i. m. 607.

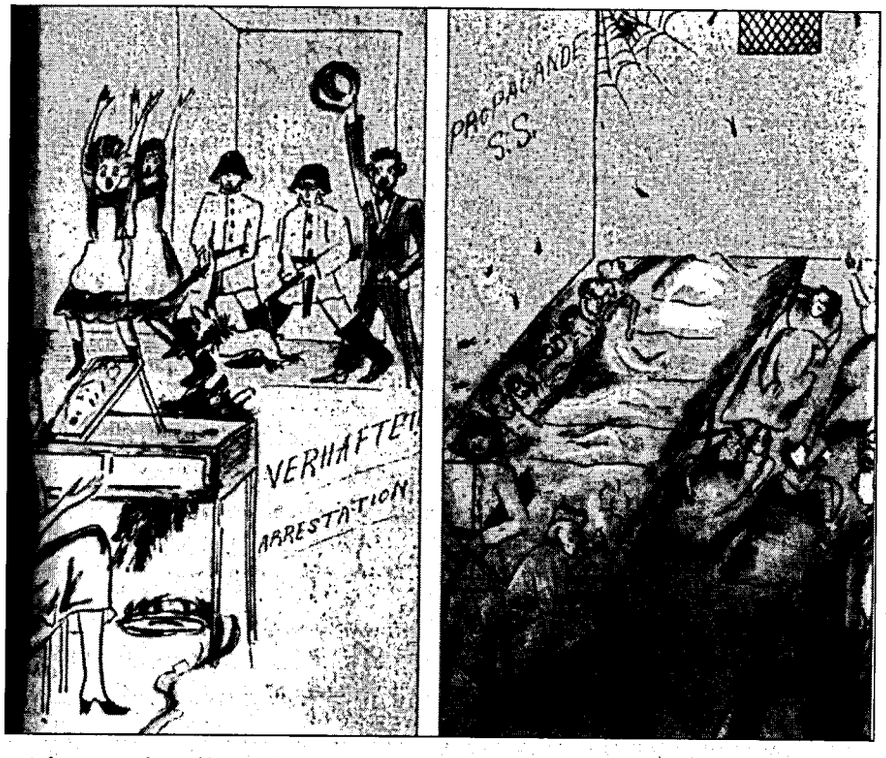

A francia nagykövet feleségének a rajza az SS általi letartóztatásáról, budai Gyorskocsi utcai fogságáról

goni intézetének igazgatója volt. A magyar zsidó üldözöttek megsegítéséért Jeruzsálemben 1982-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

Kevéssé ismertek és tiszteletet érdemelnek a külföldi magyarok francia és más üldözötteket mentő tettei. Sokat segített a hajszolt, menekvést kereső zsidóknak a *Mission Reformée Hongroise en France*,[765] a franciaországi magyar protestánsok több száz tagú missziója. (1973-tól *Église Protestante Hongroise en France*[766].) 1934-től köztük volt a párizsi magyar misszió vezető lelkésze, Kulifay Imre (1908–1986) és felesége. A református presbiterek habozás nélkül tették a dolgukat. A második világégés idején sokat tettek a francia és a magyar menekültekért, a hadifoglyokért. Segítettek a hivatalos eljárásokban, tanáccsal látták el őket betegség esetén, szükség szerint pénzbeli támogatást is

765 Franciaországi Református Misszió.
766 Franciaországi Magyar Protestáns Egyház.

nyújtottak. Az életmentés méreteiről, a támogatás részeseiről a háború idejéről fennmaradt anyakönyvi bejegyzések tanúskodnak.

Kulifay lelkészt emberséges, ugyanakkor kockázatos tevékenységében 1942-ben Auer Pál magyar konzul, a gyülekezetből egy Dapoigny Julienne Piroska nevű 18 éves lány segítette. Utóbbi zárt bőröndben hozta-vitte a magyar keresztelési iratokat. A manővert konzuli kísérőlevél fedezte, a német vasúti ellenőrök nem nyitották ki az életmentő tartalmú bőröndöt.

A franciaországi magyar egyháziak ellenállása máig emlékezetes.

A Budapesti Református Skót Misszió életmentései, Jane Haining tragédiája

A budapesti VI. ker., Vörösmarty utca 51. szám alatti Skót Missziót 1841-ben alapították. A Skót Egyház és a Magyarországi Református Egyház közös gyülekezetének székháza az emberi szeretet egyik budapesti mentsvára volt.

A nemzetiszocialista hódítás, a barbárság elől menekültek százai már az Anschluss előtt befogadást nyertek. Köztudott volt, hogy a Skót Egyház nemcsak szóban, az istentiszteletek alkalmával utasította el a faji gondolatot, hanem tettekben is. A budapesti intézet lelkészei mindenkor példát mutattak. Iskoláikban a tanárok, nevelők semmiféle különbséget nem tettek a befogadott menekültek, a keresztény és zsidó tanulók között. (Volt, hogy a tanulók[767] létszáma elérte a négyszázat.)

A misszió a szellemi ellenállás egyik bázisának bizonyult. Kultúrestéin kiváló zsidó írók, művészek szerepeltek. Nagy előadótermében Szerb Antal, Török Sándor, Ascher Oszkár, Palotai Boris, Kósa György és Kardos István – szerzői és előadói esteken – az erkölcs, az emberség védelmében léptek színpadra. Szinte valamennyi előadást meg kellett ismételni, sokat többször is. Ascher szerepléseit – a kisugárzó mondanivaló miatt – megkülönböztetett hatósági figyelem kísérte, de nagyobb baj nem történt.[768] Az intézetet dr. Nagy Sándor lelkész, Prém Margit ny. polgári iskolai igazgatónő és Jane Mathison Haining vezették.

A rendezvények bevételét a környező országokból érkezett menekültek – többségében lengyel és szlovák lányok – befogadására, megsegítésére fordították. A helyzet súlyosbodásával a hazai rászorulókat is segélyezték. Az 1944. március 19-i német katonai megszállás újabb nehézségeket teremtett.

[767] Az intézmény növendéke volt Ruttkai Éva (1927–1986) Kossuth- és kétszeres Jászai Mari-díjas színésznő is.

[768] LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 95.

A napi tevékenységben a legnagyobb óvatossággal kellett eljárni, az „ellenséges" missziót besúgók figyelték.

A nevelőintézet (internátus) Skóciából elszármazott vezetőjét, Jane Hainingt óvatosságból hazahívták, aki szomorúan érzékelte, hogy nő a torz jelleműek uralma, és a magyar fővárosban is megrémült a világ. Mégis, nem magát, hanem zömmel zsidó neveltjeit féltette, nem volt hajlandó elhagyni őket. Az intézet magyar konyhai személyzetétől érkezett feljelentésre a Sicherheitsdienst lecsapott. A birodalmi megbízott április 25–26-i, Berlinbe küldött jelentéséből tudjuk, hogy a szolgálat elhurcolta a törékeny Hainingot, aki 12 évet odaadóan szolgált Budapesten, árvák százait gondozta féltően, nevelőmunkáját nagy szakértelemmel végezte. A velejéig hazug német jelentés szerint a brit állampolgár, a Skót Intézet budapesti vezetőnője Anglia javára kémkedett.[769]

Május 15-én Auschwitz-Birkenauban 79 467. fogolyszámmal regisztrálták. 57 éves volt, mikor életét július 17-én kioltották. Augusztus 23-án a misszióban megjelent egy német katona (más adat szerint a német hatóságoktól érkezett civil személy). Csomagot adott át Szőke Lajos iskolaszolgának. Közölte, hogy tartalma Miss Hainingtől származik, aki július 17-én meghalt. A csomagot egy hétig nem szabad felbontani. Ha addig nem jönnek érte, szabadon rendelkezhetnek vele.

Jane Haining július 15-én még levelet írt a skót iskola igazgatónőjének. Az írás igen kusza, vonásai – elmondás szerint – „valami nagyon zilált lelkiállapotra mutatnak". A csomagot szeptember 1-jén helyi tanúk előtt felbontották. Néhány személyes tárgyat, egy angol nyelvű *Újtestamentum*ot találtak benne, ezeket az internátus vezetője őrizetbe vételekor vitte magával.[770]

Az utókor elismeréseként Haining Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza, hazájában a Holokauszt Brit Hőse címmel tüntették ki.[771]

Augusztusban a Skót Misszió épületének harmadik emeletét a Keresztény Zsidók Szövetségének engedték át. Bosnyák Zoltán uszító, szélsőjobboldali lapja, a *Harc* augusztus 26-i (I. évf. 14. szám) másfél nagyméretű lapon gúnyolódott, hogy a zsidók várakozása alapján az üresen álló skót palotában új zsidó főhadiszállás jött létre. A szerző a patinás épület új funkcióját abban

[769] BRAHAM: *The Destruction*, II., i. m. 556.

[770] SÉLLYEINÉ Somogyi Erzsébet: Emlékezés a régi iskolára. *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2019/4. 14–15.

[771] SZITA Szabolcs: *Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban*, i. m. 239. A tiszteletére a Vörösmarty utcai épület földszintjén emléktáblát állítottak.

láttatta, hogy „mégis jó kikeresztelkedni"! Leleplezésként hirdette, hogy az épület új lakói a zsidó intézményeknek „csak szélsőségesen" mondtak búcsút. „Furfangos zsidó észjárással elhatározták, hogy soraikban ezentúl keresztény zsidók is lesznek!"

A gyalázkodó, hangsúlyosan rosszindulatú cikkből kitűnik, hogy augusztus végén a skót iskola már nem működött, (zömmel árva) neveltjei sorsával a szerző nem foglalkozott. A tanítónők, nevelőnők lakásait az épületben lezárták. A misszió iskolájába a munkaszolgálatot teljesítő 101/302. (sárga karszalagos), majd a 101/99. számú kisegítő munkásszázadot szállásolták el. Az ún. légoltalmi századba sorolt munkaszolgálatosok zajukkal „zavarták a szomszédos házak lakóit".

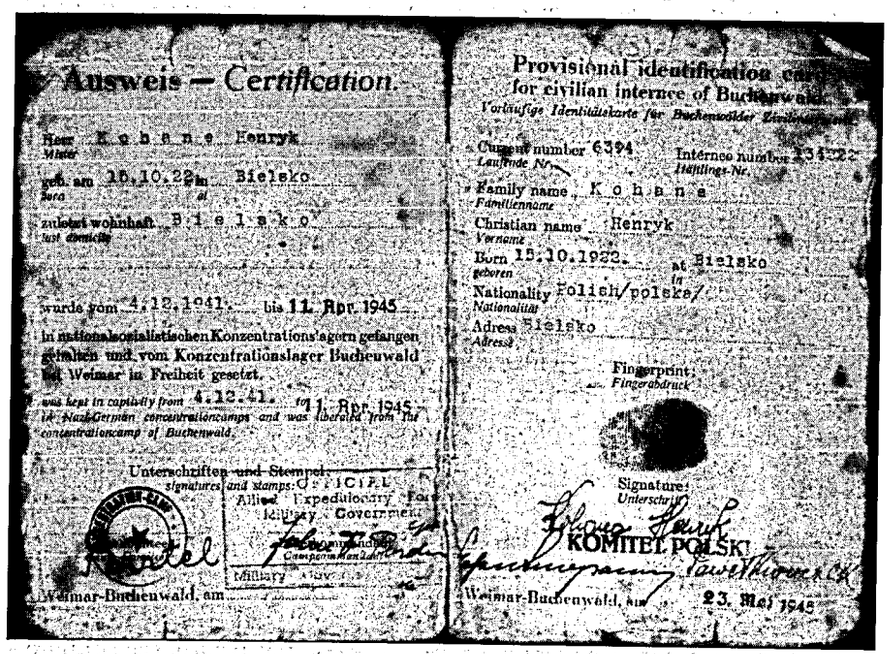
Ausweis — Certification.
Herr Kohane Henryk
geb. am 15.10.22 in Bielsko
zuletzt wohnhaft Bielsko
wurde vom 4.12.1941 bis 11. Apr. 1945
in nationalsozialistischen Konzentrationslagern gefangen gehalten und vom Konzentrationslager Buchenwald bei Weimar in Freiheit gesetzt.
was kept in captivity from 4.12.41 to 11. Apr. 1945 in Nazi-German concentrationcamps and was liberated from the concentrationcamp of Buchenwald.
Unterschriften und Stempel: signatures and stamps: OFFICIAL Allied Expeditionary Force Military Government
Weimar-Buchenwald, am
Provisional identification card for civilian internee of Buchenwald
Current number 6394
Internee number 134222
Family name Kohane
Christian name Henryk
Born 15.10.1922 at Bielsko
Nationality Polish/polska/
Adress Bielsko
Fingerprint: Fingerabdruck
Signature: Unterschrift
KOMITET POLSKI
Weimar-Buchenwald, am 23. Mai 1945

Mauthauseni túlélő igazolása, 1945. április 11.

A zsidó munkaszolgálatosok a VIII. kerületi Hős utcába, katonai bázisra jártak dolgozni. A századot ismeretlen időpontban – valószínű, hogy november végén – deportálták. Néhány túlélő tagja ausztriai munkatáborokból, a Linz környéki Mauthausen koncentrációs táborból, vagy még távolabbról, Gunskirchenből vergődött haza.[772]

[772] *Csillagos házak*, i. m. 79., 80.

PASS
für ehemalige Kz.-Häftlinge
FOR FORMER CONCENTRATION CAMP PRISONERS
Name Franz, Christian
Nation Ungarn
Auschwitz Nr. 3254
Ravensbrück 48 965

Auschwitzból hazatérő gyerek útlevele

A nyilasuralom fordulatot hozott az épület életébe. November elején a Svéd Vöröskereszt védelme alatt a misszió néhány tanerővel, Nagy Lajos magyar lelkésszel, hetven befogadott gyermekkel, harminc anyával és tíz – illegálisan ott tartózkodó – apával újra működött. December 12-én két rendőr jelent meg azzal a paranccsal, hogy a gyerekeket be kell vinni a gettóba. Nagy lelkész időt kért, hogy az ügyet a svéd követséggel megbeszélje.

A tárgyalás alatt az otthon lakóinak fele elmenekült. A svéd követség három tisztviselőt mozgósított az otthon érdekében, de eredménytelenül. A rendőrök cselekedtek. Aki nem tudott elmenekülni, a gettóban, a Wesselényi u. 42. harmadik emeletén kötött ki. Másnap reggel Nagy Lajos egy nevelőnővel kenyeret vitt az elhurcoltaknak, délután a svéd követség élelmiszer-küldeménye is megérkezett.[773]

A következő napokban megindult a gyerekek leleményes „visszalopása". A lelkész a nevet változtatott, a régi lakókat – felesége, gyermekei iratainak felhasználásával – sorra kihozta a gettóból. A kockázatos művelet „menekültek" hamis iratainak előállításával, a megváltoztatott névvel szereplő gyerekek kicsempészésével folytatódott. Nagy Lajos a debreceni anyakönyvi kerülettől megszerezte a születési anyakönyvi bizonylatok azonossági számát.[774] Ezzel a megoldással hitelesítették az iratokat, valódiságukhoz immár nem férhetett kétség.

Az anyakönyvi kivonatok előállításában ügyességével az időközben az épületbe menekült Bereczky Albert leánya, Katalin[775] tűnt ki. Közben kato-

[773] A gyerekek erőszakos kitelepítéséről naplójában Szabó Imre is megemlékezett. Szerinte az otthon nyolcvanágyas volt, a gyermekeket szüleikkel együtt vitték el. *Ég, de meg nem emésztetik*, i. m. 81.

[774] BRAHAM: *The Destruction*, II, i. m. 553.

[775] Bereczky Albert budapesti, Pozsonyi úti református lelkipásztor, püspök legkisebb lánya. Bereczky (1893–1966) 1930-tól élt a fővárosban. Az üldöztetés idején aktív, kiemelkedő életmentő volt.

naszökevények, politikai üldözöttek, valódi menekülők is növekvő számban érkeztek. Az iskolaépületbe addig beszállásolt két munkaszolgálatos század mellé – ismeretlen állománnyal – Hungarista Légiót is bevezényeltek a nyilasok. Utóbbinak haszna volt, mert az állandósuló nyilasrazziák az épületben rejtőzőket nem sújtották.

A református lelkipásztorokból kiemelkedő Soos Géza[776] helyállása. A Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik meghatározó tényezőjeként az ellenállás és a zsidók mentésének aktív részese volt. A *Soli deo Gloria*[777] elnökeként a háborús években sok zsidón segített. A budapesti Kálvin téri, a balatonszárszói és a szilicai (Szlovákia) református konferencia-központokban, valamint magánlakásokon lengyel, holland és más nemzetiségű üldözötteket bújtatott.

Jelentős életmentést teljesített dr. Máthé Elek református lelkész, tanár és műfordító (1895–1968). Kiskunhalason számos, a fővárosból, Budapestről menekült zsidónak a parókián nyújtott menedéket. Németellenes és más politikai beszédei miatt hívei (?) feljelentették, emiatt később Budapestre menekült, és bújkált. Az életmentést folytatta, csillagos házakba járt keresztelni, iratokat vitt a rászorulóknak. Később feleségével együtt – mind szorítóbb körülmények között – iratokat, igazolványokat készítettek, amelyekkel álmenekült mentettjeiknek lakást, élelmiszerjegyeket tudtak biztosítani.[778]

Az utolsó hetekben a Skót Misszió épületében kapott menedéket Tildy Zoltán és családja, Nagy Ferenc,[779] Csornoky Viktor[780] és mások. (Nagy a német megszállás után Baranyában rejtőzött, elfogása után a pécsi Gestapo őrizetében volt.) A terjedelmes építmény pincéjében Tildy majdnem rosszul járt. A szovjet katonák feltűnésekor gyorsan távozni akart a pincéből, amikor az egyik odalépett. „A tiszt azt hitte, hogy az illegalitásban rejtőző politikus

1948-tól 1958-ig a Duna-melléki Református Egyházközség püspöke, 1959-ig országgyűlési képviselő volt. 1996-ban posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

776 Soos Géza (1912–1953) jogász, református lelkipásztor. Szervezője volt az 1942. és 1943. évi, a „magyarság sorskérdéseit" tárgyaló szárszói konferenciáknak. Az *Auschwitz-jegyzőkönyvek* egyik terjesztője, az ellenállásban aktív kapcsolatban állt Wallenberggel.

777 Református diákmozgalom. Munkatársai közül többen részt vettek az ellenállásban, így Bognár István alelnök és Vatai László, akit elfogtak, és több hétig kínozták a Gestapo börtönében.

778 A több száz üldözöttet érintő életmentést a Koltay-detektívcsoport törte meg. A lelkészt Kiskunhalason 41 elkövetett „okirat-hamisítással" vádolták meg, végül kénytelenek voltak a VKNB-hez védelemért fordulni. Máthé neje a szervezet sajtóelőadójaként kapott alkalmazást.

779 Nagy Ferenc (1903–1979) kisgazdapárti politikus, országgyűlési képviselő, miniszterelnök, a Független Kisgazdapárt elnöke.

780 Csornoky Viktor (1919–1948) Tildy Zoltán veje, kairói magyar követ.

menekülő partizán[781] (?) és megálljt (sztoj) kiáltott a távozónak. Szerencsére Tildy megállt. Ha nem áll meg, valószínű rálő, mert pisztolyát ráemelte."[782]

Az eredeti skót gyermekotthon visszatért lakói, a misszió nevelői épségben érték meg a harci cselekmények lezárulását.[783] Jane Haining emlékét szülőföldjén emlékmű, a budapesti misszió épületének földszintjén emléktábla őrzi. 2010-től a Lánchíd és az Erzsébet híd közti pesti rakpart is a nevét viseli.

781 A fogalom alatt itt az ún. fehér partizán értendő. Kisebb, alig kiképzett csoportjaikat egy-egy terület, város kiürítése után hagyták vissza rombolásra, bénításra, propagandára a kivonult német vagy magyar csapatok.

782 MÉSZÁROS, i. m. 274. A szerző Madarász József nádudvari református lelkész nevére kiállított hamis igazolvánnyal családostól a Bethesda Kórházban bújkált. Uo. 258.

783 LÉVAI: *Szürke könyv*, i. m. 97.

Alig ismert védlevelek

Az itt részletesen tárgyalt védleveleken felül – szórványos adatok, utalások bizonyítják – léteztek Argentínából, Hollandiából, Uruguayból és Paraguayból küldött védőiratok is. Az USA-ból a pravoszláv egyház által nyomtatott, gépírással kiállított *Defending-certificate* (védőlevél) érkezett. Említést érdemel a panamai védlevél. Ezek olyan ritkák, hogy közgyűjteményben szinte elérhetetlenek. Valószínűsítjük, ezeket tulajdonosaik Budapestről elutazáskor magukkal vitték, vagy a szovjet hatóságokról szerzett tapasztalataik miatt félelmükben megsemmisítették.

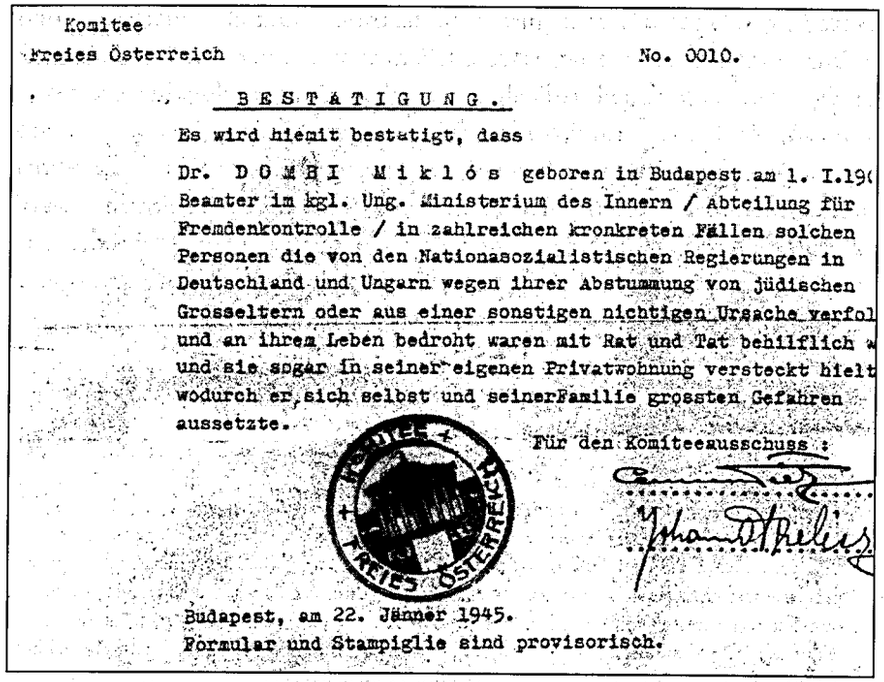

Komitee
Freies Österreich

No. 0010.

BESTÄTIGUNG.

Es wird hiemit bestätigt, dass

Dr. DOMBI Miklós geboren in Budapest am 1. I.19(Beamter im kgl. Ung. Ministerium des Innern / Abteilung für Fremdenkontrolle / in zahlreichen konkreten Fällen solchen Personen die von den Nationasozialistischen Regierungen in Deutschland und Ungarn wegen ihrer Abstammung von jüdischen Grosseltern oder aus einer sonstigen nichtigen Ursache verfol und an ihrem Leben bedroht waren mit Rat und Tat behilflich und sie sogar in seiner eigenen Privatwohnung versteckt hielt wodurch er sich selbst und seiner Familie grossten Gefahren aussetzte.

Für den Komiteeausschuss :

FREIES ÖSTERREICH

Budapest, am 22. Jänner 1945.
Formular und Stampiglie sind provisorisch.

Osztrák védlevél, 1945. január 22.

A világban használt útlevelek kutatásában, feldolgozásában Tom Topol végzett jelentős, figyelemre méltó munkát. A *Let Pass or Die* című, 353 lapnyi, 182 fényképfelvétellel gazdagon dokumentált kötet 2019-ben jelent meg. Alapos kutatáson, úttörő jelentőségű vizsgálódáson alapul. Bő öt évszázadra tekint vissza. A 14. és a 15. században használt, fennmaradt útlevelek, változatos úti igazolások (köztük többnyelvű védlevelek) tanúsítják tulajdonosuk kilétét. Megtudhatjuk, ki, mikor és milyen irányba utazott, sokszor azt is, kinek az engedélyével. A 15. századi úti okmányok kézírással készültek, előállításukról keveset tudunk. Ezeket az iratokat (mint a királyi alapítóleveleket, egyházi iratokat, adományokat bizonyító okiratokat) már korán hamisították, védelmükre a 16. században vízjellel látták el őket. A következő évszázadban megjelentek a nyomtatott okmányok, a vízjel mellett (1800 körül) a meghatározott papírminőség, a dombornyomás. A fejlődés jele volt, az utazási előírásokról egyeztettek, az okmányokról nemzetközi tanácskozásokat tartottak. A 20. század több biztonsági intézkedés bevezetését, megvalósítását hozta: az európai utazási, szállítási okmányok nemzetközi egyeztetése, biztonsági papír bevezetése, lézernyomás, sajátságok, jellegzetességek rögzítése.

1945. január közepétől hiteles „dokumentnek" kizárólag orosz nyelven kiállított, szovjet (vörös csillagos) pecséttel felülnyomott iratot, igazolást fogadtak el. Bármilyen idegen nyelvűt gyanúsnak minősítettek, felmutatója az azonnali őrizetbe vétel veszélyének tette ki magát. Előfordult, hogy Karig Sára biztos angol tudása és szociáldemokrata tagsági könyve hatott: a régi budai városházába települt szovjet parancsokság néhány tisztjével „jó viszonyt" alakított ki. Felbátorodva munkahelyének, az ellátatlanul maradt, magyar gyerekeket ápoló svéd árvaházaknak élelmet kért. Meglepődött, mikor kiderült, hogy a Svéd Vöröskereszt említése „nem nagyon tetszett nekik", de felírták a nevét és az árvaház címét.[784]

[784] „Egyszer csak megjelentek egy teherautóval, kezdték kirakni a zongorát, a díványt, párnákat, fehérneműket." Hozták „a burzsujoktól", a mai Szabó Ilonka utcából, kipakolták a szép polgári lakásokat. A „megajándékozottnak" meg kellett magyaráznia, ezekkel nem tud mit kezdeni. „Aztán nagyobbfajta dzsippel hoztak babot, fagyott krumplit, amijük volt, mindent." Karig az eset kapcsán megjegyezte, az árvaházak a továbbiakban „partizán módon éltek, ők is csereberéltek". KARIG, i. m. 160–161.

A védlevél érvénytelen, az akció felszámolása

Budapest erődvédelmének német parancsnokát, Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführert[785] a svéd[786] és a svájci diplomaták, illetve a szentszéki nuncius hiába próbálták rávenni a kapitulációra. A tábornok Hitlerre, a nemzetiszocializmusra esküdött. A Führer parancsát nem merte megszegni, inkább lemészároltatta katonáit.

A szovjet propaganda Budapest esetében kivételt tett. A Vörös Hadsereg a magyar fővárost nagy áldozattal, hosszabb ostrommal vette be, ezért a hivatalos szóhasználat a felszabadítás szó helyett inkább elfoglalás volt. Valóban, mert a szétlőtt, több városnegyedet, vasúti összeköttetést, ipartelepek sorát rommá bombázott, számos helyen csatorna- vagy dögszagot árasztó, éhező főváros bevétele után valamennyi szokás, bármilyen szabály, előírás, illem érvényét vesztette. A női tisztesség elleni erőszak, féktelen brutalitás általános volt. Minden jog a győztesre szállt.

A magyar fővárosban maradt diplomáciai képviseletek válságba kerültek. Nemzetközileg érvényes mentességük semmit sem ért. Városszerte szovjet zászlót tűztek ki, legtöbbször Sztálin-képet is. Orosz nyelvű, bélyegzős „dokumenten" kívül semmit sem fogadtak el. A felmutatott követségi menleveleket a katonák nem tudták elolvasni, felmutatójuk hamar gyanúba, utcákon és tereken fogságba hurcoltakhoz került. A győzteseket a javak azonnali megszerzése, elrablása, személyek – nők – elragadása, az „ellenség letiprása" foglalkoztatta. Kivétel volt a felsőfokú tanulmányokat végzett tisztek magatartása, ezek száma csekély volt. A házakba, lakásokba történt erőszakos szállásfoglaláskor a német nyelven beszélőkkel találkozás szerencsés fordulatnak számított.

[785] Karl Pfeffer-Wildenbruch (1880–1971) SS-Obergruppenführer és rendőr vezérezredes a budai kitöréskor szovjet hadifogságba esett.

[786] Stockholmnak 1944. december 23. óta semmilyen kapcsolata nem volt a Budapesten rekedt svéd diplomatákkal.

A páncélos csoportosítások, gépesített egységek a magyar fővárosban nem állhattak meg. A személyi veszteséggel, áldozattal nem sokat törődtek. Fölényben, lendületesen támadtak, rohamoztak Székesfehérvár, a Balaton felé. A stratégiai cél Bécs, Pozsony, Graz mielőbbi elérése volt. A harcoló csapatoknál a jól működő, hatékony katonai propaganda – minden eszközzel – Berlin elfoglalását, Hitler elfogását a „saját barlangjában", a nácizmus megsemmisítését ismételte. A közelgő győzelem szinte szárnyakat adott, a győzteseknek minden eszköz megengedett volt. Az elfoglalt magyar városokban, falvakban napokig a szabadrablás tombolt. Lakosságot kímélő parancsokról nincs tudomásunk, semmilyen felirat, igazolás, igazolvány nem segített.

A budapesti gettók meggyötört, legtöbbször elfásult, máskor reménykedő népe megközelítőleg 69 000 személyt tett ki. A gettó kerítésének ledöntése számukra valóban felszabadulás volt, ugyanakkor az éhezés, a temetetlen halottak, a fertőzések és a járványok (rüh, tetvek, bőrkiütések) számos újabb áldozatot követeltek. A megrázó közállapotokról Per Anger svéd diplomata emlékezésében rövid, kifejező összefoglalást találunk. „Teljes káosz uralkodott. A női sikolyok, a gépfegyverropogás, az égő lakások füstje – mindez olyan kísérteties hangzavarban folyt össze, amelyet soha nem felejtek el."[787]

A megszálló hatóságok, parancsnokságok hamar helyet foglaltak. A Budapesten maradt diplomáciai testületek exterritoriális jogai elenyésztek. A követségi immunitás megszűnt, a legtöbb hivatalos helyiséget kirabolták. Kímélet nélkül összetörték a „burzsoá" bútort, más értékes berendezési tárgyakat. A szovjet hatóságok szemében a külföldi diplomaták – országuktól, tetteiktől teljesen függetlenül – gyanús személyek voltak. „Spionoknak" tartották őket. Nem kezelték másképp a külföldi állampolgárokat sem. Elkülönítésük, zaklatásuk, kifosztásuk, fenyegetésekkel elegy kihallgatásuk mindennapi gyakorlattá lett. A „spionázs" vádjának fenyegető árnyékában addigi igazolványuk, humánus helytállásuk, életmentő tetteik mit sem számítottak.

A cselekvési szabadsággal még rendelkező diplomaták azzal küszködtek, kivel léphetnek kapcsolatba. Ki hajlandó épületeiket, a követségek ingó és ingatlan vagyonát, közlekedési eszközeiket, családjukat, személyi biztonságukat megvédeni? Carl Ivan Danielsson követ[788] Buda szovjet bevétele után a vatikáni nunciussal és a svájci alkonzullal legalább annyit el akart érni, hogy

[787] ANGER, i. m. 111. A jeles diplomata és Yngve Hartvig Ekmark a hagyományos svéd kapcsolatokkal rendelkező magyar Berg család Úri utcai házában élte át a budavári környék január 30-i elestét.

[788] A követ, Göte Carlsson, Margareta Bauer és Asta Nilsson Esterházy herceg budai palotájában, a pincerendszerben húzta meg magát.

a nyers erőszakkal szemben a diplomaták lakásai katonai őrséget kapjanak. Megkíséreltek okmányokat szerezni a követségek személyzetének, de minden hiábavaló volt.

Danielsson elmondta, hogy korábban a svéd követség képviselte a Szovjetunió érdekeit Magyarországon, ezért külön elbánást érdemelne. Ez az érv sem hatott. „Az oroszok azt felelték, hogy aki azt az országot képviseli, amely Németországba történő vasércszállítmányaival hozzájárult a háború elnyújtásához, csak fogja be a száját." Szerencsésnek mondhatta magát, az első találkozáskor „csak az óráját veszítette el".[789] Csernyisev tábornok a szovjet katonai parancsokságon fölényesen kezelte őket, „nyers és szarkasztikus hangon" beszélt. A hatalom gőgjétől eltelve a svéd követet durván rendreutasította. „Mostantól fogva a Szovjetunió maga képviseli a saját érdekeit. Senkinek a védelmére nem szorul rá."

Durva bánásmód érte Carl Lutz svájci alkonzult is. Hiába hivatkozott, hogy hivatalból a szovjet érdekek képviselője volt. Ez a várbeli követségi lakóépületbe betörő fegyvereseket mit sem érdekelte, sőt. A karórájától azonnal megfosztott, megfélemlített alkonzul az ablakon át, egy merész ugrással mentette a puszta életét. A svájci követségre kozák járőr hatolt be. Gyakorlott fosztogatók voltak, a pénztárostól aranypénzeket követeltek. „Amikor azt felelte, hogy nincsen, megverték. Felajánlott helyettük egy köteg svájci frankot. Megvetően visszautasították, mondván, hogy ez csak papír, és darabokra tépték. Ezután kifosztották a követség épületét, csakúgy, mint az összes többi épületet."[790]

A diplomaták ismételt beidézése, írásos végzéssel történt kiutasítása, fővárosi vagy vidéki elkülönítése akár hetekig vagy hónapokig tartott. Az okot csak feltételezhetjük. Alig ismert, hogy a Magyarországon harcoló szovjet katonai alakulatok mellett számos szárazföldi és vízi felderítő, kémelhárító, fogoly- és zsákmánygyűjtő, fedőnéven vagy fedőszámon rejtőző kisebb-nagyobb szervezet is érkezett. (Feladataikat illetően nem sokban különböztek a Wehrmacht megszálló alakulataitól.)

A harcoló alakulatok mögött a leginkább zsákmányolt lovas fogatokon érkezett trén magatartása volt nyomasztó. Az állomány gyakran ukránokból vagy más nemzetiségűekből állt. Az akkor még önálló, vidékies városokban az

789 ANGER, i. m. 116.
790 Uo.

oszlop bárhol megállt, azonnal „zabrálásba"[791] kezdett a környező házakban, lakásokban, udvarokban.

A sokféle harcoló csoportosulás érdeke azonos volt: a hitlerizmus, fasizmus,[792] hungarizmus elleni küzdelem örve alatt érdemeket szerezni a felsőbb parancsnokságok és Moszkva előtt. Ezt pedig a bevált módszerekkel; durva, alaptalan és megalázó gyanúsításokkal, koholt vádakkal, őrizetbe vételekkel, gyors és súlyos hadbírósági ítéletekkel, változatos fenyegetéssel, éheztetéssel és veréssel, mindennapi elhurcolásokkal, teherautós rablásokkal lehetett elérni. A kihallgatásokon gyakran kárpátaljai ruszinok fordítottak. A gyatra tolmácsolás súlyosbította a meggyanúsított magyarok helyzetét.

Per Anger szomorú emlékei között szerepelt, hogy a svéd követséget a randalírozó, naponta leittasodó szovjet katonák teljesen kifosztották. „A padlástól a pincéig átkutatták, a széfet kirobbantották, tartalmát kiürítették, mely a követség védelme alatt álló svéd vagy külföldi állampolgároktól kapott írásbeli nyilatkozatokat is tartalmazta."[793] Még az asztali ezüstöt is elvitték, amelyet az előző szovjet követség hagyott ott nekik. Az összes, bármilyen értékkel rendelkező berendezési tárgyat az erre odairányított teherautókkal szállították el. Per Anger megemlékezett Rotta vatikáni nuncius súlyos sérelméről. Mellén hordott aranyfeszületét vandál harcosok leszakították, elrabolták.[794]

A diplomaták többsége megdöbbentő eseteket élt át. A többszörösen megismételt, alaptalan és megalázó kihallgatások után további veszély leselkedett rájuk. Magyar területen szögesdróttal kerített szabadtéri internálótáborba, vagy az elhurcolás tehervagonban a Szovjetunióba reális „alternatíva" volt. A győztes hatalmak képviselőiből alakult Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) Magyarország felett totális ellenőrzést gyakorolt. Az 1945. január 20-i, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény hatálya alatt a megszállt Magyar Királyság kizárólag a szovjet elnökség alatti SZEB engedélyével számolhatott fel régi kapcsolatokat és létesíthetett újakat.

A Szálasi-kormányhoz akkreditált diplomatáknak el kellett hagyniuk Magyarországot, de azoknak is, akik a német megszállás, illetve a nyilaske-

791 A szovjet megszállás idején használatba jött kifejezés az orosz *zabraty*, azaz elvenni igéből származik.
792 A szovjet frontpropagandában az ellenséges csapatokat, a német katonákat legtöbbször fasisztának nevezték.
793 Az Árpád-kortól szinte teljes magyarországi unikális, gazdag éremgyűjtemény leltára a tulajdonosnál fennmaradt. A gyűjteménynek nyoma veszett. Egy budai lakosnak megparancsolták, hogy álljon ki a közeli Duna-partra, fejszével verje szét az oda szállított antik bútort, ezután a szilánkokat dobja a folyóba. Lehet, hogy a követség bútorzata is ugyanerre a sorsra jutott. ANGER, i. m. 122.
794 Uo.

resztes hatalomátvétel után a magyar fővárosban újabb jóváhagyás nélkül működtek. Rotta nuncius jelentéséből ismert, hogy 1945. március 22-én a SZEB két kiküldöttje jelent meg nála, és három napon belüli távozásra szólította fel a Szentszék képviseletét. A nuncius haladéktalanul tájékoztatta Serédi hercegprímást, aki halála előtt még elolvasta a Rottától érkezett levelet. Serédi tehát tudott arról, milyen bizonytalan helyzetbe került a Szentszék képviselete, és milyen lépéseket tett a méltánytalan intézkedés megakadályozására.[795] A helyzet súlyosságát bizonyítja, hogy a SZEB-től azonos utasítást, azaz a távozás elrendelését kapta Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország és Törökország budapesti követsége.

Tekintsünk az 1945. januári budapesti utcaképre. A búvóhelyéről kiszabadult Fenyő Miksa látta a bélyeges sereget. „És sárga csillagos emberek százai, batyuval a hátukon, vagy tolókocsival, gyerekkocsival, targoncával, ahogy szegényes holmijukkal a felszabadított gettóból lakásukra igyekeznek. Lerongyolt, sápadt, bizonytalan tekintetű alakok; a szörnyűségek, melyeket átéltek, szemük hártyájára írva. Nagy részük még viseli a sárga csillagot, nyilván menlevélnek érzi esetleges újabb jogellenességekkel szemben.

Az egyiket, aki köszönt nekem, megszólítottam: »Passepartout ez a sárga csillag?« – »Nem, uram, nem« Ezt én örökké hordani fogom. Mert nálam, uram, jobb, sovénebb magyar nem volt az országban; de most viselni fogom, hogy megkülönböztessem magam azoktól, kik velem ezt elkövették.«"[796]

A nagy gettóból is áramlott ki a csillagos sereg, a kiéhezett, leromlott, sokszor erősen szagos, mosdatlan tömeg. Az elbújt német katonákat kereső orosz katonák a gettó pincéit is átkutatták. Nem tudták, hogy a részben bontott fakerítés mögötti negyed gettó volt. A legtöbben azt sem, hogy az egyáltalán micsoda. A felszabadult zsidók örömujjongással fogadták őket, ők viszont nem értették, miért.[797]

A Nemzetközi Vöröskereszt egyik pesti irodájában Lars Berg sebtében munkába kezdett. A svéd követség korábbi ügyeinek lezárásával foglalkozott. A teljes felfordulásban józan lépést tett. Érvénytelenítette a német megszállás

[795] Jánosi József (1898–1965) jezsuita szerzetes, egyetemi tanár több hivatalnál, gróf Teleki Géza kultuszminiszternél próbálkozott, majd Balogh István kisgazda képviselő, szeged-alsóvárosi plébánosból lett miniszterelnökségi államtitkár kísérelte meg a 73 éves Rotta mentesítésének szovjet engedélyezését. Némi sikerrel, a kiutasítást bizonytalan időre (gyakorlatilag mindössze másfél hétre) elhalasztották. A szerzetes 1949 februárjában – a Mindszenty-per megkezdése előtt – Barankovics Istvánnal és Blaskó Mária írónővel Ausztriába távozott.

[796] FENYŐ, i. m. 548.

[797] *Csillagos házak*, i. m. 84.

alatt kiadott összes védő útlevelet, minden hasonló dokumentumot. A gyors intézkedésre amiatt is szükség volt, mert a szovjet katonai hatóságokat boszszantotta, hogy állandóan külföldi iratokat lengető emberekbe botlanak. Járőreik letépték a zászlókat, minden olyan kiírást, plakátot, jelvényt, amelyet nem értettek, ami bosszantotta őket.

A helyzetet az sem javította, hogy novembertől már tapasztalható volt, hogy az illegális iratgyártók szorgalmából jelentős, hétről hétre növekvő mennyiségű svéd és svájci védlevél volt forgalomban. Az álhírek tömegébe sorolható, hogy a védlevelek mennyiségi korlátozásáról, érvényességéről, elfogadásáról ellentétes, időnként egymást kioltó hírek keringtek. A főváros ostromának utolsó heteiben a razziák alkalmával számos irat jutott a nyilaskeresztesek kezébe, vagy a fegyveres alakulatok egyenruhát levetett, immár magukat „menekülőknek" nevezett bizonytalan állású személyekhez.[798] A feketepiac tovább virágzott. Minden külföldi (vagy annak látszó) papír addig is magas ára felszökött, ezen a napi ellenőrzés, a magyar hatóságok mit sem tudtak változtatni.

A lépten-nyomon igazoltató, foglyokat szorgalmasan gyűjtő karszalagos szovjet katonák nemcsak a védő útlevelekre, igazolásokra gyanakodtak, hanem a szabályos külföldi, közöttük diplomáciai útlevelekre is. Szerencsések voltak, akik okmányaikhoz azonnal orosz igazolást igényeltek (és kaptak!), ezeket mutatták fel. A „patrul"[799] gyakori feltűnése, a szovjet katonai igazoltatás sokszor veszélyes kalandot, bizonytalan idejű fogságot jelentett.

Magyar iratok, külföldi útlevél felmutatása kevés volt. Berg attasé kikérdezéses „élményeiből": Honnan tudhatnák, hogy az, akinek vallja magát? Már sok emberrel találkoztak, akik svéd diplomatának adták ki magukat. Honnan tudhatják, hogy Berg útlevele valódi? Nincsen benne orosz írás. Miért nincs Bergnél egyetlen orosz hatóságtól származó okmány sem, amely igazolja és megállapítja személyazonosságát?

Wallenberget 1945. január 17-én elcsalták, és sofőrével, Langfelder Vilmos mérnökkel a Szovjetunióba szállították. Az érdemes követségi titkár drámája hosszan elhúzódott, korábban eldöntött végzete máig sem tisztázott. Elfogták, bebörtönözték Harald Feller követségi titkárt és Max Meier svájci diplomatát.[800] Diplomata-útlevelük volt, de a szovjet hatóságtól kiadott igazolást nem szerezték be.

[798] Hivatalosan már alig lehetett megállapítani, melyik védlevél hiteles, érvényes vagy sem.

[799] Általában két-három személyes, fegyveres katonai őrjárat. Az igazoltató első kérdése „Dokument jeszty?" (Van irata?) volt.

[800] TSCHUY, i. m. 316.

Herald Feller konzul

Az egyik magyar diplomatának,[801] aki a náci időkben megszökött, majd csatlakozott a földalatti mozgalomhoz, diplomáciai útlevele ellenére, vagy éppenséggel amiatt, tíz évet kellett orosz börtöntáborokban eltöltenie. A brit titkosszolgálat háború alatt Budapesten tevékenykedő két embere valószínűleg elég különleges okmányokkal igazolta magát az oroszok előtt. Őket is letartóztatták, elhurcolták.[802]

Mester Miklós februárban találkozott utoljára Ambrózy Gyulával. „Láttam a náci Gestapo katonáit, amint 1944. október 16-án kirabolták a királyi Várpalotát. Rablók, martalócok benyomását tették rám. Mit mondjak most a szovjet katonákról? – tette fel Ambrózy a kérdést. Utána egy elmés mondattal válaszolt. – Ez így szólt: – 1. Sztálin két hibát követett el: Azt, hogy hadseregét megmutatta Európának. 2. Azt, hogy hadseregével megismertette Európát."[803]

A védlevelekkel kapcsolatos újabb bonyodalmakat Nina Langlet is megörökítette. „A szovjet hatóságok felhívására közzétettük az újságban, hogy valamennyi menlevelünk érvénytelen, és a vöröskeresztes munkaigazolványokat újakra cseréljük ki. Ilyent persze csak néhány személy kap, akik valóban a Svéd Vöröskereszt szolgálatában állnak. Az újságfelhívást követően özönlöttek az emberek az Üllői úti irodánkba, hogy kicseréljék igazolványaikat. De újat mégsem kaptak, mert hisz nem dolgoztak már nekünk. Oltalomlevelét senki sem akarta visszaadni, meg akarták tartani emlékbe."[804]

A szovjet megszálló hatóságok kihirdették: Budapest új helyzetben van, minden további védelem felesleges. Ezután nincs megkülönböztetés, a romeltakarításban minden magyar állampolgárnak részt kell vennie. (Eleinte még a

801 A szerző a nevét elhallgatta. ANGER, i. m. 123.
802 Uo. 124.
803 MÉSZÁROS, i. m. 274–275.
804 LANGLET, i. m. 134.

szövetséges állampolgárokat is közmunkára fogták. Ez a kötelezettség néhány tiltakozás után megszűnt.)[805]

Január 18-án a cionista fiatalok kiáltványtervezetben jelentették meg a Magyarországi Zsidók Népi Szervezetének (MZSNSZ) megalakulását és programját. A patetikus felhangokat sem nélkülöző felhívás a Magyarországon élő zsidók együttműködését hirdette, mert „okult az elmúlt idők tévedésein" (...) „és keserves leckékből tanult". A magyarországi zsidóságot – cionista felfogásban – nemzeti kisebbségnek hirdette, „a nemzetiségeket megillető jogokkal és kötelességekkel". Fontosnak tartotta, hogy kerüljék el azon elődeik hibáját, „akik megtagadták zsidó voltukat". Az új „népi szervezet" vállalásai között a korábbi cionista cél is helyet kapott: a gazdasági talpra álláson, a termelőmunkába bekapcsoláson túl mezőgazdasági és ipari átképzési lehetőségek biztosításával „előkészíti a zsidók kivándorlását".[806]

A plakátformátumban fennmaradt tervezet Palesztinában kibontott zászlót említett, valamint Magyarországon feltámadó új, dolgozó zsidó népközösség megteremtését. Szövegezőinek jó szándéka kétségtelen volt. De az is, hogy a magyarországi valós helyzetet; a fajgyűlöletből táplálkozó „hungarista" fanatizmust, az akkor még szinte mérhetetlen veszteséget, pusztulást nem ismerték.

Magyar földön – Hitler és Szálasi, valamint elvakult, fanatizált követőik felelősségéből – a harci cselekmények még közel négy hónapig húzódtak. Az emberirtás, a terror továbbra is mindennapos volt. Tengernyi fájdalom, az ország megmaradt javainak elpusztítása, elhurcolása következett.

A svéd követség igyekezett a korábban létesített kórházakat, rendelőket, kötözőhelyeket fenntartani. Nem csak a zsidókkal törődtek. Konyhákat állítottak fel a menekültek számára, kórházakat rendeztek be a keresztény betegeknek.[807] Leveskonyhákat működtetett az éhező lakosságnak a Nemzetközi Vöröskereszt is.

Március 20-án a Svéd Királyi Követség tagjai – az eltűnt Wallenberg és a beteg Langlet kivételével – elhagyták Budapestet. (A Langlet házaspár május 23-án tudott elutazni.[808]) Born március 31-én hagyta el kényszerből Budapestet. Magyar munkatársai „szomorú szemmel" búcsúztatták. Bukarest,

805 TSCHUY, i. m. 310.
806 *Vádirat a nácizmus ellen*, 4, i. m. 1057. A tervezetet a *University of Haifa – The Historical Documentation Center* Hu4 - b29 szám alatt őrzi.
807 HELTAI: *Négy fal között*, i. m. 357. Friedrich Born ugyancsak népkonyhák működtetésén dolgozott.
808 LANGLET, i. m. 180.

Ankara, Kairó, Athén, Nápoly és Marseille után május 1-jén érkezett Genfbe. A delegátusoknak előírt hallgatási kötelezettséget olyan komolyan vette, hogy 1963-ban bekövetkezett haláláig senkinek sem számolt be budapesti tevékenységének részleteiről.

A Lutz házaspár néhány nappal később érkezett haza. A velük kapcsolatos svéd hivatali bánásmód – a Langlet házaspáréhoz hasonlóan – máig szégyenletes.

A nuncius elutazása Cavallier József[809] emlékezésében is helyet kapott. Felidézte, hogy „most jön a Ferencvárosi pályaudvarról, ahová a kiutasított Angelo Rottát kísérte ki, mert a magyar kormány ugyan nem szakította meg a diplomáciai viszonyt a Szentszékkel, de a nunciust felkérte, hogy utazzék vissza Rómába.[810] Vonat csak a Ferencvárosi pályaudvarról indult, a többi pályaudvar romokban hevert, s Róma felé csak Románián keresztül lehetett eljutni... Cavallier arról is számot adott, hogy a kikísérés közben újra beszélt Angelo Rottával arról: „nincs jobb jelölt az esztergomi érseki székre, mint Mindszenty József veszprémi püspök... Mert bátorságot mutatott a nácikkal szemben, mert meg nem alkuvó."[811]

A jelenet április 6-án játszódott le. A kiutasítás következményeként a háborús vesztesnek, az európai helyzetben meglehetősen elszigetelődött Magyar Királyságnak a Szentszékkel való kapcsolata súlyos nehézségekbe ütközött.[812] (Rotta 1948-ban be akart utazni Magyarországra, szándékát meghiúsították.) Április 6-án ugyancsak csoportba sorolva, vasúton, harmadosztályon utazott Carl Lutz svájci alkonzul. Talpraesett ember volt. A svájci követség rommá lőtt buszából két épen maradt ülést szereltetett ki, ezeket a vonaton magával vitte. Ekképpen a hosszú vonatozás alatt a lehajtható ülésekből sikerült fekvőhelyet kialakítani. Kalandos utat tett meg: Isztambulon és Lisszabonon át vergődött Svájcba.

A deportálásból visszatérők és a gyermekek mentése 1945-ben folytatódott.[813] A nyomasztó helyzetből a kitörést sokan az országból való mielőbbi kivándorlásban vélték megtalálni. Az illegális utak között (ezeket a cionisták

[809] Cavallier a Külügyminisztérium főosztályvezetője volt, meghatalmazással.

[810] Április 4-én másodszor, immár véglegesen persona non gratának nyilvánították.

[811] SAÁD, i. m. 96.

[812] BALOGH Margit: *Magyarország és a Szentszék. (Források és távlatok) Tanulmányok. Erdő bíboros tiszteletére*, Budapest–Róma, 2012. 2. Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyminiszter 1945. március 21-én szemrehányást tett Eduard J. Flynnek, Roosevelt amerikai elnök tanácsadójának amiatt, hogy szerinte a Vatikán magatartása „minden, csak nem semleges". Uo. 3.

[813] 1946-os közlés szerint a kisegítő munkaszolgálatot 11 000-en élték túl.

szervezték) a Budapest–Bukarest összeköttetés kiemelt jelentőségű. Létezett még Ausztrián, Csehszlovákián és Németországon keresztül is. Ilyen utazást bonyolított Grósz Ernő Jichak, aki 200 gyermekért vállalt felelősséget.[814] Az elárvult zsidó gyermekek gondozását, kivándorlásra történő felkészítését többek között Kaufmann Magda, a Bné Akiba szervezet 20 éves tagja végezte.[815] Árva gyermekeket patronált, csoportjukat Palesztinába utazás idején Marseille-ig kísérte Schaeffer Zarhi Judit, a Mákkábi Hácáir – a központi gettóból szabadult – tagja.[816]

Klein Heléna ugyancsak a Bné Akiba tagja volt, az Üvegházban kapott menedéket. A földalatti mozgalomban összekötőként dolgozott a keresztény irattal bújkálók és a mozgalom tagjai között. A 22 éves lány árva gyerekek gondozásában, nevelésében vállalt feladatot. Csoportjával kivándorlásra (alijára) készültek. Két éven át (!) vándoroltak Németországban, majd Ciprusra szállították őket. 1947-ben érkeztek meg Palesztinába.[817]

Igazolás volt a hivatalos neve, de védlevélnek számított a koncentrációs táborokból, a sokféle SS-munkatáborból Magyarországra áradó volt foglyok egyetlen hivatalos irata is. Ezen – a sokszor szinte azonos szövegű – egy lapnyi, kis alakú nyomtatványon felül a volt fogoly neve, majd személyi adatai kaptak helyet. Igazolásként szolgált, hogy tulajdonosa ettől eddig az adott táborban tartózkodott. Feltüntették a tábori könyvben rögzített regisztrálási számát, és hogy a felszabadító hadsereg milyen számú, jelzésű parancsnoksága vagy táborparancsnoksága indította hazája felé.

Igazolásként szolgált még a visszatért, gyakran pokrócba, piszkos katonaköpenybe burkolózott, csontsovány nők és férfiak általános megjelenése, kiégett, riadt tekintete, megviseltsége. A keservek, az állandó életveszély után a túlélés örömét rejtett félelmük csökkentette. A legtöbben nem tudták, nem tudhatták, ki maradt meg a családjukból, mi vár még rájuk.

[814] Grószt 1946-ban a brit hatóságok egy évre ciprusi táborba internálták. Kiszabadulása után Palesztinában az Álone-Jichák gyermekfalu egyik alapítója lett, feleségével együtt az intézményben dolgozott.

[815] GUR: *Iratcsata az életért*, i. m. 102.

[816] Uo. 161.

[817] Uo. 107.

Az életmentők emléke

Az életmentők iránti tiszteletadás elválaszthatatlan az áldozatokról való megemlékezéstől, a kegyelettől. Az emléktáblák, emlékművek előtt rádöbbenhetünk, mire képes az ember ember ellen, miként arra is, mire képes az emberséges, erkölcsös lény embertársa védelmében. Az emlékhelyeken néma nevek sokaságával szembesülünk, ugyanakkor hangos vádakkal, tanúságokkal és tanulságokkal, ezekből kiemelkedik a „Ne ölj!" parancsa.

Raoul Wallenberg emlékműve a szülővárosában (Lidingö szigete)

1945-ben, a harcok elmúltával az első feladat az üldöztetés áldozatainak eltemetése volt, amit anyaghiány is nehezített. A legyilkolt zsidókat nemritkán tömegsírokba temették, felkutatásuk, az áldozatok neveinek megismerése, gyűjtése külön energiát igényelt. A hozzátartozók megjelenése megrázó jeleneteket idézett elő, a sírok megjelölése fogós feladat, gyakran ideiglenes volt.

Budapesten a Kozma utcai nagy zsidó temetőben a nyilas vérengzések áldozatait külön temették el, több helyen az országszerte exhumált, felszállított tetemeket is. Volt, ahol a munkaszolgálatos áldozatokról külön névjegyzékeket állítottak össze, hamar megindult a sírhelyek megjelölése is. A koncentrációs táborokban megölt, meghalt zsidók nevét számos helyen a zsinagóga belterében vésték fel. Emléktáblával tisztelegtek – többek között – az Országos Rabbiképző Intézetben az elhurcolt, megölt tanároknak és diákoknak, a XII. kerületi, Maros utcai Chevra Kadisa Kórház magasföldszinti halljában az 1945. január 12-én megölt orvosoknak, ápolóknak és a segítő személyzet legyilkolt tagjainak.

Az újpesti zsinagóga kerítésfalán négy nagy méretű domborműből álló kő emlékmű[818] 1947 óta emlékeztet az újpesti zsidóság tragédiájára. Győrben 1947-ben Adler Manó hatméteres temetői emlékművével ötezer elhurcolt, megölt zsidó polgár emlékét őrzik.

Az 1950-es években a Rákosi-rendszer nem támogatta a zsidó emlékezést, ami 1956 után csak lassan éledezett. A zsidó templomok, imaszobák pusztulásnak indultak. A hitközségek leépülése, elöregedése, felszámolása, a templomok eladása megnehezítette az emlékőrzést. Volt, ahol szinte megszüntette. Az emlékezés kultúrájában a politikai rendszerváltás, a megújult gondolkodás, bátrabb kiállás hozott változást.

Az 1956. őszi forradalmi események, az antiszemitizmus feléledése következményeként az ortodoxia nagy része elhagyta Magyarországot, a neológia pedig egyre kevésbé vállalta a vallási kötelezettségek gyakorlását. A zsidó iskoláztatás, nevelés helyreállítása, újraindítása nagy kihívás, összetett feladat volt.

Az emlékápolásban a megújulást az 1980-as évek hozták. Kisebb-nagyobb közösségek, felkért túlélők megemlékezései idézték fel a vészkorszak történéseit. Megindult a zsidó temetők felújítása, több figyelem fordult a hagyományok iránt. Feléledt a zsidó sajtó, a nagyvárosi zsidó közösségek megemlékeztek az évfordulókról, jeles zsidó személyiségekről. A témát a magyar film, a színházak is felkarolták, a zsidó munkaszolgálat, Radnóti Miklós költő és sorstársai munkássága, sorsa előtérbe kerültek.

Néhány példa: Balfon Szerb Antal és megölt irodalmár társai tiszteletére 1968-ban emlékművet avattak, 1999-ben Pécsett művészi emléktáblát a megölt zsidó gyermekeknek a Fürdő utcában, 2009. április 17-én emlékművel tisztelegtek a budapesti Bethlen téren az elhurcolt munkaszolgálatosoknak, majd emléktemetőt létesítettek 396 megölt munkaszolgálatosnak Koroszteny

[818] Körössy Marianna és Blaschberger János alkotása.

városban.[819] 18 000 deportálásban megölt zsidó sírját jelölték meg Kamenyec-Podolszkijban, emlékükre fát ültettek a budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskola udvarán. 2009 áprilisában Sopron mellett, a balfi munkatábor munkaszolgálatos áldozatainak tiszteletére emléktemetőt, kiállítást avattak. Új kezdeményezés volt, hogy az emlékhelyen iskolai osztályok foglalkozásokat és rendszeres megemlékezéseket tartottak.

Számos helyen a zsidó templomban emlékkövet állítottak, gyakran az áldozatok neveit is feltüntették. A vészkorszak történetének feltárásában, az áldozatok és a bűnösök nevének gyűjtésében Benoschofsky Ilona múzeumigazgató és Karsai Elek történész úttörő szerepet vállalt.

A hitélet iránti igény megnőtt, a hitközségi rendezvényeken mind többen vettek részt. A fejlődésre hatott a magyar–izraeli államközi kapcsolatok helyreállítása, a turizmus, a könyvkiadás, az ifjúsági közösségek, köztük cionista fiatalok csoportjainak szerveződése, közös megmozdulásaik.

Megindult a zsidó emlékhelyek helyreállítása, újak létesítése is. Kiemelkedő eseménynek számított, hogy a Duna partján legyilkolt áldozatok emlékét a Vizafogónál (Viza utca) Makrisz Agamemnon mártíremlékműve,[820] a Parlament előtt Can Togay filmrendező és Pauer Gyula szobrászművész 2005. április 16-án állított megrázó alkotása őrzi. Utóbbinál gyakran látni tisztelgésre érkezett turistacsoportokat, diákokat, megrendült bel- és külföldi látogatókat. A budapesti Bethlen Gábor tér 2. szám alatt 2009-ben emlékhelyet létesítettek az elhurcolt, az önkény áldozatává lett munkaszolgálatosoknak. 2016. április 17-től ugyancsak szobor őrzi a Józsefvárosi pályaudvarról és környékéről deportált zsidó munkaszolgálatosok emlékét.

A budapesti hitéleti fejlődés kihatott a deportálással szinte pótolhatatlan veszteséget szenvedett vidékre is. Több városban az 1944-ben kijelölt zsidó gettó helyét megjelölték, művészi alkotással, emléktáblával. Ezekből kiemelkedik a szombathelyi főtéri emlékmű, a soproni Papréten Kutas László alkotásával készült emlékhely. A bevagonírozás megrázó pécsi emlékhelyét autentikus téren, a vasútállomás előtt emelték. Aprólékos munkával Győrött Lónyai Sándor összegyűjtötte az elhurcolt, megölt győri zsidó gyermekek nevét. A hosszú névsort a helyreállított zsinagóga előtt emlékoszlopon örökítették meg. Emlékhelyet létesítettek Csorna város főterén, a helyi áldozatok nevét oszlopra vésték fel.

819 Itt a dorosicsi vérengzés áldozatai nyugszanak.

820 Eredetije 1959-ben készült a mauthauseni koncentrációs tábor szoborparkja számára. Jelenlegi helyén 1986. április 15-én avatták fel.

Számos életmentő kockázatos helytállását – főként a fővárosban – emléktábla, emlékmű őrzi. Nevük az utcák, terek hagyományosnak mondható elnevezésén felül a Dohány utcai zsinagóga udvarában, a Duna partján nagy méretű emléktáblán is megtalálható. Az emléktáblák fontos jellemzője, hogy legtöbbször a ma már történelmi jelentőségű eset, az életmentés helyszínét örökítik meg, hitelességét növelik. Az életmentők sorában Raoul Wallenberg megkülönböztetett figyelmet váltott ki. 1945. november 11-én a Wallenberg Bizottság kérelemmel fordult Budapest polgármesteréhez, engedélyezze, hogy az emberbarát akció megörökítésére „egy utca neveztessék el,"[821] és közadakozásból „szobra felállíttassék". A szobor lehetőség szerint – Zsedényi Bélának, a nemzetgyűlés elnökének és Szakasits Árpádnak, a Budapesti Nemzeti Bizottság elnökének védnökségével – a Szent István parkban kapjon helyet. A kérelmet Vas Zoltán polgármester hat nap múlva szignálta. A szobor elkészítésére Pátzay Pál kapott felkérést, és arról is döntöttek, hogy az emlékmű felállításának költségeit gyűjtésből fedezik.[822] A kígyós férfiaktot 1999-ben másolatban felállították eredeti helyén, a Szent István parkban.

Terjedelmi okokból nincs lehetőségünk az életmentés emléktábláinak felsorolására. Inkább a gesztus jelentőségét kívánjuk említeni, sőt hangsúlyozni, hogy az életmentőkre emlékezésnek milyen jelentősége van a nemzeti tudat, a humánum, az erkölcsi nevelés szempontjából.

Az Erzsébet híd északi oldalán a Wallenberg-év zárásaként, 2012. december 11-én a Külügyminisztérium emléktáblát állított a holokauszt áldozatainak és az életmentőknek. A nagy méretű fekete márványtáblára a dunai rakpartok névadóinak nevét vésték fel: id. Antall József, Friedrich Born, Esterházy János, Jane Haining, Valdemar Langlet és Nina Langlet, Carl Lutz, Boldog Salkaházi Sára, Slachta Margit, Sztehlo Gábor, Angelo Rotta és Raoul Wallenberg.

Sampaio Garrido és Teixeira Branquinho portugál diplomata életmentőknek a XIII. ker., Újpesti rakpart 5. szám alatt 2011-ben avattak emléktáblát. Feliratos táblával nagy méretű emlékkövet állítottak a III. kerület parkjában

821 A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1945. december 18-i ülésén döntött a Phönix utca átnevezéséről Wallenberg utcává.

822 Pátzay 1947 augusztusában fejezte be a szobrászati munkákat. Az emlékművet 1949. márciusi felállítása után április 9-én ledöntötték. 1953-ban elszállították Debrecenbe, évtizedekig ott állt. Társadalmi kezdeményezésre visszahozták, a Győrfi Sándor szobrászművész készítette másolat 1999. április 18. óta a pesti Szent István park egyik ékessége. 1984–1985 táján készült Varga Imre alkotása, Wallenberg-emlékmű áll 1987 óta a Szilágyi Erzsébet fasor 101. és az Erzsébet tér 11–13. szám alatt. Emlékhelyet létesítettek tiszteletére a Dohány utcai zsinagóga udvarán is.

Angel Sanz Briznek, a spanyol követség egykori diplomatájának, a Világ Népei Igazának.

Több művészi alkotás, emléktábla örökíti meg Carl Lutz svájci alkonzul emlékét. 1991 októberében impozáns emlékművet avattak tiszteletére a Belvárosban, a Dob utca 10. előterében, 2006. december 13-án domborművel emlékkövet a Szabadság tér 12. (az USA volt követsége) előtt, emléktáblát a Vadász utca 29. sz. épület (a volt Üvegház) falán és 2012. április 20-án a Várban, a brit követség egykori épületének (Táncsics Mihály u. 1.) falán.

2006. október 16-tól nagy méretű tábla őrzi a főmonostor kapujában a gyermekeket oltalmazó Eduard Benedek Brunschweiler bencés oblátus, svájci állampolgár emlékét. A Nemzetközi Vöröskereszt és fődelegátusa, Friedrich Born megbízásából a pannonhalmi apátságba húzódott árvák, üldözöttek és menekültek védelmezője volt. Born emlékköve a budai várban, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarában, Sztehlo Gábor emlékszobra a főváros központjában, a Deák téren található. 1990-ben Langlet-emléktáblát helyeztek el a Sacré Coeur (Szent Szív Intézet) volt épületében, a XIV. ker., Ajtósi Dürer sor 19–20. parkjában.

Emléktáblával jelölték meg Kálló Ferenc tábori esperes és Reviczky Imre ezredes egykori lakhelyét, utóbbinak szobra van a Kerepesi úti temetőben, emlékköve a III. kerületben, a Bogdáni út–Reviczky Imre utca sarkán. Nagybaczoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter emberségének emlékét 2003. június 18. óta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarának falán emléktábla őrzi. Számos életmentő is posztumusz emléktáblát kapott. 1992-ben ekként örökítették meg a budai Homonnay-villa falán a család és a megmentett zsidó gyermekek emlékét, a pesti rakparton pedig Salkaházi Sára nővér és Bernovits Vilma hitoktató emléktábláját találjuk.

Valamennyiük helytállása példa és bizonyíték. Végletes helyzetekben is lehet tenni, lehetséges a világon valamit igazítani.

Képjegyzék

Forrás: Kengyel Károly (Németország) gyűjteménye (kivéve 190., 218. és 253–257. oldal)

13. o. Ideiglenes úti okmány
19. o. Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője
21. o. Megjelent a J (Jude) felülbélyegzés
Származási bizonyítvány, 1921; felülbélyegzés1936. március 24.
24. o. Magyar útlevelek a vészkorszakot megelőző időkből
26. o. Vezénylés a VII. Kerületi Wesselényi u. 44. szám alatti kórházba
74. o. Magyar külügyi engedély, 1944. július
77. o. Mentesítő okirat, 1944. október 6.
79. o. Kormányzói mentesítés
85. o. Pesti Hírlap, 1944. november 8.
90. o. A nyilasok kivezényelték a zsidókat a pincékből, házakból; kényszerű városi menetükkel a megadást jelenítették meg
91. o. Felhívás a mentesítések hatályáról
101. o. Holland útlevél
112. o. Pénzért váltott szlovák védlevél 1942-ből
120. o. Levelezés pápai segédlettel
133. o. Wiesenmayer Emil nyomdája állította elő a Schutz-Passt
148. o. Baránszky Tibor teológus, életmentő Msgr. Rotta nunciustól kapott megbízólevelet
153. o. A pápai követség oltalomlevele
154. o. Pápai védlevél Msgr. Rotta nuncius aláírásával
158. o. Stollár Béla fegyveres ellenálló
163. o. A portugál követség védlevele
180. o. Mandel (Mantello) György salvadori életmentő
183. o. Déry Tibor salvadori védőokmányai
184. o. Salvadori védőokmány, 1942, 1944 José Arturo Castellanos ezredes
186. o. Krausz Miklós cionista ellenálló, a budapesti Palesztina Hivatal végrehajtó titkára
188. o. Sorban állás védlevélért az V. kerületi Vadász u. 29., az Üvegház előtt. Carl Lutz felvétele
A Vadász utcai volt Üvegházban emlékszoba működik
194. o. Kivándorló gyerekek
197. o. Spanyol követségi igazolás
199. o. Spanyol védlevél, 1944. november
209. o. Carl Lutz alkonzul, a Világ népeinek igaza és Gertrud Lutz
210. o. Svájci követségi védlevél a tulajdon védelmére

211. o. Palesztinai bevándorlási iratok
Palesztinába érkezők „certificate"-je
212. o. Palesztinába hajón érkező emigránsok kikötése
213. o. Svájci útlevél-igazolás
214. o. A svájci Kollektivpass felmutatója szabadon közlekedhet, védelemben részesül
215. o. Román hölgy svájci védelem alatt, 1944. december 8.; orosz kiegészítés, 1945. február
216. o. A Vadász utca, a kivándorlási osztály székhelye a svájci védlevelek beszerzésének színhelye volt. Mindkét kép Carl Lutz felvétele
217. o. Kiadási igazolás javító-nevelő intézetből a Vadász utcába
220. o. A svájci követség jegyzéke az 1944. november 28-án a Józsefvárosi pályaudvarró elszállított svájci védlevelesek érdekében
221. o. Svájc Követsége igazolja, hogy a dokumentum tulajdonosa a csoportos útlevélen szerepel, érvényes útlevél tulajdonosának számít
222. o. Svájci védlevél 1944-ből
223. o. Cionista irathamisítók a Bethlen téri titkos „műhelyben". Weil Ferenc festőművész illusztrációja
225. o. Nina és Valdemar Langlet
227. o. Svéd védőokmányok
231. o. Schutzbrief
232. o. A svéd Királyi Kabinet levele Budapestre Wallenberg tervezett budapesti útjáról, feladatairól
233. o. Bevándorló zsidó palesztinai igazolása
234. o. Svéd Andor és családja kiutazási engedélye az Egyesült Államokba
Védlevelek az Amerikai Egyesült Államoktól
237. o. A svéd Schutz-Pass nyomdai tervezete Wallenberg aláírásával
242. o. Budapesti utcakép 1944 telén
245. o. Nyilaspropaganda-„nyalóka"
253–257. o. Névjegyzék a dr. Szilágyi László belügyminiszteri tanácsoshoz beadott, zsidókat korlátozó rendeletek alól mentesítő okiratokat kapott személyekről, névvel, születési hellyel, idővel, foglalkozással, iktatási számmal. A névjegyzéket dr. Szilágyi Péter, Szilágyi László (1897–1978) volt belügyminisztériumi tanácsos fia adományozta a Páva utcai Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjteménynek. A kemény fedeles füzet 5514 nevet tartalmaz, amelyet Szilágyi László titkárnője vezetett. Leltári szám: HDKE 2015.3.155. Adományozó Szilágyi Péter.
261. o. A Zsidó Tanács élelmiszer-küldeménye a gettóba
283. o. Budapesten akkreditált török diplomata svájci vízuma, 1944. május
297. o. Domonkos Miksa gettóparancsnok védlevele
348. o. A francia nagykövet feleségének rajza az SS általi letartóztatásáról, budai Gyorskocsi utcai fogságáról
352. o. Mauthauseni túlélő igazolása, 1945. április 11.
353. o. Auschwitzból hazatérő gyerek útlevele
356. o. Osztrák védlevél, 1945. január 22.
364. o. Harald Feller konzul
368. o. Raoul Wallenberg emlékműve a szülővárosában (Lidingö szigete)
383–396. o. A mentesítettek névsora

Hivatkozott irodalom

ANGER, Per: *Raoul Wallenberggel Budapesten. Visszaemlékezések a háborús évek Magyarországára.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999.

ANTALL József (id.): *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt.* Budapest, 1946.

BAKAY Lajos: *A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig.* XX. Század Intézet, Budapest, 2004.

BALOGH Margit: *Magyarország és a Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* Budapest–Róma, 2012.

BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Elektra Kiadóház, Budapest, 2002.

BÁN D. András (közr.): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakács-Bessenyei György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. *Mozgó Világ,* 1995/12. 73–81.

BÁN Éva: Menekültek Lisszabonban a második világháború előtti és alatti időkben. *Valóság,* 1998/6.

BÁN Éva: Lisszabon – Budapest – Berlin, 1944–1945, *Valóság,* 1992/7.

BARÁNSZKY Tibor: *Szent Jakab mennyei egyszerűsége.* Baránszky Tiborral beszélget Járai Judit. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

BARNA Béla: *Ludas község története* (kézirat).

BENSALOM, Rafi: *Mert élni akartunk.* Szerk. Szita Szabolcs. Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény, Budapest, 2003.

BEN-TOV, Arieh: *Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt.* Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1992.

BIBÓ István: Zsidókérdés Magyarországon. A magyar szellemi élet felelőssége az 1944-es években. In: Uő: *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Magvető, Budapest, 1986.

BRAHAM, Randolph L.: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon, 1–2.* Ford. Zala Tamás, Berényi Gábor, Sz. Kiss Csaba, Garai Attila, Seres Iván, Hernádi Miklós. 2. bőv., átdolg. kiadás, Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997.

BRAHAM, Randolph L.: *The Destruction of Hungarian Jewry,* I–II. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York, 1962/1963.

BURGER, Adolf: *A hamisító csoport.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

CARCEDO, Diego: *Un español frente al Holocausto. Así salvó Ángel Sanz Briz a 5000 judíos.* Ediciones Temas de Hoy, S. A. Madrid, 2000.

COHEN, Asher: *A Haluc ellenállás Magyarországon, 1942–1944.* Balassi Kiadó, Budapest, 2002.

Csillaggal nem jó járni most. Kis Pál budapesti fényképész naplója (1944. október – december). Magvető, Budapest, 2016.

Csillagos házak. Centropa Archívum. https://www.csillagoshazak.hu/. Letöltés 2025. január 8.

Csillagos házak. Emberek, házak, sorsok. Vál., szerk. NÁDOR Éva. Nádor és Társa Tanácsadó Iroda, Budapest, 2015.

Csillagsorsok. Naplók, visszaemlékezések a holokausztról. S. a. r. SZARKA Lajos. Immánuel Magyar–Izraeli Baráti Társaság, Keszthely, 2020.

DÁVID Katalin: *Soah. Emlékeim a vészkorszak idejéből.* Szent István Társulat, Budapest, 2014.

Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945. Vorgelegt von Dr. Rezső KASZTNER. Bázel, 1946.

DÉSI János: *Wallenberg-jegyzőkönyv.* Ab Ovo, Budapest, 2014.

Diplomatic Papers 1944, Foreign Relations of the United States I. Ed. Perkins, E. R., Gleason, S. Washington, 1966.

DIZSERI Eszter: *Zsindelyné Tüdős Klára.* Kálvin Kiadó, Budapest, 1994.

DOBOS Erzsébet: *Megmenekültek. Dokumentumok és visszaemlékezések a spanyol embermentésekről Budapesten a holokauszt idején.* A szerző kiadása, Budapest, 2010.

Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914–1954. Közreadta SZABÓ Imre. Budahegyvidéki Református Egyházközség, Budapest, 2001.

EGLIS István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában.* Új Ember Kiadó, Budapest, 2014.

Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései. Vál., jegyz. BAJOMI LÁZÁR Endre. Budapest, Európa, 1980.

Egy munkaszolgálatos „gyalogtúrája" Budapest és Hegyeshalom között: Lénárd Sándor naplója (1944. október 15. – november 18.). Közreadja HUHÁK Heléna. archivNet, 2014/1.

EMBER Mária: *Wallenberg Budapesten.* Városháza Kiadó, Budapest, 2000.

EÖRSI László: Az „örök vamzer" (Harangi Zoltán). *Beszélő,* 2012/1.

EREZ, Cvi: Mikor és hogyan kerültek az auschwitzi jegyzőkönyvek Budapestre? *Remény,* 1988/5.

Exil Shanghai 1938–1947. Jüdisches Leben in der Emigration. Ambrüster, Georg–Michael Kohlstruck–Sonja Mühlenberg (Hg.). Teetz, Heinrich & Heinrich, 2000.

FARKAS Zoltán: Budapesti szegletek. 1. *Napút,* 2012/6.

„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön…Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon, II. Szerk. KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete kiadása, Budapest, 1962.

FENYŐ Miksa: *Az elsodort ország.* Magvető, Budapest, 1986.

FIOR, Michel: *Die Schweiz und das Gold der Reichsbank. Was wusste die Schweizerische Nationalbank?* Chronos Verlag, Zürich, 1997.

FLESCH István: *Az isztambuli menedék. Törökország a vészkorszakban.* Corvina, Budapest, 2010.

FORGÁCS András: *Az embermentéstől a Wallenberg Bizottságig.* Raoul Wallenberg Egyesület, Budapest, 2019.

FORGÁCS Gábor: *Christmas of Raoul Wallenberg Budapest, 1944.* (OSA Archívum). Kolor Optika Bt., 2004.

FREY Dóra: Az Auschwitz-jegyzőkönyv. Egy még mindig kevésbé ismert történeti dokumentum. *Eszmélet,* 2011. január.

FRIEDLÄNDER, Saul: *A náci Németország és a zsidók 1933–1945.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2013.

GARCIA, Isidro Gonzalez: Las razones de un olvido. La figura de Ángel Sanz Briz. *El País,* 2002. június 4.

GOLAN, Moshe: *A magyarországi cionista szervezetek zsidó menekülteket segítő tevékenysége Magyarország német megszállása előtt.* Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem. https://regi.or-zse.hu/hacofe/vol9/golan_a_magyarorszagi_cionista_intezmenyek_zsido_menekulteket_segito_tevekenysege.pdf. Letöltés: 2024. december 13.

GUR, David: *Együtt az ár ellen.* Pesti Kalligram Kft., Budapest, 2015.

GUR, David: Iratcsata az életért. *Holocaust Füzetek,* 1998/9. 65–102.

GYŐRI György: *Megmeneküléseim. Hosszú levél unokáimnak.* CET Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 2001.

HAAS György: *A szeretet apostola volt. Varga Béla élete,* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.

HAMZA, Gábor: *Studies on Legal Relations between the Ottoman Empire/the Republic Turkey and Hungary, Cyprus, and Macedonia. Selected Essays in Hungarian, English, German and Turkish.* Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2017.

HAMZA Gábor: Emlékezés Schwarz András Bertalanra, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára. *Magyar Tudomány*, 2016/6.
HANKISS Ágnes: *„Hazájának, Nemzetének hű fiaként". Mentesítési kérelmek 1944-ből.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2016.
HANTOS János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1981.
HARSÁNYI Iván: 1943–1944 magyarországi eseményei spanyol diplomáciai iratok tükrében. *Századok*, 1995/3.
HARSÁNYI Iván: A budapesti spanyol követség által az 1944-es üldözések idején védelemben részesített zsidók névsorai. *Holocaust Füzetek*, 1993/3.
HARSÁNYI, Iván: El gobierno de los cruzflechistas húngrios y la diplomacia española en 1944. In: *Acta Scientiarum Socialium (Historia, Oeconomia, Paedagogia, Philosophia, Sociologia). Universitas Pannonica Scientiarum Agriculturae, Facultas Kaposvariensis*, Kaposvár, 1998.
HAUSNER, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története.* Európa, Budapest, 1984.
HEGEDÜS Géza: *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
HELTAI Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945.* Magvető, Budapest, 2018.
Helytállás. Embermentő orvosok és egészségügyiek 1944–1945. Visszaemlékezések és tanulmányok. Szerk. SZABÓ Éva. Magyar Antifasiszták és Ellenállók Szövetsége, Budapest, 1996.
HETÉNYI VARGA Károly: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és a nyilaskereszt árnyékában.* Ecclesia, Budapest, 1983.
HILBERG, Raul: *Az európai zsidók elpusztítása.* KUK Kiadó, Budapest, 2014.
HOLLÓSI Gábor: *Dr. vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre.* Veritas, Budapest, 2016.
Holokauszt – Csend – Beszéd – Emlékezet – Üzenet. Szerk. Kelemen Zoltán Universitas Szeged, Szeged, 2019.
HORTHY Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires, 1953.
Horthy Miklós titkos iratai. S. a. r. SZINAI Miklós, SZŰCS László. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965.
JANGFELDT, Bengt: *Raoul Wallenberg élete.* Park Kiadó, Budapest, 2014.
JÁVOR Pál: *Egy színész elmondja…* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
JERETZIAN, Ara: *A védett ház.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* Európa – História, 1991.
KAMENEC, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945).* Aura, Budapest, 1992.
KAPRONCZAY Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009.
KARIG Sára: *A szerencse lánya. Életinterjú.* Készítette BAKONYI Éva. (Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Schmal Alexandra.) Magvető, Budapest, 2019.
KARSAI László: Újabb Wallenberg-dokumentumok. *Világosság*, 1992/12.
KASZTNER, Rezső: *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945.* Bázel, 1946.
„Kegyetlenebb, mint bármelyik országban." Wilde Margit és Ferenc Wilde Jánosnak írt párhuzamos levélnaplói 1944-ből. Meridián, Budapest, é. n.
KENDE György: Harangi Zoltán, az örök spicli. *Új Élet*, 2016. február 16.
KISS Péter: *Magyar zsidó orvosok életrajzi gyűjteménye.* Ab Ovo, Budapest, 2016.
KOVÁČ, Dušan: *Szlovákia története.* Kalligram, Pozsony, 2001.
KOVÁCS László, G. – Ivan KAMENEC: *Jozef Tiso. Arckép kettős tükörben.* Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011.
KOVÁCS Tamás: *Embermentő közszolgák a holokauszt idején.* A Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiadványa, Budapest, 2014.
LAGZI István: *Francia menekültek Magyarországon 1940–1945.* JATEpress, Szeged, 2017.
LAGZI, István: Militaires français refugiés en Hongrie, 1942–1945. *Acta Historica*, Vol. 26. 1980/3–4.
LAJOS Attila: *Raoul Wallenberg. Mítosz és valóság.* Minerva Kiadó, Budapest, 2007.

LAKATOS Sarolta: *Kállay Miklósné miniszterelnökné halála és a nyoma veszett családi vagyon.* Jósa András Múzeum kiadványai, Nyíregyháza, 2011.
LANGLET, Nina: *A svéd mentőakció, 1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
LEBOVITS Imre: *Zsidótörvények – zsidómentők.* Ex Libris Kiadó, Budapest, 2007.
LÉVAI Jenő: *A pesti gettó története 1944–2014.* Budapest Főváros VII. kerület Erzsébetváros Önkormányzata, 2014.
LÉVAI Jenő: A pesti gettó végnapjai. *Új Élet*, 1998/2.
LÉVAI Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka.* 2. kiad., Magyar Téka, 1948.
LÉVAI Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Magyar Téka, Budapest, 1948.
LÉVAI Jenő: *A pesti gettó története.* Officina, Budapest, 1947. (Újrakiad. Budapest, 2014.)
LÉVAI Jenő: *Zsidósors Európában.* Magyar Téka, Budapest, 1947.
LÉVAI Jenő: *Fehér könyv. Külföldi akciók magyar zsidók mentésére.* Officina, Budapest, 1946.
LÉVAI Jenő: *Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről.* Officina, Budapest, 1946.
LÉVAI Jenő: *Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt.* Müller Károly kiadása, Budapest, 1945.
MACSKÁSY Pál: Fejezetek a II. világháború alatt Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből. In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Szerk. M. Kiss Sándor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Szerk. LIPTAI Ervin, BASSA Endre, GAZSÓ József. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés. Szerk. SZITA Szabolcs. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine-1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.
Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945, Összeállította VÉRTES Róbert, Polgár Kiadó Kft., Budapest, 1997.
MAKOVITZKY József: Schwartz Fülöp. *Kaleidoscope.* Vol. 5. 2014/8.
Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban. Szerk. BENOSCHOFSKY Imre. Officina, Budapest, 1946.
Makói Holokauszt Évkönyv. A soá 60. évfordulójára. Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged, 2004.
MATKOVITZKY József: Schwartz Fülöp emlékezete (1894–1977). *Kaleisdoscope*, 2014/8.
MESTER Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012.
MESTER Miklós: A zsidókérdés Magyarországon 1944. *Új Látóhatár*, 1985/3.
MÉSZÁROS Máté: Mester Miklós zsidómentő tevékenysége, *Magyar Szemle, Új Folyam*, 2015, 5–6. sz.
MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme.* Szent István Társulat, Budapest, 1947.
MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* Renaissance, Budapest, 1947. (Új kiadás: Park, Budapest, 2022.)
NAGY Tibor: Egy katolikus lelkész emlékei 1944-ből. *Holocaust Füzetek.* 1998, 9. 103–114.
NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek,* Universum Kiadó, Szeged, 1990.
NAPOLITANO, Matteo Luigi: *Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták.* Szent István Társulat, Budapest, 2014.
NEUMARK, Fritz: *Zuflucht am Bosporus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933–1953.* Knecht, Frankfurt/M., 1980.
NYÍRI Mária,T.: Törökország és a magyar zsidóság. *Ezredvég*, 2004/5. magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0405/04054.html. Letöltés: 2025. január 11.
OFER, Dalia: *Escaping the Holocaust, Illegal Immigration to the Land of Israel 1939–1944.* Oxford University Press, Oxford,1990.
PACH Zsigmond Pál: A magyarországi zsidóság mai statisztikájának szembetűnő jelenségei. In: *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban.* Szerk.: Benoschofsky Imre. A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesületének Évkönyve, Officina, Budapest, 1946.

PORTER, Monica: *Halálos körhinta. Rácz Vali, a dizőz.* Erdélyi Szalon Kft., 2019. 76–87.
RINGS, Werner: *Raubgold aus Deutschland Die „Golddrehscheibe" Schweiz im Zweiten Weltkrieg.* Chronos Verlag, Zürich, 1996.
RÓBERT Péter: *Bátrak és leleményesek voltak... Magyar zsidó ellenállás.* Magyarországi Cionista Szövetség, Budapest, 2019.
ROTHKIRCHEN, Livia: Hungarian Asylium for the Refugees of Europe. *Yad Vashem Studies 7.* (Jeruzsálem) 1968, 127–146.
SAÁD Béla: *Tíz arckép.* Ecclesia, Budapest, 1983.
SALAMON Mihály: *Keresztény voltam Európában.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
SEBŐK János: *A titkos alku. (Zsidókat a függetlenségért.) Horthy Miklós és a holokauszt,* A szerző kiadása, Budapest, é. n. [2004]
SÉLLYEINÉ Somogyi Erzsébet: Emlékezés a régi iskolára. *Újpesti Helytörténeti Értesítő,* XXVI. évf. 2019/4.
Sorsok és találmányok. Tanulmányok a magyarországi zsidó műszaki alkotókról a Magyar Holokauszt 70. évfordulója alkalmából. Főszerk. Dr. KRÁMLI Mihály. Budapest, 2014.
STEWENS, Andrew E.: *Okkal lázadtam.* Debrecen, 2010.
STRBA Sándor – LANG Tamás: *Az érsekújvári zsidóság története.* Kalligram, Pozsony, 2004.
SULYOK Dezső: *A magyar tragédia.* A szerző kiadása, Newark, 1954.
SZARKA Lajos: *Csillagsorsok. Naplók, visszaemlékezések a holokausztról.* Szarka Lajos – Immánuel Magyar–Izraeli Baráti Társaság, Veszprém, 2020.
SZEGEDY-MASZÁK Marianne: *Csókolom a kezét.* Libri Kiadó, Budapest, 2014.
A „szélhámos" Giorgo Perlasca emlékiratai. Szerk. BANGÓ Jenő és BIERNACZKY Szilárd. Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2012.
SZITA Szabolcs: *Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban.* Noran Libro, Budapest, 2018.
SZITA Szabolcs: *A hiányzó ember. Raoul Wallenberg, a humánum lovagja.* Hetek Könyvek, Budapest, 2014.
SZITA Szabolcs: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében.* Vox Nova Kft., Budapest, 2008.
SZITA Szabolcs: *Aki egy embert megment, a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár 1944–1945.* Corvina, Budapest, 2005.
SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon.* Korona Kiadó, Budapest, 2002.
SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén.* Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 2002.
SZITA Szabolcs: Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfbe 1945 június. *Holocaust Füzetek,* 1997, 67–79.
SZITA Szabolcs: *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés.* Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.
SZITA Szabolcs: Terror a hungarista államban. *Hadtudományi Tájékoztató,* 1994/8.
SZITA Szabolcs: *Utak a pokolból.* Metalon Manager Iroda, Kecskemét, 1991.
SZITA Szabolcs: *Haláleröd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945.* Kossuth Könyvkiadó – ÁKV, Budapest, 1989.
SZITA Szabolcs: A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez. *Vasi Szemle,* 1989/4.
SZTEHLO Gábor: *Isten kezében.* S. a. r. BOZÓKY Éva. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1984.
Sztehlo-gyerekek voltunk. Szerk. ANDRÁSI Andor – LABORCZI Dóra. Luther Kiadó, Budapest, 2018.
TAHY, Imre de: Rescue in the Holocaust. Prep. Sal, Erci. Institute for the Study of Rescue and Altruism in the Holocaust (ISRAH). San Francisco, https://www.holocaustrescue.org/imre-de-tahy. Letöltés 2025. Január 11.
Tanúk vagyunk...! Szerk. GALILI G[eimer] Ervin. Tel-Aviv, 1969.

TELEKI Éva: *Nyilas uralom Magyarországon 1944. okt. 16.–1945. ápr. 4,* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
TILKOVSZKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
TOPOL, Tom: *Let Pass or Die.* Ettingen, 2019.
TSCHUY, Theo: *Becsület és bátorság. Carl Lutz és a budapesti zsidók.* Ford. Kornya István. Well-Press Kiadó, Miskolc, 2002.
ÚJPÉTERY Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában.* Szerk. Sántha Ferenc. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
ULLEIN-REVICZKY Antal: Magyar–török történelmi kapcsolatok. *Külügyi Szemle,* 1943. (Balkán Füzetek, 5. klny.)
ULLEIN-REVICZKY, Antal: *Souvenirs hongrois en Turquie.* Sociéte De La Nouvelle Revue De Hongrie, Budapest, 1943.
UNGVÁRI TAMÁS: *Felperzselt ország. Sorsfordító évek emlékiratai.* Scolar Kiadó, Budapest, 2016.
UNGVÁRY Krisztián: *Hősök? A budapesti csata német katonai elitje.* Jaffa, Budapest, 2019.
UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma.* 6. kiad. Corvina Kiadó, Budapest, 2005.
URBANCSOK Zsolt: Hősökből áldozatok (Makói zsidó katonák a nagy háborúban és a vészkorszakban). In: *Holokauszt – Csend – Beszéd – Emlékezet – Üzenet.* Szerk. Kelemen Zoltán Universitas Szeged, Szeged, 2019.
Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 1. kötet. 1944. március 19. – 1944. május 15. A német megszállástól a deportálás kezdetéig. Szerk. BENOSCHOFSKY Ilona – KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1958.
Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 2. kötet. 1944. május 15. – 1944. június 30. Szerk. BENOSCHOFSKY Ilona – KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1960.
Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 3. kötet. 1944. június 26. – 1944. október 15. Szerk. BENOSCHOFSKY Ilona – KARSAI Elek. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1967.
Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 4. kötet. 1944. október 15. – 1945. január 31. Szerk. KARSAI Elek – KARSAI László, Balassi Kiadó, Budapest, 2014.
Vatikán a Slovenská Republika (1939-1945) Dokumenty. Eds. KAMENEC, Ivan – Vilém PRECAN – Stanislav ŠKORVÁNEK., Slovak Academic Press, Bratislava, 1992.
VÁMOS Péter: Távoli menedék. *Világtörténet,* 27. évf. 2005. ősz/tél .
VÉGSŐ István – SIMKÓ Balázs: *Zsidósors Kiskunhalason.* L'Harmattan, Budapest, 2007.
VESZPRÉMY László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt.* Jaffa Kiadó Budapest, 2019.
VÖRÖS Márton: *Teérted is... Egy svéd vöröskeresztes visszaemlékezése Pécs tragikus napjaira.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1992.
A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Szerk. RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin. Kossuth, Budapest, 1968.
WITTMANN Dezsőné: És így éltünk mi. Karolina Egyesület, Budapest, 2012.
ZAKAR, András: *The Persecution of Jews in Hungary and the Catholic Church. During the German Occupation 19 March 1944 – 4 April 1945. Extracts from Documents and Comments.* Compiled by Dr. Andras Zakar. The Hungarian Romanic Catholic Church Schaplan Team, London, 1991, I–II.
A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. I–II. Összeáll. FROJIMOVICS Kinga – KOMORÓCZY Géza – PUSZTAI Viktória – STRBIK Andrea. ELTE Judaisztikai Kutatócsoport, Belvárosi Kiadó, Budapest, 1995.
Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. BÁNYAI Viktória, FEDINEC Csilla, KOMORÓCZY Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.

Függelék: A mentesítettek névsora

16.157/1944. II. B. M., 1944. november 13. A 3.040/1944. M. E. (1944. augusztus 21.) rendelethez tartozó melléklet, Mentesítő okiratok megerősítése címen

M. KIR. BELÜGYMINISZTER.

16.157/1944. II. B. M. szám.

MENTESITŐ OKIRATOK MEGERŐSITÉSE.

A 3.040/1944. M. E. számu rendelet alapján a zsidók részére kiadott mentesitő okiratokat — a 3.780/1944. M. E. számu rendeletnek megfelelően a 3.800/1944. M. E. számu rendeletben megállapitott hatáskörömben — felülvizsgáltam és ennek eredményéhez képest az alább névszerint felsorolt személyek mentesitését megerősitem:

3.300/1944. M. E. 4. ment. szám. *Abeles György*, született: 1923. január 15. Komáromban.

3.300/1944. M. E. 7. ment. szám. *Boldizsár Iván*, született: 1912. október 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 10. ment. szám. *Dr. Frigyesi József*, született: 1875. junius 14. Kisvárdán.

3.300/1944. M. E. 16. ment. szám. *Dr. Füredi Ferenc*, született: 1877. julius 7. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 16. ment. szám. *Dr. Füredi Ferencné*, szül. Szüsz Kornélia, született: 1881. április 20.

3.300/1944. M. E. 16. ment. szám. *Dr. Füredi András*, született: 1904. julius 28. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 16. ment. szám. *Dr. Deák Györgyné* szül. Füredi Katalin, született: 1906. október 1. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 21. ment. szám. *Kun András*, született: 1885. augusztus 29. Keresztespüspökin.

3.300/1944. M. E. 21. ment. szám. *Kun Andrásné* szül. Lázár Ilona, született: 1894. december 10. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 21. ment. szám. *Kun György*, született: 1913. november 14. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 21. ment. szám. *Kun Lívia-Rózsa*, született: 1917. április 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 24. ment. szám. *Gedeon Ödönné* szül. Halasy Piroska, született: 1881. julius 24. Kisvárdán.

3.300/1944. M. E. 24. ment. szám. *Gedeon István* született: 1903. április 3. Nyiregyházán.

3.300/1944. M. E. 28. ment. szám. *Kadosa Lajos-Pál*, született: 1881. március 18. Moholon.

3.300/1944. M. E. 28. ment. szám. *Kadosa Lajos-Pálné*, szül. Freuder Erzsébet, született: 1887. julius 6. Orosházán.

3.300/1944. M. E. 28. ment. szám. *Kadosa Klára*, született: 1912. február 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 28. ment. szám. *Dr. Kadosa József-Gyula*, született: 1916. december 5. Pozsonyban.

3.300/1944. M. E. 33. ment. szám. *Dr. Alföldi András-Ede-Zsigmond*, született: 1895. augusztus 27. Pomázon.

3.300/1944. M. E. 37. ment. szám. *Ifj. dr. Héder Lajosné*, szül. Mándy Klára, született: 1915. május 18. Szentjörincen.

3.300/1944. M. E. 39. ment. szám. *Dr. Bíró Józsefné*, szül. Auer Anikó-Mária, született: 1904. október 27. Győrött.

3.300/1944. M. E. 41. ment. szám. *Dános Marcel*, született: 1880. október 1.

3.300/1944. M. E. 41. ment. szám. *Dános Marcelné*, szül. Bátory Margit, született: 1889. május 25. Szekszárdon.

3.300/1944. M. E. 45. ment. szám. *Dr. Bíró Imréné*, szül. Luy Georgina, született: 1914. november 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 45. ment. szám. *Bíró Ádám-Patrik*, született: 1941. szeptember 23.

3.300/1944. M. E. 49. ment. szám. *Özv. Fodor Adolfné*, szül. Pollák Regina, született: 1867. február 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 49. ment. szám. *Fodor Gyula*, született: 1890. augusztus 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 51. ment. szám. *Becker Rezsőné*, szül. Venyige Irén, született: 1885. október 20. Pozsonyban.

3.300/1944. M. E. 53. ment. szám. *Özv. Kenéz Ferencné*, szül. Kiritusz Izabella, született: 1891. december 4. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 53. ment. szám. *Kenéz Magdolnà-Ilona*, született: 1919. november 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 58. ment. szám. *Dr. Gottesmann* (írói néven: *Baktai*) Ervin, született: 1890. julius 24. Dunaharasztin.

3.300/1944. M. E. 63. ment. szám. *Dr. Földes Béla*, született: 1848. szeptember 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 63. ment. szám. *Dr. Földes Béláné*, szül. Hollander Anna-Mária, született: 1856. január 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 69. ment. szám. *Eisler Aladár*, született: 1896. október 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 69. ment. szám. *Eisler Aladárné* szül. Glaser Erzsébet, született: 1907. december 15. Alsólócon.

3.300/1944. M. E. 69. ment. szám. *Eisler Julianna*, született: 1932. március 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 72. ment. szám. *Özv. Lázár Dávidné*, szül. Kohn Matild, született: Nagysomkuton.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Dr. Hegedüs Henrik*, született: 1877. julius 27. Körösmezőn.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Dr. Hegedüs Henrikné*, szül. Krets Anna, született: 1888. november 19. Telkibányán.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Dr. Hegedüs István*, született: 1908. szeptember 13. Técsőn.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Dr. Hegedüs Istvánné*, szül. Lichtenberg Márta.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Fischer Oszkárné*, szül. Hegedüs Irén, született: 1909. november 5. Técsőn.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Fischer Oszkár*, született: 1899. augusztus 10. Alsómihályon.

3.300/1944. M. E. 75. ment. szám. *Fischer Éva*, született: 1933. junius 11. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 84. ment. szám. *Székely Mihály*, született: 1901. május 8. Jászberényben.

3.300/1944. M. E. 85. ment. szám. *Montágh Manó*, született: 1873. május 29. Makón.

3.300/1944. M. E. 85. ment. szám. *Montágh Manónė*, szül. Róth Irma, született: 1885. április 17. Aradon.

3.300/1944. M. E. 85. ment. szám. *Dr. Palló Imréné*, szül. Montágh Rózsa-Magdolna, született: 1905. február 25. Birdán.

3.300/1944. M. E. 85. ment. szám. *Montágh Miklós*, született: 1911. január 24. Aradon.

3.300/1944. M. E. 86. ment. szám. *Bihari Klára-Anna-Mária*, született: 1922. szeptember 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 86. ment. szám. *Bihari Gyula-Gellért*, született: 1889. augusztus 14. Beregbószörményben.

3.300/1944. M. E. 86. ment. szám. *Bihari Gyula Gellértné*, szül. Mihály Rózsa-Mária, született: 1894. január 5. Belényesen.

3.300/1944. M. E. 86. ment. szám. *Bihari István József*, született: 1923. szeptember 30. Réven.

3.300/1944. M. E. 86. ment. szám. *Bihari György-Mihály-János*, született: 1927. junius 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 89. ment. szám. *Bródy György* született: 1908. julius 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 93. ment. szám. *Urbach László*, született: 1904. május 5. Eperjesen.

3.300/1944. M. E. 93. ment. szám. *Urbach Lászlóné*, szül. Perlstein Rózsa, született: 1906. november 29. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 93. ment. szám. *Urbach Zsuzsanna-Eszter*, született: 1933. november 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 93. ment. szám. *Urbach Zsófia-Amália*, született: 1944. április 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 94. ment. szám. *Dr. Mansfeld Géza Frigyes*, született: 1882. február 26. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 94. ment. szám. *Dr. Mansfeld Géza-Frigyesné* szül. Gráner Mária, született: 1890. december 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 94. ment. szám. *Dr. Mansfeld Anna*, született: 1912. december 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 101. ment. szám. *Özv. Pogány Móricné*, szül. Szabó Margit-Mária, született: 1891. december 11. Losoncon.

3.300/1944. M. E. 101. ment. szám. *Dr. Pogány Miklós-Gyula-György*, született: 1909. junius 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 101. ment. szám. *Pogány Anna-Mária-Borbála-Hedvig*, született: 1917. december 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 106. ment. szám. *Hadsz Marietta-Hedvig*, született: 1937. április 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 113. ment. szám. *Éliás Lajos*, született: 1885. május 1. Tekén.

3.300/1944. M. E. 113. ment. szám. *Éliás Lajosné* szül. Kling Fanni, született: 1883. október 7. Tárnokon.

3.300/1944. M. E. 121. ment. szám. *Knapp Oszkár*, született: 1892. junius 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 121. ment. szám. *Knapp Oszkárné*, szül. László Lilla-Erzsébet, született: 1900. augusztus 10. Cegléden.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám. *Dr. Geszti Andor*, született: 1865. március 9. Kőrösbökényben.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám. *Dr. Geszti Andorné* szül. Barta Irén, született: 1878. május 30. Nagymihályon.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám. *Geszti Katalin*, született: 1901. julius 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám. *Dr. Geszti Ödön*, született: 1904. március 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám. *Geszti Rózsa*, született: 1906. április 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 123. ment. szám *Geszti Andor*, született: 1911. április 10. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 124. ment. szám. *Dr. Gerde Oszkár*, született: 1883. julius 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 125. ment. szám. *Lovag Schweitzer István*, született: 1890. február 11. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 125. ment. szám. *Lovag Schweitzer Istvánné*, szül. Neumann Livia, született: 1900. május 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 125. ment. szám. *Lovag Schweitzer Ede-István*, született: 1925. julius 13. Párisban.

3.300/1944. M. E. 136. ment. szám. *Blau Gyula*, született: 1899. junius 11. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 137. ment. szám. *Bodrogai Andrásné* szül. Grün Róza, született: 1881. április 26. Kolozsváron.

3.300/1944. M. E. 137. ment. szám. *Maier Kálmán*, született: 1896. november 15. Kolozsváron.

3.300/1944. M. E. 137. ment. szám. *Maier Kálmánné* szül. Deutsch Irén, született: 1904. junius 28. Kolozsváron.

3.300/1944. M. E. 137. ment. szám. *Maier Rita*, született: 1931. január 30. Kolozsváron.

3.300/1944. M. E. 141. ment. szám. *Dr. Janovics Jenő*, született: 1872. december 8. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 143. ment. szám. *Wittmann Szende*, született: 1884. augusztus 4. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 148. ment. szám. *Góth Sándor*, született: 1869. október 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 151. ment. szám. *Dr. Kelemen József*, született: 1894. január 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 172. ment. szám. *Sallai Lajosné*, szül. Mándi Erzsébet, született: 1913. december 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 176. ment. szám. *Özv. Riszdorfer Károlyné* szül. Leitner Molly-Margit, született: 1886. május 5. Győrött.

3.300/1944. M. E. 185. ment. szám. *Kirschner József*, született: 1863. augusztus 20. Palánkán.

3.300/1944. M. E. 185. ment. szám. *Kirschner Ármin*, született: 1893. november 1. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 186. ment. szám. *Stróbel Zsigmondné* szül. Mellinger Irma, született: 1884. junius 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 186. ment. szám. *Visy Lajosné* szül. Stróbel Éva, született: 1914. április 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 190. ment. szám. *Szemerey Zoltánné*, szül. Fleischmann Irma, született: 1912. november 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 208. ment. szám. *Mándi Tibor-László*, született: 1891. január 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 230. ment. szám. *Dr. Beke Manó*, született: 1862. április 24. Pápán.

3.300/1944. M. E. 230. ment. szám. *Dr. Beke Manónė* szül. Stern Julianna, született: 1866. január 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 235. ment. szám. *Geiringer Izabella*, született: 1876. október 28. Biharnagybajomban.

3.300/1944. M. E. 241. ment. szám. *Dukes József*, született: 1886. április 17. Galgócon.

3.300/1944. M. E. 241. ment. szám. *Dukes Józsefné* szül. Jemnitz Jolán, született: 1891. november 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 241. ment. szám. *Dukes Teodora-Ivonne*, született: 1922. május. 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 245. ment. szám. ~~Bishits~~ *Matild* született: 1860. szeptember 13. Dunaföldváron.

3.300/1944. M. E. 256. ment. szám. *Sárkány Miklós*, született: 1908. augusztus 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 259. ment. szám. *Özv. Sztolár Izsákné*, szül. Goldstein Gizella, született: 1896. Balassagyarmaton.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Dr. Bencze Gyula*, született: 1879. szeptember 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Dr. Bencze Gyuláné* szül. Guttmann Margit, született: 1890. október 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Okányi Endréné* szül. Bencze Klára, született: 1915. augusztus 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Okányi Endre*, született: 1913. augusztus 16. Törökszentmiklóson.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Okányi Katalin-Noémi*, született: 1940. szeptember 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 270. ment. szám. *Okányi Edit-Klára*, született: 1942. február 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 271. ment. szám. *Hajós Alfréd*, született: 1878. február 1. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 271. ment. szám. *Hajós Alfrédné* szül. Blockner Vilma, született: 1888. március 31. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 271. ment. szám. *Hajós Endre*, született: 1910. január 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 274. ment. szám. *Dr. Gönczi Elemér*, született: 1879. augusztus 16. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 275. ment. szám. *Özv. Weisz Károlyné* szül. Weisz Margit, született: 1883. január 30. Kajászószentpéteren.

3.300/1944. M. E. 275. ment. szám. *Weisz Sándor*, született: 1904. április 22. Baracskán.

3.300/1944. M. E. 275. ment. szám. *Hőnig Imréné* szül. Weisz Katalin, született: 1907. julius 24. Nagytétényben.

3.300/1944. M. E. 282. ment. szám. *Braun István*, született: 1912. szeptember 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 282. ment. szám. *Braun Istvánné* szül. Zilzer Blanka, született: 1917. március 12. Harkán.

3.300/1944. M. E. 290. ment. szám. *Dr. Hámos Béla*, született: 1875. szeptember 21. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 290. ment. szám. *Dr. Hámos Béláné* szül. Aczél Adél, született: 1885. október 1. Királyhelmecen.

3.300/1944. M. E. 290. ment. szám. *Liszauer Tiborné* szül. Hámos Gabi-Magda, született: 1912. február 25. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 290. ment. szám. *Dr. Keleti Jenőné* szül. Hámos Agáta, született: 1920. április 17. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 293. ment. szám. *Garay János*, született: 1889. február 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 293. ment. szám. *Garay Jánosné* szül. Adler Magdolna, született: 1908. január 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 293. ment. szám. *Garay János*, született: 1931. április 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 293. ment. szám. *Garay Mária*, született: 1935. julius 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 302. ment. szám. *Fazekas Imre*, született: 1885. március 31. Balatonhidvégen.

3.300/1944. M. E. 302. ment. szám. *Fazekas Imréné*, szül. Zimonyi ~~Schmarcs~~ Ibolya, született: 1891. augusztus 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 304. ment. szám. *Harsányi Jenő*, született: 1876. julius 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 304. ment. szám. *Harsányi Jenőné* szül. Bölcskei Taubi-Szerafin, született: 1873. január 13. Dunaföldváron.

3.300/1944. M. E. 304. ment. szám. *Harsányi Jenő-Pál*, született: 1906. julius 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 304. ment. szám. *Harsányi István-Titusz*, született: 1908. julius 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 304. ment. szám. *Harsányi Boriska-Lygia-Ilona*, született: 1902. augusztus 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 319. ment. szám. *Özv. Varsányi Leóné*, szül. Gutmann Szeréna, született: 1886. május 15. Radnócon.

3.300/1944. M. E. 319. ment. szám. *Özv. dr. Stein Ernőné*, szül. Varsányi Margit, született: 1913. október 31. Tornócon.

3.300/1944. M. E. 319. ment. szám. *Szécsi Dezsőné*, szül. Varsányi Ilona, született: 1911. május 31. Tornócon.

3.300/1944. M. E. 319. ment. szám. *Szécsi Dezső*, született: 1891. április 19. Dunavecsén.

3.300/1944. M. E. 319. ment. szám. *Szécsi László-Béla*, született: 1936. február 23.

3.300/1944. M. E. 327. ment. szám. *Özv. Leuchtag Gyuláné*, szül. Weinberger Malvin, született: 1875. október 10. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 328. ment. szám. *Dr. Török Jenő*, született: 1908. április 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 332. ment. szám. *Kabos Endre*, született: 1906. november 5. Nagyváradon.

3.300/1944. M. E. 332. ment. szám. *Kabos Endréné*, szül. Vajda Terézia, született: 1921. március 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 332. ment. szám. *Ifj. Kabos Endre*, született: 1943. március 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 333. ment. szám. *Kaufmann Áron*, született: 1884. február 2. Zsurkón.

3.300/1944. M. E. 333. ment. szám. *Kaufmann Áronné*, szül. Lusztig Rózsa, született: 1890. május 3.

3.300/1944. M. E. 333. ment. szám. *Halpern Róbertné*, szül. Kaufmann Etel, született: 1912. szeptember 10. Ungvárott.

3.300/1944. M. E. 335. ment. szám. *Balassa Imre*, született: 1886. november 25. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 335. ment. szám. *Balassa Imréné*, szül. Dömjén Terézia, született: 1895. december 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 338. ment. szám. *Dr. Gombos Sándor*, született: 1895. december 4. Zomborban.

3.300/1944. M. E. 338. ment. szám. *Gombos Péter-Gábor*, született: 1931. junius 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 343. ment. szám. *Barta István*, született: 1895. augusztus 13. Álmosdon.

3.300/1944. M. E. 343. ment. szám. *Barta István*, született: 1895. augusztus 13. Álmosdon.

3.300/1944. M. E. 343. ment. szám. *Barta Istvánné*, szül. Bánd Zsuzsanna, született: 1906. március 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 343. ment. szám. *Barta Julianna*, született: 1931. február 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 346. ment. szám. *Dr. Fuchs Jenő*, született: 1882. október 29. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 346. ment. szám. *Dr. Fuchs Jenőné*, szül. Schwarz Éva, született: 1898. január 16. Kisvárdán.

3.300/1944. M. E. 346. ment. szám. *Fuchs Éva*, született: 1921. január 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 346. ment. szám. *Fuchs Géza-György*, született: 1922. május 22. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 346. ment. szám. *Fuchs Pál*, született: 1924. március 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 350. ment. szám. *Perlróth Csaba-Vilmos*, született: 1879. február 7. Békéscsabán.

3.300/1944. M. E. 376. ment. szám. *Dr. Sik Sándor*, született: 1889. január 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 379. ment. szám. *Knapp Iván-András*, született: 1921. julius 4. Cegléden.

3.300/1944. M. E. 390. ment. szám. *Gusztáv Elemér-Béla*, született: 1884. április 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 390. ment. szám. *Gusztáv Elemér-Béláné*, szül. Schmidl Ilona, született: 1893. május 19. Győrött.

3.300/1944. M. E. 390. ment. szám. *Dr. Gusztáv Béla-János*, született: 1916. julius 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 390. ment. szám. *Gusztáv András-Pál*, született: 1918. december 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 400. ment. szám. *Szivessy Tibor*, született: 1884. szeptember 29. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 400. ment. szám. *Szivessy Tiborné*, szül. Aczél Borbála, született: 1889. január 3. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 402. ment. szám. *Szilágyi Jenő*, született: 1897. február 3. Rimaszombaton.

3.300/1944. M. E. 409. ment. szám. *Dr. Moskovits Miklós-Gábor*, született: 1875. november 9. Nagyváradon.

3.300/1944. M. E. 409. ment. szám. *Dr. Moskovits Miklós-Gáborné* szül. Schwarcz Anna-Cecilia, született: 1889. január 1. Nagyváradon.

3.300/1944. M. E. 415. ment. szám. *Dr. Ranschburg Pál*, született: 1870. január 3. Győrött.

3.300/1944. M. E. 415. ment. szám. *Dr. Ranschburg Pálné*, szül. Hajós Irma, született: 1878. december 4. Forrón.

3.300/1944. M. E. 415. ment. szám. *Ranschburg Endre*, született: 1898. augusztus 22. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 415. ment. szám. *Ranschburg Géza*, született: 1907. julius 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 426. ment. szám. *Özv. Szirmai Jakabné*, szül. Schlésinger Lujza, született: 1866. október 17. Sopronban.

3.300/1944. M. E. 426. ment. szám. *Szirmai József*, született: 1888. szeptember 14. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 426. ment. szám. *Szirmai Józsefné*, szül. Gyömrői Borbála, született: 1894. április 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 426. ment. szám. *Sellier Manfrédné* szül. Szirmai Vilma, született: 1898. szeptember 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 427. ment. szám. *Bauer Lajos*, született: 1895. szeptember 11. Ujpesten.

3.300/1944. M. E. 427. ment. szám. *Bauer Lajosné* szül. Davidovics (közéletben: Dobai) Livia, született: 1912. május 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 427. ment. szám. *Bauer Lajos Odiló*, született: 1940. szeptember 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 440. ment. szám. *Pollatschek Lajos*, született: 1860. május 7. Lőcsén.

3.300/1944. M. E. 440. ment. szám. *Pollatschek Lajosné*, szül. Stern Zsófia, született 1861. május 31. Homonnán.

3.300/1944. M. E. 440. ment. szám. *Dr. Pollatschek Gyula*, született: 1888. december 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 442. ment. szám. *Dr. Herceg Lipót-Ágoston*, született: 1875. julius 20. Bajkán.

3.300/1944. M. E. 442. ment. szám. *Dr. Herceg Lipótné*, szül. Zeilendorf Elza, született: 1883. október 27. Kassán.

3.300/1944. M. E. 442. ment. szám. *Herceg Alice-Erzsébet*, született: 1912. április 21. Brassóban.

3.300/1944. M. E. 448. ment. szám. *Özv. Halász Manóné*, szül. Politzer Dorottya, született: 1868. augusztus 16. Koritschanban.

3.300/1944. M. E. 448. ment. szám. *Dr. Halász György*, született: 1898. augusztus 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 449. ment. szám. *Hajós Henrik* született: 1886. julius 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 450. ment. szám. *Weisz Richárd*, született: 1879 április 30. Budapesten.

3.300/1944 M. E. 456. ment. szám. *Dr. Lukács Imre*, született: 1881. október 12. Törökszentmiklóson.

3.300/1944. M. E. 456. ment. szám. *Dr. Lukács Imréné*, szül. Augenfeld Margit, született: 1891. január 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 459. ment. szám. *Dán László*, született: 1904. junius 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 460. ment. szám. *Dr. Szegő Zoltán*, született: 1883. március 1. Gyöngyösön.

3.300/1944. M. E. 460. ment. szám. *Dr. Szegő Zoltánné*, szül. Lord Ninon Eugenia, született: 1889. junius 20.

3.300/1944. M. E. 461. ment. szám. *Dán György*, született: 1907. julius 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E 463. ment. szám. *Özv. Márkus Ernőné*, szül. Bodorfi Gizella, született: 1871. február 28. Gyöngyösön.

3.300/1944. M. E. 481. ment. szám. *Dr. Róna Zoltán*, született: 1891. november 13. Érmihályfalván.

3.300/1944. M. E. 481. ment. szám. *Dr. Róna Zoltánné* szül. Purjesz Margit, született: 1897. január 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 481. ment. szám *Róna György*, született: 1924. január 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 481. ment. szám. *Róna Gábor*, született: 1930. február 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 486. ment. szám. *Marosi Dezső János*, született: 1901. január 6. Zomborban.

3.300/1944. M. E. 486. ment. szám. *Dr. báró Tornyai-Schosberger Henrik György*, született: 1903. szeptember 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 486. ment. szám. *báró Tornyay Schosberger Mária Ilona Henrietta*, született: 1933. február 1. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 489. ment. szám. *Dr. Károlyi Károly*, született: 1876. február 14. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 490. ment. szám. *Gyömrői Márk Manó András*, született: 1865. junius 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 490. ment. szám. *Gyömrői Márk-Manó-Andrásné* szül. Ortner Jenny, született: 1872. december 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 492. ment. szám. *Dr. Mező Ferenc*, született: 1885. március 13. Pölöskefőn.

3.300/1944. M. E. 492. ment. szám. *Mező Zsuzsanna-Erzsébet*, született: 1925. január 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 492. ment. szám. *Mező Olimpia-Magdolna*, született: 1931. augusztus 10. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 497. ment. szám. *Fabinyi Antal*, született: 1896. február 27. Székesfehérvárott.

3.300/1944. M. E. 497. ment. szám. *Fabinyi Antalné* szül. Forró Erzsébet, született: 1902. március 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 497. ment. szám. *Fabinyi Mária-Magdolna-Erzsébet*, született: 1925. január 14. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 497. ment. szám. *Fabinyi György-Antal-Bódog*, született: 1927. május 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 497. ment. szám. *Fabinyi András-János-Richárd*, született: 1934. május 31. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 506. ment. szám. *Ligeti Miklós*, született: 1871. május 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 506. ment. szám. *Ligeti Ferenc-Gábor*, született: 1910. február 18. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 506. ment. szám. *Borbíró Nándorné* szül. Ligeti Mária, született: 1913. szeptember 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 506. ment. szám. *Borbíró Nándor-Károly*, született: 1900. május 29. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 515. ment. szám. *Dr. Faragó László*, született: 1896. február 2. Kecskeméten.

3.300/1944. M. E. 515. ment. szám. *Dr. Faragó Lászlóné* szül. dr. Basch Anna, született: 1896. szeptember 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 515. ment. szám. *Faragó Anna-Mária*, született: 1936. november 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 516. ment. szám. *Dr. Kövesi Antal-Ödön*, született: 1876. augusztus 31. Tápiószögön.

3.300/1944. M. E. 516. ment. szám. *Dr. Kövesi Antal-Ödönné* szül. Schwarcz Margit, született: 1885. március 3. Nagybecskereken.

3.300/1944. M. E. 516. ment. szám. *Kövesi Pál*, született: 1907. május 6. Selmecbányán.

3.300/1944. M. E. 516. ment. szám. *Komlósi Ágostonné* szül. Kövesi Ilona, született: 1908. november 26. Selmecbányán.

3.300/1944. M. E. 516. ment. szám. *Andrássy Istvánné* szül. Kövesi Magdolna-Mária, született: 1910. szeptember 8. Selmecbányán.

3.300/1944. M. E. 520. ment. szám. *Kárpáti Károly*, született: 1906. julius 2. Egerben.

3.300/1944. M. E. 520. ment. szám. *Kárpáti Károlyné* szül. Groszmann Livia, született: 1918. január 27. Dolnyi Miholjacon.

3.300/1944. M. E. 533. ment. szám. *Székely Mihályné* szül. Szabó Piroska, született: 1908. junius 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 536. ment. szám. *Dr. Erlich Mihály*, született: 1879. december 1. Dévaványán.

3.300/1944. M. E. 536. ment. szám. *Dr. Erlich Mihályné* szül. Weisz Anna, született: 1892. junius 13.

3.300/1944. M. E. 536. ment. szám. *Erlich Márta-Rachel*, született: 1922. január 28. Gyöngyösön.

3.300/1944. M. E. 536. ment. szám. *Radó Andrásné* szül. Erőd Carman-Mária, született: 1914. junius 18.

3.300/1944. M. E. 536. ment. szám. *Dr. Erőd János-András*, született: 1916. november 30. Gyöngyösön.

3.300/1944. M. E. 537. ment. szám. *Sacherer Károlyné* szül. Elek Ilona, született: 1907. május 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 537. ment. szám. *Elek Sándor*, született: 1870. május 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 547. ment. szám. *Székely Károly*, született: 1892. április 3. Esztergomban.

3.300/1944. M. E. 547. ment. szám. *Székely Károlyné* szül. Vajda Klára-Margit, született: 1892. november 22.

3.300/1944. M. E. 547. ment. szám. *Székely Péter-János*, született: 1922. szeptember 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 549. ment. szám. *Kőrös Ilona*, született: 1904. julius 6. Pápa.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Özv. Urbach Józsefné*, szül. Klein Amália, született: 1876. március 23. Sátoraljaujhelyen.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Dr. Urbach Miklós*, született: 1899. december. 10. Kassán.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Urbach Béla*, született: 1901. március 1. Kassán.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Urbach Géza*, született: 1902. november 1. Kassán.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Urbach Pál*, született: 1910. május 16. Eperjesen.

3.300/1944. M. E. 556. ment. szám. *Urbach Pálné* szül. Hedvig Hedvig, született: 1912. április 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 576. ment. szám. *Gerely Jozefa-Jolánta*, született: 1882. február 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 600. ment. szám. *Dr. Révai Bódog*, született: 1872. április 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 991. ment. szám. *Özv. Rosenthal Ignácné*, szül. Reisner Fáni, született: 1856. március 14. Bazinban.

3.300/1944. M. E. 991. ment. szám. *Dr. Rosenthal Jenő-István-János*, született: 1887. január 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 991. ment. szám. *Dr. Rosenthal Jenő-István-Jánosné*, szül. Pintér Hedvig, született: 1899. augusztus 21. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.011. ment. szám. *Jakab Ödön*, született: 1894. május 1. Nagybaródon.

3.300/1944. M. E. 1.011. ment. szám. *Jakab Ödönné*, szül. Tauber Sarolta, született: 1896. február 24. Bátorkeszin.

3.300/1944. M. E. 1.034. ment. szám. *Hartstein István*, született: 1896. szeptember 17. Debrecenben.

3.300/1944. M. E. 1.043. ment. szám. *Dr. Lukács Bernát*, született: 1876. október 15. Balatonbogláron.

3.300/1944. M. E. 1.043. ment. szám. *Dr. Lukács Bernátné*, szül. Simon Erzsébet, született: 1886. június 19. Kaposváron.

3.300/1944. M. E. 1043. ment. szám. *Ujhelly Józsefné* szül. Lukács Anna, született: 1912. október 23. Budapesten.

10 3.300/1944. M. E. 1043. ment. szám. *Lukács Endre* született: 1913. október 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.150. ment. szám. *Tuschák György*, született: 1905. május 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.150. ment. szám. *Tuschák Péter*, született: 1928. május 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Del Medicó Imréné*, szül. Szabó Anna, született: 1890. augusztus 12. Aradon.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Dr. Szili György*, született: 1917. március 6. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Basch Endréné*, szül. Szabó Clarisse, született: 1895. február 16. Aradon.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Basch Endre*, született: 1891. október 18. Tövisképusztán.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Basch Eszter*, született: 1929. április 11. Aradon.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Basch Lujza*, született: 1930. június 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Dr. Szabó Sándor*, született: 1899. május 9. Aradon.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Dr. Szabó Sándorné*, szül. Weiszberger Márta-Zita, született: 1917. március 20. Honctő. 351

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Szabó Julia-Ágnes-Klára*, született: 1939. március 19. Aradon.

3.300/1944. M. E. 1.162. ment. szám. *Szabó Mária-Anna-Veronika*, született: 1942. január 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1326. ment. szám. *Molnár Ernő* született: 1893. október 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1326. ment. szám. *Molnár Ernőné* szül. Blonder Lívia, született: 1904. augusztus 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1326. ment. szám. *Molnár* Edit, született: 1931. február 18. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1326. ment. szám. *Molnár Veronika*, született: 1933. augusztus 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.335. ment. szám. *Özv. Reschofszki Lőb-Lipótné* szül. Fuchs Lea-Lotti, született: Felsőmérán.

3.300/1944. M. E. 1.335. ment. szám. *Dr. Reschofszki Artur* született: 1889. október 17. Boldogkőváralján.

3.300/1944. M. E. 1.335. ment. szám. *Dr. Reschofszki Arturné* szül. Wilk Virág, született: 1898. augusztus 7. Nagyváradon.

3.300/1944. M. E. 1.367. ment. szám. *Bartal Jánosné* szül. Deutsch Róza, született: 1888. február 16. 361

3.300/1944. M. E. 1.400. ment. szám. *Dr. Halász István-Géza*, született: 1889. január 8. Munkácson.

3.300/1944. M. E. 1406. ment. szám. *Dr. Móra Zoltán-Pál*, született: 1888. június 1. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 1406. ment. szám. *Móra Imre*, született: 1917. február 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.411. ment. szám. *Bogyó István*, született: 1889. március 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.411. ment. szám. *Bogyó Istvánné* szül. Radó Sarolta, született: 1894. október 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.411. ment. szám. *Dr. Bogyó Tamás-Péter-Imre*, született: 1918. július 14. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.411. ment. szám. *Bogyó Márta-Irma* született: 1921. június 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.411. ment. szám. *Ifj. Bogyó István-Vilmos*, született: 1923. június 4. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.416. ment. szám. *Dr. Békési Tibor*, született: 1893. március 2. Budapesten.

10 3.300/1944. M. E. 1.416. ment. szám. *Dr. Békési Tiborné* szül. Berger Vilma, született: 1897. május 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.416. ment. szám. *Békési Vilma*, született: 1915. május 29. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.416. ment. szám. *Békési Magdolna*, született: 1917. március 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.420. ment. szám. *Klinger Pál*, született: 1893. március 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.423. ment. szám. *Nemere Sándor*, született: 1888. augusztus 30. Pécsett.

3.300/1944. M. E. 1.423. ment. szám. *Nemere Sándorné* szül. Kaufmann Blanka, született: 1890. január 6. Sopronban.

3.300/1944. M. E. 1425. ment. szám. *Dr. Gergely János*, született: 1919. május 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1425. ment. szám. *Dr. Gergely Dezső*, született: 1893. december 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1425. ment. szám. *Dr. Gergely Dezsőné* szül. Friedmann Anna, született: 1897. február 4. Debrecenben.

3.300/1944. M. E. 1.429. ment. szám. *Fischl Géza*, született: 1893. október 3. Kalocsán.

30 3.300/1944. M. E. 1.429. ment. szám. *Fischl Gábor-András*, született: 1934. december 14. Kalocsán.

3.300/1944. M. E. 1.432. ment. szám. *Ágoston Ernőné* szül. Madarász Magdolna, született 1904. március 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.432. ment. szám. *Somlai Rezsőné* szül. Madarász Katalin, született: 1908. augusztus 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.432. ment. szám. *Somlai Anna-Mária-Magdolna*, született: 1938. június 7. Sopronban.

3.300/1944. M. E. 1.432. ment. szám. *Trautmann Rezsőné* szül. Madarász Ilona, született: 1911. augusztus 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.433. ment. szám. *Dr. Göth Sándorné* szül. Tüchler Emília, született: 1895. augusztus 21. Ungváron.

3.300/1944. M. E. 1.433. ment. szám. *Dr. Tüchler Dezső*, született: 1898. augusztus 30. Ungváron.

3.300/1944. M. E. 1.433. ment. szám. *Tüchler Rózsi*, született: 1902. június 28. Ungváron.

3.300/1944. M. E. 1.434. ment. szám. *Özv. Augenfeld Izidor-Leóné* szül. Feleki Ludovika, született: 1869. december 28. Lovasberényben.

3.300/1944. M. E. 1.434. ment. szám. *Özv. dr. Szatmári Ferencné* szül. Augenfeld Ilona, született: 1896. március 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.434. ment. szám. *Szatmári Anna-Gabriella*, született: 1926. március 29. Budapesten. 36

3.300/1944. M. E. 1.434. ment. szám. *Kövér Győzőné* szül. Augenfeld Klára, született: 1904. szeptember 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.434. ment. szám. *Kövér Győző*, született: 1890. június 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.438. ment. szám. *Vértes Andor*, született: 1907. augusztus 27. Kalocsán.

3.300/1944. M. E. 1.467. ment. szám. *Dr. Zerkovitz András*, született: 1900. november 18. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.473. ment. szám. *Bárdos Lajos*, született: 1897. május 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.473. ment. szám. *Bárdos Lajosné* szül. Szél Magdolna, született: 1900. szeptember 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.478. ment. szám. *Dr. Tavasz Ödön-György*, született: 1880. június 21. Dárdán.

3.300/1944. M. E. 1.478. ment. szám. *Dr. Tavasz Ödön-Györgyné* szül. Almási René-Erzsébet, született: 1883. szeptember 5. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.478. ment. szám. *Dr. Vésey Piroska-Veronika*, született: 1904. július 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.478. ment. szám. *Vésey Ferenc-István*, született: 1907. április 1. Ujvidéken. 40

3.300/1944. M. E. 1.479. ment. szám. *Klein Elemér*, született: 1885. január 19. Tiszapalkonyán.

3.300/1944. M. E. 1.479. ment. szám. *Klein Elemérné* szül. Grünfeld Hermin, született: 1895. január 22. Alcinen.

3.300/1944. M. E. 1.479. ment. szám. *Iskopál Zoltánné*, szül. Klein Edit, született: 1918. április 17. Gyulafehérvárott.

3.300/1944. M. E. 1.479. ment. szám. *Klein Endre* szül. 1919. szeptember 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.596. ment. szám. *Glásner Oszkár*, született: 1897. szeptember 14. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 1.596. ment. szám. *Glásner Oszkárné*, szül. Ernst Margit, született: 1901. junius 11. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 1.596. ment. szám. *Glásner Tibor*, született: 1926. junius 2. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 1599. ment. szám. *Lawner Károly*, született: 1877. február 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1599. ment. szám. *Lawner Károlyné* szül. Singer Etel, született: 1894. julius 24. Privigyen.

3.300/1944. M. E. 1599. ment. szám. *Lawner Erika*, született: 1923. május 23. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.604. ment. szám. *Somló Endre*, született: 1882. junius 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.604. ment. szám. *Somló Endréné*, szül. Czukor Erzsébet, született: 1885. október 30. Szolnokon.

3.300/1944. M. E. 1.604. ment. szám. *Somló György-László*, született: 1907. julius 25. Gyöngyöshalászon.

3.300/1944. M. E. 1.635. ment. szám. *Rév Márk-Mátyás*, született: 1895. október 15. Pakson.

3.300/1944. M. E. 1.635. ment. szám. *Rév Márk-Mátyásné*, szül. Bürger Ella, született: 1897. október 2. Szombathelyen.

3.300/1944. M. E. 1.635. ment. szám. *Rév Gábor-Tamás*, született: 1924. junius 17. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.638. ment. szám. *Özv. Greiner Somdné*, szül. Weibauer Gizella, született: 1861. január 21. Dörgicsén.

3.300/1944. M. E. 1.638. ment. szám. *Greiner Sándor*, született: 1899. január 13. Székesfehérváron.

3.300/1944. M. E. 1.638. ment. szám. *Greiner Sándorné*, szül. Fehér Edit, született: 1907. szeptember 1. Kassán.

3.300/1944. M. E. 1.756. ment. szám. *Hennenfeld Béla*, született: 1894. április 4. Skole (Galicia).

3.300/1944. M. E. 1.756. ment. szám. *Hennenfeld Béláné*, szül. Leuchter Ilona, született: 1900. január 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.756. ment. szám. *Hennenfeld Klára*, született: 1926. április 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.756. ment. szám. *Hennenfeld Veronika*, született: 1927. junius 30. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.758. ment. szám. *Dr. báró dirsztai Dirsztay Andor*, született: 1887. március 11. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.758. ment. szám. *Dr. báró dirsztai Dirsztay Andorné*, szül. báró ujpesti Wolfner Veronika-Marietta, született: 1896. március 7. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.758. ment. szám. *báró dirsztai Dirsztay Mária-Denise-Erzsébet*, született: 1920. április 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.762. ment. szám. *Dr. Halász Henrik*, született: 1865. augusztus 7. Marosvásárhelyen.

3.300/1944. M. E. 1.762. ment. szám. *Dr. Halász György*, született: 1896. április 8. Hódmezővásárhelyen.

3.300/1944. M. E. 1.762. ment. szám. *Halász Ferenc*, született: 1893. október 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.762. ment. szám. *Halász Katalin*, született: 1901. junius 30. Hódmezővásárhelyen.

3.300/1944. M. E. 1.762. ment. szám. *Halász Anna*, született: 1903. október 17. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Herczeg Tihamér*, született: 1877. junius 6. Baján.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Herczeg Tihamérné*, szül. Bachrach Erzsébet, született: 1892. március 2. Dombóváron.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Dr. Schwarcz Gáborné*, szül. Dr. Herczeg Ibolya született: 1914. április 5. Kunmadarason.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Schwarcz Gábor*, született: 1913. május 13. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Csángó Ferencné*, szül. Herczeg Magda, született: 1916. február 3. Kunmadarason.

3.300/1944. M. E. 1.773. ment. szám. *Csángó Ferenc*, született 1909. augusztus 3. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.777. ment. szám. *Özv. Hein Menyhértné*, szül. Gaiduschek Róza, született: 1869. május 8. Vörösvár.

3.300/1944. M. E. 1.791. ment. szám. *Bún József*, született: 1880. április 3. Budapesten,

3.300/1944. M. E. 1.791. ment. szám. *Bún Józsefné* szül. Hórner Elvira, született: 1890. február 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.791. ment. szám. *Klár Jánosné* szül. Bún Katalin, született: 1911. junius 20. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.791. ment. szám. *Nagy Erzsébet*, született: 1932. február 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.791. ment. szám. *Málé Mihályné* szül. Bún Zsuzsánna, született: 1918. március 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.807. ment. szám. *Zoltán Viktor*, született: 1880. junius 7. Rozsnyón.

3.300/1944. M. E. 1.837. ment. szám. *Pongrácz László*, született: 1907. május 16. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.841. ment. szám. *Ladányi Jenő*, született: 1879. április 17. Apán.

3.300/1944. M. E. 1.841. ment. szám. *Ladányi Jenőné* szül. Stern Ilona, született: 1884. december 30. Wienben.

3.300/1944. M. E. 1.841. ment. szám. *Ladányi Rózsa-Irma*, született: 1926. március 1. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 1.942. ment. szám. *Urbán Alfréd Frigyes*, született: 1900. junius 22. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.041. ment. szám. *Dr. Góth Ármin Sándor*, született: 1888. szeptember 9. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.041. ment. szám. *Dr. Tüchler Dezsőné* szül. Janovitz Lilla Jolán Mária, született: 1905. augusztus 26. Nagylaboson.

3.300/1944. M. E. 2.041. ment. szám. *Özv. Dr. Tüchler Sándorné* szül. Róth Julia, született: 1870. szeptember 1. Ungváron.

3.300/1944. M. E. 2.065. ment. szám. *Dr. Maróthi Máróth Bertalan*, született: 1891. junius 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.065. ment. szám. *Dr. Maróthi Maróth Bertalanné* szül. Pajzs Saroita, született: 1897. november 25. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.065. ment. szám. *Maróthi Maróth Frigyes József Aurél Béla*, született: 1929. junius 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.092. ment. szám. *Benke Oszkár Károly*, született: 1894. január 18. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.092. ment. szám. *Benke Oszkárné* szül. Szabó Magdolna Mária, született: 1907. április 29. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.092. ment. szám. *Benke Zsófia*, született: 1932. április 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.092. ment. szám. *Benke Bálint Ottó*, született: 1934. február 26. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.094. ment. szám. *Sipos Izrael István*, született: 1873. február 29. Beregszászon.

3.300/1944. M. E. 2.094. ment. szám. *Sipos Istvánné* szül. Strasser Róza, született: 1883. október 4. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 2.094. ment. szám. *Dr. Biró Tamásné* szül. Sipos Anna, született: 1908. február 26. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 2.094. ment. szám. *Gottwald Gyuláné* szül. Sipos Klára, született: 1911. augusztus 3. Szegeden.

3.300/1944. M. E. 2.095. ment. szám. *Özv. Mandl Salamonné* szül. Weisz Cecilia, született: 1862. február 7. Nagymihályfa.

3.300/1944. M. E. 2.095. ment. szám. *Dr. Mandl Henrik*, született: 1889. február 7. Nagyegyházán.

3.300/1944. M. E. 2.095. ment. szám. *Dr. Mandl Henrikné* szül. Dach Aranka, született: 1893. szeptember 2. Vácon.

3.300/1944. M. E. 2.095. ment. szám. *Mandl Etel*, született: 1891. december 3. Nagyegyházán.

3.300/1944. M. E. 2.095. ment. szám. *Appel Illésné* szül. Mandl Antónia, született: 1898. október 30. Nagyegyházán.

3.300/1944. M. E. 2.120. ment. szám. *Kelemen Zoltán*, született: 1889. január 30. Siklóson.

3.300/1944. M. E. 2.120. ment. szám. *Kelemen Zoltánné* szül. Mautner Gizella, született: 1887. január 21. Nagyatádon.

3.300/1944. M. E. 2.159. ment. szám. *Komor Vilmos*, született: 1895. május 2. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.159. ment. szám. *Komor Vilmosné* szül. Kemény Margit, született: 1893. november 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.159. ment. szám. *Komor Ágnes Mária*, született: 1923. augusztus 12. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.227. ment. szám. *Bajor István*, született: 1890. julius 30. Szekszárdon.

3.300/1944. M. E. 2.234. ment. szám. *Appel Illés*, született: 1898. március 23. Jádon.

3.300/1944. M. E. 2.234. ment. szám. *Appel Piroska*, született: 1922. november 4. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.234. ment. szám. *Markstein Ferencné*, szül. Appel Aranka, született: 1924. május 1. Rákospalotán.

3.300/1944. M. E. 2.290. ment. szám. *Dr. Friedmann Ignác*, született: 1882. junius 12. Nagytapolcsányon.

3.300/1944. M. E. 2.290. ment. szám. *Dr. Friedmann Ignácné* szül. Gold Gabriella, született: 1893. március 12. Budapesten.

943.9-19 SZ84

3.300/1944. M. E. 2290. ment. szám. *Friedmann Endre*, született: 1916. július 19. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2290. ment. szám. *Dr. Somogyi Ferencné* szül. Friedmann Ilona, született: 1914. november 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2290. ment. szám. *Dr. Somogyi Ferenc*, született: 1906. március 15. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.293. ment. szám. *Dr. Bán Imre*, született: 1890. június 20. Mezőberényben.

3.300/1944. M. E. 2.314. ment. szám. *Dr. Bognár Gusztáv*, született: 1886. szeptember 11. Székelyhidon.

3.300/1944. M. E. 2.314. ment. szám. *Dr. Bognár Gusztávné*, szül. Guttmann Olga, született: 1891. január 10. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.387. ment. szám. *Szirt Gizella*, született: 1891. január 17. Domonyban.

3.300/1944. M. E. 2.387. ment. szám. *Szirt Olga* született: 1893. augusztus 28. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.387. ment. szám. *Szirt Miklós*, született: 1895. április 8. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.387. ment. szám. *Szirt Miklósné*, szül. Neubert Terézia, született: 1901. április 10. Miskolcon.

3.300/1944. M. E. 2485. ment. szám. *Dr. br. Gelsei Gutmann Henrik*, született: 1890. április 1. Nagykanizsán.

3.300/1944. M. E. 2485. ment. szám. *Dr. br. Gelsei Gutmann Henrikné* szül. Lieser Margit, született: 1899. július 21. Wienben.

3.300/1944. M. E. 2485. ment. szám. *Br. Gelsei Gutmann Sándor*, született: 1924. június 24. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.508. ment. szám. *Özv. Endrőci Lászlóné*, szül. Weizer Adél, született: 1878. november 15. Mohácson.

3.300/1944. M. E. 2.549. ment. szám. *Dr. Ligeti Edit*, született: 1904. május 24. Ungváron.

3.300/1944. M. E. 2.572. ment. szám. *Dr. Bognár Miksa*, született: 1885. július 1. Ecsegen.

3.300/1944. M. E. 2.572. ment. szám. *Dr. Bognár Miksáné*, szül. Grünfeld Regina, született: 1894. október 20. Felvincen.

3.300/1944. M. E. 2.578. ment. szám. *Urbán Alfrédné*, szül. Fried Erzsébet, született: 1908. szeptember 13. Román.

3.300/1944. M. E. 2.578. ment. szám. *Urbán Péter*, született: 1932. július 27. Budapesten.

3.300/1944. M. E. 2.601. ment. szám. *Becker József*, született: 1891. június 19. Topánfalván.

3.300/1944. M. E. 2.601. ment. szám. *Becker Józsefné*, szül. Klein Hermina, született: 1898. június 16.

3.300/1944. M. E. 2.601. ment. szám. *Becker György Lajos*, született: 1921. október 11. Budapesten.

E megerősítés folytán az itt felsorolt személyek a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól mentesek azzal a megszorítással, hogy e mentesítésük az 1941. évi XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyonjogi rendelkezések hatályát nem érinti.

Az 1944. évi november hó 15. napja után a 3.040/1944. M. E. számú rendelet alapján adott mentesítés igazolásául a jelen okirat az egyes érdekelt személyek részére kiadott fent megjelölt ügyszámú mentesítő okirattal együttesen szolgál.

Budapest, 1944. évi november hó 13-án.

Vajna Gábor s. k.
m. kir. belügyminiszter.

A kiadmány hiteléül:

irodavezető.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 2.

M. kir. állami nyomda, Budapest, 1944. — 6050.
Felelős: Dr. Doktay János műszaki főtanácsos, ügyvezető.

X 376812

Válogatás a szerző tudományos publikációiból:

Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944–1945. Budapest, 1989.

Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált Ausztriában, 1944–1945. Kecskemét, 1991.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. A GYOSZ kiépítése és tevékenysége 1902-től 1948-ig. Budapest, 1996.

A humánum példái. Dokumentumok, emlékezések a magyarországi embermentő akciók 1944–1945 évi történetéhez. Budapest, 1998.

Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában. Budapest, 2000.

A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből. Budapest, 2002.

Zwangsarbeit, Todesmäersche, Überleben durch Hilfe. Budapest, 2004.

Raoul Wallenberggel Moszkváig. Langfelder Vilmos élete és családtörténete. Budapest, 2011.

A hiányzó ember. Raoul Wallenberg, a humánum lovagja. Budapest, 2014.

A Gestapo tevékenysége Magyarországon, 1939–1945. Budapest, 2014.

Gyógyíthatatlan sebek. Magyarok az auschwitz-birkenaui lágerbirodalomban. Budapest, 2016.

Magyar sorsok Auschwitz-Birkenauban. Budapest, 2018.

5600 Ft

ISBN 978-963-338-553-1

A menedéklevél (védelmet nyújtó levél) az elmúlt századokban többféle formában volt ismert. Ilyet állítottak ki a földesúri birtokokon menedéket kapott zsidó csoportoknak, családoknak; a jogokat és kötelességeket írásban rögzítették.

Menlevélnek a kormányhatalom által kibocsátott iratot nevezték, amely megegyezés után városok, várak, más objektumok átadása esetén a legyőzött, megadást tanúsító védőknek (csapatnak, seregrésznek stb.) bántatlanságot garantált.

A 20. század derekán, a háborús üldöztetés idején a védlevél (Schutz-Pass) Budapesten ismét használatba került. Kibocsátói sokezer életet mentettek meg. A megrázó történetet könyvünk rögzíti.

A kötet sorra veszi a Budapesten és Magyarországon elérhető menekítési módokat, a mentés főszereplőit, a sokszor életveszélyes módszereket. A szöveget fotódokumentáció egészíti ki.

napvilagkiado.eu